

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİMDALI

İSLÂM HUKUKUNDA HÜKÜMLERE TESİRİ
BAKIMINDAN BEDENSEL ENGEL

Hilâl ÖZAY

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Saffet KÖSE

KONYA 2010

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hilâl ÖZAY
	Numarası	034144031002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐
	Tezin Adı	İslâm Hukukunda Hükümlere Tesiri Bakımından Bedensel Engel

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hilâl ÖZAY

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Hilâl ÖZAY tarafından hazırlanan İslâm Hukukunda Hükümlere Tesiri Bakımından Bedensel Engel başlıklı bu çalışma 11 /06 /2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI	Başkan	
Prof. Dr. Saffet KÖSE	Üye	
Prof. Dr. Orhan ÇEKER	Üye	
Prof. Dr. Hüseyin Tekin GÖKMENOĞLU	Üye	
Prof. Dr. Ali SEYYAR	Üye	

ÖNSÖZ

Engelli insanların varlığı insanlık tarihi kadar eskidir. Çeşitli dönemlerde engelliler yerilmiş, reddedilmiş, güldürü konusu yapılmıştır. Eski Isparta ve Yunan medeniyetlerinde engelli kişilerin uçurumlardan atılıp yok edildiği, orta çağlarda özellikle Avrupa'daki saraylarda bir kısım engellilerin, cücelerin palyaço olarak kullanıldığı, esir pazarlarında engelli kölelerin satılmaya bile layık görülmediği, hatta zihinsel engellilerin şeytanın yeryüzü temsilcileri sayıldığı dönemler olmuştur.

İslâm dini, geldiği ilk günlerden itibaren ayet ve hadislerle insan olmanın önemine vurgu yapmış ve o zamana kadar insanlara verilmeyen değeri vermiştir. İnsanların hak ve hukuku, içinde buldukları imkân ve şartlar dikkate alınarak belirlenmiştir. İslâm dininde bedensel engelliler, insan ve engeli olan bir birey olarak önemsenmiş, ihmal edilmemiş ve onlara değer verilerek birtakım düzenlemeler yapılmış, onlara güçleri nispetinde yükümlülükler teklif olunmuştur.

İslâm hukukunda hükümlerde asıl olan, onların bütün zaman ve mekânlara uygun ve bütün insanlar için uygulanabilir olmasıdır. Ancak bazen, bedensel engel gibi mükellef için bu umumî hükümlerin bir kısmını yapmayı zorlaştıran durumlar ortaya çıkabilmektedir. İslâm dininde, mükelleflerin içinde buldukları bu özel durumlar, umumî hükümlerden istisna edilerek bir esneklik sağlanmıştır.

Böyle bir çalışma yapma gereği, ülkemizdeki engelli sayısının çok, buna karşılık bu alanda yapılan çalışmaların az olmasıdır. Son yapılan tespitlere göre ülkemiz nüfusunun % 12'sini engelliler oluşturmaktadır. Her engelli bir aile içerisinde bulunduğuna göre, halkımızın 1/3'ü engellilerle ve onlarla ilgili hükümlerle doğrudan ilişkilidir. Bu araştırma ile İslâm hukuk literatürü taranarak, bedensel engelliler ile ilgili hükümler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmaya başlamadan önce yapılan ön araştırmada engelliler ile ilgili Türkçe'de müstakil bir araştırmanın bulunmadığı ve Arapça'da ise bir doktora çalışması yapıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra çalışmaya başladığımız andan itibaren konuyla alakalı Türkçe ve Arapça yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmaların konuyu bütünüyle kuşatmadığı görülmüştür. Bu sebeple böyle bir çalışma yapma zarureti devam etmiştir.

Araştırma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Konuya hazırlayıcı bilgileri içeren giriş kısmında; araştırmanın konusu, sınırları, amacı, önemi, kaynakları ve yöntemi yer almaktadır.

Birinci bölümde; bedensel engellileri tespiti yönelik, engelli kavramının tanımı, tespiti ve gruplandırılması başlığı altında genel olarak, sözlüklerde, uluslararası kuruluşlarda ve çeşitli hukuklarda engelli tanımları, engelli kavramının unsurları, engelli modelleri çalışılmış, engellilerin gruplandırılması, bedensel engellilerin tanımı ve gruplandırılması yapılmıştır.

İkinci bölümde; İslâm hukukunda hükümlere tesiri bakımından bedensel engel başlığı altında İslâm hukukunun ibadât, muamelât, münâkehât, müfarakat, ukubât ve el-ahkâmu's-sultâniyye kısımlarında ilgili meselelere yer vererek, bedensel engelin etkisi tespit edilmiştir.

Bu araştırma ile, bedensel engel kavramının çerçevesini çizerek ve dört mezhep ekseninde bedensel engelin hükümler üzerindeki tesirini mukayeseli olarak ele alarak, bedensel engellilerin hak ve yükümlülüklerini belirleyecek kriterler ortaya koymaya çalıştık. Her çalışmada olduğu gibi bunun üzerinde de mutlaka değişiklik ve düzeltme gereği duyulacaktır. Çünkü insan olmamız sebebiyle araştırmada bir takım hatalar ve gözden kaçırılan eksiklikler olabilir. Dileriz bunlar anlayışla karşılanır.

Araştırma süresince her türlü kolaylık, yardım ve anlayışlarından dolayı kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim muhterem hocalarım Prof. Dr. Saffet KÖSE'ye, Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI'ya, Prof. Dr. Orhan ÇEKER'e, Prof. Dr. Hüseyin Tekin GÖKMENOĞLU'na, Prof. Dr. Ali SEYYAR'a ve yardımını, desteğini, sabrını esirgemeyen eşim Rasim ÖZAY'a en samimi teşekkürlerimi arz ederim.

Hilâl ÖZAY

Konya 2010

ÖZET

İslâm dini müsamahalı ve kolaylaştırıcı bir dindir. Bu yüzden İslâm hukukundaki hükümler, güç ve takatleri farklı olan mükelleflerin durumuna ve onların içinde buldukları şartlara göre değişebilmektedir. Allah insanlara güç yetirebilecekleri hatta güçlerinin altında sorumluluklar yüklemektedir. Allah hiçbir zaman insanı gücünün son sınırına kadar zorlamaz, sıkıntıya sokmaz ve ona meşakkat vermez. Bedensel engel de hükümlerde değişiklik ve kolaylığa sebep olan durumlardandır. Mükellef olan bedensel engelliler için, buldukları özel durumlarından dolayı küllî hükümlerden istisna yapılarak daha kolay hükümler verilmektedir.

Araştırmanın konusu İslâm hukukunda hükümlere tesiri bakımından bedensel engeldir. Araştırmanın esasını klasik fıkıh kitaplarında geçen içtihat, görüş ve çözümler oluşturması sebebiyle, önce İslâm hukukunun ilk kaynaklarına müracaat edilerek, konuyla ilgili veriler toplanmıştır. Daha sonra çağdaş, İslâm hukuku ve diğer alanlardaki ilgili çalışmalar incelenip bedensel engelliler hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgiler incelenerek yeniden tasnif edilip, analiz ve senteze tâbî tutularak yorumlanıp, değerlendirilip ve anlamlı bilgiler bütünü haline getirilerek, isabetli görüşlere ulaşılmaya çalışıldı.

Bu araştırmanın amacı, İslâm hukukundaki bedensel engelliler ile ilgili hükümleri Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre bir araya getirerek bedensel engelin İslâm hukukundaki hükümler üzerindeki tesirini ve bedensel engelin İslâm hukuk sistemindeki yerini belirlemektir.

Araştırmanın sonucunda bedensel engelin; görme, işitme, konuşma ve ortopedik engel şeklinde bir tasnifinin yapılabileceği, bu engellerin her birinin İslâm hukukundaki hükümlere etkisinin olduğu, bedensel engellilerin engelli olmalarından dolayı ibadetlerde, muamelâtta, münekâhatta, müfarakâta ve ukubatta farklı hükümler verildiği ve İslâm hukukunda bedensel engellilere pozitif ayrımcılığın yapıldığı ve onlara fırsat eşitliği sağlandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, a'mâ, esam, ahras, a'rac, zemîn, ibadât, tahâret, salat, sıyam, hac, halvet, cihad, muâmelât, akd, hidâne, ukubât, kısas, had, şehâdet, ikrâr, hilâfet.

SUMMARY

Islam is a tolerant and facilitative religion. Therefore, rulings in Islamic Law changeable with regard to abilities, difficulties and conditions of the person. Allah hold people responsible for obligations as easy as they can perform or obligations less than they can perform. Allah never holds people responsible for obligations as difficult as they can not perform and he never enforces them until their last extremes. He never makes difficulties, never distresses his own slaves. In Islamic Law one of the conditions which causes differences and easiness is physical obstacles. Obstacle people who are responsible for the Islamic rules are excepted from the general orders and they are ordered easier rulings because of their special cases.

The issue of this research is physical obstacles in the way of influence of obstacles to the Islamic rules. Due to this research's main bases are built up by classical Islamic law books, before all else the datas about the subject were gained from early Islamic law books. Afterwards, contemporary Islamic law researches and books and other researches about the subject were analyzed and arrived the conclusions about the obstacles. The obtained datas were examined once again, classified, synthetized, interpreted, evaluated and all the datas gathered up and attempted to reach appropriate thoughts.

The aim of this research, to gather up Islamic rules for physical obstacles according to Hanafi, Shafi'i, Maliki, Hanbali sects, to determine the effect of physical obstacles to the Islamic rules and also to determine the point of physical obstacles in Islamic law.

As a conclusion of this research these conclusions were came through: physical obstacles can be classified as seeing obstacle, hearing obstacle, deaf mute obstacle, orthopedic obstacle, Islamic rules can be concerned and affected by each one of this obstacles, obstacle people due to their obstacles in their prayers, transactions, marriage and divorce have difference influences, affirmative action and equal opportunity provided by Islamic law for obstacle people.

Keywords: obstacle, blind man, deaf, deaf and mute, crippled, worship, lustration, prayer, fast, private room, jihad, transactions, covenant, hidane, Islamic penalties, retribution, testimony, acknowledge, caliphate.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IX

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI	2
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	3
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	5
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	7

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KAVRAMININ TANIMI, TESPİTİ VE GRUPLANDIRILMASI

1. GENEL OLARAK ENGELLİ KAVRAMI	9
2. ULUSLARARASI KURULUŞLARDA ENGELLİ KAVRAMI	11
3. TÜRK HUKUKUNDA ENGELLİ KAVRAMI	21
3.1. Özürlülük Ölçütü Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkındaki Yönetmelikte Engelli Kavramı	23
3.2. 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanununda Engelli Kavramı	23
3.3. 5825 Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanununda Engelli Kavramı	24
3.4. 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununda Engelli Kavramı	24
3.5. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununda Engelli Kavramı	25
3.6. Sakatlık İndiriminden Yararlanacak Hizmet Erbabının Sakatlık Derecelerinin Tespit Şekli İle Uygulanması Hakkında Yönetmelikte Engelli Kavramı	26
3.7. 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Özürlü ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Yönetmelikte Engelli Kavramı	26
3.8. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda Engelli Kavramı	26
4. İSLÂM HUKUKUNDA ENGELLİ KAVRAMI	27
5. GENEL DEĞERLENDİRME	30
6. ENGELLİLİK MODELLERİ	33
6.1. Tıbbi Model (Medikal Model)	33
6.2. Sosyal Model (İnsan Hakları Modeli)	34

7. ENGELLERİN (ÖZÜRLERİN) GRUPLANDIRILMASI	36
7.1. Kaynağına Göre Engeller (Özürler, Sakatlıklar)	36
7.1.1. Fiziksel Engeller	36
7.1.2. Zihinsel Engeller	38
7.2. Sebeplerine Göre Engeller (Özürler, Sakatlıklar)	38
7.2.1. Doğuştan Gelen Engeller	38
7.2.2. Sonradan Olan Engeller	39
7.3. Sürekliliklerine Göre Engeller (Özürler, Sakatlıklar)	39
7.3.1. Sürekli Engeller	39
7.3.2. Sürekli Olmayan Geçici Engeller	39
7.4. Etkilerine Göre Engeller (Özürler, Sakatlıklar)	40
7.4.1. Kişinin Yeteneklerini Etkileyen Faktörler	40
7.4.2. Kişinin Yeteneklerini Etkilemeyen (Algılama) Faktörler	41
8. BEDENSEL ENGELLİLERİN TANIMI VE GRUPLANDIRILMASI	42
8.1. Görme Engelli (A'mâ, Kör)	46
8.2. İşitme Engelli (Sağır)	50
8.3. Konuşma Engelli (Dilsiz)	54
8.4. Ortopedik Engelli	58

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA HÜKÜMLERE TESİRİ BAKIMINDAN

BEDENSEL ENGEL

1. İBADETLERDE BEDENSEL ENGELİN TESİRİ	63
1.1. Taharet (Temizlik)	63
1.1.1. Necâsetten Taharet	64
1.1.1.1. Görme Engeli	64
1.1.1.2. İşitme Engeli	68
1.1.1.3. Konuşma Engeli	69
1.1.1.4. Ortopedik Engel	69
1.1.2. Hadesten Taharet	69
1.1.2.1. Abdest	69
1.1.2.1.1. Görme Engeli	70
1.1.2.1.2. İşitme Engeli	70
1.1.2.1.3. Konuşma Engeli	70
1.1.2.1.4. Ortopedik Engel	71
1.1.2.2. Gusül	76
1.1.2.2.1. Görme Engeli	76
1.1.2.2.2. İşitme Engeli	76
1.1.2.2.3. Konuşma Engeli	76
1.1.2.2.4. Ortopedik Engel	77
1.1.2.3. Teyemmüm	78
1.1.2.3.1. Görme Engeli	78
1.1.2.3.2. İşitme Engeli	79
1.1.2.3.3. Konuşma Engeli	79
1.1.2.3.4. Ortopedik Engel	79
1.2. Ezan	81
1.2.1. Görme Engeli	82
1.2.2. İşitme Engeli	84
1.2.3. Konuşma Engeli	84
1.2.4. Ortopedik Engel	84

1.3. Namaz	85
1.3.1. Setr-i Avret	87
1.3.1.1. Görme Engeli	89
1.3.1.2. İşitme Engeli	89
1.3.1.3. Konuşma Engeli	89
1.3.1.4. Ortopedik Engel	89
1.3.2. İstikbâl-i Kible	90
1.3.2.1. Görme Engeli	91
1.3.2.2. İşitme Engeli	94
1.3.2.3. Konuşma Engeli	94
1.3.2.4. Ortopedik Engel	94
1.3.3. Vakit	95
1.3.3.1. Görme Engeli	95
1.3.3.2. İşitme Engeli	96
1.3.3.3. Konuşma Engeli	96
1.3.3.4. Ortopedik Engel	97
1.3.4. Niyet	97
1.3.4.1. Görme Engeli	98
1.3.4.2. İşitme Engeli	98
1.3.4.3. Konuşma Engeli	98
1.3.4.4. Ortopedik Engel	99
1.3.5. İftitah Tekbiri	99
1.3.5.1. Görme Engeli	99
1.3.5.2. İşitme Engeli	99
1.3.5.3. Konuşma Engeli	99
1.3.5.4. Ortopedik Engel	101
1.3.6. Kıyam	102
1.3.6.1. Görme Engeli	103
1.3.6.2. İşitme Engeli	103
1.3.6.3. Konuşma Engeli	103
1.3.6.4. Ortopedik Engel	104
1.3.7. Kıraat	109
1.3.7.1. Görme Engeli	110
1.3.7.2. İşitme Engeli	110
1.3.7.3. Konuşma Engeli	110
1.3.7.4. Ortopedik Engel	111
1.3.8. Rükû	112
1.3.8.1. Görme Engeli	112
1.3.8.2. İşitme Engeli	112
1.3.8.3. Konuşma Engeli	113
1.3.8.4. Ortopedik Engel	113
1.3.9. Secde	114
1.3.9.1. Görme Engeli	114
1.3.9.2. İşitme Engeli	114
1.3.9.3. Konuşma Engeli	114
1.3.9.4. Ortopedik Engel	115
1.3.10. Kade-i Ahîre (Son Oturuş)	118
1.3.10.1. Görme Engeli	118
1.3.10.2. İşitme Engeli	119
1.3.10.3. Konuşma Engeli	119
1.3.10.4. Ortopedik Engel	119
1.3.11. Ta'dil-i Erkan	119
1.3.11.1. Görme Engeli	120
1.3.11.2. İşitme Engeli	120
1.3.11.3. Konuşma Engeli	121
1.3.11.4. Ortopedik Engel	121

1.3.12. Namazdan Kendi Fiili İle Çıkmak- Selam Vermek	121
1.3.12.1. Görme Engeli	122
1.3.12.2. İşitme Engeli	122
1.3.12.3. Konuşma Engeli	122
1.3.12.4. Ortopedik Engel	123
1.4. Tilâvet Secdesi	123
1.4.1. Görme Engeli	124
1.4.2. İşitme Engeli	124
1.4.3. Konuşma Engeli	124
1.4.4. Ortopedik Engel	125
1.5. İmâmlık	125
1.5.1. Görme Engeli	126
1.5.2. İşitme Engeli	130
1.5.3. Konuşma Engeli	131
1.5.4. Ortopedik Engel	134
1.6. Cemâatle Namaz	137
1.6.1. Görme Engeli	138
1.6.2. İşitme Engeli	140
1.6.3. Konuşma Engeli	141
1.6.4. Ortopedik Engel	141
1.7. Cuma Namazı	142
1.7.1. Görme Engeli	143
1.7.2. İşitme Engeli	146
1.7.3. Konuşma Engeli	146
1.7.4. Ortopedik Engel	147
1.8. Oruç	147
1.8.1. Görme Engeli	148
1.8.2. İşitme Engeli	148
1.8.3. Konuşma Engeli	149
1.8.4. Ortopedik Engel	149
1.9. Kefâret	150
1.9.1. Görme Engeli	150
1.9.2. İşitme Engeli	151
1.9.3. Konuşma Engeli	151
1.9.4. Ortopedik Engel	151
1.10. Zekât	152
1.11. Hac	155
1.11.1. Görme Engeli	161
1.11.2. İşitme Engeli	163
1.11.3. Konuşma Engeli	164
1.11.4. Ortopedik Engel	164
1.12. Hayvan Kesme	166
1.12.1. Görme Engeli	168
1.12.2. İşitme Engeli	168
1.12.3. Konuşma Engeli	168
1.12.4. Ortopedik Engel	170
1.13. Cihad	170
1.13.1. Görme Engeli	171
1.13.2. İşitme Engeli	173
1.13.3. Konuşma Engeli	174
1.13.4. Ortopedik Engel	174
1.14. Eman	176
1.14.1. Görme Engeli	177
1.14.2. İşitme Engeli	177
1.14.3. Konuşma Engeli	177
1.14.4. Ortopedik Engel	178

1.15. Cizye	178
1.15.1. Görme Engeli	178
1.15.2. İşitme Engeli	179
1.15.3. Konuşma Engeli	180
1.15.4. Ortopedik Engel	180
1.16. Genel Değerlendirme	181
2. MUÂMELÂTTA BEDENSEL ENGELİN TESİRİ	181
2.1. Bey‘	182
2.1.1. Görme Engeli	184
2.1.2. İşitme Engeli	189
2.1.3. Konuşma Engeli	190
2.1.4. Ortopedik Engel	193
2.2. Selem	193
2.2.1. Görme Engeli	194
2.2.2. İşitme Engeli	195
2.2.3. Konuşma Engeli	195
2.2.4. Ortopedik Engel	195
2.3. İcâre	196
2.3.1. Görme Engeli	197
2.3.2. İşitme Engeli	198
2.3.3. Konuşma Engeli	199
2.3.4. Ortopedik Engel	200
2.4. Rehin	200
2.4.1. Görme Engeli	201
2.4.2. İşitme Engeli	201
2.4.3. Konuşma Engeli	202
2.4.4. Ortopedik Engel	202
2.5. Kefâlet	202
2.5.1. Görme Engeli	204
2.5.2. İşitme Engeli	204
2.5.3. Konuşma Engeli	205
2.5.4. Ortopedik Engel	205
2.6. Vekâlet	205
2.6.1. Görme Engeli	207
2.6.2. İşitme Engeli	208
2.6.3. Konuşma Engeli	209
2.6.4. Ortopedik Engel	210
2.7. Vedâ	210
2.7.1. Görme Engeli	211
2.7.2. İşitme Engeli	212
2.7.3. Konuşma Engeli	212
2.7.4. Ortopedik Engel	213
2.8. Hibe	213
2.8.1. Görme Engeli	214
2.8.2. İşitme Engeli	215
2.8.3. Konuşma Engeli	215
2.8.4. Ortopedik Engel	216
2.9. Vesâyet	216
2.9.1. Görme Engeli	218
2.9.2. İşitme Engeli	219
2.9.3. Konuşma Engeli	220
2.9.4. Ortopedik Engel	220
2.10. Velâyet	220
2.10.1. Görme Engeli	221
2.10.2. İşitme Engeli	223
2.10.3. Konuşma Engeli	223

2.10.4. Ortopedik Engel	224
2.11. Karz	224
2.11.1. Görme Engeli	225
2.11.2. İşitme Engeli	226
2.11.3. Konuşma Engeli	226
2.11.4. Ortopedik Engel	227
2.12. Vakıf	227
2.12.1. Görme Engeli	228
2.12.2. İşitme Engeli	228
2.12.3. Konuşma Engeli	229
2.12.4. Ortopedik Engel	229
2.13. Vasiyet	229
2.13.1. Görme Engeli	231
2.13.2. İşitme Engeli	232
2.13.3. Konuşma Engeli	232
2.13.4. Ortopedik Engel	235
2.14. Genel Değerlendirme	235
3. MÜNÂKEHÂT VE MÜFARAKÂTTA BEDENSEL ENGELİN TESİRİ	236
3.1. Nikâh	236
3.1.1. Görme Engeli	241
3.1.2. İşitme Engeli	244
3.1.3. Konuşma Engeli	245
3.1.4. Ortopedik Engel	247
3.2. Halvet	247
3.2.1. Görme Engeli	248
3.2.2. İşitme Engeli	249
3.2.3. Konuşma Engeli	249
3.2.4. Ortopedik Engel	249
3.3. Talâk	249
3.3.1. Görme Engeli	254
3.3.2. İşitme Engeli	254
3.3.3. Konuşma Engeli	255
3.3.4. Ortopedik Engel	259
3.4. Muhâla'a	260
3.4.1. Görme Engeli	261
3.4.2. İşitme Engeli	262
3.4.3. Konuşma Engeli	262
3.4.4. Ortopedik Engel	263
3.5. Zihâr	263
3.5.1. Görme Engeli	264
3.5.2. İşitme Engeli	264
3.5.3. Konuşma Engeli	265
3.5.4. Ortopedik Engel	265
3.6. İlâ	265
3.6.1. Görme Engeli	266
3.6.2. İşitme Engeli	266
3.6.3. Konuşma Engeli	267
3.6.4. Ortopedik Engel	267
3.7. Liân	267
3.7.1. Görme Engeli	268
3.7.2. İşitme Engeli	269
3.7.3. Konuşma Engeli	270
3.7.4. Ortopedik Engel	273
3.8. Nafaka	273
3.8.1. Görme Engeli	280
3.8.2. İşitme Engeli	281

3.8.3. Konuşma Engeli	281
3.8.4. Ortopedik Engel	281
3.9. Hidâne	282
3.9.1. Görme Engeli	284
3.9.2. İşitme Engeli	285
3.9.3. Konuşma Engeli	285
3.9.4. Ortopedik Engel	286
3.10. Genel Değerlendirme	286
4. UKUBÂTTA BEDENSEL ENGELİN TESİRİ	287
4.1. Kısas	287
4.1.1. Görme Engeli	293
4.1.2. İşitme Engeli	296
4.1.3. Konuşma Engeli	299
4.1.4. Ortopedik Engel	301
4.2. Hadd	310
4.2.1. Zinâ	310
4.2.1.1. Görme Engeli	312
4.2.1.2. İşitme Engeli	314
4.2.1.3. Konuşma Engeli	314
4.2.1.4. Ortopedik Engel	315
4.2.2. İffet Üzerine İftira (Kazf)	317
4.2.2.1. Görme Engeli	318
4.2.2.2. İşitme Engeli	318
4.2.2.3. Konuşma Engeli	319
4.2.2.4. Ortopedik Engel	320
4.2.3. Sarhoşluk (Sükr)	320
4.2.3.1. Görme Engeli	322
4.2.3.2. İşitme Engeli	322
4.2.3.3. Konuşma Engeli	323
4.2.3.4. Ortopedik Engel	323
4.2.4. Hırsızlık (Sirkat)	323
4.2.4.1. Görme Engeli	326
4.2.4.2. İşitme Engeli	326
4.2.4.3. Konuşma Engeli	326
4.2.4.4. Ortopedik Engel	327
4.2.5. Yol Kesme ve Eşkiyalık (Hırâbe)	332
4.2.5.1. Görme Engeli	336
4.2.5.2. İşitme Engeli	336
4.2.5.3. Konuşma Engeli	336
4.2.5.4. Ortopedik Engel	336
4.2.6. Dinden Dönme (İrtidât)	337
4.2.6.1. Görme Engeli	338
4.2.6.2. İşitme Engeli	338
4.2.6.3. Konuşma Engeli	339
4.2.6.4. Ortopedik Engel	339
4.3. Akdiye (Davalar Ve Mahkeme) ve İspat Yolları	339
4.3.1. Şehâdet	340
4.3.1.1. Görme Engeli	344
4.3.1.2. İşitme Engeli	350
4.3.1.3. Konuşma Engeli	351
4.3.1.4. Ortopedik Engel	354
4.3.2. İkrâr	354
4.3.2.1. Görme Engeli	356
4.3.2.2. İşitme Engeli	356
4.3.2.3. Konuşma Engeli	356
4.3.2.4. Ortopedik Engel	359

4.3.3. Yemin	359
4.3.3.1. Görme Engeli	360
4.3.3.2. İşitme Engeli	360
4.3.3.3. Konuşma Engeli	360
4.3.3.4. Ortopedik Engel	362
5. el-AHKÂMU'S-SULTÂNİYYEDE BEDENSEL ENGELİN TESİRİ	362
5.1. İmâmet (Hilâfet)	362
5.1.1. Görme Engeli	362
5.1.2. İşitme Engeli	364
5.1.3. Konuşma Engeli	365
5.1.4. Ortopedik Engel	366
5.2. Kâdî (Hâkim)	366
5.2.1. Görme Engeli	368
5.2.2. İşitme Engeli	369
5.2.3. Konuşma Engeli	371
5.2.4. Ortopedik Engel	373
5.3. Tahkîm	373
5.3.1. Görme Engeli	374
5.3.2. İşitme Engeli	374
5.3.3. Konuşma Engeli	375
5.3.4. Ortopedik Engel	375
5.4. Genel Değerlendirme	375
SONUÇ	377
KAYNAKÇA	382
ÖZGEÇMİŞ	399

KISALTMALAR

- AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara
 EAÜİFD : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum
 AÜEFD : Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ankara
 ADA : Americans With Disabilities Act 1990
 BM : Birleşmiş Milletler
 b. : İbn, bin
 bt. : Bintü
 bkz. : Bakınız
 c. : Cilt
 DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
 FÜİFD : Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ
 GÜİİBFD : Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,
 Ankara
 Hz. : Hazreti
 haz.: hazırlayan
 ICF: International Classification of Functioning, Disability and Health
 (İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması)
 ILO: Intenational Labor Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
 KHK : Kanun Hükmünde Kararname
 Ktp.: Kütüphanesi
 md. : Madde
 Mv.F : el-Mevsû'atü'l-fikhiyye, Kuveyt
 Mv.Fİ : Mevsû'atü'l-fikhi'l-İslâmî, Kahire
 nr.: Numara
 ö. : Ölüm
 RA: Rehabilitation Act 1970
 sy. : Sayı
 SÜİFD : Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya
 SKMKK : Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu
 trc. : Tercüme Eden

TDK : Türk Dil Kurumu

ts. : Tarihsiz

vb. : Ve Benzeri

vd. : Ve Devamı

vs. : Vesaire

y.: Yıl

yy.: Yer yok

WHO: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca, farklı seviye ve yaş gruplarındaki engelli veya özürli olarak nitelenen kişiler, yaşanan toplumun ayrılmaz ve ihmal edilemez parçalarıdır. Böyle olmasına rağmen, çeşitli toplumlarda engelliler ile ilgili yeterli ve gerekli düzenlemeler yapılmamış hatta bu insanlar zaman zaman ihmal edilmişler ve olumsuz yönde uygulamalara tabi olmuşlardır. İslâm dini ise, geldiği ilk günlerden itibaren ayet ve hadislerle insan olmanın önemine dikkat çekmiş ve o zamana kadar insanlara verilmeyen değeri vermiştir. Kur'ân'a göre insan şerefini bizzat insan olmaktan alır (İsra, 17/70). İslâm hukuku adı altında, insanların hak ve sorumlulukları, öncelikle ayet ve hadis, daha sonra sahabe uygulamalarından hareket edilerek İslâm dininin temel kaynakları çerçevesinde oluşturulmuştur. Bütün insanların hak ve hukuku, bu dinde adaletli bir şekilde tespit edilmiş ve bunlarla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Engelliler de ihmal edilmemiş onlar hakkındaki hükümler konular işlenirken yeri geldikçe verilmiştir.

İslâm dini müsamahalı ve kolaylaştırıcı bir din olduğu için İslâm hukukundaki hükümler, güç ve takatleri farklı olan mükelleflerin durumuna ve onların içinde buldukları şartlara göre değişebilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın hiç kimseye gücü üstünde yük yüklemeyeceğini açıkça beyan etmektedir (Bakara, 2/286). Allah hiçbir zaman insanı gücünün son sınırına kadar zorlamaz, sıkıntıya sokmaz ve ona meşakkat vermez. Hükümlere mükellef olma yanında bunların eda edilmelerinin de bir takım şartları vardır. Bu şartların bulunmaması ya da bulunduğu halde sonradan herhangi bir sebeple ortadan kalkmaları durumunda temel kaynaklarda açıklanmış bulunan hükümlerin edâ zorunluluğu geçici veya sürekli olarak ortadan kalkar ya da kişiye nispetle kolaylaştırıcı esaslar devreye girer. Bedensel engel de hükümlerde değişiklik ve kolaylığa sebep olan durumlardandır. Bu sebeple mükellef olan bedensel engelliler için, buldukları özel durumlarından dolayı küllî hükümlerden istisna yapılarak daha kolay hükümler getirilmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Araştırmanın konusu İslâm hukukunda hükümlere tesiri bakımından bedensel engeldir. İnsanlara, ilgili hükümleri bir arada bulmaları konusunda yararlı olacağı düşünülen bu araştırmada, İslâm hukukunda bedensel engelliler ile alakalı hükümler bir başlık halinde ele alındı. Ayrıca bedensel engelliler ile ilgili olup değinilmeyen konulara dikkat çekilerek verilen hükümlerden de yararlanarak yeni hükümler verilmeye çalışıldı.

İslâm hukukundaki engellilerle ilgili hükümler, konu olarak çok geniş bir alanı içine almaktadır. Bunların hepsini bir araştırmada ortaya koymak oldukça zordur. Bu sebeple araştırma bedensel engelle sınırlandırılmıştır. Zihinsel engelliler ve sürekli hastalığı olanlar araştırmanın sınırlarını çok genişleteceği için verilemedi. Konuyla ilgili olabilecek organ nakli, engelli çocukların kürtaj edilmesi yine aynı düşünceyle araştırma kapsamına alınamadı. Bu konular da ilave edilebilir. Birinci bölümde Batı, Türk ve İslâm hukukunda engelli kavramı verilmiştir ama şuanda bulunan, vatandaşı Müslüman olan ülkelerin hukuklarında engelli kavramına değinilememiştir. Yeni bir çalışmada bunlar da işlenebilir.

Burada işaret edilmesi gereken diğer bir husus da araştırmada, engelli kavramı İslâm hukuk usûllerince belirlenen “özür” anlamında kullanılmamıştır. Bu terimin dışına çıkılarak, klasik dönem İslâm hukuk usûllerince belirlenmiş ve ehliyet arızaları olarak ele alınan akıl hastalığı (cünun), bunama (ateh), bayılma (iğma), uyku (nevm), ölümle sonuçlanan hastalık (maradu'l-mevt), kölelik (rıkk), küçüklük (sığar), unutma (nisyan), ölüm (mevt), ayhali (hayız), lohusalık (nifas), sarhoşluk (sükr), sefâhet (sefeh), yolculuk (sefer), bilmemek (cehl), yanılmak (hatâ) gayr-i ciddî davranmak (hezl), engel olarak değerlendirilerek çalışmaya dahil edilmemiştir. Yine zihinsel engellilere ve sürekli hastalığı olanlara araştırmanın sınırlarını çok genişleteceği düşüncesiyle değinilmemiştir. Araştırmada bedensel engelliler ile ilgili hükümler verilirken öncelikle meşhur dört mezhebin görüşleri mukayeseli şekilde ele alınmıştır. Yeni bir çalışma bu mezheplerden birisine, bütün mezheblere veya bunların dışında başka bir mezhebe göre yapılabilir

İbadetleri araştırmanın içine dahil etme düşüncesiyle modern usule göre tasnif yapılmamıştır. Çalışmada kullanılan “İslâm hukuku” terimi, yalnızca insanlar arasındaki münasebetleri düzenlemeye yönelik kurallar koyan ve bu münasebetleri inceleyen salt “hukuk” anlamında değil, “fıkıh”la eş manada hem insanlar arasındaki hem de insanlarla Allah arasındaki münasebetleri düzenleyen ve bu konuda gerekli kuralları koyan bir ilim anlamında kullanılmıştır.

Bu araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır: İslâm hukukunda bedensel engelin hükümlere tesiri nedir ve bedensel engelliler ile ilgili hükümler nelerdir? Bedensel engellilerin tâbî olduğu hükümler ile engelli olmaları arasında bir ilişki var mıdır? Bedensel engellilerin tâbî olduğu hükümlerde engelli olmaları önemli bir etken midir? Kimler bedensel engellidir? Bedensel engellilerin engelli olmaları sebebiyle İslâm hukukunda farklı hükümler var mıdır? Bedensel engellilerin hak ve sorumlulukları nelerdir? İslâm hukukunda, bedensel engellilere engelli olmaları nedeniyle bir takım imtiyazlar tanınmış mıdır? İslâm hukukunda, bedensel engellilere fırsat eşitliği tanınmış mıdır?

Araştırma sırasında karşılaşılan problemler ise şunlardır: İslâm hukuku klasik kaynaklarında engellilerle ilgili hükümler bir başlık altında veya bir kitap halinde verilmemiş, konuyla ilgili bilgiler çeşitli bölümlere serpiştirilmiştir. Dolayısıyla konuları tasnifde bir çalışma örnek alınamamıştır. Bu anlamda araştırma orijinal olmuştur. Bazen bir engelli için kullanılan kelime mezheplerde farklı farklı kullanıldığına rastlanmıştır. Bu durumlar, bilgi toplamayı zorlaştırmış ve hükümlere ulaşmak biraz fazla zaman almıştır. Ancak bu zorluk dijital ortama konulan Türkçe ve Arapça kaynaklarda, ilgili kavramların taranmasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca kurumların, kuruluşların ve ilim adamlarının engel ve engelliye bakışları zaman zaman değiştiği için, kimin engelli olduğunu tespit etmek ve bilgileri uzlaştırarak tanım yapmak da önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı, bedensel engel kavramının çerçevesini çizmek ve dört mezhep ekseninde bedensel engelin hükümler üzerindeki tesirini mukayeseli olarak

ele almak, böylece onların hak ve yükümlülüklerini belirleyecek kriterleri tespit etmeye çalışmaktır.

WHO ve UNICEF tarafından yapılan istatistiklere göre, en az her on çocuktan biri bedensel veya zihinsel engelli olarak doğmakta veya doğduktan sonra sakatlanmaktadır. Dünya nüfusunun % 10-15'i yani 700 milyonu, ülkemiz nüfusunun ise yüzde 12'si yani 8.5 milyonu engellidir. Engellilerin genellikle aileleriyle yaşadıkları dikkate alınırsa halkımızın 1/3'ünün engellilerle yaşadığını ve onlarla ilgili hükümlerle doğrudan ilişkili bulduklarını söylemek gerekir. Diğer taraftan nüfusun kalan 2/3'lik kısmı ise potansiyel engellidir. Yani herkes her an engelli olabilir. Engelli sayısının bu kadar çok, bu alanda yapılan çalışmanın ise yok denecek kadar az olması böyle bir incelemenin yapılmasında temel etkindir.

Çalışmaya başlamadan önce yapılan ön incelemede engelliler ile ilgili Türkçe'de müstakil bir araştırmanın bulunmadığı ve Arapça'da ise bir doktora çalışması yapıldığı (Ahkâmü'l-mu'avvakîn, Kahire Üniversitesi, Dâru'l-'ulûm Fakültesi) tespit edilmiş olmakla birlikte maalesef buna ulaşamamıştır. Daha sonra konuyla alakalı Türkçe ve Arapça yüksek lisans çalışmaları yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmaların yüksek lisans seviyesinde olması, fazla detaya girilmemesi ve konuyu bütünüyle kuşatmaması nedeniyle konunun derinliğine çalışılmasına ihtiyaç duyulmuş ve böyle bir çalışma yapma zarureti devam etmiştir. Bu çalışmalar "özür" kavramından hareketle, özürsüzlük kapsamına zihinsel, bedensel engelleri içine almasının yanında ikrah, kadınların özel halleri, ölüm hastalığı, sarhoşluk, bunaklık, uyuma, baygınlık gibi durumları da almıştır. Yine İslâm'ın kendilerine bakış açılarını, İslâm'daki haklarını ve görevlerini bilmeyen bedensel engellilerin içinde buldukları durumdan dolayı istismar edildikleri de görülmüştür. Hatta dinden çıkma tehlikesine bile düşmüşlerdir. Bu durum da üzerinde düşünülmesini ve araştırmalar yapılmasını zarurî hale getirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in engellilere yapılacak her türlü yardımın bir sadaka olduğu,¹ kendisinden yararlanılan ilmin öldükten sonra amel defterini kapatmadığı,² bir mü'minin ihtiyacını karşılayanın Allah'ın da onun bir ihtiyacını karşılayacağı ve

¹ Ahmed b. Hanbel, V, 168, 169, II, 350.

² Ebû Davud, "Vesaya", 14; İbni Mace, "Mukaddime", 20; Müslim, "Vasiyyet", 14.

onu bir sıkıntıdan kurtaranın, Allah'ın da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtaracağı,¹ şeklindeki hadisleri de böyle bir çalışma yapılmasında etkili olmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırma konusu ilgili olduğu düşünölen kelime ve kavramlar için, Halil b. Ahmed (ö.175/791)'in *Kitâbü'l-‘ayn*, İbn Düreyd (ö.321/933)'in “Cemheretü'l-luga”, İbn Fâris (ö.395/1004)'in “Mu‘cemu mekâyisi'l-luga”, İbn Side (ö.458/1065)'nin “el-Muhassas”, Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1108)'nin “el-Müfredât”, Neseffî (ö.537/1142)'nin “Talibetü't-talebe”, el-Mutarrizî (ö.610/1213)'nin “el-Muğrib”, Nevevî (ö.676/1277)'nin “Tehzibu'l-esma”, İbn Manzûr (ö.711/1311)'un “Lisânü'l-Arab”, Feyyûmî (ö.770/1368)'nin “el-Misbâh”, İbnu'l Hâim (ö.815/1412)'in “et-Tibyân”, Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)'nin “el-Kâmûsü'l-muhît”, Tahanevî (ö.1158/1745)'nin “Keşşafu istilâhati'l-fünûn”, ez-Zebîdî (ö.1205/1791)'nin “Tâcu'l-‘arûs”, Kal‘acî'nin “Mu‘cemu'l-lugati'l-fukahâ”, Mehmet Erdoğan'ın “Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü” ve “TDK Türkçe Sözlük” gibi lügatlardan, ansiklopedi maddelerinden ve Yahya Özsoy, Süleyman Eripek, Mehmet Özyürek'in “Özel Eğitime Giriş”, Özlem Ersoy, Neslihan Avcı'nın “Özel Eğitim”, Mithat Enç, Doğan Çağlar, Yahya Özsoy'un “Özel Eğitime Giriş”, Ali Seyyar'ın “Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele”, Ömer Zühtü Altan'ın “Sakatlar ve Türkiye’de Çalışma Sorunları”, “Dünya’da ve Türkiye’de Sakatlar ve Sorunlar Açık Oturum”, Fatih Uşan'ın “İş Hukukunda Sakat İstihdamı”, “Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu”, Can Tuncay'ın “Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri”, “Resmi Gazete”, Doğan Çağlar'ın “Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimi” gibi eserlerden faydalanılmıştır. Bu eserlerden birinci bölümün yazımında yani engellilerin tanımı, tespiti, unsurları ve gruplandırılmasında yararlanılmıştır.

Araştırmanın esasını oluşturan bedensel engelliler ile ilgili İslâm hukukundaki hükümleri tespit etmek için ise klasik fıkıh kaynaklarına başvurulmuştur. Ancak konuyla alakalı klasik fıkıh dönemine ait müstakil bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Konu genelde ilgili bölümlerde yeri geldikçe işlenmiştir.

¹ Buhârî, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Birr”, 58; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 38; Tirmizî, “Hudûd”, 3, “Birr”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

Sadece Suyutî (ö.911/1505)'nin “el-Eşbâh ve'n-nezâir”inde ve İbn Nüceym (ö.970/1562)'in “el-Eşbâh ve'n-nezâir”inde görme engeli ile ilgili hükümler toplu olarak “Ahkâmu'l-a'mâ” ve konuşma engeli ile ilgili hükümler “Ahkâmu'l-işârât” başlığı altında işlenmiştir. Son dönemlerde İslam dünyasında hazırlanmış olan İslam hukuk ansiklopedilerinden “Mevsûâtü'l-fikhi'l-İslâmî” ve “el-Mevsûâtü'l-fikhiyye”de yer alan “a'mâ”, “ahras”, “asam” maddelerinden yararlanılmıştır. Günümüzde bu araştırma konusuyla ilgili yüksek lisans tezi olarak; Neslihan Çetinkaya Görmüş “İslâm Fıkında Engellilerin İbadet Hukuku”, Dilek Malkoçoğlu “Bedeni Yönden Özürlü Olanlar ve İbadet Alanında Sağlıklı Kimselerden Farklı Olarak Tabii Oldukları Hükümler”, Şevket Pekdemir “İslâm Özürlüler Hukuku” konularını çalışmışlardır. Bu çalışmalar, özürllüler kapsamına zihinsel, bedensel engelleri içine almasının yanında ikrah, kadınların özel halleri, ölüm hastalığı, sarhoşluk, bunaklık, uyuma, baygınlık gibi durumlar da içine alınarak alan geniş tutulmuştur. Dolayısıyla konu günümüzde anlaşılan engellilerden zaman zaman uzaklaşmıştır. Ayrıca yapılan bu çalışmaların yüksek lisans seviyesinde olması nedeniyle de konular biraz yüzeysel işlenmiş klasik kaynaklardaki görüşler iyi yansıtılmamış ve hukukî kavramlara fazla değinilememiş. 2005 yılında yapılan “Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu” da araştırmayla ilgili zikre değer çalışmalardandır. Bu sempozyumda Hamdi Döndüren “İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık Ve Ruhsat” isimli tebliğinde bedensel engellilerle alakalı hükümleri işlemiştir. Bu çalışmada engelliler hakkında hükümler haklı olarak bir tebliğin çerçevesi içinde incelenebilmiş, bedensel engellilerle birlikte, zihinsel engelliler, hastalar, âdetli olanlar, lohusalar, bayılanlar, özür sahiplerinden de bahsedilmiştir. Sadece abdest, namaz, oruç, zekat, hac, alış-veriş ve cihat konularına yer verilmiştir. Yine Emekli Müftü Ali Küçükler de “Hastalar ve Engelliler İlmihali” eserinde engel olarak “bunama, bayılma, sarhoşluk, sefihlik, zorlama, hazil, kızgınlık, korku, çocukluk, delirme, hata, cehalet, görme, konuşma, işitme, ortopedik engeli, hastalık, hunsa, hayız, nifas, seferi ele almıştır. Bu kadar çok durumun bir arada işlenmesi nedeniyle bedensel engelliler ile ilgili hükümlere ve kaynaklara fazla yer verilememiş, ayrıca konular birbirinin içinde zaman zaman tedahüller oluşmuştur. Orhan Çeker'in engelliler ile ilgili hükümlerin bulunduğu “Fıkıhta Hasta” isimli makalesinde de daha çok “ölüm hastalığı” üzerinde durulmuştur. Bu

bağlamda Ahmed b. İbrâhim b. Halil'in, "Ahkâmü'l-merdâ" isimli eseri de zikre değerlidir. El yazması olan bu çalışmada hastalarla ilgili hükümler, kitabu'l-tahâret, salât, zekât, savm, hac, nikâh, talâk, itâk, kitâbe, tesbitu'l-neseb, vakıf, hudûd, kefâret, bey', vekâlet, havâle, kefâle, icâre, mudârebe, müzâra'a, hibe, ikrâr, vasiyet, devâ' bölümlerine ayrılarak işlenmiştir. Arap dünyasında da konu çalışılmıştır. Abdullah b. Osman eş-Şâyi', "el-Lü'lü's-semîn min fetâvâ'l-muavvakîn" isimli eserinde engelliler ile ilgili fetvaları toplamıştır. Aynı müellif "Ârâu İbni Teymiye li'l-i'âka" ve "Ârâu İbni Kudâme havle'l-i'âka" çalışmaları ile İbn Kudâme (ö.620/1223) ve İbn Teymiye (ö.728/1328)'nin engelliler hakkındaki görüşlerini bir araya getirmiştir. Muhammed b. Ömer eş-Şemmâ'u, "Ahkâmu'l- A'mâ", Leyla Abdullah Muhammed Abdullah, "Ahkâmu'l-ahras" konularını yüksek lisans tezi olarak çalışmışlardır. "Ahkâmu'l- a'mâ", görme engelliler ile ilgili hükümleri dört mezhebe, "Ahkâmu'l-ahras" ise işitme engelliler ile alakalı hükümleri dört mezheple birlikte Zahiri, İmamiyye, Zeydiyye ve İbadiyye mezheplerine göre vermiştir. Mezheplerin görüşlerini delilleriyle birlikte verdikten sonra müellifler, görüşleri özetleyerek ve genelde tercihte de bulunarak konuları işlemişlerdir. Ancak bu çalışmalarda da İslâm hukukunda bedensel engelliler ile ilgili hükümler tamamen ortaya konulamamıştır.

Tefsir ve hadis alanlarında da engelliler ile ilgili tez, kitap ve makaleler bulunmaktadır. Tefsirdeki araştırmalarda Kura'n-Kerim'de geçen engelli kavramlar verilerek daha çok manevî körlük, sağırlık, dilsizlik üzerinde durulmuştur. Hadislerdeki çalışmalarda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in engellilerle olan ilişkileri ve onlara karşı tavırlarına değinilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın esasını klasik fıkıh kitaplarında geçen içtihat, görüş ve çözümler oluşturması sebebiyle, önce İslâm hukukunun ilk kaynaklarına müracaat edilerek, daha sonra çağdaş İslâm hukuku çalışmaları incelenerek konuyla ilgili veriler bir araya getirildi. Meseleler ele alınırken genellikle en yaygın mezhep olmaları sebebiyle Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlerin görüşleri mukayeseli olarak işlendi. Farklı mezhep görüş ve gerekçelerinin yanında, aynı mezhep fakihleri arasındaki ihtilaflara da yer verilmeye çalışılarak farklı yaklaşımlar da ortaya konuldu. Ayrıca,

fıkıh usûlü, hadis, tefsir, İslâm tarihi, beşerî hukuk, eğitim, sosyoloji, psikoloji ile tıp alanındaki kitaplardan ve konuyla ilgili diğer kaynaklardan da yararlandı. Ayrıca başka dillerde özellikle Arapça'da konu ile alakalı çalışmalara ve bilgilere ulaşıldı. Engelli derneklerine gidilip engelli insanlarla görüşme yapıldı. Onların durumu anlaşılmaya çalışıldı ve konu ile ilgili bireysel ve toplumsal sorunları, soruları ve beklentileri öğrenildi. Ayrıca araştırmanın hedefine ulaşması ve sağlıklı yapılabilmesi için öncelikle danışman hoca ve İslâm hukuku ile diğer alanlardaki hocalarla diyalog içerisinde bulunuldu. Sonunda elde edilen bilgiler bilimsel olarak ele alınıp incelendi. Bu bilgiler yeniden tasnif edilip, analiz ve senteze tâbî tutularak yorumlanıp, değerlendirilip ve anlamlı bilgiler bütünü haline getirilerek, isabetli görüşlere ulaşılmaya çalışıldı.

Araştırmada, günümüzde bilinen bedensel engel olarak bilinen görme, işitme, konuşma ve ortopedik engellerden hareketle, İslâm hukukundaki ilgili hükümleri tespit etmeye yönelik bir metod takip edildi. Zira bu şekilde bedensel engelin İslâm hukukundaki tesiri ortaya çıktı.

İstifade edilen kaynakların tanıtımı kaynakça kısmında yapıldı. Bu kaynaklar dipnotta müelliflerin vefat tarihlerinden hareketle kısaltılarak sıralandı. Teknik kullanımlarda *DİA* esas alındı. Araştırmada geçen müelliflerin vefat tarihleri hicrî ve mîlâdî takvimlerin her ikisi de verilmek suretiyle belirtildi. Kur'an ayetlerinin dipnotlarda verilmesinde sûre adı, sûre numarası ve ayet numarası izlendi. Hadisleri dipnotlarda gösterilmesinde ise, Wensinck (ö.1358/1939)'in el-Mu'cemü'l-müfehres'indeki tertibi esas alındı. el-Mu'cemü'l-müfehres tertibinde kaydedilmeyen hadisler ise cilt ve sayfa numaraları esas alınarak verildi.

Araştırma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, sınırları, amacı, önemi, içeriği ile ilgili konuya hazırlayıcı bilgiler bulunmaktadır. Birinci bölümde; bedensel engellileri tespite yönelik, engelli kavramının tanımı, tespiti ve gruplandırılması başlığı altında genel olarak, sözlüklerde, uluslararası kuruluşlarda, Batı hukukunda, Türk hukukunda ve İslâm hukukunda engelli tanımları, engelli kavramının unsurları, engellilik modelleri çalışılmış, engellerin ve engellilerin gruplandırılması yapıldı. İkinci bölümde; İslâm hukukunda hükümlere tesiri bakımından bedensel engel başlığı altında İslâm hukukunun ibadât, muamelât, münakehât, müfarakat, ukubât ve el-ahkâmu's-sultâniyye kısımlarında ilgili meselelere yer vererek bedensel engelin etkisi tespit edildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENGELLİ KAVRAMININ TANIMI, TESPİTİ VE GRUPLANDIRILMASI

1. GENEL OLARAK ENGELLİ KAVRAMI

Engelli kavramının, günlük hayatta, tıp, hukuk ve eğitim alanında farklı tanımları yapılmış ve bu kavram genelde değişik özür durumlarını karşılamaktadır. Bu kavramla, kimi zaman fizikî bir eksiklik kastedilirken, kimi zaman da bir fiili yerine getirmede yetersizlik kastedilmektedir. Araştırmada söz konusu edilen bedensel engellilerin daha iyi anlaşılması ve belirlenmesi için önce engelli tanımları verilecektir. Bedensel engelliler genel olarak tarif edilmiş ve bu tariflerde geçen kelimeler de tarifin orijinalliğini bozmamak ve kavramın farklı kullanılışlarını da vermek için olduğu gibi bırakılmıştır. Ancak bu tariflerden de anlaşılacağı üzere bedensel engellilerin üzerinde anlaşılabilir ortak bir tanımları ve isimleri yoktur. Konuyla ilgili engelli, özürlü ve sakat kelimeleri kullanılmaktadır. Tanımlar, tanımını yapan kişi veya kuruluşun bakış açısına veya tanımın yer aldığı kanunî düzenlemeye göre farklılık arz etmektedir. Engelli/özürlü/sakat kavramı farklı açılardan şöyle tarif edilmiştir.

Özür, kişilerin doğuştan ve çeşitli nedenler sonucu psiko-sosyal ve ekonomik bağımsızlık ve uyumlarını tamamen kaybetmeleri şeklinde tanımlanmıştır.¹ Yine özür, kişinin bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinden belirli ve sürekli olarak fonksiyon ve görüntü kaybı sonucu hayatın normal şartlarına uyamaması durumudur.² Özürlü ise, bireyin toplumda, yaş, cins, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak oynaması gereken rolleri, yetersizliği yüzünden yapamamasıdır.³

¹ Kahramanoğlu, "Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında Yürütülen Rehabilitasyon Hizmetleri", *Dünya'da ve Türkiye'de Sakatlar ve Sorunları Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, s. 37.

² Ege, "1981 Yılı Uluslararası Sakatlar Yılı ve Bizim Sorunlarımız", *Dünya'da ve Türkiye'de Sakatlar ve Sorunlar Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, s. 2.

³ Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 5.

Sosyo-ekonomik yönden özürlü kavramı (yardıma muhtaç özürlü), değişik sebeplerden dolayı (çalışmaya muktedir olmama, bakıma muhtaçlık, işsizlik, belirli bir gelir düzeyinin altında kalma vs.) başta kamu kurumlarının olmak üzere sivil toplum örgütlerinin ve sosyal çevrenin malî desteğine ihtiyaç duyan kişidir.

Çalışma hayatı açısından sakatlık kavramı, kişinin işi yapabilme yeteneğini ortadan kaldırmaksızın, günlük hayat işlevlerinin önemli derecede değişikliğe uğramasına sebep olan fiziksel bir durum olarak tanımlanmıştır.¹ Özürlü için hangi oranda ve hangi sebeple olursa olsun, zihinsel veya fiziksel yapılarında bir eksiklik veya bozukluğu olanlar² denilmektedir.

Sakatlık için genellikle doğuştan, hastalık veya bir kaza sonucu ortaya çıkan işlev bozukluğu nedeniyle hareket kabiliyetinin sınırlılığı şeklinde de tarif edilmiştir. Ancak bu hareket kabiliyetinin sınırlılığı kişiye günlük yaşama katılımında bir engel oluşturması durumunda engel olacağı aksi taktirde herkesin yapamadığı veya yaparken zorlandığı pek çok hareket dolayısıyla sakat olarak vasıflanacağı şeklinde açıklaması da yapılmıştır.³

Yürürlükten kalkmış olan Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu'na⁴ göre sakatlık; bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özelliklerinde belirli bir oranda fonksiyon kaybına neden olan organ eksikliği veya bozukluğu sonucu normal yaşamın gereğine uymayacak düzeyde özürlenme durumudur.⁵

Tanımlar ve görüşlere dikkat edilirse, “engelli” kavramının nisbî bir kavram olduğu görülmektedir. Mesela çok uzun boylu veya çok şişman insanlar, hamileler,⁶ çocuklar ve yaşlılar da normal kabul edilen insanın özelliklerinin dışında farklı özelliklere sahip olabilirler.⁷ Dolayısıyla sınırlı hareket kabiliyeti ile özürlü olmanın

¹ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 5 (J. Brian Doyle, *Disability, Discrimination and Equal Opportunities, A Comparative Study Of The Employment Rights of Disabled Persons*, London-Newyork 1995, s. 168'den naklen).

² Altan, *Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları*, s. 6.

³ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 3.

⁴ KHK md. 37'e göre 09.01.1985 tarih ve 2146 sayılı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 184 sayılı KHK ile yürürlükten kaldırılmıştır.

⁵ Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu, s.18.

⁶ Amerika Birleşik Devletlerinde hamile bir kadın herhangi bir sebeple sakat kalan işçilerle aynı yasal haklara sahiptir. Bkz: Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 3 (Bruce Feldacker, *S. Labor Gulde To Labor Law*, New Jersey 1983, s. 412-413; Dorathy Scheneider, F. Carl Scheneider, *Women, in The Workpyace*, California 1983, s. 212 'den naklen).

⁷ *Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı, Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı*, Habitat II, s. 126.

aynı şey olmadığı ve aralarındaki sınır da iyi tespit edilmelidir. Diğer taraftan toplum içerisinde engelli, özürlü olarak bilinen insanlar bazı durumlarda engellilikten çıkabilirler. Şöyle ki, özürlü birisi, herhangi bir işi gereğince ve yeterince yapabiliyorsa engelli kabul edilmez.¹ Mesela oturularak yapılan bir işte ayakları olmayan bir insan o işin gereklerini yerine getiriyorsa o kişi işgücü niteliği taşımasından ve istihdam edildiğinden dolayı sağlam ve yeterli birisi kabul edilir, ta ki ayakları kullanması gereken bir durum ortaya çıkıncaya kadar.

Yine tıp alanındaki sakatlık ile iş hukukundaki sakatlık farklıdır. İş hukukunda sakat olarak korunan herkes tıbbî açıdan da sakat kabul edilmesine rağmen, tıbbî açıdan sakat olanlar iş hukukunda korumadan yararlanamazlar. Mesela sakatların istihdamı hakkında tüzük hükümleri gereğince bedensel, zihinsel ve ruhsal özürleri nedeniyle çalışma gücünün en az % 40'ını kaybetmiş bulunanlar tüzük hükümleri ve iş kanunu anlamında sakat olarak kabul edilir ve iş kanununun 25. maddesinde düzenlenen sakat çalıştırma yükümlülüğünün kapsamına girerler. Çalışma gücü % 40'dan aşağı bir durumda olduğu tespit edilenler ise tıbbî anlamda özürlü olmakla birlikte iş hukuku anlamında özürlü kabul edilmemektedir.² Aynı şekilde diğer alanlar arasında da engelli/özürlü/sakat tanımlarında farklılık vardır. Özellikle de kişilerin uzmanlık alanlarına ve kurumların amaçlarına göre bakış açıları ve tanımlar değişmektedir.

2. ULUSLARARASI KURULUŞLARDA ENGELLİ KAVRAMI

Uluslararası düzeyde kabul görmüş ortak bir tanım bulunmamaktadır. Avrupa Birliğine göre özürlü; fiziksel, zihinsel veya psikolojik/duyusal noksanlıkların neticesinde normal olarak kabul edilen bir insan için, bir eylem veya fonksiyonun yapılabilmesinin imkânsız kılındığı veya sınırlandığı bir kişidir.³

Birleşmiş Milletler Örgütü, 10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Bildirge'sini kabul etmiştir. Bu beyannameye Ek 3447 nolu ve 9 Aralık 1975 tarihli

¹ Altan, *Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları*, s. 16.

² Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 4.

³ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 13 (Lisa Waddington, *Disability Employment and European Community*, 1995, s. 127 'den naklen).

“Sakat Kişilerin Hakları Beyannamesi”nin birinci maddesindeki tanımı sakat tanımını kabul eder.¹ Ülkemiz İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini 6 Nisan 1949 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla benimsemiş ve bu bildiri 27 Mayıs tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Bildiri bir anlaşma veya sözleşme niteliğinde olmadığından hukukî açıdan bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bildiri, insanlık tarihinin en önemli belgesi sayılmış ve birçok ülkenin pozitif hukuklarında yer alması sağlanmıştır.² Bildiri, insanın sahip olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının neler olduğunu belirtmektedir.³ Özellikle 25. madde, “herkesin, gerek kendisi, gerekse ailesi için yiyecek, mesken, tıbbî yardım ve gerekse sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlık ve refahını sağlayacak bir yaşama düzeyine ve işsizlik, hastalık, engel, dulluk, yaşlılık hallerinde veya geçim imkânlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer bütün durumlarda sosyal güvenliğe hakkı vardır” demek suretiyle özürüllüğü de içine alarak değişik sosyal risklere ve bunlardan doğabilecek sosyo-ekonomik zararların telafisine yönelik konuları ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Dolayısıyla, bu madde ile kişiye, hem yeterli bir hayat düzeyine sahip olma hem de bazı risklere karşı özel bir koruma isteme hakkını vermektedir.⁴

“Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi” ayrıca özürüllüler politikalarının temel hedeflerini belirlemektedir. Dolayısıyla, bu bildiriye geçen hükümler başta hükümetler olmak üzere özürüllü haklarını savunan sivil toplum kuruluşları için bir referans niteliğindedir.⁵

BM-Genel Kurulu, 20.12.1993 yılında 48/96 sayılı kararıyla , "BM Engelli Kişilerin Fırsatlarının Eşitlenmesi Hakkında Standart Kurallar"⁶ kabul etmiştir. Değişik olanlara yönelik bu kaideler, özürüllülerin tam ve eşit haklara kavuşmalarını amaçlamaktadır. Üye devletlerin, özürüllülere karşı her türlü ayrımcılığı önlemek ve

¹ Devlet Planlama Teşkilatı, *Sakatlar için Politika Dökümanı*, s. 6; SKMKK., Hizmetler, s.21.

² Kocaoğlu, *Sosyal Politika*, s. 23.

³ Güzel ve Okur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, s. 47.

⁴ Sönmez, *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Uluslararası Normlar ve Avrupa Topluluğundan Örnekler, Avrupa Topluluğu ve Türkiye’de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği*, s. 9.

⁵ Türkçe metin için bkz.: Devlet Planlama Teşkilatı, *Sakatlar için Politika Dökümanı*, s.6.

⁶ Standart Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, General Assembly Resolution 48/96 of 20 December 1993.

her alanda fırsat eşitliğini sağlayabilmek için, gerekli tedbirleri almaları ve mevzuatlarını buna göre yeniden düzenlemeleri istenmektedir.¹

Bu belgede engellilik;² fiziksel, zihinsel ya da duyuşsal bir işlev ve yetiyitimi,³ tıbbi bir durum ya da zihinsel bir hastalıktan kaynaklanan kalıcı ya da geçici bir olgu olarak sunulmakta; kişinin durumundan kaynaklanan sakatlık ve yetersizliği vurgulamak için "özürlülük" kavramı kullanılmaktadır. Standart Kurallar'ın "Giriş" bölümünde 'engel' ve 'özürlülük' arasında ayırım yapılmış, özürlülük teriminin, dünyanın herhangi bir ülkesinde, herhangi bir kesimin karşılaştığı çok sayıda ve değişik işlevsel sınırlılıkları ifade ettiği belirtilmiştir. Kişilerin işlevsel sınırlılıklarına yol açan özürler, bedensel, zihinsel ya da algısal olabileceği gibi, tıbbi koşullar ya da zihinsel hastalıklardan da kaynaklanabilir. Standart Kurallar'daki tanım uyarınca bu tür kusur, hastalık ya da koşullar arasında geçici yada kalıcı olmaları bakımından fark bulunmamaktadır. Kişinin çevreyle ilişkisini ifade etmek üzere ise, 'engel'⁴ kavramı kullanılmıştır. 'Engel', engelli olmayanlarla eşit düzeyde toplumsal yaşama katılım için gerekli fırsatların sınırlılığı ya da kaybı olarak açıklanmıştır.⁵ Bu içeriğiyle terim, özürlü bir insan ile çevresi arasındaki karşılaşmayı anlatmaktadır.

Bütün engelli kişilerin insan hakları ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit olarak yararlanmalarını teşvik etmek, korumak, sağlamak ve bu kişilerin doğuştan gelen onuruna saygı gösterilmesini teşvik etmek amacıyla "Engellilerin Hakları Sözleşmesi" 13 Aralık 2006'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oybirliğiyle kabul edildi. Engelli haklarına ilişkin en kapsamlı ve en yakın tarihli uluslararası belge Türkiye'de, 30 Mart 2007'de imzalanıp 3 Mayıs 2008 itibarıyla yürürlüğe girdi. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin⁶ "Amaçlar" başlığını taşıyan 1. maddesinde engelli kişiler, diğerleriyle eşit temelde topluma tam ve etkili biçimde katılmalarını engelleyen çeşitli bariyerlerle etkileşim içinde olan uzun dönemli

¹ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*, s. 51 (Jeremy Cooper, Stuart Vernon, *Disability and The Law*, s. 42-43'den naklen).

² Fonksiyonel sınırlılığı ifade etmek için "disability" terimi kullanılmaktadır. Bu deyim, Türkçede engellilikten çok özürlülüğü karşılamaktadır.

³ "Impairment" deyimini, içinde bir bozukluğu, eksikliği de barındırdığı için işlev ve yeti yitimi olarak Türkçeleştirilmiştir.

⁴ Tanımı karşılamak üzere "handicap" terimi kullanılmıştır.

⁵ Standart Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities, General Assembly Resolution 48/96 of 20 December 1993.

⁶ <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=26554&Cr=disab&Cr1=http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=406> (05.05.2008).

fiziksel, mental, bilişsel veya duyuşsal bozukluklara sahip kişileri ifade etmektedir. Bu sözleşmeye göre,¹ engelli kişiler, çeşitli engellerle karşılıklı etkileşimleri nedeniyle başkaları ile eşit olarak topluma tam ve etkin olarak katılmalarını engelleyebilecek uzun dönemli fiziksel, ruhsal, zihinsel veya duyuşsal rahatsızlıkları bulunan kişilerdir. Bu Sözleşme'nin ilkeleri şöyledir:

- (a) Kişinin doğuştan gelen onuru, kendi seçimlerini yapma özgürlüğü dahil olmak üzere bireysel özerkliği ve kişilerin bağımsızlığına saygı gösterilmesi;
- (b) Ayrımcılık yapılmaması;
- (c) Topluma tam ve etkin bir biçimde katılım ve dahil olma;
- (d) İnsani çeşitlilik ve insanlık çerçevesinde engelli kişilerin farklılığına saygı gösterilmesi ve kabul edilmeleri;
- (e) Fırsat eşitliği;
- (f) Erişebilirlik;
- (g) Erkek ve kadınlar arasında eşitlik;
- (h) Engelli çocukların gelişme kapasitesine saygı gösterilmesi ve engelli çocukların kimliklerini koruma hakkına saygı gösterilmesi.

Taraf Devletler, engelli olmaya dayalı herhangi bir türde ayrımcılık olmadan engelli bütün kişiler için bütün insan hakları ve temel özgürlüklerinin tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamayı ve teşvik etmeyi taahhüt ederler. Taraf Devletler, bu amaçla aşağıdakileri yapmayı taahhüt ederler:

- (a) İşbu Sözleşme'de kabul edilen hakların uygulanması için gerekli bütün yasal, idari ve öteki önlemlerin alınması;
- (b) Engelli kişilere karşı ayrımcılık oluşturan mevcut yasalar, yönetmelikler, örf ve adetler ve uygulamalarda değişiklik yapılması veya yürürlükten kaldırılması için mevzuat dahil olmak üzere bütün gerekli önlemlerin alınması;
- (c) Bütün politika ve programlarda engelli kişilerin insan haklarının korunması ve teşvik edilmesinin dikkate alınması;
- (d) İşbu Sözleşme ile çelişen herhangi bir fiil veya uygulamadan kaçınılması ve kamu makamları ve kuruluşlarının işbu Sözleşme'ye uygun şekilde hareket etmelerinin sağlanması;

¹ Bu sözleşmenin tam metni için bkz.:
http://www.ozida.gov.tr/yenimevzuat/engelli_kisilerin_haklari.htm (24.04.2010).

(e) Herhangi bir kişi, kuruluş veya özel işletme tarafından engellilere uygulanan ayrımcılığa son verilmesi için gerekli bütün önlemlerin alınması;

(f) Engelli kişilerin özel gereksinimlerinin karşılanması, bunların bulunmaları ve kullanımlarının teşvik edilmesi ve standartlar ve kuralların geliştirilmesinde genel tasarımın teşvik edilmesi amacıyla işbu Sözleşme'nin 2. Maddesinde tanımlanan ve mümkün olan asgari uyum ve en düşük maliyeti gerektirecek genel olarak tasarlanmış mallar, hizmetler, teçhizat ve tesislerin araştırılması ve geliştirilmesi veya bunların teşvik edilmesi;

(g) Uygun maliyetli teknolojilere öncelik vererek engelli kişiler için uygun olan bilgi ve iletişim teknolojileri, hareket etmek için yardımcı araçlar, cihazlar ve yardımcı teknolojiler dahil olmak üzere yeni teknolojilerin araştırılması ve geliştirilmesi veya teşvik edilmesi ve bunların bulunmaları ve kullanımlarının desteklenmesi;

(h) Engelli kişilere yeni teknolojiler dahil olmak üzere hareket etmek için yardımcı araçlar, cihazlar ve yardımcı teknolojiler konusunda erişilebilir bilgiler yanı sıra başka biçimlerde yardım, destek hizmetleri ve kolaylıkları sağlanması;

(i) Engelli kişiler için hizmet veren meslek mensupları ve personelin, işbu Sözleşme'de kabul edilen haklarla teminat altına alınan yardım ve hizmetleri daha iyi bir şekilde sunabilmeleri için söz konusu haklar konusunda eğitim görmelerinin teşvik edilmesi;

Taraf Devletler, aşağıda belirtilen amaçlarla gerekli önlemleri alacaklardır.

(a) Kamuya açık olarak veya sağlanan tesisler ve hizmetlerin erişilebilirliği konusunda asgari standartlar ve kuralların oluşturulması, yayınlanması ve uygulanmasının izlenmesi;

(b) Kamuya açık olan veya sağlanan tesisleri veya hizmetleri sunan özel kuruluşların, engelli kişilerin erişimine ilişkin bütün hususları dikkate almalarının sağlanması;

(c) Engelli kişilerin karşı karşıya bulunduğu erişimle ilgili meseleler konusunda paydaşlar için eğitim verilmesi;

(d) Kamuya açık olan binalara ve öteki tesislere kolay okunabilir ve anlaşılabilir biçimde Braille (kabartma) alfabesi ile yazılmış levhalar konulması;

(e) Kamuya açık binalara ve öteki tesislere girişin kolaylaştırılması için rehberler, okuyucular ve profesyonel levha lisanı çevirmenleri dahil olmak üzere yardımcı kişi ve araçlar temin edilmesi;

(f) Engelli kişilerin bilgiye erişiminin sağlanması için bu kişilere başka uygun biçimdeki yardım ve destek sağlanmasının teşvik edilmesi;

(g) Engelli kişilerin İnternet dahil olmak üzere yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanmalarının teşvik edilmesi;

(h) Erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerinin, bunlardan asgari maliyetle yararlanılabilmesi için erken aşamada tasarlanmaları, geliştirilmeleri, üretilmeleri ve dağıtımlarının teşvik edilmesi.

Birleşmiş Milletler çatısı altında müzakereleri devam etmekte olan Engellilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme'nin 'Tanımlar' başlığını taşıyan 3. maddesinde 'işlev veya yapı bozukluğu', engellilik' veya 'engelli kişi' tanımlarının yapılmasının gerekip gerekmediğine ilişkin olarak, Birleşmiş Milletler üyesi devletler tarafından bildirilen görüşler, çoğunlukla bu kavramların değil, 'engelliliğe dayalı ayrımcılığın' tanımlanması yönündedir. Müzakerelere katılan devlet ve örgütler, 'işlev veya yapı bozukluğu', 'engellilik' veya 'engelli kişi' kavramlarının tanımlanması halinde, bazı tür ve derecedeki 'işlev veya yapı bozuklukları'nın dışlanmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedirler.¹

Özürülük kavramına Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından farklı bakış açılarından yaklaşılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, özürülük kavramı hakkında aşağıdaki gibi hastalık sonuçlarına dayanan, sağlık yönüne ağırlık veren bir tanımlama ve sınıflama yapmıştır.² Dünya Sağlık Örgütü (WHO), özürülü kavramını üç ayrı ana kategoride toplayıp değerlendirmektedir.³

¹ Bu kavramların tanımlanmasına ilişkin Birleşmiş Milletler üyesi devletler, ulusal insan hakları kurumları ve sivil toplum örgütleri tarafından ileri sürülen görüşler için bkz.: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/ahcstata2bkgrnd.htm> (13.07.2006).

² <http://www.who.com> (27.01.2010).

³ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürülüğe Karşı Mücadele*, s. 41, 42 (WHO, International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps, 1980, s. 47, 144, 182-183'den naklen).

1. Sakatlık (Impairment): “Sağlık bakımından “sakatlık” psikolojik, anatomik veya fiziksel yapı ve fonksiyonlardaki bir noksanlığı veya dengesizliği ifade eder.” İç ve (ya) dış organların zarar görmesi veya tahrip olması, organlardan herhangi birisinin zarara uğramış olup olmadığını genelde tıbbî bir teşhisin sonucundan kesinlik kazanmaktadır. Meselâ, gözün görme kabiliyetini yitirmesi, bir organın hastalığı olarak ifade edilebilir.

2. Özürlülük (Disability): “Sağlık alanında “özür” bir noksanlık sonucu meydana gelen ve normal sayılabilecek bir insana oranla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması durumunu ifade eder.” Organların zarara uğraması sebebiyle ruhsal, psikolojik veya fizikî yönden fonksiyonel engellerin ortaya çıkmasıdır.¹ Fonksiyonel engel, normal bir aktiviteyi yerine getirmedeki zorluğu ve meşekkati dile getirmektedir. Bir göz rahatsızlığının görme kabiliyetini sınırlaması, önemli bir fonksiyonel engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla, fonksiyonel engeller, kişinin bedene ait değişik yetenek ve performans kaybını yansıtmaktadır.

3. Engellilik (Handicap): “Sağlık alanında “engellilik” bir noksanlık veya sakatlık sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir durumu ifade eder.” Sosyal engellerin belirlenmesi fonksiyonel engellerin artması ile özürlüler, çoğu kez sosyal hayatta değişik engellerle karşı karşıya gelmektedir. Bu durumda, özürlüler kendilerinden beklenen sosyal rollerini yeterince yerine getirememektedir. Bu itibarla sosyal engeller değişik sosyo-kültürel faaliyetlere katılma açısından özürlüler için dezavantajlı bir durumdur.

Tanımlara bakıldığında üç kavramın birbirine bağlı olduğu ve ayrıca herbirinin bir hastalıktan ya da vücut düzenindeki bozukluk/aksaklıktan kaynaklandığı görülmektedir. Ayrıca tanımlardan anlaşılacağı gibi bugün, bir kişinin özürlü sayılabilmesi için, o kişinin bedensel (anatomik, ortopedik) bozukluğundan ziyade, fonksiyonel yetersizliği olup olmadığına bir başka ifadeyle, arızalanmış organların ne derecede görevlerini yerine getirip getirmediğine bakılmalıdır. Bu durum özellikle, özürlülerin iş hayatına yeniden katılıp katılamamaları açısından

¹ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*, s. 41, 42.

önem kazanmaktadır. Sosyal engeller ise, özürhüherin toplumsal hayatın değişik alanlarında karşılaştıkları problemlere ışık tutmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 20 Haziran 1983'te kabul edilen 159 No'lu "Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı" sözleşmesinin 1. maddesinde (T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, 2002) yer alan özürlü tanımı şu şekildedir: "Bir iş temini, muhafazası ve işinde ilerleme hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel özürlü sonucu önemli ölçüde azalmış olan bireydir."

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün özürlü (malul) kavramına bakışı: İnsanlar, gerek hastalık, gerekse değişik kazaların sonucunda çalışma gücünü, kısmen veya tamamen kaybedebilmektedir. İş hayatında malullük olarak ifade edilen çalışma gücü kaybı ve dolayısıyla iş göremezlik hali, bazen geçici olmakta, bazen de özellikle iyileşme ihtimali görünmemesi durumunda ömür boyu devam etmektedir.¹

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), özürlülüğü tanımlarken onun yaptığı veya yapabileceği iş ve/veya meslek ile irtibat kurarak, iş hayatına katılabilme yönünü ele almaktadır. 1955 yılında ILO'nun yapmış olduğu tarife göre "fiziksel ve zihinsel yeteneklerin azalması sonucu, uygun bir işi elde etme veya koruma imkânı ileri derecede kaybeden kişiye özürlü (malul) denilmektedir."²

1983 yılında ILO, özürlü tanımını yeniden ele almış ve bu defa da özürlülüğü, "fiziksel ve ruhsal bir noksanlık (arıza) sonucu uygun bir işi sağlama (elde etme), o işi koruma (devam etme) ve bu işte ilerleme ihtimalleri önemli bir biçimde azalmış bir kişi" olarak tarif etmiştir.³

Özürlü terimi, benzer bir şekilde Türk İş Mevzuatında da ele alınmaktadır. Yönetmeliğe göre "beden veya zihin gücünden belirli bir oranda yoksun olduğu sağlık kurul raporu ile belirlenen ve bir iş bulmakta genellikle zorluk çeken, fakat herhangi bir işyerinde söz konusu yetersizliğine rağmen bazı işleri derhal veya kısa bir alıştırma sonunda yapabilecek durumda olan kimseye sakat"⁴ denilmektedir.

¹ Tuncay, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, s. 6.

² ILO, 22.06.1955 tarih ve 99 sayılı "Özürlülerin Meslekî Rehabilitasyonu" tavsiye kararı.

³ Sakatların ve Eski Hükümlerin Çalıştırılması Hakkındaki Yönetmelik 1972, md. 2; ILO sözleşmesi, 13.09.1999 tarih ve 23815 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır.

⁴ ILO, 1983 tarih ve "Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdam Hakkında 159 Sayılı Sözleşme" Türkiye, bu sözleşmeyi 1999 yılında benimsemiştir. TBMM, bu sözleşmeyi 08.07.1999 tarih ve

Konuya ilişkin WHO tarafından yapılan en son sınıflama sistemi, 2001 yılında yayınlanan “İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Uluslararası Sınıflaması” (International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF)¹ adını taşımaktadır.

“İşlev ve yapı farklılıkları²: Sağlık deneyimi bağlamında işlev ve yapı farklılıkları, psikolojik, fizyolojik ya da anatomik yapı veya fonksiyonların eksikliği veya anormalliği ifade eder.”³

“Yetiyitimi: Sağlık deneyimi bağlamında yetiyitimi, bir faaliyeti bir insan için normal sayılacak şekilde yürütme yetisinin (işlev veya yapı farklılıkları nedeniyle) sınırlanması veya ortadan kalkmasını ifade eder.”⁴

“Özür⁵: Sağlık deneyimi bağlamında özür, kişinin işlev veya yapı farklılıkları veya yetiyitimi nedeniyle, yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak, söz konusu bireyin kendisinden normal olarak beklenen rolü tam veya sınırlı olarak yerine getirememesini ifade eder.”⁶

ICF kategorileri için⁷ “engel” kelimesi terk edilmiş, vücut, bireysel ve toplumsal bakış açılarının üçü içinde geniş bir terim olarak “yetiyitimi” kullanılmıştır. Yetiyitimi, işlev veya yapı bozuklukları, etkinlik sınırlılıkları ve katılım kısıtlılıkları için kullanılan geniş kapsamlı bir terimdir. Birey (sağlık koşulları ile birlikte) ve bireyle bağlamsal etmenler (çevresel ve kişisel etmenler) arasındaki etkileşimin olumsuz yönlerini belirtir.

4407 sayılı konuyla onaylamasını uygun bulduktan sonra, Bakanlar Kurulu 22.08.1999 tarih ve 99/132777 sayılı Bakanlar Kurul kararıyla onaylamıştır.

¹ International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF), World Health Organisation (WHO) Ninth Plenary Meeting, 22 May 2001, A54/VR/9, Sınıflama ile ilgili bkz. Social Analysis and Disability: A Guidance Note Incorporating Disability-Inclusive Development into Bank-Supported Projects, The World Bank, March 2007, s. 4-6; ICF Introduction, <http://www.who.int/classifications/icf/site/intros/ICF-Eng-Intro.pdf> (05.05.2008)

² *Impairment* sözcüğü karşılığı olarak kullanılmıştır.

³ Gül, İdil Işıl, *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması*, s. 9 (The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH), World Health Organization, s. 27’den naklen).

⁴ Gül, İdil Işıl, *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması*, s. 10 (The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH), World Health Organization, s. 28’den naklen).

⁵ *Handicap* sözcüğü karşılığı olarak kullanılmıştır.

⁶ Gül, İdil Işıl, *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansıması*, s. 10 (The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH), World Health Organization, s. 29’den naklen).

⁷ WHO, ICF İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Uluslararası Sınıflandırılması, s. 209.

Özellikle sınıflandırmada kullanılan terimlerin, tüm çabalara rağmen, damgalayıcı ve etkileyici olabilecekleri WHO tarafından bilinmektedir. Bu hassasiyet gereği, sürecin en başında, kelimenin İngilizce'deki küçük düşürücü iması nedeniyle, “engelli” (handicap) teriminin tümden çıkarılmasına, “yetiyitimi” teriminin ise bir bileşen adı olarak değil, geniş kapsamlı bir terim olarak tutulmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte WHO, insanların kendi seçtikleri biçimde adlandırılma haklarının olduğu prensibini de onaylar.

ICF, insanların sınıflandırılması değildir. ICF, insanların, bireysel yaşam ortamları ve çevresel etkileri bağlamındaki sağlık özelliklerinin sınıflandırılmasıdır.

ICF, yetiyitiminin temel “probleminin” nerede yattığını, engellerin olması veya kolaylaştırıcıların yokluğu çevreden mi, bireyin kendi sınırlı kapasitesinden mi kaynaklandığını belirlemeye yardımcı olabilir. Bu aydınlanma ile, girişimler uygun hedeflere yönlendirilebilir ve katılım düzeyleri üzerindeki etkileri izlenip ölçülebilir. Bu sayede, somut, veriye dayalı hedeflere ulaşılabilir ve yetiyitimi desteği konusundaki amaçlar daha da genişletilebilir.¹

2007 yılında WHO sınıflama sistemine ICF'in çocuk ve genç versiyonu kazandırılmıştır. ICF-CY (International Classification of Functioning, Disability and Health Children & Youth Version) adıyla yayınlanan sınıflama, çocuk ve gençleri çevreleri ve gelişme süreçleri bağlamı içerisinde gözleyen, genç insanların günlük faaliyetler dizisi içerisinde işlev görmelerine izin veren ya da onları kısıtlayan yüzlerce vücut fonksiyonu ve yapısı ile aktivite, katılım ve çevresel faktörlere ilişkin kodları içermektedir.²

Sosyal bakım hizmetleri açısından özürlü (bakıma muhtaç özürlü) kavramının ülkemizde 2005 yılına kadar tanımı yapılmamıştır. Buna karşılık batı toplumlarında bakıma muhtaç kişi, genel olarak günlük hayatında sürekli tekrar eden sıradan ve bedeni ile ilgili bazı basit hareketlerin yerine getirilmesinde (giyinme, yeme-içme, beden temizliği, tuvalet ihtiyacını giderme gibi) başkalarının yardımına devamlı olarak ihtiyaç hisseden aciz insan olarak tarif edilmiştir.³

¹ WHO, ICF İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlık Uluslararası Sınıflandırılması, s. 241.

² ICF-CY International Classification of Functioning, Disability and Health Children & Youth Version, World Health Organization 2007.

³ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*, s. 52-53 (Christian Hopfe, *Die Pflegeversicherung*, Verlag Aktuell, München 1993, s. 21'den naklen).

Daha somut bir ifadeyle, özürüllüğün sebebine bakılmaksızın başkalarının desteğine ihtiyaç duymadan hayatın idamesi için yapılması zaruri olan temel iş ve görevlerini kendi kendine yapma kabiliyetine ve gücüne sahip olmayan bir insan bakıma muhtaç özürülü sayılmıştır.¹

Bakıma muhtaç özürülü, bedensel bağımsızlığını kısmen veya tamamen kaybetmesinden dolayı başkalarının bedensel yardımına ve desteğine ihtiyaç duydukları gibi gelir kaybının yanında bakım giderlerinin de ortaya çıkmasıyla maddi yönden de başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadır.² Bakıma muhtaç özürülüler, bu yönüyle yani bakıma muhtaçlık dereceleri ve başkalarına bağımlı olmaları nispetinde engelli sayılmaktadır.

Özürülülerin bakıma muhtaçlığının derecesi, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar (nakdî ve aynî yardımlar) ve sosyal hizmetler (rehabilitasyon, sağlık ve bakım hizmetleri) açısından çok önemlidir. Her ülke kendi tarihi, dini ve sosyo-kültürel gelişimine bağlı olarak bu dereceyi belirlerken farklı kriterler tespit etmişlerdir.

Bedensel engellilerin tanımlarına bakıldığında şu durum dikkatleri çekmektedir. Gerek şahıslar gerekse kurumlar ve kuruluşlar bedensel engellilerin tanımını yaparken kendilerini ilgilendiren veya dikkatlerini çeken yönden hareketle tanım yapmışlardır. Özellikle kurumlar yapacakları düzenlemelere göre tarifler vermişlerdir. Görüldüğü üzere, Uluslararası Çalışma Örgütü de dahil olmak üzere, Birleşmiş Milletler sisteminde engelliliğe ilişkin kavram ve tanımların henüz açıklık ve tutarlılık kazandığından bahsetmek mümkün değildir.

3. TÜRK HUKUKUNDA ENGELLİ KAVRAMI

Türkiye’de “engellilik” konusuna ilişkin ayrıntılı bir kavram analizinin bugüne kadar yapılmaması nedeniyle gündelik iletişimde, kitle iletişim araçlarında, mevzuatta ve yargı kararlarında, “sakat”, “özürülü” ve “engelli” kavramları aynı anlama gelen ve birbiri yerine geçebilen kavramlar olarak kullanılmaktadır. Resmi kaynakların “özürülü” kavramını tercih ettiği görülmekteyse de, bir tutarlılıktan

¹ Dilik, “Sosyal Güvenlikte Yeni Bir Sosyal Sigortalar Kolu: Bakım Sigortası”, *KAMU-İŞ, İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, c. 4, sy. 3, s. 8.

² Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürüllüğe Karşı Mücadele*, s. 53.

bahsetmek mümkün değildir. Mesela, 2005 yılı Temmuz ayında çıkan ve ilk defa engellilere ilişkin düzenlemeler içeren Kanun'da¹ “özürlü” kavramı tercih edilmiştir. Bunun bir uzantısı olarak, Kanun'un uygulanması için çıkartılan yönetmeliklerin hemen tamamında “özürlü” kavramı tercih edilmişse de, bazı yönetmeliklerde hem “özürlü”, hem de “engelli” kavramına yer verilmiştir.² Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde ise, “özürlü” kavramına yer verilmemiş, sadece “engelli” kavramı kullanılmıştır.³ 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda⁴ yer alan “sakat” ifadesi “özürlü”, “kör” ifadesi “görme özürlü” ve “sağır” ifadesi “işitme özürlü” olarak değiştirilmiştir.⁵ Kurumlar temelinde bakıldığında, Başbakanlığın ilgili biriminin adı “Özürlüler İdaresi Başkanlığı”dır.⁶ Türkiye'nin bu alanda faaliyet gösteren ve en yaygın şekilde örgütlenmiş sivil toplum örgütü ise, “Türkiye Sakatlar Derneği”dir.⁷

Türk Hukukunda değişik düzenlemelerde farklı engelli tanım ve derecelendirmesine rastlamak mümkündür. Engellilerle ilgili farklı tanımların ve derecelendirmelerin kullanılması ve birden çok kanunda hüküm bulunması, değişik uygulamalara yol açmaktadır. Aşağıda verilen tanımlar daha çok yönetmeliklerin uygulanmasına yönelik derecelendirmelerdir.

¹ 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 7 Temmuz 2005 tarih ve 25868 sayılı Resmi Gazete.

² 20 Haziran 2006 tarih ve 26204 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Yükseköğretim Kurumları Özürlüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği'nin 9. maddesinin 1(ı) bendi “... eğitim sürecini engelli öğrenciler için de anlamlı hale getirmek için; özürlü öğrencinin sınavla ilgili süre, mekan, materyal, refakatçi ve özrün doğasından kaynaklanan farklılıklara göre alınacak gerekli tedbirleri almak ve düzenlemeleri yapmak.” şeklinde formüle edilmiş ve aynı cümlede hem “engelli”, hem de “özürlü” ifadesine yer verilmiştir. Yine 14 Nisan 2006 tarih ve 26139 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasların Belirlenmesine ilişkin Yönetmeliğin 4. maddesinin 1(c) bendinde her iki kavrama aynı cümlede yer verilmiştir.

³ Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 31 Mayıs 2006 tarih ve 26184 sayılı Resmi Gazete.

⁴ 27 Mayıs 1983 tarih ve 18059 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁵ Değişiklik, 30 Mayıs 1997 tarih ve 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin Ek 4. maddesi ile yapılmıştır. 6 Haziran 1997 tarih ve 23011 sayılı (Mükerrer) Resmi Gazete.

⁶ 571 sayılı Özürlüler İdaresi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. 30 Mayıs 1997 tarih ve 23004 sayılı (Mükerrer) Resmi Gazete.

⁷ Gül, İdil Işıl, *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansımaları*, s. 6.

3.1. Özürlülük Ölçütü Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkındaki Yönetmelikte Engelli Kavramı

Özürlü, doğuştan veya sonradan; bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım veya rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi ifade eder.¹

Ağır özürlü, özürlü duruma göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranı %50' nin üzerinde olduğu tespit edilen özürlülerden; beslenme, giyinme, yıkanma ve tuvalet ihtiyacını giderme gibi öz bakım becerilerini yerine getirmede, kendi başına hareket etmede veya iletişim kurmada zorluk ya da yoksunluk yaşadığına ve bu becerileri başkalarının yardımı olmaksızın gerçekleştiremeyeceğine tıbbî olarak karar verilen kişilerdir.²

3.2. 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanununda Engelli Kavramı

Özürlü, doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişidir.

Bakıma muhtaç özürlü, özürlülük sınıflandırmasına göre resmi sağlık kurulu raporu ile ağır özürlü olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişileri, ifade eder.³

¹ 16.07.2006 tarih ve 26230 sayılı Resmi Gazete.

² 16.07.2006 tarih ve 26230 sayılı Resmi Gazete.

³ Md. 3 (a), 07.07.2005 tarih ve 25868 sayılı Resmi Gazete.

3.3. 5825 Sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanununda Engelli Kavramı

Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.¹

3.4. 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununda Engelli Kavramı

2828 sayılı Kanun'da² 572 sayılı KHK ile engellilerle ilgili olarak önemli değişiklikler yapılmıştır. Her şeyden önce Kanunda kullanılan "sakat" tabiri "özürlü" olarak değiştirilmiştir.³ KHK md.12'ye göre, aynı Kanuna md. 4 eklenmiştir. Bu Kanunda geçen "sakat" ibaresi "özürlü", "kör" ibaresi "görme özürlü", "sağır" ibaresi "işitme özürlü" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca Kanunda engelli tanımında da değişiklik yapılmıştır. Kanun md. 3/c'ye göre özürlü; doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup, korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişidir⁴.

Değiştirilen md. 3/d.'ye göre de, bakıma muhtaç özürlü; özürlülük sınıflandırmasına göre resmî sağlık kurulu raporu ile ağır özürlü olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişidir.⁵ Ayrıca, "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürlülerin Tespiti, İncelenmesi, Bakım ve Rehabilitasyonuna Dair Yönetmelikle, sakatlar, ortopedik özürlü, görme özürlü,

¹ Md. 1, 18.12.2008 tarih ve 27084 sayılı Resmi Gazete.

² 27.5.1983 tarih ve 18059 sayılı Resmi Gazete.

³ 572 sayılı KHK için bkz. 0 6.06.1997 tarih ve 23011 Mükerrer sayılı Resmi Gazete.

⁴ Değişik: 30/5/1997 - KHK - 572/5 md.

⁵ Ek: 1/7/2005-5378/26 md.

zihinsel özürlü, ruhsal özürlü, konuşma özürlü, işitme özürlü biçiminde sınıflandırmaya tabi tutulmuşlardır.¹

3.5. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanununda Engelli Kavramı

Devlet Memurları Kanunu, engelliler hakkında yasal bir tanımlama yapmamıştır. Ancak, Maliye ve Gümrük, Sağlık, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları ile Devlet Personel Başkanlığınca hazırlanan ve 12.5.1983 tarih ve 83/6526 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan, “Sakatların Devlet Memurluğuna Alınma Şartları ile Hangi İşlerde Çalıştırılacakları Hakkında Yönetmelik”² engelli tanımlaması yapmıştır. Bununla birlikte, Bakanlar Kurulunca 25.8.1998 tarihli "Sakatların Devlet Memurluğuna Alınma Şartları ile Hangi İşlerde Çalıştırılacakları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik" ile engelli tanımında da değişiklik yapılmıştır.³ Buna göre Yönetmeliğin değiştirilen md. 2'ye göre, “Sürekli olarak çalışma gücünden en az % 40 oranında yoksun olduğunu, Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelikte belirlenen sağlık kuruluşlarınca verilecek resmi sağlık kurulu raporu ile belgeleyenler bu yönetmelik hükümlerinden yararlanırlar.” Yine Yönetmeliğin değiştirilen md. 3'e göre de, Bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerinden 2'nci maddede belirtilen oranda yoksun olduğunu resmi sağlık kurulu raporu ile belgeleyenlere sakat denir.⁴

Özürlülerin Devlet Memurluğuna Alınma Şartları İle Yapılacak Yarışma Sınavları Hakkında Yönetmelikte, özürlü: Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yetenekleri bakımından özür durumuna göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranının % 40 ve üzerinde olduğunu, 6/2/1998 tarihli ve 98/10746 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik hükümleri

¹ Md. 4, 19.8.1983 tarih ve 21673 sayılı Resmi Gazete.

² 27.07.1983 tarih ve 18117 sayılı Resmi Gazete.

³ 09.10.1998 tarih ve sayılı Resmi Gazete.

⁴ Yönetmelikteki eski düzenlemeye göre, “Sürekli olarak çalışma gücünden en az % 40 oranında yoksun olanlar ve sakatlığın görevini yapmasına engel olmadığı resmi sağlık kurulu raporu ile belgelenenler” Yönetmelik hükümlerinden yararlandırılmışlardı (md. 2). Yine değiştirilen Yönetmeliğin md. 3'e göre de, “Beden veya zihin gücünden yukarıda belirtilen oranda yoksun olduğu resmi sağlık kurulu raporu ile belgelenen ve bir iş bulmakta genellikle zorluk çeken, fakat herhangi bir işyerinde söz konusu yetersizliğe rağmen, bazı işleri derhal veya kısa bir alıştırma sonunda yapabilecek durumda olan kimseye sakat denir.”

gereğince, sağlık kuruluşlarınca verilecek sağlık kurulu raporu ile belgeleyenleri ifade eder.¹

3.6. Sakatlık İndiriminden Yararlanacak Hizmet Erbabının Sakatlık Derecelerinin Tespit Şekli İle Uygulanması Hakkında Yönetmelikte Engelli Kavramı

Sakatlık İndiriminden Yararlanacak Hizmet Erbabının Sakatlık Derecelerinin Tespit Şekli İle Uygulanması Hakkında Yönetmeliğe göre sakatlık dereceleri şu şekilde belirlenmiştir:

Birinci Derece Sakatlık: Çalışma gücünün % 80'inden fazlasını (% 80 dahil) kaybetmiş bulunan hizmet erbabı birinci derecede sakat sayılır.

İkinci Derece Sakatlık: Çalışma gücünün % 60'ından fazlasını (% 60 dahil % 80'e kadar) kaybetmiş bulunan hizmet erbabı ikinci derecede sakat sayılır.

Üçüncü Derece Sakatlık: Çalışma gücünün % 40'ından fazlasını (% 40 dahil % 60'a kadar) kaybetmiş bulunan hizmet erbabı üçüncü derecede sakat sayılır.²

3.7. 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Özürlü ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Yönetmelikte Engelli Kavramı

Özürlü, özür durumuna göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranı, % 40 ile % 69 arasında olanlardır.³ Özür durumuna göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranı, % 70 ve üzerinde olanlar ise "başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde olanlardır."⁴

3.8. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununda Engelli Kavramı

Sigortalının veya işverenin talebi üzerine kurumca yetkilendirilen sağlık hizmeti sunucularının sağlık kurullarınca usulüne uygun düzenlenecek raporlar ve dayanağı tıbbî belgelerin incelenmesi sonucu, 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a)

¹ Md. 4 (Değişik: 13/2/2006-2006/10129) 16.09.2004 tarih ve 25585 sayılı Resmi Gazete.

² Md. 3 (Değişiklik: 15.6.1981- 8/3179) 28.04.1981 tarih ve 17324 sayılı Resmi Gazete.

³ Md. 10 (Değişiklik: 01.08.2008-26954) 20.06.2006 tarih ve 26204 sayılı Resmi Gazete.

⁴ Md. 10 (Değişiklik: 01.08.2008-26954) 20.06.2006 tarih ve 26204 sayılı Resmi Gazete.

ve (b) bentleri kapsamındaki sigortalılar için çalışma gücünün veya iş kazası veya meslek hastalığı sonucu meslekte kazanma gücünün en az % 60'ını, (c) bendi kapsamındaki sigortalılar için çalışma gücünün en az % 60'ını veya vazifelerini yapamayacak şekilde meslekte kazanma gücünü kaybettiği, Sağlık Kurulunca tespit edilen sigortalı, malûl sayılır.¹ Yani sigortalı olarak ilk defa çalışmaya başladığı tarihten sonra çalışma gücünün yüzde 60'ını kaybedenler “malûl” sayılır. İlk defa sigortalı olduğu tarihte çalışma gücü kayıp oranı yüzde 60'ın üzerinde olanlar (yani işe girmeden önce engelli olanlar) malullük sigortası kapsamında değerlendirilmez. Bunlar ise “engelli” (özürlü) sayılır.²

Türk hukukunda engelli; özürlü, ağır özürlü, bakıma muhtaç özürlü, engelli, sakat, malûl ve muhtaç kavramlarıyla geçmektedir. Mevzuatta engellilerle ilgili genel tanımlamalardan ziyade ilgili düzenlemenin amacına yönelik tanımlamaların tercih edildiği görülmektedir. Bu tanımlardan Özürlülük Ölçütü Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkındaki Yönetmelikte geçen engelli tanımı daha kapsamlı ve yaygın olduğu için tercih edilebilir.

4. İSLÂM HUKUKUNDA ENGELLİ KAVRAMI

Klasik fıkıh kitaplarında genellikle ilk bölüm ibadetlere ayrılır ve İslâm hukukçuları, Roma hukukunda olduğu gibi kamu hukuku, özel hukuk şeklinde bir ayırma gitmemiş, hukuku, “ibâdât, muamelât, münakehât, müfarakât, ukubât ve el-ahkâmu's-sultâniyye” kısımlarına ayırmışlar ve bu tasnif içerisinde incelemişlerdir. Bedensel engelin tesiri bu ayırma göre hepsinde yer almaktadır. İslâm hukuku literatüründe görülebildiği kadarıyla bedensel engelliler ile ilgili hükümler tek bir eser veya ayrı bir bölüm, başlık halinde mevcut değildir. Klasik fıkıh kitaplarında bedensel engelin hükümlere tesiri, her konunun içinde yeri geldikçe değinilen bir husustur. Sadece Suyutî ve İbn Nüceym, görme engeli ile ilgili hükümler “Ahkâmu'l-a'mâ” ve konuşma engeli ile ilgili hükümler “Ahkâmu'l-işârât” başlığı altında vermiştir. Yine konu, Mevsûâtü'l-fikhi'l-İslâmî ve el-Mevsûâtü'l-fikhiyye'de

¹ Md. 25 (Değişiklik: 17.04.2008-5754/13) 16.06.2006 tarih ve 26200 sayılı Resmi Gazete.

² <http://www.engellilersitesi.com/haber/4840-sosyal-guvenlik-malul-ile-engelli-arasinda-fark-varmi.html>, (12.02.2010).

“a‘mâ”, “ahras”, “asam” maddeleri altında işlenmiştir. Günümüzde ise bu araştırma konusuyla ilgili yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.

Günümüz Arap dilinde bedensel engelliler için kullanılan “المعوق، الإعاقه” kelimeleri, tespit edildiği kadarıyla klasik fıkıh kaynaklarında bedensel engelli anlamında değil de “genel olarak engel”¹ anlamında geçmektedir. Daha çok her bir engel özel isimleriyle (a‘mâ, ahras, asam, a‘rac, mefluç, zemîn) zikredilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi her bir engelliye ait ahkam ayrı başlıklar altında değil, yeri geldikçe izah edilmiştir. Bir başka husus da klasik kaynaklarda daha çok görme ve konuşma engelinin ahkama tesiri üzerinde durulmuş, işitme engelinin ise etkisine fazla değinilmemiştir.

Klasik kaynaklarda görme engelli için “الأعمى” (çoğulu عميان - عمي), tek gözü kör için de “الأعور” (çoğulu عور) kelimesi geçmektedir. Kur’an-ı Kerim’de doğuştan görme engelli olan kimseler “الأكمه”² (çoğulu كمه), hadislerde ise gözleri görmeyen kimseler, “ضرير البصر ve الضرير”³ kelimeleri ile de ifade edilmiştir. Kur’ân ve Sünnette görme engeline daha çok vurgu yapılmıştır. Kur’ân’da görme engeli “الأعمى” sözcüğü ile ifade edilmiş ve çoğu “mânevî körlük” anlamında olmak üzere otuz iki kadar âyette yer almıştır.⁴

İşitme engeli için kaynaklarda daha çok “الأصم” (çoğulu صمان - صم) kelimesi yer almaktadır. Kulağın kapanması ve duymanın ağırlaşması⁵ manasına geldiği gibi işittiği halde işittiği şey kendisine fayda vermeyen kimse de mecazî manada “صم” (işitme engelli) kabul edilmektedir.⁶ Fakihler bu kelimenin sözlük anlamını kullanmışlardır.⁷ Az da olsa “الأطرش” (çoğulu طرش) kelimesi de işitme engelli anlamında geçmektedir.

¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 198; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XVII, 173, X, 331; Zekeriya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, II, 423.

² Maide, 5/110 (وَتُبْرَى الْأَكْمَه وَالْأَبْرَصَ بِأَيْدِي).

³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 47.

⁴ Bakara, 2/18, 171 (صَمٌّ بَعْمٌ عُمَى فَهَمْ لَا يَغْفَلُونَ); Mâide, 5/71; En'âm, 6/50, 104; A'râf, 7/64, Yûnus, 10/43, 179; Hûd, 11/24, 28; Ra'd, 13/16, 19; İsrâ, 17/72, 97; Tâhâ, 20/124;125; Hac, 22/46; Nûr, 24/61; Furkân, 25/73; Neml, 27/66, 81; Kasas, 28/66; Rûm, 30/53; Fâtır, 35/19; Mü'min, 40/58; Fussilet, 41/17, 44; Zuhuf, 43/40; Muhammed, 47/23; Fetih, 48/17; Abese, 80/1, 2.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “s-m-m”, XII, 342.

⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “s-m-m”, s. 286; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “s-m-m”, XII, 342.

⁷ “Asam”, *Mv.Fİ*, XII, 371.

Konuşma engelli için kaynaklarda “أخرس” (çoğulu خرس- خرسان) kelimesi kullanılmaktadır.¹ Bu kelime daha çok doğuştan gerçek anlamda konuşma engelli kimseleri ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ise konuşma engelli kimseler, bu dünyaya doğan bir kimsenin konuşamaması, cevap verememesi anlamını taşıyan “أبكم” (çoğulu بكم) kelimesi ile tanımlanmaktadır.² Ayrıca kasden ve cehlen susan kimse de mecazî manada “بكم” (konuşma engelli) kelimesi ile tarif edilmektedir.³ Peltek ve kekeme ise “ألثغ” (çoğulu لثغ) - “ألكن” (çoğulu لكن) kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Ortopedik engelliler için klasik fıkıh kaynaklarında kullanılan pek çok kelime vardır. Kötürüm ve felçli olanlar için “الأشل، الزمين، المفلوج، المقعد، العاهة” kambur için “الأحدب” (çoğulu حدب) kelimeleri kullanılmıştır. Yürüme engelliler için Kur'an-ı Kerim'in'de ifadesi⁴ olan “الأعرج” (çoğulu عرج- عرجان) kelimesi geçmektedir. Ayrıca ortopedik engel olan el “اليد”، ayak “الرجل”، el ayası “الكف”، parmaklar “الأسابع”، kol “الذراع-الساعد”، dirsek “المرفق”، omuz “المنكب”، ökçe “الكعب”، topuk “العقب”، bacak “الساق” gibi uzuvları ifade eden kelimelere muzaaf olarak kesilmiş anlamında “مقطع” veya kopmuş manasında “منقطع” kelimeleri eklenerek geçmektedir.

Engelli anlamında “العذر” kelimesi de yer almaktadır. Kök anlamı; eksik ve günahı çok olmak demektir. İsim olarak; bir konuda kişinin özürlü sayılması ve bu nedenle de sorumluluğunun azalması veya tam olarak kalkması anlamlarında kullanılır. Özür sözcüğü Kur'ân'da “özr” şeklinde aşağıdaki iki âyette geçer. “(Musa, Hızır'a) dedi ki: Artık bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme! Benim açımdan artık sen mâzur sayılırsın.”⁵ “Özür veya uyarı için öğüt verenlere yemin olsun.”⁶ Şu üç âyette ise “ma'zeret” şeklinde kullanılmıştır. “(Uyaranlar) dediler ki: Rabbinizden özür dileyelim.”⁷ Diğer iki âyette, dünyada zulüm yapanların, kıyamet gününde özür dilemelerinin bir yarar sağlamayacağı

¹ Öğüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 303; “Haras”, *Mv.F*, XIX, 91.

² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “b-k-m”, s. 58; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “b-k-m”, XII, 53.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “b-k-m”, XII, 53.

⁴ Fetih, 48/17 (وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ).

⁵ Kehf, 18/76 (قَدْ بَلَّغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا).

⁶ Mürselât, 77/6 (عُذْرًا أَوْ نَذْرًا).

⁷ A'râf, 7/164 (قَالُوا مَعذْرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ).

vurgulanır.¹ Başka bir âyette çoğulu “meâzîr” olarak geçer. “*O gün insanoğlu özürlerini sayıp dökse de.*”² Dünya veya ahirette özür dilemek anlamında, aynı kökten türemiş sözcüklerin yer aldığı altı âyet daha vardır.³

İlk dönemden itibaren farklı boyutlarda da olsa, bedensel engelliler İslâm hukuku literatüründe yer almıştır. Bedensel engelliler ile ilgili hükümler, görüşler, tartışmalar, modern hukukta olduğu gibi teoriler şeklinde işlenmemiş, İslâm hukukunun kendine has kazuistik metoduyla ele alınmıştır. Bununla birlikte verilen hükümlerin temelinde teoriler oluşturacak kaide ve prensipler vardır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME

Her dilde engelli anlamına gelen birden fazla sözcük vardır. Bu sözcükler gerek mevzuat içerisinde, gerek günlük konuşmada ve gerekse bilimlerde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Tıp bilimi için bir sağlık sorunu ve hastalık, biyoloji bilimi için genetik bir bozukluk olarak algılanmış, sosyal bilim dallarının her biri kendi özel uğraş alanları üzerinden tanım üretmişlerdir. Bilim ve disiplinler arası farklılıklara dil farklılıkları eklendiğinde, ortak bir terminolojiye ulaşmak iyice güçleşmektedir. Üzerinde anlaşılabilen ortak bir tanımlamanın ve isimlendirmenin olmaması, engellilerin en büyük problemlerinden birisidir. Türk hukukunda 572 sayılı KHK ile bazı Kanunlarda değişiklik yapılırken sakat terimi yerine özürlü terimine yer verilmiş, ancak KHK'nin kendisi içerisinde bile iki ayrı terimin (sakat-özürlü) bir arada kullanıldığı görülmüştür. Engelli kavramı, 5825 sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanununda geçmektedir.

Engelliler ile ilgili yapılan tüm tanımlar, tanımı yapan kişi veya kuruluşun bakış açısına veya tanımın yer aldığı kanuni düzenlemeye göre değişiklikler arz etmektedir. Gerek çeşitli hukuklarda ve gerekse Türk hukukunda engellilerle ilgili genel tanımlardan ziyade ilgili düzenlemenin amacına yönelik tanımların tercih edildiği görülmektedir. Oysa böyle özel ve farklı tanımlar yapma yerine, genel bir tanımın benimsenmesi daha yerinde olacaktır. Buna karşın bazı alanlarda farklı tanımlara başvurulması da zorunludur. Mesela, Sakatlık İndiriminden Yararlanacak Hizmet Erbabının Sakatlık Derecelerinin Tespit Şekli İle Uygulanması Hakkında

¹ Rûm, 30/57; Gâfir (Mü'min), 40/52 (يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ).

² Kıyâme, 75/15 (وَلَوْ أَلْفَىٰ مَعَاذِيرَهُ).

³ Tevbe, 9/66, 94; Tahrîm, 66/7; Mürselât, 77/36; Tevbe, 9/90.

Yönetmeliğin tanımı ile 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanununun tanımı farklı olması doğaldır. Ayrıca tariflerde bedensel ve zihinsel engelli ayrılmadan ele alınmıştır.

Engellilerin tanımlarının tespitinde zamanın ve çevresel faktörlerin de dikkate alınması gerekir. Şöyle ki bir kişinin gözleri çok iyi görmüyor ve gözlük kullanarak okuyup, rahat hareket edebiliyorsa, bu kimse görme engelli sayılmayabilir. Buna karşın, göz muayenesinin kolayca yapılamadığı, uygun bir gözlüğün kolayca alınıp bulunamadığı bir toplumda yaşıyorsa, artık o kimse, söz konusu şartlar serbest hareket etmesini sınırladığı için, engelli olarak tanımlanabilir.

Engelli kelimesi ile ilk bakışta, hareket yeteneği sınırlanmış birisi akla gelir. Bu durum genellikle, doğuştan bir eksiklik, bir hastalık ya da bir kaza sonucu ortaya çıkmış bir işlev bozukluğu olarak düşünülür. Oysa sınırlı hareket yeteneği ile engelli farklı şeylerdir. Eğer engelli hareket yeteneğinde bir eksiklik olarak kabul edilmiş olsaydı pek çok kişiyi engelli olarak vasıflandırmak gerekirdi. Zira herkesin yapamadığı veya yaparken zorlandığı pek çok hareket vardır. İşte fiziksel işlevlerin sınırlılığı, söz konusu kişiye günlük yaşama katılımında bir engel oluşturduğu sürece o kişi engelli olarak kabul edilir.

Engellinin çeşitli hukuklarda yaygın biçimde kullanılan tanımı, Dünya Sağlık Örgütünce yapılan tanımdır. Ancak, Örgütün tanımlamasındaki noksanlık-sakatlık-malullük arasındaki sebep-sonuç ilişkisi bazı olaylarda gerçekleşmeyebilir. Birisinde noksanlık bulunmasına karşın malul olmayabilir. Mesela, tekerlekli sandalye ile işine gidip gelebilen ve santral memurluğu yapan kimsede noksanlık bulunmasına karşın ortopedik engelli kimse malul ve engelli olarak addedilemez. Ancak bu kimsenin işyerine girerken uygun rampa veya asansörün bulunmaması durumunda, santral memurluğunu yapabilmesi açısından yetenek ve ehliyet bakımından hiçbir sınırlama bulunmazken, fiziki şartlar, onu engelli yapabilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütünün tanımlamasına benzer şekilde Türk hukukunda da engelli ve malul kelimelerinin farklı durumları karşılar şekilde kullanımına rastlamak mümkündür. 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz, Kimsesiz ve Sakat Türk Vatandaşları ile Özürlü ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik'te çalışma ve iş görme gücünü % 40 ile % 69 oranında kaybedenler

"özürlü", % 70'in üstünde kaybedenler "malul" olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme ile, malullüğün engelli olmadan daha ağır bir durumu karşılar biçimde kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak, uygulamada ilgili mevzuatın konusu ve kapsamına göre her ülke mevzuatında farklı engelli tanımları kullanılmaktadır. Türk hukukunda birçok düzenlemede, ilgili kuralın amacına yönelik olarak değişik tanımlara rastlanmaktadır. Ancak, Türk Hukukunda engellinin tanımı konusunda bir karışıklık ve karmaşıklığın olduğu da söylenilebilir.

Türk hukukunda, Özürlülük Ölçütü Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik daha önce mevzuatta yer almayan bir biçimde engelli tanımlamıştır. Yönetmelik md.3/a'ya göre, özürlü, doğuştan veya sonradan, bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım veya rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiyi ifade eder. 5378 sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun da aynı tanımı yapmıştır. Yapılan bu tanım, engellinin çeşitli hukukların çerçevesinde bir tanımını ifade eder.

İslâm hukukunda görme engelli görme duyusunu, işitme engelli işitme duyusunu, konuşma engelli konuşma duyusunu tamamen kaybeden kişidir. Ortopedik engelli ise; topal, çolak, parmak eksikliği veya fazlalığı olan kötürüm, felçli, kambur kimselerdir. Kur'an-ı Kerim'den, hadislerden ve engelliler ile ilgili verilen hükümlerden hareketle engellilerin kapsamına zihinsel, görme, işitme, konuşma, ortopedik engellilerin girdiği görülmektedir. Bu engellilerin tespiti tecrübeye dayanmıştır. Engellilerin modern hukukta olduğu gibi az, ağır, bakıma muhtaç şeklinde bir derecelendirmesi yapılmamıştır. Araştırmada kullanılan bu tasnif modern hukuktan yararlanılarak oluşturulmuştur. Çünkü İslâm hukukunda hükümler verilirken böyle bir tasnif edilmemiştir. Bedensel engelliler ile ilgili hükümler, modern hukukta olduğu gibi teoriler şeklinde değil, meseleci bir usulle ibadetlerden başlayıp ukubatla sona eren konuların sıralanışı içinde yeri geldikçe ele alınmıştır. Klasik kaynaklarda tespit edildiği kadarıyla bir iki kaynak hariç engellilerin hükümleri ayrı bir bölüm, başlık veya kitap halinde işlenmemiştir. Sadece İbn

Nüceym ve Suyuti'nin el-Eşbâh'ında görme ve konuşma engeliyle ilgili hükümler bir arada verilmiştir.

6. ENGELLİLİK MODELLERİ

İki temel yaklaşım ve model ön plana çıkmıştır. Engelliliği nitelenmek için kullanılan teorik modeller, aynı zamanda engelli haklarının gelişim tarihini de vermektedir.¹ Bu konudaki gelişim süreçleri, insan haklarının gelişim tarihiyle de paralellik taşımaktadır. Engelli hareketleri² ve uluslararası insan hakları kurumlarının çabalarıyla engellilik algısı, kadercî yaklaşımdan uzaklaşıp, evrensel bir olgu haline gelmiştir. Modellerin incelenmesiyle, engelli haklarıyla karşılıklı etkileşimi ve sonuçlarını görmek mümkün olabilecektir.

6.1. Tıbbi Model (Medikal Model)

Engelliliğe trajedi gözüyle bakıldığı, engellilerin de merhamet gösterilmesi gereken 'nesne' olarak değerlendirildiği dönemi niteleyen modeldir. Tıbbi modele göre engellilik, bir hastalık, anormallik durumudur. İlgi doğrudan kişinin vücut ve fonksiyonları üzerinedir. Kişilerin sağlık durumları, sağlık düzenindeki sapmalar gözlemlenerek tıbbi tedavi ve rehabilitasyon aracılığıyla düzeltilmeye çalışılır. Engelli birey, teşhis ve tedavinin ya da rehabilitasyonun konusu olarak bir yandan engelinin verdiği fiziksel zorluklarla başa çıkmaya çalışan, diğer yandan çevresel (tutumlar, önyargılar, fiziksel bariyerler) faktörlerden kaynaklanan güçlüklerle mücadele etmek zorunda kalan kişidir. Engelliler, toplumsal bir varlık olarak algılanmadığı için kişinin topluma katılımıyla ilgili kendi dışında oluşan engellere vurgu yapılmaz. Engelliler, sağlık kuruluşlarında, bakım evlerinde ya da rehabilitasyon merkezlerinde izole bir yaşam sürerler. Bunun yanı sıra, farklı ve özel

¹ Çağlar, Selda, *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, s. 15 (Mike Bury, *Defining and Researching Disability: Challenges and Responses*, Chapter 2, in *Exploring the Divide*, Edited by Colin Barnes and Geof Mercer, Leeds: The Disability Press, 1996, s. 18-38; Colin Barnes, "A Legacy of Oppression: A History of Disability in Western Culture", Chapter 1, s.3-24, in *Disability Studies: Past Present and Future*, edited by Len Barton and Mike Oliver, Leeds: The Disability Press, 1997'den naklen).

² Çağlar, Selda, *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, s. 15 (Mike Oliver, & Gerry Zarb, "The Politics of Disability: a new approach", Chapter 12, s. 195-216, in *Disability Studies: Past Present and Future*, Edited by Len Barton and Mike Oliver, Leeds: The Disability Press, 1997'den naklen).

ihtiyaçları olan insan grubu olarak algılandıkları için, sadece onlara özgül hizmetler verilir. Özel okullar, özel otobüsler, özel binalar, özel spor ve eğlence alanları hizmete sunulur.

Bu tür yaklaşım, iyi niyetli olmakla birlikte engellilerin haklarını ve özgürlüklerini hesaba katmadığı için engelliler tarafından olumsuz olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu yaklaşım ayrımcılık ve eşitsizlik doğurmakta, nihayetinde yalnızlaşmaya yol açmaktadır. Sürekli biçimde hasta-sağlıklı, normal-anormal, kendine yeten - yetmeyen karşıtlığı; engellileri marjinal bir grup haline getirmektedir. Bir süre sonra da, verilen özel hizmetler (eğitim, sağlık, sosyal güvence, rehabilitasyon vb.) nedeniyle toplumsal maliyeti arttıran, bunun karşılığında topluma fayda sunamayan bir "yük" olarak görülmektedirler.¹ 1960'lar döneminin engellilere ve engelliğe yaklaşımını temsil eden ve daha çok Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Eski Sovyetler Birliği'nde yaygın olarak uygulanan tıbbi model,² çeşitli araştırma ve yazımlara konu olmuş ve eleştirilmiştir.³ Engellilik, toplumsal düzenin bir sapkınlığı, anomalisi veya aykırılığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bunun sonucu olarak, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan baskın grup ile alt sınıf olarak algılanan engelliler toplumu arasında bir karşıtlık ve çatışma alanı yaratıldığı ileri sürülmüştür. Türk hukuk mevzuatında kullanılan "özürlü-özür", "sakat ve sakatlık" terimleri, tıbbi modelin terminolojisidir.

6.2. Sosyal Model (İnsan Hakları Modeli)

Sosyal model,⁴ sosyal yaşama tam katılım ve kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olma hakları açısından engellilerin dışlandıklarını, dikkate alınmadıklarını öne

¹ Çağlar, Selda, *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, s. 17 (Manual on Disabilities and Inclusive Development for the Media and Social Communications Professionals, Escola de Gente, The World s. 6'dan naklen).

² Çağlar, Selda, *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, s. 17 (Bu ülkelerin o dönemden bu yana engellilik uygulamalarında gösterdiği gelişmeler için bkz. Elayn Sammon, Defying Prejudice, Advancing Equality 2, Children and Disability in the Context of Family Breakdown in Central and South Eastern Europe and the Former Soviet Union, Every Child, London, 2001, s. 3-16'dan naklen).

³ Dönemsel literatür için bkz. Colin Barnes, / Geof Mercer, *Disability*, Polity Press, 2004, s.1-10.

⁴ Çağlar, Selda, *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*, s. 17 (Tom Shakespeare & Nicholas Watson, "Defending the Social Model", Chapter 18, in *Disability Studies: Past Present and Future*, Edited by Len barton and Mike Oliver, Leeds: The Disability Press, 1997, s. 263273'den naklen).

sürerek, engelliler bakımından asıl engelin çevrelerinden kaynaklandığını iddia eden görüşleri temsil eder. Sosyal modelde, temelde tıbbi modelin ileri sürdüğü tıbbi hizmetler, rehabilitasyon, diğer yardım ve destekler reddedilmemekle birlikte, engelli olmayanlarla aynı haklara sahip olma talebi, "ayrımcılık karşıtlığı" ve "eşitlik" üzerinden dile getirilmektedir. Modelin teorik altyapısını hazırlayan argümanlar, 1970'lerde İngiltere'de açıklanmıştır. Ayrımcılığa Karşı Fiziksel Özürülüler Birliği (Union of Physically Impaired Against Segregation, UPIAS), engellilerin işlev ve yapı bozukluğu ya da diğer engellerinin ön plana çıkarılması nedeniyle toplumdaki soyutlandıklarını, deneyim ve taleplerinin görmezden gelindiğini ifade ederek, söylemlerini kişisel alandan toplumsal alana taşımışlardır.¹

Sosyal model, engellilerin toplumsal hayata ve aktivitelere katılımının önündeki engelleri 'çevresel etmenler' çatısı altında fiziksel, kurumsal ve tutumsal faktörler olarak başlıkta ele almaktadır. Fiziksel faktörlerden kasıt, insan eliyle oluşturulan ya da doğal biçimde bulunan fiziki çevrede yer alan engellerdir. Engelli olmayanlar için inşa edilen ve engellilerin toplumsal yaşama katılmasına elvermeyen yollar, binalar, evler ve ulaşım araçlarının, engellilerin erişebileceği ve yararlanabileceği biçimde uyarlanmadığı ya da yeniden yapılandırılmadığı süreçte, engellilerin bu düzenin aktif bir parçası olamayacağı iddia edilmektedir. Modelin teorisyenleri ve aktivistlerine göre, engelliler kurumsal sistem içinde dışlanmaktadır. Toplumsal, eğitimsel, yasal, dinsel ya da politik kurumların ihmali ya da sistematik dışlamaları nedeniyle engelli bireyler, bu kurumlara erişim sorununun yanı sıra çeşitli ayrımcılık uygulamalarına tabi olmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, insan çevresine ilişkin yerleşmiş kişisel ya da toplumsal önyargılar ve klişeler nedeniyle toplumsal düzenin bir parçası olarak algılanmamaktadırlar.²

¹ Engelliler hareketi ve Birliğin çalışmaları için bkz. Mark Priestley, *Disability A Life Course Approach*, Polity Press, United Kingdom, 2003, s. 11-14.

² Sosyal model teorisi için bkz. Alison Harris/ Sue Enfield, *Disability, Equality and Human Rights A Training Manual for Development and Humanitarian Organisations*, Oxfam GB, 2003, s.17-18; MJ Oliver, "The Disability Movement and the Professions", *International Journal of Theraph and Rehabilitation*, Vol.6, Iss.8, 1 August 1999, s.377-379; Jenny Morris, "Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care that Promotes Human Rights", *Hypatia*, Vol.16, No.4, 2001, s.1-5;

Sosyal modele göre; kişinin engelli olarak kabul edilmesine neden olan bedensel farklılıkları, çoğu zaman uygun fiziksel çevre ve yapılandırmalarla, sorun yaratan bir farklılık olarak değerlendirilmeyebilir. Kişilerin vücuduna ilişkin işlev ve yapı bozuklukları ya da yetersizlikleri, tedavi ve rehabilitasyon süreçleriyle, uygun kurumsal, fiziksel ve toplumsal tutumlarla desteklenerek, bu kişilerin hayatın içinde diğerleri gibi yaşamını sürdürmesi sağlanabilir.

7. ENGELLERİN (ÖZÜRLERİN) GRUPLANDIRILMASI

İnsanlar, nasıl birçok hasletlerinden dolayı, birbirlerinden farklı ise engelliler de, gerek mensup olduğu engelli grubun özelliklerinden, gerekse engel derecesindeki farklılıklardan dolayı, birbirlerinin aynısı değildir. Her engelli kendine özgü belirli kriterler taşımaktadır.¹

Engellilerin ortak bazı özelliklerine bakılarak çeşitli engelli sınıflandırılması yapılsa da, engelliliğin girift yapısından dolayı kesin bir ayırım çizgisi belirlemek bazen mümkün olmamaktadır. Ancak, engelleri basit ve yaygın olarak ele alındığı üzere bedensel engelli ve zihinsel engelli olarak iki ana başlık altında sınıflandırmak mümkündür.

Özürlüler sakatlık, rahatsızlık veya engellilik tür ve konumlarına göre şu şekilde gruplandırılmıştır: Ortopedik Özürlü (Sakat); Görme Özürlü (Kör); İşitme Özürlü (Sağır); Konuşma Özürlü (Kekeme); Zihinsel Özürlü (Geri Zekâlı); Ruhsal Özürlü (Akıl Hastası).² Yine engellileri değişik açılardan tasnif etmek de mümkündür.

7.1. Kaynağına Göre Engeller (Özürlü, Sakatlıklar)

7.1.1. Fiziksel Engeller (Physical-Anatomical Disability)

İnsanın bir fiziksel (bedenî) bir de zihinsel (ruhî) yapısı vardır. Buna göre fiziksel engeller, insanın fizik yapısında herhangi bir bozukluk veya eksiklik

Michael Oliver & Bob Sapey, *Social Work with Disabled People, Practical Social Work*, Series Editor: Jo Campling, BASW, Second Edition, s. 21-25.

¹ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*, s. 52.

² http://www.sosyalsiyaset.net/documents/ozurluluk_terminleri_sozlugu.htm (09.04.2010).

oluşturarak yine onun fizikî yeteneklerini engelleyen veya tüm olarak ortadan kaldıran engellerdir.

Görme, konuşma, işitme organlarındaki yetersizlik¹ ortopedik engeller ve sürekli hastalık hallerinde (residual disease, long form illnesses)², fiziksel engel söz konusudur.³ Kısmen ya da tamamen yatağa bağımlı süreğen hastalığı olan insanlar (bakıma muhtaç özürlü) da bedensel engelli grubu içerisinde yer alır ki bunlara iç yapı özürülleri denilmektedir.⁴

Fiziksel engeller, kekemelik, sağırılık, dilsizlik, kol, ayak veya parmak yokluğu, körlük, kısmî veya tam felç, vs. gibi durumlarda gözle görülebilen; astım, kanser⁵, kalp hastalıkları,⁶ bazı iç organların yokluğu,⁷ HIV virüsü taşıyıcılığı (AIDS)⁸ vs. gibi durumlarda ise, engel gözle görülmez, tespiti için tıbbî kontrol ve yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Bu açıdan da fiziksel engelleri gözle görülebilen (visible) ve gözle görülemeyen (invisible) olarak ikiye ayırmak mümkündür.⁹

Belirtileri gözle görülemeyen özürüllük türleri içinde kalp hastalıkları, sara, astım ve iç organ eksiklikleri de önemli bir yer almaktadır. Gözle görülemeyen özürüllük hallerine uğramış olanların, toplum içinde tespit edilmesi çoğu kez güçleşmektedir.¹⁰

¹ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 48 (Michael Oliver, *Social Work With Disabled People*, London 1983, s. 36; Caroline Gooding, *Disabling Laws Enabling Acts*, London 1994, s. 10'dan naklen).

² Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 48 (Caroline Gooding, *Disabling Laws Enabling Acts*, London 1994, s. 10'dan naklen).

³ SKMKK. Yönelik Hizmetler, s. 18-19; TBMM, Özürüllülerin Problemlerini Araştırma Komisyonu Raporu, 19. Dönem, 95. Birleşim, 27.4.1993 292 sıra sayılı Tutanağına Ek, s. 17 vd.

⁴ *Bedensel ve Zihinsel Özürüllülerin Sorunları İçin Çağdaş Çözümlere Doğru İlk Adım*, s. 5.

⁵ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 49 (James Ledvinka, *Federal Regulation of Personnel*, London 1982, s. 79'dan naklen).

⁶ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 49 (Michael Oliver, *Social Work With Disabled People*, s. 51; James Ledvinka, *Federal Regulation of Personnel*, s. 79'dan naklen).

⁷ Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu'na göre, Kişinin organlarından biri alınmış veya çalışmıyor ve diğer organ tamamen sağlam ise veya bu durum kişinin normal yaşamını etkilemiyorsa engel durumu yoktur. Bkz. Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu Sakatlara Yönelik Hizmetler, s. 19-20.

⁸ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 49 (HIV-virüsü taşıyıcılığı (ADS) özellikle Amerikan, Kanada, Avustralya ve son düzenleme ile İngiliz Hukukunda engel kavramı içerisinde kabul edilmektedir. Bkz. J. Brain Doyle, *Disability Discrimination and Equal Opportunities*, London 1995, s. 188; The Law Society, *Report of The Society's Employment Law Committee on Disability*, London 1992, s. 13'den naklen).

⁹ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 49 (Michael Oliver, *Social Work With Disabled People*, s. 55'den naklen); Altan, *Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları*, s. 21-22.

¹⁰ Altan, *Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları*, s. 22.

7.1.2. Zihinsel Engeller (Mental Disorder, Mental-Sensory-Psychological Disability)

Zihinsel hastalıklar, insanların düşünebilme ve buna dayanan davranış yeteneklerini engelleyen veya tümüyle ortadan kaldıran engellerdir.¹

Bir başka ifadeyle, zihinsel engel, doğumdan önce, doğum esnasında ve sonraki gelişim sürecinde değişik nedenlerle zihinsel gelişim ve fonksiyonlarında oluşan sürekli yavaşlama, duraklama ve gerileme gösteren sürekli bir durumdur.²

Zihinsel engel kavramı içerisinde kişinin aklî melekelerindeki yetersizlikler, ruhsal çöküntü hali (depresyon), hafıza kayıpları, ruhî yapı ve sinir sistemi (nervous system) ile ilgili tüm engeller yer almaktadır. Buna göre epilepsi (sara), şizofreni, akıl hastalığı, öğrenme güçlüğü (learning difficulties) vs. birer zihinsel engel durumudur.

SKMKK'na göre³ zihin gelişmesinde meydana gelen yavaşlama, duraklama ve gerileme nedeni ile davranış ve uyumu yönünden yaşlılarına göre sürekli gerilik ve yetersizlik olduğu için normal eğitim programlarından yararlanamayan kimseye geri zekalı denir. Kurul zeka gruplandırmasını, kişileri üçe ayırarak yapmıştır. Buna göre çeşitli ölçeklerde zeka bölümü sürekli olarak 20-40 olanlar, çeşitli ölçeklerde zekâ bölümü sürekli olarak 41-74 olanlar ve çeşitli ölçeklerde zekâ bölümü sürekli olarak 75 olanlar.

7.2. Sebeplerine Göre Engeller (Özürler, Sakatlıklar)

7.2.1. Doğuştan Gelen Engeller (Congenital Disability, Inherently Disabled)

İnsanın kalıtsal veya bir başka sebebe dayanarak sakat olarak doğması durumunda doğuştan gelen engel söz konusudur. Doğuştan gelen engeller fiziksel olabileceği gibi zihinsel de olabilir.⁴

¹ Altan, *Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları*, s. 22-23.

² TBMM, *Özürliülerin Problemlerini Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 20.

³ SKMKK. *Yönelik Hizmetler*, s. 20.

⁴ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 50.

7.2.2. Sonradan Olan Engeller (Acouired-Current Disability)

Kişinin herhangi bir sakatlığa uğramaksızın tam ve sağ olarak doğmasına karşın bir takım dış etkenlerin etkisiyle sonradan ortaya çıkan engellerdir. Bu tür engeller, endüstriyel veya sanayi saltıkları adıyla da anılabilir.¹

7.3. Sürekliliklerine Göre Engeller (Özürler, Sakatlıklar)

7.3.1. Sürekli Engeller (Permanent-Residual Disability)

Kişinin noksanlığı sebebiyle hâlihazır veya tahmin edilen yeteneğinde kazançlı (kârlı) bir biçimde işe alınma ve işini sürmesi durumunun azalması veya ortadan kalkmasında sürekli engelden söz edilir.² Söz konusu sakatlığın kişide sürekli olarak görülmesidir.³

Sürekli hastalıklarda zaman içinde herhangi bir değişiklik olmaz, hatta kişinin durumunda menfî bir seyir de gözlenebilir. Bazı durumlar da kişinin hayatı boyunca devam eder. Bu anlamda kalp hastalığı, ilerlemiş kanser, astım, AIDS gibi hastalıklar da sürekli engellere örnek teşkil edebilirler.

7.3.2. Sürekli Olmayan Geçici Engeller (Temporary Disability)

Geçici engel, sürekli olmayıp belirli bir süre devam ettikten sonra ortadan kalkabilen engellerdir. Örneğin tedavisi mümkün kısmî felç durumu veya iş kazası neticesi ortaya çıkan kol kırıklığı gibi durumlar böyledir.⁴ Sürekli olmayan geçici sakatlıkların süreleri belirli veya belirsiz olabilir. Bunun için tıbbî tedavi, psikolojik tedavi veya meslekî rehabilitasyon gerekli olabilir.

5378 sayılı Kanun'un tanımlar başlığını taşıyan 3. maddesinin h bendi, rehabilitasyonu şöyle tanımlamaktadır: “Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle oluşan özrü ortadan kaldırmak veya özürülüğün etkilerini mümkün olan en az düzeye indirmek, özürlüye yeniden fiziksel, zihinsel, psikolojik, ruhsal, sosyal, meslekî ve ekonomik yararlılık alanlarında başarabileceği en üst düzeyde yetenekler

¹ SKMKK. Yönelik Hizmetler, s. 21.

² Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 50 (A. Unnanuntana, *Medical Aspect of Work Injuries*, Seminar, ILO. Geneva 1982, s. 63’den naklen).

³ Altan, *Sakatlar ve Türkiye’de Çalışma Sorunları*, s.12.

⁴ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 51.

kazandırarak; evinde, işinde ve sosyal yaşamında kendine ve topluma yeterli olabilmesi ve özürünün toplum ile bütünleşmesi, ayrımcılığa karşı tüm tedbirlerin alınması amacıyla verilen koruyucu, tıbbî, meslekî, eğitsel, rekreasyonel ve psiko-sosyal hizmetler bütünü, ifade eder.” Bir başka ifadeyle rehabilitasyon, doğuştan ya da sonradan hastalık, kaza, yaralanma gibi nedenlerle fizikî ve mental sağlığını çeşitli derecelerde kaybeden kişinin sağlığını yerinde kazandırmak veya geriye kalan fonksiyon ve yeteneklerini geliştirerek fiziksel psikolojik, sosyo-ekonomik ve meslek yönünden en yüksek kapasiteye ulaştırabilmek için uygulanan çok amaçlı ve kordine tedbirlerin tümüdür.¹

Rehabilitasyon neticesinde kişi tamamen veya kısmen düzelebileceği gibi, tedavisinin mümkün olamaması da söz konusu olabilir. Bu taktirde artık kişinin sakatlığı sürekli hale dönüşür.²

7.4. Etkilerine Göre Engeller (Özürler, Sakatlıklar)

7.4.1. Kişinin Yeteneklerini Etkileyen Faktörler (Certain-Present-Actual-Disability)

Engellerin bir kısmı kişinin yaşamıyla ilgili alanlarda ve/veya çalışma hayatını etkiler niteliktedir. Bir başka ifadeyle, fiziksel veya zihinsel olarak ortaya çıkan özür, kişinin yaşam aktivitelerini yapabilme hususunda fonksiyonel bir sınırlamaya yol açmaktadır.³

Kişinin yaşam aktivitelerinin etkilenmesi önemli ölçüde olabileceği gibi, önemsiz bir etkileme de söz konusu olabilir. Örneğin körlük, sağırılık, tam felç gibi durumlarda kişinin hareket serbestiyeti ve yaşam aktivitelerini yerine getirebilmesi

¹ TBMM, *Özürülülerin Problemlerini Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 26.

² Rehabilitasyon konusunda geniş bilgi için bkz.: TBMM, *Özürülülerin Problemlerini Araştırma Komisyonu Raporu*, s. 26, vd.; Ege, “1981 Yılı Uluslararası Sakatlar Yılı ve Bizim Sorunlarımız”, *Dünya’da ve Türkiye’de Sakatlar ve Sorunları, Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, s. 4 vd.; SKMKK. Yönelik Hizmetler, s. 83, vd.; Kahramanoğlu, “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında Yürütülen Rehabilitasyon Hizmetleri”, *Dünya’da ve Türkiye’de Sakatlar ve Sorunları, Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, s. 37, vd.; Onel, “Sakatların Eğitim Planlaması”, *Dünyada ve Türkiyede Sakatları, Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, 51, vd.; Dilşen, “Mesleki Rehabilitasyon ve Önerilerimiz”, *Dünyada ve Türkiyede Sakatlar ve Sorunları, Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, s. 59, vd.

³ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 52 (J. Brain Doyle, *Disability Discrimination and Equal Opportunities*, s. 6’dan naklen).

belirli oranda sınırlanmaktadır.¹ Bunun yanı sıra, duyma ve görme bozuklukları parmaklardaki eksiklikler vs., halinde de yaşam aktivitelerindeki sınırlanma çok fazla olmayabilir.² Hemen belirtmekte yarar vardır ki, kişinin zihinsel veya fiziksel bir sakatlığa uğraması neticesinde fonksiyonlarında ortaya çıkan sınırlamaların tespiti esas itibariyle tıbbî bir konudur ve tıbbî muayeneler neticesinde ortaya konulabilir.

7.4.2. Kişinin Yeteneklerini Etkilemeyen (Algılama) Faktörler (Perceived Disability)

Kişinin yaşam aktivitelerini etkileyen fiziksel veya zihinsel bir noksanlığı bulunmamasına karşın başkalarının inanışları ve davranışlarıyla sakat olarak kabul edilebilmesi mümkündür.³ Bunun yanında, bazı özürler de, kişilerin yeteneklerinde herhangi bir azalmaya yol açmazlar. Fakat toplumda bulunan ön yargı⁴ kişinin sakat olarak kabul edilmesine ve bu özelliği nedeniyle ayrımcı davranışlara uğramasına yol açabilir. Toplum içerisinde sakatlığın tespitinde, bireylerin kişileri sakat olarak algılamalarının önemli bir yeri vardır.

Toplumda pek çok sakat kimse, yaşam aktivitelerinde herhangi bir sınırlamanın olmadığını farkında olmalarına rağmen, başkalarının yanlış tavır ve reaksiyonlarıyla sakat olarak algılanmaktadır. Örneğin kozmetik çirkinlikler, yüzde doğumdan gelen lekeler veya kişinin HIV-AIDS virüsü taşıyıcısı olması nedeniyle iş arkadaşlarının onu dışlaması neticesi hizmet sözleşmesinin feshedilmesinde olduğu gibi⁵ üçüncü kişilerin değer yargıları ön plana çıkmaktadır.⁶ Bunun yanı sıra, normal bir kişinin de yaşamı boyunca her türlü işi aynı nitelik ve yeterlilikte yürütebilmesi mümkün değildir.⁷ Bu insanın doğası gereğidir. Böylece, kişi kendine ait görevi yeterince yapabiliyorsa o iş açısından da yeterli kabul edilmesi gerekir. İşte sakatlar açısından da bu durum söz konusudur. Kişi sakat olmakla birlikte, sakat olmasına bakılmaksızın belirli bir iş için uygun ve o işi yapabilmesine bakılarak normal bir

¹ Altan, *Sakatlar ve Türkiye’de Çalışma Sorunları*, s. 9.

² Altan, *Sakatlar ve Türkiye’de Çalışma Sorunları*, s. 10.

³ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 53 (A. Jeffery Mello, *Employing and Accommodating Workers with Disabilities*, 1993, s. 164’den naklen).

⁴ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 53 8 (Lisa Waddington, *Disability Employment and European Community*, Tilburg 1995, s. 148’den naklen).

⁵ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 53 (J. Brain Doyle, *Disability Discrimination and Equal Opportunities*, s. 174’den naklen).

⁶ Arıcı, AIDS ve İş Hukuku, *GÜİİBFD*, c. 6, sy. 2, s.191-193.

⁷ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 53 (*BBC World Service*, s. 4’den naklen).

kimse olarak kabul edilebilir.¹ Zira, kişi yaşamın değişik zamanlarında ve farklı amaç veya aktivitelerde sakat olarak nitelendirilebileceği gibi, normal bir insan olarak da kabul edilebilir.²

Toplumda sakatlığın tespitinde kişilerin önyargılı ve peşin fikirli bakış açıları önemli bir rol oynar.³ Bu durum da sakatlığın bazen nisbî (görelî) olabileceğini göstermektedir. Sakatlığın söz konusu olmasında yalnızca kişinin fonksiyonel açıdan sınırlanması yeterli değil, bilakis bu sınırlamaların hangi şartlar altında olduğu hususu önem arz eder. Dolayısıyla tüm bu özellikler, sakatlığın sosyo ekonomik bir fenomen olduğunu ortaya koymakta⁴ ve özür-lü-sakat kişi ile direkt bir ilişki olmayan bazı engellerin sosyal yapı ile bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Engellilerin (özür-lülerin) gruplandırılmasında görüldüğü üzere fiziksel veya zihinsel yapıdaki engeller doğuştan veya sonradan olabilir. Yine bu engeller sürekli olabileceği gibi geçici bir süre de devam edebilir. Aynı zamanda bazı özür-ler, kişinin hareketlerini ve yeteneklerini etkilemekte bazıları ise etkilememektedir.

8. BEDENSEL ENGELLİLERİN TANIMI VE GRUPLANDIRILMASI

Bedensel engel kavramının tanımını açıklamaya yönelik çok farklı görüşler vardır. Bu görüşler, tanımı yapan kişi, kurum veya kuruluşun bakış açısına, tanımın yer aldığı kanunî düzenlemeye göre değişiklikler arz etmektedir. Tanımlamada, yapılacak düzenlemeler esas alınmaktadır. Mesela bedensel engel, iş hukuku, tıp ve rehabilitasyon açısından farklı tanımlanmıştır. Tabipler, hukukçular, iktisatçılar, sosyologlar, psikologlar, vs. kendi bakış açısına göre ifadeler kullanmıştır. Bunların her biri bedensel engelin kendi alanları ile ilgili yönüne değindiği için bu çalışmada değişik tanımlara yer verilmiştir. İslâm hukukunda da hükümlere tesir edip etmemesi bakımından bedensel engel tanımları değişebilir. Bir konuda bedensel engelin hükümlere etkisi varsa bu kişi bedensel engelli, yoksa bedensel engelli değildir.

¹ Altan, *Sakatlar ve Türkiye’de Çalışma Sorunları*, s. 16.

² Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 53 (J. Brain Doyle, *Disability Discrimination and Equal Opportunities*, s. 6’den naklen).

³ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 53 (Lisa Waddington, *Disability Employment and European Community*, s. 148; Caroline Gooding, *Disabling Laws Enabling Acts*, s. 2-3; *BBC World Service*, s. 4’den naklen).

⁴ Uşan, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, s. 53 (J. Brain Doyle, *Disability Discrimination and Equal Opportunities*, s. 8’den naklen).

İkinci bölümde geleceği üzere “bu engelin bu konuda tesiri yoktur” ifadesi ile bu özür böyle bir durumda engel teşkil etmez. Bu kişi, özürlü olmayan insanların tabii olduğu hükümlere uyduğu için bu konuda bedensel engelli sayılmaz denilmek istenmiştir.

Bedensel engeli; Kleinberg, bedenin harekete ilişkin yapılarında özellikle iskelet, eklemler, kas ve bağ doku, kıkırdak gibi diğer destek yapılarında meydana gelen bozukluklar olarak tanımlamıştır. Betmann ise doğumda ya da büyüme süreci içinde (1-18) yaşlar arasında yada aktif meslek yaşamı boyunca (19-70) yaşlar arasında gelişen kas-iskelet sisteminin anatomik veya fonksiyonel anormalliklerini kapsar şeklinde tarif etmiştir.¹ Yine doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası dönemde herhangi bir nedene bağlı olarak iskelet (kemik), kas ve sinir sistemindeki bozukluklar sonucu, bedensel yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybeden, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük yaşamdaki gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan, bu nedenlerle korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişiye bedensel özürlü; bu duruma yol açan durumlara ise bedensel özür denmiştir.² Görüldüğü üzere bedensel özürlülük; insan yapı ve biçiminin fiziksel yönlerinde herhangi bir bozukluk veya eksiklik oluşturarak yine onun bedensel yeteneklerini engelleyen veya bütünüyle kaldıran özürlülük türüdür.³

Bedensel engelli sözcüğünün anlamı, kimlerin bedensel engelli sayılabileceği araştırma için öncelikle bütün unsurlarıyla belirlenmesi gereken bir konudur. Bedensel engelli için Arapça ve Türkçe’de pek çok ifade kullanılmakta ve değişik tanımlar yapılmaktadır.

Bedensel engelli için Türkçe’de “sakat, özürlü, yetersiz, yetiyitimi, malül, kusurlu, mazaretli, noksan, kör, a‘mâ, sağır, ahras, dilsiz, ortopedik özürlü veya engelli, topal, çolak, kötürüm, yatalak”; Arapça’da “عذر ، معوق ، معيب ، معلول ، ناقص ، أعمى ، أعور ، أكمه ، ضرير ، مكفوف ، أصم ، أطرش ، أخرس ، أبكم ، أثلث ، أعرج ، أكتع ، عاهة ،

¹ <http://www.engelsizbilgi.com/bedensel-engelliligin-tanimi-cesitleri-ve-nedenleri-t-1994.html> (27.01.2010).

² http://www.taniozelegitim.com.tr/bedensel_engelli_bireyler_ozur_grubu_tanimi_ve_ozellikleri.htm (27.01.2010).

³ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*, s. 22.

” مفلوج ، مقعد ، أشل ، زمين gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramların hepsiyle ilk bakışta, hareket kabiliyeti sınırlanmış kişiler akla gelmesine rağmen aralarında anlam açısından küçük farklar da mevcuttur.

Türkçe'de bu kelimelere şu anlamlar yüklenmiştir: Sakat; “vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan (canlı), bozuk veya eksik (şey)”,¹ özür; “özrü olan, eksiklik, sakat veya kusurlu olan, defolu”,² yetersiz; “yeterli olmayan, kifayetsiz, ehliyetsiz, eksigi olan”,³ malûl; “sakat (kişi)”,⁴ kusurlu; “kusurlu olan”, kusur, “eksiklik, noksan, nakısa, özür, bilerek bilmeyerek bir işi gereği gibi yapmamak, elverişsiz durum”,⁵ mazeretli; “mazereti olan”, mazeret ise; “bir kimseyi özür gösteren durum veya olay”,⁶ defo, “kusur, özür”,⁷ noksan; “eksik, eksiklik, kusur”⁸ alîl; “hastalıklı, sakat”,⁹ engelli; “engeli olan, mâniâli”,¹⁰ eksik; “mükemmel olmayan, kusurlu, muallel, sakat”¹¹ demektir. Türkçe’de tespit edilen bu kelimeler aşağı yukarı aynı anlamda kullanılmakta fakat bu kelimelerin her biri sanki engellilerin bir yönünü açıklar mahiyettedir.

Arapça’da ise bedensel engel ve engelli anlamına gelen kelimeler şunlardır:

Ma‘zûr (معذورون çoğulu معذور); “عذر” fiilinin ismi mefulüdüdür, Şer‘i bir mazereti olan demektir.¹² Özr (أَعذار çoğulu عذر) sözlükte; engel, kusur, eksiklik, mazeret,¹³ sebep, sakatlık, bozukluk anlamlarına gelmektedir. Fıkıhta özür terimi dinen veya hukuken meşrû sayılan mazeret anlamında kullanılır ve özrü bulunan kişiye ma‘zûr denir. Fıkıh usulünde ruhsat için yapılan tanımlarda özür, ruhsatın meşru kılınmasının sebebi olarak anılır. Özür ve mazur terimleri fıkıhta abdesti bozan haller, namazın kılınışı, Cuma ve cemaat namazlarına gitmeme, orucu tutmayı erteleme, cihatta ve akitlerde hak edilmeyen bir zarar ortaya çıkması konularında

¹ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 1246.

² Şemsettin Sami, *Temel Türkçe Sözlük*, II, 1041; Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 1150.

³ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 1626.

⁴ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 984.

⁵ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 936.

⁶ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 998.

⁷ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, I, 334.

⁸ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 1091.

⁹ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 53.

¹⁰ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 458.

¹¹ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, I, 441.

¹² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 277.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “a-z-r”, IV, 545; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 375; Acar, “Özür”, *DİA*, XXXIV, 134.

yaygın olarak kullanılır.¹ Özür olarak; abdesti bozan şeyin (kan, idrar ve gazın) devam etmesi, akıl hastalığı, bunama, bayılma, uyku, ölümle sonuçlanan hastalık, kölelik, küçüklük, unutma, ölüm, ayhali, lohusalık, sarhoşluk, sefâhet, yolculuk, yaşlılık, hamilelik, çocuk emzirme, ikrah, bilmemek, yanılmak, gayr-i ciddî davranmak, kör, topal, hasta ve felçli olmak sayılmaktadır.

Muavvak (معوقون çoğulu معوق); “ عوق ” fiilinin ismi mefulüdür, ertelenmiş, engellenmiş,² kör (görme engelli), kötürüm (yürüme engelli) gibi özürlü kimseler demektir.³ Lügavî olarak engel, bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep, mânia, mahzur, müşkül şeklinde tanımlanmaktadır.⁴ Bu kelime Kura'n-ı Kerimde; “Allah içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına ‘bize katılın’diyenleri gerçekten biliyor. Zaten bunların pek azı savaşa gelir”⁵ şeklinde “alıkoyanlar” olarak geçmektedir.

Muayyeb (معيبون çoğulu معيب); “ عيب ” fiilinin ismi mefulüdür, ayıplı, kusurlu hale gelmiş anlamında⁶ daha çok mal ve eşya için kullanılmaktadır. Ayıp, “kusur, eksiklik, leke, utanç veren söz ve davranış” manalarına da gelir. İslâm borçlar hukukunda ise akde konu olan malın insanlar nazarındaki kıymet ve itibarını azaltan arızî kusur ve eksikliğini ifade eder.⁷ Mecelle ayıbı, alışveriş akdi açısından “ehil ve erbabı arasında malın değerine noksanlık getiren kusur,”⁸ icâre akdi açısından ise “akid konusu menfaatin tamamen fevt veya muhtel olmasına sebep olan şey”⁹ diye tarif etmiştir.

Ma'lûl (معلولون çoğulu معلول); “ علل ” fiilinin ismi mefulüdür, özürlü, illetli, sakat ve hastalıklı, acz hali doğuracak derecede hastalık veya bir uzuv noksanlığına maruz kalan kimsedir.¹⁰

¹ Acar, “Özür”, *DİA*, XXXIV, 134, 135.

² İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, “a-k-v”, II, 944; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “a-v-k”, X, 279; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “el-avak”, s. 1179.

³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 309.

⁴ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, I, 457.

⁵ Ahzâb, 33/18 (قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمَعْوِقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا).

⁶ Feyyûmî, *el-Misbâh*, “â-b”, II, 439; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 309.

⁷ Elmalılı, *İslâm Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kâmûsu*, I, 118; Bardakoğlu, “Ayıp”, *DİA*, IV, 246.

⁸ *Mecelle*, md. 338.

⁹ *Mecelle*, md. 514.

¹⁰ Mutarrizî, *el-Muğrib*, “a-l-l”, II, 80; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 272; Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 984.

Nakıs (ناقصون çoğulu ناقص); eksik, tam olmayan, bitmemiş, noksan, özrü, kusuru olan demektir.¹ Noksân, bir nesnenin mefaatının devam etmesiyle birlikte kendisinde bir ayıp ve kusûr meydana gelmesidir. Bu kelime Arapça'da fizikî ve maddî şeylerde kullanılır, din ve akıl gibi manevi hususlarda kullanılmaz. Bu gibi yerlerde “nakz” lafzı kullanılır.²

Bu kavramlar, bedensel engelli şeklinde ortak anlamın yanında farklı durumları karşılarlar. Ma‘zûr mazeretli, muavvak engellenmiş, muayyeb kusurlu, ayıplı, ma‘lûl âciz, nakıs ise eksik olan kişi anlamına gelir.

Bedensel engelli hakkında yapılan “çalışmalarda daha çok “özürlü” ve “sakat” kavramları kullanılmıştır. Bu çalışmada konu ele alınırken yararlanılan kitapların orjinalliği korunarak hangi kavram geçiyorsa genelde o şekilde ele alınmıştır. Bunun dışında genelde “engelli” kavramı tercih edilmiştir. Bedensel engelliler yaygın olarak şu şekilde gruplandırılmıştır.

8.1. Görme Engelli (A‘mâ, Kör)

Körlüğün ve az görmenin tanımı, görmenin ve görme alanının ölçümüne bağlıdır.³ Görme kabiliyetini bütünüyle yitiren kişiye Türkçe’de kör denir.

Görme engelinin şu şekilde tanımları ve gruplandırılması yapılmıştır:

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürlülerin Tespiti, İncelenmesi, Bakım ve Rehabilitasyonuna Dair Yönetmelikte,⁴ görme özürlü; Görme gücünden tümüyle veya ileri derecede kaybı olan kişiyi;

a) Bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10’dan aşağı olan ve yaşamlarında görme gücünden yararlanmasına imkan olmayan körleri,

b) Bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görmesi 3/10’dan aşağı olan, özel bir takım araç ve yöntemleri kullanmadan yaşamlarında görme gücünden yararlanamayan az görenleri, ifade eder.

Yürürlükten kalkan Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu da, görme özürlüleri kör ve az gören şeklinde iki gruba ayırarak, bu şekilde tanımlamıştır.⁵

¹ Komisyon, TDK *Türkçe Sözlük*, II, 1069.

² Elmalılı, *İslâm Hukuku ve Fıkıh İstulâhları Kâmûsu*, IV, 106.

³ Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 22.

⁴ 19.08.1993 tarih ve 21673 sayılı Resmi Gazete.

⁵ Sakatları Koruma Vakfı, *Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu*; Kararbulut, *Yaşam Kavgası*, s. 101.

Ayrıca görme engelliler, görme duyarlılığı ve görüş açısı, “tedavi ile düzeltilen”, “az gören” ve “hiç görmeyen” şeklinde de üç grupta toplanmaktadır. Genellikle görme gücünü beş yaşından önce yitirenlere “anadan doğma kör” denmektedir. Çünkü bu yaşa kadar edinilmiş olan görsel yaşamlar, görme gücü yitirildikten sonra hızla silinip zayıflamaktadır. Görme gücünü beş yaşından sonra yitirenlere ise “avantajlı körler” adı verilmektedir.¹

A.B.D. Medeni Yasasında² görme özrü, düzeltme ile birlikte çocuğun eğitimsel performansını olumsuz yönde etkileyen bir görme kusuru şeklinde tanımlanmıştır.³

Özel Eğitim Konseyi çalışmalarında da görme özürlüler, körler ve az görenler şeklinde sınıflandırılmıştır. Yapılan tanımlara göre kör; bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görme keskinliği 1/10’dan ve görüş açısı 20 dereceden aşağı olan, eğitim ve öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanmasına imkân olmayan kişidir. Az gören ise; bütün düzeltmelere rağmen iki gözle görmesi 1/10 ile 3/10 arasında olan ve özel bir takım araç ve yöntemler kullanmadan eğitim, öğretim çalışmalarında görme gücünde yararlanması mümkün olmayan şekilde tanımlanmıştır.⁴

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine göre görme yetersizliği olan birey, görme gücünün kısmen ya da tamamen kaybindan dolayı özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyi ifade eder.⁵

Dünyada yasal olarak kullanılan tıbbî tanıma göre gözlük ya da lensle yapılan tüm düzeltmelerle birlikte 20/200 feet (ayak)’lık ya da ondan daha az görme keskinliğine sahip olan ya da görme açısı yirmi dereceyi aşmayan kişilere kör denilmektedir. Bunun anlamı, görme yetersizliği olan kişinin 6 metreden görebildiğini, normal görme gücüne sahip kişi 60 metreden görebilmektedir.⁶ Az gören ise tüm düzeltmelerle birlikte görme keskinliği 20/70 ve 20/200 arasına düşen kişilere denilmektedir. Bunun anlamı ise normal gören kişinin 21 metreden gördüğünü az gören 6 metreden görebilmektedir.⁷

¹ Enç, Çağlar, Özsoy, *Özel Eğitime Giriş*, s. 35-37.

² A.B.D. Medeni Yasası, 121 a Maddesi.

³ Ersoy, Avcı, *Özel Eğitim*, s. 33 (Labregere, *Engelli Gençler İçin Aktif Yaşam*, s. 54’den naklen).

⁴ Ersoy, Avcı, *Özel Eğitim*, s. 34.

⁵ 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmi Gazete.

⁶ Ersoy, Avcı, *Özel Eğitim*, s. 33-34.

⁷ Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 26, 27.

Görme engelli ile ilgili tanımlar ilgili düzenlemelere göre yapılmıştır. Ancak bir kişinin görme engelli sayılabilmesi, o konudaki uzmanların tespiti ile mümkün olabilir. Dolayısıyla yukarıdaki tıbbî tanım tercih edilebilir. Görme engelli anlamına gelen kavramlar, klasik fıkıh kaynaklarında tanımları yapılmadan kullanılmıştır. Bu kavramın lügatlerdeki anlamları ise şu şekildedir.

Dilimizde gözleri görmeyenler için Arapça kökenli “a‘mâ” kelimesi de kullanılmaktadır. Arap dilinde, bir şeyi örtmek ve perdelemek anlamındaki “a-m-y” kökünden türeyen “أعمى” (çoğulu عميان - عمي) kelimesi, her iki gözün “بصير” (çoğulu بصائر) algılama yetisinin kapalı olması, iki gözü kör olmak suretiyle görme kabiliyetini bütünüyle yitirmiş bulunan kişi manalarına gelmektedir. Ayrıca “basiretsiz, düşüncesiz ve cahil” gibi mânen kör olanlar için bir başka ifadeyle kalp gözü görmeyenleri için de bu kelime kullanılmaktadır. Tek gözü görmeyen ve gözlerinde görme bozukluğu olan kimselere “a‘mâ” denmez.¹ Tek gözü görmeyenlere a‘ver (عور çoğulu أعور),² görmesi zayıf olanlara da a‘meş (أعمش çoğulu عمش)³ denmiştir.

A‘mâ kelimesi Kur’an’da⁴ çoğu manevî, bir kısmı da maddî körlük anlamında olmak üzere on üç defa tekil, on defa da çoğul şeklinde geçmektedir.

Kur’an’da anadan doğma a‘mâ, kör olan kimseler ekme (كمه çoğulu أكمه),⁵ hadislerde⁶ ise gözleri görmeyen kimseler, “ضرير” ve “ضرير البصر” kelimeleri ile ifade edilmiştir. Klasik fıkıh kaynaklarında ve lügatlerde az da olsa (مكفوف çoğulu مكفوف) kelimesi de a‘mâ anlamında kullanılmaktadır.⁷ Kur’an’da geçen körlüğü,

¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, “a-m-y”, II, 266; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi'l-luga*, “a-m-y”, IV, 133; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “a-m-y”, s. 348; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “el-amy”, s. 1695; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1238; Özel, “A‘mâ”, *DİA*, II, 553; Karagöz, “Kim Görme Engelli” *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 173, s. 37.

² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, “a-r-y”, II, 236; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “el-aver”, s. 573; Kal‘acî, *Mu‘cemu'l-lugati'l-fukahâ*, s. 77; “Amen”, *Mv.F*, XXX, 296; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 26.

³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, “a-m-ş”, I, 267; Feyyûmî, *el-Misbâh*, “a-m-ş”, II, 429; Zebidî, *Tacu'l-arûs*, “a-m-ş”, XVII, 277.

⁴ Bakara, 2/18, 171; Mâide, 5/71; En‘âm, 6/50, 104; A‘râf, 7/64, Yûnus, 10/43, 179; Hûd, 11/24, 28; Ra‘d, 13/16, 19; İsrâ, 17/72, 97; Tâhâ, 20/124, 125; Hac, 22/46; Nûr, 24/61; Furkân, 25/73; Neml, 27/66, 81; Kasas, 28/66; Rûm, 30/53; Fâtır, 35/19; Mü‘min, 40/58; Fussilet, 41/17, 44; Zuhruf, 43/40; Muhammed, 47/23; Fetih, 48/17; Abese, 80/1, 2.

⁵ Maide, 5/110 (وَتُبْرَى الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِأَنبِي).

⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 47.

⁷ İbn Abdilber, *İstizkâr*, VI, 158; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “k-f-f”, IX, 303.

fiziksel körlük, kalp körlüğü ve ahirette körlük şeklinde üç kategoride ele almak mümkündür.¹

Kur'an'da geçen fiziksel körlük; gözlerin görme yeteneğini bütünüyle kaybetmesidir. Bu anlamda körlük Kur'an'da sadece dört ayette geçmektedir. Bu ayetler; benzetme, değer verme, sosyal ilişkiler ve ruhsat bildirme konuları ile ilgilidir: “*Bu iki zümrenin (müminlerle kâfirlerin) durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hâla ibret almıyor musunuz?*”² “(Peygamber), yüzünü ekşitti ve geri döndü. A'mânın kendisine gelmesinden dolayı”³, “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur...”⁴ Kur'an'da isim ve fiil formunda körlük ile ilgili yirmi dokuz ayetten yirmi beşi kalp körlüğü, mecazî anlamdaki körlük ile ilgilidir. Yüce Allah, asıl körlüğün kalp gözü körlüğü olduğunu bildirmektedir.⁵

Görme engelli anlamında kullanılan kelimeler arasında şu farklar vardır: A'meş (عمش çoğulu أعمش); görmesi zayıf olan,⁶ a'ver (عور çoğulu أعور); tek gözü kör olan⁷, ekme (كمه çoğulu أكمه); görme engelli olarak yaratılan,⁸ mekfûf (مكفوف çoğulu مكافيف); gözlerini kaybeden, kör olan yani sonradan görme özürlü olan,⁹ a'mâ (عمي - عميان çoğulu أعمي) ise; iki gözü birlikte kör olan, manevi veya maddi körlüğü olan¹⁰ manasına gelir. Görüldüğü üzere a'mâ kelimesi diğerlerine göre daha genel ve geniş bir anlama sahiptir.

Hz. Ebû Bekr'in (ö.13/634) babası Ebû Kuhâfe (ö.14/636), Berâ b. Azib (ö.71/691), Câbir b. Abdullah (ö.76/696), Ka'b b. Mâlik (ö.50/670), Hassân b. Sâbit (ö.62/682), Ebû Sufyân, (ö.23/644), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.55/674), Abdullah b. Abbas (ö.68/687), Abdullah b. Ebî Evfâ (ö.87/705), Abdullah b. Cahş (ö.3/625),

¹ Karagöz, “Kim Görme Engelli” *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 173, s. 37.

² Hûd, 11/24 (مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ).

³ Abese, 80/1-2 (عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى).

⁴ Nur, 24/61, Fetih, 48/17 (لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ).

⁵ Hac, 22/46 (فَتَكُونُ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آدَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارَ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ).

⁶ Feyyûmî, *el-Misbâh*, “a'-m-ş”, II, 429; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 61; Zebidî, *Tacu'l-arûs*, “a'-m-ş”, XVII, 277.

⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 115; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “el-a'ver”, s. 573; Kal'acî, *Mu'cemu'l-lugati'l-fukahâ'*, s. 77.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 297; Nevevî, *Tehzîbu'l-esma'*, “k-m-h”, III, 297; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 241.

⁹ Nevevî, *Tehzîbu'l-esma'*, “k-f-f”, III, 295.

¹⁰ Feyyûmî, *el-Misbâh*, “a'-m-y”, II, 431.

Abbas b. Abdulmuttalib (ö.32/653), Ebû Üseyd Mâlik b. Rebîa (ö.40/660), İtban b. Mâlik (ö.50/670) ve İbn Ümmi Mektûm (14/636) Hz. Ebû Bekr'in kızı Esmâ (ö.73/692) gibi görme engelli sahabilerin¹ söz konusu edildiği hadislerde de görme engeli geçmektedir.

8.2. İşitme Engelli (Sağır)

Toplumda, normal düzeyde iletişimini sağlayamayan insanlar genelde işitme özürü olarak tanımlanmaktadır. İşitme özürü, doğum öncesi, doğum anı ya da doğum sonrasında çeşitli sebeplere bağlı olarak (gürültü, kaza, yaşlılık vs.) işitme duyusu organının işlevindeki arızadan meydana gelmektedir.²

Türk işaret dili sisteminin oluşturulması ve uygulanmasına yönelik usul ve esasların belirlenmesine ilişkin yönetmeliğin 4. maddesine göre işitme özürü birey, işitme kaybı sonucu, iletişimde yaşanan güçlük nedeniyle eğitimi, öğrenimi ve toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkilenen bireyi, ifade eder.³

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürüleri Tespiti, İncelenmesi, Bakım ve Rehabilitasyonuna Dair Yönetmelikte, işitme özürü; İşitme gücünden tümüyle veya ileri derecede kaybı olan kişiyi;

a) Bütün düzeltmelere rağmen işitme kaybı 70 desibel'den daha fazla olan, işitme gücünden yararlanamayan sağır kişi,

b) Bütün düzeltmelere rağmen işitme kaybı 25-70 desibel arasında olan ve işitme gücünden ancak yardımcı araçlarla yararlanabilen ağır işiten kişiyi⁴ ifade eder.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine göre işitme yetersizliği olan birey, işitme duyarlılığının kısmen veya tamamen kaybından dolayı konuşmayı edinmede, dili kullanma ve iletişimde yaşadığı güçlükler nedeniyle özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyi ifade eder.⁵

İşitme kaybının 21-35 desibel (dB) arasında olması halinde kişi, hafif derecede işitme özürü olarak kabul edilmektedir. 36-70 dB arasında işitme kaybına

¹ Erul, "Engelliler İle İlgili Hadislerin Analizi", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 79; Seyyar, *Meşhur Körler ve Sağırlar*, s. 13, vd., *Yıldızlar Engel Tanımaz*, s. 163, vd.

² Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürüğe Karşı Mücadele*, s. 25.

³ 14.04.2006 tarih ve 26139 sayılı Resmi Gazete.

⁴ 19.08.1993 tarih ve 21673 sayılı Resmi Gazete.

⁵ 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmi Gazete.

uğrayanlar orta derecede, 71-90 dB'dekiler ise ileri derecede işitme özürülü olarak tanımlanmaktadır. 90 db ve üstü ise çok ileri derecede işitme kaybı olanlar için kullanılmaktadır. Sağır olarak da ifade edebileceğimiz bu grubun işitme cihazı kullanması mümkün olmadığından, genelde işaret lisanı vb. yöntemlerle iletişimi sağlayabilmektedirler.¹ İşitme engelli ile ilgili tanımlar ilgili düzenlemelere göre yapılmıştır. Bu tanım, o konudaki uzmanların tespit ettiği tanımdır ve tercihe daha uygundur.

İşitme engelliler, doğuştan yani konuşmayı öğrenmeden sağır olanlar ve konuşmayı öğrendikten sonra sağır olanlar şeklinde iki kategoride de ele alınmaktadır.² Doğumdan önce ve doğumdan sonra iki yaşına kadar geçen zaman içinde işitmesini kaybedenler ağır vakalardır. Zira bu kimseler sesi tanıyamazlar, ses hakkında bilgileri yoktur. Başkalarıyla anlaşmada çok güçlük çekerler ve çevrelerine uyum sağlayamazlar. Şahsiyet ve duygusal problemleri vardır.³

Konuşmayı öğrenmeden sağır olanlar, niteliksel açıdan ötekilerden farklı bir kategori oluştururlar. Daha önce hiç işitmemiş olanlar, işitsel bir bellekten, işitsel imgelerden ya da çağrışımlardan yoksun olanlar için, sesi hayal etmek bile mümkün değildir.⁴

İşitme engelinin zihin ve iletişim gelişimi, okul başarısı, genel uyumu, bir iş edinmesi, hep bu özürden olumsuz yönde etkilenir iletişim diye adlandırdığımız, anlama, konuşma okuma-yazma gibi eğitimde ve günlük hayatta çok önemli olan görevlerin hepsi işitme engelinden etkilenir.⁵

İşitme engelliler yazı yazma va okuma, işaret veya dudaktan okuma yollarından birisi ile iletişim kurabilirler. Dudaktan okuma, konuşanın ağız ve yüz hareketlerine bakarak ne dediğini anlama işidir. Orta dereceden ağır dereceye kadar işitme kaybı olan çocuklar konuşulan kelimeleri anlamak için büyük çapta bu tekniği kullanırlar.⁶

Doğuştan sağır olanların çoğu, sesleri işitemediğinden konuşmayı öğrenememiş bu nedenle sağır ve dilsiz (konuşma engelli) birlikte anılmıştır. Sağır

¹ Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı, *Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi*, s. 143.

² Gül, Emine, *Kur'an'da Engelliler*, s. 26.

³ Okuturlar, *Özel Eğitim*, s. 108-113.

⁴ Sacks, *Sesleri Görmek* (trc. Osman Yener), s. 21.

⁵ Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 61.

⁶ Hammerman, *Özürülü Çocuklar* (trc. Hasan Karatepe), s. 98.

ve dilsizler işaret dili ortaya çıkıncaya kadar binlerce yıl salak ya da geri zekalı kabul edilmiş, anlayışsız yasa koyucularca “ehliyetsiz” olarak görülmüş, mal mülk edinmeleri, evlenmeleri, eğitim almaları ve doğru dürüst bir işte çalışmaları engellenmiş temel haklarından mahrum bırakılmışlardır.¹ Durumları çok vahim görülen sağır ve dilsizlerin eğitim ve öğretimleri bireysel olarak yapılmaya çalışılmıştır. 1755 yılında ilk sağır okulu Fransa’da Abbe’de L’eppee tarafından açılmıştır ve ilk kez işaret dili burada uygulamaya konulmuştur.²

İşaret dili, sağır ve dilsizlere kapasitelerinin sınırlarının kaldırılıp, onların büyümesine, düşünmesine ve özgürlüklerine kavuşmalarını sağlayabilir. Ayrıca işaret dili sayesinde, sağır ve dilsizler, bütün his ve önerilerini aktarabilirler. Konuşma dilini kullananlar gibi soyut-somut her konuyu etkili ve ekonomik bir şekilde anlatabilirler ve tartışabilirler. Kendisi sağır ve dilsiz olmadığı halde, o topluluğun içinde yaşayarak bu dili öğrenen ve sağır haklarındaki tüm ön yargılarından kurtularak sağır ve dilsizlerle tümüyle kendine özgü bir dili ve kültürü olan bir toplum olarak gören Oliver Sacks bu konuda şöyle demektedir: “İşaret dili düşünülenin aksine konuşma diline eşit bir ileti sağlar, sertlikten ve şiirsellikten felsefî çözümlere kadar bütün duyguların bazen konuşmadan daha hızlı aktarılmasını sağlar. Gerçekten de birinci dil olarak öğrenildiğinde işaret dilini normal işitenler de kullanabilir ve bazen konuşmaya tercih edebilirler.”³

Lane Harlan ise; “önceleri, sağır, hiçbir duyguları olmayan, hiçbir zihni faaliyette bulunamayan, duygulu heykeller ya da gezgin makineler olarak tanımlanmış, sonra işaret dilinin ortaya çıkarak olumlanmasıyla bu düşünce değişmiştir” demektedir.⁴ Tabii işaret sistemi ile yapılan anlaşmalar yalnız işaret sistemini bilenler arasında anlaşma vasıtası olabilir.

Bugün işitme engelliler ile ilgili şartlar lehlerine hayli değişmiştir. İşitme engellilerin eğitimi için fakültelerde bölümler açılmıştır. Ayrıca gelişen teknolojiye işitme cihazları geliştirilmiştir. Bunlarla işitme engelliler, hor görülmekten ve hiç

¹ Sacks, *Sesleri Görmek* (trc. Osman Yener), s. 23.

² Sacks, *Sesleri Görmek* (trc. Osman Yener), s. 30.

³ Sacks, *Sesleri Görmek* (trc. Osman Yener), s. 33.

⁴ Gül, Emine, *Kur’an’da Engelliler*, s. 27 (Harlan Lane, Ed. 1984 b. *The Deaf Experience; Classics in Language and Education*, Londra, s. 195’den naklen).

sayılmaktan kurtulmuş, daha çok özgürlüğüne kavuşmuş, önemli görevler ve sorumluluklar almaya başlamıştır.

İşitme engelli anlamına gelen kavramlar, klasik fıkıh kaynaklarında tanımları yapılmadan kullanılmıştır. Bu kavramın lügatlerdeki anlamları ise şu şekildedir. Arapça’da lügatlarda ve klasik fıkıh kaynaklarında işitme engelli kimseler esam (أصم) çoğulu صمان - صم) kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu kelime, kulağın kapanması, duymanın ağırlaşması¹ ve işitme duyusunun kaybedilmesi² manasına geldiği gibi işittiği halde işittiği şey kendisine fayda vermeyen kimse yani mecazî manadaki işitme engelli anlamına da gelir.³ Atraş (طرش çoğulu أطرش) kelimesi de işitme engelli anlamında kullanılmaktadır.⁴ Bu kelime daha çok gerçek anlamda yani doğuştan⁵ işitme engelli kimseler için kullanılmıştır. Atraş ile esam arasında şu fark vardır: Atraşın esamdan daha hafif sağırılık ve anadan doğma işitme engeli,⁶ esam hiç işitmeyen atraş ise biraz işitebilen kimseler⁷ olduğu ve söylenmiştir. Esam atraşa göre daha geniş anlamlı, şöyle ki esam, maddi (gerçek) sağırılığı da ve manevi (mecazî) sağırılığı da içine alır.

Kur’ân’da “s-m-m” kavramı ve türevleri on beş yerde kullanılmıştır. On iki yerde sıfatı-müşebbehe formu tercih edilmiştir. Bunların on biri çoğul, biri de müfret kalıbıyla gelmiştir. Üç yerde ise, ikisi mücerred diğeri mezid olmak üzere fiil şekliyle kullanılmıştır. Bu kavram ve türevleri sekiz yerde mecaz, beş yerde teşbih sanatıyla, bir yerde hakikî anlamıyla, bir yerde ise hakikî ve mecazî anlama ihtimalli olarak gelmiştir. Bu kavramın kullanıldığı bütün ayetler topluca gözden geçirildiği zaman hepsinin kâfirleri tasvir etmede kullanıldığı görülmektedir.⁸

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “s-m-m”, XII, 342.

² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, “s-m-m”, VII, 91; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 215; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “s-m-m”, s. 28.

³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “s-m-m”, s. 286; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “s-m-m”, XII, 342; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “s-m-m”, s. 1459.

⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘ayn*, “ş-t-r”, VI, 236; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “t-r-ş”, VI, 311; Feyyûmî, *el-Misbâh*, “t-r-ş”, II, 371; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “et-taraş”, s. 769; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 464; Zebîdî, *Tacu'l-arûs*, “t-r-ş”, XVII, 242.

⁵ Feyyûmî, *el-Misbâh*, “t-r-ş”, II, 371; Zebîdî, *Tacu'l-arûs*, “t-r-ş”, XVII, 242.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “t-r-ş”, VI, 311; Zebîdî, *Tacu'l-arûs*, “t-r-ş”, XVII, 242.

⁷ İbn Sîde, *el-Muhassas*, “el-üzün”, I, 92; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, V, 359.

⁸ Kırkız, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’ân’da ‘Engellilik’ İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *FÜ İFD.*, sy.12:1, s.103–117.

8.3. Konuşma Engelli (Dilsiz)

Konuşma, insanlık tarihi kadar eski ve insan yaşamında çok önemli yeri olan, doğuştan getirilmeyen, sonradan öğrenilen önemli bir beceri ve kazanımdır.¹ Konuşma insanların sonradan taklit yoluyla öğrendiği bir beceridir. İnsan doğuştan konuşmayı öğrenmek için gereken donanım ve potansiyele sahip olsa da öğrenme ortamı olmazsa konuşmayı öğrenemez.² Konuşma değişik bilim dalları ve kişilerce değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Bunların ortak paydaları dikkate alınarak yapılan bir tanım şöyledir:

Konuşma, kişinin kendisi ve çevresiyle dengeli bir ilişki kurma ve sürdürmesine yarayan geleneksel sembollerin yer aldığı tüm bedensel tepkiye dayanan bir iletişim biçimidir.³

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürlülerin Tespiti, İncelenmesi, Bakım ve Rehabilitasyonuna Dair Yönetmelikte, konuşma özürlü; Konuşmasının akışında, ritminde, tizliğinde, vurgularında, ses birimlerinin çıkarılışında, eklemleenişinde bozukluk olan kişiyi ifade eder.⁴

Milli Eğitim Bakanlığının konuya ilişkin yönetmeliğinde ise konuşma engeli (özrü) “konuşmasının akışında, ritminde, tizliğinde, vurgularında, ses birimlerinin çıkarılışında, eklemleenişinde, artikülasyonunda (ifade kabiliyeti) bozukluk bulunanlara konuşma engelli (özürlü) denir” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵

Bu tanım birçok sebepten dolayı yeterli görülmemektedir. Tanımda, konuşma özürlülerin beş değişik konuşma rahatsızlığına sahip oldukları yönünde bir anlayış vardır. Oysa tanımda yer alan terimlerin bazıları ya eş anlamlıdır ya da aynı rahatsızlığı ifade etmektedir. Örneğin, konuşmanın akışında bozukluk ve konuşmanın ritminde bozukluk ifadeleri kekemeliği, yani aynı durumu yansıtmaktadır. Keza, vurgularda bozukluk ifadesi de konuşmanın ritmi ile ilgilidir. Ayrıca ses birimlerin çıkarılışında bozukluk da artikülasyon (ifade) bozukluğunun bir

¹ Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 79.

² Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 79.

³ Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 79.

⁴ 19.08.1993 tarih ve 21673 sayılı Resmi Gazete.

⁵ 2916 Sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu, 20; Karabulut, *Yaşam Kavgası*, s. 102.

başka izahıdır. Konuşma esnasında vurgu yanlışları yapan bir kişinin de ne derece “konuşma özürülü” olduğu da ayrı bir tartışma konusudur.¹

Özel Eğitim Konseyinin ortaya koyduğu tanım, konuşma engelini; dil ve konuşma problemleri, fertler arası sözlü münasebette değişik sebeplerden dolayı ortaya çıkan aksaklıklar ve düzensizlikler olarak tarif etmektedir.²

Konuşma özrü diye adlandırılan problemler şunlardır: Gecikmiş konuşma, ses bozukluğu, artikülasyon bozukluğu, kekemelik, işitme özrüne bağlı yarım damak ve yabancı dil ve bölgesel ayrılıklara bağlı konuşma bozuklukları bunlardan bazılarıdır.³ Bu problemde bazen biri kendi başına kişiyi konuşma özürülü hale getirebilir. Konuşma bozuklukları aşağıdaki şekilde gruplanabilir:⁴

a. Fizyolojik Konuşma Güçlüğü: Fizyolojik konuşma güçlüğü konuşma bozukluğu olarak nitelendirilmemektedir. Fizyolojik konuşma güçlüğü çeken kişiler genellikle sesin çıkarılmasında problem yaşamaktadırlar. Kelimelerin son seslerini söylememe, kelime içindeki seslerin benzerlerini kullanma, seslerin yerini değiştirme, sesleri uzatma ya da kaydırma gibi söyleyiş hataları vardır.

b. Gecikmiş Konuşma: Gecikmiş konuşma, çocuğun beklenen yaşta ve şekilde konuşma-lisan becerilerinde sınırlılık olarak ifade edilebilir. Gecikmiş konuşma durumu fiziksel ve zihinsel gelişimdeki genel bir gerileme nedeniyle 3. yaşın sonuna kadar dil gelişiminin olmamasıdır.

c. Telaffuz Bozuklukları: Telaffuz bozuklukları, belirli konuşma seslerini telaffuz etmede veya kullanılan dilin kurallarına uygun söylenilmesindeki güçlüklerdir. Bir ya da birkaç sesin çıkarılmasındaki problemler kelimelerin anlaşılmasını etkileyebilir.

d. Kekemelik: Kekemelik, kişinin tekrar kekeleme kaygısıyla konuşma sesi, hece, sözcük ya da cümleciklerin irkilme, duraklama, uzatma, patlatma, yinelemeler ve bazen bunların yanında, birtakım yüz, el, kol ve vücut devinimleri gibi belirtilerle konuşmanın ritim ve akıcılığında oluşturduğu iletişim bozukluğudur.

e. Afazi: Afazi, beyinde meydana gelen hasar sonucu, dil ve konuşmanın bozulması ve anlaşılmasını etkiler.

¹ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürüllüğe Karşı Mücadele*, s. 26.

² Özel Eğitim Konseyi, *Konuşma Sorunlu Çocuklar Komisyonu Raporu*, Yaşama Sevinci, s. 19.

³ Özsoy, *Konuşma Özürülü Çocuklar ve Eğitimleri*, s.7.

⁴ <http://www.kekemelik.org/?module=pages&SID=21> (05.05.2010).

f. Apraksi: Apraksi, istemli konuşmanın üretiminde sıralı konuşma hareketlerinin motor planlanmasında oluşan bozukluk sonucu ortaya çıkan motor konuşma bozukluğudur. Seslerin çıkarılması için gereken kasların pozisyonlanmasında güçlük vardır. Konuşma organlarında amaca yönelik davranışların ortaya konulamamasıdır.

g. Dizatri: Dizatri, konuşma organlarının hareket ve kontrolünü sağlayan kasların çalışmasında yaşanan sorunlar ve konuşma organlarının birbiriyle koordinasyonunun bozulması nedeni ile ortaya çıkan bir dil ve konuşma bozukluğudur. Burada bozukluk hecelerin birbiriyle mafsallanması (artikülasyon) konuşmanın rezonansı ve normal ses tonundaki iniş-çıkış gibi unsurlardadır.

h. Yutma Güçlüğü: Yutma güçlüğü, ağızdan mideye aktif yiyecek ve sıvı girişinde zorluk yaratan durum olarak tanımlanmaktadır.

Konuşma engelliler diğer engellere göre biraz daha farklı gruplara ayrılabilir. Anadan doğma konuşma engelliler, sonradan konuşma yeteneğini kaybedenler, işaret dili bilen konuşma engelliler, işaret dili bilmeyen konuşma engelliler, okuma yazma bilen konuşma engelliler, okuma yazma bilmeyen konuşma engelliler, kekeme olanlar, peltek olanlar gibi.

Konuşma özrünün çok ve değişik biçimlerde tanımlanmasının ve gruplandırılmasının nedeni özür türlerinin çokluğu, konuya eğilenler tarafından değişik sözcüklerin kullanılması¹ ve konuşma engelli ile ilgili düzenlemelerin farklı olmasıdır. Ancak bir kişinin konuşma engelli ve derecesi, o konudaki uzmanların tespiti ile mümkün olabilir. Dolayısıyla tabiblerin yaptığı bir tanım tercih edilmelidir ve buna göre konuşma engellilerin durumlarına uygun hükümler verilmelidir.

Konuşma engelli anlamına gelen kavramlar, klasik fıkıh kaynaklarında tanımları yapılmadan kullanılmıştır. Bu kavramın lügatlerdeki anlamları ise şöyledir. Türkçe’de konuşma yeteneğinden yoksun kimse anlamına gelen konuşma engelli için Arapça’da ahras (أخرس çoğulu خرس) kelimesi kullanılmaktadır.² Kur’an-ı Kerim’de konuşma engeli sadece bedensel manada değil manevî manada da yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim’de konuşma engelli kimseler, bu dünyaya doğan bir kimsenin

¹ Özsoy, “Özel Eğitim’de Kavram Sorunu”, *AÜEFĐ*, c. 10, sy. 1-4, s. 211-244.

² Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, “h-s-r”, IV, 195; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luga*, “h-r-s”, I, 584; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “h-r-s”, VI, 62; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “el-haras”, s. 696; Kal‘acî, *Mu‘cemu’l-lugati’l-fukahâ’*, “el-ahras”, s. 50; “Ahras”, *Mv.Fİ*, IV, 133; Ögüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 303.

konuşamaması, cevap verememesi anlamını taşıyan ebkem (بُكْمَان و بُكْمٌ çoğulu أَبْكَم) kelimesi ile tanımlanmaktadır.¹ Kasden ve cehlen susan kimse de bukm kelimesi ile tarif edilmektedir.² Sa‘leb (ö.291/903)’e göre, dilsiz, kör ve sağır olarak doğmak, Ebû İshâk (ö.1166/1752)’a göre dilsiz doğmak, İbnü’l- Esîr (ö.637/1239)’e göre, dilsiz olarak yaratılan” anlamlarına gelmektedir.³ A‘cem (عَجْم çoğulu أَعْجَم) kelimesi de ahres, dilsiz⁴ anlamında kullanılmaktadır. Peltek, dilindeki bir hastalıktan dolayı bazı harfleri birbirine katarak teleffuz eden,⁵ harfleri birbiriyle değiştiren, “ر” harfini söyleyemeyen⁶ kimselere elseg (لَتْع çoğulu أَلْتَع) , lisanı ya harfine dönen, kelamı anlaşılmayan kimselere ise elyag (لَيْغ çoğulu أَلَيْغ)⁷ denilmiştir. Kekeme ve dili ağırlaşanlar,⁸ fasih Arapça konuşamayanlar,⁹ harfleri mahreçlerinden çıkaramayanlar, harfleri değiştirerek konuşanlar¹⁰ için de elken (لَكْن çoğulu أَلَكْن) kelimesi kullanılmıştır.

Konuşma engelli anlamında kullanılan ahras ile ebkem kelimeleri Arapça’da farklı durumları karşılamaktadır. Ahras doğuştan konuşma engellidir. Ahrasta konuşma özelliği yoktur, ebkemde vardır. Ama ebkem aklının zayıflığında konuşamaz,¹¹ kasıtlı veya kasıtsız cevap veremez.¹² Ezherî (ö.370/980), bunların arasında anlam bakımından farklılık olduğunu şöyle belirtmektedir: “أخرس” seslenmelerinden hiçbir şey anlaşılmayan hayvanlar gibi konuşamaz halde yaratılan kimsedir. “أبْكَم” ise, konuşabilen ancak, konuşması iyice anlaşılamayan ve hitap şekli

¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, “b-k-m”, V, 387; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “b-k-m”, s. 58; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “b-k-m”, XII, 53; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “el-bukm”, s. 1397.

² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “b-k-m”, XII, 53; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “el-bukm”, s. 1397.

³ Kırkız, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’ân’da ‘Engellilik’ İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *FÜ İFD.*, sy.12:1, s.103–117.

⁴ Mutarriżî, *el-Muğrib*, “a-c-m”, I, 484; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 2.

⁵ Kal‘acî, *Mu‘cemu’l-lugati’l-fukahâ*, “el-elseg”, s. 86; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 91.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “l-s-g”, VIII, 448; İbn Teymiyye, *Mecmû‘u’ fetâvâ*, III, 184; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “el-elyeg”, s. 1017; Zekeriya el-Ensârî, *Esna’l-metâlib*, I, 217; Zebîdî, *Tacu’l-arûs*, “l-s-g”, XXII, 558.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “l-y-g”, VIII, 449; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “el-lesg”, s. 1017; Zebîdî, *Tacu’l-arûs*, “l-y-g”, XXII, 561.

⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-luga*, “k-l-n”, II, 982.

⁹ Mutarriżî, *el-Muğrib*, “el-elken”, II, 249; Zekeriya el-Ensârî, *Haşiyetü’l-Cemel*, V, 67.

¹⁰ Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebîr*, I, 333.

¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “b-k-m”, s. 58; Feyyûmî, *el-Misbâh*, “b-k-m”, I, 59; İbnü’l-Hâim, *et-Tibyân*, s. 61; Zebîdî, *Tacu’l-arûs*, “b-k-m”, XXXI, 297.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “b-k-m”, XII, 53.

düzgün olmayan kimsedir. Zemahşerî (ö.538/1143) de aynı görüşü paylaşmaktadır.¹ Râgıb İsfahanî (ö.502/1108)'ye göre, “أخرس” ile “أبكم” arasında eksik girişimcilik vardır. Yani her ebkem ahrastır ama her ahras ebkem değildir.²

Yazılı kaynaklar birçok ünlü kişinin kekemelikten sıkıntı çektiğini belirtmektedir. Hz. Musa (a.s.)'nın küçük yaşta iken Firavun'un sarayında imtihan edilirken ağzına aldığı ateş koru dilinde pelteklik bırakmıştır. Hz. Musa (a.s.)'ın bu konuda sıkıntısı olduğunu Kur'an “*dilimden (şu) bağı çöz*”³ ayeti ile bildirmektedir.⁴ Resulullah'ın (s.a.v.) müezzini Bilal-i Habeşi, "eşhedu en la ilahe illellah" derken dili peltek olduğu için "ş" yerine "s" diyordu. İnsanlar bunu eleştirince Resulullah (s.a.a), “Bilal'in "s"si Allah katında "ş" dir” buyurdu.⁵

8.4. Ortopedik Engelli

Ortopedik engellilerin, Türkiye’de ilk resmi tanımı 1962 yılında yayınlanan Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Yönetmeliği’nde yer almıştır. “Ortopedik özürlü olanlar; kemik ve mafsalsın şekil ve yapısında özür bulunan veya adale (kas) gücü gelişimi ve koordinasyonu yahut kontrolünde inhiraflar gösteren kimselerdir”⁶ şeklinde tanımı yapılmıştır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, bütün düzeltmelere rağmen iskelet, sinir sistemi, kas ve eklemlerinden eğitim, öğretim çalışmalarında yararlanılamayacak ölçüde sakatlanmış olana ortopedik özürlü denmektedir.⁷

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürülülerin Tespiti, İncelenmesi, Bakım ve Rehabilitasyonuna Dair Yönetmelikte, ortopedik özürlü; Bütün düzeltmelere rağmen yaşamlarında ve çalışmalarında; iskelet, sinir sistemi, kas ve eklemlerinden yeteri kadar yararlanamayan veya sosyal yaşama uyamayan kişiyi ifade eder.⁸

¹ Kırkız, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’ân’da ‘Engellilik’ İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *FÜ İFD.*, sy.12:1, s.103–117.

² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “b-k-m”, s. 58.

³ Taha, 20/27 (وَإِخْلُفْ عَقْدَةً مِنْ لِسَانِي); Zuhruf, 43/52.

⁴ Özsoy, Eripek, Özyürek, *Özel Eğitime Giriş*, s. 93.

⁵ Muhaddis Nuri, *Müstedrek'ul-Vesail*, 3796. hadis.

⁶ MEB 30.07.1962 Tarih ve 1214 sayılı Tebliğler Dergisi.

⁷ Çağlar, *Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimi*, s. 13; Ersoy, Avcı, *Özel Eğitim*, s. 102.

⁸ 19.08.1993 tarih ve 21673 sayılı Resmi Gazete.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine göre ortopedik yetersizliği olan birey, hastalıklar, kazalar ve genetik problemlere bağlı olarak kas, iskelet ve eklemlerin işlevlerini yerine getirememesi sonucunda meydana gelen hareket ile ilgili yetersizlikler nedeniyle özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireyi ifade eder.¹

Ortopedik engeli olanlar değişik şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu tasnifler daha çok tıbbî nitelikte, yani ortopedik engele yol açan nedenler ve ortopedik engelin derecesine göre oluşturulmaktadır. Ortopedik engele yol açan durumlara göre ortopedik engelliler şöyle sınıflanabilir.

1. Organ eksiklikleri, fazlalıkları ve yapışıklıkları
2. Beyinsel inme (Cerebral paloy)
3. Eklem iltihabı (Çocukluk romatoid artriti)
4. Uzun ince kol ve bacak, parmak ve bel kemiği eğriliği (Marlan sendromu)
5. Sinir ve kas sistemi bozukluğu (Multiple sklerosis)
6. Kasların gelişmemesi (Muscular distrofi)
7. Gevrek kemikliler (Brittle bones)
8. Çocuk felci
9. Bel kemiği çatlağı felci (Spina bfida)
10. Omurilik zedelenmesi
11. Travmatik beyin zedelenmesi

Ortopedik engellilerin yukarıda da geçtiği üzere pek çok çeşidi vardır. Ancak genel olarak bu ortopedik engellileri hafif ve ağır (bakıma muhtaç) ortopedik engelliler şeklinde ikiye ayrılabilir. Tek el, kol, ayak, parmak eksikliği, fazlalığı olanlar ve kambur olanlar hafif ortopedik engellilere; iki eli, ayağı olmayanlar, felçli ve kötürümler ağır (bakıma muhtaç) ortopedik engellilere girebilir. Ortopedik engellilerin hepsi için ortak hükümler verilmemekte işte onların hafif veya ağır ortopedik engelli olmasına göre farklı hükümler verilir.

Ortopedik engelliler başkalarının sürekli desteğine bütünüyle veya kısmen ihtiyaç duyabilirler. Ancak protez (sakatların kullanamadıkları organlarının en iyi bir biçimde kullanmalarına yardımcı olan araçlar), tekerlekli sandalye, ortopedik (kısalık

¹ 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmi Gazete.

telafisi) ayakkabı, koltuk değneği, özürülere uygun otomobil gibi hareketliliği kolaylaştıran yardımcı araç-gereç kullanabilmeleri halinde sakatlar, kısmen veya bütünüyle bağımsız hareket edebilir hale gelmektedir.¹

Yukarıda sözü edilen destek araç gereçler kullanılması gerektiği halde çeşitli nedenler (sosyo-ekonomik) dolayısıyla bu araçları kullanamayan ortopedik engelliler gerçekten engellere maruz kalabilmektedir. Örneğin, takma bacak kullanılması gerektiği halde, bunu kullanamayan bir engellinin, gerek kalçada, gerek belde, gerekse sağlam bacağının dizinde erken artroz denilen ağrılı hastalıklar sebebiyle hareket kabiliyetini olumsuz yönde etkileyen durumlar ortaya çıkabilmektedir.²

Bunların dışında sağlıklı olarak hayata başlayan tüm insanlar iş kazası, trafik kazaları, doğal afetler ve çeşitli hastalıklar nedeniyle ortopedik engele maruz kalma riski ile karşı karşıyadırlar. Bu riskler birey toplum ve devletin alacağı güvenlik tedbirleri sayesinde en aza indirilebilir. Zira çeşitli kazalar sonucu ortopedik engele maruz kalanların sayısı, hastalık ya da doğuştan gelen engellerden fazla olduğu yapılan istatistiklerle ortaya konmuştur.

Ortopedik engelli kimseler Kur'an'da yürüme engelli kimselerin ayetlere konu edilmesi ile gerçekleşmekte ve dini ve sosyal yaşamlarına dair kolaylık ve ruhsat bildiren ayetlerde yer almaktadır. Arapça'da ortopedik engelli anlamına gelen kelimeler ise şunlardır:

A'rac (عرج - عرجان - عرج çoğulu أعرج); ayağındaki illetten dolayı yürürken yana doğru meyleden kimsedir.³

Akta' (قطع çoğulu أقطع); kolsuz, kollarından biri ya da ikisi de kesik olan demektir.⁴ Kötürüm ve felçli anlamında ise “أشل، مقعد، مفلوج، عاهة” kelimeleri kullanılmaktadır.⁵

¹ Seyyar, *Sosyal Siyaset Açısından Özürülülüğe Karşı Mücadele*, s. 23.

² Özel Eğitim Konseyi, *Konuşma Sorunlu Çocuklar Komisyonu Raporu, Yaşama Sevinci, Özürülülerin Çoğu Ortopedik Malzeme Kullanmıyor*, sy. 19, s. 17.

³ Kal'acî, *Mu'cemu'l-lugati'l-fukahâ*, “el-a'rac”, s. 77.

⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 12.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ş-l-l”, XI, 360, “f-l-c”, II, 346, “g-'a-d”, III, 357, “a-v-h”, XIII, 520; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “el-felc”, s. 258.

‘Âhe (عاهة çoğulu عاهات); hastalık, kronikleşmiş hastalık, kötürümlük demektir.¹ Klasik fıkıh kaynaklarında² ‘âhe; abras ve cüzam gibi hastalık olarak geçmektedir.

Fâlic (فالج); ansızın ortaya çıkan, bedene uzun süre sıkıntı veren, hisleri ve hareketleri iptal eden bir hastalıktır.³ Mefluc (مفلوج çoğulu مفلوجون), “فلج” fiilinin ismi mefulüdür, felç olan demektir.⁴ Felc, ellerin eğilmesi denilmiştir.⁵ Ebu Hureyre hadiste fâlic Nebîlerin hastalığıdır. O da bedeninin bir kısmını güçsüz bırakan bilinen bir hastalıktır demiştir.⁶

Muk‘ad (مقعد çoğulu مقعدون); “قعد” fiilinin ismi mefulüdür, bedende bulunan hastalıktan dolayı hareketin bulunmamasıdır. Tabiblere göre muk‘ad müzmin, kronik hastadır. Bazıları bu görüşen ayrılarak muk‘ad, uzuvların felç olması, zemin ise hastalığın uzaması demiştir.⁷ Muk‘ad, bedene hastalığın isabet etmesi ve yürümek için hareket edememektir. Muk‘ad zeminle aynıdır.⁸

Şeşel (شلل); felç, inme, nüzül,⁹ elin kuruması, gitmesi, fesat olması¹⁰ demektir. Eşel (أشل) eline veya ayağına afet isabet eden kişidir.¹¹ Klasik fıkıh kaynaklarında eşel, genelde bir organın var olmasına rağmen menfaatinin yok olması, kuruması anlamında kullanılmaktadır.¹²

Zemâne (زمانة); kötürümlük, güçsüz, el ve ayaksız olmak, dilsizlik, felç gibi bela ve afetlerdir. Zemîn (زمين çoğulu زمينى) kötürüm demektir.¹³

Ortopedik engelli anlamına gelen kavramlardan “عاهة ، مفلوج ، مقعد ، أشل ، زمين” kelimelerinin anlamları birbirine yakındır. Hepsinde kötürüm anlamı olmasına rağmen aralarında farklılık da vardır. ‘Âhe, kronikleşmiş; felc, şeşel ve zemâne ise

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “a-v-h”, XIII, 520; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 7.

² Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, III, 114; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 135; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 221.

³ Feyyûmî, *el-Misbâh*, “f-l-c”, II, 480.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “f-l-c”, II, 346; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “el-felc”, s. 258.

⁵ Zebîdî, *Tacu'l-arûs*, “felc”, VI, 156.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “f-l-c”, II, 346.

⁷ Mutarriżî, *el-Muğrib*, II, 188.

⁸ Feyyûmî, *el-Misbâh*, “ka‘ade”, II, 510.

⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 419.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ş-l-l”, XI, 360.

¹¹ Neseî, *Talebetü't-talebe*, “ş-l-l”, s.136; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ş-l-l”, XI, 360.

¹² Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XII, 291; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 223, VII, 2.

¹³ Zebîdî, *Tacu'l-arûs*, “z-m-n”, XXXV, 155; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 492.

hisleri ve hareketleri yok eden hastalık için kullanılmıştır. Bu kavramların hepsi aynı anlama gelseydi klasik kaynaklarda bunlar ayrı ayrı zikredilmezdi. Mesela hacdan sorumlu olmayanlar sayılırken meflûc, zemin, muk‘ad ve iki ayağı kesik yükümlü değildir şeklinde hepsi geçmektedir.¹

Ortopedik engelli olarak hadislerde sahabilerden² total olan Muâz b. Cebel (ö.18/639), Mucâlid b. Mes‘ûd es-Sulemî ve Amr b. el-Cemûh b. Zeyd (ö.3/625) karınlarına su toplanarak uzun süre rahatsızlık çeken Habbâb b. el-Eret (ö.37/657), Osman b. Ebi‘l-As ve İmrân b. Husayn b. Ubeyd (ö.52/672)’in isimleri geçmektedir.

Araştırmanın ikinci bölümünde engellilerin yukarıda yapılan farklı gruplandırmaları içerisinde sonki yapılan görme, işitme, konuşma ve ortopedik engelliler şeklindeki dörtlü tasnife göre İslâm hukukunda hükümlere tesiri işlenecektir. Çalışmada kullanılan “İslâm hukuku” terimi, yalnızca insanlar arasındaki münasebetleri düzenlemeye yönelik kurallar koyan ve bu münasebetleri inceleyen salt “hukuk” anlamında değil, “fıkıh”la eş manada hem insanlar arasındaki münasebetleri hem de insanlarla Allah arasındaki münasebetleri düzenleyen ve bu konuda gerekli kuralları koyan bir ilim anlamında kullanılmıştır.

¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 335; Dâmâd, *Mecma'u-l-enhur*, I, 385.

² Erul, “Engelliler İle İlgili Hadislerin Analizi”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s.79; Seyyar, *Meşhur Ortopedik Özürlüler*, s.13, *Yıldızlar Engel Tanımaz*, s.23, vd.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA HÜKÜMLERE TESİRİ BAKIMINDAN BEDENSEL ENGEL

1. İBADETLERDE BEDENSEL ENGELİN TESİRİ

Fıkıh literatüründe ibadet, mükellefin Yaradanına karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleri şeklinde tarif edilmiştir. Namaz, oruç, zekât, hac, kurban kesme, dua, Kur'an okuma ibadetlerin en meşhur örnekleridir.

İbadetler, dini mükellefiyetlerin ifasında mükellefiyetin niyeti ve ibadetin Allah rızası için yapılması ibadetin özünü, şekil şartları ise maddi unsurunu teşkil edeceğinden ibadetler ancak şâri'in belirlediği sebeplere bağlı olarak ve O'nun emrettiği tarzda yerine getirilirse îfâ edilmiş sayılır. İslâm dini her alanda olduğu gibi ibadetlerin ifasında da sadeliği, kolaylığı ve güç yetirebilir olmayı esas almış, Allah'ın kullarına güçlerinin üzerinde hiçbir mükellefiyet yüklenmediği sıkça vurgulanmıştır. Bu ilkenin tabii bir sonucu olarak dini mükellefiyetlerin yine şâri' tarafından belli sebeplere ve mazeretlere bağlı olarak süresiz veya geçici olarak iskat edildiği veya belirli ölçüler vererek kullara böyle bir imkân tanındığı söylenebilir.¹ Bu anlamda bedensel engellerin de ibadetlerde tesiri vardır.

1.1. Taharet (Temizlik)

Belirli ibadetleri yapabilmek için bedenün giysilerin ve ibadet yerinin pisliklerden temizlenmesi gerekir. Zira Allah Teâlâ: “*Elbiseni temiz tut*”² buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) de “*Temizlik imanın yarısıdır*”³ “*Allah temizdir, temizliği sever*”⁴ “*Namazın anahtarı temizliktir*”⁵ buyurmuş; değişik vesilelerle

¹ Bardakoğlu, “Iskat”, *DİA*, XIX, 140.

² Müddessir, 74/4 (وَتِيَابِكُمْ فَطَهِّرُوا).

³ Müslim, “Tahâret”, 1.

⁴ Tirmizî, “Edeb”, 41.

⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 74; Tirmizî, “Tahâret”, 3.

beden ve çevre temizliğini emretmiş veya tavsiye etmiştir.¹ Temizlik şartlarına riayet edilmeksizin yapılması mümkün olmayan birçok ibadet vardır.

Fıkıh literatüründe “tahâret” maddî temizliği de hükâmî temizliği de içine alır. Maddî kirlilik genelde “necâset”, hükâmî kirlilik de “hades” terimleriyle ifade edilir. Beden, elbise ve namaz kılınacak yerde bulunan, namaz ve benzeri ibadetlerin sıhhatine de engel olan hakikî yani maddî pisliklerden temizlenmeye “necâsetten tahâret”, abdestsizlik ve cünüplük gibi hükâmî kirlilikten temizlenmeye de “hadesten taharet” denilir. Her iki tür temizlik de namaz ve benzeri ibadetlerin ön şartı konumundadır.² Taharet konusunda bedensel engellerden daha çok görme ve ortopedik engelin etkisi vardır.

1.1.1. Necâsetten Taharet

Necâsetten taharet, vücut, elbise ve namaz kılınacak yerin dinen pis sayılan şeylerden temizlenmesidir.³ Dinen necis olduğunda ittifak edilenler özetle şunlardır:⁴ Etinin yenmesi ister helâl ister haram olsun, akıcı kanı olan kara hayvanlarından dinî usule uygun biçimde boğazlanmadan ölen veya öldürülen ve bu hükümde olan hayvanların etleri necistir. Kan, domuz eti, sarhoş edici içkiler, insan idrarı, dışkısı, ağız dolusu kusmuğu, etinin yenmesi helâl olmayan hayvanların eti, idrarı ve dışkısı da necistir. Necasetten taharete bedensel engelin etkisi aşağıda geleceği üzere görme ve ortopedik engeldedir.

1.1.1.1. Görme Engeli

Görme engelinin beden, elbise ve namaz yerinin temizlenmesinde tesiri vardır. Görme engelli bunların temiz olduğundan emin olamayabilir, şüpheyeye düşebilir. Fakihler görme engelli necâseti izale konusunda gören gibi sorumlu kabul etmişler⁵ ve kaynaklarda görme engelli ile ilgili taharet konusunda aşağıdaki meseleleri ele almışlardır.

¹ *İlmihal, DİA*, I, 180-181.

² *İlmihal, DİA*, I, 186.

³ *İlmihal, DİA*, I, 229.

⁴ *İlmihal, DİA*, I, 190.

⁵ Ebû Abdullah el Mağribî, *Mevâhibu'l-Celil*, V, 242; “Amen”, *Mv.F*, XXX, 296.

a. Görme engellinin elbisesinde necis bulunduğundan şüphelenmesi veya elbiselerinin hangisinin temiz, hangisine necâset bulaştığını bilmemesi halinde yapması gerekenler konusunda fakihlerin görüşleri şu şekildedir:

Hanefî hukukçuların çoğuna, Malikîlere, Şafîilere ve Hanbelîlerde bir görüşe göre bu durumda görme engelli içtihat eder, araştırma yapar ve hangi elbisenin temiz olduğunda zann-ı galip oluşursa onunla namaz kılar.¹ Bu görüşte olanların delilleri şöyledir:

Görme engellinin kıbleyi tayin konusunda araştırma yapmasının câiz olduğunda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Buna kıyasen elbisenin temiz olup olmadığına da görme engelli araştırma yapabilir.² Yine taharet namazın şartlarından birisidir ve buna içtihat ile ulaşmak mümkündür.³

b. Görme engellinin iki elbiseden birisinin temiz, diğerinin de necis olduğunu bilip de hangisinin temiz olduğunu ayırt edemediği durumlarda yapması gereken fakihlere göre şudur:

Malikîlere göre vakit geniş ise görme engelli elbiseyi yıkar, vakit dar veya su yok ise elbisenin birinin temiz olduğu yönünde içtihat eder ve namazını kılar.⁴ Şafîilere göre de görme engelli elbisenin hangisinin temiz olduğu konusunda içtihat edebilir.⁵ Hanbelîlerde⁶ tercih edilen görüşe göre görme engelli her elbiseyle bir namaz kılar daha sonra hangisinin temiz, hangisinin necis olduğunu öğrendiğinde, necis elbiseyle kıldığı namazı iade eder.

Görme engellinin elbisesinin temizliği konusunda araştırma yapmasının câiz olduğunda görüş birliği vardır. Çünkü görme engelli de araştırma yapabilir. Birilerine sorabilir, bu mümkün olmazsa, görme engellinin diğer duyuları sağlam olduğu için bunlarla tespit etmeye çalışır. Dokunarak, koklayarak veya yakınında necâsetin bulunduğunu tespit ile elbisenin necis olduğunu araştırıp, bulabilir. Elinden geleni yapar, araştırmaları neticesinde zann-ı galib ile hareket eder.

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 68; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 305; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 26; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, I, 114; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 79-80.

² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 305.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 68; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 305; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 79.

⁴ Dêrdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, I, 79; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 79-80.

⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 26.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 51; Merdâvî, *el-İnsâf*, I, 77; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 49.

c. Görme engelli bir suyun temiz mi necis mi olduğunu bilemese ve birisi ona necis olduğunu söylese görme engellinin ne yapması gerektiği konusunda fakihlerin görüşleri şu şekildedir.

Hanefî hukukçularının çoğuna,¹ Malikîlere,² Şafiîlere³ ve Hanbelîlere⁴ göre görme engelli su temiz mi necis mi diye araştırma yapmaz, içtihat yapmaz, necistir diyenin sözünü kabul eder. Çünkü suyun necis olduğu birisinin haber vermesiyle anlaşılmıştır. Görme engelliye haber verenin adil birisi olması gerektiği de söylenmiştir.⁵ Bu durumda görme engelli haber vereni tanıyor ve sözüne itimat edilebilecek birisi ise o kişinin sözüne güvenir. Görme engellinin tanımadığı birisi ise ihtiyaten kendisi de sağlam duyuları ile koklayarak veya tadararak suyun temiz mi necis mi olduğunu tespit etmelidir.

d. Görme engelli, birisine yanında bulunan iki kaptan birisinden bir köpeğin yalayarak su içtiğini haber verse, dört mezhebe göre de görme engellinin görmediği halde bu haberi kabul edilir. Çünkü görme engelli haber veya his yoluyla köpeğin kaptan su içtiğini bilebilir.⁶

e. Görme engelli temiz bir suya necâset karıştırdığından şüphelenirse bu durumda görme engellinin ne yapması gerektiğinde fakihlerin görüşleri şu şekildedir.

Hanefî⁷ ve Şafiîlerde⁸ bir görüşe göre görme engelli temiz suya necâset karıştırdığından şüphelenirse, içtihat eder, araştırır ve zann-ı galip üzere hareket eder. Malikîlere göre görme engelli hangi kaptaki suya necâset karıştırdığını bilemez ve şüphe duyarsa her kapla bir abdest alarak bir vakit namaz kılar daha sonra hangisinin necis olduğunu öğrenince o kaptan aldığı abdestle kaç namaz kıldı ise o namazlarını iade eder.⁹

¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 116; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 79.

² Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 76.

³ Kalyûbî, *Haşiyetü'l-Kalyûbî*, I, 30.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 49; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 48.

⁵ Ebû Abdullah el Mağribî, *Mevâhibu'l-Celîl*, I, 172; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 92, 141; Kalyûbî, *Haşiyetü'l-Kalyûbî*, I, 30; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 47; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 347; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, III, 465.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 52; Kalyûbî, *Haşiyetü'l-Kalyûbî*, I, 30; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 47; "A'mâ", *Mv. Fİ*, XVII, 41.

⁷ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 305; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 346.

⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 184; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 26; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 88; "A'mâ", *Mv. Fİ*, XVII, 40.

⁹ Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 60; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 79.

Hanefî,¹ Şafîî² ve Hanbelîlerin³ bir görüşüne göre de görme engelli böyle bir durumda araştırma ve içtihat yaparak suyu kullanmaz, teyemmüm eder. Çünkü içtihadı sonunda görmediği için necis suyu ayırt edemeyebilir. İctihadın yapılmasında görme esastır. Necis suyla abdest alınamayacağı için bu abdestle namaz kılınmaz.⁴ Görme engellinin içtihat yapmasının câiz olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:

İctihat ve araştırma namazın sebeplerinden biridir. Şüphe anında içtihat edilebilir.⁵ Suya necâsetin karıştığı şüphesini araştırmak, namaz vaktini ve kible yönünü araştırmak gibidir.⁶ Görme duyusunun olmaması içtihadı engelleyen bir husus değildir.

Görme engelli, biri necis diğeri temiz olan iki kaptan hangisinin temiz hangisinin necis olduğunda şüpheye düşmesi halinde ne yapması gerektiği konusunda fakihler iki görüşe ayrılmıştır.

Hanefîlerin,⁷ Malikîlerin,⁸ Şafîîlerin⁹ ve Hanbelîlerin¹⁰ bir görüşüne göre görme engelli bu iki kaptan hangisinin temiz hangisinin necis olduğunu araştırır. Bu konudaki delilleri şunlardır:

Görme engellinin kibleyi araştırması câiz olduğuna göre bu da câizdir. Görme engellinin şer'i hükümlerde içtihat etmesi câiz olduğuna göre temizlik konusunda da içtihadı câiz olur.¹¹

Hanefîlerin çoğuna,¹² Malikîler,¹³ Şafîîler¹⁴ ve Hanbelîlerin de bir görüşüne¹⁵ göre böyle bir durumda araştırma yapamaz teyemmüm yapar. Çünkü Allah temiz suyun olmadığı yerde teyemmümü mübah kılmıştır.¹⁶

¹ Aynî, *el-Binâye*, I, 547; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 314.

² Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 185, IX, 304; "A'mâ", *Mv. Fİ*, XVII, 40.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 50; İbn Müflih, *Mübdî'*, I, 61-62; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 47-48.

⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 88.

⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 305; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 436.

⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 196; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 305.

⁷ Aynî, *el-Binâye*, I, 547-548.

⁸ Ebû Abdullah el Mağribî, *Mevâhibü'l-Celil*, I, 250.

⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 184; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250.

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 49.

¹¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 9; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 184; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 26; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 88.

¹² Aynî, *el-Binâye*, I, 547, 548; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 116; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 140; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 111.

¹³ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celil*, I, 160; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 83.

¹⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 9; Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 185, IX, 304; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 35.

¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 49; İbn Müflih, *Mübdî'*, I, 61-62; Merdâvî, *el-İnsâf*, I, 73; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 47-48.

¹⁶ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celil*, I, 173.

Bu görüşlerden birincisi; görme engellinin herhangi bir araştırma yapmadan suyu kullanabileceği yönündedir. Çünkü görme engelli araştırmanın temel unsuru olan “görme özelliğini” yitirmiştir. Suyun temizliği hakkında tereddüt ederse; gözleri gören veya suyun temizliğini anlama konusundan kendisinden daha güçlü olan kimseyi taklit eder. Kendisini taklit edeceği birini bulamazsa ya da söz konusu kişinin varlığına rağmen tereddüdü devam ederse abdest alır ve onun ardından ayrıca teyemmüm eder. Abdest konusunda kendisine parasız olarak yardım edecek kimse bulamazsa temiz suyun ücretinden daha fazla olmamak kaydıyla, belli bir ücret karşılığı yardım alır.

İkinci görüş ise: görme engellinin temizlikte kullanılacak suların araştırılması konusunda gözleri gören kimseden farklı olmadığı yönündedir. Bu görüşe göre görme engelli her ne kadar görme duyusunu yitirmişse de koklama, tatma duyuları ile maksada ulaşma imkânına sahiptir. Şayet bu kişi görme duyusunun beraberinde koklama, tatma duyularını da yitirmişse kendisinden araştırma yükümlülüğü düşer.¹

Görme engelli gerek elbisesinin ve namaz yerinin temizliği gerekse kullanacağı suyun temizliği konusunda öncelikle bunların temiz olduğunu bilen birisine sorup öğrenebilir. Bu da görme engelli için taharrî² (araştırma) olmuş olur. Birisini bulamayacaksa temizlik konusunda kendisine yardımcı birisini tutabilir ücretli veya ücretsiz sürekli bu konuda görme engelliye yol gösterebilir. Böyle birisini de ayarlama imkânı olmazsa; kendisi temiz veya necis olduğunu tespit etmeye çalışır. Görme engelli, temiz veya pis olduklarına dair delilleri araştırabilir, dokunma, duyma, tatma ve koklama duyularını kullanabilir. Genelde necis olan, bu duyularla anlaşılabilir. Hangi taraf için zann-ı galip gelirse o yönde hareket eder. Suyun temizliğinde şüphelendi ise araştırıp sonra zann-ı galibi üzere hareket edip abdest alır, ihtiyaten teyemmüm de yapar ve namazını kılar.

1.1.1.2. İşitme Engeli

Necâsetten taharete işitme engelinin bir tesiri yoktur. İşitme engelli duyan insanlar gibi vücudunu, elbisesini ve namaz kılıcağı yeri temizleyebilir.

¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 26; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 252; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 92.

² Taharrî: Bir şeyin hakikatini ona vâkîf olmak için araştırmak demektir. Hakikatine vâkîf olamadığı zaman da bir şeye zann-ı gâlib hâsıl etmekten ibarettir. Taharrînin rüknü: Kalbiyle sevab istemektir. Çünkü taharrî onu doğrultur. Caiz olmasının şartı: Gerçekten delillerin istenilen şey hakkında şüpheli olmasıdır. Çünkü taharrî, şüphe halinde hüccet olur (*el-Fetâva'l-Hindiyye*, V, 382).

1.1.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli necâsetten taharete etkili ve necâsetten teharete mani değildir. Konuşma engelli, namaz için vücut, elbise ve namaz kılınacak yerdeki necâsetten taharet şartını yerine getirebilir.

1.1.1.4. Ortopedik Engel

Bu engel necâsetten temizlenmede etkilidir. Parmak eksikliği ve fazlalığı olan, bir el veya bir ayağı olmayanlar gibi ortopedik engellilerden bir kısmı temizliklerini kendileri yapabilirler. Ancak iki ayağı veya iki eli olmayan, kötürüm ve felçli olanlar yani bakıma muhtaç özürülüler kendi temizliklerini kendileri yapamazlar. Bunlar vücutlarının, elbiselerinin veya namaz yerlerinin temizliği konusunda imkânları varsa ücretle, yoksa ücretsiz yardım alabilirler. Necâsetten tahareten muaf olmazlar. Hem sağlıkları hem de ibadetleri için mutlaka temizliğin olması gerekir. Ortopedik engelli kendi imkânlarıyla gereken temizliğini yapamadığında, ona bakmakla yükümlü olan akrabaları bu ihtiyaçlarını giderir. Ortopedik engellinin böyle bir yakını da yoksa, devlet onların bu ihtiyaçlarını karşılamak üzere birisini ücretle görevlendirir, ücretini de devlet bütçesinden öder.

1.1.2. Hadesten Taharet

Namazın altı şartından birisi hadesten tahârettir. Hades hükmî kirlilik, hadesten taharet de hükmî kirlilikten temizlenmedir. Namaz abdestinin olmayışı ve cünüplük hades yani hükmî kirlilik olarak nitelendirilir. Hadesten taharet namaz abdesti olmayanın abdest alması ve gusletmesidir. Bu da cünüp olma, adet görme ve loğusalıktır.¹

Bu hükmî kirlilikten temizlenmek her namaz için şarttır. Bunu yerine getirmeden kılınan namaz sahih değildir. Bedensel engellerden görme ve ortopedik engel hükmî kirlilikten temizlenme konusunda etkilidir.

1.1.2.1. Abdest

Namaz kılmak, Kur'an-ı Kerim okumak, tilavet secdesi yapmak, Kâbe'yi tavaf etmek gibi bazı ibadetlerin yerine getirilmesi için abdestin alınması gerekir.² Zira Allah Teâlâ *Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi,*

¹ *İlmihal, DİA, I, 227.*

² Şener, "Abdest", *DİA, I, 69.*

dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın”¹ buyurmuştur.

Yukarıda ayette geçtiği üzere dört mezhebe göre abdestin farzları: Yüzü yıkamak, kolları dirseklere kadar yıkamak, başa mesh etmek, ayakları topuklara kadar yıkamaktır. Şafîiler bu şartlara niyet ve tertibi de ilave ederler. Hanbelîler tertibi ve uzuvların ara verilmeden ardarda yıkanmasını, Malikîler niyet ve uzuvların ardarda yıkanması yanında, uzuvların yıkanırken ovulmasını da abdestin şartlarından sayarlar. Bunlar Hanefîlere göre sünnettir.²

Abdest konusu genel olarak düşünüldüğünde görme engelli olmanın ve el, ayak, parmak eksikliğinin, fazlalığının, elin, ayağın felçli ve kötürüm olmasının beden, elbise, namaz yerinin temizliğinde ve bunları temizlemekte ve abdest için kullanılacak suyun temizliğinde, konuşma engelli olmanın niyette tesiri olduğu görülmektedir. İşitme engelli olmanın ise bu konuda bir etkisi yoktur.

1.1.2.1.1. Görme Engeli

Görme engeli, abdestte kullanılacak suyun temizliğinin tespitinde tesirlidir. Bu konudaki görüşler taharet başlığı altında verilmiştir.

1.1.2.1.2. İşitme Engeli

Abdest konusunda işitme engelinin herhangi bir etkisi yoktur. İşitme engelli için diğer sağlam insanlar için olan hükümler geçerlidir.

1.1.2.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli, niyeti abdestin farzlarından sayanlar açısından tesirlidir. Konuşma engellinin niyetini söz ile ifade edemediği ve onun yerine dilini ve dudaklarını hareket ettirmesi gerektiği veya gerekmediği konusu klasik kaynaklarda abdest başlığında işlenmemiştir. Konuşma engellinin dilini hareket ettirmesi meselesi daha çok namazda tekbir bahsinde geçmektedir. Bununla birlikte niyetin yeri kalptir. Niyet kalbin amelidir, dilin ameli değildir. Dil kalbin maksadını açıklamaya yarar.³

¹ Mâide, 5/6 (إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ).

² Şener, “Abdest”, *DİA*, I, 69.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 161; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 79; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 47; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, I, 93.

Dolayısıyla konuşma engelli, abdest için niyetini kalben yaptığı zaman bu vecibeyi yerine getirmiş sayılır ve bu noktada konuşabilenler gibi olur. Çünkü konuşma engelli yapabildiğinden sorumludur. Konuşma engelli niyetini diliyle söylemekten aciz olduğu için bu yükümlülük üzerinden düşer. Ama konuşma engelli kalben ve aklen niyetini yapabildiği için bundan mesul olur.

1.1.2.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin abdestte tesiri, abdest mahalli olması açısından dır. Bu konuda fakihlerin görüşleri şöyledir:

Dirsekle birlikte kol ve ayak gibi yıkanması farz olan organların bir kısmı yoksa (kesilmiş veya kopmuş), bu organların kalan kısmının yıkanması gerekir. Abdestin bu şekilde sahih olacağı konusunda ittifak edilmiştir.¹

Eli dirsekten kesilen kimsenin pazusunun kemik başını yıkaması gerekir çünkü orası dirsekten sayılır.² Dirsekten yukarısı kesilenin, uzvunun taharetten uzak kalmaması için geri kalan pazusunu yıkaması menduptur.³

Fakihlerin Cumhuruna göre vacip olan topukların yokluğu halinde miktarlarının ayaklarla beraber bir defa yıkanmasıdır, dirseklerin yıkanması gibi. Gaye mugayyaya yani ayetteki “ilâ” dan sonrası öncesine dahil olması sebebiyle bu böyledir.⁴

Bir kimsenin eli veya parmağı kesilir, kesilen yer için altın madeninden veya başka bir madenden suni bir parmak veya el yapılırsa (protez) abdest ve gusülde onu çıkarmak zor olmadığı taktirde çıkarılarak yerini yıkamak icab eder. Yoksa eğer et ve deri içine yerleştiğinde onu çıkarmak zor olursa, yerleştiği yeri yıkamak icab etmediği gibi suni parmak ve eli yıkamak da icab etmez.⁵ Meshedilmesi de gerekmez

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 17; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 4; İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 143; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 172; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 5; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 56; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 219.

² Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr*, I, 102; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 219; Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 39.

³ Zekeriya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, I, 32; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 102; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 219.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 4; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 85, vd.; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 14; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 52; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 107; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 5; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 223.

⁵ Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 39.

temiz olmaları yeterlidir.¹ Protezler insanların uzvu haline gelmez. Sadece bazı işleri yapmak için kullanılan araçlardır. Ayağının bir kısmı veya tümü kesilen kişinin hükmü, elinin bir kısmı veya tümü kesilen kişinin hükmü gibidir.²

Felçli ve kötürüm olanlar, hiçbir şey hissetmeseler de, uzuvları yok hükmünde olsa da abdest için gerekli olan yerleri yıkamaları gerekir.³

Yıkanması farz olan organlarda fazlalık varsa bunların yıkanması gerekir.⁴ Bir kişinin fazla bir kolu veya bacağı bulursa ve bu fazla bacağı ve kolunu da kullanıyorsa her iki uzvunu da yıkar, şayet birini kullanıyorsa sadece kullandığı kol ve bacağı yıkar. Ancak fazla olan kol ve bacak, asıl olan kol ve bacak ile birleşirse o zaman her ikisini de yıkar.⁵ Yani fazla olan organ abdest alırken yıkanması gereken yerde ise onun da yıkanması gerekir.

Birisinin fazla bir parmağı varsa abdest alırken bunu da yıkaması farzdır. Ama fazla bir eli varsa bu el de aslî elin hizasındaysa onu yıkaması vacip olur. Ama bu el aslî elinden daha uzunsa, aslî elinin hizâsında olan kısmını yıkaması vacip, gerisini yıkaması vacip değildir. Ancak yıkarsa mendub olur.⁶

Yıkanması farz olan organlar hiç yok ise, farz mahalli olmadığı için (yıkanması gereken yer bulunmadığı için) bu kısımların yıkanması gerekmez.⁷ Eğer bir kişinin eli dirsekten veya ayağı topuktan itibaren kesikse, bunları yıkama farzı kendisinden düşer.⁸

Yıkanması farz olan uzuvlarda kesilme, kopma veya başka bir sebeple bir rahatsızlık olduğunda su ile yıkama bu rahatsızlığı artıracaksa o uzvu yıkama yükümlülüğü düşer. Sadece suyla mesh edilir. Mesh etmek de zararlı olacaksa veya

¹ Döndüren, “İslâm’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s.107.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 56.

³ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 5, 6.

⁴ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, I, 102; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 107; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 17; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 85; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 52; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 173; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 219.

⁵ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 14.

⁶ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 56.

⁷ Şâfiî, *el-Üm*, I, 26; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 17; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 85; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 143; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 52; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 72; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 56.

⁸ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 14; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 85; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 143; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 5.

bunu yapamayacak kadar aciz ise mesh etme yükümlülüğü de düşer. Sadece zarar vermeyecek yerler yıkanarak abdest alınır.¹

Rahatsız olan uzvun yıkanması ile rahatsızlık artması, yeni bir rahatsızlık oluşması, iyileşmenin gecikmesi gibi durumlar söz konusu olduğunda yıkama farziyeti, su ile silmeye döner. Silme yani mesh de zarar verirse, rahatsız olan yere sargı bağlanır. Bu bağ (sargı) rahatsız olan yeri aşmamalıdır. Sargının tamamı bir defa mesh edilir.² Bağ ve sargı bağlanmadan önce taharet üzere bulunmak (abdestli olarak sarmak) şart olmadığı gibi, belli bir zamanla da sınırlı değildir. Rahatsızlık devam ettiği sürece üzerine mesh edilir.³

Ayakların yıkanmasının yerine bazı durumlarda, birey için sıkıntılı olması nedeniyle, mest giyilmesi dinen meşrû kılınmıştır. Mest giyen kimse, ayağını yıkamak yerine mest üzerine mesh yapacaktır. Mestin giyilebilmesi için önce ayakların yıkanması ve ayağın fiziken bütün ve sağlam olması gerekmektedir.

Ayağının bir kısmı olmayan (kesilen veya kopan veya öyle doğan) birisinin mest giyip mesh yapması şöyledir: Mest üzerine mesh yapılabilmesi için ayağın ön tarafından elin küçük üç parmağı kadar bir miktarın kalması şarttır. Zira mesh yerinde meshi farz olan miktarın bulunması gerekir.

Topuktan aşağısı tamamen kopmuş ise ayağın yıkanması gerekmediği gibi meshe de gerek yoktur. Çünkü yıkanması farz olan kısım yoktur. Diğer sağlam ayak üzerine mesh edilir. Şayet topuktan aşağı üç parmaktan daha az kalmış ise yine mesh edilmez.⁴ Çünkü geriye kalan kısmın yıkanması farzdır.⁵

Ayağın ökçe kısmı dursa bile ayağının ön tarafını yitirmiş bir kimse mestin üzerini mesh etmez. Çünkü bu yer meshin farz kılındığı bir yer değildir. Ancak buranın yıkanması farzdır. Hanefî fukahâsı bu görüştedir.⁶ Diğer fakihlere göre ayağının herhangi bir parçası olmayan kişi, sağlam ayaklı birisi gibi mest giyip mesh

¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 5; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 56.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 13; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 2-4; *İlmihal*, DİA, I, 203.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 13; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 278, 279; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, I, 81.

⁴ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 32; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 141; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 331; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 4.7.

⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 149; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 7.

⁶ Tahtâvî, *Hâşiye alâ merâkı'l felâh*, I, 79; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 150; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 332.

yapabilir. Eğer ayağın yıkanması gereken kısmından hiçbir şey kalmamış ve sadece bir ayağı kalmışsa, o vakit sadece sağlam ayağı üzerine mesh yapar.¹

Başa mesh etmek abdestin farzlarından birisidir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’den nakledilen farklı uygulamalar sebebiyle abdest sırasında başa meshin nasıl yapılacağı konusunda fakihler arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefilere göre abdest esnasında başın dörtte birinin mesh edilmesi gerekli iken İmâm Şafî (ö.204/820) elin başa değmiş olmasını yeterli görür. Malikîlere ve Hanbelîlere göre ise abdest sırasında başın tamamının mesh edilmesi gerekir.²

Elleri olmayan veya ellerini kullanamayan kişi abdestin farzlarından olan başı mesh etmeyi şu şekilde yerine getirebilir: Böyle bir kişinin bir şekilde başını ıslatması veya ıslak yere başını değdirmesi ile abdesti geçerli olur. Ayrıca, bir başkasından yardım alarak da bu farzı yapabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) hastalık gibi mazeretler sebebiyle ibadetlerde yardım almaya izin vermiştir.³

Aynı şekilde abdestin diğer farzlarını yerine getirmede yüzü, elleri dirseklere kadar ve ayakları topuklara kadar yıkamada zorluk çeken elleri kesilmiş veya doğuştan olmayan kişi yıkanması gereken yerleri suya tutma yoluyla veya başkasının yardımı ile abdestini alabilir.

Ebu Hanife’ye göre abdest aldirmek için bulunan kişi, abdest alacak kişinin kölesi, cariyesi veya karşılıksız abdest aldiren birisi olursa o kişinin teyemmüm etmesi caiz olmaz. Bunların dışında birisi olursa onun için teyyümmüm caiz olur.⁴

Abdest alırken özürsüz olarak başkasının yardımını almak mekruhtur. Çünkü İbn Abbas: “Peygamber (s.a.s.), abdest alırken başkasının yardımını almazdı”⁵ demiştir. Ancak bu durum özürlü olma halinde kaldırılmıştır. Çünkü zaruretler memnu‘ olan şeyleri mübah kılar.⁶

Bir kimse, eli kesik veya felçli olduğundan dolayı abdest alamayacak durumda olursa; ücretsiz veya parası varsa birisine ücret vermek suretiyle yardım alarak abdestini alabilir. Buna imkânı yoksa teyemmüm eder namazını kılar. Şayet

¹ Zekeriyâ el-Ensârî, *Haşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Minhâc*, I, 136; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 332

² Şafî, *el-Üm*, I, 26; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 63; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 86; İbn Abdilber, *el-Kâfî*, I, 22; Erdoğan, “Mesh”, *DİA*, XXIX, 301.

³ Buhârî, “Vudû”, 35; İbn Mâce, “Tahâret”, 39.

⁴ Küçükler, *Hastalar ve Engelliler İlmihali*, s. 76.

⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 30; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, I, 219.

⁶ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, I, 219; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 262.

bunu da yapamaz ise vaktin hürmeti için abdestsiz, teyemmümsüz hali üzere namazını kılar. Bilahare gücü yettiğinde namazını iade eder. Bunun adı da teşebbühtür. Bu Ebu Yusuf'a göredir. Ebu Hanefi ve İmam Muhammed'e göre bu kişi namazı terk eder.¹ Zira Allah Teâlâ “O halde gücünüz yettiğinde Allah'a isyandan kaçının”² “Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi”³ buyurmuştur.

Abdestsiz ve teyemmümsüz namaz kılmak zorunda olunca namaz en kısa haliyle sadece farzları yerine getirilerek kılınır. Sünnet ve vaciple meşgul olunmaz. Abdest ve teyemmüm yapamama durumu el ve ayakların kesikliği yanı sıra yüzün hastalıklı olması sebebiyle ise namaz iade edilmez. Bu görüş Malikîler dışındaki mezheplere aittir.⁴ Malikîlerde hakim olan görüşe göre böyle bir durumda namaz sakıt olur. Namaz sakıt olunca kaza da gerekmez. Dolayısıyla bu insan namaz borçlusu da olmaz.⁵

Malikî mezhebine göre uzuvlar yıkanırken onların ovulması abdestin şartlarındandır. Abdest alırken uzuvlar avuç içi ile ovulur.⁶ Bu fiili yerine getirmekte zorlanan elleri olmayan, kesilmiş veya felçli olan kişi, ovmayı başkasına yaptırabilir. Başkasından yardım alabilir. Aksi halde bu üzerinden düşer.

Görüldüğü üzere abdest konusunda ortopedik engelliler ile ilgili düzenlemeler onların güçlerine, engellerine, imkân ve şartlarına göre yapılmıştır. Hiçbir ortopedik engelli yapamadığından sorumlu değildir. İslâm hukukunda kolaylık genel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Bu Mecellede şu maddelerle ifade edilir: Bir iş zâik oldukça muttasi⁷ olur,⁷ zaruretler memnu⁸ olan şeyleri mübah kılar,⁸ zaruretler kendi miktarınca takdir olunur.⁹

¹ Güneç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 39; Küçükler, *Hastalar ve Engelliler İlmihali*, s. 77.

² Teğâbun, 64/16 (فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ).

³ Hac, 22/78 (وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ).

⁴ Şirbîni, *el-İkna'*, I, 88; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 100; Çeker, “Fıkıhta Hasta” *SÜİFD*, sy. 7, s. 34.

⁵ Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 200; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 451; Çeker, “Fıkıhta Hasta” *SÜİFD*, sy. 7, s. 34.

⁶ Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 110; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 235.

⁷ *Mecelle*, md.18; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 32.

⁸ *Mecelle*, md.21; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 33.

⁹ *Mecelle*, md.22; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 34.

1.1.2.2. Gusül

Gusül, erginlik çağına gelmiş her Müslüman, cünüplük, hayız ve nifas gibi hükmî kirlilikten temizlenme niyetiyle bütün vücudunu su ile yıkamasını ifade eder. Gusülde bütün vücudun kuru bir yer kalmayacak şekilde tamamen yıkanması şarttır. Hanefî ve Hanbelîlere göre gusülde ağza su almak (mazmaza) ve burna su çekmek (istinşâk) suretiyle buraları yıkamak da farzdır. Mâlikî ve Şâfîlere göre ise ağız ile burun içinin gusülde yıkanmaları farz değil, sünnettir. Gusülde niyet Hanefîlere göre sünnet, diğer mezheplere göre farzdır. Vücudu ovmak Mâlikîlere ve Şâfî fakihlerinden Müzenî (ö. 266/879)'ye göre farzdır; ayrıca gusle besmele ile başlamak da Hanbelîlere göre farzdır.¹

Gusülde bedensel engellerden daha çok ortopedik engel etkili olur. Görme engeli sadece suyun temizliğini bilmede, konuşma engeli de niyette tesirlidir.

1.1.2.2.1. Görme Engeli

Görme engeli gusülde kullanılacak suyun temizliğinin tespitinde etkilidir. Bu konudaki görüşler taharet başlığı altında verilmiştir.

1.1.2.2.2. İşitme Engeli

Gusül konusunda işitme engelinin herhangi bir etkisi yoktur. Gusülde işitme engelli diğer sağlam insanların tabi olduğu hükümlere tâbidir.

1.1.2.2.3. Konuşma Engeli

Niyette konuşma engeli, niyeti guslün farzlarından sayanlarca tesiri vardır. Konuşma engelli niyeti söz ile ifade edemez. Ama niyetin yeri kalptir. Dil kalbin tercümanıdır. Dil kalbin maksadını açıklamaya yarar.² Dolayısıyla konuşma engelli niyetini kalben yaptığı zaman bu vecibeyi yerine getirmiş olur. Çünkü o yapabileceğinden sorumludur.

Konuşma engelinin niyeti söz ile söyleme yerine dilini ve dudağını oynatması gerekip gerekmediği konusunda fakihlerin görüşü şöyledir: Hanbelîlere

¹ Şener, Mehmet, "Gusül", *DİA*, XIV, 213.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 161; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 79; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 47; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, I, 93.

göre bir konuşma engelliye besmele bilmiyorsa öğretilir. Sesi çıkmaz ama söyleyebildiği kadar dudaklarını hareket ettirir, onu da yapamazsa içinden geçirerek gusle başlaması sağlanır. Çünkü niyetin yeri kalptir.¹ Şafîlere göre de dilini hareket ettirir.²

Konuşma engelli gusül için niyeti sesi çıkmadığı halde söyleyebiliyorsa telaffuz eder. Eğer niyeti telaffuz edemiyorsa dilini ve dudağını oynatması abesle iştigal olur. Buna da gerek yoktur. Çünkü taât takâte göredir.

1.1.2.2.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin gusülde tesiri vardır. Ortopedik engelin bulunduğu yerler aynı zamanda gusülde yıkanması gereken yerlerdir. Gusül konusunda ortopedik engelli ile ilgili hükümler şunlardır:

Gusülde bütün bedenın yıkanması farz olduğu halde kol, ayak gibi yıkanması farz olan organların bir kısmı veya tamamı olmadığı zaman farz mahalli kalmadığı için vücudun kalan kısmı yani bu organların dışındaki yerlerin yıkanması yeterlidir. Bu şekilde yapılan guslün sahîh olacağı konusunda ittifak edilmiştir.³ Vücutta fazla organ bulunursa bu organların da yıkanması gerekir.⁴ Mesela fazla bir el, ayak veya parmak olabilir.

Ellerin olmaması veya felçten dolayı kullanılamama durumunda Hanefî ve Hanbelîlere göre farz olan ağıza ve buruna su verme, Malîkîlere göre vücudu ovma şartları yerine getirilemez. Bu durumda farzlar yerine getirilemeyince gusül olmaz. Ellerini kullanamayan kişi bu farzı şu şekilde yerine getirmeye çalışır ya suyun içine girerek veya kendisini akan bir suyun altına tutarak ağızıyla ağızına su alır, burnuyla burnuna su çeker ya da birisinin yardımını alarak guslün farzlarını yerine getirir. Bütün vücudu felçli birisi de ancak başkasının yardımı ile gusledebilir.

Gusleden kişinin bedeninin herhangi bir yerinde rahatsızlık nedeniyle sargı varsa, yıkamak zarar vermeyecekse eğer; sargı açılır yıkanır, zarar verecekse diğer

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 277, 79.

² Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 314.

³ Şâfiî, *el-Ûm* I, 26; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 17; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 144; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 143; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 52; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 175; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 56; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 219.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 17; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 52; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 173; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 219.

yerler yıkanır veya ıslak bezle silinir. Sargı üzerine mesh yapılarak gusül tamamlanır. Mesh veya silmede zarar verecekse teyemmüm abdesti alınır. Ancak suyu kullanma imkânı doğduğundan itibaren, su ile gusleder.¹ Ortopedik engelliye teyemmüm de zarar verecekse gusletme imkânı buluncaya kadar hali üzere ibadetlerini yapar. Ortopedik engellilerin hepsi için aynı hüküm geçerli olmaz, verilecek hüküm ortopedik engele göre değişir. Ortopedik engelliler yapabildiklerinden sorumlu olurlar.

1.1.2.3. Teyemmüm

Teyemmüm, suyun hakikaten veya hükmen bulunmadığı hallerde temiz toprak cinsinden bir şeyle hadesi (abdest almak veya gusl gerektiren hal) gidermek amacıyla yapılan temizliktir.²

Teyemmümün farzları; niyet ve elleri toprağa vurup yüzü ve kolları mesh etmekten ibarettir.³ Teyemmümde bedensel engelin etkisi toprağın temizliği ve teyemmümün yerine getirilmesindedir.

1.1.2.3.1. Görme Engeli

Görme engelinin teyemmümde tesiri vardır. Toprak, taş, kum veya kerpiç gibi teyemmüm edilen maddenin temiz olması teyemmümün sıhhat şartlarındandır. Görme engelli, teyemmüm yapılacak maddenin temiz olduğunu göremez. Ama gören birilerine sorarak, dokunarak veya koklayarak temiz olduğunu tespit edebilir ve bu şartı yerine getirebilir.

Görme engelinin teyemmümde etkili olduğu diğer bir konu; teyemmümü gerektiren hallerden suyun üç kilometre uzakta olması sağlam insanlar içindir. Görme engelliye bu mesafe daha da azaltılabilir. Çünkü görme engelliler göremedikleri ve bilemedikleri için o kadar mesafede su aramaları onlar için tehlikeli olabilir, başlarına bir şey gelebilir, kaybolabilirler. Bu kişiler 3 km mesafe içinde bulunan su yerine; ulaşabildikleri, bilebildikleri bir yerde su varsa veya suyu

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 13; *İlmihal*, DİA, I, 203; Döndüren, "İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 107.

² Komisyon, "Teyemmüm", *ŞİA*, VIII, 83; *İlmihal*, DİA, I, 208.

³ Komisyon, "Teyemmüm", *ŞİA*, VIII, 83, Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, I, 71.

ulaştırabilecek birisi varsa bu su ile abdest alabilir veya gusül yapabilir. Aksi halde teyemmüm yaparlar ve ibadetlerini yerine getirirler.

1.1.2.3.2. İşitme Engeli

Teyemmüm konusunda işitme engelinin herhangi bir etkisi yoktur. İşitme engelli teyemmümde diğer sağlam insanlar için geçerli olan hükümlere tâbidir.

1.1.2.3.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin sadece teyemmüme niyet konusunda tesiri olur. Konuşma engelli bu konuda diğer insanlardan niyetin dil ile söylendiği yerde ayrılır. Niyetin kalben yapılması açısından bütün insanlar birdir. Konuşma engelli niyetini kalben yaparken biraz daha dikkatli ve ne yaptığının farkında olarak yaparsa ihtiyata daha uygun olur. Konuşma engelinin niyetini söz ile ifade edemediği ve onun yerine dilini ve dudaklarını hareket ettirmesi meselesine gelince bu konu klasik kaynaklarda teyemmüm başlığında işlenmemiştir. Konuşma engelinin dilini hareket ettirmesi meselesi daha çok namazda tekbir bahsinde geçmektedir. O konuda ifade edilen görüşler bu konu için de geçerlidir.

1.1.2.3.4. Ortopedik Engel

Teyemmümde ortopedik engelin tesiri vardır. Teyemmümü gerektiren bir özürün bulunması teyemmümün sıhhat şartlarındandır. Suyun kullanılmasından zarar görecektir ortopedik engellerden bazıları teyemmümü gerektiren hallerden olabilir. Ortopedik engelin teyemmümü yerine getirmede de tesiri vardır. Bu konuda fakihlerin görüşleri şöyledir:

Kollarının bir kısmı kesik olan kimse kalan yerini mesh eder. Kolları dirsekten kesik bir kimsenin, velev ki pazusunun başı bile kalmış olsa mesh etmesi lâzımdır. Çünkü dirsek iki kemik başının birleştiği yerdir.¹

Şayet kolları dirseğin üst tarafından kesikse mesh vacip değildir. Çünkü mesh mahalli bulunmamaktadır. Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise kol bilekten yukarıdan kesilmişse gerekmez. Mesh ederse sünneti yerine getirmiş olur.²

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 121; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 101; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 26.

² İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 160; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 101.

Bileklerinden elleri kesik olan kimse de kesik yeri toprağa sürüp sonra yüzüne sürer ve sonra kollarını toprağa sürerek teyemmümü tamamlar. Dirseklerden aşağı kısımdan kesik ise dirsek başlarını mesh eder. Dirseklerden kesik olan kimseden teyemmümün bu farzı kalkmış olur.¹

Elleri felçli olan kimse, ellerini toprak üzerinde dolaştırıp toprağın ellerine dokunmasını sağlar, yüzünü de üzerinde toprak tozu bulunan bir duvara sürer. Böylece teyemmüm etmiş olur ve namazı terketmez.

Abdestte olduğu gibi teyemmümde de yüzü ve elleri meshederken dokunmadık yer kalmamasına dikkat etmek gerekir. Bu nedenle yüz ve ellerin sınırlarını kapsar biçim ve anlamda mesih yapmanın vâcib olduğu kabul edilmiştir.²

Teyemmümün şartlarından biri de, en az üç parmakla mesh edilmesidir. Tıpkı başı ve mestleri meshetmekte olduğu gibi. Elde üç parmaktan az yer kaldı ise veya eller tamamen yok ise, kollarda kalan yer mesh edilir. Mesh yapmak için mümkünse ya ayaklardan yararlanılır, ya da kalan yer ve yüz toprağa sürülerek teyemmüm yapılır.

Yüzde veya kolların kalan kısmında da bir rahatsızlık, yara vs. bulunması halinde toprağa sürmek zararlı olacaksa daha önce geçtiği üzere abdestsiz namaz (farzlar) kılınır.

Ortopedik engellinin suyu kullanmaktan aciz olması teyemmümü meşru kılan sebeplerdendir. Ortopedik engelli su bulunduğu halde suyu kullanmaktan dolayı rahatsız olacağını veya rahatsız ise harahatsızlığının artacağını ve şifasının gecikeceğini zannederse ve bu zannında tecrübelerine, ilmine ve ahlakına güvendiği uzman bir doktorun haberine dayanırsa su kullanmayıp teyemmüm edebilir.³ Bunda ölmekten korkmak şart kılınmamıştır. İmâm Şafî, ‘ölmekten korku şarttır’ diye aksi görüş ileri sürmüştür.⁴

Malikî ve Şafîilere göre bu doktorun Müslüman olması şart değilken Hanefî ve Hanbelîlere göre Müslüman olması gerekir. Şafîilerin daha çok öne çıkan görüşünde ve Hanbelîlerde bedenın görünen organlarının herhangi birisinde açık bir rahatsızlığın meydana gelmesi şartı eklenmiştir. Çünkü bu durum hem hilkatı

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 112; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 26.

² *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 26.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 25; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 154.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 117.

çirkinleştirir, hem de bunun zararı devam eder. Dıştan görünen organda maksat çalışırken çoğunlukla görünen yüz ve eller gibi organlardır. Hanbelîler şöyle der; hasta olup da hareket edemeyen ve abdest almak için suyu verecek kimse bulamayan kimse de suyu bulamayan kişi gibidir. Böyle bir kişi vaktin çıkmasından korkacak olursa teyemmüm eder.¹ Burada su hükmen yok hükmündedir.

Hasta iken hastalığın daha fazla artacağını bile bile abdest almak haramdır. Ama alınmış olan bu abdest ile namaz kılınması sahih olur.² Bu konuda Cabir (r.a.) rivayet ettiği hadiste şöyle demiştir: “Bir yolculuğa çıkmıştık, birimizin başına taş düştü, başı yarıldı sonra cünüp oldu. Arkadaşlarına “teyemmüm etmeye benim için ruhsat var mı? diye sordu. Arkadaşları: “Sen suyu kullanmaya kadersin, sana bir ruhsat bulamıyoruz; dediler. Yıkandı ve bundan dolayı öldü. Rasulüllah’ın huzuruna gelince, durum kendisine bildirildi. Rasulüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu; *“kahrolasılar, öldürdüler onu, bilmiyorlarsa soramaz mıydılar? Şüphesiz cahilliğin tedavisi soru sormaktır. O kişiye teyemmüm yapması, yarasının üzerine bir sargı bağlayıp, üzerine mesh edip diğer tarafları yıkaması yeterli idi.”*³

Teyemmümü gerektiren hallerden suyun üç kilometre uzakta olması sağlam insanlar içindir. Ortopedik engelli olanlar için bu mesafe daha da azaltılabilir. Çünkü ortopedik engellinin de o kadar mesafedeki suya ulaşması zordur. Özellikle yatalak, kötürüm olanlar, ayağı total veya rahatsız olanlar için böyledir. Bu kişiler 3 km mesafe içinde bulunan su yerine ulaşabildikleri bir yerde su varsa veya suyu ulaştırabilecek birisi varsa bu su ile abdest alabilir veya gusül yapabilir. Aksi halde teyemmüm yaparlar ve ibadetlerini yerine getirirler.

1.2. Ezan

Ezan, farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder.⁴

Hanefî ve Şafîî mezheplerindeki hâkim görüşe, Mâliki mezhebiyle Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'den nakledilen bir rivayete göre ezan okumak sünnet-i

¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 419.

² Cezâîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 29.

³ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 127; İbn Mâce, “Tahâret”, 93; Dârekutnî “Tahâret”, 64.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 147; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 268; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 133; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 399; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 383.

müekkededir. Şafî mezhebindeki bir görüşe göre farz-ı kifâye, bazı Hanefî âlimlerine göre de vaciptir. Hanbelîler ise bir yerleşim yerinde ezan okunmasını farz-ı kifâye kabul ederler. Cuma namazı kılınan yerleşim merkezleri konusunda Mâlikîler de bu görüştedir.¹

Hanefî ve Şafîlilere göre ezanın sahih olması için niyet şart değildir; Mâlikî ve Hanbelîler ise niyeti şart koşarlar. Ayrıca ezan Arapça sözleri ve bilinen tertibiyle okunmalıdır. Şafî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ezanda tertip vaciptir; sözlerinin sırası değiştirildiği takdirde yeni baştan okunması gerekir. Tertibi sünnet sayan Hanefîlere göre ise sıranın bozulduğu yerden alınarak devam edilir. Ezanı erginlik veya temyiz çağına gelmiş bir kimse okumalıdır.

Bedensel engelliler arasında ezan okuyabilecek ve okuyamayacaklar bulunmaktadır. Bedensel engelin bu konudaki etkisi aşağıda ayrıntılı olarak işlenecektir.

1.2.1. Görme Engeli

Görme engelinin ezan okuma konusunda tesiri mevcuttur. Görme engellinin ezan okuyup okuyamayacağı konusunda klasik kaynaklarda görüşler vardır. Fakihler görme engellinin ezan okumasının câiz olduğunda görüş birliği etmiştir. Ancak görme engellinin vakti bilmesi açısından bunun mekruh olup olmayacağına farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Hanefî ve Malikîlere göre görme engellinin ezan okuması mekruhtur. Ancak vakitle ilgili olarak kendisine rehberlik edecek birisinin bulunması halinde görme engellinin ezan okuması mekruh değildir.² Yani görme engellinin ezan okuması câiz olup namaz vaktinin geldiğini kendisine bildirecek birisinin bulunması halinde kerahet de söz konusu değildir.³ Bu görüşte olanların delilleri şu şekilde sıralanabilir:

¹ Çetin, “Ezan”, *DİA*, XII, 37.

² Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 59; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 57; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 137; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 248; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 279; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 392; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 321; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 547; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 416.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 367; Özel, “A'mâ”, *DİA*, II, 574.

Sahabelerden Abdullah b. Ümmi Mektûm a‘mâ olduğu halde ezan okuyordu. Rasûlullah (s.a.s.) da: “*Bilâl, gece ezan okuyor, İbn Ümmi Mektûm’un ezanını duyana dek yiyin için*”¹ buyurmuştur.

İbn Ömer (ö.73/692), İbn Ümmi Mektûm hakkında şöyle der: “Rasûlullah’ın iki müezzini vardı. Biri Bilal diğeri a‘mâ olan İbn Ümmi Mektûm’dur.”²

Hiz. Aişe (ö. 676/57): “İbn Ümmi Mektûm kör olduğu halde Allah Resulü için ezan okurdu”³ buyurmuştur.

Dini konularda görme engellinin sözü makbul ve bağlayıcıdır. Dolayısıyla ezan da okuyabilir.⁴

Şafî ve Hanbelîlere göre müezzin görme engelli olmamalıdır. Çünkü görme engelli namaz vaktinin girdiğini bilemez çoğu zaman yanılır. Görme engelli ezan okuduğunda ise mekruh olmakla birlikte sahihtir.⁵ Bu görüştekilerin dayandıkları delilleri şunlardır:

Hiz. Peygamber (s.a.s.): “*Müezzinlerinizin a‘mâlardan olması bana hoş gelmedi*”⁶ buyurmuştur.

İbn Abbas: Hiz. Peygamber (s.a.s.) a‘mâ birisinin kamet getirmesini de hoş görmedi demiştir.⁷

İbn Zübeyr (ö. 73/692) görme engelli müezzini kerih görmüştür.⁸

Görme engelli namaz vaktinin olduğunu bilemez veya karıştırır.⁹

İbn Ömer: Ümmü Mektûm kendisine “sabah vakti oldu, sabah vakti oldu” denilinceye kadar ezan okumazdı.¹⁰

Bir görüşe göre de görenle görmeyen birisinin ezan okumasında bir fark yoktur ikiside eşittir.¹¹

¹ Buhârî, “Şehâdât”, 11; Müslim, “Siyâm”, 36; Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, I, 490.

² Müslim, “Salât”, 7.

³ Müslim, “Salât”, 8.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, I, 392.

⁵ Nevevî, *el-Mecmû’*, III, 110, 111; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 248; İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu’l-kebir*, I, 395; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, s. 250, 251; İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, I, 392, 393.

⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 197.

⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 197.

⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 197.

⁹ Nevevî, *el-Mecmû’*, III, 109, 110.

¹⁰ Buhârî, “Ezan”, 11; Muvatta’, “Salât” 162; Ahmed b. Hanbel, II, 123.

¹¹ *el-Fetâva’l-Hindiyye*, I, 54.

Bu konuda görüşler ve deliller değerlendirildiğinde görme engellinin ezan okumasının sahih olduğu görülür. Ancak namaz vaktinin girdiğinde hata yapma ihtimalinden dolayı mekruh sayılmıştır. Bugünün imkânları düşünülünce görme engellinin vaktin girdiğini dokunarak veya duyarak anlaması için pek çok vasıta mevcuttur. Ayrıca birinin ona yardımcı olması veya gören birisinden sonra ezan okuması da söz konusudur. Yani vaktin geldiğindeki yanılmayı ortadan kaldıracak tedbirler alındığında ve görme engelli de vakit konusunda azamî itina gösterdiğinde kerahetsiz görme engellinin ezan okuması câizdir sonucuna varılabilir.

1.2.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin ezan okumada pek tesiri yoktur. Duyamayan birisinin ezan okuması, sağlıklı insanların ezan okuması gibidir. Yani bir fark olmaz. İşitme engelli eğer ezanı biliyor ve okuyabiliyor ise ve ondan daha iyi okuyan yoksa okuyabilir.

Ezanın duyulması konusunda işitme engeli etkilidir. Şöyle ki ezanın namazın vaktini haber verme özelliği işitme engelliler için geçerli değildir. İşitme engelliler de namaz vaktini ezan okuyan kişiye, ezan okunan yere, saate, vs. bakarak görme duyusu ile tespit edebilirler.

1.2.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin ezan okumada tesiri yoktur. Şöyle ki konuşamayan ezan okuyamayacağı için onunla ilgili bu konuda bir durum söz konusu değildir. Ancak kekeme, peltek gibi rahatsızlığı olanların ezan okuyup okuyamayacağı üzerinde durulabilir.

Kekeme veya peltek olan kişiden daha iyi konuşan birisi olursa ezanı o okur. Ama kekeme veya pelteğin bulunduğu yerde herkes kendi gibi veya daha ileri boyutta konuşma engelli olursa o ezan okuyabilir. Daha iyi özellikleri olana öncelik verilir.

1.2.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin ezanda tesiri yoktur. El, kol, ayak vs. organların bulunmaması ezan okumaya mani değildir. Çünkü ezan dil ve kafa ile ilgilidir. Felçli yani oturarak veya yatarak hayatını sürdüren insanlara gelince bunlardan daha iyi

ezan okuyan birisi varsa o okur yoksa bu durumda olanlar da okuyabilir. Çünkü yine ağız ve kafa sağlam olursa diğer insanlardan farkı olmaz. Normal şartlarda oturarak ezan okumak mekruhtur.¹ Ancak bu normal durum içindir. Zaruri durumda hüküm farklı olur. Zaruretler memnu‘ olan şeyleri mübah kılar.

1.3. Namaz

Namaz, dinde Hz. Peygamber (s.a.s.)’den görüle geldiği üzere tekbir ile başlayıp selâm ile son bulan, kalbe, dile ve bedene ait fiiller ve özel esaslardan oluşan ibadettir.² Namaz ergenlik çağına gelmiş, âkil her Müslümanın üzerine farzdır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde; “*namazı kılınız ve zekâtı veriniz*” buyrulur. Şöyle ki; “*namazlara ve orta namaza devam edin*”³, “*namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır*”⁴, “*Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu*”⁵ “*namazı kılın; zekâtı verin ve Allah'a sınıksız sarılın!*”⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*İslâm beş temel üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacctmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.*”⁷

Hz. Peygamber (s.a.s.), Muaz b. Cebel (ö.16/638)(r.a.)'i Yemen'e gönderirken ona şöyle buyurmuştur: “*Sen ehl-i kitap olan bir topluma gidiyorsun. Onları ilk önce Allah'a kulluk etmeğe çağır. Allah'ı tanırlarsa, Allah'ın onlara gecede ve gündüzde beş vakit namazı farz kıldığını söyle.*”⁸

Kasıtlı konuşma namazı bozan durumlardandır. Namazda konuşma Arapça veya başka bir dilde iki harf veya daha çok harf ile konuşmadır (beşer kelimidir).⁹ Konuşma engellinin namazda işaret yapmasının namazına tesiri olup olmadığı konusunda fakihler üç görüşe ayrılmışlardır.

¹ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 255.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 89; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 178; Döndüren, “Namaz”, *ŞİA*, VI, 138.

³ Bakara, 2/238 (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى).

⁴ Nisâ, 4/103 (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا).

⁵ Beyyine, 98/5 (وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ).

⁶ Hac, 22/78 (وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ).

⁷ Buhârî, “İmân”, 1, 2; Müslim, “İmân”, 19-22; Nesâî, “İmân”, 13.

⁸ Buhârî, “Zekât”, 41, 63, “Tevhîd”, 1; Nesâî, “Zekât”, 1; Dârimî, “Zekât”, 1.

⁹ Haccâvî, *el-İknâ*, I, 136.

Hanefî,¹ Malîkî,² Şafîîlerde sahih olan görüşe³ ve Hanbelîlere⁴ göre konuşma engellinin namazda işaret yapmasıyla namazı bozulmaz. Çünkü konuşanın namazda işareti câizdir. Bu, konuşma engelli için evladır.

Malîkîler⁵ ve Şafîîlerde⁶ diğer bir görüşe göre konuşma engellinin namazda işaret yapmasıyla namazı bozulur. Çünkü konuşma engellinin her konuda işareti söz gibidir.⁷

Malîkîler'de⁸ üçüncü bir görüşe göre eğer konuşma engelli sözü kastederek işaret yapmışsa namazı bozulur, yok eğer söz kastetmeden işaret yaparsa namazı bozulmaz.

Bu görüşler arasında üçüncü görüş tercihe daha yakındır. Çünkü gerçekten nasıl konuşan bir kişi konuşunca namazı bozulursa dilsizin de konuşma amacıyla yaptığı işaret her konuda konuşma yerine geçer ve namazı bozulur. Aksi halde konuşma kastı olmayan işaret ile namaz bozulmaz. Zira Rasûlullah (s.a.s.)'ın namazda işaret ettiğine dair rivayetler⁹ vardır.

Namazda bedensel engelin etkisine bir örnek de nafîle namaz kılan birisini işitme ve görme engelli olan anne veya babası çağırursa ona icabet etmesi gerektiğidir.¹⁰

Hem görme hem işitme hem de konuşma engelli birisi, kendisine davet ulaşmayan birisi gibi namazdan da diğer ibadetler den de sorumlu olmaz. Çünkü mükellefiyet ancak ilimden sonra olur.¹¹ Bu kimselere kaza da gerekmez.¹²

Namazla ilgili olarak bazı sıhhat şartları vardır ki; bunlar olmaksızın namaz sahîh olmaz. Namazla ilgili bazı vücûb şartları da vardır ki; bunlar olmayınca namaz kişiye vâcib olmaz. Bu şartların sağlanmasında bedensel engel önemlidir. Görme

¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 411.

² Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, II, 32.

³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 292; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 86; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, I, 378.

⁵ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, II, 32.

⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102; Subkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, I, 96.

⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102; Subkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, I, 96; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, II, 32; "Haras", *Mv.F*, XIX, 93.

⁸ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, II, 32; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, I, 228; "Haras", *Mv.F*, XIX, 93.

⁹ Tirmizî, "Salât", 104; Ebû Dâvûd, "Salât", 174.

¹⁰ Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, I, 228.

¹¹ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-fikhiyyetü'l-kübrâ*, I, 129; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 388; Buceyrimî, *Tuhfetü'l-habîb*, II, 46.

¹² Buceyrimî, *Haşiyetü'l-Buceyrimî*, I, 216.

engeli, namazın niyet dışındaki bütün şartlarında; işitme engeli vakit konusunda etkilidir. Konuşma engeli namazın şartlarından niyet, rükünlerinden iftitah tekbiri ve kıraat konusunda etkilidir. Ortopedik engel namazın vakit, niyet dışındaki şartlarında; rükünlerinden kıyam, rükû, sücût, ka'de-i ahirede tesirlidir.

1.3.1. Setr-i Avret

Vücutta dinen örtülmesi gereken ve başkasının bakması haram olan yerlerin örtülmesidir. Namazda bu yerlerin örtülmesi şarttır. İmkân olduğu halde örtünmeden kılınan namaz geçerli olmaz.¹

Erkeklerde avret yerleri göbük ile diz kapağı arasındır. Kadın için avret yerleri yüz, el ve ayak dışındaki bütün vücuttur.² Namaz esnasında, kişinin iradesi dışında avret yerlerinden bir yer açıldığında, açılan yer eğer örtülmesi gereken yerin, uzvun dörtte biri oranına ulaşmış ve bir rükûn eda edilecek bir süre (Sübhânellahi'l-azîm diyecek kadar) açık kalmış ise kişinin namazı bozulur.³

Yabancı bir kadının, erkeğin örtülmesi farz olan göbükle diz arasına bakmasının haram oluşu konusunda görüş birliği vardır. Bu bakışın şehvetli olup olmaması sonucu değiştirmez. Böyle bir durumda bakışın başka yöne çevrilmesi istenmiştir.⁴ Bazı fakihlere göre kadın şehvetsiz olmak şartıyla yabancı erkeğin göbükle diz kapakları arası dışında kalan kol bacak, göğüs ve sırt gibi yerlerine çıplak olarak bakabilir. Bunun delili aşağıdaki hadislerdir.

Hz. Aişe: “*Bayram günü Habeşliler, Peygamber (s.a.s.)’in önünde gösteri yapıyorlardı. Beni de çağırıldı, omuzunun üzerinden ben de onların oyunlarını seyrediyordum. Kendim ayrılmak isteyinceye kadar onları seyrettim.*”⁵

Başka bir uygulama da şudur: Fatıma bt. Kays (ö.58/674) eşinden boşanınca, Allah elçisi, onun iddetini, zengin bir hanım olan Ümmü Şüreyk (r.anha)’nın yanında kalarak geçirmesini istemişti. Ancak Ümmü Şüreyk’in ziyaretçilerinin çok olması nedeniyle Fatıma’nın örtünmede zorluk çekebileceğini düşünen Allah elçisi, ona daha sonra şöyle buyurmuştur: “*İddet süresince, amcanın oğlu İbn Ümmi Mektûm’un*

¹ Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, 353.

² *İlmihal*, *DİA*, I, 229, 230.

³ *İlmihal*, *DİA*, I, 231.

⁴ Müslim, “Edeb”, 45; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 44; Ahmed b. Hanbel, IV, 358.

⁵ Buhârî, “Salât”, 69, “İdeyn”, 25; Müslim, “İdeyn”, 20; Ahmed b. Hanbel, VI, 242.

evinde ikamet et. Çünkü o, a'mâ olduğu için, giysini çıkardığında seni görmez.”¹ Diğer yandan sahabe hanımlarının ihtiyaç halinde erkeklerle konuştukları, alış-veriş yaptıkları ve soru sordukları bilinmektedir. Nitekim bir bayram namazında Hz. Peygamber (s.a.s.), Bilal Habeşî (ö.20/640) (r.a.) ile birlikte kadınların tarafına geçmiş, onların kendisine biat etmelerini bildiren ayeti² okuduktan sonra biat istemiş, öğüt vermiş ve onları sadaka vermeye teşvik etmiştir. Bu arada Bilal elbisesini açmış, kadınlar yanlarında bulunan para, yüzük vb. şeyleri bu yaygının üstüne atmışlardır.³

Bazı fakihlere göre ise kadın, yabancı bir erkeğin avret yeri dışında kalan bedenine çıplak olarak bakamaz. Bu bakışın şehvetli veya şehvetsiz oluşu da sonucu değiştirmez. Delil, Nebhan (r.a.)'in naklettiği şu uygulamadır. Örtünme ayetleri indikten sonra, bir gün a'mâ olan Abdullah b. Ümmi Mektûm, Rasûlullah (s.a.s.)'in yanına gelmişti. Nebî (s.a.s.)'in eşleri Ümmü Seleme (ö.59/678) ile Meymune (ö.57/671) (r.anhüma) de orada idiler. Allah elçisi onlara örtünmelerini bildirince, Ümmü Seleme; “O, bir a'mâ değil mi?, bizi göremez ve tanıyamaz” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): “Siz de mi a'mâsınız, siz onu görmüyor musunuz?” buyurdular.⁴ Ancak bu rivayet, hadisçilerce tenkide uğramıştır. Çünkü Nebhan fazla tanınmayan bir ravidir. Diğer yandan bu hadisin Hz. Peygamber (s.a.s.)'in eşlerine ait özel bir hüküm ifade etmesi, Fatıma bt. Kays hadisinin ise, diğer mü'min hanımlar için genel düzenleme yapmış olması da muhtemeldir. Nitekim Ahmed b. Hanbel ile Ebû Dâvûd birbirine zıt gibi görünen bu iki hadisin arasını şu şekilde birleştirmişlerdir: “Burada daha sağlam olan Fatıma bt. Kays hadisini, senesinde eleştirilen Nebhan hadisinden üstün tutmak daha uygundur.”⁵

Namazda ve namaz dışında örtünme konusunda bedensel engelin etkisi azdır. Bu sorumluluğu yerine getirme konusunda sadece görme ve ortopedik engel etkilidir.

¹ Müslim, “Talak”, 38, 41; Ebû Dâvûd, “Talak”, 39; Ahmed b. Hanbel, VI, 416; Kurtubî, *Tefsîr*, XXIV, 369.

² Mumtehhine, 60/12 (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِإِبْرَاهِيمَ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ) (أُولَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعْنَهُنَّ وَأَسْتَغْفِرْ لَهُنَّ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ).

³ Buhârî, “İlim”, 32; Ebû Dâvûd, “Salât”, 248.

⁴ Tirmizî, “Edeb”, 29; Ebû Dâvûd, “Libas”, 37; Ahmed b. Hanbel, VI, 296.

⁵ Ebû Dâvûd, “Talak”, 39, “Libas”, 37; Ahmed b. Hanbel, VI, 296, 416; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 81, vd.

1.3.1.1. Görme Engeli

Görme engelinin setr-i avrette tesiri vardır. Görme engelli de avret yerlerini kapatmakla yükümlüdür. Görme engelli kapanması gereken yerlerin kapandığından emin olmak için dokunarak ve hissederek kontrol edebilir. Zira açık kalmış olabilir. Veya gören bir yakınından kapanması gereken yerlerin kapandığını ve örtüsünün şeffaf olmadığını kontrol etmesini isteyebilir.

Görme engelinin, bir kadının mahremi olmayan görme engelli birisi yanındaki avreti konusunda da etkisi vardır. Fatıma bt. Kays ile ilgili hadisten de anlaşıldığına göre bir kadın, mahremi olmayan görme engelli bir erkeğin yanında gören bir erkek gibi avret yerlerini kapatmasına gerek yoktur. Çünkü görme engelli göremez, bakamaz. Dolayısıyla bakması ve görmesi haram olamaz.

1.3.1.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin setr-i avrette bir tesiri yoktur. İşitme engelli duyan insanlar gibi setr-i avretten sorumludur.

1.3.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli setr-i avrette etkili değildir. Konuşma engelli, konuşan insanlar gibi setr-i avretten sorumlu olur ve onlar gibi bu şartı yerine getirebilir.

1.3.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel setr-i avrette etkilidir. Örtünmesi farz olan organlarında eksiklik olan ortopedik engellilerden bu yerlerin örtülmesi farziyeti düşer.

Örtünmesi farz olan organları tam fakat örtmekten aciz ortopedik engelli elleri olmayan veya felçli, kötürüm olan birisi imkânı varsa bu konuda kendisine yardımcı olacak birisini ücretle tutar. İmkânı yoksa bu ortopedik engelliye bakmakla yükümlü kişiler onun setr-i avreti yerine getirmesine yardımcı olurlar. Ortopedik engelinin yakını da yoksa devlet, birisini ona bu konuda yardımcı tayin eder. Bu da mümkün olmazsa ortopedik engelli bulunduğu halde namazını kılar. Görüldüğü üzere ortopedik engelli setr-i avrette yapabildiğinden mesuldür. Yapamadıkları üzerinden düşer.

1.3.2. İstikbâl-i Kible

İstikbâl-i kible namaz kılariken kibleye yönelmek demektir. Namaz kılariken Kâbe'yi görenin oraya yönelmesi, Kâbe'den uzakta olanın Kâbe cihetine dönmesi şarttır.¹ Çünkü Allah Teâlâ: “*Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir*”² buyurmuştur.

Kıblenin ne tarafta olduğunu bilmeyen kimse, yanında kible yönünü bilen birisi varsa ona sorması gerekir. Bilene sormadan içtihat ederek namaz kılsa ve yanlış olduğunu öğrense namazı iade eder.³

Kıbleyi bilmeyenin delillere dayanarak araştırma yapması gerekir.⁴ Kıblenin ne tarafta olduğunu bilmeyen kimse, kıblenin ne taraf olduğunu soracak birini bulamadığında yıldız, güneş, rüzgâr gibi bir takım doğal âlametlere dayanarak kibleyi bulmaya çalışır ve kanaat getirdiği tarafa yönelerek namazını kılar. Namaz kıldıktan sonra yanlış olduğunu anlaşırsa namazı iade etmez.⁵ Çünkü zâhir bir delilin üzerinde bir delil bulunmadığı zaman onunla amel etmek vâciptir. Haber sormak ise araştırmanın üzerindedir.⁶

Kible tespiti konusunda elinden geleni yaparak namaz kılan birisinin yanlış olduğunu anlaması halinde üç mezhebe göre namazı sahih olmuştur. Namazını iade etmez, Şafîiler bu görüşe muhalefet ederek bu kişi namazı iade eder çünkü hatasını kesinlikle bilmektedir demiştir.⁷ Hanefî fakihlerinden Merğînânî (ö.593/1197) ise bu konuda, “teklif gücün yetmesiyle mukayyettir. O elinden geleni yapmıştır namazı iade etmez” demiştir.⁸

Bedensel engelin namaz için kible yönünün tespitinde ve kible yönüne yönelme açısından etkisi vardır. Görme engeli kible tespitinde, ortopedik engel kibleye yönelmede etkilidir.

¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 597; *İlmihal, DİA*, I, 231; Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, 353.

² Bakara, 2/149-150 (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ).

³ *İlmihal, DİA*, I, 231.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 68; Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 339; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 45; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 47; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 271; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 146; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 444.

⁵ *İlmihal, DİA*, I, 231, 232; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 600.

⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 45.

⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 45; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 200.

⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 45; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 123.

1.3.2.1. Görme Engeli

Kıblenin tayininde görme duyusunun tesiri vardır. Çünkü kible tayini öncelikle görme duyusu ile tespit edilir. Kıblenin tespiti ile ilgili hükümler görme engellinin mukîm veya yolcu olmasına göre değişir.

Görme engelli eğer mukim ise, kible tayini konusunda gören gibidir. Namaza başlamadan önce kibleyi soracak birisi varsa ona sorar ve ona göre namazını kılar. Ona sormadan namaz kılsa ve kibleyi isabet ettiremedi ise namazı sahih olmaz. İsbet ettirdiyse sahih olur. Görme engelli soracak kimseyi bulamazsa hangi yöne yönelerek namazı kılsa kılsın, onun namazı sahih olur. Duvarları el ile yoklayarak mihrabı bulma şartı da yoktur.¹ Çünkü yerleşim yeri içtihat mahalli değildir. Bu Hanefî mezhebinin görüşüdür.

Malikîler, taklit edeceği bir müçtehidî veya yönelebileceği bir mihrabı bulamayan kişi, dilediği tarafa yönelerek namazını kılar. Namazı da sahih olur.² Malikîlere göre bir kimse kible konusunda icthad ettikten sonra belirlenen yöne doğru namazını kılar. Sonrada hata ettiğini anlarsa namazı sahih olduğundan iade etmez.³ Malikî kaynaklar görme engellinin kible konusunda içtihat yapmasında ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki:

Mevâhibü'l-Celîl'de;⁴ “görme engelli kible tesbitinde mükellef ve bilen birisini taklid eder. Kendisi içtihad etmez. Çünkü bu konuda müçtehid değildir” denilir.

Hâşiyetü'd-Desûkî'de; “kıblenin delillerini bilen bir müçtehidî taklid etmez. Çünkü kendisi içtihad yapmaya kâdirdir. İctihad yapması da vaciptir” görüşü vardır.⁵

Malikî, Şafîî ve Hanbelîlere göre görme engelli soracak birisini bulursa ona sormalıdır. Bulamazsa eliyle duvarlara dokunarak mihrabı tespit etmelidir.⁶ Malikî

¹ Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 334; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 68; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 45; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 271; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, I, 510; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 146; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 434; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 15; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 199; “A'mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 42.

² Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, I, 259; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 229; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 226; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 201.

³ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, I, 259; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 229; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 226, 227; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 201.

⁴ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, I, 510.

⁵ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 227.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 269; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 311; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, I, 259; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 229; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 226.

ve Şafîilere göre görme engellinin dokunarak mihrabı bulma imkânı ve birisinden kibleyi sorma imkânı varsa içtihat edemez. Çünkü bu durumda gören gibidir.¹

Şafîî mezhebine göre görme engelli vaktin çıkmasından korkmuyorsa kible hakkında bilgi verecek birini bekler, namaz vaktinin çıkacağından korkarsa araştırma yapıp namaz kılar.² Şafîilere göre bir kişi kibleyi kendiliğinden bilme imkânına sahip ise bu durumda kibleyi kendi imkânıyla bilip öğrenmesi ve başkalarına da sorması gerekir. Mesela mescidin içindeki bir görme engelli mescidin duvarına dokunarak el yardımıyla kibleyi tespit edebiliyorsa, tespit etmesi gerekir.³

Şafîilerden Suyûtî de görme engelli kibleyi tayinde içtihat yapmaz görüşündedir. Çünkü delilin en üstünü görme onda yoktur diyerek Hanefilerle aynı görüştedir.⁴ Soracak birisi varken görme engellinin içtihat etmesi doğru olmaz. Bu durumda haber yoluyla bilgilenme araştırmadan daha kuvvetlidir.⁵

Hanbelîlere göre gören bir kişi bir yerleşim yerinde Kâbe olmaksızın namaz kılsa, sonra hata yaptığı ortaya çıksa namazı iade etmesi gerekir. İster delilli ister delilsiz olsun fark etmez. Çünkü yerleşim yeri içtihat mahalli değildir. Yerleşim yerinde olan mihrabı takdir edebilir. Ayrıca kible konusunda kesin haber alacağı birilerini de bulabilir. Hanbelî mezhebine göre görme engellinin eliyle duvarları yoklamadan kılmış olduğu namaz sahih değildir.⁶ Çünkü o dokunarak mihrabı bulabilir ve bu durumda gören gibidir.⁷ Hanbelîlerden Buhûtî (ö.1052/1642) bu konuda: “Görme engellinin büyük bir nehir dağ, rüzgar gibi delillerden bir şeyle içtihat etme imkânı olursa etmesi gerekir. İctihat etmeye kudreti olduğu için taklit etmez”⁸ demiştir.

Görme engelliye gelince yerleşim yerinde namaz kıldığında gören gibidir. Haber veya mihrab ile sonuca ulaşabilir. Yine mescidin kapısının kuzey veya başka

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 269; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 204; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250, 252; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 227.

² Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 204.

³ Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 204; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 198.

⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 252.

⁵ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 110.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 269; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 204; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 311; “A'mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 43.

⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 269.

⁸ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 311.

yöne olduğunu bilme ile de kibleyi tesbit edebilir. Görme engelli ne zaman hata ederse namazını iade eder.¹

Kible tesbiti araştırması yapıp belli bir tarafa yönelerek namaz kılan görme engellinin, namazdayken hata ettiği açığa çıkarsa Şafî mezhebi hariç mezheplerin ittifakıyla yönünü (kible olduğu anlaşılan tarafa) kibleye doğru çevirerek namazına devam eder, namazı bozulmaz.² Şafî mezhebine göre ise kible tesbiti araştırması yapıp belli bir tarafa yönelerek namaz kılan görme engellinin tesbitte yakinen hata ettiği anlaşılırsa namazı bozular. Namaza yeniden başlar.³

Görme engelli yolcu ise, yolculuk esnasında kibleyi soracak birini bulamadan namaz kılsa, kibleye isabet etsin veya etmesin, kıldığı namaz sahihtir. Kibleyi soracak birini bulur da sormadan namaz kılsa namazı olmaz.⁴ Fakihler bu hükmü Emir b. Rebia'nın babasından rivayet ettiği hadise dayandırmaktadır.⁵ “Rasûlullah ile birlikte seferde iken karanlık bir gecede namaz kıldık. Kiblenin neresi olduğunu bilemedik herkes kendi tahminine göre kıldı. Bu durumu sabah olunca Rasûlullah'a anlattık. “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır”⁶ ayeti nâzil oldu.⁷

Görme engelli bir kimse yanında bulunan iki kişiye kible istikametini sorsa ve bunlardan her biri ayrı bir yön gösterse, görme engelli, içlerinden daha bilgili ve verâ sahibi olduğuna inandığının sözüne göre amel eder. Hatalı da olsa namazı iade etmesi gerekmez.⁸

Görme engelli her ne kadar kiblenin tespiti için delillerin başı olan görme duyusundan mahrum olsa da kibleyi tespit etmek için elinden gelen gayreti göstermeli sonra namazını kılmalıdır. Bu şekilde davrandıktan sonra yanıldığı ortaya çıkarsa namazını iade etmez çünkü elinden geleni yapmıştır. İtaat tâkate göredir. Namaz esnasında hata ettiği anlaşılırsa namazda kibleye yönelir namazına devam eder.

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 269; Buhûfî, *Keşşâfî'l-kınâ*, I, 311; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 200.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 434; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 200-201.

³ Nevevî, *el-Mecmû*, III, 204; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 201.

⁴ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 65.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 270.

⁶ Bakara, 2/115 (فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ).

⁷ Tirmizî, “Salât”, 140.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 267.

Görme engellinin, kıblenin tespiti için gerekli olan görmeye dayalı bilgileri görecektir görme duyusu bulunmamaktadır. Ancak kıblenin yönünü haber veren birisini duyacak işitme duyusu; duvara, cami kapısına, nehre (suya), taşlara dokunacak dokunma hissi; rüzgârı ve güneş ısısını hissedecek hisleri vardır. Dolayısıyla görme engelli, hepten kıbleyi tayinden aciz değildir ve imkânı ölçüsünde, yapabildiğinden sorumludur.

1.3.2.2. İşitme Engeli

Kible tayininde işitme engelinin pek tesiri yoktur. İşitmeyen kimse kıblenin belli olmadığı yerleşim yerinin dışında bir yerde olur da birisi ona kible yönünü söylerse işitemez. Bu durumda işitme engelli işaret, yazı, dudak okuma ile veya başkasına bakarak kible yönünü yönünü tespit etmeye çalışır.

1.3.2.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin kıblenin tayininde bir tesiri yoktur. Konuşma engelli diğer insanlar gibi kıbleyi tayin edebilir. Birisine kible yönünü söylemek istediğinde engeli buna mani olabilir. Fakat konuşma engelli işaret ile kible yönünü gösterebilir.

1.3.2.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin kible konusunda tesiri vardır. Bu etki kıblenin tespitinde değil, kible yönüne dönme konusundadır. Felçli veya kötürüm olan ortopedik engelliler kible yönünü bildikleri halde kible yönüne dönmekten aciz olduklarında güçlerinin yettiği, kolaylarına gelen tarafa dönebilirler. Yani hangi tarafa doğru namaz kılabilirlerse o tarafa doğru namazlarını kılabilirler. Dört mezhep bunda ittifak etmiştir.¹

Hanefilere göre kıbleye yöneltecek biri bulunsa bile felçli veya kötürüm ortopedik engelliler kıbleye yönelme mecburiyetinde değildir.² Hanefiler bu konuda “Doğu da Allah'ındır batı da”³ ayetini delil olarak kullanmıştır. Hanefilerden Ebû

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 260; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 147; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 203.

² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 302; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 427; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 203.

³ Bakara, 2/115-142 (بِالْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ).

Yûsuf (ö.183/799) ve İmâm Muhammed (ö.189/805) ve Şafîiler kible şartının ancak bu kişiyi kibleye yöneltecek birinin bulunmaması halinde düşeceğini belirtirler.¹

Kibleye yönelmekten aciz olan ortopedik engelli, eğer kibleye yönelme kendisine bir sıkıntı vermiyorsa ve kendisini kibleye döndürecek biri varsa mümkün olduğunca kibleye doğru namazını kılar, eğer kendi çabalarıyla veya başkasının yardımıyla kibleye dönemezse bulunduğu hal üzere ve kolayına geldiği gibi namazını kılabılır. Çünkü zorluk durumunda kolaylığa gidilir ve teklif tâkate göre olur.

1.3.3. Vakit

Vakit namazın şartlarından² Farz namazları ile bunların sünnetleri, vitir, teravih ve bayram namazları için belirli vakitler konulmuştur.³ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur. “*Namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.*”⁴

Dört mezhebe göre vaktin girdiği kesin olarak yahut içtihat ile zannî olarak bilinmedikçe, kılınacak olan namaz sahih değildir.⁵ Belirlenen vaktin geldiği, saate, ezan okuyan hocaya, namaz kılanlara, güneşe bakarak ya görme duyusuyla anlaşılır ya da ezanı işitme veya birisinin haber vermesi şeklinde işitme duyusuyla anlaşılır.

Namazın vaktinin geldiğinin bilinmesi konusunda bedensel engelin bir kısmının etkisi vardır. Bunların ayrıntılı açıklaması şu şekildedir.

1.3.3.1. Görme Engeli

Vakitte görme engelinin tesiri vardır. Görme engellinin vaktin girdiğine dair içtihat etmesi konusunda fakihlerin görüşleri şöyledir:

Hanefilere göre a'mâ gören gibi vakit konusunda içtihat eder çünkü vaktin girdiğine dair alâmetlerde görenle ortak⁶.

¹ Güç, “Kible”, *DİA*, XXV, 368.

² Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, 353.

³ Döndüren, “Vakit”, *ŞİA*, VIII, 190; Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, 353.

⁴ Nisâ, 4/103 (إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْفُوتًا).

⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 182; Merdâvî, *el-İnsâf*, I, 429; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 201; Büceyrimî, *Tuhfe*, II, 36; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 370; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 569.

⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 370.

Malikîlere göre a‘mâ veya gören diye ayırmadan kim vaktin girdiğinde şüphe duyarsa namaz kılmaz, içtihat eder, kesinlik veya zann-ı galip oluncaya kadar namazını geciktirir.¹

Şafîîlerde bir görüşe göre namaz vaktinin girip girmediğinde şüphe duyan a‘mâ gören gibi içtihat etmelidir. Çünkü o vakit konusundaki delillerde gören gibidir.² Şafîîlerde diğer bir görüşe göre a‘mâlar sadece taklîdle yetinebilirler.³

Hanbelîlere göre a‘mâ namaz vaktinde şüpheye düşerse, vaktin girdiği kesinleşinceye veya zann-ı galip oluşuncaya kadar namaz kılmaz. Çünkü görenle a‘mâ istidlâlde eşittirler.⁴ A‘mâ için vaktin girdiğini anlamamanın iki yolu vardır. Birisi hisleri diğeri haberdur.⁵

Görme engelli vaktin tayininden tamamen aciz olmadığı için fakihler onun var olan duyularıyla içtihat yapabileceği görüşüne varmışlardır. Zira görme engelli vaktin girdiğini görmeye dayalı vasıtalarla öğrenemez. Fakat görme engelli vaktin girdiğini saate dokunarak veya birisinin verdiği haberi işiterek, güneşin ısını hissederken, havayı koklayarak bilebilir. Böyle olunca da görme engelli namaz vaktinin girdiğini imkân ölçüsünde tespitten yükümlü olur.

1.3.3.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin vaktin girdiğini işitmeye dayalı vasıtaları kullanamama şeklinde bir tesiri olabilir. Mesela işitme engelli ezanı duyamaz, birisinin haberini duyamaz. Ama ezan okuyana, saate, güneşe, namaz kılan insanlara, takvime bakarak yani görme duyusuyla vaktin girdiğini bilebilir.

1.3.3.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli vaktin bilinmesinde pek etkili değildir. Konuşma engelli namaz vaktinin gelip gelmediğini birisine söz ile soramaz veya söyleyemez ama bunun yerine yazı veya işaretle sorma veya söyleme, görme, duyma yollarından birisini kullanabilir.

¹ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, I, 405.

² Nevevî, *el-Mecmû‘*, I, 196; “A‘mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 44.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba‘a*, I, 176-178.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 232; “A‘mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 44.

⁵ İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, I, 48.

1.3.3.4. Ortopedik Engel

Bu engelin vaktin girdiğini bilme konusunda bir tesiri yoktur. Ortopedik engelli diğer insanlar gibi vaktin geldiğini bilebilir.

1.3.4. Niyet

Niyet, Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve onun hükmüne tâbi olmak üzere fiile yönelen irade ve kesinlik kazanmış ve bir fiilin işlenmesine yönelmiş iradedir.¹ Namazda niyet, Allah için safiyetle namaz kılmayı istemek ve hangi namazını kılacağını bilmektir.²

Fakihler namazın geçerli olması için niyetin gerekli olduğunda ittifak etmişlerdir. Hanefî ve Hanbelîler niyeti, namazın şartlarından, Malikî ve Şafîler niyeti namazın rükûnlarından biri olarak kabul etmişlerdir. Şöyle ki, niyet etmeksizin namaz kılan kişi namaz kılmış olur ama namazı geçersizdir.³

Niyetin kalp ile yapılması esastır. Çünkü niyetin yeri kalptir. Niyet kalbin hangi namazı kıldığını bilmesidir. Dil ile niyetin söylenmesi şart değildir. Bununla birlikte ayrıca niyetin dil ile söylenmesi kalbin niyeti ile birleşmesi çoğunluğa göre müstehap kabul edilmiştir. Hatta Malikîlere göre dil ile söylenmesi câiz ise de söylenmemesi daha iyidir.⁴ Mezheplerin niyetin dil ile söylenmesi konusundaki görüşleri şöyledir:

Hanefîlere göre niyeti dille ikrâr etmek bidattır. Ancak vesveseli kişinin vesvesesini gidermesi için niyeti dil ile söylemesi müstahsendir.⁵ Malikîlere göre niyet bir şeyi kastetmektir. Niyetin yeri kalptir.

Vesveseli olmayan kimselerin namaz niyetini dille ikrâr etmesinin tenzihen mekruh, vesveseli olanın, şüphelerin giderilmesi bakımından niyeti telaffuz etmesi müstehaptır.⁶ Şafîlere göre niyet bir şeyi yapmaya yakîn olarak kastetmektir. Niyetin

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1735; Dönmez, "Niyet", *DİA*, XXXIII, 169,170.

² *İlmihal*, *DİA*, I, 238.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 70; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 127; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 278; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibin*, I, 224; İbn Cüzeyy, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 42; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 303-305; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 210; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 611.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 10; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 127; Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 44; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, I, 99; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 293; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 415; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 614.

⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 293; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 214.

⁶ İbn Cüzeyy, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 42; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 303-305.

yeri kalptir. Tekbirden önce dil ile söylemek menduptur.¹ Hanbelîlere göre niyet, Allah'a yaklaşmak maksadı ile kalbin bir işi yapmaya azmetmesidir. Bu sebeple hiçbir şekilde niyet etmeksizin namaz sahih değildir. Niyetin yeri kalptir. Kalp ile niyet vaciptir. Dil ile söylemek müstehaptır.²

Niyet konusunda aşağıda ayrıntısı verileceği üzere bedensel engellerden konuşma engelinin etkisi vardır.

1.3.4.1. Görme Engeli

Niyet etmede görme engelinin tesiri yoktur. Görme engelli namaza niyet etmede gören insanlar gibidir.

1.3.4.2. İşitme Engeli

Niyet etmede işitme engeli tesirli değildir. İşitme engelli ile duyanların namaza niyet etmede bir farkları yoktur.

1.3.4.3. Konuşma Engeli

Niyeti zahirde dilin yerine getirmesinden dolayı konuşma engelinin niyette tesiri çoktur. Ancak yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere dört mezhepte de niyetin dil ile söylenmesi şart değildir. Niyetin yeri kalptir kalben hangi namazı kıldığını konuşma engelli bilmesi, kalbinden geçirmesi yeterlidir. Bu şekilde niyet ederek kıldığı namaz sahih olur. Buna rağmen konuşma engellinin niyet ederken biraz daha dikkatli ve bilinçli davranması iyi olur. Çünkü vesvese oluşabilir. Dil kalbi uyarır, ona hatırlatma yapar. Konuşma engelli de bunu düşüncesiyle yaparak namazını kılar. Yani konuşma engelli niyet etmede yapamadığından değil, yapabildiğinden sorumludur.

Konuşma engellinin niyet ederken dilini ve dudaklarını hareket ettirmesine gelince, eğer konuşma engellinin sesi çıkmıyor ama sessiz de olsa telaffuz yapabiliyorsa, niyeti yaparken dilini ve dudaklarını hareket ettirir, telaffuz eder. Bunu yapamıyorsa onun dilini boş yere hareket ettirmesi abesle iştiğal olur.

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 70; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 224; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 148-150; Bâcûrî, *Hâşiyetü'l-Bâcûrî*, I, 145; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 613.

² İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 278; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 317; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 613.

1.3.4.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin niyet konusunda herhangi bir tesiri bulunmamaktadır. Niyette ortopedik engelli sağlam insanlar gibidir.

1.3.5. İftitah Tekbiri

İftitah tekbiri, namaza başlarken kişinin kendisi duyacak kadar sesli “Allahuekber” demesidir.¹ İftitah tekbiri bütün imamlara göre farz olmakla birlikte Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf’a göre namazın şartı, İmâm Muhammed ile diğer üç mezhep imamlarına göre namazın rûknüdür.² Dolayısıyla dört mezhebe göre de iftitah tekbiri alınmaksızın kılınan namaz sahih olmaz. Çünkü Allah Teâlâ “*Rabbini yücelt*”³ buyurmuş, Hz. Peygamber (s.a.s.) de namazın tekbirle başlanması gerektiğini çeşitli hadislerinde belirtmiştir.⁴ Bedensel engellerden sadece konuşma engeli tekbirde etkilidir.

1.3.5.1. Görme Engeli

Görme engelinin iftitah tekbirini söylemede bir tesiri yoktur. Görme engelli, görenler gibi namaza iftitah tekbiri ile başlar.

1.3.5.2. İşitme Engeli

İşitme engeli iftitah tekbirini söylemede etkili değildir. İşitme engelli, kendi başına namaz kıldığında iftitah tekbirini söylemede duyanlar gibidir. İşitme engelli cemaatle namaz kıldığında imâmın söylediği iftitah tekbirini duyamaz, bu açıdan işitme engeli etkili olabilir. Bu durumda işitme engelli görme duyusunu kullanarak iftitah tekbirinin söylendiğini anlar ve namaza başlar.

1.3.5.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin iftitah tekbirini söylemede tesiri vardır. Şöyle ki konuşma engelli iftitah tekbirini dil ile telaffuz edemez. Mezheplerin bu konudaki görüşleri şöyledir.

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 70; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 46; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 88; *İlmihal*, *DİA*, I, 240; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 631.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 70; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 129; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 46; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 276; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 464; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 305; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 631; *İlmihal*, *DİA*, I, 240; Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, 354.

³ Müddessir, 74/3 (وَرَبِّكَ فَعْبِرْ).

⁴ Buhârî, “Ezan”, 122; Müslim, “Salât”, 31; Ebû Dâvûd, “Salât”, 74, 140, “Tahâret”, 31.

Hanefîlerden Ebû Hanife ve İmâm Muhammed'e göre tekbir getirmekten aciz olan konuşma engellilerden tekbir getirmek düşer. Çünkü onun hakkında vacip olanı yapmak mümkün değildir. İftitah tekbiri yerine niyet etmek onun için yeterlidir.¹ İftitah tekbiri yerine niyet kâfi gelince, niyetin iftitah tekbiri yerine geçmesi gerekir. Niyet iftitah tekbiri yerine geçince de iftitah tekbirinin şartlarına niyette riayet olunur. Ve niyette ayağa kalkmak, kıyamdan önce yapılmamak şart olur. Hanefîlerde müftâbih kavle göre konuşma engellinin tekbir için dilini hareket ettirmesi gerekmez.² Konuşma engellinin namazı geçerlidir. Çünkü o namazın fiillerini yapabilir. Namazda fiiller sözlerden daha çoktur. Çok olanı yapmak hepsini yapmak gibidir.³

Malikîlere göre iftitah tekbirini söyleyebilen dilini hareket ettirmelidir. Ancak diğer üç mezhebin aksine tekbir söylenirken kendinin duyacağı kadar sesli söylenmesi şart değildir. Konuşma engellinin tekbir alma zorunluluğu yoktur sadece niyet etmesi yeterlidir.⁴

Şafîlilere göre kişi aldığı tekbiri işitmeli, kendisinin duymadığı tekbir sahih olmaz. Ancak işitme engelli ve konuşma engellinin aldığı tekbiri duyması şart değildir.⁵ Yalnız konuşma engellilerin aldıkları tekbiri mümkün merteye becerilerini kullanarak almaları gerekir. Mesela dilsizlik arızî bir durumsa kişi, dilini dudaklarını (imkânı ölçüsünde) oynatabiliyorsa oynatması vacip olur. Dilini ve dudaklarını oynatamıyorsa kalbiyle tekbire niyet etmesi yeterlidir.⁶

Hanbelîlere göre konuşmaktan aciz olduğu için konuşma engelliden tekbir düşer. Onun yerine eğer dilini hareket ettirebiliyorsa tekbir alırken dilini hareket ettirir, bundan da acizse yapmaz. Çünkü Allah Teâlâ onu bu zorlukla yükümlü kılmamıştır. Bu uğurda çabalaması anlamsızdır.⁷

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 110; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 306; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 442, 482; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 227; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 631; "Ahras", *Mv.Fİ*, IV, 133.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 442, 482; "Haras", *Mv.F*, XIX, 92.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 130.

⁴ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 233; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 226; "Haras", *Mv.F*, XIX, 92.

⁵ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 227.

⁶ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 159, 314; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 152; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, I, 253; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 227; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 632.

⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 277; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 331; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 226

Kalp ile niyet yeterli, dili hareket ettirmeye gerek yok diyenler Bakara, 286. ayeti delil getirerek herkes gücünün yettiğinden sorumludur der.¹ Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in “size bir şey emrettiğimde yapabildiğiniz kadarını yerine getirin”² hadisini de delil getirmişlerdir. Aynı hadisi dilini hareket ettirmelidir diyenler de delil olarak vermiştir.

Dilini hareket ettirmelidir diyen görüş geçici dilsizlik için bu şartı koymuştur. Doğuştan, aslî dilsizlikte hareket ettirmek şart değildir.³ Konuşmaksızın dili hareket ettirmek, şarîin istemediği bir abestir. Namazda abesle iştilgal de câiz değildir.⁴

Yukarıdaki görüşlerin değerlendirilmesi yapılarak şöyle bir tercihte bulunulabilir. Konuşma engellinin iftitah tekbiri getirmesi mümkün olmadığı için kendisinden bu düşer ancak tekbire niyetlenir ve tekbir için gerekli şartları yerine getirir. Ellerini kaldırarak kıyamda niyetlenir. Eğer dilini ve dudağını oynatabiliyorsa mesela ses kısıklığında olduğu gibi sesi çıkmadığı halde “Allahuekber” der. Dilini ve dudağını hareket ettirir. Konuşma engelli “Allahuekber” lafzını sessiz de olsa telaffuz edemiyorsa, dilini ve dudağını anlamsız bir şekilde hareket ettiriyorsa buna da gerek yoktur. Bu abes bir iş olur. Namazda da abesle iştilgal edilmez.

1.3.5.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel, iftitah tekbirini söylerken yapılması gerekenlerde etkilidir. Namaza başlamak ve vitir namazında kunut dualarını okumak için iftitah tekbirini söylerken elleri yukarı kaldırmak sünnettir.⁵ İftitah tekbirini söylerken sesli söylenmesi görme engellilere, ellerin kaldırılmasının da işitme engellilere namaza başlanıldığını haber vermek için bir işaret olduğu da söylenir.⁶

Elleri olmayan veya ellerini kaldıramayacak durumda olan ortopedik engelliden bu fiil düşer. Çünkü ellerini kaldırma imkânı yoktur.⁷ Kısmen kaldırabiliyorsa kaldırabildiği kadar kaldırır. Bir eli yok veya bir eli felçli ise sağlam

¹ Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 331.

² Buhârî, “İtisâm”, 2; Müslim, “Hac”, 412; İbn Mâce, “Mukaddime”, I; Ahmed b. Hanbel, II, 247, 258, 313.

³ Şâfiî, *el-Üm*, I, 101; Nevevî, *el-Mecmû*, III, 293.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 277; Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 331; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 482.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 11; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 199; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 280; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 152.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 12; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 199, 200; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 46.

⁷ Şâfiî, *el-Üm*, I, 105; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 464; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 684.

olan diğer elini kaldırarak tekbir alır.¹ Elin ayası yoksa kol kaldırılır, dirsek yoksa pazı kaldırılır.² Yani ortopedik engelli ellerini kaldırmada yapabildiğinden sorumlu olur.

1.3.6. Kıyam

Kıyam, namazda iftitah tekbiri ve her rek'atta Kur'an'dan okunması gereken asgarî miktarı okuma süresince ayakta durmayı ifade eder. Bu ayakta duruş şekil olarak namazı oluşturan fiillerden biri olduğu için namazın rükünleri arasında yer alır.³

Kıyamın süresi bu iki rüknün yerine gelmesini sağlayacak süre kadardır. Özürsüz olarak öne veya yana eğik duran kimsenin namazda kıyâmı geçerli sayılmaz. Farz namazlarda kıyâmın bir şeye dayanmaksızın yapılması gerekir. Baston, duvar vb. bir şeye dayanan kimse, bu şey çekildiği zaman düşecek durumda olursa, bu kimsenin namazı sahih olmaz. Herhangi bir özür sebebiyle bir şeye dayanmışsa namazı sahihtir. Tatavvu' veya nâfile namazlarda ise özürlü olsun veya olmasın kıyâmda bir şeye dayanmadan durmak şart değildir. Şâfîlilere göre bir şeye dayanılarak kılınacak namaz mekruh olmakla birlikte yeterlidir. Çünkü bu kimse ayakta sayılır. Ancak iki ayağını yerden kesebilecek şekilde bir şeye dayanırsa namazı sahih olmaz. Çünkü bu kimse artık ayakta sayılmaz.⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de “Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın”⁵ buyrulur. İmran b. Hüseyin'den (ö.52/672) rivâyete göre Hz Peygamber (s.a.s.), namazın kılınışı şekliyle ilgili bir soruya şöyle cevap vermiştir: “Namazı ayakta kıl. Buna gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse yan üstüne yatarak kıl.” Nesâî'de Hadis-i şerife şu ilâve vardır: “Buna da gücün yetmezse sırt üstü yatarak kıl. Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”⁶

Namazda kıyamın farz (rükün) oluşu farz ve vacip namazlar içindir. Sünnet ve müstehap namazlar, kolaylık esasına dayandığından bir özür bulunmasa da

¹ Şâfîî, *el-Üm*, I, 105; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 71; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 152; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 464; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, I, 684.

² Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 152.

³ Sifîl, “Kıyam”, *DİA*, XXV, 514.

⁴ Döndüren, “Kıyam”, *ŞİA*, IV, 339.

⁵ Bakara, 2/238 (وَقُومُوا لِرَبِّكُمْ فَاتَّقُوا).

⁶ Buhârî, “Taksîru's-salât”, 19; Ebû Dâvûd, “Salât”, 179; Tirmizî, “Salât”, 158; Ahmed b. Hanbel, IV, 426; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 175; Bakara, 2/286 (لَا يَكْفُفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا).

oturarak kılınabilir; ancak ayakta kılmak daha faziletlidir.¹ Nitekim bir hadiste oturularak kılınan namazın ecrinin ayakta kılınana göre yarım olduğu belirtilmiş ve bu nafîle grubundaki namazlar hakkında bir açıklama olarak anlaşılmıştır.² Ebû Hanîfe sabah namazının sünnetini bunlardan istisna ederek onun mazeretsiz oturarak kılınmasını câiz görmemiştir. Teravih namazını oturarak kılmak ise câiz olmakla birlikte mekruh görülmüştür.³ Kıyamda bedensel engellerden özellikle ortopedik engelin etkisi vardır.

1.3.6.1. Görme Engeli

Kıyamda görme engelinin pek tesiri yoktur. Görme engelli, gören insanlar gibi kıyam yapabilir. Sadece görenlerin yaptığı gibi kıyamda secdeye bakamaz. Görenlerin secdeye bakması sünnettir. Secdeden başka yerlere bakmak namazda huşuya engel olur. Bu durum her hangi bir şey göremeyen görme engelli için söz konusu olmadığı için secdeye bakması gerekmez. Bununla birlikte görme engelli secdeyi göremese de oraya bakmalıdır. Çünkü görme engellinin secdeden başka yerlere bakması, kafasını sağa sola çevirmesi yanlış anlamalara ve dışardan bakanın namazda olmadığı intibaina varmasına sebep olabilir.

1.3.6.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin kıyamda tesiri yoktur. İşitme engellinin kıyama yerine getirmede duyan insanlardan bir farkı yoktur.

1.3.6.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin kıyamda pek tesiri yoktur. Konuşma engelli, namaz kılarken her rükûnda sağlam kimselerin durduğu miktarda durur. Eğer biliyorsa içinden namazda okunacak âyet ve duaları okur. Şafîî hukukçulara göre dudaklarını kımıldatması gerekir.⁴ Diğer hukukçular bunu şart koşmamışlar ve bunu abesle iştilgal olarak nitelendirirler.⁵

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 105; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 126.

² Buhârî, "Taksîru's-salât", 17; Ebû Dâvûd, "Salât", 179.

³ Sifil, "Kıyam", *DİA*, XXV, 514; Döndüren, "Kıyam", *ŞİA*, IV, 339.

⁴ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 159, 314; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 307; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 152; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, I, 144; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, I, 253;

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 277; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 331; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 482.

Konuşma engeli olanın namazın rükûnlarında ne kadar süre duracağı konusunda genel kabul; sağlamların durduğu kadar durmasıdır. Bir görüşe göre her ne kadar okuyamıyorsa da hükmen okur kabul edilerek kıyamın uzun tutulmasının kendisini sevaba ulaştıracağı kabul edilir. Diğer bir görüş ise kıyamı normal yapması, rükû ve secdeyi ise uzun yapması faziletlidir. Okuyabilenlerin aksine kıyamı uzun tutmasında bir fazilet yoktur.¹

1.3.6.4. Ortopedik Engel

Bu engelin kıyamda bizzat tesiri vardır. Muktedir olduktan sonra, farz namazını kılmakta olan kişinin bütün rekatları ayakta kılmasının farz oluşu hususunda mezhepler görüş birliği etmişlerdir. Ama kişi bir hastalık veya benzeri bir sebepten dolayı kıyamdan âciz kalırsa bu durumda sözü edilen yükümlülükten muaf sayılmıştır.² Böyle bir kişi yapabildiği kadarıyla ve yapabildiği şekilde namazını kılar. Sünnet, mendup ve benzeri namazlara gelince bunları ayakta kılmak farz değildir. Aksine, namaz kılan kişi, muktedir de olsa bunları oturarak kılabilir. Bu hüküm üzerinde de mezhepler görüş birliği etmişlerdir. Ancak Hanefilere göre farz olmayan vitir namazını, adak namazını ve sabah namazının iki rekatlık sünnetini de oturarak kılmaları sahîh olmaz.³

Namaz kılarken kolaylıklar hakkında ayette: “Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar,”⁴ buyrulmaktadır. Burada zikirten maksadın namaz olduğu belirtilmiştir. Yani gücü yeten namazı ayakta kılar, gücü yetmeyen de oturarak ya da yatarak kılar.⁵

Bu hususta Rasûlullah (s.a.s.)’den nakledilen rivayetler şöyledir: İmran b. Hüseyin anlatıyor: Bende basur vardı. Rasûlullah (s.a.s.)’a namazı (nasıl) kılacağımı sordum. Buyurdu ki: “Ayakta kıl, yapamazsan oturarak kıl, yapamazsan yan üstü kıl.”⁶ Çünkü tâat tâkat nisbetindedir.⁷

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, II, 18.

² Şâfiî, *el-Üm*, I, 80; Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 110; Kâsânî, *Bedâ’i’*, I, 59; Ahmed b. İbrâhîm, *Ahkâmü’l-merdâ*, s. 8.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba‘a*, I, 227; “Kıyam”, *Mv.F*, XXXIV, 106, 107.

⁴ Âl-i İmran, 3/191 (يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ).

⁵ Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 312.

⁶ Buhârî, “Taksîru’s-salât”, 19; Ebû Dâvûd, “Salât”, 179; Tirmizî, “Salât”, 158; Ahmed b. Hanbel, IV, 426; Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, II, 175.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 212; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77.

Ya'la b.Umeyye anlatıyor: “Rasûlullah (s.a.s.) ile bir yolculukta iken nihayet dar bir yere geldik. Üstümüz gök (yağmur), altımız (yer) ıslaklık (su birikintisi)idi. Namaz vakti de gelmişti. Resulullah (s.a.s.) müezzine emretti. Müezzin ezan okudu, kamet getirdi ya da ezan okumaksızın kamet getirdi. Sonra Rasûlullah (s.a.s.) öne geçti ve bineğinin üzerinde namaz kıldırdı. Bizde o'nun arkasında bineklerimizden üstünde namaz kıldık. Resulullah (s.a.s.) secdesini rükûdan daha inik (eğik) yaptı.”¹

İftitah tekbiri alacak kadar dahi olsa ayakta durmaya gücü yeten kimse namaza ayakta başlar. Bir süre ayakta kalmaya gücü yeten kimse de gücünün yettiği kadar kıyamda durduktan sonra namazının kalan kısımlarını oturarak tamamlar. Aynı şekilde fakihlerin çoğunluğu, bir şeye dayanarak da olsa ayakta namaz kılabilen kimsenin farz namazları oturarak kılmasını câiz görmezken Mâlikî fakihleri câiz görürler. Şâfiîler de bütün kıyam boyunca dayanmaya ihtiyaç duyan kimsenin namazını oturarak kılmasını câiz görür.²

Ayakta durmaya muktedir oldukları halde, durdukları takdirde kendilerinde başka bir hastalığın peydahlanacağı veya asıl hastalıklarının artacağı ve yahut da iyileşmelerinin gecikeceği muhakkak olan hastalar da namazlarını oturarak kılarlar. Bir kişi desteksiz olarak ayakta durmaktan âciz olur da duvara veya değneğe dayanarak veya başka bir şekilde ayakta durabilirse, dayanarak da olsa namazını ayakta kılması gerekir. Hanefîlerle Hanbelîler bu hükümde görüş birliği etmişlerdir. Mâlikîlerle Şâfiîler bu görüşe muhaliftirler. Bu iki mezheb bütün kıyam boyunca dayanmaya ihtiyaç duyan kimsenin namazını oturarak kılmasını câiz görürler.³

Malikîlere göre bir şeye dayanarak ayakta durmaya muktedir olan kişinin, namazı ayakta kılması gerekmez. Hiçbir şeye dayanmaksızın oturabilirse oturarak kılması mümkündür. Ama bir şeye dayanmaksızın oturamıyorsa, bu durumda bir şeye dayanarak da olsa namazını ayakta kılması gerekir.⁴

¹ Dârekutnî, I, 380, 381.

² Şâfiî, *el-Ûm*, I, 81; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 105; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 129; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 444; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 67; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 154; Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, I, 223, 231; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 96, 97; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 9; Sifil, “Kıyam”, *DİA*, XXV, 514.

³ Şâfiî, *el-Ûm*, I, 80; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 105-110; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 129; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 258, 444; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 241, 242; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 97; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 227, 497; “Kıyam”, *Mv.F*, XXXIV, 108; Sifil, “Kıyam”, *DİA*, XXV, 514.

⁴ Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, I, 231.

Şafîlilere göre kendisine yardımcı olan bir kişiye yaslanarak ayakta durabilecek olan bir kişi, eğer yardımcısına sadece her rekatin kıyamının başlangıcında ihtiyaç duyarsa namazı (bu şekilde olsun) ayakta kılması gerekir. Ama sadece başlangıcında değil de, kıyamın tümünde yardımcıya ihtiyacı varsa, namazını ayakta kılması vâcib olmaz, oturarak kılar. Değnek veya duvar gibi şeylere yaslanarak ayakta durabilen bir kişi, kıyamın tümünde dahi yaslanmaya ihtiyaç hissetse namazını ayakta kılması vâcib olur.¹

Fakihler farz ve nâfile namazlarda, ayakta duramayacak derecede olandan kıyâmın düştüğü konusunda görüş birliği içindedir.² Delil; İmrân b. Husayn'dan nakledilen; “*Namazı ayakta kıl, gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse yanın üzerinde kıl*”³ hadisidir. Kırâatın bir kısmını, bir âyet bile olsa, ayakta yapabilene, bu kadar ayakta durmak gerekli olur.⁴

Oturarak namaz kılmada rükû ve secdeler güç yettiği ölçüde yapılır. Eğer belin eğilmesi mümkün değilse veya sakıncalı olacaksa, başıyla îma yapar. İmâda baş secde için rükûdan biraz daha fazla eğilir. Böylece ikisi birbirinden ayrılmış olur.⁵ Kamburluk gibi bir özür sebebiyle kıyamda tam olarak duramayan kişiler tercih edilen görüşe göre kıyamda durabildikleri hal üzere dururlar.⁶

Oturarak namaz kılmakta olan kişi, mümkün mertebe hiçbir şeye yaslanmamalıdır. Yaslanmaksızın oturamayacaksa, yaslanarak oturabilir. Yan gelerek kılması câiz olmaz. Yaslanmaksızın veya yaslanarak oturmaktan aciz kaldığı takdirde yan yatarak veya sırtüstü uzanarak namazını kılabilir. Mezheblerin buna ilişkin detaylı görüşleri şöyledir:⁷

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 497.

² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 213; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 105; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 129; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 443; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 465; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 231.

³ Buhârî, “Taksîru's-salât”, 19.

⁴ Döndüren, “Kıyam” *ŞİA*, IV, 339.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 446; Döndüren, “Kıyam” *ŞİA*, IV, 339.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 444; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 590; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 636.

⁷ Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 242; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 105, vd.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 445; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 155; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 498; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 638.

Hanefîlere¹ göre en faziletlisi, sırtüstü uzanıp ayakları kibleye yöneltmek, dizleri dikip yüzün kibleye yönelik olması için başı da azıcık kaldırmaktır. Bu kişi namazını, sağ yana uzanacağı gibi, sol yana uzanarak da kılabilir. Ama sağ yana uzanmak daha faziletlidir. Tabî bütün bunlar kişinin yapabilmesi hâlinde sözkonusudur. Bunları yapamadığı takdirde kendisi için mümkün olan şekilde kılabilir.

Malikîlere göre yaslanmaksızın veya yaslanarak oturmaktan aciz kalan kişi, sağ yanına uzanır, yüzünü kibleye döndürerek namazını îma ile kılar. Sağ yanına uzanamazsa sol yanına uzanır ve yine yüzünü kibleye çevirerek îma ile kılar. Her iki yanına da uzanamadığı takdirde, sırtüstü uzanarak ayaklarını kibleye yöneltir. Bu üç durum arasındaki tertibe riâyet etmek mendubtur. Sırtüstü uzanmaya muktedir olamayan kişi, karın üstüne (yüzükoyun) uzanarak başını kibleye yöneltir ve namazını baş işaretleriyle kılar. Sırtüstü uzanmaya muktedir olmasına rağmen karınüstü uzanarak namaz kılan kişinin namazı batıl olur. Çünkü sırtüstü uzanışla karınüstü uzanış arasındaki tertibe uymak vâcibtir.²

Şafîlere göre oturmaktan aciz kalan kişinin hiçbir kayda bağlı olmaksızın yan tarafa uzanarak göğsünü ve yüzünü kibleye çevirmesi ve namazını bu şekilde kılması mümkündür. Sağ yana uzanmak, sola nisbetle daha faziletlidir ve sünnete uygundur. Ama bu yapılamazsa sol yana uzanmak câiz olur. Uzanan namaz kılmakta olan kişi, muktedir olduğu takdirde rükû ve secdeleri yapmalıdır. Aksi takdirde bunları îma ile yerlerine getirmelidir. Yan gelerek namaz kılamayan kişi, sırtüstü uzanarak namaz kılar. Bu kişi sırtüstü uzandığında ayaklarının tabanını kibleye yöneltir; yüzünü de kibleye yöneltebilmek için altına yastık ve benzeri şeyler koyarak başını azıcık yükseltir; rükû ve secdeler için îma eder. Yapabildiği kadarıyla secdenin îmasını, rükûun îmasına nisbetle daha aşağıya doğru yapması vâcibtir. Yapamazsa vâcib değildir. Başıyla îma yapmaktan âciz kalan kişi, kirpikleriyle îma eder. Bu takdirde secdenin îmasının rükûun îmasına nisbetle daha aşağıya doğru olmasının vâcibliği düşer. Eğer kirpikleriyle de îma etmekten âciz kalırsa namaz rükünlerini

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 213; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 498.

² Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 93; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 241, 242; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 358-363; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 498.

kalbiyle edâ eder.¹ Hanefîlere göre başıyla îma yapmaktan aciz olan kişiden o namazı kılma borcu düşer.² Hanbelîlere göre de bu durumda olan kişi kalbiyle namazını edâ eder. Aklı sabit olduğu müddetçe namazı ondan düşmez.³

Hanbelîlere göre yaslanmaksızın veya yaslanarak oturmaktan âciz kalan kişi, yan gelip yüzünü kibleye çevirerek namazını kılar. Sağ yana uzanmak, sola nisbetle daha faziletlidir. Sağ yana uzanmaya muktedir olmasına rağmen sırtüstü uzanıp ayaklarını kibleye yönelterek namaz kılan kişinin namazı, kerahetle birlikte sahîh olur. Yan tarafa uzanmaya muktedir olamayan kişi, namazını sırtüstü uzanıp ayaklarını kibleye yönelterek kılabilir.⁴

Oturarak namaz kılabilmenin şartı mevzuunda kimisi, oturarak namaz kılabilmek için ayakta duramayacak derecede olmak gereklidir demiştir. Kimisi de ayakta durmanın zor gelmesi de kâfidir demiştir.⁵

Ayakta durmaktan âciz olan kişinin Hanbelî ve Mâlikîlere göre bağdaş kurarak oturması mendubtur. Hanefîlerle Şâfîler ise bu görüşe muhaliftirler. Mezheblerin bu konudaki detaylı görüşleri şu şekildedir:

Hanefîlere göre⁶ oturarak namaz kılmakta olan kişi, kıraat ve rükû esnasında dilediği şekilde oturabilir. Ama en faziletlisi, tıpkı teşehhüdeymişçesine oturmasıdır. Secde ve teşehhüd hâlinde, tabîî eğer böyle yaparken sıkıntı ve meşakkat duymuyorsa, bilinen şekliyle oturur. Aksi takdirde her durumda dilediği gibi oturabilir.

Malikîlere göre oturarak namaz kılmakta olan kişinin secde, iki secde arası oturma, teşehhüd için oturma halleri dışında bağdaş kurması mendubdur. Ayakta durma yerine geçmesi için bağdaş kurarak oturması gerekir.⁷

Hanbelîlere göre oturarak namaz kılan kişinin rükû ve secde hâli dışında bağdaş kurarak oturması sünnettir. Rükû ve secdede ayaklarını birleştirmesi sünnettir. Dilediği şekilde oturması da câizdir.⁸

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 498.

² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 216.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 445.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 445; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 498.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 445; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 242.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 210.

⁷ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, I, 271.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 443.

Yukarıdaki hükümlerden görüldüğü üzere ortopedik engelli gücüne göre namaz kılmakla, kıyamda durmakla yükümlüdür. Ortopedik engelli ayakta namaz kılmaya güç yetiremez veya ayağa kalkınca hastalığının artmasından veya uzamasından yahut da şiddetli ağrı duymasından korkarsa, namazı oturduğu yerde kılar, gücü yeterse rükû ve secdeye varır.¹ Ortopedik engelliye zorlandığı yerde zorlandığı kadar kolaylık vardır. Çünkü zorluk kolaylığı celbeder ve zaruretler kendi miktarlarıncaya kadar takdir olunur.

1.3.7. Kıraat

Kıraat, namazda kıyamda iken namaz kılanın kendisi işitecek şekilde, diliyle harflerini çıkararak Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden bir miktar okumasıdır.² Nâfile ve vitir namazının bütün rekatlarında, farz namazların ise herhangi iki rek'atında kıraat farzdır. Fıkıh mezhepleri bu konuda görüş birliği içindedir.³ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: “*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.*”⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.) de şöyle buyurmuştur: “*Kıraatsiz namaz olmaz.*”⁵

Namazda Fâtiha sûresini okumak Hanefî fakihlere göre farz değil vaciptir.⁶ Gizli veya açık okunan namazlarla, imâm veya cemaatin okuması hükmü değiştirmez. Hz. Peygamber (s.a.s.), namazını yanlış kılan (musî') sahabiye, namazın kılınıp şeklini tarif ederken kıraatle ilgili olarak; “*sonra, Kur'ân'dan ezberinde olan, sana kolay geleni oku*”⁷ buyurmuştur. Hanefîlerin dışında kalan Fakihlerin çoğuna göre namazda kıraat olarak Fâtiha'nın okunması gerekir. “*Fâtiha okumayanın namazı yoktur*”⁸, “*kendisinde Fâtiha okunmayan namaz yeterli olmaz*”, “*namazı ben nasıl kılıyorsam, siz de öyle kılınız*”⁹ hadisleri bunun delilleridir.¹⁰ Kıratıda bedensel engellerden konuşma engelinin etkisi vardır.

¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 82; Döndüren, “İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 110.

² Sifil, “Kıraat”, *DİA*, XXV, 433; Döndüren, “Kıraat” *ŞİA*, IV, 326.

³ Şâfiî, *el-Üm*, VII, 207; Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzib*, I, 88; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 41; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 110; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 210; Sifil, “Kıraat”, *DİA*, XXV, 433; Döndüren, “Kıraat” *ŞİA*, IV, 326.

⁴ Müzemmil, 73/20 (فَأَقْرءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ).

⁵ Müslim, “Salât”, 42; Ebû Dâvûd, “Salât”, 136.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 18.

⁷ Buhârî, “Ezan”, 95; Müslim, “Salât”, 45; Ebû Dâvûd, “Salât”, 148; Tirmizî, “Salât”, 110; Nesâî, “İftitâh”, 7; İbn Mâce, “İkâme”, 72; Ahmed b. Hanbel, II, 437.

⁸ Müslim, “Salât”, 42; Ebû Dâvûd, “Salât”, 136; Tirmizî, “Salât”, 116; Ahmed b. Hanbel, II, 428.

⁹ Buhârî, “Ezan”, 18, “Edeb”, 27; Dârimî, “Salât”, 42.

¹⁰ İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 41; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 72; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 91-92.

1.3.7.1. Görme Engeli

Görme engelinin kıratıda şu şekilde bir tesiri olabilir. Kur'an'dan okunması gereken miktarı görme engelli okuyarak ezberleyemez. Kabartmalı yazılmış Kur'an ve kitaplardan okuyarak veya birisi ve bir vasıta yoluyla işiterek ezberleyebilir. Bu durumda gören insanlar gibi olur. Ancak her iki yoldan da öğrenme imkânı yok ise en kısa zamanda öğrenme şartıyla Allah lafzını tekrar ederek ve Allah Teâlâ'yı düşünerek namazını kılabilir.

1.3.7.2. İşitme Engeli

İşitme engeli bir yönden etki edebilir. Konuşma engelli kıratı gereken yeri ezberlerken duyma yoluyla ezberleyemez ama görme yoluyla ezberler ve kıratı yerine getirir. Böylece işitme engelinin duyan insanlardan bir farkı kalmaz.

1.3.7.3 Konuşma Engeli

Konuşma engeli kıraatle doğrudan alakalı olan bir engeldir. Konuşamayan kişi farz olan kıratı yerine getiremez. Konuşma engelli niyetini kalben yapar, kıraat dışındaki bütün farzları yerine getirir. Kıraat yapmadığı halde kıyamda bir süre bekler. Beklerken dilini ve ağzını hareket ettirmesine de gerek yoktur.¹ Bir görüşe göre de konuşma engelinin tekbir getirirken ve Kur'an okurken zaruretten dolayı konuşanın telaffuzu yerine dilini hareket ettirmesi gerekir.²

Şafîilere göre konuşma engelinin konuşanın kıraatı yerine getirdiği süre kadar dilini hareket ettirmesi gerekir. Çünkü ona yapabildiği vaciptir.³ Bir görüşe göre her ne kadar okuyamıyorsa da hükmen okur kabul edilerek kıyamı uzun tutmasının kendisini sevaba ulaştıracağı kabul edilir. Diğer bir görüşe göre de kıyamı normal yapması rükû ve secdeyi ise uzun yapması faziletlidir.⁴ Namaz kılmak Hz. Peygamber (s.a.s.)'den öğrenildi, onun kıldığı gibi kılmak gerekir. Diğer taraftan Hz.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 110; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 47; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 267; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, I, 69.

² Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 144.

³ Şîrâzî, *el-Mühcezzeb*, I, 70; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 346; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 159, 314; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 632; "Haras", *Mv.F.*, XIX, 92.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 18.

Peygamber (s.a.s.): “Size bir şey emrettiğim zaman gücünüz yettiğinde onu yerine getirin”¹ buyurarak herkesi yapabildiği kadarından sorumlu tutmuştur.

Malikîlere göre konuşma engellinin imkânı olursa Fatihayı ezberlemesi farzdır. Eğer ezberlemesi mümkün olmazsa, bir imâma uyararak namaz kılması da iyi olur. Uyacağı bir imâm olmazsa kendi başına namazını kılar.²

Konuşma engellinin kıraati olmadığı halde namazının sahih olduğuna dair şöyle denmiştir. Namaz, belirli fillerin ismidir. Hz Peygamberin namazı benden gördüğünüz gibi kılın ifadesi sözleri değil fiilleri kasteder. Buyüzden fiillerden aciz olandan namaz düşer. Konuşma engelli fiillerden aciz olmadığı için namaz ondan düşmez. Konuşma engelli kalben de olsa zikre de kadirdir.³ Konuşma engellinin namazı reddedilmez. Çünkü kelam galip olanadır.⁴ İtibar galibi şayiadır, nadire değildir.⁵

Sorumluluk yerine getirebilmeye göre olduğuna göre bu durumda konuşma engellinin farz olan kıratı telaffuz etmeden namazı sahih olur. Normal şartlarda kıraat ancak telaffuz ile olduğu için ayetin manasını düşünmek veya aklen tefekkür etmek kıraat sayılmamıştır.⁶ Fakat konuşma engelli namazda okunması gereken ayetleri, duaları öğrenebilirse öğrenir, ezberler ve bunların okunması gereken yerlerde içinden geçirir ve üzerinde düşünür. Konuşma engelli bu okunması gereken ayetleri öğrenemez ve ezberleyemezse yine de namaz kılar, namazın kıyam, rükû ve secdede konuşabilen ve kıraatı telaffuz eden insanların ayetleri okurken durdukları süre kadar beklerler.

1.3.7.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin kıraate tesiri yoktur. Kıraat konusunda ortopedik engelli ile diğer sağlam insanlar arasında fark bulunmamaktadır.

¹ Buhârî, “İtisâm”, 2; Müslim, “Hac”, 412; İbn Mâce, “Mukaddime”, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 247, 258, 313.

² Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 436; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, I, 206; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 654.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 110.

⁴ Haccâvî, *el-İknâ'*, I, 97.

⁵ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 45.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 113; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 359.

1.3.8. Rükû

Rükû, namazda kıraattan sonra eğilerek baş ile arkayı düz bir vaziyete getirmedir. Rükû, namazın rükünlerinden biridir ve farzdır. Rükûda eller dizlere kadar varır. Ayakta namaz kılan bir kimsenin yalnız başını eğmesi yetmez. Arkasını da eğerek başı ile arkası düz bir şekilde olması gerekir. Oturarak namaz kılan bir kimse alını dizlerinin hizasında olacak şekilde sırtını eğmelidir. Rükûya varmış gibi kambur olan bir kimsenin rükû için başını biraz eğmesi gerekir. Kamburluğu rükû sayılmaz.¹

Bu rükû duruşunda bir müddet beklemek (tuma'nîne) ve yine rükûdan doğrulup, secdeye varmadan önce uzuvları sakın oluncaya değin bir süre kıyam vaziyetinde beklemek (kavme) ta'dîl-i erkânın birer parçası olduğundan, Ebû Yûsuf'a ve Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre tuma'nîne ve kavme farzdır. Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre ise sünnet-i müekkededir. Dolayısıyla ona riayet etmeden kılınan namaz mekruh olmasına rağmen câizdir.² Rükûda bedensel engellerden daha çok ortopedik engelin etkisi vardır.

1.3.8.1. Görme Engeli

Rükûda görme engelinin bir tesiri yoktur. Çünkü görme engelli gören insanlar gibi rükûsunu yapabilir. Sadece rükû sırasında görenler gibi ayaklarına bakamaz. Gören insanların namazda başka yerlere bakması huşularına engeldir. Fakat görme engelli bir şey göremediği için bu durum onun için sözkonusu olamaz ve o ayaklarına bakmadan da huşu içinde namaz kılabilir. Görme engelli, görmese de ihtiyaten ayaklarına bakmalıdır. Dışardan bakanda görme engelinin namazda olmadığı şüphesi uyanabilir.

1.3.8.2. İşitme Engeli

Rükûda işitme engeli etkili değildir. İşitme engelli duyan insanlar gibi rükûsunu yapabilir.

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 872; Arpa, "Rükû", *ŞİA*, VII, 75; Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, XXXII, 354.

² Mâverdî, *el-Hâvi*, II, 119; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 188; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 127; Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, I, 216; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, I, 477, 478; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 242; Tahtâvî, *Hâşiye alâ merâkı'l-felâh*, s. 156.

1.3.8.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin rükûda pek tesiri yoktur. Çünkü rükû denilen şekli konuşma engelli yapabilir. Farz olan rükûyu yapmaktır. Sadece rükûda söylenecek olan ifadeyi söyleyemez. Ama onu öğrenip manası üzerinde düşünebilir veya onu söyleyecek kadar rükûda bekler ve Allah Teâlâ'yı düşünür.

1.3.8.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engellerden bir kısmı rükûnun yerine getirilmesinde etkilidir. Şöyle ki; ayakta duramayacak halde olan ortopedik engelli oturarak rükû yapabilir.¹ Bu şekilde oturarak rükû yaparken de alın dizlere paralel olacak kadar eğilir.² Ortopedik engelli oturarak rükûyu yapamayacak durumda ise rükûyu başı ile îma ederek yapar.³

Başı ile îma yapamayacak kadar olan ortopedik engelli kişi, bir görüşe göre ki bu Hanefîlerin görüşü namazını erteler. İyileştiği vakit kılar. Gözleri veya kalbiyle îma ederek namaz kılamaz. Çünkü bunlarla namazın bir rüknü yerine getirilemez.⁴ Diğerlerinin görüşlerine göre başı ile îma yapamayacak durumda olanlar gözleriyle îma ederek namazını kılar. Çünkü aklını kaybetmeyen kişiden namaz sorumluluğu kalkmaz.⁵

Kambur olan kişi rükûyu yaparken kıyam için durduğundan farklı şekilde durur.⁶ Kambur olan kişi oturanın îmayla kıyam yapması gibi başını eğerek yapar.⁷ Rükû için başını biraz daha eğer.

Ortopedik engelli namazda rükûyu yaparken yapabildiği şekilde yapar. Ortopedik engelli yapamadığından sorumlu olmaz. Rükûda zorlandığında kolaylaştırılır.

¹ Şâfiî, *el-Üm*, I, 81; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 444.

² Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 245.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 444; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 76; Meydânî, *el-Lübâb*, I, 101-102; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 155; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 639.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 105; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 446; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 77; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 639.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 446; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 156; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 643.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 444; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 590; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 636.

⁷ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 309.

1.3.9. Secde

Secde, namazda veya Allah'a ibadet niyeti taşıyarak vücudun belirli uzuvlarını yere veya yere bitişik bir mahale koyarak iki defa kapanmaktır.¹ Secde yaparken Rasûlüllah'ın, “*Alın, iki el, iki diz ve iki ayak uçları olmak üzere yedi kemik üzerine secde etmekle emrolundum*”² hadisi gereğince sözü edilen yedi uzvun yere değmesi gerekir.

Secdede ne kadar süre kalmak gerektiği hakkında da yine hadis-i şerif gereği en az üç kez “Sübhâne Rabbiyel a‘lâ” diyecek uzunlukta durmak gerektiğini kabul eden Hanefilere göre tek rakamlı olmak şartıyla beşe, yediye, dokuza çıkarmak mümkündür, müstehaptır.³

Secdede bedensel engellerden daha çok ortopedik engel etkilidir. Ortopedik engellerden bazıları secdeyi usulüne göre yerine getiremez. Bu konu hakkındaki ayrıntılar şöyledir.

1.3.9.1. Görme Engeli

Görme engelinin secdede bir tesiri yoktur. Görme engelli, gören insanlar gibi secdeyi yapabilir.

1.3.9.2. İşitme Engeli

İşitme engeli secde de etkili değildir. Secde yapmada işitme engelli birisi ile duyan birisi arasında fark yoktur. İkisi de aynı şekilde secde yapar.

1.3.9.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin secdede pek tesiri yoktur. Konuşma engelli birisi secde hareketini diğer insanlar gibi yerine getirebilir. Ancak secdede söylenecek ifadeyi telaffuz edemez. Bunun da namazına zararı olmaz. Mümkünse öğrenip içinden geçirir, düşünür. Secdede telaffuz edemese de konuşabilen insanların “Sübhâne Rabbiyel a‘lâ” dedikleri kadar bekler.

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 934; Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, 354.

² Zebîdî, *Sahîhi Buhârî Muhtasar-ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (trc: Kamil Miras), II, 847.

³ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, I, 215; Kızmaz, “Secde”, *ŞİA*, VII, 144.

1.3.9.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engellerden bir kısmı secdeyi yerine getirmede etkilidir. Şöyle ki: Secde yapamayacak durumda olan ortopedik engelli yere secde yapmaz da oturabiliyorsa oturarak, yatıyorsa yatarak başı ile îma ederek secde yapar.¹

Başı ile îma ederek secdeyi yapamayan ortopedik engelli Hanefîlere göre namazını tehir eder, iyileşince kaza eder. Diğerlerine göre göz ve kalbiyle îma ederek namazını kılar.² Hanbelîlere göre de bu durumda olan kişi kalbiyle namazını edâ eder. Akli sabit olduğu müddetçe namazı ondan düşmez.³

Ayakta durabildiği halde özrü sebebiyle rükû ve secde edemeyen kimse, Hanefîlerin dışındaki üç mezhebe göre ayakta îma ile rükû ve secde eder. Hanefî mezhebine göre ise bu durumdaki kimseden kıyam şartı düşer, dolayısıyla oturarak îma ile kılması daha faziletlidir. Oturmaya da gücü yetmeyen kimse nasıl kılabiliriyorsa o şekilde îma ile kılar. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre oturarak namaz kıldıran imâma uyan cemaatin de oturması gerektiğinden onlardan da kıyam şartı düşer.⁴

Rükû ve secde yapamayacak durumda iken ayakta durmaya gücü yeten birisi oturduğu yerden başı ile îma yaparak namazını kılabilir. İmâda fazîletli olan oturarak yapılanıdır. Toprağa yakın olduğu için îma secdeye daha çok benzer. Namazın içinde rahatsızlanan kimse, geri kalan rekatleri gücünün yettiği şekilde, gerektiğinde îma ile tamamlar.⁵

Namaz kılmakta olan kişi, rükû ve secdenin her ikisini veya birini yapmaktan âciz olduğu takdirde, âciz olduğu kısımları îma yaparak edâ eder. Ayakta durmaya ve secde etmeye muktedir olup sadece rükûdan âciz olan kişinin, iftitah tekbiri ve kıraat için ayakta durması, rükû için îma ettikten sonra secdeye varması gerekir. Sadece kıyamda durmaya muktedir olup rükû ve secdeden âciz olan kişi ise, iftitah tekbirini

¹ Şâfî, *el-Ûm*, I, 81; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 446.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 216; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 470; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 498.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 445.

⁴ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 77; Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 241; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 105; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 446; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 77; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 468,469; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 638, vd.; Sifil, "Kıyam", *DİA*, XXV, 514.

⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 101; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 446; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, I, 469; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 639.

aldıktan sonra kıraatte bulunup rükû için kıyamdayken îma eder, bundan sonra da oturarak, bu vaziyette secdesini îma ile yapar. Rükû için oturur vaziyette îma eden ve secde için kıyam halindeyken îmada bulunan kişinin namazı batıl olur. Hanefiler bu görüşe muhalefet etmişlerdir.¹

Hanefilere göre secdeden âciz olan kişi, ayrıca rükûdan da ister âciz olsun, ister olmasın, sahih olan görüşe göre ayakta durma yükümlülüğü düşer. Oturmuş vaziyetteyken îma ederek rükû ve secdeyi ifâ eder. Bu, ayaktayken îma etmeye nisbetle daha faziletlidir. Bu takdirde secde îmasının rükû îmasından daha eğimli olması vâcibtir.²

Hanefiler hariç fıkıhçıların çoğuna göre secdeden âciz olan kişi, namaz fiillerini sadece göz işaretiyle yapabiliyorsa veya kalbiyle mülâhaza ederek ifâ edebiliyorsa bunu yapması vâcib olur. Akli başında olduğu sürece namaz yükümlülüğü düşmez. Göz işaretiyle kılmaya muktedir olan kimsenin namazı bu şekilde kılması zorunlu olur.³

Hanefilere göre sadece göz, kaş veya kalble îma etmeye muktedir olan kişinin namaz kılma yükümlülüğü düşer. Akıllı olsun olmasın, bu şekilde namaz kılan kimsenin namazı sahîh olmaz. Böyle bir kişinin, hastalık hâlinde kılamadığı namazları sonradan kaza etmesi de gerekmez. Tabîî bu namazların kaza edilmemesi, beş vakitten daha fazla ise mümkündür. Daha az olduğu takdirde kaza edilmeleri vâcib olur.⁴ Çünkü İmrân ve Câbir'in naklettiği hadislerde yalnız îma ile namazdan söz edilmiştir. İmâ ise, başın hareketi ile olur. Başka kıyas yapmak da geçerli değildir. Çünkü, şer'an vâcib olan namaz şeklinin yerine ictihadla bedel ikâmesi câiz değildir. Namazın ruknû başla ifâ edilir. Göz kaş veya kalble değil.⁵

Başı ile de îma yapamayacak kadar rahatsız olan kişi, namazı iyileşme zamanına erteler. Göz, kaş veya kalple yapılacak îma geçerli olmaz. Çünkü, namazın bir ruknû, ancak başın hareketiyle yerine getirilebilir. Diğerleriyle bu mümkün

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 446, 447; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 499.

² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 213; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 49; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 77; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 78; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 499.

³ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 78; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 242; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 499.

⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 49; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 77; Yavuz, *İslâm Fıkhi ve Hukuku*, s. 47; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 500; Döndüren, "İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 111.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 106; Döndüren, "Kıyam", *ŞİA*, IV, 339.

olmaz. Bu, Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Ebû Yûsuf'a göre bu durumda kalbi ile îmada bulunamazsa da, göz ve kaşları ile îmada bulunur. İmâm Züfer (ö.150/767) ile İmâm Şâfiî'ye göre kalbi ile de îmada bulunarak namazını kılar. Başka bir rivâyete göre böyle bir hastanın güç yetirememesi bir gün ve bir geceden fazla sürerse, bu süreye ait namazları aklı başında olsa bile düşer. Bunları kaza etmesi gerekmez. Çünkü namaz kılmaya gücü yetmemiş olur.¹ Onlar bu konuda güçlüğü kaldırma prensibine dayanırlar.² Diğer mezheblere göre îma edemeyecek olan namazını tehir etmez, kalben ve zihnen kirpikleriyle îmalar yaparak kılar.³

İmâ ederek namaz kılması farz olan bir kişinin, önüne yüksekçe birşey koyması mekruhtur. Rahatsızlığı yüzünden secdeye tam olarak eğilemeyen kimsenin, secde yerini sandalye veya yastık gibi bir şeyle yükselterek yüzüne doğru kaldırmaz. Rükû ve secdeleri gücünün yettiği kadar eğilerek rükû sücudundan aşağıda olmak üzere îma ile yapar. İmâ; namazda başı önüne doğru eğmek sûretiyle yapılan işarettir.⁴

Câbir (r.a.)'in şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hasta ziyaretine gitmişti. Hastanın yastık üzerine konulan bir tahtaya secde ettiğini gördü. Allah elçisi derhal bunları kaldırtarak şöyle buyurdu: “Eğer gücün yeterse, namazı yer üzerinde kıl. Buna gücün yetmezse, îma ile namaz kıl ve secdeni rükûundan daha çok eğilerek yap.”⁵

Hanefilere göre ayakta durmaktan âciz olup rükû ve secdesiyle birlikte oturarak namaz kılmakta olan kişi, namazdayken güç bulursa geri kalan kısmı bilfiil rükû ve secde etmeksizin olsa dahi ayakta tamamlamalıdır. Ama oturur vaziyette îma ile kılan kişi henüz namazda iken kendisinde rükû ve secde etme gücünü bulursa ve eğer bir rekâtı îma ile kılmışsa, namazın geri kalan kısmını ikmâl eder. Şayet îma ile bir rekât kadar kılmışsa namazı kesip yeniden namaza başlar. Yine bunun gibi, yan

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 106,107; Döndüren, “İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 111.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 105-106; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 639.

³ Şâfiî, *el-Üm*, I, 81; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 446; Çeker, “Fıkıhta Hasta”, *SÜİFD*, sy.7, s. 97

⁴ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 49; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 77; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 78; Çeker, “Fıkıhta Hasta”, *SÜİFD*, sy.7, s. 38; Döndüren, “İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 110; Yavuz, *İslâm Fıkhı ve Hukuku*, s. 47.

⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IX, 278; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 306; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 175.

yatarak îma ile kılmakta olan kişi, kendinde oturma gücünü bulursa, namazını keserek yeniden namaza başlar.¹

Ortopedik engellinin namazda secdeyi yapması ile ilgili hükümlerden ortopedik engellinin yapabileceği şekilde secde yapmakla yükümlü olduğu görülmektedir. Çünkü bir işte daralma, sıkıntı başgösterirse genişletilir, ruhsata gidilir. Zorluk, kolaylığı getirir, darlık zamanında genişlik gösterilir.

Namazda kolaylaştırmanın sınırı Hanefîlere göre başla îma, Mâlikilere göre göz veya sadece niyetle îma, Şafîî ve Hanbelîlere göre ise, rükünlerin kalble izlenerek ifasıdır.

1.3.10. Kade-i Ahîre (Son Oturuş)

Ka'de-i ahîre (son oturuş), iki rekâtlı namazlarda ikinci rekâtın, üç veya dört rekâtlı namazlarda ise üçüncü veya dördüncü rekâtın sonunda bir süre (teşehhüt miktarı) kadar oturmaktır. Bu süre Hanefîlere göre “teşehhüt” miktarıdır. Teşehhüt miktarı ise, “Tahiyyât” duasını okuyacak kadar bir süredir. Şafîî ve Hanbelîlerde ise farz olan oturuş süresi teşehhüt miktarına ilâveten bir de Hz. Peygamber (s.a.s.)'e salavat getirilebilecek (“Allahümme salli alâ Muhammed” diyecek) kadardır. Mâlikî mezhebine göre farz olan, hiç değilse selâm vermeye elverişli bir süre oturmaktır.²

Hz. Peygamber (s.a.s.), Abdullah b. Mes'ud (ö.32/652) (r.a.)'a teşehhüdü açıklarken; “*Sen Ettehiyyatü'yü okuduğun veya oturduğun zaman, senin namazın tamam olmuştur*”³ buyurmuştur.

Hanefîler dışındaki Fakihlerin çoğuna göre rükû'dan sonra doğrulmak, iki secde arasında oturmak ve namazın sonunda selâm vermek de rükün sayılmıştır. Hanefîlere göre bu son üçü vacip hükmündedir.⁴ Bedensel engellerden daha çok ortopedik engelin kade-i ahîrede etkisi vardır.

1.3.10.1. Görme Engeli

Kade-i ahîrede görme engelinin bir tesiri yoktur. Görme engelli birisi gören birisi gibi namazın son oturuşunu yerine getirebilir. Görme engelli dıştan bakana

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 498-500.

² Serahsî, *el-Mebsût*, II, 91; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 367; İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 578; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 263; İbn Cüzeyy, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, s. 54; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 219; İlmihal, *DİA*, I, 247.

³ Zeylâî, *Nasbu'r-râye*, I, 424; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, II, 298.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 105, vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 366, vd.

namazda olmadığı şüphesini vermemek için otururken görmediği halde dizlerine bakar.

1.3.10.2. İşitme Engeli

Kade-i ahirede işitme engeli tesirli değildir. İşitme engelli birisi de duyan birisi gibi namazın son oturuşunu yerine getirebilir. Duyan insanlarla işitme engelliler arasında bir fark yoktur.

1.3.10.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin de doğrudan bir tesiri yoktur. Oturma şeklini ve zamanını yerine getirebilir. Ancak otururken okunması gereken Ettehiyyâtü'yü okuyamaz. Bunu kasıtlı yapmadığı için okuyamaması da namazına zarar vermez. Konuşma engelli eğer sadece ses kısıklığı varsa sessiz de olsa Ettehiyyâtü telaffuz eder. Telaffuz edemiyorsa dilini ve dudaklarını hareket ettirmesi gerekmez. Konuşma engelli, kade-i ahîrede konuşabilenlerin Ettehiyyâtü okudukları süre kadar bekleyip selam verir.

1.3.10.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin kade-i ahîrede tesiri vardır. Ortopedik engelli birisi kade-i ahîreyi yapamayabilir. Oturma şeklini veya zamanını yerine getiremeyecek durumda olabilir. Bu durumda nasıl kolayına gelirse öyle bir süre oturur. Bir şeye yaslanarak oturabilirse yaslanır. Hiç oturamıyorsa yatarak îma ile secde yaptıktan sonra “teşehhüt” miktarı bekler ve selam verir.

1.3.11. Ta‘dîl-i Erkan

Ta‘dîl-i erkân, namazda rükû, rükûdan sonra ayakta durma, secde ve iki secde arasındaki oturmanın hakkını vererek, tam bir sukûnet içinde ve yerli yerinde mutmain olarak yapmaktır.¹ Ta‘dîl-i erkâna yakın anlamda kullanılan “tuma'nîne” kelimesi, yapılmakta olan rüküne hakkının verildiğine kanaat getirilmesi ve yapılan

¹ Köse, “Tadil-i Erkan”, *ŞİA*, VIII, 331.

işin içe sinmesi halini ifade eder ki ta'dîl-i erkâna riayetın sonucudur.¹ Ta'dîl-i erkâna riayetın ölçüsü rukünler arasında Sübhânallah diyecek kadar durmaktan ibarettir.²

İmâm Mâlik, İmâm Şâfî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf gibi Fakihlerin çoğu ta'dîl-i erkanın namazın rûknü yani onun farz olduğu görüşündedirler. Tadîl-i erkana riayet etmeyenın namazı batıldır. İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre ise, tadîl-i erkân vâciptir. Dolayısıyla ona riayet etmeden kılınan namaz mekruh olmasına rağmen câizdir.³

Bedensel engelden duyma engeli hariç diğer engellerin hepsinin namazda ta'dîl-i erkâna riayette etkisi vardır.

1.3.11.1. Görme Engeli

Görme engeli ta'dîl-i erkanda pek tesirli değildir. Görme engelli sadece kıyamda secdeye, rûkûda ayaklara, otururken (tahiyyâta) ellerine/dizine, secdede burnuna, selamda omuz başlarına bakamaz. Ama namazın rûkûnlarını yerli yerinde yapabilir. Bu yerlere bakma görenler için namazda huşuyu sağlamak için yapılır ve müstehaptır. Görme engelli imamatine cevaz verenlere göre görme engelli göremediği için çevresindeki şeylerle meşgul olamaz ve namaza kendini daha iyi verir, namazını görenlerden daha huşulu namaz kılar. Böyle olunca da bu durum görme engelli için bir eksiklik sayılmaz. Lakin görme engelli, görmediği halde kıyamda secdeye, rûkûda ayaklara, otururken (tahiyyâta) ellerine/dizine, secdede burnuna, selamda omuz başlarına bakmalıdır. Çünkü görme engellinin bakılması gereken yerlere bakma yerine sağa, sola, yukarıya, aşağıya kafasını döndürmesi yanlış anlamalara ve dışardan bakanın namazda olmadığı kanaatına varmasına neden olabilir.

1.3.11.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin ta'dîl-i erkanda tesiri yoktur. İşitme engelli duyanlar gibi rûkûnları yerli yerinde yapabilir. Onun işitme engeli ta'dîl-i erkana mani değildir.

¹ *İlmihal*, DİA, I, 248.

² Tahtâvî, *Hâşiyeye alâ merâkı'l felâh*, s. 156.

³ Mâverdî, *el-Hâvi*, II, 119; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 188; Bâbertî, *el-İnâye*, I, 491-493; Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, I, 216; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 477, 478; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 127; Dirdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, I, 242; Tahtâvî, *Hâşiyeye alâ merâkı'l felâh*, s. 156.

1.3.11.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli ta'dîl-i erkanda etkilidir. Çünkü konuşamayan kişi namazın şartlarından kıraatı yerine getiremez. Dolayısıyla ta'dîl-i erkan yerine getirememiş olur. Ama bu normal şartlar içindir. Konuşma engelli kasıtlı olarak kırattan kaçınmadığı için namazı geçerli olur. Konuşma engelli yapabileceğini elinden geldiğince yaparsa ta'dîl-i erkânı yerine getirmiş olur. Çünkü sorumluluk tâkate göredir.

1.3.11.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin ta'dîl-i erkanda tesiri vardır. Ortopedik engellilerden bazıları engellerinden dolayı namaz kılariken kıyamı, kıratı, rükûyu ve secdeyi sağlam insanlar gibi yerli yerinde yapamazlar. Ancak ta'dîl-i erkanın, bir rükûn yapıldığında tam yapıldığı kanaatinde olma ve kalbin mutmain olması anlamı düşünüldüğünde ortopedik engelliler de imkânları ölçüsünde azamî gayreti göstererek rükûnları yaptıkları vakit kalpleri mutmain olursa ta'dîl-i erkânı yerine getirmiş olurlar. Çünkü tâat tâkat nisbetindedir,¹ sorumluluk tâkate, güce göredir. Herkes yapabileceğinden sorumludur. Yapamadığından sorumlu değildir.

1.3.12. Namazdan Kendi Fiili İle Çıkmak- Selam Vermek

Namazı tamamlayıp bitirme konusunda fakihler farklı görüştedirler. Ebû Hanîfe'ye göre namaz kılan kişinin, namazın sonunda kendi istek ve iradesiyle yaptığı bir fiil ile namazdan çıkması namazın rükûnlerindedir. Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise teşehhüt miktarı oturmakla namaz rükûnleri itibariyle tamamlanmış olur. Buna göre bir kimse ka'de-i ahîrede teşehhüt miktarı oturduktan sonra kendi isteği ile, namazla bağdaşmayacak bir fiil işlese, meselâ kendisine verilen selâmı almak veya hapşırana “çok yaşa” veya “yerhamukellâh” demek gibi bir şekilde konuşsa, her üç imama göre de namazı tamam sayılır. Fakat teşehhüt miktarı oturduktan sonra, kendi isteği dışında bir sebeple namazı bozulsa Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre bu kişinin namazı tamamdır, Ebû Hanîfe'ye göre ise tamam

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 212; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 77.

değildir. Hemen abdest alıp kendi istek ve iradesiyle (ihtiyarıyla) namazdan çıkmazsa namazı geçersiz olur ve yeniden kılması gerekir.¹

Şafîî ve Mâlikî mezheplerine göre namazdan çıkmak için birinci selâmın verilmesi; Hanbelî mezhebine göre de iki tarafa selâm verilmesi farzdır. Hanefî mezhebine göre ise selâm farz değil, vaciptir.² Namazda kendi fiili ile çıkmada bedensel engelin etkisi fazla değildir.

1.3.12.1. Görme Engeli

Görme engelinin selam vermede tesiri yoktur. Görme engelli gören insanlar gibi namazını tamamlayarak kendi fiiliyle çıkabilir. Selam verirken görme engelli, göremese de omuzlara bakma fiilini yapmalıdır.

1.3.12.2. İşitme Engeli

İşitme engeli selam vermede tesirli değildir. İşitme engelliler ile duyanlar aynı şekilde selam vererek namazdan çıkarlar. İşitme engelli cemaatle namaz kılarken imâmın selâm verdiğini duyamaz. Bu durumda işitme engelli selam verildiğini görme yoluyla anlayıp selam verebilir.

1.3.12.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin namazdan kendi fiili ile çıkmada tesiri vardır. Konuşma engelli Hanefilere göre son oturuşta teşehhüt miktarı oturduktan sonra selam verme fiilini yerine getirerek namazdan çıkabilir. Böylece namaz tamamlanır ve bu anlamda konuşma engelinin bir etkisi yoktur. Konuşma engelinin selam verirken söylenecek ifadeyi telaffuz etmede etkisi vardır. Diğer üç mezhebe göre selam vermeden namazdan çıkanın namazı tamamlanmış olmaz. Ancak konuşma engelli bundan istisna edilir. Konuşma engelli selam verirken söylenen “esselâmu aleyküm ve rahmetullâh” ifadesini sessiz de olsa telaffuz edebiliyorsa söyleyerek selam verir ve namazdan çıkar. Bu ifadeyi telaffuz edemiyorsa, onu öğrenir ve selam verirken o mana üzerinde düşünerek selam verir. Konuşma engellinin dilini ve dudaklarını

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 30; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 194, 195; *İlmihal*, *DİA*, I, 248.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 80; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 323; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, I, 353; *İlmihal*, *DİA*, I, 248.

telaffuz edemediği selam yerine oynatmasına gelince, bu abesle iştiğal olur. Namazda da böyle yapmak doğru değildir.

1.3.12.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel selam vermede etkilidir. Ortopedik engellilerden bazıları başını hareket ettiremeyecek durumda olabilir. Bunlar namazdan çıkmak için selam verirken başlarını sağa ve sola çeviremedikleri zaman, gözleriyle bu da mümkün değilse kalpleriyle îma yaparak selam verirler. Çünkü Allah Teâlâ hiç kimseyi yapamayacağından sorumlu tutmamıştır.

1.4. Tilâvet Secdesi

Tilâvet secdesi, Kur'ân-ı Kerîm'de on dört yerde geçen secde âyetlerinden birini okumak veya işitmek durumunda yapılan secdeye denir.¹ Tilâvet secdesi yapmak, Hanefîlere göre okuyana da işitene de vacip, diğer üç mezhebe göre ise sünnettir.²

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğu rivayet olunmaktadır: “*Âdemoğlu secde âyetini okuyup secde edince, şeytan ağlar ve 'vay benim halime! Âdemoğlu secde etmekle emrolundu ve hemen secde etti; cennet onundur. Ben ise secde etmekle emrolundum, ama secde etmekten kaçındım, bundan dolayı cehennem benimdir' diyerek oradan kaçır.*”³

Hanefî ve Şafîlilere göre işitenin maksadı ister Kur'an dinlemek olsun, ister olmasın, hem işitenin hem de okuyanın secde etmesi gerekir. Malikîlerle Hanbelîlere göre ise secde etmek sadece okuyan ve isteyerek dinleyen kişilere gerekir. Dinlemek istemeden işiten, kulağına Kur'an sesleri gelen kişinin secde etmesi müstehap değildir.⁴

¹ İlmihal, DİA, I, 352.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 85; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 4; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 161; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 361; Meydânî, *el-Lübâb*, I, 103-105; Bâbertî, *el-İnâye*, II, 330; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 214; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 446; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 416; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, I, 219; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 464; Pazarbaşı, “Tilâvet”, *ŞİA*, III, 87.

³ Müslim, “İmân”, 133.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 85; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 180; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 161; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 361; Meydânî, *el-Lübâb*, I, 103-105; Bâbertî, *el-İnâye*, II, 330; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 215; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 446; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 416; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, II, 110-111.

Tilavet secdesinde bedensel engellerden daha çok işitme engelinin etkisi vardır.

1.4.1. Görme Engeli

Görme engelinin tilavet secdesinde pek tesiri yoktur. Görme engelli secde ayetini işitince veya kendisi özel kabartmalı Kur'an-ı Kerim ile secde ayetini okuduğunda tilavet secdesini yapması gerekir. Görme engelli bu durumda gören insanlar gibi olur.

1.4.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin tilavet secdesinde tesiri vardır. Tilavet secdesini yapmak için ya okumak ya da duymak gerekir. İşitme engelli bir kişinin secde ayetini duyması mümkün değildir. Başkaları secde ayetinin okunduğunu söylese veya başkalarını tilavet secdesi yaparken görse tilavet secdesi yapmasına gerek yoktur. Ancak İşitme engelli kişi secde ayetini kendisi okuduğu zaman kendi okuduğunu işitmese dahi secde etmesi vacip olur.¹ Çünkü işitme engelli edâ ve kaza ehliendir.² İşitme engelli secde ayetini okuduğu zaman tilavet secdesi için gerekli olan şartlardan okuma gerçekleşmiş olur. Bu şartta duyanla işitme engelli arasında bir fark yoktur.

1.4.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin tilavet secdesinde tesiri yoktur. Tilavet secdesi okuyana ve duyana vaciptir. Konuşma engelli duyabiliyorsa, diğer insanlar gibi secde ayetini duyunca tilâvet secdesi yapar. Fakat konuşma engelli aynı zamanda duymuyorsa, dinlemeden dolayı tilavet secdesi yapmaz. Çünkü secde ayeti okunduğunu duyamaz ve bilemez. Konuşma engellilerden bazısı sesi çıkmasa da Kur'an okurken telaffuz edebiliyordur, bazısı da telaffuz dahi edemeden gözleriyle Kur'an okuyabiliyordur. Konuşma engelli her iki durumda da secde ayetini okuduğu vakit tilavet secdesi yapar.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 180; *el-Fetâva'l-Hindiyye*; I, 133; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 104, 107; "Asam", *Mv.Fİ*, XII, 371.

² Molla Hüsrev, *Düreri'l-hükkâm*, II, 219; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 104.

1.4.4. Ortopedik Engel

Tilavet secdesi konusunda ortopedik engelliler sağlam insanların tâbi olduğu hükme tâbi olurlar. Çünkü bu engelin tilavet secdesinden sorumlu olma konusunda herhangi bir tesiri yoktur. Ancak tilavet secdesini şeklen yerine getirme konusunda etkiye sahip olabilir. Bu konuda da ortopedik engellilerin namazdaki durumları geçerli olur. Yani ortopedik engelli imkânları ölçüsünde yapabildiği şekilde tilavet secdesini yapar.

1.5. İmâmlık

İmâmet amme hukuku alanında “devlet başkanlığı”, ibadetlerde ise “cemaate namaz kıldırma” anlamında kullanılır ve muhtemel bir karışıklığı önlemek için de birincisine büyük imâmet, ikincisine küçük imâmet ya da namaz imâmlığı denilir.

Rasûl-i Ekrem, çeşitli hadislerinde imâmların Allah katında cemaatin sözcüsü olduğunu ifade edip ilim, kıraat, dindarlık, bedenî sağlamlık, sosyal konum gibi açılardan imâmın cemaatin en üstünü ya da en azından cemaatiyle eşit durumda olmasını tavsiye etmiştir.¹

Cemaate namaz kıldırarak kimsede ne gibi şartların aranacağı konusu fıkıh mezheplerine göre farklıdır.² İmamın namazın rükünlerini ifâ edebilecek seviyede bedenlen sağlıklı olması gerekli görülmüş, ancak bunun ölçüsü fakihler arasında tartışmalı kalmıştır.

Özürünün özürlüye imâm olması ise bütün mezheplerin ittifakıyla câizdir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre îma ile namaz kılan kimsenin kıyam ve rükû gibi rükünleri eda edebilenlere imâmlık yapması câiz görülmezken Şâfiîler bunu câiz görür. Aynı şekilde oturarak namaz kılanın ayakta duranlara imâmlığı Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde câiz sayılmaz. Şafîî mezhebiyle Hanefî fakihlerinin çoğunluğuna göre ise câizdir. Caiz görmeyenler, cemaatle namazda “kuvvetli olanın zayıf üzerine kurulamayacağı” şeklindeki genel kurala, câiz sayarlarsa Hz. Peygamber (s.a.s.)’in son namazını oturarak kıldırıldığını bildiren hadise³ dayanmaktadır.

¹ Dârekutnî, II, 88; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 90; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 26.

² Ögüt, “İmam”, *DİA*, XXII, 188.

³ Buhârî, “Ezan”, 51; Ahmed b. Hanbel, VI, 148.

İmâmetin sıhhat ve öncelik şartlarına ilâve olarak imâmıla ilgili çoğu müstehap olan bir dizi özellikten de söz edildiği görülür.¹ Meselâ köle, kör, topal, kambur, eli kesik veya çolak, veled-i zinâ, sefih gibi şahısların imâm olmasında bir sakınca görmeyenlerin yanı sıra bunu mekruh görenlere de rastlanması, onlara yönelik olumsuz bir tavırdan ziyade imâmın namazın cemaatle kılınmasında oynadığı rol ve toplum nezdinde taşıdığı konum sebebiyle bu durumdaki kimselerin imâmlık görevini gerektiği şekilde yerine getiremeyeceği ya da özel durumları sebebiyle incinebilecekleri endişesinden kaynaklanır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir kimsenin cemaate ancak onların izni ve hoşnutluğu bulunduğu imâmlık yapmasını tavsiye etmesi² de buna yakın bir anlam taşır.

1.5.1. Görme Engeli

İmâmlıkta görme engelinin tesiri vardır. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir: Hanefî mezhebine göre iki gözü kör olan görme engelli birisi imâm olabilir. Fakat görenin imâm olması görmeyenin imâm olmasından evladır, faziletlidir.³ Bu konuda dayandıkları deliller: Allah Teâlâ'nın “Körle, gören bir olmaz”⁴, “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁵ ayetleri ve Enes (r.a.)'in rivayet ettiği hadis (“A'mâ birisi ahabına imâmlık yapıyordu Peygamber bunu işitince; “buna ne ihtiyacınız var” buyurdu⁶) ve İbn Abbas kör olduktan sonra Rasûlullah'ın onun imâm olmasını yasaklamaması, a'mâ İbn Abbas'ın ben kör olduğum halde bana kibleyi siz gösterdiğiniz halde nasıl imamınız olurum demesidir.⁷ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) görenleri imâm olarak daha çok atamıştır.⁸

Hanefilere göre a'mânın imamlığı sahih olmasına rağmen tenzihen mekruhtur.⁹ Çünkü görme engellinin her zaman pisliklerden (necâsetten) sakınması,

¹ Ögüt, “İmam”, *DİA*, XXII, 189, 190.

² Ebû Dâvûd, “Salât”, 63; Tirmizî, “Mevâkit”, 149.

³ Serahsî, *el-Mesûl*, I, 40, 41; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 157.

⁴ Fatır, 35/19 (وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ).

⁵ Zümer, 39/9 (هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ).

⁶ İbn Münzir, *el-Evsat fi sünen ve'l icma' ve'l ihtilaf*, IV, 154.

⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 27; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, II, 396.

⁸ Şâfî, *el-Üm*, I, 165.

⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 38; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 156; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 56; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, XVII, 151; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 58; Meydânî, *el-Lübâb*, I, 79; Aynî, *el-Binâye*, II, 394; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 162, 163; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 560; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 139; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 430; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 188.

temizlik konusunda gereken titizliği ve hassasiyeti göstermesi mümkün olmayabilir.¹ Ayrıca kıbleyi de kendisi belirleyemez.² Görme engelli bu konularda başkasına muhtaçtır.³ Bununla birlikte görme engelli imâm olmak üzere öne geçerse, arkasında namaz kılınması kerahetle birlikte câiz olur.⁴ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): “Sizler her salih kimsenin ve fâsığın ardında namaz kılınız (kılabilirsiniz)”⁵ buyurmuştur.

Görme engellinin imamlığının mekruh olması insanların onun imamlığına rağbetinin azlığına da dayanır. Görme engellinin imâm olması, çok olması istenen cemaatin azlığına dolayısıyla sevabın ve ecrin az olmasına neden olabilir.⁶ Görme engellinin imâmetinin mekruh olmasının diğer sebebi de o, temiz olmayan su ile abdest alabilir ve necis elbiseyle namaz kılabilir. Çünkü necâseti göremeyebilir.⁷ Diğer taraftan imâmlık yapacak kimseler arasında ondan daha ehil olan yoksa görme engellinin imâmlık yapmasında herhangi bir mahzur söz konusu değildir.⁸ Zira Hz. Peygamber (s.a.s.)’ın, İbn Ümmü Mektûm ile İtban’ı Medine’ye savaşa gittiklerinden kendi yerine halife bırakmıştır. Bu iki zât da görme engelli idiler. Enes (r.a.): “Nebi (s.a.s.) İbn Ümmü Mektûm’u o kör iken insanlara imâmlık yapması için tayin etti.”⁹ Yine İtban b. Mâlik hakkında da görmediği halde kendi halkına imâmlık yaptığına dair hadis rivayet edilmiştir. Gözleri zayıf olan kimse de görme engelli gibidir.¹⁰

Malikî ve Hanbelîlerin Cumhuriyeti da görme engellinin imâmlığını kerahetsiz câiz görürler.¹¹ Bununla birlikte görme engellinin temizlik için gereken titizliği gösterememesi açısından sağlam kimselerin imâmlığını tercih ederler.¹²

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 41; Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 56; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, 17, 151; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 58; Aynî, *el-Binâye*, II, 394; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 373; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 188; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 139; Öğüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 303.

² İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 134; Dâmâd, *Mecma'u-l-ehur*, I, 163.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 41; Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 157.

⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 58; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 163.

⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 63; Dârekutnî, II, 56; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 199.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 40; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 369-370.

⁷ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, XVII, 151.

⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 38; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 58; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 163; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 560; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 431; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 188; Özel, “A'mâ”, *DİA*, II, 554.

⁹ Ebû Dâvûd, “Salât” 65; Ahmed b. Hanbel, III, 192.

¹⁰ Buhârî, “Ezan” 40; Muvatta', *Sefer*, 415; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 197.

¹¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 85; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, XVII, 151; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, II, 113; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 444.

¹² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 99; Özel, “A'mâ”, *DİA*, II, 554.

İmâm Malik (ö.179/795) görme engellinin imâmetinde bir beis görmez. Çünkü görme hissi namazın farzlarından bir şeyle alakalı değildir. Yine sünnet ve faziletlerinden de değildir. Bilakis onun görmesi onu kiblede alıkoyan meşguliyete sebep olabilir.¹

Görmeyenin imamlığının, görenin imamlığından evla olduğu görüşünü Şafîîlerden² ve Hanbelîlerden bir grup³ tercih etmiştir. Buna göre a‘mâ ile gören arasında fark yoktur ikisi de eşittir. Görme engelli göremediği için bakışlarıyla gereksiz şeylerle ilgilenemez ve a‘mâ görenden evla olur, gören de necâsetten daha iyi korunur ve bu açıdan a‘mâdan evla olur.⁴

Şafîîlerde bir görüşe göre a‘mânın imâmlığı kerahatsiz olarak câizdir.⁵ Onlara göre a‘mâ, gören kimse gibidir. Çünkü namazda daha çok huşu içinde olur. Gören kimse ise pisliklerden sakınır. Bunların her birinde diğesinde olmayan meziyet vardır.⁶

Şafîîlerde ikinci görüşe göre imâmlık konusunda gözleri görenle görmeyen arasında fark yoktur. Bazı âlimler, dış dünya ile ilgisinin daha az olacağı şeklindeki gerçeğe dayanarak görme engellinin, bazıları da temizliğe daha çok dikkat edebileceği gerekçesiyle görenin imâmlığını daha faziletli saymaktadırlar.⁷

İmâm Şafîî görmeyen kişinin imâmetine farklı bir açıdan bakarak etrafını görmüyor olmanın, namaz dışındaki şeylerle meşguliyete mani olacağını söylemiştir. Fakat çoğunlukla, Rasûlullah (s.a.s.) döneminde gören kişilerin imâm tayin edilmesine kıyasla gören kişileri imâmete tercih edeceğini ifade etmiştir.⁸ Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö.476/1083) görenin Ebû İshak el-Mervezî (ö.340/951) ve Gazâlî (ö.505/1111) ise görmeyenin evla olduğu görüşündedirler.⁹ Çünkü, İtban b. Malik görme engelli olduğu halde kavmine imâmlık yapıyordu. Rasûlullah (s.a.s.)’e: Ben

¹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, XVII, 150; Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, I, 133.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 99.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13; Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 251.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 99; “A‘mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 47.

⁵ Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 241; Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba‘a*, I, 430; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî*, II, 188; Özel, “A‘mâ”, *DİA*, II, 554.

⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 99; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 241; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, II, 174; Derdîr, *eş-Şerhu’s-sağîr*, I, 444; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî*, II, 188.

⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 99; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13; Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, s. 251; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 241; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, II, 174; “A‘mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 48; Özel, “A‘mâ”, *DİA*, II, 554.

⁸ Şafîî, *el-Üm*, I, 165.

⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 99; Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, I, 458.

kör bir adamım bana mescide gelmek zor geliyor. Evimde bir yer belirle de orayı namaz yeri edineyim dedi.

Rasûlullah ona: “*Nerede namaz kılmayı seviyorsun diye sordu.*” O da gösterdi. Orada Rasûlullah namaz kıldı.¹ Yine Rasûlullah, görme engelli olduğu halde yerine Ümmü Mektûm’u insanlara imâmlık yapmak üzere atamıştı.”²

Hanbelilere göre de görme engelli bir şey göremediği için boş şeylere bakmayı terk eder ve o namazda daha huşulu olur. Görme engelli boş şeylere bakmaz kalp tefrikinden uzaklaşır ve daha huşulu olur. Koklamanın kaybolduğu gibi görme hissini kaybetme namazın şartlarından, fiillerinden birine engel de değildir.³ İbn Kudame (ö.620/1223), görme engellinin daha çok huşu içinde olacağını söyleyenlere şöyle itiraz etmiştir. Namazda iken gözleri görenin gözlerini kapatması mekruhtur. Bu fazilet olsaydı müstehap olurdu.⁴ Hanbelîlere göre işitme engelli ve kör olan bir kişinin de imâmeti sahihtir.⁵

Görme engellinin imâmeti kerahetsiz diyenlerin delilleri şunlardır: Ümmü Mektûm’un imâm olarak atanması⁶, İtban b. Malik görme engelli olduğu halde kavmine imâmlık yapması,⁷ İbn Abbas’ın imâmlık yapması,⁸ görme hissi namazın farzlarıyla sünneti ve faziletiyle alakalı değildir. Bilakis meşguliyete sebep olabilir.⁹ Görme, koklama duyusunda olduğu gibi namazın fiillerinden bir şey eksiltmez. Görme engelli görenden daha huşuludur.¹⁰

Namazın câizliği rükûnların edasına bağlıdır. Görme engelli de rükûnları edaya kadirdir.¹¹ Görme engellinin imâmlığı gören gibidir. Nebi’nin: “*Allah’ın kitabını okuyanlar kavmine imâmlık yaparlar*”¹² kavline girer. İster görsün ister görmesin kim Allah’ın kitabını okursa imâmette o daha layıktır.

¹ Buhârî, “Ezan” 40; Muvatta’, “Sefer”, 415; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, XVIII, 28.

² Ebû Dâvûd, “Salât” 65; Ahmed b. Hanbel, III, 192; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 87.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13.

⁵ Buhâtî, *Keşşâfü’l-kınâ*, I, 474.

⁶ Ebû Dâvûd, “Salât” 65; Ahmed b. Hanbel, III, 192; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 87.

⁷ Buhârî, “Ezan” 40; Muvatta’, “Sefer”, 415; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, XVIII, 28.

⁸ Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, II, 396; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 28.

⁹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsil*, XVII, 150.

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13.

¹¹ Kâsânî, *Bedâ’i*, I, 157.

¹² Müslim, “Mesâcid”, 290, 291; Ebû Dâvûd, “Salât”, 61.

Hem görme hem de işitme engelli birisine namazda uyulmaz ama böyle birisi başkasına uyabilir.¹

Hanefiler kerahetle görme engellinin imâmlığını geçerli saymışlar ki bu tercihe şayandır. Fakihlerin çoğu ise görme engellinin imâmlığını kerahetsiz caiz görmüşlerdir. Hatta görme engellinin imâm olmasını görenden evla kabul etmişlerdir. Bu görüşün dayandığı deliller şu şekilde değerlendirilebilir: Ümmü Mektûm ile İtban b. Malik'i sahabilerin çoğuyla birlikte savaşa gittiği zamanlarda Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, birkaç kez, buna karşılık görenleri daha çok imâm tayin ettiği görülmektedir. Görme engellinin necasetten daha çok korunduğu ve daha huşulu olduğuna gelince, görme engelli her ne kadar necasete itina gösterse de buna engelinin mani olacağı bir gerçektir. Eğer göremeyen daha huşulu olsaydı namaz kılan herkesin gözlerini kapatması istenirdi. Diğer taraftan huşu şekilden çok kalpte ve zihinde olan bir şeydir. Ayrıca görme engeli namazın; necâsetten taharet yanında kible, vakit ve setr-i avret şartlarının yerine getirilmesine ve kıyamda secdeye bakma, rükuda ayaklara bakma gibi müstehaplarının yapılmasına mani olabilir.

İmâmın cemaatin en üstünü ya da en azından cemaatiyle eşit durumda olması hadisinden de hareketle görme engellinin, imâmlığa ondan daha ehil kimsenin bulunmaması, necâsetten korunması, vaktin girdiğini bilmesi ve kibleyi tayin etmesi şartlarıyla imâm olabileceği sonucuna varılabilir.

1.5.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin imâmlıkta tesiri vardır. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

Hanefilere göre işitme engellinin kendi gibiler için imâmet selahiyeti vardır.² Malikîlere göre işitme engelli birisinin tek başına imama uyması doğru değildir. Çünkü işitme engelli duyamadığı ve başkası olmadığı için imamın fiillerine uyamaz, onu takip edemez.³ Malikîlere göre işitme engelli birisinin imam olması uygun olmaz. Çünkü sehvetiği zaman, onu tesbihle uyarma imkânı yoktur.⁴ Şafî ve

¹ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ 'l-fikhiyyetü 'l-kübrâ*, I, 213

² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 389; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 579; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 388.

³ "Asam", *Mv.Fİ*, XII, 379.

⁴ Küçükler, *Hastalar ve Engelliler İlmihali*, s. 141.

Hanbelîlere göre işitme engellinin arkasında namaz kılmak sahihtir.¹ Şafîîlerde işitme engellinin kıldırıldığı namaz â'mânın kıldırıldığı namaz gibidir² fakat birisi hem işitme hem de görme engelli olursa imam olabilir ama cemaat olamaz. Çünkü bu kişiye bilgi verme imkanı yoktur.³ Hanbelî mezhebinde ise işitme engellinin aynı zamanda görme engeli de olursa bir görüşe göre imamlığı sahih bir görüşe göre sahih değildir. Çünkü bu kişinin hataları ne söz ile ne de işaretlerle düzeltilir.⁴

Hanbelîlere göre işitme engelinin kıldırıldığı namaz sahih olmakla birlikte imamlığı mekruhtur. Çünkü o namazın şartlarını yerine getirebilir durumdadır.⁵

İşitme engellinin kendi gibilerine imâm olabileceği şeklinde Hanefîlerin, herkese imâm olabileceği şeklinde Şafîî ve Hanbelîlerin görüşü verilmiştir. Bu görüşlerden Hanefîlerin görüşünü tercih etmek daha uygundur. Çünkü imâm olmanın şartları arasında bedenî sağlamlık da bulunmaktadır. İmâm cemaate önderlik yapacağı için cemaatten her açıdan daha iyi olmalı ki önder olsun, yönlendirsin. Hz. Peygamber (s.a.s.) de imamın cemaatin en üstünü veya onların seviyesinde olmasını tavsiye etmiştir. Bu nedenlerden dolayı işitme engelli, ilim, kıraat, dindarlık, vs. açıdan kendisinden daha iyi birisi olduğu zaman imâmlık için tercih edilmez. Ancak birbirine benzeyen durumdaki kimselerin birbirine imamlığı sahih kabul edildiği⁶ için işitme engelli eğer kendi gibi işitme engellilerden oluşan bir cemaat olursa ve duyan insanlar içinde ilim, kıraat, dindarlık, vs. açıdan kendisinden daha iyi birisi olmazsa onlara imâmlık yapabilir.

1.5.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli imâmlıkta kıraati yerine getirememeye açısından etkilidir. Kıraat namazın rükünlerinden birisidir. Namazın sahih olması için gerekli olan kıraatı bilmeyenlerin veya bilip telaffuz edemeyenlerin, bilen ve telaffuz edenlere imâmlık yapmaları câiz görülmemiştir.⁷

¹ "Asam", *Mv.F*, XII, 379.

² Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 241.

³ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 441.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13; Merdâvî, *el-İnsâf*, II, 177.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 13; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 474; "Asam", *Mv.Fİ*, XII, 379.

⁶ İbn Müflih, *el-Mübdî'*, II, 76; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 177.

⁷ Bilmen, *Büyük İslam İlmihalil*, s. 139; Ögüt, "İmam", *DİA*, XXII, 189.

Kıraat namazın rükünlerinden biri sayıldığı ve imâmın namazın sahih olmasına yetecek kadar ezberden Kur'an okumayı bilmesi, herkesin duyacağı şekilde tekbir getirmesi ve cehren kılınan namazlarda açıktan okuması gerektiğinden konuşma engellilerin okuma bilen kimselere ve özürsüzlere imâmlığı câiz görülmemiştir.¹

Konuşma engellinin kendisi gibilere imâmlık yapmasına gelince; Hanefî, Malikîler ve Hanbelîlerde bir görüş, konuşma engellinin başka bir konuşma engelliye veya konuşma engellilere imâm olabileceğini söylerken Şafî ve Hanbelîlerde diğer bir görüş cemaatin konuşma engelli veya konuşan kimselerden olması arasında bir ayırım yapmadan her halûkârda konuşma engellinin imâmetini geçersiz saymışlardır.²

Konuşma engeli sayılan pelteklığın de imâmlıkta etkisi vardır. İmamlığın sıhhat şartlarından biri de, imamın dilinin düzgün olmasıdır. Mesela “ر” harfini, “غ” harfine; “س” harfini “ص” harfine, “ذ” harfini “ز” harfine çevirmemelidir. Telaffuzu böyle bozuk olanlara bir harfi başka bir harfe kaydıranlara peltek denmiştir.³ Yine “س” harfini “ث” söyleyen peltek olarak tanımlanmıştır.⁴ Böyle kimseler dillerini düzeltmeye ve harfleri mümkün mertebe doğru telaffuz etmeye çalışmaları gerekir. Eğer düzeltmeye gayret etmezlerse imâm olmaları bir yana kendi namazları da sahih olmaz. Hanefî, Şafî ve Hanbelîler bu hükümde görüş birliği etmişlerdir. Malikîler buna muhalefet ederek pelteğin namazının sahih olduğunu belirtmişlerdir.⁵ Malikîlere göre pelteğin, “ف” yı tekrarlayanın, bir harfi hataen başka harfe çevirenin imamlığı mutlak olarak sahihtir. Dilini düzeltmeye çalışmasına da gerek yoktur. Çünkü imâmlıkta peltek olmama şartı yoktur.⁶

¹ Ögüt, “İmam”, *DİA*, XXII, 188.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 139; Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 57; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 13; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 59; İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, II, 38; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 367; İbn Müflih, *el-Mübdi'*, II, 76; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 239; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi'*, I, 253; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 177-178; “Haras”, *Mv.F*, XIX, 93; Ögüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 303.

³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 180; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 412.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 582.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 15; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 323; Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, II, 114; Büceyrimî, *Tuhfe*, II, 335; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 412.

⁶ Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, II, 114; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 413.

Peltek olanların imamlığına gelince bu konudaki görüşler şöyledir. Hanefîlere göre dilinde kekemelik ve pelteklik bulunanlar imâmlıktan menedilir. Şafîî ve Hanbelî fakihlerine göre bunların imâmlığı mekruh olur.¹

Hanefîlerde sahih olan görüşe göre peltek olmayan bir kimse pelteğe uyarak namaz kılamaz.² Peltek ancak kendisi gibilerine imâm olabilir.³ Peltek ya imama uyarak namazını kılar ya da farz miktarı pelteksiz bir yer bulur da onunla namazını kılar. Aksi halde namazı sahih olmaz. Peltek söylediği harfleri düzeltmeye çalıştığı halde düzeltemez ve bu şekilde namaz kılsa bu namazı da sahihtir.⁴

Hanefîlerde bir görüşe göre peltek, peltek olmayanlara imâmlık yapabilir. Çünkü onun söylediği kendisine lügat olmuştur. Diğer bir görüşe göre de pelteğin imamlığı mekruhtur. İbn Âbidîn (ö.1252/1836) ihtiyaten sahih olmaması gerektiği görüşünü tercih etmiştir.⁵

Konuşurken “ ف ” harfini tekrarlayan kimseye gelince, bunlarda kendileri gibilerine imâmlık yapmaları sahihtir. Kendileri gibi olmayanlara imâmlık yapmaları Hanefîlere göre sahih değildir. Şafîî ve Hanbelîlere göre ancak kerâhetle birlikte sahih olur. Malikîler ise mutlak olarak kerahetsiz sahih olduğunu ileri sürerler.⁶ “ف” harfini hiç söyleyemeyenin de imâmeti sahih değildir. Çünkü kendinin namazı olmadığı gibi cemaatinin de namazı olmaz.⁷

Hataen bir harfî başka bir harfe çeviren mesela “ مستقيم ” yerine “ متقيم ” diyen kişi de peltekle aynı hükme tabi olur. Dillerini düzeltmeye çalışır. Beceremezlerse kendi gibilerine imâmlık etmeleri sahih olur. Ama dillerini düzeltmeye çalışmazlarsa hem imâmlıkları hem kendi namazları bâtil olur.⁸

Dilinde kekemelik bulunanların imamlığı ise Hanefîlere göre hiç kabul edilmezken Şafîî ve Hanbelî fakihlerine göre mekruhtur.⁹

¹ Ögüt, “İmam”, *DİA*, XXII, 188.

² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 389; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 582.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 389; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 582; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 412; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 180.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 582.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 32; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 582.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 15; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 323; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, I, 217; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 582; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 412.

⁷ Bâbertî, *el-İnâye*, II, 100.

⁸ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 412.

⁹ Ögüt, “İmam”, *DİA*, XXII, 189.

Konuşma engellilerin imâmlığı ile ilgili hükümler sahip oldukları engellere göre değişmektedir. Hiç konuşamayan konuşma engellilerin konuşabilenlere imâmlığı kabul edilmemiş, kendileri gibilere imâmlığı fakihlerin bir kısmına göre kabul edilmiş ama bir kısmına göre bunların imamlıkları her halukârda geçersiz sayılmıştır. Konuşabilen ama konuşmasında pelteklik, kekemelik gibi sorunlar olanlara gelince bunların imâmlığını geçersiz sayanlar olduğu gibi, kendileri gibilere imâmlık yapabileceklerini söyleyenler de vardır.

İmâmlıkta kıraat önemlidir. Buna göre konuşma engellinin imâmlığı değerlendirilir. Eğer konuşma engelliden daha iyi kıratı olan birisi varsa her zaman imamlıkta öncelik onundur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslümanlar üç kişi olduğunda aralarından birinin imâm olmasını, imamlığa en lââyık kimsenin de kıraati en iyi olan kişi olduğunu belirtmiştir.¹ Ayrıca bu “kuvvetlinin zayıf üzerine kurulamayacağı” prensibine de aykırıdır. Fakat kıraat konusunda konuşma engelliden daha iyi birisi yoksa konuşma engelli imâm olabilir.

1.5.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin imâmlık üzerinde tesiri vardır. Bu konuda mezheplerin görüşleri şu şekildedir.

Hanefilere göre felçlinin, bir veya iki ayağı veya elleri kesik olanın imâmlık yapması mekruhtur.² Ancak vakıf sahibi, imâmlık yapana ücret verilmesini şart koşarsa mekruh olmaz. Çünkü alınan bu para, yardım ve sadaka kabilindedir.³ Yine kendisinde bulunan noksanlık veya kusurdan dolayı arkasında namaz kılanlarda bir hoşnutsuzluk oluşursa bu kişilerin imâmlık yapmaları mekruhtur.⁴

İki ayağı kesik, kötürüm veya felçli olana gelince bütün mezhepler namazın rükûnlarından kıyamı yerine getirmekten aciz olduklarını söyleyerek bunların imâmlıklarının sahih olmayacağını ifade etmişlerdir. Çünkü imâm daima cemaatten üstün olmalıdır. Hanbelîlere göre iki eli veya iki ayağı kesik olanlar eğer kıyamda durmaları mümkünse imâmlıkları kerahetle birlikte sahihtir. Eğer kıyamda

¹ Müslim, “Mesâcid”, 289-290; Ebû Dâvûd, “Salât”, 61.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 58; İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, I, 562; Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba’a*, I, 430; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, II, 192.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba’a*, I, 430.

⁴ Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba’a*, I, 430.

duramıyorlarsa sadece kendi gibilerine imâmlıkları sahih olur.¹ Yine Hanbelîlere göre bir ayağı kesik olan namazın rükûnlarını yerine getirdiği için imâmeti sahih olur. Ancak bir eli kesik olanın tıpkı iki ayağı kesik olan ve felçli olan gibi imâmeti sahih olmaz.² Bir görüşe göre bir eli kesik olanın imâmeti sahihtir.³

Fıkıhçıların çoğuna göre iki eli veya bir ayağı kesik olanın imamlığı geçerlidir.⁴ Hanbelîlere göre iki ayağı kesik olan, ayağının kalan kısmı ile veya bir araç ile secde edebiliyorsa imamlığı geçerlidir.⁵

Elleri kesik olanın imâmetinin sahih olmadığını söyleyen fıkıhçılar secde azalarından bir kısmını kullanamadığından dolayı olduğunu belirtmişlerdir. Elleri olmayanın imamlığı sahih ancak mekruh olduğunu ileri sürenler, bu durumun bir aczden ortaya çıktığını ve namazın rükûnlerine zarar vermediğini söylemişlerdir.⁶

Ortopedik engellilerden kamburun kıyamda durabilenler için imâmetinin sahih olduğu ve olmadığı şeklinde iki görüş vardır.⁷ Kamburun kamburluğu rükû derecesinde olmazsa imâmeti sahih olur.⁸

Hanefîlere göre ayakta namaz kılan kişinin, rükû ve secdeyi yapabildiği halde oturarak namaz kılana tâbi olması sahihtir.⁹ Rükû ve secdeyi yapmakta âciz olup oturarak namaz kılan kişiye, bunları yapmaya muktedir olup ayakta namaz kılan kişinin tâbi olması sahih olmaz.¹⁰ Hem imâm, hem de kendisine uyan, rükû ve secdeden aciz olup oturarak îma ile namaz kılanlarca, iktidâ sahih olur.

Malikîlere göre imâm rükûnleri tam olarak yerine getirme kudretine sahip olmalıdır. Fatihayı okuyamamak, rükû, secde yahut kıyam yapamamak gibi namazın herhangi bir sözlü veya fiili bir rükûnünü yerine getirmekten âciz olan kimselere başkalarının uyması sahih değildir. Ayakta durarak namaz kılan kişinin ayakta durmaktan âciz olup da oturarak kılan kişiye tâbi olması, kılınan namaz nâfile de olsa

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 29; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 431; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 196.

² İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, II, 31.

³ İbn Abdilber, *el-Kâfî*, I, 184.

⁴ İbn Abdilber, *el-Kâfî*, I, 184; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 13.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 13; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 196.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 13.

⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 368; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 383; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 224.

⁸ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, I, 143; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 383.

⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 58; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 110.

¹⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 58; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 110; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 59; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 224.

sahih olmaz. Ancak, imâm ile cemaat namazın rükûlerini yerine getirmekten âcizlikte eşit olurlarsa, meselâ namazda kıyamdan âciz olan kimsenin kendisi gibi oturarak namaz kılana uyması esah olan görüşe göre sahihtir. Ancak kıyam, oturma yahut yaslanarak namaz kılmaktan aciz olup îma ile farzı yerine getiren kimselerin kendileri gibi kimselere uymaları sahih değildir.¹

Şafîilere göre ayakta namaz kılan kişinin, ayakta durmaktan aciz olduğu için yan yatarak kılana tâbi olması sahih olur. Rükû ve secdeyi yapabilenin, bunları yapmaktan âciz olana tâbi olarak kıldığı namaz sahih olur. Hanbelîlere göre ayakta kılanın, ayakta durmaktan âciz olup oturarak kılana tâbi olması sahih değildir. Yalnız, ayakta durmaktan âciz olan kimse görevli imama veya âcizliği ortadan kalkması umulan geçici bir sebepten ileri geliyorsa bu durumda kendisine tâbi olunması sahih olur.²

Kıyâmdan âciz olan iki kişinin birbirine iktidâsı sahih olamaz. Zirâ imânın belli bir ölçüsü yoktur. Olabilir ki imamın îması, kendisine uyanın îmasından daha azdır. Âcizlik seviyeleri eşit olmazsa, meselâ imâm secde yapmaktan, kendisine uyan kişi de rükû yapmaktan âciz olursa, bu durumda yapılan imâmlık sahih olmaz.³ Rükûnleri yerine getirmede acizyetleri eşit olursa birbirlerine imâmlıkları sahih olur.⁴

Özetle Hanefî, Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre îma ile namaz kılan kimsenin kıyam ve rükû gibi rükûnleri eda edebilenlere imâmlık yapması câiz görülmezken, Şafîiler bunu câiz görürler. Aynı şekilde oturarak namaz kılanın ayakta duranlara imamlığı Malikî ve Hanbelî mezheplerinde câiz sayılmazken, Şafîî mezhebiyle Hanefî fakihlerinin çoğunluğuna göre ise câizdir. Câiz görmeyenler, cemaatle namazda “kuvvetli olanın zayıf üzerine kurulamayacağı” şeklindeki genel kurala, câiz sayarlarsa Hz. Peygamber (s.a.s.)’in son namazını oturarak kıldırıldığını bildiren hadise⁵ dayanmaktadır.⁶

Ortopedik engellinin imâmlığı sağlam insanlara ve kendi gibi engellilere imamlık yapması şeklinde iki şekilde değerlendirilmelidir. İmâmın cemaatin en üstünü ya da en azından cemaatiyle eşit durumda olması hadisinden hareketle

¹ Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 205; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, I, 377; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, I, 327; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 418.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I 98; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 110; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 29; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 264; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 498.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 418.

⁴ İbn Müflih, *el-Mübdî'*, II, 76; Muhammed Aliş, *Menehi'l-Celil*, I, 360.

⁵ Buhârî, “Ezan”, 51; Ahmed b. Hanbel, VI, 148.

⁶ Ögüt, “İmam”, *DİA*, XXII, 189.

ortopedik engelliden daha üstün özelliklere (dindarlık, kıraat, ilim,vs.) sahip sağlıklı birisi bulunduğu zaman onun imâm olması gerektiği görüşüne varılabilir. Fakat böyle olmasına rağmen ortopedik engelli imâm olabilir. Fakihlerin çoğunun görüşü bu yöndedir. Ama Hanefilerin görüşü tercihe şayandır. Yani bu durumda ortopedik engellinin imâmlığı mekruh olur. Ortopedik engelli kendi gibilerine imâmlık yapabilir. Yine aralarında en iyi olanın imâmlığı tercih edilmelidir.

1.6. Cemâatle Namaz

Cemaatle namaz, bir araya gelen Müslümanların bir imama uyarak topluca kıldıkları namazdır.¹ İslâm dininde cemaat halinde ibadet teşvik edilmiş, hatta bazı ibadetler için cemaat şart koşulmuştur. Her gün kılınan beş vakit namaz, haftada bir kılınan Cuma namazı, bayram namazları cemaatle eda edilen belli başlı ibadetlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatı boyunca cemaate namaz kıldırması, hastalandığında da cemaate katılarak Ebû Bekir'in arkasında kılması, konunun İslâm'daki yerini göstermesi bakımından önemlidir.²

Hanefî ve Mâliki fakihlerinin bir kısmı ilgili hadislerden başka “*rükû edenlerle beraber rükû edin*”³ mealindeki âyete dayanarak cemaatin vacip olduğunu söylemişse de cemaatle kılınan namazın tek başına kılınana göre daha fazla sevap kazandırdığını ifade eden hadislerden hareketle cemaatin namazın rükünlerinden olmayıp bu ibadeti daha kâmil ve daha etkili hale getiren tamamlayıcı bir unsur olduğu ileri sürülmüştür. Bu sebeple de Hanefî ve Mâliki fakihlerin çoğunluğuna göre cemaatle namaz kılmak müekked sünnettir. Namazları cemaatle kılmak, Şâfîlilere göre farz-ı kifâye, Hanbelîlere göre farz-ı ayındır.⁴

İlgili hadisleri, ayrıca dinde kolaylığın tercih edildiğini⁵ ve kimseye gücünün üzerinde yük yüklenmeyeceğini⁶ belirten âyetleri göz önünde bulunduran İslâm âlimleri havanın çok soğuk veya çok sıcak olmasını, şiddetli rüzgâr, kar, yağmur, çamur vb. tabii engelleri, hastalık, körlük veya yüreyemeyecek kadar yaşlı, felçli

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 570; Erboğa, “Cemâat Namazı”, *ŞİA*, I, 371.

² Uzunpostalcı, “Cemaat”, *DİA*, VII, 288.

³ Bakara, 2/43 (وَازْكُرُوا مَعَ الرَّائِعِينَ).

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 93; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 102; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 182; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 365; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, II, 81; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 424; *İlmihal*, *DİA*, I, 271; Uzunpostalcı, “Cemaat”, *DİA*, VII, 288.

⁵ Hac, 22/78 (وَمَا جَعَلْ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ).

⁶ Bakara, 2/286 (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا).

olma, topal olma gibi önemli bedenî özürleri, ayrıca can güvenliğinin bulunmayışını, hastaya bakma, cemaate gittiği takdirde bir daha elde edemeyeceği ilmî bir fırsatı kaçırma, cenaze hizmetleriyle meşgul bulunma, kaybolan bir malı arama gibi önemli meşguliyetleri ve soğan, sarımsak vb. şeyleri yemiş olma gibi durumları cemaate katılmama için mazeret kabul etmişlerdir.¹

Cemaate katılmada bedensel engellerin hepsi de etkilidir. Bu konunun ayrıntısı şu şekildedir.

1.6.1. Görme Engeli

Cemaatle namaz kılmada görme engelinin tesiri vardır. Fakihler görme engellinin cemaate katılmasının hükmünde ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî² ve Malikîlere³ göre a'mânın cemaate götürecekt vasıtaları ve götürecekt kimseleri bulunsa bile cemaate katılması, gitmesi vacip değildir. Bu konudaki delilleri şunlardır:

Birisi Hz. Peygamber (s.a.s.)'den evinde namaz kılmak için izin ister. Ona izin verir sonra, Hz. Peygamber (s.a.s.) adamın arkasından seslenir “*sesi duyuyor musun*” adam “evet” deyince “*icabet et*” buyurmuştur.⁴

İbn Abbas Nebî'den: “*Kim sesi işitir ve gelmezse, namazı olmaz ancak özrü hariç*”⁵ sözünü nakletmiştir. Görüldüğü gibi cemaatten hazır bulunmayı özür düşürür. Müslümanların icması ile bu özürden kasıt da götürecekt biri olmadığında görme engelidir.⁶

Sahabeden Ka'b b. Malik (ö.50/670) babası gözlerini kaybedince, ona rehberlik yaptığını ve Cuma günü olunca da namaza götürdüğünü bildirir.⁷

İbn Abidin bu konuda: “Güçlük ve zahmetle günah ortadan kalkar ve terke ruhsat verilir. Lakin efdali kaçırmış olur. Bunun delili Ümmü Mektûm izin isteyince Peygamberin “*senin için ruhsat bulamıyorum*” buyurmasıdır. Yani senin için

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 555, 556; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 144; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 171-172; Uzunpostalcı, “Cemaat”, *DİA*, VII, 289.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, I, 155-156; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 376; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 367; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 554.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 83; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 102; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 391.

⁴ Müslim, “Mesâcid”, 255; Nesâî, “İmâmet”, 50; İbn Mâce, “Mesâcid”, 17; Ahmed b. Hanbel, IV, 43.

⁵ İbn Mâce, “Mesâcid”, 17; Dârekutnî, I, 420; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XI, 446.

⁶ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 154.

⁷ İbn Mâce, “İkâme”, 78; Dârekutnî, II, 5; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, I, 305 .

cemaate gitmeden onun sevabı verilir” demektir. Yoksa görme engelliye cemaat vaciptir manasında değildir”¹ diyor.

Şafî² ve Hanbelîlere³ göre a‘mânın cemaate katılarak namazda hazır bulunması vâciptir. Hanefîlerden Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre de vaciptir.⁴ Bu konudaki delilleri aynı hadislerdir. Özellikle İbn Ümmi Mektûm hadisidir. Onlara göre cemaate katılmanın bu hadiste farz-ı ayn olduğu açıktır. Böyle olmasaydı Hz Peygamber (s.a.s.) ona izin verirdi.

Ebû Hureyre (r.a.)’dan rivayete göre Nebî (s.a.s.)’e görme engelli bir adam gelip, kendisini mescide götürüp getirecek bir rehberi (kâid) olmadığını söyleyerek, evinde namaz kılmak için ruhsat istedi. Allah’ın elçisi önce kendisine bu konuda ruhsat verdi. Adam dönüp giderken yeniden çağırdı ve “*namaz için okunan ezanı işitiyor musun?*” diye sordu. Adam “evet” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): “*O halde davete icâbet et buyurdu.*”⁵

Abdullah b. Ümmi Mektûm (r.a.) de yaşlı ve görme engelli olduğunu ve evinin uzakta olup, kendisi için bir rehber de bulunmadığını söyleyerek, mescide gelmemek için izin istemiş, ezan sesini duyduğunu bildirmesi üzerine, Allah’ın elçisi, “*senin için bir ruhsat bulamıyorum*” diye cevap vermiştir.⁶

Diğer yandan Allah elçisinin yine görme engelli olan İtban b. Mâlik (r.a.)’e evini mescid edinmesi için izin verdiği nakledilir. İtban görme engelli olduğu halde yakınlarına imâmlık yapıyordu. Rasûlullah (s.a.s.)’e gelerek şöyle dedi: “Ben görme güçlüğü çeken birisiyim. Kimi zaman karanlık, yağmur ve sel oluyor. Evime gelerek bir yerde namaz kılsanız da, ben orasını namaz kılma yeri (musallâ) edinsem. Bunun üzerine Allah’ın elçisi geldi ve yer olarak neresini sevdiğini sordu. İtban evin bir yerini gösterdi ve Rasûlullah (s.a.s.) orada namaz kıldı.”⁷

Görme engellinin cemaatle namaz kılmaya katılmasının vacip olduğu da vacip olmadığı da aynı delillere dayanmaktadır. Bu iki görüşten hiç birisi tercih

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi ‘l-muhtâr*, I, 554.

² Şirbînî, *Muğni ‘l-muhtâc*, I, 229; Zuhaylî, *el-Fikhu ‘l-İslâmî*, II, 150.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 3; İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Salatu ve ahkamu tarikuhu*, s. 99.

⁴ Kâsânî, *Bedâ’i*, I, 156.

⁵ Müslim, “Mesâcid”, 255; Nesâî, “İmâmet”, 50; İbn Mâce, “Mesâcid”, 17; Ahmed b. Hanbel, IV, 43.

⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 47; İbn Mâce, “Mesâcid”, 17; Ahmed b. Hanbel, IV, 43.

⁷ Buhârî, “Ezan” 40; İbn Mâce, “Mesâcid”, 17; Muvatta’, “Sefer”, 415; Taberânî, *el-Mu‘cemu ‘l-kebir*, XVIII, 28.

edilmeyip şöyle bir görüşe varılabilir. Görme engelli cemaate katılma konusunda tâkati ve imkânı ölçüsünde sorumlu olur. Tâkat ve imkânı olmadığı yerde sorumluluğu da kalkar. Nitekim Allah Teâlâ: “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar”¹ buyurmuştur. Şöyle ki görme engelli camiye gideceği yolu çok iyi bilir ve kendisine zarar gelmeden güvenle gidebilirse onun cemaate katılması gerekir. Çünkü ilgili hadislerde mümkün olduğunca görme engellilerin topluma katılması, onlarla kaynaşması istenmektedir. Görme engelli caminin yolunu bilemiyor veya yolu biliyor ama yol güvenli değilse onun cemaate katılması gerekmez. Böyle bir durumda görme engelliye ücretsiz yada imkânı varsa ücretli birisi camiye gitmesine yardım ederse yine onun cemaate katılması lazımdır.

1.6.2. İşitme Engeli

Cemaatle namazda işitme engeli etkilidir. İşitme engelli olanların cemaat oluşturup oluşturulamayacağı açısından işitme engelinin tesiri hakkında fakihlerin görüşleri şu şekildedir.

Hanefilere göre işitme engelinin kendi gibiler için imâmet selahiyeti bulunduğu için cemaat oluşturması sahihtir.² Hanbelîlere göre³ ancak kırk kişi ile cemaat oluşturabilir.⁴ Bu kırk kişinin hepsi işitme engelli olursa cemaatleri sahih olmaz.

İşitme engelinin cemaatle namaz konusunda diğer etkisi işitme engelinin ezanı duyamamasıdır. Ezanı duyanın icabet edip namaza gitmesi gerekir. İşitme engelli duyamayınca bundan sorumlu olmaz.⁵

İşitme engellilerin cemaat oluşturabilmeleri hakkında Hanefî ve Hanbelîlerin görüşleri bulunmuştur. Malikî ve Şafîlerin bu konuda görüşlerine rastlanmamıştır. Malikîler bu konuya değinmeden genel olarak mükellef, hür erkek, mukim kişilerden cemaat oluşturulur demişlerdir.⁶ Demek ki belirtilmediğine göre işitme engellilerle cemaat oluşabilir. Çoğunluğun görüşü ve tercihe de uygun olan işitme engelinin

¹ Bakara, 2/286 (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا).

² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 389; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 579; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 388.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 384.

⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, II, 29.

⁵ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 375.

⁶ Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 260.

cemaat oluşturabilmesidir. İşitme engelliler, kendileri gibi işitme engelli veya duyan bir imâma uymak üzere cemaat oluşturabilirler. Ancak Cuma namazı için oluşturulan cemaatin tamamı işitme engelli olduğu zaman hutbeyi dinleyen olmayacaktır ve cumanın farzı yerine gelmeyecektir. Bu durumda cemaatin tamamı işitme engelli olmamalıdır. Bunun dışında işitme engelliler cemaat oluşturmada duyanlar gibidir.

1.6.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin cemaat oluşturmada tesiri vardır. Cemeatle namazda konuşma engelli, konuşma engelliye veya ümmiye uyabilir fakat aksi olmaz. Ümmnin tahrimine muktedir olması hâlinin konuşma engelliden daha kuvvetli olduğuna delildir.¹

Hanefilere göre konuşma engellilerin kendi gibiler için imâmet selahiyeti bulunduğu için cemaat oluşturmaları sahihtir.² Malikîler bu konuya değinmeden genel olarak mükellef, hür erkek, mukim kişilerden cemaat oluşturulur demişlerdir.³ Demek ki belirtilmediğine göre konuşma engellilerle cemaat oluşabilir. Hanbelîler de konuşma engellilerin ancak kırk kişi olduklarında cemaat oluşturabileceklerini ifade etmişlerdir.⁴

Konuşma engellilerin cemaat oluşturmamaları yönünde fakihlerin bir görüşüne rastlanmamıştır. Dolayısıyla konuşma engelliler cemaat oluşturabilirler. Hatta konuşma engellilerin engellerinden dolayı namazlarını cemaatle kılmaları daha uygun olur.

1.6.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin cemaatle namaz kılmaya tesiri vardır. Eğer cemaate katılmak için ortopedik engelli cemaate gidemeyecek durumda olursa bundan muaf olur. Ama gitme isteğinde olup da gidememesi halinde yine de cemaat sevabına ulaşır.

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 579, 594.

² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 389; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 579; Cezârî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 388.

³ Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 260.

⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, II, 29.

Daha önce geçen görme engelinin cemaate katılması hakkındaki görüşler ortopedik engellinin cemaata katılması hakkında da geçerlidir. Ortopedik engelli eğer bir vasıta ile veya ücretli yahut ücretsiz birisinin yardımı ile gitme imkânı bulursa cemaatle namazda hazır olmaya çalışmalıdır. Çünkü gücü yeterse bundan sorumlu olur. Yetmezse sorumlu olmaz.

Cemaate katılmama mazeretleri arasında felçli, kötürüm, eli ayağı kesik, sadece bir ayağı veya iki ayağı kesik gibi ortopedik engelli kişiler de sayılmıştır. Ebû Hanife'ye göre bunların binekleri ve vasıtaları olsa bile cemaate katılmaları vacip değildir.¹

1.7. Cuma Namazı

Cum'a namazı, Cuma günü öğle vaktinde kılınan iki rekat farz namazın adıdır.² İslâm'da haftalık toplu ibadet günü olarak Cuma seçilmiş, bu günün bir bayram olduğu birçok rivayette açıkça belirtilmiştir³. Cum'a sûresinin dokuzuncu âyetinde Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığınız (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın.*”⁴

Cuma namazının, belli şartların gerçekleşmesi halinde farz olduğu konusunda ittifak vardır. Bütün namazlarda şart olan İslâm, akıl, bulûğ, tahâret şartlarından başka Cuma namazının vücûb ve sıhhat şartları vardır. Vücûb şartları Cuma ile yükümlü olmak için, sıhhat şartları ise namazın muteber ve geçerli olması için gereklidir. Vücûb şartları üzerinde mezhepler arasında önemli bir görüş ayrılığı yoktur. Bir Müslümanın Cuma namazı ile yükümlü olabilmesi için erkek, hür, mukim (dinen yolcu sayılmayan) ve mazeretsiz olması şarttır.

Cuma namazı yükümlülüğünü düşüren mazeretler de şunlardır: Hastalık, hasta bakıcılık, kişiyi bitkin hale getiren yaşlılık, sağlığa zarar verecek ölçüde sıcak veya soğuk, aşırı derecede yağmur ve çamur, mal, can bakımından güvenliğin bulunmaması,⁵ görme engeli ve kötürümlüktür.⁶

¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 367; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 153.

² Karaman, “Cuma”, *DİA*, VIII, 85; Döndüren, Eryarsoy, Yağcı, “Cuma Namazı”, *ŞİA*, II, 22.

³ Muvatta', “Tahâret”, 144; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 197; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 243.

⁴ Cum'a, 62/9 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ).

⁵ Karaman, “Cuma”, *DİA*, VIII, 86.

⁶ *İlmihal*, *DİA*, I, 292; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 155.

Kendilerine Cuma namazı farz olmayan kimseler bu namaza iştirak ettikleri takdirde ibadetleri sahih olmakta ve öğle namazının yerine geçmektedir.¹ Bu bakımdan Cuma namazının vücûb şartı uygulamada kılınmasını engelleyen şartlar değildir. Buna karşılık sıhhat şartları namazın geçerliliğiyle ilgili olduğundan bunlardan birinin bulunmaması namazın kılınmasına engel teşkil ettiği için önem arz etmektedir. Bedensel engellerin hepsi bu şartların yerine getirilmesinde etkilidir.

1.7.1. Görme Engeli

Görme engelinin Cuma namazına mükellef olmada tesiri vardır. Görme engelli olan kimsenin Cuma namazını kılmakla mükellef olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.²

Ebû Hânife, görme engelinin Cuma namazını kılması farz değildir, demiştir. Ona göre böyle kişilerin kendi başına mescide gidebilme gücü yoksa, ücretli veya meccâni bir yardımcı bulsa bile, Cuma namazını kılma yükümlülüğü yoktur.³ Kendisine kılavuzluk yapacak birisi olsa bile, görme engelli kişiye Cuma namazı vâcip değildir. Ancak görme engelli, Cuma namazının kılınacağı mescide kadar uzanan ve oraya bağlı bir ipe veya duvara tutunarak gitme imkânına sahip olursa, o zaman Cuma namazı kendisine vâcip olur.⁴

Görme engelinin Cuma namazını kılmakla mükellef olmadığını söyleyen Ebû Hanife'nin bu husustaki gerekçesi şudur; kör de hasta gibi Cuma namazını kılmada şahsen acizdir. Başkasının yardımı ile bu namazı kılmaya muktedir olmaz. Çünkü kendisine kılavuzluk eden adam camiye götürürken onu yolda bırakabilir.⁵ Görme engelli mükellef sayılmaz. Mükellef başkasının yardımı ile bir şeye kâdir olmaz. Bir kişi bir şeyi yapmak istediğinde yapabiliyorsa ona kâdirdir. Bu başkasının gücüyle olmamalıdır.⁶

¹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 55; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 378; *İlmihal*, DİA, I, 292.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 82.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 23; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 259; Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 83; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 376, II, 50; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, I, 144; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 600; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 9; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 155; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 378; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 170.

⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, I, 497; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 382, 383.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 259; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 96; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 376, II, 50; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154.

⁶ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 163; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154.

İmameyn ve Malikîler ise şöyle demiştir: Kendisini camiye götürecektir birini bulabilirse, görme engellinin de Cuma namazı kılması farz olur. Çünkü bu durumda o Allah (c.c.)'ın zikrine koşmaya, camiye gitmeye muktedir olur. Bu haldeki görme engelli, kaybolmuş, yolunu yitirmiş kimse gibi olmaktadır. Kendisini camiye götürecektir birini bulduğunda, onun da Cuma namazını kılması farz olur.¹

Şu halde görme engelli kimseler bu iki görüşten birini tercih edebilirler. Fakat ihtiyatlı davranma açısından İmameynin görüşünü tercih etmek daha uygun olur. Şu da var ki; Cuma namazını kılması hâlinde Cuma namazı sahih olacağı hususunda ittifak vardır.² Görme engelli camide iken Cuma olursa Cuma ona farz denilmiştir. Çünkü burada illet güçlüktür. O da yoktur.³

Tek gözü bulunan kimseye Cuma namazı farz olduğu gibi görmesi zayıf olana da farzdır.⁴

Sokaklarda gezen ve götürecektir kimsesi olmadığı halde zahmetsizce yolları tanıyan, kimseye sormadan istediği mescidi bulan bazı görme engellilere Cumanın farz olduğu söylenmiştir. Çünkü bu takdirde görme engelli kendi kendine camiye gidebilen hasta gibidir. Hatta hastaya çok defa bunlardan da çok meşakkat ârız olur.⁵

Malikîlere göre Cuma namazını terk etmeyi mübah kılan bir özrün bulunması bir bineğe binerek veya başkası tarafından taşınarak mescide gittiğinde zarar gören kişinin Cuma namazı kılma yükümlülüğü düşer. Ücretli bir kişinin kendisini mescide taşıması hâlinde mescide gidebilirse ve vereceği bu ücret de bütçesine zarar vermezse, yani tâkati ve sınırlarında olursa Cuma namazını kılmak kendisine vâcib olur.⁶

Şafîîlerden bazıları görme engelliden Cuma namazı düşer dese de eğer görme engelli ücretsiz veya ödeyebileceği bir ücret karşılığında kendisini götürebilecek

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 23; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 259; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 50; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, II, 92; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 516; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 9; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 378; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 155; Özel, "A'mâ", *DİA*, II, 554.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 378.

³ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154.

⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 485; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154.

⁶ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, II, 92; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, I, 516; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 380.

birisi ile Malikîlerin ileri sürdükleri gibi Cuma namazına gidebilirse Cuma namazı ona vacip olur demişlerdir.¹

Şafîilerde de hemen hemen aynı şeyler söylenmekle birlikte, görmeyenin kendisini camiye götürecek birini bulabilmesi durumunda vacip olacağının² zikredilmesinin yanı sıra görmeyen kişinin kendi kendine âsâ yardımıyla rahatlıkla yürüyebilmesinin de vacip olmasına sebep olacağı söylenmiştir.³

Hanbelîlere göre a‘mânın üzerinden Cuma namazı yükümlülüğü, kendisine kılavuzluk eden birini bulamadığı veya bir duvar ya da mescide kadar uzanan bir ip gibi, kendisine tutunarak el yordamıyla mescide gitmesine imkân veren bir işaret bulamadığı takdirde düşer.⁴

Hanbelîlere göre eğer kudreti varsa görme engelli olmak özür sayılmaz. Çünkü Cuma namazının farzietini bildiren âyet umûmidir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisini camiye götürecek kimsesi olmadığı için izin isteyen bir görme engelliye “ezanı işitiyor musun” diye sormuş, o da “evet” deyince, “*öyleyse müezzinin davetine icabet et*” buyurmuştur.⁵ Bu sebeple görme engellinin Cuma namazına gitmesi gerekir. Kendisi gidemezse ücretsiz bir götüreni olursa yine Cuma namazına gitmesi gerekir.⁶

Ebû Hanefî (ö.150/767) başkasının yardımıyla bir işe kadir olunmayacağı görüşüyle görme engelliği Cuma namazından sorumlu tutmamıştır. Buradan başkasının yardımını almadan mescide gidebilen görme engellinin Cuma namazını kılması gerektiği çıkarılabilir. Ebû Hanefî dışındakilere göre görme engeli Cuma namazını terk etmeyi mübah kılacak bir özür sayılması için görme engellinin ya kendi başına ya da birisinin yardımıyla mescide gitmeye muktedir olmaması gerekir. Bu görüş tercihe daha uygundur. Çünkü sıkıntı ve meşekkat olmadan görme engelli kendi başına yürüyerek, bir bineğe binerek, ücretsiz veya bütçesine zarar vermeyecek bir ücretle tutulmuş birisinin yardımını alarak mescide gidebilir. Bu durumda görme

¹ Nevevî, *el-Mecmû‘*, IV, 486; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba‘a*, I, 382; “A‘mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 50.

² Nevevî, *el-Mecmû‘*, IV, 486; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba‘a*, I, 382; Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 112.

³ Nevevî, *el-Mecmû‘*, IV, 485, 486; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 541.

⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ‘*, I, 497; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba‘a*, I, 383; “A‘mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 50.

⁵ Müslim, “Mesâcid”, 255; Nesâî, “İmâmet”, 50; İbn Mâce, “Mesâcid”, 17; Ahmed b. Hanbel, IV, 43.

⁶ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ‘*, I, 497.

engelli mescide gitmeye kadirdir ve onun Cuma namazını kılması gerekir. Böylece görme engelli toplumla kaynaşmış da olur.

1.7.2. İşitme Engeli

İşitme engeli Cuma namazında birkaç açıdan tesirlidir. İşitme engelli Cuma namazı için yapılan çağrıyı yani ezanı duyamaz. Ezanı duyanın icabet edip namaza gitmesi gerekir. İşitme engelli duyamayınca bundan sorumlu olmaz.¹ Fakat işitme engelli Cuma namazının vaktinin geldiğini görme duyusuyla bilebilir. Cuma için gerekli şartları taşıyan işitme engellinin bu çağrıyı işitme duyusunun dışında bir yolla anlaması ve farkına varması halinde Cuma namazını eda etmesi gerekir.

İşitme engelinin cemaat oluşturmada da etkisi vardır. Bu konu cemaatle namaz başlığında işlenmiştir, oraya bakılabilir.

İşitme engelinin tesirinin olduğu diğer bir konu da hutbedir. Bu konuda fakihlerin görüşleri şöyledir: Hanefî ve Malikilere göre Cuma hutbesini cemaatin duyması şart değildir. Cemaatin hepsinin veya bir kısmının işitme engelli olması Cuma namazına zarar vermez. Ama Hanefîlerden Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed,² Şafî ve Hanbelîlere göre cemaatin Cuma hutbesini dinlemesi gerekir.³ Bu görüşe göre cemaatin hepsi işitme engelli olursa Cuma namazı sahih olmaz. Çünkü hutbe ortadan kalkmış olur. Bunun için şöyle bir çözüm getirilebilir. Eğer imâm işaret dili ile hutbeyi anlatırsa ve işitme engelli olan cemaat de hutbeyi anlarsa veya cemmaatte hatip hariç bir kişi hutbeyi duysa Cuma namazı sahih olur.

1.7.3. Konuşma Engeli

Cuma namazında konuşma engelinin bir tesiri yoktur. Sadece imâmın konuşma engelli olması halinde etkisi olabilir. Konuşma engellinin imâm olması imâmlık başlığında işlenmiştir. Konuşma engelli imâm, kendi gibilerine Cuma namazı kıldırabilir ve Cuma namazı için gerekli olan hutbeyi de işaret diliyle cemaate anlatabilir. Cemaat, konuşma engellinin kendisi gibi olmazsa işaretle yaptığı hutbeyi, anlamayanlar olabilir. Cuma namazında hutbenin dinlenmesi ise şarttır.

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 375.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 392.

³ "Asam", *Mv.Fİ*, XII, 373.

1.7.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelli Cuma namazı konusunda etkilidir. Cumanın vücup şartları arasında ayakların sağlıklı olması da sayılmıştır. Bundan dolayı kötürüm veya ayakları kesilmiş veya felç olmuş olan kimselere Cuma namazı farz değildir. Kendilerini camiye götürecek kimseleri bulunsa da hüküm aynıdır.¹ Bir ayağın sağlam olmasını Cuma için kâfi geleceğini söyleyenler olduğu gibi bir ayağı felçli veya kesilmiş olan kimseye Cuma farz değildir diyenler de vardır.² Bu kişi zorlanmadan camiye gidebilirse Cuma ona farz olur. Zorluk olursa farz olmaz.

Cuma namazının bir kişiye farz olmasının şartlarından birisi de sağlıklı olmaktır. Bir ayağı veya iki ayağı kesik olan, felçli olan yani rahatlıkla Cuma namazına gidemeyecek olan ortopedik engellilerden bu farziyet düşer. Fakat ortopedik engellinin kendi gidebilecek durumda olması veya onu götürecek birisinin ya da bir vasitanın olması halinde Cuma namazı kılması gerekir. Çünkü taât tâkat nispetindedir. Görme engellinin Cuma namazına katılması hakkındaki görüşler ortopedik engelliler için de geçerlidir.

1.8. Oruç

Oruç, tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle, yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade eder.³ Orucun farz kılındığını Allah Teâlâ şu ayette bildirmiştir. “Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.”⁴

Orucun rüknü imsak yani oruç süresince yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır. Bazı Malikîlere, Şafîilere ve Hanbelîlere göre niyet de orucun rükünlerindedir.⁵

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 95; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 486; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 155; *İlmihal*, DİA, I, 293.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 154.

³ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1103; Yitik, “Oruç”, *DİA*, XXXIII, 414; *İlmihal*, *DİA*, I, 381.

⁴ Bakara, 2/183 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ).

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, III, 11; Bâbertî, *el-İnâye*, III, 254; Büceyrimî, *Haşiyetü'l- Büceyrimî*, II, 89; Dönmez, “Oruç”, *DİA*, XXXIII, 419.

Orucun vücup şartları yani bir kimsenin oruç ibadetiyle yükümlü sayılabilmesi için, Müslüman, bâliğ, âkil olması gerekir. Edasının vucubu şartları yani yükümlü olunan orucu zamanında yerine getirmenin gerekli olması için; sağlıklı ve mukim olmak gerekir. Sıhhat şartları yani orucun gerekli olması için niyet etmek, hayız ve nifaz halinde bulunmamak gerekir.

Fakihler oruç tutmamayı mübah kılan hastalık hakkında ihtilaf etmiştir: Ebû Hanife ve İmâm Malik; oruç tutmaktan dolayı zorluk çekme ve zarar görme söz konusu olduğunda oruç tutmamayı câiz görmüştür.¹ Ahmed b. Hanbel'e göre hastalıkta oruç tutmaktan zorluk ve zarar görmek şart değildir. Her galebe çalan hastalıkta oruç tutulmayabilir.² İmâm Şafî de teyemmüm de olduğu gibi helak olma korkusuna veya uzvun kaybindan korkmaya itibar eder.³

Oruçla ilgili şartları taşıyan bedensel engelli kişiler oruç ile yükümlü bulunurlar.⁴ Yani engelli olmayan insanlar gibi olurlar. Ancak bazılarının bedensel engelleri oruç tutmalarına mani olabilir.

1.8.1. Görme Engeli

Görme engelinin oruçtan yükümlü olma konusunda tesiri yoktur. Vakti bilme konusunda tesiri olabilir. İmsak ve iftar vaktini görme engelinin bilmesi hakkında, namaz vaktini bilmesi ile ilgili hükümler geçerli olur. Yani görme engelli, görme yoluyla vakti bilemez. Fakat başkasından haber alma (işitme), dokunma, hissetme ve hatta koklama duyularını kullanarak imsak ve iftar vaktini bilebilir.

1.8.2. İşitme Engeli

İşitme engeli, iftar ve imsak vakitlerini öğrenmede kullanılan duyma yolunu kapatması açısından etkilidir. İşitme engelliler iftar ve imsak vaktini işitmenin

¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 110; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 217; Kurtubî, *Tefsîr*, II, 276; Bâbertî, *el-İnâye*, III, 262; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 309.

² İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 110; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 217; İbn Kudâme, *el-Muğni*, III, 41; Kurtubî, *Tefsîr*, II, 276.

³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, I, 281; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 110; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 126; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 436.

⁴ Dönmez, "Oruç", *DİA*, XXXIII, 419.

dışındaki yollarla bilebilir. Mesela ezanın okunduğunu duyamaz ama ezanın okunduğunu veya iftar ve imsak vakitinin geldiğini saate, takvime bakarak görebilir.

1.8.3. Konuşma Engeli

Bu engelin oruçta pek tesiri yoktur. Sadece niyet konusunda bir etkiye sahiptir. Niyet, Malikî ve Şafîlilere göre rükündür ve niyetsiz oruç olmaz. Herhangi bir oruca kalben niyet etmek, hangi oruç tutulacaksa onu kalpten geçirmek yeterlidir. Dil ile ifade etmek onu teyit etmektir ve mendup sayılır.¹ Konuşma engelli birisi orucuna kalbiyle niyetlenir. Bu açıdan konuşabilenlerden farkı olmaz. Niyet sırasında dilini ve dudağını oynatması meselesi ile ilgili namazda tekbir, kıraat ve niyette belirtilen görüşler geçerli olur.

1.8.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engellerden bir kısmı oruçta etkilidir. Oruç tutmakta zorlanan veya oruç tuttuğunda rahatsızlığı artan, durumu kötüye giden veya sürekli ilaç kullanma zorunda olan ortopedik engelliler oruç tutmamayı mübah kılan hastalık mazeretinden hareketle orucunu tutmayabilir. Daha sonra iyileşirse kazasını tutar. Eğer iyileşmeyecek gibiyse kefaretini öder. Kefâret kaza etme imkânı bulamayanlar için her güne bir yoksul doyumu (bir fakiri bir gün doyurma) kadar fidyedir.² Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de: "*Sayıli günlerde olmak üzere (oruç size farz kıldı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir*"³ buyrulmuştur.

İslâm'da insanlara zor gelebilecek hiçbir yükümlülük bulunmaz. Verilen sorumluluklar herkesin gücü dahilindedir. Herhangi bir sıkıntı ve meşakkat anında mükelleflere bir takım kolaylık ve ruhsatlar tanınır. Çünkü zorluk, kolaylığı getirir, darlık zamanında genişlik gösterilir. Ortopedik engelliler de bu ilkenin kapsamına girerek oruçtan muaf olabilirler.

¹ *İlmihal*, DİA, I, 399.

² *İlmihal*, DİA, I, 414.

³ Bakara, 2/184 (أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٍ مَسْكِينٍ).

1.9. Kefâret

Kefâret, işlenen bir kusur ve günahdan dolayı Allah Teâlâ'dan af ve mağfiret dilemek niyetiyle yapılan, ceza özelliği de bulunan bir tür mâli ve bedenî ibadettir.¹

Kefâretlerin sebebi, ya dinen yapılması gereken bir şeyin yapılmaması, ya da yapılmaması gereken bir şeyin yapılması şeklinde işlenen kusurlu davranışlar, hata ve günahlardır. Allah Teâlâ bu hatalı ve kusurlu davranışlara karşılık olmak üzere yine ibadet nevinden bazı fiillerin işlenmesine ve bu sayede kulun kendini affettirmesine imkân tanımıştır.²

Kur'an ve Sünnette belirtilen veya sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)'in söz ve uygulamasıyla sabit olan kefâret neveleri olarak; orucu bozma, yemin, zıhâr, hac yasaklarını ihlâl, adam öldürme ve hayızlı kadınla cinsel temas sebebiyle gereken kefâretler sayılabilir.³

Kefâret verilecek şeye niyet etmek şarttır. Kefâret için olan köle, mümin olmalıdır. Çalışmaya veya kazanmaya mani bir ayıbı bulunmamalıdır.⁴ Bedensel engel bu şartın sağlanmasında etkilidir.

1.9.1. Görme Engeli

Görme engeli kefâret olarak âzâd edilecek köle konusunda etkilidir. Kefâret olarak âzâd edilecek kölenin görme engelli olmaması gerekir. Görme engelli olan köle kefâret olarak âzâd edilemez. Ancak bir gözü kör veya şaşî, iki gözünün de görmesi zayıfsa bu köle âzâd edilebilir. Çünkü kölenin çalışmasına, ondan menfaat sağlamasına engel bir ayıbı olmamalıdır.⁵

Köleye sahip olmak onun menfaatine sahip olmaktır. Eğer kölede görme engeli varsa engelinden dolayı bazı işleri yapamayacaktır. Bu işlerde köle sahibi için yok hükmündedir ve yok olan köle âzâd edilemez.

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1368; Katar, "Kefâret", *DİA*, XXV, 177.

² *İlmihal*, *DİA*, II, 13.

³ *İlmihal*, *DİA*, II, 14-20; Kerimoğlu "Kefâret", *ŞİA*, IV, 302; Yaran, "Kefâret", *DİA*, XXV, 179.

⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 113; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 508.

⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 113; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 510; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 473, 474; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 509.

1.9.2. İşitme Engeli

İşitme engeli kefârette köle azadında etkilidir. Fakihler hiç duyamayan işitme engelli bir kölenin kefâret olarak âzâd edilemeyeceğini ama bağırlınca duyabilen veya kulakları kesik ama duyabilen bir kölenin kefâret olarak âzâd edilebileceğini söylemişlerdir.¹ Bu konuda verilen hüküm kölede menfaatin bulunup bulunmamasına göredir. Sahibi herhangi bir konuda köleden istifade edilemiyorsa ona malik sayılmıyor ve kefâret olarak âzâd edilemiyor.

1.9.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli de kefâret konusunda köle azadında etkilidir. Konuşamayan kölenin de âzâdı kefâret olarak sayılmamıştır. Ama dudakları kesilmiş konuşabilen kölenin âzâdı kabul edilmiştir.² Köle edinmede amaç ondan menfaatlenmek ise kölenin konuşma engelli olması bu menfaatin olmamasına sebep olabilir. Bu durumda olmayan bir şeyin verilmesi söz konusu olur ki bu da kabul edilemez.

1.9.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engellerden bazıları kefâret konusunda etkilidir. Kölenin çalışma ve kazanmasına engel olan ortopedik engel, onun kefâret olarak âzâd edilmesine manidir. Yürüeyebilen topal, bir eli veya bir ayağı kesik olan, bir eli ve bir ayağı çapraz kesik olan köle kefâret olarak âzâd edilebilir. Elleri, ellerinin başparmakları, her elinin üç parmağı veya iki ayağı kesilmiş yahut bir taraftan bir el ve bir ayağı kesilmiş, felçli kölelerin âzâd edilmesi kefâret için yeterli değildir.³ Yine el parmaklarından serçe parmağı, yüzük parmağı veya diğer parmaklarından iki boğumu olmayan köle kefâret için uygun değildir.⁴

Kölelere onlardan istifade etmek için sahip olunur. Ortopedik engelli bir köle pek çok işi yapmaktan acizdir ve onda menfaat bulunmaz. Menfaatin bulunmaması kölenin bulunmaması anlamına gelir. Olmayan bir köle de âzâd edilmez.

¹ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 113; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 473, 474; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 509.

² *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 510; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 474.

³ İbn Münzir, *el-İcmâ'*, s. 84; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 510; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 474; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 510.

⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 113.

1.10. Zekât

Zekât, dinen zengin sayılan kişilerin mallarından belli bir miktarını, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de saydığı sekiz sınıftan birisine veya bir kaçına Allah rızası için vermektir.¹

Zekât verecek olan kişi âkil, hür, erginlik çağına ermiş, dinen zengin ve Müslüman olmalıdır. Mal sahibinin aslı ihtiyaçlarından ve borçlarından fazla olarak, nisab miktarı veya daha fazla, hakîkaten veya hükmen artıcı ve malın üzerinden bir yıl geçmiş olmalıdır.²

Zekâtın verileceği yerler, Kur'ân-ı Kerîm'in Tevbe sûresinde şu şekilde belirtilmiştir. “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur.”³

Zekât gelirleri ile öncelikle fakir ve miskinler korunmuştur.⁴ İhtiyaç ve sıkıntı içinde olan kimseler üç grupta ele alınmıştır:⁵

1. Kendi iradelerinin dışında çok çeşitli sebeplerle tabii ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelen ve muhtaç duruma düşen kimseler. Yetim ve kimsesizler, ihtiyarlayıp iş tutamaz hale gelen yaşlılar, doğuştan sakat olan ve para kazanamayanlar, herhangi bir kazaya uğrayan ve çalışma gücünü kaybeden sakat veya malul, hasta ve kötürümler böyledir.

2. Çalışma güçleri olduğu halde muhtaç duruma düşenler. Bunlar içine işsizler, borçlular, gaziler, yolda kalmışlar ve köleler girebilir.

3. Zekât işlerinde çalıştırılanlar. Bunlara emeklerinin karşılığı (ücretin) zekât gelirlerinden ödenmesi tabiidir. Müellefe-i kulûb ise, İslâm toplumunun birinci görevi olan tebliğ yani İslâm'ı yaymak ve duyurmak gayesiyle harcanacak fona dâhildir.

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 907; *İlmihal, DİA*, I, 423; Komisyon, “Zekât”, *ŞİA*, VIII, 336.

² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, III, 71, vd.; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 228, vd.; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 216, vd.; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 368, vd.; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 258, vd.; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 431, vd.; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 430; *İlmihal, DİA*, I, 427; Komisyon, “Zekât”, *ŞİA*, VIII, 336.

³ Tevbe, 9/60 (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَإِنَّ فِي السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ).

⁴ *İlmihal, DİA*, I, 479.

⁵ *İlmihal, DİA*, I, 489.

Hanefî ve Malikîlere göre şer'î nisaptan az miktarda mala sahip olan kimseye sıhhatli, kuvvetli ve çalışabilecek durumda olsa bile zekât verilebilir.¹ Şafî ve Hanbelîlere göre çalışıp kazanma imkânına sahip olan fakir ve miskinlere zekât verilemez.² Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Sadaka zengine ve çalışıp kazanma gücü olan kimselere helâl olmaz.*”³

Zekâtta bedensel engelin tesiri şu şekildedir: Bu konuda bedensel engelliler görme, işitme, konuşma ve ortopedik şeklinde ayrı ayrı gruplar altında ele alınmayacaktır. Buna ihtiyaç yoktur. Çünkü bu konuda hepsi için aynı hükümler geçerlidir. Zekât verme ve zekâtı alma açısından bedensel engelin etkisi üzerinde durulacaktır. Bedensel engelin zekât vemedede değil de zekât almada tesiri vardır. Bedensel engelliler zekâtı verme konusunda bir etkiye sahip değildir. Âkil, hür, erginlik çağına gelmiş, dinen zengin her bedensel engelli zekât vermekle yükümlüdür. Bu şartlar bulunduğu, bedensel engel zekât yükümlülüğüne etki etmez veya ona mani olmaz. Ama zekâtı alma konusunda bedensel engel etkilidir. Bedensel engelliler zekâtın verileceği yerlerden, fakir ve miskin grubunun kapsamına girebilir. Fakir olan bedensel engelli, çalışıp para kazanma imkânına sahip olsa bile Hanefî ve Malikîlere göre bunlara zekât verilebilir. Şafî ve Hanbelîlere göre bunlara zekât verilmez. Çünkü Peygamber; “*Sadaka zengine ve çalışıp kazanma gücü olan kimselere helâl olmaz*”⁴ buyurmuştur.

Bedensel engelliler çalışıp kazanmaya kadir değilse ve onların nafakasını sağlayacak baba, kardeş veya asabeden birisi yoksa zekât ehlinden olurlar. Yani bu kişiler fakir, miskin gurubuna dahil olurlar ve bunlara zekât verilir. Ancak bedensel engellinin miras, hibe, kazanma vs. yollarla malı olursa veya nafakasını karşılayacak yakınları bulunursa veya kendisinin nafakasını sağlayacak bir sanatı olursa zekât bunlara verilmez.⁵

Bedensel engellilerden işitme ve konuşma engelli olanlar çalışmaya daha müsaitler, normal sağlam insanlar gibi çalışıp iş yapabilirler. Görme engelliler, onlara göre biraz daha zor çalışabilir. Görme engelliler için de uygun ortamlar olursa

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 48; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, II, 339; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, I, 494.

² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 278; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 107-108.

³ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24; Tirmizî “Zekât”, 23; İbn Mâce, “Zekât”, 26; Ahmed b. Hanbel, II, 164.

⁴ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 24; Tirmizî “Zekât”, 23; İbn Mâce, “Zekât”, 26; Ahmed b. Hanbel, II, 164.

⁵ Abdullah b. Osman eş-Şâyi', *el-Lü'lü's-semîn min fetâvâ'l-muavvakîn*, I, 23.

çalışabilir. Ortopedik engellilerden el, ayak eksikliği olanlar çalışabilir. Ama tamamen felçli, kötürüm olan ortopedik engelliler, kendi geçimlerini kendileri sağlayamaz. Bunlara öncelikle bakmakla yükümlü akrabaları bakar. Diğer taraftan eğer kendilerine ait malları yoksa zekât da verilebilir.

Şafiî ve Hanbelîlere göre zekât, çalışıp kazanma imkânına sahip olan fakire verilmez, çalışma imkânı olmayan fakire verilir. Bu kimseler de daha çok engelli insanlar olabilir. Hatta zekât verilirken engelli olup çalışma imkânına sahip olmayan fakir engellilere öncelik verilebilir. Böylece hem engelliye hem de ailesine maddî ve manevî destek verilmiş olur, yalnız olmadıkları hissettirilir. Diğer taraftan fakir engellilerin geçiminden ona bakmakla yükümlü kişiler sorumludurlar. Ancak ona bakmakla yükümlü kimseleri yoksa onlara devlet bakar. Dolayısıyla zekât verilmesine de gerek olmayabilir. Bunula birlikte her insanın yapabileceği bir iş vardır ve engelliler de fiziksel ve ruhsal işlevlerinde bir bozulma ya da eksiklik olsa bile, onların bu niteliklerini dikkate alan uygun bir eğitim ve rehabilitasyondan geçirildikleri zaman çalışabilirler, üretime katılabilirler. Bu da onları, başkalarına bağımlı ve topluma yük olmanın ezikliğinden kurtarır, kendilerini toplumun bir parçası olarak görerek sosyal hayatın bütün alanlarına katılabilen, üretken, kendi kendine yeten, başkasına muhtaç olmadan yaşayabilen bireyler haline gelmelerini sağlar ve onlara bir işe yaramanın mutluluğunu hissettirir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de kendi zamanındaki bedensel engellilere zekât ve sadaka vererek geçindirme yerine onları durumlarına göre istihdam etmiş ve onların sosyal hayata katılımlarını sağlayan kolaylıklar getirmiştir. Mesela; A'mâ olan Abdullah b. Ümmü Mektûm'a öğretmenlik¹, müezzinlik² yöneticilik görevi³ vermiştir. Bacağından sakat olan Hz. Muaz b. Cebel, bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından Yemen valisi olarak tayin edilmiştir.⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, toplum içinde hiçbir sosyal statüye sahip olmayan ve horlanan engellileri, şefkatli bir yaklaşım ile bu durumdan kurtarmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, bazı bedenî

¹ Medîneli Berâ b. Âiz (r.a.) diyor ki: "Bize ilk hicret eden kimseler Mus'ab bin Umeyr ile İbn-i Ümmi Mektûm'dur. Bunlar (Medîne'de) halka Kur'an öğretiyorlardı" (Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 46).

² Buhârî, "Şehâdât", 11; Müslim, "Siyâm", 36, "Salât", 7; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, I, 490.

³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 280.

⁴ Buhârî, "Zekât", 1; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 11.

kusurları olduğu için, toplum içinde bulunmaktan tedirgin olan ve bu yüzden çölde yaşamayı tercih eden Zahir b. Harun isminde bir sahabiye çölden bazı bitkileri toplayıp, Medine pazarında beraberce pazarlamayı önermesi dikkat çekicidir. Pazardaki alışverişlerde Zahir'e yardımcı olan Resûlullah (s.a.s.) etrafına da “*Zahir bizim çölümüzdür, biz de onun şehriyiz*”¹ diyerek sürekli iltifatlarda bulunmuştur. Böylece Zahir'in hem toplum içine katılması, kaynaşması hem de kendi ihtiyacını kendinin karşılaması sağlanmıştır.

1.11. Hac

Hac, imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kabe'yi, Arafâ'tı, Müzdelife'yi ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadettir.² Fıkıh âlimleri haccın ömürde bir defa farz olduğu konusunda görüş birliği içindedir.³

Ebû Hureyre (ö.58/677)'den şöyle dediği nakledilmiştir: “*Allah elçisine hangi amelin daha faziletli olduğu sorulunca şöyle buyurdu: Allah'a ve Resullüne iman, sonra hangisi? denildi. Allah yolunda cihad, buyurdu. Sonra hangisi? sorusuna ise; mebrûr hac, cevabını verdi.*”⁴

Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'un tercih edilen görüşleri ile⁵ Mâlikî⁶ ve Hanbelîlere⁷ göre hac ibadeti fevrîdir. Yani yükümlünün, gerekli şartları taşıdığı ilk yılda haccetmesi gereklidir. Haccı, yıllar boyunca geciktirirse fâsık olur ve şâhitliği reddedilir. Çünkü haccı geri bırakmak küçük ma'siyettir. Haccın geciktirilmeden ifasına, hacla ilgili âyetler delâlet ettiği gibi, şu hadisler de bunu destekler: “*Hac yapmakta acele ediniz. Çünkü sizden biriniz ölümün kendisine ne zaman geleceğini bilmez.*”⁸ Ayrıca farzların edasında ihtiyatlı davranılmalıdır; bunun gereği olarak hac

¹ Ahmed b. Hanbel, III, 161; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 169.

² Harman, “Hac”, *DİA*, XIV, 382; Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, III, 68.

³ Mâverî, *el-Hâvi'l-kebir*, IV, 3; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 2; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 85; Adevi, *Hâşiyetü'l-Adevî*, I, 647; Harman, “Hac”, *DİA*, XIV, 382; Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, III, 68.

⁴ Buhârî, “İmân”, 18; Müslim, “İmân”, 135; Dârimî, “Cihad”, 2393; Ahmed b. Hanbel, II, 264.

⁵ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü'l-Reddi'l-muhtâr*, III, 498.

⁶ Adevi, *Hâşiyetü'l-Adevî*, I, 648.

⁷ Buhârî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, I, 519.

⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 6; İbn Mâce, “Menâsik”, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 214.

hemen yerine getirilmeli, hayatta kalınıp kalınmayacağı bilinmeyen daha sonraki bir yıla bırakılmamalıdır.¹

İmâm Muhammed ve Şâfilere² göre ileride yerine getirmeye azmedilmesi ve eda imkânının elden çıkması gibi bir endişenin bulunmaması şartıyla haccın tehir edilebileceğini söylemişlerdir. Bu kimsenin hac veya umreyi, geciktirmeksizin yapması sünnettir. Çünkü tâat sayılan amelleri çabuk yapmak, hayırlı işlerde acele etmek İslâm'ın tavsiye ettiği hususlardandır. Ayette; “(Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın”³ buyrulur.

Hacla ilgili şartlar, haccın farz olmasının (vücûb), edasının ve sıhhatinin şartları olmak üzere üç grupta ele alınır.⁴

Bir kimseye haccın farz olması için onun Müslüman, âkil, bâliğ ve hür olması, ayrıca hac görevini yapma imkânına sahip bulunması gerekir.⁵ Hac, sadece Kâbe ve civarında belirli günlerde eda edilen bir ibadet olduğu için hac yükümlülüğü bedenî ve mâli imkânların yeterli olması şartına bağlanmıştır. İslâm dini, diğer mükellefiyetlerde olduğu gibi, hac ibadetinde de mükellefin durumunu dikkate almış ve ona güç ve imkânlarının üzerinde bir yük yüklememiştir.

Hac yükümlülüğü için istitâatin şart olduğu konusunda mezhepler arasında görüş birliği olmakla beraber istitâatin ne anlama geldiği konusunda bir birlik yoktur. Mezhep imamları ve müntesipleri, âyette geçen “istitâat” kavramını farklı şekillerde anladıkları için aralarında, haccın yükümlülük ve eda şartlarının tesbitinde bazı farklılıklar doğmuş, bu bakımdan bir kısmının yükümlülük şartı olarak kabul ettiği bir şey diğerinde eda şartı olmuştur. İstitâat denilen yapabilme güç ve imkânı, hac yolculuğuna çıkacak kişinin gidip dönünceye kadar kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimlerini sosyal seviyelerine uygun olarak sağlayacak mâli güce ve hac için yeterli zamana ve mâli güce sahip olması anlamına gelmektedir.⁶

Haccı ifaya gücünün yetmesi (istitâa) beden, mal veya yol emniyeti ile ilgili olabilir. Ayette, “Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde

¹ Ögüt, “Hac”, *DİA*, XIV, 389; Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, III, 70.

² Nevevî, *el-Mecmû'*, VIII, 306.

³ Bakara, 2/148 (فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ).

⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IV, 3, vd.; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 2, vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 85, vd.; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, I, 647, vd.

⁵ Ögüt, “Hac”, *DİA*, XIV, 389; Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, III, 71.

⁶ *İlmihal*, *DİA*, I, 516.

bir hakkıdır”¹ buyrulur. Ayetteki “*hacca yol bulabilen, hacca gitmeye gücü yeten*” ifadesi Hanefilere göre “beden, mâl ve emniyet” unsurlarını kapsamına alır. Bunlar haccın edasının şartlarını oluşturur. Haccın edasının, yani bizzat mükellef tarafından îfâ edilmesinin farz olması için bedenen sağlıklı ve sağlam olma şartı gereklidir:² Buna göre yatalak, hasta, kör, felçli, iki ayağı kesik, binit üzerinde kendi başına duramayan yaşlı kimse, tutuklu bulunan ile zâlim yöneticilerin hac için vize vermediği kimseler üzerine hac farz olmaz. Çünkü Allah Teâlâ, haccın farz olması için “gücün yetmesi”ni şart koşmuştur. İbn Abbâs “istitâa”yı yol azığı (zâd) ve binit (râhile) olarak tefsir etmiştir. Ayette, “*Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar*”³ buyrulur.

Ebû Hanîfe'ye⁴ ve İmâm Mâlik'e göre sağlıklı olmak haccın farziyet şartlarındandır. Bu sebeple haccı bizzat eda edemeyecek derecede sürekli bir hastalığa müptelâ olanlara ve yaşlılara hac farz değildir, dolayısıyla yerlerine vekil (bedel) göndermeleri de gerekmez. Hanefilerden Ebû Yûsuf ve Muhammed ile Şâfîî ve Hanbelî hukukçularına göre ise haccın farziyet şartlarının gerçekleşmesi halinde, fiilen hac yapmaya engel teşkil edecek tarzda bir hastalığı veya sakatlığı bulunanlarla yaşlıların da bu farzı yerine getirmesi gerekli olduğundan bunlar yerlerine vekil göndermeli veya gönderilmesini vasiyet etmelidirler.

Fiilen hac etmeye engel hastalık ve engeller arasında, genel olarak, körlük, kötürümlük ve hac yolculuğuna dayanamayacak derecede hastalık veya yaşlılık durumları gösterilmiştir.⁵

Bir kimseye haccın farz olabilmesi için, hac süresince hem kendisinin, hem de bakmakla yükümlü olduğu kimselerin nafakalarını ve nakil vasıtasını temin gücüne sahip olmalıdır. Mekkeliler ve Mekke çevresinde oturanlar için nakil aracına sahip olmak şart değildir; yaya yürüyecek durumda bulunmaları yeterlidir. Haccın farz olması için yol güvenliğinin de bulunması şarttır. Ebû Hanife'ye göre bu, vücûbunun, bazılarına göre ise edasının şartlarındandır

¹ (وَ عَلَى النَّاسِ جُحُودٌ مِّنْ أَسْطِطَاعِ إِلَيْهِ سَبِيلًا) Âl-i İmrân, 3/97.

² Ögüt, “Hac”, *DİA*, XIV, 390; Döndüren, “Hac”, *ŞİA*, III, 72.

³ Bakara, 2/286 (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا).

⁴ Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, II, 74.

⁵ *İlmihal*, *DİA*, I, 517.

Hanefilere göre ihram namazından sonra telbiye getirilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle yapmıştır. Efdal olan da budur. Vasıtaya bindikten sonra telbiye getirip, sonra niyet edilebilir.¹ Telbiye şudur: “*Lebbeyke Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnnel-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülke, lâ şerîke leke.*”²

Bedensel engelle doğrudan ilgili olduğu düşünülen istitaatın ne olduğu ve sınırları konusunda fakihler farklı görüşlere sahiptir.

Hac ile ilgili Allah Teâlâ: “*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır*”³ buyurmuştur. Bu ayet nazil olunca birisi Hz. Peygamber (s.a.s.)’e: “İstitâat nedir?” diye sormuş, Hz. Peygamber (s.a.s.) de: “*Zâd (azık) ve râhile (binek) ’dir*” buyurmuştur.⁴

Hanefilere⁵ göre güç ve yeterlilik üç çeşittir: Beden, mal ve güvenlidir. Bedenî yeterlilik, bedensel önemli bir engelin olmaması⁶ ve bedenin sağlıklı olmasıdır.⁷ İbn Abbas; ayette geçen “ona yol imkânı bulabilme” ifadesini vücut sağlığı, binek, yol azığı ve engellenmemek şeklinde yorumlamıştır.⁸

Malikîlere göre⁹ güç, yeterlilik, günün şartlarına göre; yaya veya binekli olarak Mekke’ye ulaşabilmektir. Ayrıca bu yalnız gidişi ilgilendirir. Dönüş şartı, ancak Mekke’de veya oraya en yakın yerde konaklama ve yaşama imkânının bulunmaması durumunda söz konusudur.¹⁰

¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 21.

² Buhârî, “Hac”, 26, “Libas”, 69; Müslim, “Hac”, 19, 147, 269, 271; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 22, 27; İbn Mâce, “Menâsik”, 15; Ahmed b. Hanbel, I, 171.

³ Âl-i İmran, 3/97 (وَأَنَّ عَلَى النَّاسِ حُجَّ الْبَيْتِ مِنْ اسْتِطَاعٍ إِلَيْهِ سَبِيلًا).

⁴ Tirmizî, “Tefsir”, 3; İbn Mâce, “Menâsik”, 6; Dârekutnî, II, 215.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 121-123; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, II, 415, vd.; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 334; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 25.

⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 334; Döndüren, “İslâm’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat” *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 115.

⁷ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 121; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 334; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 633; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 26.

⁸ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 121; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, II, 334; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 26; Döndüren, “İslâm’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 115.

⁹ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, II, 284; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 10-13; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 27.

¹⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 27.

Şafîlilere göre¹ normalin üzerinde zorluk ve yorgunluğa maruz kalmadan, şiddetli zarar ve külfet görmeden binek üzerinde durabilmektir. Binek, azık, yol, beden, emniyet konularında imkân bulunmasıdır.

Hanbelîlere göre² ititâat, kişinin kendi emsalleri gibi azık ve bineğe sahip olmasıdır.

Haccetmeden ölen veya mal varlığı olup da bir özür sebebiyle haccetmekten âciz düşen biri adına hac yapılabilir.³ Zikredilen acz şartı farz hac içindir. Nafile hac için değildir. Çünkü onun kapısı geniştir.⁴ Bu konuda fakihlerin görüşleri şöyle sıralanabilir.

Ebû Hanife ve İmameyn'den bir görüşe göre yeterli mal varlığına sahip olup da hastalık ve benzeri sebeplerle bizzat haccetmesine imkân olmayan bir kişinin kendi adına başkasına hac ettirmesi gerekir. Böylece farz hac, yerini bulmuş olur. Yani hacda vekillik ancak acz halinde ve bu aczinde ölünceye kadar sürmesi durumunda mümkün olmaktadır.⁵

Ebû Hanife ve İmameyn'den rivayet edilen diğer bir görüşe göre sağlıklı olmayan kişi, diğer şartları bulundursa dahi bu kişiye hac farz değildir. Kendisinin haccetme yükümlülüğü bulunmadığı gibi kendi adına başkasını bedel olarak gönderme veya kendisi adına hac yapılmasını vasiyet etme yükümlülüğü de yoktur.⁶ Çünkü hac, bedeni bir ibadettir. İnsanı imtihan etmek için, vâcib olmuştur, bunda şahsa niyabet geçerli olmaz. Çünkü bu imtihan bedeni yormak, zorluklara katlanmakla olur.⁷

İmâm Muhammed'e göre bedel haccında hac bizzat hacceden nâib için geçerli olur. Ona vazifeyi veren kimse ise, ona nafaka verdiği için sevap kazanır.⁸

¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 87; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 463-470; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, I, 444; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 29.

² İbn Kudâme, *el-Muğni*, III, 85; Buhûtî, *Keşşâfî'l-kinâ'*, II, 387; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 635.

³ Bâbertî, *el-İnâye*, IV, 268; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 459; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, I, 630; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 40.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 602.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 212; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 183; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 180; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 41.

⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 233; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 3, 4; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, III, 65.

⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 180.

⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 180.

Malikîlere göre hayatta olan bir kimseye vekâleten hac câiz değildir. Vekâlet ancak haccı vasiyet etmiş ölü adına mümkündür. Güçsüz, kötürüm bir kimseye, bizzat kendisi yapabilecek duruma gelmedikçe hac farz değildir. Çünkü ayet-i kerimede, “...ona yol imkânı bulabilen...” buyruluyor, oysa bu durumdaki biri bu imkân ve güçten yoksun bulunmaktadır.¹

Ebû Hanife ve İmâm Malik, sağlıklı olmayı hacca yükümlü olmanın şartı olarak kabul ettikleri için, sağlıklı olmayan hacca mükellef değildir, dolayısıyla yerlerine vekil göndermeleri de gerekmez.²

Şafîilere göre iki durumda başkası adına haccetmek câizdir.³ Hac vazifesini yerine getirmemiş ve ölmek üzere bulunan birinin hali ve güçsüzlük, kötürümlüktür. Yaşlılık, şu veya bu şekilde güçsüzlük sebebiyle binek üzerinde duramayacak halde bulunan biri, kendi adına haccedecek birini bulabildiği takdirde ücret karşılığı bunu yaptırmak durumundadır. Ancak vereceği ücretin bizzat haccı yerine getirecek olanın ihtiyaçlarından fazla olması gerekir. Ne var ki, gidiş-dönüş süresinde aile efradının nafakası şart koşulmaz.

Hanbelîler⁴ de haccı iki halde câiz görüyorlar. Üzerine hac vacip olduğu halde ölen kimsenin hali ve yaşlılık, kötürümlük veya iyileşmesinden umut kesilen herhangi bir hastalık sebebiyle hacca veya umreye gidemeyenin hali. Bunlardan her biri, kendilerine vekâlet edecek hür bir kimseyi ve bunun için yeterli mâli imkânı bulduklarında bizzat yerine getiremedikleri hac ve umre ibadetini yaptırmaları gerekir. Bu vekil, kendi bölgesinden yoksa en yakın yerden bulunur.⁵ Vekil tayin edecek mâli gücü yoksa hiç tartışmasız hac borçlusu olmaz. Çünkü sağlıklı bir kimse hac için yeterli mâli imkândan yoksun ise bu hususta yükümlü sayılmaz. Hastanın mâli gücü yerinde olsa da vekil tayin edecek kimse bulamasa yine durum aynıdır.⁶

¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 233; Dêrdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 15; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 41.

² Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 121; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 415; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, I, 351; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, I, 652; *İlmihal*, *DİA*, I, 427; Döndüren, “İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 115; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 25-26.

³ Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IV, 10; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 199; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 234; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 41; Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 279.

⁴ İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 177; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 44.

⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 43.

⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 43.

Güçsüz bir kimse kendi adına haccettirdikten sonra şifa bulup iyileşse, yükümlü olduğu farzı yerine getirmiş bulunduğundan tekrar bir hac daha yapma borcu olmaz.¹ Ancak Hanefî ve Şafîler bu kişiye tekrar haccın gerektiği görüşündedirler. Onlara göre böyle bir vekâlet esasen bir umutsuzluk sonucu gerçekleştiği için söz konusu umutsuzluğun ortadan kalkması ile asıl olan şey yerine gelmekte ve o aslın yerine getirilmesi şart olmaktadır.²

İmameyn, Şafî ve Hanbelîler, sağlıklı olmayı hacca yükümlü olmanın (vücut) şartı olarak görmediklerinden hac için diğer şartları bulunduran, sağlıklı olmayan, fiilen haccetmeye engel sakatlığı, rahatsızlığı olan kişiler, yerlerine vekil göndermeli veya bunu vasiyet etmelidir.³

Vekil eğer daha önce kendisi için farz haccı yerine getirmemişse başkası adına haccetmesi Hanefî ve Malikîlere göre mekruh olmakla birlikte câizdir. Şafî ve Hanbelîlere göre câiz değildir.⁴

Hac konusunda bedensel engellerden işitme engeli hariç diğer engellerin hepsinin etkisi vardır.

1.11.1. Görme Engeli

Görme engelinin hacca tesiri vardır. Fakihlerin bu konuda görüşleri şöyledir: Görme engellinin hacdan sorumlu olması konusunda Ebû Hanîfe ve İmameyn'den naklolunan bir görüşe göre azığı ve bineği onu hacca götürmeye kâfi olsa da hac yapması gerekmez.⁵ İmameyn'den nakledilen diğer bir görüşe, Malikî, Şafî ve Hanbelîlerin Cumhuruna göre⁶ görme engellinin azığı, bineği ve hacca götüreceklavuzu olursa hacca gitmesi vacip olur. Allah Teâlâ, cihat ayetinde olduğu gibi

¹ İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, III, 179; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 44.

² İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, III, 179; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 44.

³ Kâsânî, *Bedâ'i'*, II, 121-122; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 417; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, I, 450; *İlmihal*, *DİA*, I, 427; Döndüren, "İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 115; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 251.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, II, 213; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 470; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 15; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 43-44.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 154; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 259, II, 121; Bâbertî, *el-İnâye*, II, 394, 395; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, I, 218; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 459; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 23; "A'mâ", *Mv. Fİ*, XVII, 51.

⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 197; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 154; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 259, II, 121; İbn Cüzeyy, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 86; Merdâvî, *el-İnsâf*, III, 408; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, II, 392.

görme engelli, topal, kötürüm vs. şeklinde kişileri istisna etmemiştir. “İstataa” ifadesiyle gücü yeten herkesi kastetmiştir.

Ebü Hanife’ye göre a‘mâya hac farz değildir. Mükellef olmak için bir şeye kadir olmak, kendi gücü ile olur. Başkasının gücü ve yardımıyla o şeyi yapmaya kadir olunmaz.¹ Çünkü görme engelli, ayette haccın farz olması için şart koşulan istitaat (güç ve imkân)’dan mahrumdur. Hatta görme engelli haccın diğer şartlarını taşısa ve kendisine hac yaptıracak bir kılavuz da bulsa hacca gitme yükümlülüğü olmaz.² Görme engelli, haccı edaya kadir olmadığı için kendisi bizzat haccı yerine getirmekle mükellef değildir. Ancak bir rehber bulursa ona kendisine niyabeten haccetmesini teklif etmesi vaciptir.³ İmâm-ı Azam ve İmameyn’den nakledilen bir görüşe göre acziyet halinde bedel gönderme ile hac olmaz.⁴ Diğer bir görüşe göre bedel gönderilmesi gerekir. Acziyet devam ettiği sürece bu ona kâfidir, acziyet kalkınca bizzat haccını eda eder.⁵

İmâm Muhammed’e göre a‘mâ, azık ve bineğe kadirse haccetmesi gerekir. Çünkü ona yol gösteren olursa bizzat haccını eda edebilir. Onun durumu hac yolunu kaybedene benzer.⁶

Fakat azık ve binek bakımından muktedir olan görme engelli, kendisine yolda klavuzluk eden birini bulamazsa ne bizzat haccı eda etmesi, ne de başkasının kendisinin yerine vekâleten haccetmesini teklif etmesi vacip olur.⁷

Malikîlere göre kendi kendine yürüyerek hacca yürüyerek gidebilen veya kendisini ücretli, ücretsiz elinden tutup götürecek birisini bulan görme engelliye haccetmek borç olur.⁸ Kendisini Mekke’ye ulaştıracak kadar malı olup yolu da tanıyarak kendi başına gidebilen veya beraberinde klavuzluk edecek birisinin bulunması halinde görme engelliye haccetmesi vacip olur.⁹

¹ Kâsânî, *Bedâ’i*, II, 121; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 376, II, 416.

² Kâsânî, *Bedâ’i*, II, 122; Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 3, 4; Bâbertî, *el-İnâye*, II, 394, 395; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 376, II, 416; İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, II, 459; Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba’a*, I, 633.

³ Kâsânî, *Bedâ’i*, II, 213; Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 3, 4; Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba’a*, I, 633.

⁴ Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 3, 4.

⁵ Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 3, 4; Haskefî, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, II, 599.

⁶ Kâsânî, *Bedâ’i*, I, 259, II, 121; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 135; Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 3, 4; Bâbertî, *el-İnâye*, III, 394; İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, II, 459.

⁷ Kâsânî, *Bedâ’i*, II, 213; Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, II, 3, 4; Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba’a*, I, 633.

⁸ Hattâb, *Mevâhibü’l-Celîl*, II, 498; Derdîr, *eş-Şerhu’s-sağîr*, II, 12; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, III, 28.

⁹ Cezîrî, *el-Mezâhibü’l-erba’a*, I, 634; “A‘mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 51.

Şafîlilere göre görme engelli kişiye hac vacip değildir. Bu kişinin mâli durumu el verdiği takdirde, ücretle de olsa bir güdücü (kendisine yardım edecek, öncülük edecek birisi, indiğinde yer gösterir ve binmek istediğinde bindirir)¹ bulunduğu takdirde haccetmesi vacip olur. Güdücü bulamaz veya bulur da ücretini vermeye kadir olamazsa, Mekkeli olup değnek yardımıyla iyice yürüyebilse bile kendisine hac vacip olmaz.² Binek ve yolda yardım edecek birini bulursa ve buna rağmen şiddetli sıkıntı olursa bu kişi güç yetiremiyor kabul edilmiştir.³ Bu kimseler bizzat hacca gidemediklerinden başkasını kendi yerine göndermekle mükelleftir.⁴

Mâverdî (ö.450/1058); görme engelli, binek üzerinde durma konusunda gören gibidir ve görme engelliye, yolu bilmeyene ve işitme engelliye kıyas yaparak onun haccetmesi vaciptir demiştir.⁵

Hanbelîlere göre görme engelli, binek, azık ve inerken binerken yol gösterecek birisini bulursa hacca gücü yeten olur. Hac, ona gerekir.⁶ Fakat görme engellinin beraberinde klavuzu ücretsiz olursa minnetten dolayı hac vacip olmaz, ücretli olursa vacip olur. Ücretli klavuzu yanında olmadığı takdirde haccetmesi de başkasına, kendisine vekâleten haccetmeyi teklif etmesi de vacip olmaz.⁷

Fakihlerin görüşleri görme engellinin hacdan sorumlu olmadığı ve belli şartlarla sorumlu olduğu şeklinde iki gruba ayrılabilir. Bu görüşlerden ikincisi tercihe daha uygundur. Bu görüşler ve bilgilerden sonra görme engellinin hac yapması konusunda şöyle denilebilir: Görme engelli, hac yapmak için bedenî ve mâli imkâna sahip ise ve onun için yol güvenliği de varsa, gören insanlar gibi hac yapması gerekir. Eğer bu şartlar yoksa hac yapması gerekmez.

1.11.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin hac konusunda bir tesiri yoktur. İşitme engelli haccı duyanlar gibi eda edebilir.

¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 29.

² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IV, 14; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 11; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 635; Güneç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 278.

³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 11.

⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 11; Güneç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 279.

⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IV, 14.

⁶ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 392; "A'mâ", *Mv. Fİ*, XVII, 51.

⁷ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 635; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 392.

1.11.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli, hacda niyet ve telbiye konusunda etkilidir. Telbiyeyi hacda söylemek; konuşanlar için Hanefî, Şafîî ve Hanbelîlere göre sünnet,¹ Malikîlere göre vaciptir.² Konuşma engellinin telbiyesine gelince, dört mezhebe göre konuşamayana telbiye yoktur. Bu, ondan düşer. Bir görüşe göre dilini, dudağını ve küçük dilini de oynatması gerekmez, diğer bir görüşe göre dil ile telaffuz yerine dilini hareket ettirir. Bu onun için müstehab olur.³ Konuşma engelli, telbiye söylenmesi gereken yerde dilini ve elini hareket ettirerek telbiye sevabı alır.⁴ Çünkü konuşma engelli, kendisine zor gelenle mükellef değil ama yapabildiğinden sorumludur.⁵ Zira Nebî (s.a.s.): “*Size bir şey emrettiğim zaman yapabildiğiniz kadar yerine getirin*”⁶ buyurmuştur.

Niyete gelince, konuşma engelli abdestini alır, elbisesini giyer, iki rekat namaz kılar ve kalbi ile ihrama niyetlenir.⁷ Niyet kalbin amelidir dilin ameli değildir. Lakin kalbin niyetini dilin söylemesi müstehabtır.⁸ Konuşma engelli sesi çıkmasa da telaffuz edebilirse niyetini söyler. Telaffuz edemezse sadece kalbiyle niyetlenir. Çünkü hiç kimse yapamayacağından sorumlu değildir. Telbiyeye gelince, konuşma engelli telbiyenin anlamını kalben ve zihnen düşünerek, hissederek telbiye söylenmesi gereken yerlerde telbiye söylemiş olur.

1.11.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin hacda tesiri vardır. Ortopedik engellilerden bir el, iki el, bir ayak, iki ayak yokluğu olanlar ve kötürüm olanlar vardır. Bunlar içinde yürüyebilenler sağlam insanların tâbi olduğu hükümlere tâbi olurlar. Birisi veya bir

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 161; İbn Müflih, *Furû'*, III, 250; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 481; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, II, 419.

² Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, II, 305; Adevi, *Hâşiyetü'l-Adevî*, I, 655.

³ Şafîî, *el-Üm*, I, 101; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 188; İbn Müflih, *Furû'*, III, 252; Merdâvî, *el-İnsâf*, III, 320; Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, II, 484; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, III, 483; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, II, 419; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 482, 483.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 188; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 159, 314.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 188; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 482.

⁶ Buhârî, “İtisâm”, 2; Müslim, “Hac”, 412; İbn Mâce, “Mukaddime”, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 247, 258, 313.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 188.

⁸ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 161.

alet yardımı ile yürüyenler ile hiç hareket edemeyen felçli ve kötürüm olanlar için sağlam insanlardan farklı hükümler vardır.

Fakihler, yaya olarak tavaf yapmanın, tavafın sıhhat şartı olup olmadığına ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre gücü yetenlerin tavafı yürüyerek yapması tavafın vaciplerindendir.¹ Kötürüm, felçli, ayakları kesik kimselere gelince, Ebû Hanife'den bir görüşe göre haccetmesi vaciptir. Çünkü o, başkasının yardımıyla kudret sahibi olur. İmâm Muhammed'e göre böyle birisinin haccetmesi vacip değildir. Çünkü bizzat kendisi edaya kâdir değildir.²

Hac yapanın, bedenen sağlam olması gerekir. Kötürüm veya felçli kişilerin bizzat haccetmeleri farz değildir. İmâm-ı Azam ve İmameyn'den bir görüşe göre bu durumda olanların hacları bedel göndermek suretiyle de farz olmaz. İmameyn'den diğer bir görüşe göre bu kimselerin acziyetleri devam ettiği müddetçe bedel göndermeleri gerekir. Acziyetleri devam ettiği müddetçe bedel onlara kâfidir. Çünkü bu kimselere hac farzdır. Acziyetleri kalkarsa bizzat haccı tekrar yaparlar.³

İmâm Malik'e göre ayakta namaz kılmak nasıl namazın sıhhati için şartsa, yaya olarak tavaf etmek de tavafın sıhhati için şarttır. Şayet yürüyemiyorsa tavafı, oturarak namaz kılanın namazı gibi olur.⁴

İmâm Şafî'ye göre "binerek" tavaf yapmak câizdir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), hasta olmadığı halde binerek tavaf yapmıştır.⁵ Ancak şu var ki, bu halk onu görsün diyedir.⁶

Şafîlere göre kötürüm veya felçli kişiler kendilerine ücretle de olsa bir yardımcı (rehber) bulurlarsa, bizzat hacca gitmeleri lazımdır. Bizzat gidemezlerse başkasını kendi yerlerine göndermekle mükelleftirler.⁷

Fakihlerin çoğuna göre hac yapmada zorlanan bedensel engellilere, hac farz değildir. Çünkü bedensel yeterlilikleri yoktur.¹ Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 128; *İlmihal*, *DİA*, I, 530.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 134; Bâbertî, *el-İnâye*, III, 395; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 415.

³ Bâbertî, *el-İnâye*, III, 395; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 415, 416; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, II, 459.

⁴ Müslim, "Hac", 255; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 274; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 40.

⁵ Müslim, "Hac", 256; Şafî, *el-Üm*, II, 174; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 84.

⁶ Şafî, *el-Üm*, II, 174; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 274.

⁷ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 11; Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 279.

ölçüde mükellef kılar.² Bedenleri sağlam ve sıhhatli iken, yol azığına ve bineğe sahip olan kimseler hacca gitmezler ve sonra da kötürüm olurlarsa veya felç olurlarsa, bu gibi kimselerin bedel göndermeleri gerektiği konusunda ihtilaf yoktur.³ Çünkü bu kimseler hacca imkân bulmuşlardır.

Fakihler hac konusunda ortopedik engellilerden felçli ile ilgili hükümler vermişlerdir. Tabii ortopedik engellilerin hacdan sorumlu olmaları engellerine göre de değişir. Hacca kendi başına gidebilme imkânı bulabilen ortopedik engelliler hacdan mesuldürler. Hacca kendi başına gitme imkânı olmayanlara gelince; bu kişilerin hacdan sorumlu olmadıkları ve yardımcı bulmaları halinde hacdan sorumlu olacakları şeklinde görüşler vardır. Bu görüşlerden ikincisi yani çoğunluğun görüşü tercih edilebilir. Buna göre hac için gerekli şartları bulunduran ama kendi başına hacca gidemeyen ortopedik engelliler ücretli veya ücretsiz bir yardımcı vasıtasıyla gidebilirlerse hacdan mesul olurlar. Yardımcı bulamazlarsa kendi yerlerine birisini göndererek bu görevi yerine getirirler. Ortopedik engelliler hac konusunda da yapabileceklerinden sorumlu olur. Ortopedik engellilerin zorlandıkları yerlerde kolaylık ve genişlik getirilir. Bu kolaylık da zorluk miktarınca takdir olunur.

1.12. Hayvan Kesme

Hayvan kesme, İslâm'da eti helal olan hayvanları şer'î ölçülere göre boğazlamak anlamında kullanılır. Arapçada eti yenilen hayvanı kesmek ve boğazlamak anlamında kullanılan üç terim vardır. Bunlar zebh, nahr, tezkiyedir. Zebh; boğazlamak, hayvanın boğazına bıçak vurup damarlarını kesmek demektir. Ancak bu terim daha çok sığır, koyun ve keçi gibi hayvanların çene altından meşrû şekilde kesimini ifade eder.⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de bu çeşit kesime yer verilir: “Allah bir sığır kesmenizi emrediyor.”⁵ “Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik.”⁶

Nahr; bir hayvanı göğsü üzerinden bıçak vurup, boğaz damarlarını kesmek, demektir. Bu, deve cinsi hayvanın kesim şeklidir. Deveyi çene altından kesmek

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 121; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 233; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, I, 463; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, III, 25; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 569; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 376.

² Bakara, 2/286 (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا).

³ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 218; Ahmed b. İbrâhim, *Ahkâmü'l-merdâ*, s. 23.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 3; Meysilî, *el-İhtiyâr*, V, 11.

⁵ Bakara, 2/67 (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُذْبَحُوا بَقَرَةً).

⁶ Saffet, 37/ 107 (وَقَدْ يَنَاقُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ).

(zebh) mekruh olduğu gibi, koyun ve sığır cinsini de göğsü üzerinden kesmek (nahr) mekruhtur. Ancak bununla birlikte etleri yenilebilir.¹

Tezkiye; ise gerçek kesimi veya av tüfeği üzerine besmele çekmek gibi hükmi kesimi kapsamına alır. Suda yaşayanların dışındaki hayvanların hayatlarının İslâm'ın muteber saydığı şekilde sona erdirmektir.² Tezkiye ihtiyarî ve ıztırarî (hakikî ve hükmi) diye ikiye ayrılır. İhtiyarî tezkiye, usulüne uygun olarak keskin bir aletle boğaz bölgesinden keserek bir hayvanın hayatına son vermektir. İztırarî tezkiye ise hayvanı herhangi bir yerinden kan akıtıcı bir aletle yaralayıp öldürmektir. İkinci usul genellikle av hayvanları için geçerlidir, ancak yakalanamayan eti helâl evcil hayvanlara da uygulanabilir.³

Fakihlerin çoğunluğuna göre kesilen veya avlanan hayvanın etinin helâl olabilmesi için kesim anında veya av hayvanını salıverirken ve ava ateş ederken besmele çekmek şarttır. Başka ilâh anılması veya kasten bismelenin terkedilmesi kesilen hayvanın etini haram kılar.⁴ “Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin.”⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.): “Allah'ın adı anılarak, kanı akıtılan hayvanın etini yeyiniz”⁶ buyurmuştur. Hz. Aişe'den şöyle dediği nakledilmiştir: “Bir grup insan Allah Rasûlüne gelerek şöyle dediler: Bazı kimseler bize et getiriyor. Fakat biz, bu kesilen hayvanın üzerine Allah'ın adının anılıp anılmadığını bilmiyoruz.” Hz. Peygamber (s.a.s.) cevaben: “Üzerine besmeleyi çekip, ondan yeyiniz”⁷ buyurdular.

Fakihlerin çoğunluğuna göre hayvanı keserken besmele hatırlanırsa, çekmek farzdır. Hanefî ve Mâlikîler başta olmak üzere çoğunluk bismelenin kasten terkedilmesi durumunda hayvanın etinin yenmeyeceğini, unutanın ise hükmen besmeleyi söylemiş sayılacağını kabul eder.⁸ Şâfiîlere göre kesim sırasında Allah'ın adını anmak sünnettir ve kasten terkedilmesi mekruhtur; ancak kasten de terkedilse

¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 11.

² Şener, Mehmet, “Hayvan Kesimi”, *DİA*, XVII, 96; Döndüren, “Hayvan Kesimi”, *ŞİA*, III, 228.

³ Şener, Mehmet, “Hayvan Kesimi”, *DİA*, XVII, 96.

⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 9; Döndüren, “Hayvan Kesimi”, *ŞİA*, III, 228; Şener, Mehmet, “Hayvan Kesimi”, *DİA*, XVII, 97.

⁵ En'am, 6/121 (وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ).

⁶ Ebû Dâvûd, “Zebâih”, 13.

⁷ Buhârî, “Zebâih”, 21; İbn Mâce, “Zebâih”, 4.

⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 47; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 11.

kesilen hayvanın eti helâldir.¹ İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre besmeleyi unutan birisinin durumu sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir: “*Kesme sırasında besmeleyi unutanın kestiğini yemekte be's yoktur.*”²

Bedensel engelin hayvan kesiminde tesiri vardır. Görme engeli kesim yerini bilmede, konuşma engeli besmeleyi söylemede etkilidir.

1.12.1. Görme Engeli

Görme engeli, hayvanın kesileceği yerin görülmemesi açısından etkilidir. Fakihler görme engellinin hayvan kesmesini, hata yapma ihtimali sebebiyle mekruh³ saymakla birlikte, usulüne uygun şekilde kestiği hayvanın etinin yenmesinde bir mahzur görmemişlerdir.⁴ Bir hayvan kesilirken rastgele kesilmez belli bir yerden kesilmesi gerekir. Eğer görme engelli, dokunarak ve hissederek hayvanın kesileceği yeri öğrenir de keserse kerahet de ortadan kalkabilir.

1.12.2. İşitme Engeli

İşitme engeli olan kimsenin hayvan kesmesi duyan bir kimsenin hayvan kesmesi gibi olacağından işitme engelinin hayvan kesiminde tesiri yoktur.

1.12.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin hayvan kesiminde tesiri vardır. Bir hayvanın kesiminin meşru olması için hayvan kesilirken bismelenin söylenmesi gerekir. Konuşamayan birisi besmeleyi dili ile söyleyemez. Fakihlerin bu konudaki görüşü şöyledir. Çoğunluğa göre konuşma engellinin hayvan kesmesi ve av avlaması helaldir. Özründen dolayı, keserken veya oku atarken besmele çekmesi şart değildir.⁵ İbn

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 46; Şener, Mehmet, “Hayvan Kesimi”, *DİA*, XVII, 97.

² Buhârî, “Zebâih”, 15.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600; “A'mâ”, *Mv. Fİ*, XVII, 58.

⁴ Özel, “A'mâ”, *DİA*, II, 554.

⁵ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 68; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 5; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 322; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, V, 287; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 227; “Haras”, *Mv.F*, XIX, 93.

Münzîr (ö.318/930)'in nakline göre fakihler konuşma engellinin hayvan kesmesinin mübah olduğunda icma etmiştir.¹

Hanefilere göre Müslüman veya ehl-i kitaptan olan konuşma engelli hayvan kesebilir ve kestiği hayvan yenir.² Çünkü konuşma engellinin işareti ve dudaklarını hareket ettirmesi konuşanın besmele çekmesi gibidir. Konuşma engellinin besmeleyi söyleyememesi, unutanın besmeleyi söylememesinden daha evlâdır.³ Konuşma engellinin besmeleyi söylemekten aciz olması, hayvan kesiminin sıhhatine mani değildir. Bu konuşma engellinin kıraatinin olmamasının namazının sıhhatine mani olmayışı gibidir.⁴ Malikîlere göre Fatiha'nın namazda düşmesi gibi konuşma engellinin besmeleyi söylemesi gerekmez. Çünkü o, buna kadir değildir. Besmele ondan düşer.⁵

Şafîiler, konuşma engellinin anlaşılın yani ne yaptığı veya yapmak istediği ve işareti anlaşılın birisi olması halinde kestiği hayvan helal olur görüşündedirler.⁶ Diğer taraftan Şafîilerde, anlaşılın da anlaşılın da konuşma engellinin hayvan kesmesi ve av avlaması helaldir, şeklinde bir görüş de vardır.⁷ İmâm Şafî'ye göre hayvan keserken besmele çekmek müekked sünnet olduğundan Müslüman veya ehl-i kitaptan olan konuşma engelli birisinin kesimi meşru olur.⁸ Hanbelîlere göre konuşma engellinin başıyla semayı işaret etmesi veya besmeleyi ifade ettiğine dair bir işareti hayvan kesimini ve avlanmasını helal yapar.⁹

İbadet ve iman konularında konuşma engellinin işaretinin dikkate alınması gerektiğinin delili Ebû Hureyre'nin naklettiği şu hadistir: “Bir adam Nebi'ye Arap olmayan bir cariye getirir ve benim, mü'min bir köle azat etmem gerekiyor, bu olur mu? der. Rasûlullah (s.a.s.), o cariye: “Allah nerede?” diye sorunca cariye, gökyüzünü işaret etmiş. “Ben kimim?” diye sorunca da parmağıyla önce Nebî'yi

¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 74; İbn Münzir, *el-İcmâ'*, s. 57.

² *el-Fetâva'l-Hindiyye*, V, 286.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 227.

⁴ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 298.

⁵ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 68; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, III, 15.

⁶ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 239; “Ahras”, *Mv.Fİ*, IV, 136.

⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 77.

⁸ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 396.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 322; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 209; “Haras”, *Mv.F*, IXX, 93.

sonra gökyüzünü işaret etmiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.):“*Bunu azat edebilirsin, bu mü'mindir*”¹ buyurmuştur.

Hayvan keserken veya avlarken konuşma engelli besmeleyi sesi çıkmasada telaffuz eder. Telaffuz dahi edemiyorsa, bundan aciz ise kalben ve zihnen besmeleyi söyleyerek hayvanı keser veya avlar. Besmele söylemede yapabileceğinden sorumlu olur. Malikîlerin dediği gibi besmele söylemek üzerinden düşmez. Hanbelîlerin konuşma engellinin hayvanı kestiğinde veya avladığında besmele çekerken semaya işaret etmesi görüşü, insanların zâhire göre hüküm vermeleri açısından daha isabetlidir.

1.12.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engellerden bir kısmı, hayvan kesiminde etkilidir. Bir hayvanı kesmeyi veya avlamayı usulüne göre yapabilecek ortopedik engelliler bunu yerine getirir. Ancak usulüne göre hayvan kesemeyecek olan ortopedik engelliler hayvan kesmemelidir.

1.13. Cihad

Cihad, Allah tarafından kullarına verilmiş olan bedenî, mâli ve zihnî kuvvetleri Allah yolunda kullanmak, o yolda feda etmektir.² Savaşta Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla elden gelen güç ve gayreti sarfetmektir.³

İslâm'da cihat farzdır. Cihadın farz olması bazı durumlarda farz-ı ayın, bazı durumlarda farz-ı kifaye olur. Müslümanların içinde bir grup, cihat yapıyorsa Müslümanların vatan, mal, ırz, namus ve haysiyetini düşmanlara karşı koruyabiliyorsa o takdirde cihad farz-ı kifaye olur ve diğer Müslümanların üzerinden cihat yapma sorumluluğu kalkar. Fakat fert fert gücü yeten her Müslümanın düşmana karşı koyma gereği varsa o zaman cihat farz-ı ayn olur, herkesin bizzat cihat etmesi icab eder.⁴

¹ Ebû Dâvûd, “Eymân”, 19; Ahmed b. Hanbel, II, 291; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 388.

² Bilmen, *Kamus*, III, 354; Komisyon, “Cihad”, *ŞİA*, I, 394.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 97; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddî'l-muhtâr*, IV, 121; Özel, “Cihad”, VII, 528.

⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 135; Özel, “Cihad”, VII, 528; Komisyon, “Cihad”, *ŞİA*, I, 394.

Cihat, Müslüman, âkîl, bâliğ, hür, erkek, sağlam, gücü yeten (maddi açıdan ailesine ve kendisine yetecek malı olan) kimselere vaciptir.¹ İslâm'da teklif kudretledir.² Sağlam olmayan cihadla sorumlu değildir. Bu konuda bedensel engellilerin durumları da göz önünde bulundurularak hükümler verilmiştir.

1.13.1. Görme Engeli

Görme engeli cihad konusunda etkilidir. Görme engelliler cihad etmekle sorumlu değildir. Çünkü bunlar cihad etmekten acizdirler. Bu sebeple onlara cihad farz değildir. Bu görüşte dört mezhep de ittifak etmiştir.³ Allah Teâlâ bu konuda: “*Köre vebal yoktur...*”⁴ buyurmaktadır. Bu ayet cihaddan geri kalanlar hakkında ayetin inmesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte bu tür engelli olanlar da çıkmak isteyince nazil olmuştu.

Cihadla ilgili olarak indirilen ayetler bir yönden mücâhidlerin fâziletlerini, diğer yandan da zayıflık hastalık ve maddi imkânsızlık gibi özürlerle savaşa katılmayanlara herhangi bir sorumluluk olmadığını belirtmiştir. Mesela Nisa suresinde bu konuyla ilgili olarak: “*Müminlerden özür sahibi olanlar dışında oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz*”⁵ buyurulmuştur. Bu ayetin nüzül sebebiyle ilgili olarak Zeyd b. Sabit (r.a.) şu hadiseyi anlatır: Allah Rasulü (s.a.s.) bana; “*Müminlerden oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz*” ayetini yazdırdı. Ben ayeti yazarken İbn Ümmi Mektûm geldi. A'mâ olan İbn Ümmi Mektûm, “Yâ Rasûlullah, eğer cihad yapabilecek güçte olaydım, elbette cihâda giderdim” dedi. Rasûlullah'ın dizi, benim dizimin üzerinde iken yüce Allah, Rasulüne vahiy indirdi. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in dizi o kadar ağırlaştı ki dizimin kırılacağını sandım. Sonra ondan vahiy hali açıldı. Allah: “*Özür sahibi olanlar hariç*”⁶ cümlesini indirdi.⁷

¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 178; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 162, vd.; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 118; Bilmen, *Kamus*, III, 359; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 623; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 418.

² Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, III, 316; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600.

³ Şâfiî, *el-Üm*, II, 162; Kudûrî, *el-Muhtasar*, 415; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 228; Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 135; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 163; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 77; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 126; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 418.

⁴ Fetih, 48/17 (لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى).

⁵ Nisâ, 4/95 (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ).

⁶ Nisâ, 4/95 (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ).

⁷ Buhârî, “Cihad”, 31; “Tefsir”, 18; Müslim, “İmâre”, 141; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 20; Tirmizî, “Tefsir”, 5; Ahmed b. Hanbel, IV, 290.

Kurtubî (ö.671/1273), “zarar sahipleri”nden maksadın özür sahipleri olduğunu ve özürleri cihâda katılmaktan alıkoymakla onlara zarar verdiği için bu ifâdenin kullanıldığını söyler.¹

Tevbe suresinde yer alan bir ayette de Allah Teâlâ: “Allah ve Rasûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşa) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur...”² buyurmaktadır.

Diğer yönden Abdullah b. Ümmi Mektûm, Tebük gazvesinden sonra nâzil olan ve savaşa fiilen katılanların, geride kalanlardan üstün olduğunu, ancak özrü olanların bu hükmün dışında tutulduğunu bildiren âyete rağmen, o günden sonra yapılacak savaflara katılacağını söyleyip, sancağın kendine verilmesini istemiştir. Onun zırhını giyerek elindeki siyah bir sancakla Kâdisiye savaşına katıldığı, savaştan sonra Medine’ye dönünce savaşta aldığı yaralar yüzünden vefat ettiği veya Kâdisiye’de şehid düştüğü rivayet edilmiştir.³ İslâm’da engellilerle ilgili çeşitli hükümlerin belirlenmesinde Abdullah b. Ümmi Mektûm’la ilgili uygulamalar önemli rol oynamıştır.⁴

Savaşta gayri müslimden görme engellilerin öldürülüp öldürülmeyeceği hususuna gelince bu konuda fakihler farklı görüşler beyan etmişlerdir.

Şafî mezhebinin dışındaki mezheplere göre görme engelliler savaşta öldürülmezler.⁵ Çünkü onlar savaş ehlinden değildir. Bu hüküm Müslümanlara zararları dokunmadığı takdirdedir. Görme engelli, eğer savaş için görüş bildiren ve tecrübe sahibi kişilerden ise öldürülebilir.⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında, görüşünden istifade edildiği için Havazin savaşına katılan, yirmi yaşlarında ve görme engelli olan Düreyd b. Samma

¹ Kurtubî, *Tefsîr*, V, 342.

² Tevbe, 9/91 (لَيْسَ عَلَى الضَّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا).²

³ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe*, IV, 280; Aydınli, “İbn Ümmü Mektum”, *DİA*, XX, 434; Döndüren, “İslâm’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 120.

⁴ Aydınli, “İbn Ümmü Mektum”, *DİA*, XX, 435; Döndüren, “İslâm’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 120.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 64; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 137; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, I, 280; Buhûtî, *Şerhu Müntehe’l-irâdât*, I, 624; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, III, 112; *el-Fetâva’l-Hindiyye*, II, 194.

⁶ *el-Fetâva’l-Hindiyye*, II, 194; İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, IV, 131.

öldürülmüştü. Bu durum, Müslümanlara zarar veren görme engellilerin öldürüleceğini ortaya koymaktadır.¹

Şafî mezhebinde tercih edilen görüşe göre görme engelli savaşa katılmışsa öldürülmesinde mahzur yoktur. Çünkü ayetteki “*Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün*”² emri umûmidir. Rasûlullah (s.a.s.)’ın “*insanlarla, onlar Allah’tan başka ilah yoktur diyene dek savaşmakla emrolundum*”³ buyurmuştur. Bu ayet ve hadisten hareketle Şafî mezhebine göre müşrik olmanın öldürülmek için yeterli olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla müşrik olan görme engelli kişiler savaşa iştirak etse de etmese de öldürülür.⁴ Ancak görme engelli elçi olarak gönderilmişse o zaman öldürülemez. İmâm Şafî’den rivayet edilen ikinci bir görüşe göre a‘mâlardan savaşa iştirak edip savaşanlar ve savaş taktiği verenlerin katli kesinlikle câizdir.⁵

Görme engelli bir gayri müslimin öldürülmesinde cumhurun görüşü tercihe sayandır. Görme engelli savaşa malıyla, gücüyle, aklıyla katılmıyorsa savaş ehlinden olmaz ve öldürülmemesi gerekir.

Savaş sırasında bir Müslüman bir kâfirin gözünü çıkarabilir.⁶ Fakat işkence yapmak için gözlerini çıkarması yasaklanmıştır.⁷ Bu İslâm’ın temel prensiplerine aykırıdır.

1.13.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin cihatda tesiri vardır. İşitme engellilerin cihatla sorumlu olup olmadıklarına dair fıkıhçıların görüşlerine rastlanmadı. İşitme engelli bir kişi duyamadığından dolayı cihat sırasında bir takım sorunlar yaşayabilir veya sorunlara sebep olup zarar verebilir. Buna rağmen işitme engelliler fiilen savaşabilirler. Eğer işitme engelli cihata katılabilecek güç ve kabiliyette ise bundan sorumlu olur.

Savaş sırasında işitme engelli gayri müslimin öldürülmesine gelince, fakihler işitme engelli olanların süvari olarak savaşabileceğinden dolayı öldürülmelerinin câiz

¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 92; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 454.

² Tevbe, 9/5 (فَاَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ).

³ Ahmed b. Hanbel, II, 345; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XX, 63.

⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 137-138; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 281.

⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 64.

⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 131.

⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 281.

olacağı hükmünü vermişlerdir.¹ Yine fakihler tarafından savaş sırasında Müslümanın bir kâfirin kulağını kesebileceği² fakat bunu işkence olsun diye yapamayacağı da belirtilmiştir.³

İşitme engelli eğer savaşa canıyla, aklıyla veya malıyla katılıyorsa, savaş ehlindedir öldürülür, katılmıyorsa öldürülmez.

1.13.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli cihatta etkilidir. Konuşma engelli birisinin cihat yapmakla sorumlu olduğuna veya olmadığına dair klasik kaynaklarda bir görüşe rastlanmamıştır. Tüm azaları ve duyuları sağlam olup sadece konuşamayan birisinin rahatlıkla savaşabileceği ve cihattan sorumlu olabileceği düşünülebilir. Kaynaklarda bu konuya değinilmemesinin sebebi konuşma engellinin bu konuda diğer insanlardan bir farkının bulunmaması olabilir.

Savaş sırasında konuşma engelli olan düşmanın öldürülmesine gelince; Fakihler işitme engelli gibi konuşma engellinin de süvari olarak savaşabileceğinden öldürülmesinin câiz olduğunu söylemişlerdir.⁴ Konuşma engelli eğer savaşa iştirak etmiş ve savaşıyorsa savaş ehlinden olur ve öldürülür. Aksi halde öldürülmez.

1.13.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engellerden bazıları cihatta etkilidir. Cihad, gücü yeten, kudreti olanlara farzdır. Ortopedik engelliler bir kısmı cihad için gerekli güç ve kudretten mahrum aciz insanlardır. Teklif kudretlidir. Bu yüzden cihad onlara farz değildir.

Cihad, bir veya iki eli veya ayağı kesik olanlara, felçli, kötürüm olanlara farz değildir.⁵ Zira Allah Teâlâ: “Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur”⁶ buyurmuştur.

¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 194; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 132.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 132.

³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 281.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 132; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 194.

⁵ Şâfiî, *el-Üm*, II, 162; Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 415; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 228; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 163; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, III, 316; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 407; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 132; Özel, “A'mâ”, *DİA*, II, 554.

⁶ Fetih, 48/17 (لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرْيُومِ حَرْجٌ).

Bu ayeti kerimede herhangi bir sebepten dolayı cihada gitmekten aciz olan kimse üzerine cihâdın farz olmadığına işaret vardır.¹ Bu ayet, cihaddan geri kalanlar hakkında ayetin inmesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte bu tür özür sahipleri de çıkmak isteyince nazil olmuştu. Ayrıca Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. “Allah ve Rasûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşa) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur.”²

Ensar’dan Seleme oğullarının başkanı Amr b. Cemûh da yürüme engelli idi. Bedir savaşına katılmak istedi; ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) ona izin vermeyip savaştan muaf tuttu. Daha sonra Uhud savaşına katılmak istedi. Oğulları, Bedir savaşını örnek göstererek ona engel olmak istediler. Bunun üzerine Amr, oğullarına, “Siz beni Bedir seferinde cenneti kazanmaktan alıkoymuştunuz” diyerek onları, Allah’ın elçisine şikayet etti. Allah’ın elçisi ona, özrü olduğunu, bu yüzden savaşla yükümlü bulunmadığını bildirdi. Ancak Amr’ın ısrarı üzerine izin verdi. Oğullarına da babalarını savaşa gidip gitmemekte serbest bırakmalarını söyledi. Savaşa katılan Amr, sonunda, sürekli olarak arkasında savaşan ve onu korumaya çalışan oğlu ile birlikte şehit düştü. Allah’ın elçisi bir hadisinde, onun cennette sapaşağlam ayaklarla yürüdüğünü haber vermiştir.³

Başka bir rivayette, Hz. Peygamber (s.a.s.), Tebük gazvesinden dönerken Medine’ye yaklaştığı sırada: “Gerçekten Medine’de öyle topluluklar var ki, siz bir yolda yürür veya bir vâdiyi geçersiniz, onlar sizinle beraber olurlar” Ashab: “Ya Rasûlallah onlar Medine’dedirler, onları özürleri alıkoymuştu demiştir.”⁴

Özürden maksat savaşa engel olan durumlardır.⁵ Mesela müzmin hastalık, yaşlılık, a‘mâlık, topallık bu durumlardandır. Ayrıca bu ve benzeri hadisler gazilere verilen ecrin, özür sahiplerine de verildiğini gösterir.⁶

Harb esnasında hiçbir şekilde harbe katılmayan ortopedik engelli olan felçli, kötürüm, elleri veya ayakları kesik kimselerin öldürülmesi Hanefîlere, Malikîlere ve

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, IV, 126.

² Tevbe, 9/91 (لَيْسَ عَلَى الضَّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ).

³ Ahmed b. Hanbel, V, 299.

⁴ Buhârî, “Cihad”, 35; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 20; İbn Mâce, “Cihad”, 6; Ahmed b. Hanbel, III, 103, 160, 214.

⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XI, 7.

⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XI, 7.

Hanbelîlere göre câiz değildir. Bunlar öldürülmez çünkü savaşmaktan acizdirler.¹ Bunula birlikte Hanefîlere göre engelli olup da savaşa iştirak etmeyen kimselerin öldürülmesi halinde kısas ve diyet gerekmez sadece tevbe ve istiğfar etmek yeterlidir.²

Şafîilere göre onların kanını heder kılan kâfir olmalarıdır. Bu yüzden sakat sağlam ayırımı yapmadan düşmanların hepsi öldürülür. Savaşa herhangi bir şekilde iştirak eden ortopedik engellinin öldürülmesi konusunda mezhepler ortak görüşe sahiptir.³

Fakihlerin görüşleri arasından çoğunluğun görüşü tercihe daha uygundur. Buna göre ortopedik engellilerin cihata katılmaları engellerine göre değişir. Savaşabilecek olan ortopedik engelliler cihatla sorumlu olurlar. Savaşamayacak olan ortopedik engellilere gelince bunlar cihattan mesul olmadıkları gibi ortopedik engelliler gayri Müslim oldukları zaman da savaş ehli olarak kabul edilmezler. Dolayısıyla savaşmayan gayri Müslim ortopedik engelli öldürülmez.

1.14. Eman

Eman, İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayr-i müslime (harbiye) can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt veya akdi ifade eder.⁴ Eman verecek kimse mükellef herhangi bir Müslüman (âkil, bâliğ), eman isteyen taraf kadın veya erkek, herhangi bir dine mensup veya dinsiz, tek bir kişi ya da bir topluluk olabilir.⁵

Kur'an-ı Kerim'den delili Yüce Allah'ın şu buyruğudur: “Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır”⁶ bu nas umumi bir nas olup her Müslümanı kapsamına almaktadır.

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 64; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 137; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 280; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 120; Buhûtî, *Şerhu Münthe'l-irâdât*, I, 624; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, III, 112; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 194; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 132; Yavuz, *İslâm Fıkhu ve Hukuku*, s. 134; Özel, “Cihad”, VII, 529; Bilmen, *Kamus*, III, 368.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 132.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 137-138; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 280; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 245; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 64; Özel, “A'mâ”, *DİA*, II, 554.

⁴ Bilmen, *Kamus*, III, 335; Bozkurt, “Eman” *DİA*, XI, 75.

⁵ Nevevî, *el-Minḥâc*, s. 138; Bilmen, *Kamus*, III, 380; Bozkurt, “Eman” *DİA*, XI, 79.

⁶ Tevbe, 9/6 (وَإِنْ أَخَذَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتِجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغَهُ مَأْمَنَهُ).

1.14.1. Görme Engeli

Görme engelinin emanda bir tesiri yoktur. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir: Görme engellinin emanı sahihtir¹ ve onun eman verdiği kimse öldürülmez.² Görme engellinin eman vermesinde bir beis olmadığı onların da eman verebileceği beyan edilmiştir. Eman vermek için görme şartı aranmamıştır. Görme engelli, gören birisi gibi eman vermenin şartlarını (Müslüman, âkil ve bâliğ olma) bulundurursa eman verebilir.

1.14.2. İşitme Engeli

İşitme engeli emanda etkili değildir. Klasik kaynaklarda işitme engellilerin eman vermesine değinilmemiştir. İşitme engellilerin de görme engelliler gibi eman vermeleri sahih olur. Çünkü eman verecek kişide görme, işitme şartı aranmaz.

1.14.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli eman verme sırasında etkili olur. Bu konuda fakihlerin görüşü şu şekildedir. Hanefilere göre emanın rüknü sarîh, kinaye ve işaret ile olur. Konuşma engelli parmağıyla semayı işaret ederse, o işaretinde semanın Rabbi'nin zimmetini sana veriyorum anlamı vardır.³ Dolayısıyla konuşma engellinin emanı sahih olur.

Malikîlere göre emana delâlet eden her şey ile eman verilir.⁴ Buna göre konuşma engellinin işaretle yapmış olduğu eman geçerlidir. Şafîîlerde bir görüşe göre konuşma engellinin işareti herkes tarafından anlaşılırsa emanı sahih olur.⁵ Diğer görüşe göre işarete şüphe bulunduğundan dolayı konuşma engellinin işareti sahih olmaz.⁶ Hanbelîlere göre konuşabilenden dahi işaret veya söz ile emane delâlet eden her şey ile eman gerçekleşir.⁷

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 106; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 431.

² Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, IV, 134.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 87; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 135.

⁴ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, III, 123; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 186.

⁵ Büceyrimî, *Haşiyetü'l- Büceyrimî*, IV, 356.

⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 238.

⁷ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, III, 105.

Eman veren kişide konuşma şartı aranmamaktadır. Dolayısıyla konuşma engelli eman verebilir. Diğer taraftan eman verme sırasında tarafların birbirinin dilini bilmediğinden dolayı zarureten işaret kullanmak gerekebilir.

1.14.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin eman da herhangi bir tesiri yoktur, diğer sağlam insanlar gibidir. Fakihler eli, ayağı kesik olanın, kötürüm birisinin de emanı sahih kabul etmişlerdir.¹ Çünkü eman vermede elin, ayağın kesik olmaması, kötürüm olmama şartı aranmamaktadır.

1.15. Cizye

Cizye, İslâm devleti bünyesinde yaşayan gayr-i müslim vatandaşların mükellef olan erkeklerinden can ve mallarını koruma bedeli olarak yılda bir defa alınan vergidir.² Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığı şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselere, zelil ve hakîr olarak kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşınız.*”³

Cizyenin bir kimseden tahsil edilebilmesi için bu kimsenin âkil, hür, sağlıklı, maddi güce sahip, erginlik çağına ulaşmış erkek olması şarttır. Bu nedenle akıl hastaları, bunaklar, çocuklar, kadınlar, köleler, kör ve topallar, çok yaşlılar, felçliler, yıl içinde altı aydan fazla bir süreyle hasta olanlardan cizye alınmaz. Çünkü cizye, şer'an savaşmaya muktedir olan gayr-i müslimlere ait bir yükümlülüktür. Yukarıda sayılanların ise savaşmaya gücü olmadığından, bunlar cizye ödemekle yükümlü değillerdir.⁴ Görüldüğü üzere bedensel engelin cizye almada etkisi vardır.

1.15.1. Görme Engeli

Görme engeli cizyeye tâbi olmada tesirlidir. Ebû Hanife'ye göre görme engelli bir gayri müslimden cizye alınmaz. Çünkü cizye Müslüman olmayan

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 106.

² Komisyon, “Cizye”, *ŞİA*, I, 19.

³ Tevbe, 9/29 (قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ (أَوْثُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ).

⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 295; Bilmen, *Kamus*, IV, 98; Komisyon, “Cizye”, *ŞİA*, II, 20; Erkal, “Cizye”, *DİA*, VIII, 42, 43; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 444.

kimselere ya öldürülmemek, ya da savaşa katılmamak için vacip olur. Görme engelliler ise öldürülmeleri gereken kimselerden değildir. Bunlar savaş ehli de değildir. Ebû Yûsuf'a göre eğer görme engellilerin malları varsa cizye vermek zorundadır. Çünkü bu kişilerin savaşta görüşlerinden istifade edildiği zaman öldürülebilir.¹

Şafîilere göre a'mâlar cizye vermekle mükelleftirler. Çünkü bunlar da İslâm ülkesinde ve İslâm himayesinde ikamet ediyor ve güvenlik içinde yaşıyorlar. Bundan dolayı a'mâların da bu vergi ile mükellef olması icap eder. Ancak a'mâ fakir, cizye veremeyecek durumda olursa durumunun iyi olacağı zamana ertelenir.²

Şafi mezhebinin başka bir ichtihadına göre a'mâlardan cizye alınmaz. Çünkü bunlar esir alınmak istendiğinde kendilerini savunamaz ve savaşamazlar. Cizye ancak savaşabilecek gayri müslim teb'adan alınır.³

Sonradan görme engelli olan bir kimseden, kendisine daha önceden takdir edilmiş olan cizye düşer. Ebû Yûsuf'a göre malı varsa bu kişinin cizye üzerinden düşmez.⁴

Görme engellinin savaş ehli olmadığı için cizye alınmaması gerektiği, savaş ehli olduğu veya savaşa, malıyla, canıyla veya akıyla katıldığı zaman cizye vermesi gerektiği şeklinde üç görüş vardır. Görme engelli savaşa katılırsa cizye vermesi gerekir görüşü tercihe daha uygundur. Görme engelli savaşa iştirak etmediyse, savaş ehli sayılmadığı için öldürülmez, canı, malı güvende olur. Bunun için cizye vermesine gerek yoktur.

1.15.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin cizyede tesiri vardır. İşitme engellinin cizye ile mükellef olup olmayacağı konusunda fakihlerin görüşlerine rastlanmamıştır. Mezheplerin görme engelli için söylemiş oldukları cizye ile ilgili hükümler işitme engelliler için de geçerli olabilir. Buna göre işitme engellinin savaşa iştirak eden birisi olması

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, X, 79; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 111; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 160; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 272; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 138; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 472; Bilmen, *Kamus*, IV, 98; Erkal, "Cizye", *DİA*, VIII, 43.

² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 89; Bilmen, *Kamus*, IV, 98; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 273.

³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 275.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 200-201.

halinde cizye alınır. İşitme engelli savaşa katılmıyorsa, savaş ehli değildir ve İslâm devletinde yaşayan işitme engelli gayri Müslim canı ve malları koruma altına alınır güvende olur.

1.15.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin cizye üzerinde tesiri yoktur. Çünkü konuşma engelliler sağlam insanlar gibi savaşabilir ve bunlar öldürülmesi icap eden kişilerdendir. Dolayısıyla cizye vermekle sorumlu olurlar.

1.15.4. Ortopedik Engel

Bu engelin cizye konusunda tesiri vardır. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir: Ebû Hanife'ye göre eli veya ayağı kesik olan, kötürüm, felçli ortopedik engelli kişiler ne cihad yapmakla yükümlüdür ne de savaş ehliendir. Cizye ölüm cezasını düşürmek için konulan vergidir. Öldürülmesi vacip olmayan ortopedik engellilerden cizye alınmaz. Ebû Yûsuf bu kişilerin malları varsa cizye alınır görüşündedir.¹

Şafî mezhebinde bir görüşe göre kötürüm olanlara cizye konmaz. Çünkü bunlar kadın ve çocuklar gibidirler.² Bunlar savaşta kendilerini savunamaz ve savaşamazlar. Cizye ancak savaşabilen gayri müslimlerden alınır.³ Diğer bir görüşe göre kötürüm olanlardan da cizye alınır. Bu engelliler de sağlam insanlar gibi İslâm topraklarında ikamet edip, İslâm'ın koruma ve güvenliğinde yaşıyorlar. Bu yüzden de cizye vergisini vermek zorundalar.⁴ Eğer fakir iseler zengin oluncaya kadar ertelenir.⁵

Bu görüşlerden Ebû Hanife'nin görüşü tercihe daha uygundur. Çünkü ortopedik engelli savaş ehlinden olmadığı için zaten İslâm devletinde güven içinde yaşamaktadır.

¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 200; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 111; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 160; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 272; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 138; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, III, 399; İbrahim Halebi, *Mülteka'l-ebhur*, II, 472; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 199; Bilmen, *Kamus*, IV, 98; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 444; Erkal, "Cizye", *DİA*, VIII, 43.

² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 272; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 160.

³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 275.

⁴ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 89; Bilmen, *Kamus*, IV, 98; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 273.

⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 89.

1.16. Genel Değerlendirme

Bedensel engel, ibadetlerde; tahâret, abdest, gusûl, teyemmüm, ezan, namaz, tilâvet secdesi, imâmlık, cemaatle namaz, Cuma namazı, oruç, kefâret, zekât, hac, hayvan kesme, cihat, eman ve cizye konularında etkilidir. Abdest, gusûl ve teyemmümde daha çok ortopedik engelin tesiri vardır. Kaynaklarda namazda işitme engelinin etkisine pek değinilmemiştir. Çünkü bu konuda işitme engelliler genelde duyan insanlar gibidir. Namazda daha çok konuşma ve ortopedik engel, kısmen de görme engeli üzerinde durulmuştur.

İslâm hukukunda bedensel engelliler mükellef olmada diğer insanlarla aynı, sadece ibadetlerin yerine getirilmesinde engellerinden dolayı bazen diğer insanlardan farklı olurlar. Ama her zaman mümkün oldukça toplumla birlikte ve iç içe olmaları istenmiştir. Görüldüğü gibi ibadetlerde bedensel engelliler güç ve kabiliyetine göre yapabildikleriyle sorumlu tutulmuşlardır. Zaruretler kendi miktarlarınca takdir edilmiş ve engelleri oranında onlara kolaylıklar getirilmiştir, imtiyazlar verilmiş, imkânları olmadığı yerde ise yükümlülükleri kaldırılmıştır. Hiçbir zaman acı, sıkıntı ve zarar vererek bir farzı yerine getirme söz konusu olmamıştır. Bir iş darlaşınca genişler, zorluk kolaylığı getirir. Mesela abdest ve gusûlde yıkanması farz olan organlar hiç yok ise, farz mahalli kalmadığı için bu kısımların yıkanma sorumluluğu düşer. Yıkanma zarar verirse, mesh, bu zarar verirse yara üzerine sargı ve sargı üzerine mesh, bu da zarar verirse teyemmüm, hatta teyemmüm de yapılamazsa o haliyle ibadetleri yapma kolaylığı getirilmiştir. Yine namazda, oruçta, hacda ve cihatta bedensel engelli yapabileceğinden sorumlu tutulmuş, yapamadıklarında kolaylık veya kaldırma yoluna gidilmiştir. Bu ise ibadetleri terkten daha hafiftir. Zararın çoğundan kaçmak için azı tercih edilmiştir.

2. MUÂMELÂTTA BEDENSEL ENGELİN TESİRİ

Muâmelât terimine fikhın gelişimine paralel ve bakış açılarına göre farklı mânâlar verilmiştir. Geniş anlamda fikhın ibadetler dışında kalan kısmı, dar anlamda

mamelek hukukundan medeni hukuk, özel hukuk ve iç hukuka varan değişik mânalarda kullanılmıştır.¹

Muâmelât, İslâm hukukunun ibâdât ve ukûbât dışında kalan günlük yaşantımızda karşılaşılan her türlü işlem şeklinde de tarif edilmiştir.² Bu çalışmada konuların ele alınışı, bu tarifteki tasnife uygundur.

Akitlerin hepsinde tarafların zarara uğramaması ve aralarında bir anlaşmazlığın bulunmaması esastır. Bunun için bir takım şartlar konulmuştur. Bu şartların sağlanmasında bedensel engeller etkilidir.

2.1. Bey'

Bey', satım akdini ifade eder. Satım akdi, malın temlik kastıyla malla değişimidir.³

Satım akdinin özü tarafların iki malın karşılıklı olarak değişimi konusundaki iradelerini hukukî bir sonuç doğuracak şekilde birleştirmeleri olduğundan akdin üç unsurundan söz edilir. Birincisi taraflar yani satıcı (baya') ve alıcı (müşteri), ikincisi, tarafların akid konusundaki iradelerinin birleşimi demek olan icap ve kabul, üçüncüsü ise akid konusu (mahallü'l-akd) olan mal (mebi') ve bedel (semen)dir. Ancak Hanefiler akidle ilgili genel nazariyelerine uygun olarak icap ve kabulü satım akdinin rükünü⁴ diğer iki unsuru da icap ve kabulün gereği, tabii unsuru veya akdin kuruluş (in'ikad) şartı olarak görürler. Diğer mezheplere göre her üç unsur da satım akdinin rükünleridir.⁵

Hanefiler satım akdinde tarafların (satıcı ve alıcı) mevcudiyetini akdin tabii unsuru, bunların mümeyyiz olmasını in'ikad şartı, hukukî yetkiye (velâyet) sahip olmalarını nefâz şartı, tarafların rızâlarını haleldar eden bozuklukların olmamasını ise genelde sıhhat şartı olarak nitelendirirler.

¹ Aybakan, "Muamelât", *DİA*, XXX, 318.

² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 308.

³ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VI, 151; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 354; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 147; Bardakoğlu, "Bey'", *DİA*, VI, 13.

⁴ *Mecelle*, md.149.

⁵ Bâbertî, *el-Înâye*, VIII, 368; Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, IV, 281; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, IV, 228; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 3; Bardakoğlu, "Bey'", *DİA*, VI, 14.

Hanefiler satım akdinde icap ve kabulün mevcudiyetini akdin rüknü, birbirine uygunluğu, aynı mecliste olması, icâb ve kabul arasına alışverişten caymaya delâlet eden bir fasıla konulmaması, akdi yapanların, birbirlerinin konuşmalarını işitebilmeleri gibi şartları da akdin in'ikad şartı kabul ederler.¹ Malikîlere göre rızaya delâlet eden her icap ve kabul ile akit kurulur.²

Rızânın varlığı için icap ve kabulün, yani akdî irade beyanının mevcudiyeti, sıhhati için de tarafların ehliyeti ve rızâyı bozan sebeplerin bulunmaması aranır. Hanefilere göre birinci şart akdin rüknü, diğerleri ise önem derecelerine göre in'ikad veya sıhhat şartlarıdır. İcap ve kabul, ancak açık ve net olduğu ve aksi de ispatlanmadığı sürece iç iradeyi yansıtır.³

İslâm hukukçuları akidlerin, bu arada satım akdinin kuruluşunda açıklığı sağlamak, tereddüt ve ihtimali önlemek, gerek tarafların gerekse üçüncü şahısların haklarını korumak gibi gayelerle irade beyanının şekli (sîga) konusunda objektif ölçüler geliştirmeye gayret etmiş ve konu üzerinde ayrıntılı olarak durmuşlardır. Söz bulunmaksızın sadece fiilî mübadele ile satım akdinin yapılması (bey' u't-teâtî) bir kısım Şâfiîler hariç İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından câiz görülmüştür.⁴ Akid için kullanılan çeşitli kelime ve ifade kalıplarının tarafların rızâsını gösterme konusunun örfî bir mesele olduğu ve bu konuda örfün dile hükmettiği belirtilmiş,⁵ böylece İslâm hukuk doktrininde tarafların maksadını objektif, açık ve kesin olarak ifadeye yarayan söz, yazı, imza, fiil gibi vasıtalarla, hatta bazan sükûtle satım akdinin kurulabilmesine imkân tanınmıştır.

İcaptan sonra kabule kadar iki taraf da dönme ve kabul etmeme hakkına (rücû ve kabul muhayyerliğine) sahiptir. Satım akdiyle ilgili olarak varit olan, “*taraflar birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdirler*”⁶ hadisindeki “ayrılmayı” Hanefî ve Mâlikîler satımla ilgili karşılıklı konuşmayı bitirme mânasında anladıklarından kabulün beyanından sonra artık akid kesinleşmiş olur. Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 155; Ali el-Hafif, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 173,174; Bardakoğlu, “Bey’”, *DİA*, VI, 14.

² Muhammed Aliş, *Minehi'l-Celil*, IV, 435.

³ Bardakoğlu, “Bey’”, *DİA*, VI, 15.

⁴ *Mecelle*, md.175; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 123.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 133.

⁶ Buhârî, “Buyû”, 44; Müslim, “Buyû”, 47; Ebû Dâvûd, “İcâre”, 53; İbn Mâce, “Ticârât”, 17.

hadiste “bedenen ayrılma” kastedilmekte olup meclis devam ettiği sürece taraflar dönme hakkına sahiptirler.¹

Hanefilere göre satılan malın mevcut, teslimi mümkün, hukuken muteber olması satım akdinin in'ikad şartı, satanın mülkiyet ve yetkisi dahilinde olması nefâz, muayyen veya bilinebilir olması, mevcut ise kabzedilmiş bulunması gibi şartlar da akdin sıhhat şartları olarak sınıflandırılır.²

Bey'deki bu şartlar düşünüldüğünde bedensel engellerden görme, işitme ve konuşma engelinin etkili olduğu görülmektedir.

2.1.1. Görme Engeli

Görme engeli bey'de etkilidir. Bey' akdinde akid mahalli malum ve muayyen olmalıdır. Akdin gerçekleşmesi için, akid sırasında mebinin taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmayacak şekilde bilinmesi ve belirli olması gerekir. Yani alan neyi aldığını satan da neyi sattığını bilmelidir. Görme engeli, bu şartın gerçekleşmesinde tesirlidir. Fakihler görme engellinin alış verişinin câiz olup olmadığında ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî ve Hanbelîlere göre a'mânın alış verişi ona bilgi vermek şartıyla sahihtir.³ O, gözü gören gibi kendi adına da başkası adına da alış veriş yapabilir.⁴ Yani a'mâya satılan şeyin niteliği belirtilir ve rızası olursa niteliği belirtilen bu mebiî alış verişi sahih olur.

Çünkü İslâm'ın ilk günlerinden itibaren İslâm toplumları içinde görme engelli kişiler alış veriş yapmışlardır. Sahabe içinde de Abdullah b. Mektûm, Habban b. Munkız gibi görme engelliler vardı ve bunlar alış veriş yapıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.), bunların bu muamelelerini yasaklamamıştır.⁵ Diğer taraftan zaruret de bunu gerektirir. Çünkü görme engelli mükelleftir ve onların da gören insanlar gibi alış

¹ Bardakoğlu, “Bey’”, *DİA*, VI, 15.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 160, vd.; Bardakoğlu, “Bey’”, *DİA*, VI, 15.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 164; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 34; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 147; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXX, 201; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 348; Merdâvî, *el-İnsâf*, IV, 215; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VI, 209; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, III, 165; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, III, 56; Bilmen, *Kamus*, VI, 68; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 465; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 221.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 65; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 164; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10.

veriş ve diğer muamelelere ihtiyaçları vardır.¹ Hanbelîler, görme engellinin satışına, sıfat ile gaibin satışının câiz olmasına kıyasen câizdir demişlerdir.²

Görme engelliler, gözle görülmesi lazım gelmeyen şeylerde gören kişi gibidir. Görülerek anlaşılan şeylere gelince, bunları alış da câizdir. Ancak geri dönmeye serbesttir. Mebinin vasfını öğrendiğinde dilerse kabul eder, dilerse reddeder.³ Çünkü o, görmediği bir şeyi satın almıştır. Görme engelliler, şart muhayyerliği, gören birisine gösterme muhayyerliği, ayıp muhayyerliği gibi bir takım haklardan yararlanabilir.⁴

Ancak görme engelli, bir şey sattığı zaman muhayyerlik hakkı yoktur. Bir şey satın aldığı zaman muhayyerlik hakkı vardır.⁵ Görme engelli hakkında muhayyerlik bulunduğu dair deliller şu hadislerdir: “*Satış, ancak karşılıklı rıza ile olur.*”⁶

Alış verişlerinde aldatılan Habban b. Munkız’ın yakınlarının başvurusu üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“*Alış veriş yaptığın zaman, aldatma yok, benim için üç gün süreyle muhayyerlik hakkı vardır de.*”⁷

Görme engelliye alacağı şey, almadan önce tarif ve tavsif edilmiş ise artık muhayyerlik hakkı olmaz.⁸ Görme engelli, satın alacağı şeyi almadan önce dokunmayla tanınan mal ise ona dokunarak, tadılmasıyla bilinen ise tadarak, koklamayla anlaşılan ise koklayarak alırsa yine muhayyerlik (cayma) hakkı düşer. Yani bu tür şeyleri dokunup, koklayıp, tadıp sonra satın alsa, satış muamelesi sahipsiz ve lâzım olur.⁹ Bu şekilde gören kimsenin görmesi kadar hatta daha fazla bilgi sahibi olur.¹⁰

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 28.

² İbn Müflih, *Nüket*, I, 292.

³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, 126; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 34; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 348; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, III, 56, 57.

⁴ Döndüren, “İslâm’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 118.

⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 337; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 65.

⁶ İbn Mâce, “Ticârât”, 18; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 17.

⁷ Müslim, “Buyû” 48; Ebû Dâvûd, “İcâre”, 68.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 65.

⁹ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 126; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 293; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VI, 209; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34, 35; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 65; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600; Bilmen, *Kamus*, VI, 69; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 271.

¹⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10.

İmâm Yûsuf'tan gelen bir rivayette, akarın dışındaki şeylerde vasıf yeterlidir. Dokunmaya, koklamaya, tatmaya ihtiyaç yoktur. Çünkü vasıf, acz anında rü'yet yerine geçer.¹

Taşınmazlarda ise satıştan önce niteliklerin belirtilmesi ve bunun usulüne göre yazıyla tespit edilmesi muhayyerlik hakkını düşürür.² Selemde olduğu gibi burada da açıklama, görmenin yerine geçer.³

Bir görüşe göre a'mânın alış verişi zarurete binaen câizdir. Ancak toptan alış verişi câiz değildir. Bir de hem görme engelli, hem işitme engelli olan kişinin muâmelâtı câiz olmaz.⁴

Hanefilere ve Şafîlere göre a'mânın satın alacağı şeyi görmesi için vekil tayin etmesi câizdir.⁵ Görme engellinin vekilinin bakması ile de akid sahih olur. Çünkü vekilin bakması, müvekkilin (görme engellinin) bakması gibidir.⁶ Diğer taraftan vekil tayin edebilen kişi, vekilin yaptığı işi bizzat yapması da câizdir.⁷

Malikîlere göre a'mânın alış verişi sahihtir. Vasfetmeyle anlaşılan mebide görmeye ihtiyacı yoktur. Görme engelli ister doğuştan ister çocukken ister büyükken gözlerini kaybetmiş olsun farketmez. Eğer mebi (satılan şey) sadece görme ile bilinen bir şey olursa, o vakit alış verişi sahih olmaz. Bu satış, rastgele satış gibi olur.⁸

Şafîî⁹ mezhebinde görme engellinin alış verişi konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre a'mâyaya mebi anlatılırsa alış verişi sahih olur. İkinci görüşe göre bey' mebiyi görmeyle tamamlanır, bu yüzden a'mânın alışverişi sahih değildir. Bu görüşe göre her akitte görme şartı vardır. Görme engellinin alışverişi ancak demir vb.

¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34, 35; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600.

² Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 164, 298; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VI, 209; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 65; Döndüren, "İslâm'ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat", *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, s. 118.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 34.

⁴ Bilmen, *Kamus*, VI, 87.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 295; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 65.

⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 35; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VI, 209; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VI, 348; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 35; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, XV, 278; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 65; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600.

⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 66.

⁸ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, III, 24; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 24; "A'mâ", *Mv. Fİ*, XVII, 52.

⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 264; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 302, 304; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 7; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 422; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, II, 18; "A'mâ", *Mv. Fİ*, XVII, 53.

değişmeyen şeyleri, görme engelli olmadan önce görmüş olması halinde sahih olur. Bu konudaki delilleri ise, görme engellinin, kaliteli olanı ayırt edebilme idrakinde kusur bulunmasıdır. Bu kusurdan dolayı akit mahalli meçhul kalır.

Görme engelli, iyi ve kötüyü ayırma yeteneğinden yoksundur. Şafîilere göre bir kişinin alış veriş anında gözleri gördüğü halde, malı teslimden önce kör olmuşsa yine alış veriş câiz değildir.¹ Görebilen birisi, görmediği bir şeyi satın alır da, sonra görme engelli olursa, o akdin yapıldığı esnada görme engelli müşteri gibidir.²

Görme engelliler için alış verişte tanınan şart muhayyerliği şu şekilde tarif edilmiştir: Tarafların belli bir müddet içinde akdi feshetmek veya icazet vermek üzere taraflardan birinin yahut ikisinin muhayyer olmaları ve bunu şart koşmalarıdır.³

Şart muhayyerliği, sünnetle sabittir. Sahabe-i Kiramdan Habban b. Munkız alış verişte aldanıyordu. Akraları Rasûlullah (s.a.s.)'a müracaat edip Habban'ın hacr altına alınmasını istediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.) Habban'a: “*Alış veriş yaptığın zaman, 'aldatma yok, benim için üç gün muhayyerlik vardır' de*”⁴ buyurmuştur.

Ebû Hanife, Züfer ve İmâm Şafîî, yukarıdaki hadis-i şerifi delil göstererek şart muhayyerliğinin üç günden fazla olamayacağını söylemişlerdir.⁵ İmameyn ve Ahmed b. Hanbel ise muhayyerlikten kasdın, düşünüp taşınmak olduğunu göz önüne alarak bazı eşyaya üç günün yetmeyeceği, daha fazla müddete ihtiyaç bulunduğu fikrinden hareket etmişler ve müddet, taraflarca belli olduktan sonra üç günden daha fazla olabilir, demişlerdir. Bu fikirde olanlar, İbn Ömer'in iki aya kadar muhayyerlik şartı koştuğunu delil gösterirler.⁶

Mecellede, bu ikinci görüş insanlar arasındaki muameleler için daha müsait görülmüş ve kanunlaştırılmıştır.⁷ Malikîler, daha değişik bir görüş ileri sürmüşlerdir. Onlara göre mebiin durumuna göre şart muhayyerliğinin müddeti değişir.⁸

¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 21; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 422.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10.

³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 284; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 98.

⁴ Buhârî, “Buyû”, 48; Müslim, “Buyû”, 48; Ebû Dâvûd, “İcâre”, 68; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 6.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 38; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 47; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 38; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 99; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 284.

⁶ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 284; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 99.

⁷ Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 99.

⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, X, 181; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 99.

Konuyla ilgili olan diğer muhayyerlik de görme muhayyerliğidir. Bir kimse, görmediği bir mahal üzerine akid yaptığı zaman, mahalli görüp haline yeter derecede vâkıf olana kadar muhayyerdur. Dilerse akdi fesheder, dilerse geçerli kılar. Buna, görme muhayyerliği denir.¹

Görme muhayyerliğinin meşruiyeti sünnetle sabittir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hususta: “Görmediği malı satın alan kimse, malı görünce muhayyerdur”² buyurmuştur.

Görme muhayyerliğindeki görmeden maksad, akid mahalli hakkında bilgi sahibi olmaktır. Yoksa mücerred gözle görmek değildir. Mahal hakkında bilgi sahibi olmak da mahallin durumuna göre değişir.³

“Görme”, binek hayvanı için binmek, esans için koklamak, et hayvanı için dokunmak, bal için tatmak, teyp için dinlemek, ev için evi görmek olabilir. Çünkü mezkur mahaller hakkında bilgi ancak söylenenler ile gerçekleşir.⁴

Görme muhayyerliğinin hükmü hakkında İmâm Şafî, diğer mezheplerden ayrılmış ve görülmeyen malın satılmayacağını, dolayısıyla görme muhayyerliği diye bir muhayyerliğin olamayacağını savunmuştur. Ancak Şafîlerden, görülmeyen malın satılabileceğini, dolayısıyla görme muhayyerliğinin de meşru olacağını söyleyenler de olmuştur.⁵ Ayrıca “peşin selem” kabul edilmekle Şafî mezhebinde görülmeyen malın mübadelesi mümkün görülmüştür.⁶

Görme engelliye bilmediği bir mebiyi aldığı muhayyerlik hakkı tanınmıştır. Görme engelli mebi hakkında bilgi sahibi olduğunda gören gibi kabul edilmiş, hakkında bilgi sahibi olmadığında ise kendisi adına alış veriş yapması için ona vekil tayin etme hakkı verilmiştir.

Görme engellilerin alış veriş konusunda Malikîler “vasıfla anlaşılan mebinin görülmesine gerek yok” görüşleriyle diğer mezheplere göre daha esnek Şafîler “akit mebinin görülmesiyle tamam olur” görüşüyle daha sıkıdır. Hanefî, Malikî ve

¹ *Mecelle*, md. 320; Ali Haydar, *Düreri'l-hükkâm*, I, 269; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s.101; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 290.

² Zeylâi, *Nasbu'r-râye*, IV, 9.

³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 16; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 102.

⁴ Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s.102.

⁵ Şafî, *el-Üm*, III, 3; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 264; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 179, 289; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 214, vd.

⁶ Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XIII, 93; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 457; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 102.

Hanbelîlerin görüşü mebinin görme dışındaki bir yolla bilinmesi halinde, Şafîîlerin görüşü ise görülmeyle bilinen mebler hakkında akit yapılacağı zaman tercih edilebilir. Çünkü görme engelli de gören insanlar gibi mükellef ve alış veriş yapmaya muhtaçtır. Ancak görülmesi gereken bir konuda da zarara uğrayabilir.

Akit taraflarından birisinin veya her ikisinin görme engelli olması halinde tarafların zarara uğramadan ve anlaşmazlığa düşmeden akdi tamamlayabilmeleri için akit mahallinin taraflarca bilinmesi gerekir. Yani tarflar ne aldığı ve ne sattığının farkında olması gerekir. Görme engelli gören insanlar gibi alış veriş yapabilir, ancak mebiyi anlatma, dokunma, koklama, tatma veya işitme yollarıyla bilirse bu yollarla, bunlarla bilemezse vekil yoluyla alış verişi gerçekleştirebilir.

2.1.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin alış verişte fazla tesiri yoktur. İşitme engelinin, sadece işitme engelli bir kişinin icab ve kabulü duymaması ve mebinin duyma yoluyla bilinen bir şey olması halinde işitme engelinin onu bilememesi açısından bir tesiri vardır.

Bey' akdi kurulurken taraflar arasında anlaşmazlığın olmaması için bey'in rüknü olan icab ve kabulün taraflarca işitilmesi gerekir. Bu işitmeden kasıt tarafların birbirine ne söylendiğini bilmesi ve anlamasıdır. İşitme engelli söz ile yapılan icab ve kabulü duyamaz, bunun yerine işaret, dudak okuma veya yazı yollarından birisiyle bilebilir. İşitme engelli alış veriş yaparken kendisine ne söylenmek istendiğini bu yollardan birisi ile anlayarak akit yapabilir.

Hem işitme hem konuşma hem de görme engelli olan birisinin alış veriş ve diğer akitleri sahih değildir.¹

İşitme ancak duyma yoluyla bilinen bir mebiyi satın almasına gelince, bu mebiyi duyan bir vekil yoluyla satın alabilir. Mebi, işitme engelliye duymanın dışındaki görme, tatma, koklama, dokunma duyularıyla malum olursa işitme engelli bey' akdi yapmada duyan gibi olur.

¹ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, IV, 294; Meyyâre, *ed-Dürrü's-semîn*, II, 33; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 109.

2.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin alış verişte bizatihi tesiri vardır. Söz, akid ile ilgili iradeyi yansıtan vasıtaların başında gelir. Konuşma engelli de söz söylemekten acizdir. Ancak belli ihtiyaç ve zaruret hallerinde bu irade başka usullerle de dışa yansıtılabilir. Haberci ve mektup, işaret, teâti rızayı ifade eden bir davranış, sükut gibi. İşte konuşma engellinin işareti de bunlardan birisi olabilir.¹ İşaretle icab ve kabul ancak konuşma engellilere mahsustur. Diğer insanların işaretle icab ve kabulü ile akid gerçekleşmez.²

Akid yapan, konuşmaktan aciz, konuşma engelli veya dili tutulan birisi ise bakılır: Eğer konuşma engelli güzel yazı yazabiliyorsa Hanefîlerde racih olan görüşe göre iradesini mutlaka yazılı ifade etmesi lazımdır. Çünkü yazı, delâlet bakımından işareten daha açık ve ihtimalden daha uzaktır; o halde yazıya müracaat edilir.³ Şafîilere göre konuşma engellinin işareti ve yazısı zarureten konuşma yerine geçer.⁴

Konuşma engellinin yazısı, anlaşılır işareti ile aynı hükme tabidir. Çünkü gaipteki kimsenin yazısı, hazırdakilerin hitabı hükmündedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), risaleti tebliğ ile emrolunmuştu. Bazılarına bunu yazı ile tebliğ etti. Bu, ancak acizlik durumunda câizdir. Konuşma engellideki acizlik, apaçık ortadadır. Ama bu cevaz bir günlüğüne dili tutulan veya susan kimse için geçerli değildir. Çünkü işaret, bilinir ve anlaşılır olduğu zaman muteber olur. Hali böyle olan kimse konuşma engelli hükmündedir.⁵

Yazı ile irade beyan edilecekse, yazının kağıt üzerinde silinmemesi ve insanlar arasında bilindiği üzere gönderenin imzası gönderilenin adı bulunması şarttır. Fıkıh kaidesi, yazının irade beyanı olacağını şöyle ifade eder:⁶ “Mektup, hitap gibidir.”⁷ Şafîilere göre yazının toprak, kağıt veya levhaya niyetle birlikte yazılması gerekir. Hava veya suya yazılan yazı ise geçerli değildir.⁸

¹ Ögüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 303.

² Mutî‘î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘î*, XVII, 118; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 313; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 4; Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s. 54, 55.

³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 102; “Ahras”, *Mv.Fİ*, IV, 143.

⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 7; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 503.

⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10.

⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 103.

⁷ *Mecelle*, md. 69; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 61.

⁸ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 5; Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahrü'r-râik*, VIII, 544.

Konuşma engellinin yazısı güzel değil yani yazdığı anlaşılmıyor ama anlaşılır bir işareti varsa, fakihlerin ittifakıyla konuşma engellinin bu anlaşılır işareti zaruretten dolayı diliyle konuşması yerine geçer.¹ Konuşma engellinin el, kaş, göz ve başıyla yaptığı işaretlerin ne anlama geldiği, onunla birlikte yaşayan kimseler tarafından bilinir ve bu bilgiler doğrultusunda konuşma engellinin işaretlerine hüküm bina edilir. Konuşma engellinin işareti, alım, satım, icâre, hibe, rehin, nikâh, talâk, ibrâ, ikrâr, yemin ve vasiyet gibi sözleşmeler için geçerlidir.² Zira fıkıh kaideleri de bunu şöyle ifade eder: “Dilsizin işâret-i ma’hûdesi lisan ile beyandır.”³ “Dilsizin işâret-i ma’rûfesiyle bey’ mün’akid olur.”⁴ Bu, şayet doğuştan konuşma engelli ise böyledir. Ama sonradan olmuş arızî bir dilsizlik olursa işareti muteber olmaz. Ancak bu hali devam eder ve konuşmasından ümit kesilir ve işareti de anlaşılır cinsten ise bu halde de doğuştan konuşma engellinin hükmüne tabi olur.⁵

Bir başka yerde de konuşma engellinin yazısının güzel olması değil de okuma yazma bilmesi halinde yazısının en geçerli irade beyanı aracı olduğu ve bu takdirde onun işaretinin kabul edilmemesi, hukukî işlemlerinin ancak yazılı beyanı ile sahih olacağı görüşünün ağırlık kazandığına değinilmiştir.⁶

İslâm hukukçuları; alış veriş, kiralama, hibe, rehin, nikâh, talâk ve ibrâ gibi hukukî işlemlerde, yazı bilmeyen konuşma engellinin başkalarınca bilinen ve anlaşılan işaretlerinin sözlü irade beyanı yerine geçeceğinde görüş birliği içindedir.⁷ Eğer konuşma engellinin, anlaşılır bir işareti bulunmaz ve yazı yazmaya da gücü yetmezse yaptığı satım akdi geçerli olmaz.⁸

Sonradan konuşamaz hale gelen kimsenin dil tutukluğu kalıcı ise onun da işareti irade beyanı olarak kabul edilmekle birlikte bu usulle meydana gelen hukukî

¹ Kâsânî, *Bedâ’i’*, V, 135; Nevevî, *el-Mecmû’*, IV, 102, IX, 171; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ’ir*, s.312; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 385; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 102.

² Yıldırım, Mustafa, *Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 155.

³ *Mecelle*, md. 70; Ali Haydar, *Dürrerü'l-hükkâm*, I, 62.

⁴ *Mecelle*, md. 174; Ali Haydar, *Dürrerü'l-hükkâm*, I, 122.

⁵ Kâsânî, *Bedâ’i’*, V, 135; Tûrî, *Tekmiletü'l- Bahrü'r-râik*, VIII, 521; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 103.

⁶ Ögüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 303.

⁷ Kâsânî, *Bedâ’i’*, V, 298; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 217; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ’ir*, s. 312; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ’ir*, 343; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 5; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 109; Bilmen, *Kamus*, VI, 15; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 503; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 222.

⁸ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 222; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 503.

işlemlerin ölümüne veya dilinin açılmasına kadar askıda (mevkuf) olacağı ifade edilir. Ancak dilin bir yıl süre ile tutulmasının asli dilsizlik hükmünde kabul edebileceği şeklindeki ikinci görüş daha isabetli görülmektedir. Öte yandan konuşma engellinin işaretini kural olarak sözlü irade beyanı yerine geçiyorsa da belli konularda farklı hükümlere tâbi tutulmuştur.¹

İşaretin söz yerine geçmesi mevzuunda en geniş ve esnek mezhep Malikî mezhebidir. Onlara göre örf ve teamül icabı maksada delâlet eden her söz, fiil ve davranış irade beyanı için geçerlidir. Bu mezhebin görüşü el-Hattâb şerhinde şöyle ifade edilmiş: “Aynı şekilde akit, rızayı gösteren her söz ve rızaya delâlet eden her işaret ile yapılabilir. Hatta işaret, sözsüz alıp vererek yapılan teâtî akdinden daha ziyade aciz olmaya layıktır; çünkü Kur’an-ı Kerim, işaret için konuşma tabirini kullanmıştır: “*Senin için alâmet, insanlara, üç gün, işaretten başka söz söylememendir.*”² Ayette geçen “remz” işaret demektir. Mâlikî mezhebine ait kaynaklarda, işaret bakımından konuşma engelli ile normal insan arasında bir fark bulunmadığı açıkça ifade edilmiştir.³ Rızaya delâlet eden her şey ile alış veriş olur.⁴ Ancak konuşma engelli aynı zamanda görme engelli ise akit yapması sahih olmaz.⁵

Şafîlilere göre konuşma engellinin yazısı veya anlaşılan işaretleriyle alış verişi sahihtir.⁶ Konuşma engellinin yazı veya işaret ile bütün akitleri yapması da, bozması da sahihtir. Namazda kelama işaret ve şehâdet durumları bunların dışındadır.⁷ Hanbelîlere göre de konuşma engellinin yazısı veya işaretleriyle alış veriş sahihtir. Yazı, işaretten evladır.⁸

Konuşma engellinin iradesinin anlaşılması şartıyla alış veriş yapması kabul edilmiş. Fakat konuşma engelini doğuştan veya sonradan olmasına, konuşma engellinin okuma yazma bilmesine veya bilmemesine göre farklı hükümler verilmiştir.

¹ Ögüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 303.

² Âl-i İmran, 3/41 (أَيُّكُمْ أَلَّا تَكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا زَهْرًا).

³ İbn Abdilber, *İstizkâr*, IV, 273; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 70.

⁴ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 3.

⁵ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5.

⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 171.

⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 171; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 5, 7.

⁸ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, III, 201.

Alış veriş akdinin kurulması için akdin rüknü olan icap ve kabulün bulunması (iradenin ortaya konulması) gerekir. Konuşabilen birisinin icap ve kabulü öncelikle söz ile olması gerekirken zaruretten dolayı konuşma engellinin alış verişi anlaşılabilir ve bilinen işareti veya yazısı ile olur. Çünkü konuşma engellinin de diğer insanlar gibi bir takım ihtiyaçları vardır ve yaşaması için bunları karşılaması gerekir.

Konuşma engellinin ancak tatma yoluyla bilinen bir mebiyi satın almasına gelince, bu mebiyi tadabilen bir vekil yoluyla satın alabilir. Bunun dışındaki mebiyi almasında diğer insanlardan bir farkı olmaz.

2.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin alış veriş konusunda bir tesiri yoktur. Ortopedik engelliler sağlam insanlar gibi alım satım yapabilirler, onlarla aynı hükümlere tâbi olurlar.

2.2. Selem

Satış bedeli peşin ödenerek mal veresiye olmak üzere yapılan bir satım akdidir. Burada, hazır olan bir ivaz karşılığında nitelikleri belirli bir ivazın zimmette bir borç olarak belli bir zaman sonunda teslimini kapsayan bir akit söz konusudur.¹

Âyette şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler! Belli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazınız.”*²

İbn Abbas (r.a.)'dan rivayete göre Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) Medine'ye geldiği zaman, Ensar tarım ürünlerinde, bir iki veya üç yıla kadar selem akdi yapıyorlardı. Allah'ın elçisi şöyle buyurdu: *“Kim bir şeyde selem akdi yaparsa; belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın.”*³

Hanefilere göre selem rüknü icap ve kabuldür. Hanefilerin dışındaki mezheplerde selem, satış gibi üç rüknü vardır: Akit (müslim ve müslemün ileyh), mabudun aleyh (selem ra'sumali ile müslemün fih) bir de sığa (icap ve kabul)dir.

Satışta ön görülen şartlar selemde de şarttır. Ayrıca seleme özel bir takım şartlar da vardır. Selem konusu olan malın cinsinin, nevinin, sıfatının, miktarının belli olması ve ta'yin ile muayyen hale gelen mallardan olması, veresiye olması,

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, I, 969; Komisyon, “Selem”, *ŞİA*, VII, 162.

² Bakara, 2/282 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ).

³ Buhârî, “Selem”, 1, 2, 7; Müslim, “Müsâkat”, 128; Ebû Dâvûd, “İcâre”, 57.

cinsinin akit tarihinden vade tarihine kadar tür ve özellikleriyle çarşılarda mevcut olması, teslim yeri ve tarihinin belirlenmesi gerekir. Ayrıca bedellerde fazlalık ribasının iki illetinden birisinin olmaması gerekir. Bunlar cins ve miktar birliğidir.¹ Sermayenin de cinsinin ve miktarının belirli olma ve bir mecliste teslim edilme şartı olmalıdır.²

2.2.1. Görme Engeli

Selemde görme engelinin tesiri vardır. Selem akdinin kurulması için, akit sırasında müslemun fihi (mebinin) taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmayacak şekilde bilinmesi ve belirli olması gerekir. Müslemun fihi akdin yapıldığı sırada henüz olmadığı için görülmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla müslemun fihi ancak vasfedilme yoluyla bilinebilir.

Görme engelinin selem akdi yapması konusunda fakihlerin görüşleri şu şekildedir: Hanefîler, Malikîler ve Hanbelîlere göre a'mânın selem akdi yapması sahihtir. Çünkü selem akdi vasıflar üzerine kurulur. Görme şartı yoktur. Bu vasıflar da işitme ile bilinir.³ Selem akdinde mebi henüz mevcut olmadığı için görülmesi söz konusu değildir, ancak vasfedilmekle miktarı, cinsi malum olur. Şafîlere göre görme engelli, temyiz yaşı veya bülüğdan sonra görme engelli olduysa selem akdi ihtilafsız sahih olur. Çünkü selem, vasfa dayanır. Görme engelli, kör olmadan vasıfları öğrenmiştir. Ancak görme engelli, a'mâ olarak doğmuş ise veya temyizden önce görme engelli olmuş ise iki görüş vardır: Birincisi, görme engelinin selemi sahih olmaz, çünkü meçhul üzerine akit yapılmış olur, meçhulün beyi de sahih değildir. İkincisi, görme engelinin selemi sahih olur. Çünkü sıfatlar duyma ile bilinir.⁴

Şafîlerde bir görüşün dışında görme engelinin selem akdi geçerli sayılmıştır. Çoğunluğun görüşü tercih edilebilir. Çünkü gören de görmeyen de selem akdini vasıflar üzerine bina eder. Selem akdi yapılırken mebi henüz yoktur ve onunla ilgili

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 131,136; Kâsânî, *Bedâ'î*, V, 207; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 151, vd.; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 34; Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-hükkâm*, VI, 378, 379; Bilmen, *Kamus*, VI, 111; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V, 603-604.

² Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 124.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 360; Mutî'î, *Tekmiletü Necib el-Mutî'î*, XIII, 96; İbn Müflih, *Furû'*, VI, 499; Bâbertî, *el-İnâye*, IX, 16; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Buhûtî, *Keşşâfî'l-kınâ'*, III, 165.

⁴ Mutî'î, *Tekmiletü Necib el-Mutî'î*, XIII, 96; Haccâvî, *el-İknâ'*, I, 254; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 21; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, XI, 302; Şirvânî, *Havâşi Şirvânî*, IV, 270.

bilgiler vasıflarının anlatılmasıyla bilinir. Dolayısıyla selem akdi sırasında görmeye ihtiyaç yoktur. Böyle olunca da görme engelli selem aktini yapmada gören gibidir.

2.2.2. İşitme Engeli

İşitme engeli, selemde etkilidir. Çünkü selem akdinde mebi veresiyedir. Vasıflar anlatılarak selem akdi kurulur. Bu vasıflar işitme yoluyla bilinir. İşitme engelli, söz ile yapılan tarif ve tavsifi işitemez. Bu durumda işitme engelli, eğer okuma yazma biliyorsa mebi ona yazarak, çizerek anlatılır. Çünkü yazı ile beyan söz ile beyan gibidir. Okuma yazma bilmiyorsa işaretlerle anlatılır. İşitme engelli işaret veya yazı ile mebi hakkında kâfi derecede bilgi elde edebildi ise selem akdini yapar. İşitme engelli, mebi ile ilgili yeteri kadar bilgi edinemezse, hakkının zayi olmaması için kendisine duyan bir vekil tayin eder ve bu şekilde selem akdi yapabilir.

2.2.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli selemde etkilidir. Konuşma engeli, selem akdinde icap ve kabulü ifade etmede ve mebinin vasıflarının anlatılmasında tesirlidir. Konuşma engelli müslemun ileyh (baya) olduğu zaman rabbu's-selemin (müşterinin) kanaat getireceği şekilde mebiyi yazı yazarak, çizerek veya anlaşılabilir işaretleriyle mebinin vasıflarını anlatabilirse selem akdi oluşur. Konuşma engelli müşteri ise kendisine vasıfları anlatılan mebiyi almak için kabulü anlaşılabilir yazı veya işareti yoluyla ifade eder. Konuşamayan kimsenin bilinen bir işareti veya yazısı varsa, artık bu söz yerine geçer

2.2.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin selemde bir tesiri yoktur. Diğer insanlar gibi selem akdi yapabilir.

2.3. İcâre

İcâre, bedel karşılığı, menfaatler üzerine yapılan bir akittir.¹ Bir şeyin cins ve miktarı malûm olan menfaatini malûm bir bedel ile satmaktır.² İcâre konu bakımından ikiye ayrılır.

1. Herhangi bir menkul veya gayr-i menkulden yararlanmak üzere yapılan kira sözleşmesi. Diğer akidlerde olduğu gibi akid tarafların hukukî bir sonuç doğuracak şekilde irade beyanlarını akid konusunda birleştirmeleriyle kurulabildiğine göre kira akdinin şu dört unsura dayandığı söylenebilir: Taraflar, akid sözleri, menfaat, ücret.³

2. İnsanın, başkası için çalışması üzerine yapılan kira sözleşmesi ki, buna “iş akdi” veya “hizmet sözleşmesi” denir. Unsurları; taraflar, akid sözleri, emek, ücrettir.⁴

İcarenin rükünleri, her üç mezhebde de satış akdinin rükünleri gibi üç tanedir.⁵ Akdi yapan (icare veren ve müstecir), akid mahalli (ücret, menfaat), akid sîgası (icâb, kabul)dır.

İslâm hukukunda her akid gibi kira akdinin kuruluşunda da aslolan tarafların rızâları olup buna delâlet eden söz ve kalıplar akdin kurucu unsuru sayılmıştır. Alış verişte sabit olduğu gibi, icarda da şart muhayyerliği ve bakma (görme) muhayyerliği, gerek sözleşmeden önce olsun, gerekse sonra olsun ve ayıp muhayyerliği ve ikâle ahkâmı (cayma ve alıp satmada yükseltip, düşürmek) ve fesih ahkâmı sabittir.⁶

Satım akdinde olduğu gibi, kira akdinde de dört şart aranır: Meydana gelme (in'ikad), yürürlük (nefâz), sıhhat ve lüzum şartları, meydana gelme şartları; akdi yapanlarla, akdin kendisi ile ve akdin yeri ile ilgili şartlar olmak üzere üçtür. Kira akdi taraflarının, temyiz kudretine sahip olması gerekir.⁷ Kira akdinin yürürlük kazanması için mülkün veya velâyetin tam olması gerekir. Kira ve iş akdinde

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XV, 74; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 250; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 99; Ali el-Hafif, *Ahkâmü'l muamelâtu's-Şer'îyye*, s. 403.

² İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 471; Bilmen, *Kamus*, VI, 156.

³ Bardakoğlu, “İcare”, *DİA*, XXI, 380, 381.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VII, 44; Bardakoğlu, “İcare”, *DİA*, XXI, 380, 381.

⁵ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 3, vd.; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 99.

⁶ Bâbertî, *el-İnâye*, XII, 468; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, III, 513; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 420; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 77.

⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 251, vd.

tarafının rızası şarttır. Çünkü bu akit, temelde satım akdine benzer. Akdin konusunun anlaşmazlığa yol açmayacak ölçüde belirli olması gerekir. Kira ve iş akdinde, akdin konusu yararlanmadır. Yarar yönü belirsiz olursa akit sahih olmaz. Çünkü bu, teslim ve teslim almaya engel olur. Akdin konusunu bilmek, yararlanmanın yerini, konusunu, süresini, sanatkâr veya işçi kiralama yapılabilecek işi açıklamak suretiyle meydana gelir.¹

İş akdinde ayrıca yapılacak işin de belirlenmesi gerekir.² Kira akdinde yararlanmanın meşrû olması gerekir.³ Kira konusunun, kiralayanın üzerine farz veya vacip gibi bizzat yapması gereken bir amel (ibâdet) olmaması gerekir.⁴ Kira bedelinin, kira konusu cinsinden bir menfaat olmaması gerekir.⁵

Bedensel engelin icârede tesiri vardır. Ortopedik engelin dışındaki engeller etkilidir.

2.3.1. Görme Engeli

Görme engelinin icârede tesiri vardır. Bu etki akid mahallini (ücret, emek, menfaat) görme konusundadır. Akid mahalli (ücret, emek, menfaat) akdin sahih olması için tartışmaya yol açmayacak şekilde görülen veya vasıflandırma yoluyla bilinen bir şey olmalıdır. Görme engeli bu şartın sağlanmasında tesirlidir. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

Hanefî,⁶ Malikî⁷ ve Hanbelîlere⁸ göre a‘mânın kira akdi yapması sahihtir. Alış veriş konusunda görme engelli için verilen hükümler, icâre için de geçerli olur. Şöyle ki; görme engelli, kendi adına da başkası adına da kira akdi yapabilir. Kiralanan şeyi görmediği için vekil de tutabilir. Kiralanan şey hakkında kendisine bilgi verilir ve görme engelli da razı olursa kira akdi gerçekleşir. Bu durumda muhayyerlik hakkı olmaz. Kiralanan şey hakkında bilgi verilmeden kira akdi yaparsa

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 396, 401; Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 176; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 251, vd.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 396; Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 2-3; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 410; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 633.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 176; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 317.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 191; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 411.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 194.

⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 34; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34.

⁷ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33.

⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, XXX, 201; Merdâvî, *el-İnsâf*, IV, 297.

şart muhayyerliği, ayıp muhayyerliği ve görene gösterme muhayyerliğinden yararlanabilir.¹

Şafî² mezhebine göre a‘mânın icâre akdi yapması bey ve selem akdinde olduğu gibi görmediği için sahih olmaz. Bu mezhebe göre her akitte görme şartı vardır.³ Görme engelli, iyiyi kötüden ayırmaktan yoksundur, onun için müste‘cer meçhuldür. Ancak görme engelli olmadan önce gördüğü bir müste‘ceri veya bu müste‘cer demir gibi değişmeyen bir şey ise görme engellinin icâre akdi sahih olur.

Şafî mezhebi hariç diğer mezhepler görme engellinin icâre akdini geçerli saymışlardır. Şafî mezhebinde müste‘cer görülmeden icâre akdi tamam olmaz. Görme engellinin ancak görmeye malum olan müste‘cer hakkında kira akdi yapması konusunda Şafî mezhebinin görüşünün, görme dışında bir yolla bilinen müste‘cer hakkında icâre akdi yapmasında çoğunluğun görüşünün tercih edilmesi uygun olur.

Görme engellinin ancak görme yoluyla bilinen bir şey hakkında icâre akdi yapmasına gelince, zarara uğramamak ve zarar vermemek için bu akdi gören bir vekil yoluyla yapabilir. Bu durumun dışındaki icârelerde görme engellinin gören insanlardan bir farkı yoktur.

İcâre akdinin sahih olması için müste‘cerin taraflarca malum olması gerekir. Görme engelli bir şeyi bilmeden kiralarsa muhayyerlik hakkı olur. Müste‘cer hakkında görme engelliye tatma, koklama, işitme veya anlatma yollarından birisiyle bilgi verilebilirse görme engellinin icâre akdi gören birisinin icâre akdi gibi olur.

2.3.2. İşitme Engeli

İşitme engeli, icârenin rüknü olan icab ve kabulün duyulması ve anlaşılması konusunda etkilidir. İşitme engelli, icâre akdi yaparken sözle ifade edilen icab ve kabulü duyamaz. Buyüzden işitme engelli duyma yerine yazı, işaret veya dudak okuma gibi bir yol ile icab kabulü anlayabilir. İşitme engelli bu şekilde ihtiyacı olan icâre akdini yapabilir. Bizzat kendisi böyle yapabildiği gibi duyan birisini vekil tayin ederek de icâre akdini gerçekleştirebilir.

¹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 268.

² Nevevî, *el-Mecmû‘*, IX, 304; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s.250; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 21; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, XV, 278; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, II, 18.

³ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, IV, 270.

İcâre aktinde müste'cer taraflarca malum olmalıdır. Müste'cer, görme, tatma, koklama, dokunma ile bilinen bir şeyse işitme engelli icâre akdi yapabilir. Fakat müste'cer, sadece duyma yoluyla biliniyorsa işitme engellinin icâre akdi yapması doğru olmaz. Çünkü taraflar arasında anlaşmazlık oluşabilir. İşitme engelli böyle bir icâre akdini vekil yoluyla yapabilir.

2.3.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli, icâre akdinin rükünleri olan icab ve kabulü söyleme konusunda etkilidir. Konuşma engelliler, konuşamadıkları için icab ve kabul sözlerini söyleyemezler. Söz ise, akid ile ilgili rızayı ve iradeyi yansıtan vasıtaların başıdır. Ama başka vasıtalar da vardır. Bunlardan konuşma engellilerin kullanabilecekleri, vekil, yazı, işaret veya rızayı ifade eden herhangi bir davranış gibi yollar da vardır.

Fakihler, yazı bilmeyen konuşma engellinin, başkaları tarafından bilinen ve anlaşılabilir işaretinin sözlü irade beyanı yerine geçeceğinde görüş birliği etmişlerdir.¹

Eğer konuşma engelli, eğitim görmüş ve yazı yazabiliyorsa, Hanefilere göre konuşma engelli iradesini yazı ile ifade etmelidir. Çünkü yazı delâlet açısından işaretten daha açıktır ve ihtimalden daha uzaktır. Konuşma engelli, yazı yazmayı bilmiyorsa, anlaşılır işareti ile kira akdi yapması sahih olur. Konuşma engellinin anlaşılır işareti yoksa ve yazı da yazamıyorsa, kira akdi geçerli olmaz.

Bu hükümler, doğuştan konuşma engelli için geçerlidir. Sonradan geçici olan konuşma engellinde işarete itibar edilmez. Ama konuşma engellinin konuşmasından ümit kesilirse ve çevresindeki insanlarla anlaşabileceği bir işaret dili de oluşursa işareti kabul edilir.

İcâre aktinde kiralanan malı tarafların bilmesi gerekir. Kiralanan mal görme, işitme, koklama, dokunma ile bilinen bir şeyse konuşma engellinin icâre akdi yapması uygun olur. Fakat kiralanan mal sadece tatma yoluyla biliniyorsa tatma

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 135; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 217; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102, IX, 171; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 385; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 109; Bilmen, *Kamus*, VI, 15; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 102; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 222; Yıldırım, *Mustafa Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 15.

duyusu olmayan bir konuşma engellinin icâre akdi yapması doğru olmaz. Çünkü borç veren ve alan arasında anlaşmazlık oluşabilir. Konuşma engelli böyle bir icâre akdini vekil yoluyla yapabilir

2.3.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin icârede herhangi bir tesiri yoktur, ortopedik engelli diğer sağlam insanlar gibi icâre akdini yapabilir.

2.4. Rehin

Rehin, mütekavvim bir malı, kıymete sahip olan bir şeyi, bir borç veya hakkın temin edilmesini sağlayacak şekilde hak yerine getirilinceye kadar habs etme, elde tutma, başka bir ifade ile bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlayan akdi veya teminat işlevi gören malı ifade etmektedir.¹

Rehin akdinin rükünleri, Hanefilere göre icab ve kabulden ibarettir, diğer mezheplere göre rehini veren ve alan kimseler, rehine bırakılan şey, karşılığında rehin alınan alacak ve rehin verme akdidir.² Rehnin inikadı için rehin lâfzının veya bunun müştaklarından bir lâfzın söylenmesi şart değildir. Rehin hususunda rızaya delâlet eden sair tâbirler ile de rehin mün'akid olur. Rehin teati ile, mükâtebe ile ve dilsizin mahud işaretiyle de mün'akid olur.³

Rehin sözleşmesi her sözleşme gibi, icap ve kabul ile kurulur. Ancak, rehin hakkının doğumu için, rehin sözleşmesinden başka bir de rehin konusu mal kabz olmadıkça, rehin hakkı da doğmaz. Bu sebeple, râhin rehnin teslim edilmesinden önce, rehin sözleşmesinden dönebilir. İmâm Mâlik'e göre icap ve kabul ile rehin akdi kurulur ve rehin hakkı da doğmuş olur. Rehin akdinin doğumu için kabz şart değildir.⁴

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “r-h-n”, XIII, 188; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, “er-rehn”, s. 1551; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 874; Ali el-Hafîf, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 434; Komisyon, “Rehin”, *ŞİA*, VII, 17; Çalış ve Hacak, “Rehin”, *DİA*, XXXIV, 538.

² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 204; Ali el-Hafîf, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 434

³ Bilmen, *Kamus*, VII, 8.

⁴ *İlmihal*, *DİA*, II, 399.

Rehin, veren açısından bağlayıcı (lâzım) iken mürtehin açısından bağlayıcı sayılmayan bir akiddir.¹ Rehinde, alış verişte olduğu gibi bedensel engellerden görme, işitme ve konuşma engelinin etkisi vardır.

2.4.1. Görme Engeli

Görme engelinin rehinde tesiri vardır. Rehin aktinde merhunun malum olması gerekir. Görme engeli merhunun bilinmesinde etikilidir. Fakihler, görme engellinin rehni konusunda ihtilaf etmiştir. Hanefî, Malikî ve Hanbelîlere göre görme engellinin alış verişi gibi rehni de sahihtir.² Bu görüşe göre kimin alış verişi sahihse rehni de sahih olur. Görme engelli alış veriş, rehin gibi akitlere ihtiyacı olan mükellef birisidir ve ehliyeti de tamdır.³

Şafîilere göre⁴ a'mânın alış verişi sahih olmayınca rehni de sahih olmaz. Çünkü bütün akitlerde görme şartı aranır. Görme engelli, kendisi hakkında tasarrufa sahip değildir ki nasıl başkasının malını koruma konusunda tasarrufa malik olur.⁵

Fakihlerin görüşleri arasında cumhurun görüşü tercih edilebilir. Zira görme engellinin de görenler gibi rehin akdine ihtiyacı olabilir. Görme engelli, sadece görme ile bilinen merhun üzerine rehin akdi yapamaz. Ancak gören bir vekil vasıtasıyla rehin akdini gerçekleştirir. Bilinmesi için görmeye ihtiyaç olmayan ve anlatma, tatma, koklama, işitme gibi diğer vasıtalarla tanınan merhun hakkında görme engelli gören gibidir.

2.4.2. İşitme Engeli

İşitme engeli, rehinde etkilidir. İşitme engeli sadece rehin akdinin rüknü olan icab ve kabulün söz ile ifade edilmesinde etkilidir. Tarafların zarara uğramaması için icab ve kabulün taraflarca işitilmesi yani anlaşılması gerekir. İşitme engelli söz ile ifade edilen icab ve kabulü duyamaz. Bu durumda icab ve kabulü işitme engellinin

¹ Ali el-Hafif, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 436; Çalış ve Hacak, "Rehin", *DİA*, XXXIV, 538.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 164; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 147; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; İbn Teymiyye, *Mecmû'ü fetâvâ*, XXX, 201; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, III, 165; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33, 236; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 21; Bilmen, *Kamus*, VI, 68; Yıldırım, Mustafa, *Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 155.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 264; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 304; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 7, 21; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, II, 18.

⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 147, 289.

anlaması için başka bir yol bulunur. İşitme engelli, yazı, işaret, dudak okuma veya vekil yoluyla yapılan icap ve kabulü anlayabilir ve buna göre rehin akdini yapabilir. Rehin akdinin kurulması için merhun taraflarca malum olmalıdır. İşitme engelli merhunu duymanın dışında görme, koklama, tatma, dokunma yollarından birisiyle bilebilirse rehin akdini yapmada duyan insanlardan bir farkı olmaz. Ancak merhun sadece duyma ile bilinen bir şey ise işitme engelli duyan birisini vekil tayin ederek rehin akdini yapabilir.

2.4.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli rehinde pek etkili değildir. Rehin akdinin oluşması için tarafların iradelerini beyan etmeleri gerekir. Konuşma engelli iradesini dil ile beyan edemez bunun yerine diğer akitlerde olduğu gibi rehin aktinde de yazı biliyorsa öncelikle yazıyla, yazı bilmiyorsa anlaşılın işaretleri varsa işaretle veya yerine birisini vekil tayin etme yoluyla rehin akdini kurabilir. Klasik kaynaklarda rehin akdini oluştururken konuşma engellinin bilinen işareti ve anlaşılın yazısı sahih kabul edilmiştir.¹ Çünkü konuşma engelli, konuşamaz ama onun da diğer insanlar gibi ihtiyaçları vardır.

2.4.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin rehinde bir tesiri yoktur. Ortopedik engelli sağlam insanlar gibi rehin akdi yapabilir.

2.5. Kefâlet

Kefâlet, bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin teslimini üstlenmesi anlamında kullanılır. Kefâlet, borcu veya yüklendiği hususu kefilisten isteme hakkı verir, yoksa borç, esas borçludan düşüp de kefil üzerinde sabit olmaz.²

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 135, 298; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 217; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102, IX, 171; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 385; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 109; Bilmen, *Kamus*, VI, 15; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 102; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 222; Yıldırım, *Mustafa, Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 15.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 2; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VII, 162; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 281; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1368; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 238.

Fakihler sözlük anlamlarının yakınlığı sebebiyle ha‘mâle, daman, zeamet, kabâle, sabâre ve garâmet kelimelerinin kefâleti ifade etmekte kullanılabileceğini belirtmişlerdir.¹ Şafîî âlimlerinden Mâverdî bu konuda şöyle der: “Örftede uygulana gelen şudur: Malî konularda damîn, diyetlerde hamîl, büyük mallarda zaîm, can ile ilgili hususlarda kefil ve bütün bunların hepsinde kefile, sabîr denilmektedir.”²

Hanefilere göre kefâlet, borca kefil olma, şahsa kefil olma, ayna kefil olma şeklinde üç kısma ayrılır.³ Kefillik şahıs veya mal yahut nakit para borçları için söz konusu olur. Şahsa kefil olmak onu belirli bir tarihte, belirli bir yerde hazır bulundurmaya ifade eder. Mal veya paraya kefillikte ise, asıl borçlu mal ya da para borcunu vadesinde ödemezse, kefil bunları alacaklıya ödemeyi üstlenmiş olur.⁴

Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre kefâletin rûknü, kefilin teklifi ve alacaklının kabulünden ibarettir.⁵ Kefâletin veya damanın Cumhura göre rûkûnleri ise⁶ dört tanedir. Dâmin (malında tasarruf etmesi câiz olan her kişidir); madmûn (kendisinde niyabetin sahih olduğu her türlü haktır, bu da ya borç olur veya tazminat altına alınan bir ayn olur ve mallarda söz konusudur, had ve kıyaslarda söz konusu değildir. Çünkü bunlarda niyabet sahih olmaz); madmânun anh (hayatta veya ölü olsun, kendisinden belirli bir mal talep edilen herkes) ve sîga (icap)dır. Şafîiler beşinci bir rûkûn daha eklemişlerdir ki, o da; madmânun leh (alacaklı, lehine teminat verilen kişi)dir.⁷ Kefil olma konusunda bedensel engelin fazla bir etkisi yoktur.

¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 221; İbn Cüzeyy, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, s. 214.

² Mâverdî, *el-Hâvî*, VI, 431; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 130.

³ Kâsânî, *Bedâ'î*, VI, 2, vd.; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 221, vd.; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 240; Ali el-Hafîf, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 443.

⁴ Apaydın, “Kefâlet”, *DİA*, VXX, 170; Döndüren, “Kefâlet”, *ŞİA*, IV, 298.

⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 339; Kâsânî, *Bedâ'î*, VI, 2; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 344; İbn Cüzeyy, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, s. 214; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 162; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 199; Bilmen, *Kamus*, VI, 247; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 134.

⁶ İbn Cüzeyy, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, s. 214; Haccâvî, *el-İknâ'*, I, 288; Ali el-Hafîf, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 443.

⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 198; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 134-135.

2.5.1. Görme Engeli

Görme engelinin kefâlette pek tesiri yoktur. Görme engellinin kefâleti dört mezhebe göre de sahihtir.¹ Görme engelli, kendisi ve malı hakkında câiz olan tasarruflarında kefil olabilir.²

Bu konuda fakihlerin delilleri; iki körün muamelesinin bilinmesidir.³ Görme engellinin bey, selem akdi nasıl sahihse kefâlet akdi de öyle sahih olur.⁴ Diğer taraftan zaruret bunu gerektirir. Görme engelli de bir mükelleftir ve kefâlete muhtaçtır.⁵

Kefâlet akdinin kurulması için kefâlet mahallinin (şahıs, borç, ayn) malum olması gerekir. Görme engelli kefil olacağı zaman neye veya kime kefil olduğunu bildiğinde kefâlet akdi yapabilir. Bunları bilemediği zaman ileride anlaşmazlık çıkmaması için yerine vekil tayin ederek akit yapabilir.

2.5.2. İşitme Engeli

İşitme engeli, diğer akitlerde olduğu gibi kefâlet akdinin rüknü olan icab ve kabulde etkilidir. İşitme engelli birisi kefâlet akdi için söz ile yapılan icab ve kabulü duyamaz. Akdin gerçekleşmesi için icap ve kabulün taraflarca işitilmesi gerekir. Bu durumda işitme engellinin icab ve kabul yapıldığını anlayacağı sözden başka bir vasıta kullanılır. Bu vasıta yazı, işaret, dudak okuma veya vekil olabilir. Bu şekilde akdin rükünleri yerine getirilmiş olur ve işitme engellinin kefâleti de sahih olur.

Kefâlet akdinin oluşması için madmûnun işitme engelli tarafından malum olması gerekir. Yani işitme engelli neye kefil olduğunu bilmelidir. Madmûnun bilinmesi için duymaya ihtiyaç olmazsa kefâlet aktini yapmada işitme engelli duyan gibidir. Madmûn sadece duyma ile biliniyorsa işitme engelli kefâlet aktini bizzat yapamaz, yerine duyan birisini vekil tayin eder.

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 344; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 348; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 344.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 348.

⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 348.

⁵ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 28.

2.5.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli kefâlet akdinde icab ve kabulün ifade edilmesinde etkilidir. Konuşma engelli kefâlet aktinde icab ve kabulü söz ile ifade edemez. Söz yerine geçen başka insanlar tarafından anlaşılan bir işaret, yazı veya herhangi bir hareket yoluyla iradesini belirtir. Diğer bir yol da vekil yoluyla kefâlet akdini yapmasıdır. Fakihler konuşma engellinin malum işaretiyle kefâletini sahih kabul etmişlerdir.¹ Konuşma engellinin diğer insanlar tarafından anlaşılan bir işaret dili varsa bu onun söz ile konuşması yerindedir.

2.5.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin kefâlet konusunda pek tesiri yoktur. Kefâlet borca, şahsa veya belirli bir mala olabiliyordu. Ortopedik engellilerden bazıları engelinden dolayı şahsa kefâletin gereklerini yerine getiremeyebilir. Bu durumda böyle kişilerin kefil olmaları uygun olmaz. Mesela iki eli veya iki ayağı kesik, hem eli hem ayağı kesik, yatalak olan ortopedik engellinin kefil olması doğru olmaz. Çünkü sorumluluk alma güce göredir.

2.6. Vekâlet

Vekâlet, bir kimsenin bizzat kendisinin de yapabileceği muamelattan olan bir işi yapması için bir başkasını yetkili kılmasıdır.²

Kişinin kendi başına yapması câiz olan her akid için başkasını kendine vekil kılması câizdir.³ Buna göre alım satım, havale, rehin, daman, kefâlet, şirket, vedâ, mudarabe, müzaraa, müsakat, icâre, ceâle, karz, sulh, vasiyet, hibe, vakıf, sadaka, fesh, ibrâ, nikâh, talâk gibi konularda vekâlet câizdir. Ama herkes için alabilmesi mübah olan, dağdan ot ve odun toplamak, denizden balık tutmak, dağda av avlamak gibi konularda vekâlet câiz değildir.

¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, XIII, 275; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 349; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XIV, 11; Merdâvî, *el-İnsâf*, V, 195; Muhammed Aliş, *Minehi'l-Celîl*, IV, 435; Bilmen, *Kamus*, VI, 260.

² Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, III, 524; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1802; Bilmen, *Kamus*, VI, 311.

³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 197; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 136; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 221.

Hakları istemede ve mahkemede savunmada vekâlet câizdir. Fakat şahitlikte, yeminde, adakta câiz değildir. Zinâ haddi gibi Allah hakkı olan hadlerin istifasında da vekâlet câizdir.¹

İbadetlerin ifası konusunda vekâletin câiz olup olmayacağı, ibadetin cinsine göre değişir. Namaz, oruç gibi bedenî olan ibadetlerde vekâlet câiz değildir. Zekât vermek, kurban kesmek, kefarete gibi mâli olan ibadetlerde vekâlet câizdir.² Yani bir kimse malının zekâtını bizzat kendisi verebileceği gibi bir başkası eliyle de verebilir. Hac gibi hem bedenî hem de mâli olan ibadetlerde ise vekâletin cevazı, müvekkilin durumuna bağlıdır. Müvekkil bu ibadeti bizzat kendisi yapamayacak derecede müzmin hasta veya yaşlı ise yerine başkasını gönderebilir. Aksi takdirde bizzat kendisinin hacca gitmesi gerekir. Bu kayıt farz hac ile ilgilidir. Nafile olan hacda mutlak olarak vekâlet câizdir.³

Hanefilere göre vekâlet akdinin tek unsuru vardır; o da, karşılıklı irade beyanı (icap-kabul)dür.⁴ Buna mukabil diğer mezhepler, irade beyanı ile birlikte ayrıca müvekkil, vekil ve müvekkelün bihi (vekâlet akdinin konusu) de vekâlet akdinin unsurları arasında saymışlardır.⁵

Diğer akidler gibi vekâlet akdinin de rüknü, yani kurucu unsuru icap ve kabuldür. Tarafların akid ehliyetine sahip bulunması, vekâlet konusunun hukuka aykırı olmaması, açık ve bilinir olması, müvekkil tarafından da yapılması ilke olarak meşru ve vekâletle ifası mümkün olan işlerden olması da şarttır.⁶

Vekâlet her iki taraf açısından da bağlayıcı olmayan (gayri lâzım) bir akid olduğundan vekil veya müvekkil istediği zaman vekâlet bağını sona erdirebilirler.⁷ Bu yüzden bu akitte tarafların muhayyerlik hakları da yoktur.

Vekâlet konusunda hem vekil olmada hem de vekil tayin etmede bedensel engellerin hepsi etkilidir.

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 52, vd.

² İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 53; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 226; Kayapınar, "Vekâlet", *ŞİA*, VIII, 214.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 53; Kayapınar, "Vekâlet", *ŞİA*, VIII, 214.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 20; Ali el-Hafif, *Ahkâmü'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 276.

⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 226; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 217; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, V, 16; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, III, 501.

⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 136; Bilmen, *Kamus*, VI, 317; *İlmihal*, *DİA*, II, 406.

⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 137; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 226; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, III, 567; *İlmihal*, *DİA*, II, 406.

2.6.1. Görme Engeli

Görme engelinin vekâlette tesiri vardır. Bu konuda iki görüş vardır. Birisi, fakihlerin çoğunluğuna göre a‘mânın vekâlet akdi yapması sahihtir.¹ Çünkü a‘mânın da yeme, içme gibi zarurî ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için bir takım muameleler yapacaktır. Bu muamelelerden bazılarını kendisi yapamayabilir. Eğer a‘mâya vekâlet akdi yapma hakkı verilmezse, zorluk ve meşakkat olacaktır.² Diğeri, Şafîilerde bir görüşe göre a‘mânın vekâlet akdi sahih değildir. Çünkü kendi hakkındaki tasarruflara malik olmayan kişi başkasına vekâlet vermeye de malik değildir.³

Hanefîlere göre müvekkilin başkasına vekâlet vererek yaptırmak istediğini bizzat yapma ehliyetine sahip olması şarttır. Zira bizzat tasarrufta bulunması sahih olmayan kimsenin, vekilinin aynı tasarrufta bulunması hiç mi hiç sahih olmaz. Görme engelliler, görmenin gerekli olduğu bazı aylar üzerinde tasarrufta bulunamaz. Bu tasarruflarını başkasına vekâlet vererek yaptırmaları câizdir. Bu tasarrufu yaptırmaktan men edilmeleri onların noksanlıklarından ötürü değil de akid mahallini bilme hususundaki acizliklerinden ötürüdür. Hazırda bulunmayan gaibdeki kişi görme engelli gibidir.⁴

Şafîilerde diğer bir görüşe göre a‘mâ, bundan istisna edilmiştir. Çünkü a‘mâ, görülmesi şart olan şeyleri alıp satamaz. Bu yüzden vekil tayin etmesi câizdir. Aksi halde a‘mâ, sıkıntıya maruz kalacaktır.⁵

Görme engellilerin mahkemelerde vekâlette bulunabilecekleri ve tercümanlık yapabilecekleri konusunda görüş birliği vardır.⁶

Müvekkilin vekile yaptırmak istediği konuya ehil olması şartı getirilmiş. Ancak görme engelli müvekkil bundan istisna edilmiştir. Çünkü görme engelli bazı

¹ Şîrâzî, *el-Mühhezzeb*, I, 398; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 81; Nevevî, *el-Mecmû‘*, IX, 303; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 217; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33; Muhammed Aliş, *Menehi'l-Celil*, VI, 250; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, III, 545.

² Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34.

³ Nevevî, *el-Mecmû‘*, IX, 303.

⁴ Bâbertî, *el-İnâye*, XI, 88; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba‘a*, II, 155.

⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 217; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, XV, 278; Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, s. 447.

⁶ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VII, 211; Özel, “A‘mâ”, *DİA*, II, 554.

muameleleri bizzat yerine getiremez ve sıkıntıya girer. Bir işte daralma, sıkıntı başgösterirse genişletilir, ruhsata gidilir.

Görme engellinin vekil olmasına gelince, kendisi için yapabileceği işlerde vekil olabilir. Görme engelli olması nedeniyle yapamayacağına kanaat getirdiği konularda vekil olması doğru değildir. Yani görme engelli birisinin görülmesi gereken işlerde vekil olması uygun değildir.

Görme engelinin etkili olduğu diğer bir konuda vekâlet mevzusu taraflarca açık ve bilinir olmalıdır. Görme engeli bu şartın sağlanmasına mani ise görme engelli vekâlet akdi yapamaz.

2.6.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin vekâlet vermede (müvekkil olmada) de vekâlet almada (vekil olmada) da tesiri vardır. İşitme engeli vekâlet konusunun açık ve bilinir olmasında, müvekkil tarafından da yapılmasında, yerine getirilmesinde, icap ve kabulde etkilidir.

Vekâlet konusu, duyma yolundan başka bir yolla bilinirse işitme engelli duyan gibi olur akdi yapar. Ancak vekâlet konusu sadece duyma yoluyla bilinirse işitme engelli vekâlet akdi yapamaz.

Müvekkil, vekâlet verdiği konuyu bizzat yapabilmelidir. Zarureten işitme engelli bundan istisna edilebilir. Çünkü işitme engelli yapamadığı işlerde duyan birisine muhtaçtır. İşitme engelli, duyması gereken konularda duyan birisine vekâlet verir. İşitme engelli vekil tayin etmezse zor durumda kalacak, sıkıntıya düşecektir. Bir işte sıkıntı olunca, genişletilir, bir çıkış yolu bulunur.

Vekâlet akdinin şartlarından birisi; vekil, vekâlet verilen konuya muttali olmalıdır. Yani o görevi yerine getirebilmelidir. İşitme engelli duyamadığı için vekâleti yerine getiremeyecekse vekil olması câiz olmaz. Mesela işitme engelliye sadece duyma ile yapılacak bir iş için vekâlet verilemez.

İşitme engelinin etkili olduğu diğer bir konu da icap ve kabuldür. İşitme engelli icap ve kabul söz ile yapıldığında duyamaz. İşitme engelli sözü duyma yerine yazı, işaret veya dudak okuma yoluyla icap ve kabulü anlayabilir ve vekâlet akdini yapabilir.

2.6.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli vekâlet akdinin rûknünde ve vekâlet almada etkilidir. Konuşma engelli icab ve kabulü sözle ifade edemez. Ancak icab ve kabul, söz ile olduğu gibi maksadı ortaya koyan bir yazı, işaret veya davranışla da olabilir.

Konuşma engellinin anlaşılır işareti ile vekâlet akdi yapmasının sahih olduğu konusunda fakihler ittifak etmiştir.¹ Konuşma engelli, bütün işlerini kendisi yapamaz zaman zaman bu akde muhtaç olur. Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelîlerin bazılarında göre konuşma engelli nikâh konusunda da vekil olması sahihtir.² Bazı Şafî ve Hanbelîlere göre sahih değildir.³

Konuşma engellinin vekil olmasına gelince, konuşma engelli birisinin bizzat konuşma ile ilgili yani konuşmayla yapılabilecek bir konuda vekil olması doğru değildir. Bu yüzden vekilin kendisi için yapabileceği konularda vekil olabileceği belirtilmiştir. Yani yetki kudrete göredir. Hanefîler bu konuda konuşma engellinin işareti muteberdir ve söz yerindedir. Konuşma engellinin kendisi için akdetmesi câiz olan bey', icâre, hibe, rehin, nikâh, itak,ibrâ, ikrâr ve vekâlet gibi her akitte başkasına vekillik yapması câizdir⁴ demiştir.

Konuşma engellinin vekil tayin etmesine gelince, vekil tayin etmede kural bir kişi kendisinin yapabildiği işte başkasına vekâlet verebilir. Ama bu kuraldan konuşma engelli istisna edilebilir. Çünkü konuşma engelli zarureten dilini kullanamıyor ve bazen mutlaka dilini kullanması gereken durumlar ortaya çıkıyor. Böyle bir durumda kendi yerine vekil tayin ederek ihtiyacını karşılayabilir. Çünkü zorluk, kolaylığı getirir, darlık zamanında genişletilir. Yani bir işte meşakkat görülünce ruhsat ve vüs'at gösterilir.

¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 262; Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahrü'r-râik*, VIII, 521; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 380; Büceyrimî, *Tuhfe*, III, 462; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 155.

² Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, VII, 64; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343.

³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, VII, 64; İbn Teymiyye, *İhtiyârâtü'l-fıkhiyye*, s. 530.

⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 136.

2.6.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel, vekâlet görevini yerine getirmede etkili olur. Ortopedik engelli birisi kendisine tevdi edilen konuda vekil olabilecekse, yani o işi yerine getirebilecekse vekâlet akdini yapmalıdır.

Kaynaklarda müvekkilin ancak kendisinin yapabileceği konularda vekâlet verebileceği belirtilmiştir. Bundan, ortopedik engelliler istisna edilmelidir. Çünkü eli, ayağı kesik, kötürüm ve yatalak olan ortopedik engelli kişiler pek çok işi kendileri yapamaz. Birilerinin yardımına ihtiyaçları vardır. Hatta bazı ibadetleri dahi yerine getirmek için vekile ihtiyaç duyarlar. Mesela zekât vermek, kurban kesmek, hacca gitmek gibi ibadetler bunlardandır.

İki eli ve iki ayağı kesik, kötürüm olan ortopedik engellilerin satın almak için vekil tutmalarına cevaz verilmiştir.¹ Çünkü buna ihtiyaç vardır.

2.7. Vedîa

Vedîa, bir kimsenin bir veya daha fazla kişinin yanında korumaları için bırakmış olduğu mal veya böyle bir akit manasında kullanılır.²

Emaneti muhafaza edemeyen kimsenin emaneti alması haramdır. Vedîayı (emaneti) muhafaza etmeye muktedir olup emanete riayet konusunda kendisine güvenemeyen kimsenin alması ise mekruhtur. Emanete riayet konusunda kendisine güvenen kişinin emaneti kabul edip alması müstehabtır.³

Diğer akitlerde olduğu gibi vedîanın da rüknü, Hanefilere göre icab (akde taraf olanlardan birisinin akit yapmak için yapmış olduğu teklif) ve kabul (akdin karşı tarafın diğer tarafın teklifini kabul etmesi)dür.⁴ Diğer mezheblere⁵ göre

¹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, III, 233; İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 81; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, V, 235.

² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 233; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 300; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1777; Bilmen, *Kamus*, IV,144; Ali el-Hafif, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 432; Yıldırım, Mustafa, *İslâm Borçlar Hukukunda Vedîa*, s. 13.

³ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 92; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VII, 149; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 79; Bilmen, *Kamus*, IV, 155; Kayapınar, "Vedia", *ŞİA*, VIII, 211.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 207; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VII, 273; Bilmen, *Kamus*, IV, 151; Kayapınar, "Vedia", *ŞİA*, VIII, 211; Yıldırım, Mustafa, *İslâm Borçlar Hukukunda Vedîa*, s. 41, 42.

⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 377; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 224.

vedîanın da rüknü dörttür. Mudi veya müstevdi (emanet eden), muda veya müstevda (emanet edilen şahıs), vedîa (emanet edilen ayn), sîgadır.

Vedîa, vekâlette olduğu gibi iki taraf için de bağlayıcı olmayan bir akittir. Diledikleri anda taraflar bu akdi feshedebilirler.¹ Bu nedenle taraflar için muhayyerlik söz konusu değildir. Vedîada bedensel engellerin farklı açılardan etkisi vardır.

2.7.1. Görme Engeli

Görme engelinin vedîada fazla tesiri yoktur. Görme engelli, mûdâ (emanet edilen) taraf da olabilir, müstevdi (emanet eden) taraf da olabilir. Fakihlerin çoğu görme engellinin alış veriş gibi vedîa akdini yapmasının da câiz olduğu görüşündedir.² Bu konudaki delilleri vedîa, vekâlet gibi bir akittir. Görme engellinin vekâleti sahih olduğuna göre vedîası da sahih olur. Bunu delili Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında iki körün vekâlet, rehin, hibe, hediye, iare gibi muameleler yapmasıdır.³ Görme engellinin bu muameleleri sahih olunca vedîa akdi yapması da sahih olur. Diğer taraftan görme engelli gören gibi mükellef bir şahıs ve vedîaya ihtiyacı olabilir.

Taraflar arasında tartışma olmaması ve tarafların zarara uğramaması için görme engelli, emanet alırken de verirken de malı görmenin dışındaki duyularıyla veya başka birisinin yardımıyla bilmelidir. Vedîanın görme engelli tarafından malum olması halinde vedîa akdi sahih olur. Görme engelli neyi emanet aldığını veya neyi emanet verdiğini bilmelidir. Aksi halde taraflar arasında anlaşmazlık oluşur. Diğer taraftan görme engelli, kör olmasına rağmen malı koruyabileceğine, emanet şartlarını yerine getirebileceğine kanaat getirirse emanet almalı, müstevdi olmalıdır. Çünkü görme duyusu emanete riayette ve onu korumada önemlidir.

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 253; Yıldırım, Mustafa, *İslâm Borçlar Hukukunda Vedîa*, s. 53.

² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 147; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 170; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, III, 333; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 24,419; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 77; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 348.

2.7.2. İşitme Engeli

İşitme engeli vedâda etkilidir. İşitme engelinin sözlü icab ve kabulü duyma imkânı yoktur. İcab ve kabul, diğer akitlerde olduğu gibi vedâ akdinin de rüknüdür. Rüknü yerine getirilmeden akit gerçekleşmez. İşitme engelli yazı, işaret veya dudak okuma gibi bir yolla icabı ve kabulü anlarsa vedâ akdi yapabilir.

İşitme engelinin müstevdi olmasına gelince; işitme engelli, duyamamasına rağmen vedâyı koruyabileceğine güvenirse, kanaat getirirse müstevdi olabilir. Çünkü işitme vedâanın korunmasında tesirli bir unsurdur.

Vedâ aktinde vedâanın taraflarca malum olması gerekir. Vedâ, görme, tatma, koklama, dokunma ile bilinen bir şeye işitme engelli, duyan gibi vedâ akdini yapabilir. Fakat vedâ sadece duyma yoluyla biliniyorsa işitme engelinin bu akdi bizzat yapması doğru olmaz. Çünkü emanet veren ve alan arasında anlaşmazlık oluşabilir, taraflar zarar görebilir. İşitme engelli böyle bir vedâ akdini vekil yoluyla yapabilir.

2.7.3. Konuşma Engeli

Vedâda konuşma engeli icab ve kabul konusunda etkilidir. Akdin kurulabilmesi için tarafların iradelerini (icab ve kabulü) beyan etmeleri gerekir. Konuşma engelli, vedâ akdi yapmak istediğinde konuşmaktan aciz olduğu için icab ve kabulü söz ile ifade edemez. Ancak söz dışındaki bir vasıta ile maksadını ve iradesini ifade edebilir. Bu yazı, işaret, davranış, vs. olabilir. Konuşma engelli konuşabilen insanlar gibi mûdâ (emanet edilen) taraf da olabilir müstevdi (emanet eden) taraf da olabilir.

Vedâ akdi sarıh veya niyetle birlikte kinayeli lafızla kurulur. Konuşma engelinin anlaşılabilir işareti ile vedâ akdi oluşur.¹ Konuşma engelinin işareti kinayeli lafız gibi olur.

Vedâ aktinde vedâ bırakılan malı tarafların bilmesi gerekir. Konuşma engelli, vedâ bırakılan malı görme, işitme, koklama, dokunma ile bilebilirse vedâ akdi yapabilir. Fakat vedâ bırakılan mal sadece tatma yoluyla biliniyorsa, emanet

¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 80.

veren ve alan arasında anlaşmazlık oluşabileceğinden dolayı tatma duygusu olmayan bir konuşma engellinin vedâ akdi yapması doğru olmaz. Konuşma engelli bu vedâ akdini vekil yoluyla yapabilir.

2.7.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin vedâda tesiri vardır. Ortopedik engelli kişilerden vedâ hükümlerini yerine getiremeyecek olanların emanet alması (mûdâ olması) uygun değildir. Ortopedik engelliler, sağlıklı insanlar gibi müstevdi¹ olabilirler. Ama mûdâ olmaları, görevi yerine getirebilirlerse mümkün olur. Fakihlerin, ortopedik engellilerin vedâyı kabul edip edemeyeceği hakkında bir görüşlerine rastlanmamıştır.

2.8. Hibe

Hibe, özel borç ilişkileri grubunda yer alan ve bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden bir akittir.¹

İslâm hukukunda hibe, “karşılık şart koşulmaksızın bir malın hayatta iken temliki” şeklinde tanımlanır. Aynî akidler grubunda yer alan hibe kural olarak bağlayıcı (lâzım) bir akid ise de hangi safhada ve şartlarda bağlayıcılık kazandığı İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır.² Hibenin Hanefîlere göre sadece sîga (icap ve kabul) diğerlerine göre üç rüknü vardır: Birincisi akdi yapan, yani vâhib (hîbe eden) ile mevhubu leh (kendisine hîbe edilen) dir. İkincisi mevhub (hîbe edilen), ki bu da maldır. Üçüncüsü ise sîgadır.³

İslâm borçlar hukukunda akdin kuruluşu ve hukuken geçerliliği için aranan genel şart ve kurallar hibe akdi için de geçerlidir. Bu itibarla bağışlama anında akid konusu bağışlanan malın mevcut olması, malum ve muayyen olması, bağışlayana ait bulunması, tarafların veya kanunî temsilcilerin ehliyeti ve akde rızasının bulunması gibi şartlar aranır.⁴ Hibe bir teberru olduğu için, kabza kadar, bağışlayanın

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1736; Bardakoğlu, “Hibe”, *DİA*, XVII, 421.

² Bardakoğlu, “Hibe”, *DİA*, XVII, 421.

³ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, III, 160; Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 115; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, V, 365; İbn Müflih, *Furû'*, IV, 486; Şirbînî, *el-İkna'*, II, 365; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VII, 102; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 293.

⁴ *Mecelle*, md. 856-860; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 384, vd.; Döndüren, “Hibe”, *ŞİA*, III, 259, 260; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, s. 32, vd.

mülkiyetinden çıkmaz ve bu yüzden hibeden dönmek mümkün olur. Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Hanbelîlere göre hibede kabz şarttır. Kabzdan önce, mücerred hibe akdi ile, mülkiyet nakledilmiş olmaz.¹ İmâm Mâlik ise, satış akdini dikkate alarak teslim alınmadan önce de hibede mülkiyet gerçekleşir, demiştir.² Bedensel engelin hibede tesiri vardır.

2.8.1. Görme Engeli

Görme engeli, hibede etkilidir. Diğer akidlerde olduğu gibi hibe akdinde de akid mahalli malum ve muayyen olmalıdır. Hibe akdinin oluşması için, bağışlama sırasında bağışlanan malın taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmayacak şekilde bilinmesi ve belirli olması gerekir. Görme engeli, bu şartın gerçekleşmesinde tesirlidir. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

Hanefî, Malikî ve Hanbelî fakihlerinin çoğuna göre görme engelinin hibesi sahihtir. Çünkü alış verişi ve diğer akitleri sahihtir.³

Şafiî mezhebine göre a‘mânın hibesi sahih değildir. Çünkü akid mahallini göremez, bilemez. Diğer akitleri de sahih değildir.⁴ Görme engelli, hibe de edemez, kendisine hibe edileni de kabul edemez.⁵

Görme engelli hibe bu akdi yaptığı zaman görülmesine gerek olmayan bir mal bağışlanırsa gören kişiler gibidir. Yani mevhub görmenin dışında, tarif, tavsif, tatma, koklama, işitme yollarından birisiyle görme engelli tarafından malum oluyorsa Şafi mezhebinin dışındakilerin görüşü tercih edilir ve görme engelli hibe akdi yapabilir. Hibe edilen görülmesi gereken, görmenin dışında bir yolla malum olmuyorsa Şafi mezhebinin görüşü tercih edilir. Görme engelli hibe akdini bizzat yapmaz fakat kendi yerine vekil tayin ederek bu akdi gerçekleştirir.

Hibede görme engelli bir çocuğa öncelik verilmesine gelince; Ahmed b. Hanbel'e göre görme engelli bir çocuğa diğer çocuklardan ayrı olarak bağış

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 115 vd.; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 379; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, s. 40.

² İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 528; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 224; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VII, 102; Şener, *İslam Hukukunda Hibe*, s. 41.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 264; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 304; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 7, 21; Kalyûbî, *Haşiyetü'l-Kalyûbî*, III, 113; Zekeriya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, II, 18.

⁵ Kalyûbî, *Haşiyetü'l-Kalyûbî*, III, 113; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, III, 237.

yapılabilir.¹ Anne ve babanın görme engelli bir çocuğuna diğer çocuklarından fazla hibe yapması ihtiyaç halinde ve mümkünse diğer çocukların da rızasına başvurarak olmalıdır.² Aksi taktirde hibenin sevgi ve kaynaşmayı sağlama, kin ve nefreti giderme amacı gerçekleşmez. Bu tasarruf akrabalık bağlarına zarar verir, toplumsal huzur ve güveni sarsar.

2.8.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin, hibede tesiri vardır. Hibe akdinin kurulması için tarafların birbirinin icab ve kabulünü duyması, anlaması gerekir. İşitme engelli söz ile yapılan icab ve kabulü duyamadığı için anlayamaz. Duyma yerine, duyan birisinin ona vekil olması, yazı, işaret veya dudak okuma ile icab ve kabulü anlayabilirse hibe akdini yapabilir.

Hibe aktinde mevhûb taraflarca malum olmalıdır. Mevhûb, görme, tatma, koklama, dokunma ile bilinen bir şeyse işitme engelli duyardan farklı olmaz, bu durumda bizzat hibe akdi yapabilir. Fakat mevhûb sadece duymayla biliniyorsa işitme engelli hibe akdini bizzat yapamaz. Çünkü hibe eden ve alan arasında anlaşmazlık oluşabilir. İşitme engelli böyle bir hibe akdini vekil yoluyla yapabilir

2.8.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli, icab ve kabulün söylenmesinde etkilidir. Hibe akdinde de icab ve kabul rükündür. Konuşma engelli hibe akti yapmak istediğinde maksadını söz ile ifade edemez. Ancak sözün dışında maksadı ortaya koyan başka vasıtalar da vardır. Konuşma engelli hibe akdi yapacağı zaman öncelikle yazı biliyorsa icab veya kabulü yazı ile yapar. Eğer yazı bilmiyorsa başkaları tarafından anlaşılan ve bilinen işaret ile icab ve kabulde bulunur. Konuşma engelli, kendisi yerine bu akdi yapması için birisine vekâlet de verebilir.

Fakihler, konuşma engellinin anlaşılan işaretiyle hibe akdini yapmasının sahih olduğunda görüş birliği etmiştir.³

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 360; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 214; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VI, 7.

² Köse, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslâm Hukuku*, s. 412.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 135; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 217; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102, IX, 171; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 385; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 109; Bilmen, *Kamus*, VI, 15; Zuhaylî, *el-*

Hibe aktinde akit mahallini taraflarca malum olmalıdır. Akit mahalli görme, işitme, koklama, dokunma ile bilinen bir şeyse konuşma engellinin hibe akdi yapması uygun olur. Fakat akit mahalli sadece tatma yoluyla biliniyorsa tatma duyusu olmayan bir konuşma engellinin hibe akdi yapması doğru olmaz. Çünkü borç veren ve alan arasında anlaşmazlık oluşabilir. Konuşma engelli böyle bir hibe akdini vekil yoluyla yapabilir.

2.8.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin hibe aktinde bir tesiri yoktur, diğer sağlam insanlar gibi hibe akdi yapabilir.

2.9. Vesâyet

Veli veya hâkimin vasî atayarak yetim ve eksik ehliyetlilerin daha çok malî işlerinin yürütülmesi işlemine¹, mûsînin yokluğunda, sağ iken veya ölümünden sonra bir şeyin yapılmasını başkasından istemeye² vesâyet denir. Vesâyeti yüklenecek kimseyi (vasîyi) tayin etme hakkı ise babaya ait olduğundan, şayet kendisi hali hayatta vasî tayin etmişse, o kimse küçüğün vasîsi olur. Aksi takdirde vâsi tayin etme hakkı dedeye, onun da yokluğu durumunda hakime/kâdîye ait olur.³ Eğer vasî, veli tarafından tayin edilirse el-vâsiyyu'l-muhtâr, hâkim tarafından tayin edilirse el-vasîyyu'l-mansûb ya da vasîyyu'l-kâdî⁴ diye isimlendirilir. Hâkim bunu devlet başkanı adına yapar. Çünkü Hz. Peygamber “*Velisi olmayanın velisi sultandır*”⁵ buyurmuştur.

Vesâyet akdi icap ve kabul ile meydana gelir. Vasî tayin edenin; "Sen benim vasîmsin" "Sen benim malımda vasîmsin" veya "Sen benim vefatımdan sonra vekilimsin" yahut, "Vefatımdan sonra çocuklarımı sana teslim ettim, onların işlerini sen yönet" gibi ifadelerle yapılacak teklif karşı tarafça da kabul edilince vesâyet

Fıkhu'l-İslâmî, IV, 102; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 222; Yıldırım, Mustafa, *Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 15.

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1794; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 8; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 254; Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s. 128.

² Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VIII, 493; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 8.

³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 254; Ali el-Hafif, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 271.

⁴ Bilmen, *Kamus*, V, 116; Ali el-Hafif, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 266; Köse, “Vasî”, *ŞİA*, VIII, 195.

⁵ Dârimî, “Nikâh”, 11; Buhârî, “Nikâh”, 41; İbn Mâce, “Nikâh”, 15.

sözleşmesi meydana gelir. Vesâyet sözle olduğu gibi fiil ile de gerçekleşebilir.¹ İslâm hukukunda vasî üç çeşittir:²

1. İslâm devlet başkanının vasîsi: İslâm devlet başkanı, ehil birisini kendinden sonra başkan olmak üzere aday gösterebilir. Nitekim Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) kendisinden sonrası için Hz. Ömer (ö.23/644)'i aday göstermiş, Hz. Ömer (r.a.) de devlet başkanı seçim işini “şûrâ”ya bırakmıştır. Bu uygulama sahabe topluluğunun önünde gerçekleşmiş ve karşı çıkan olmamıştır.³ Bedensel engelin bu konudaki etkisi imâmet (hilâfet) konusunda açıklanacaktır.

2. Hâkimin belirleyeceği vasî: Bu, eksik ehliyetli kişinin işlerini yürütmeye hâkimin kendisine yardımcı olduğu vasî olup, hakim tarafından tayin edilir.

3. Kişilerin seçeceği vasî: Bir kimsenin sağlığında iken, ailesinden eksik ehliyetlilerin işlerini ölümünden sonra yönetmek üzere başka birisini tayin etmesidir. Vesâyet, küçük yaşta yetim ve öksüz kalan veya işlerini idare edemeyecek şekilde akıl hastalığına veya bunamaya maruz kalan kimselere Allah rızası için yardımcı olmak üzere konulan koruyucu bir yönetimdir.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir.*”⁴

İslam Hukukuna göre, âkil, hür ve yükümlü herkesin vasî tayin etmesi geçerli olur.⁵ İster şahsa ister mala vasî olsun, vasînin ise; âkil, ergin, hür, adaletli, ehliyetsizin işlerini yürütebilecek güç ve tecrübeye sahip olması, güvenilir ve Müslüman olması gerekir. Diğer yandan vasînin erkek olması ve gözlerinin görmesi şart değildir.⁶ Bu durumda bedensel engelliler tevdi edilen işi yerine getirebilirse vasî olabilir.

¹ Döndüren, “Vesâyet”, ŞİA, VIII, 228.

² Döndüren, “Vesâyet”, ŞİA, VIII, 227.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, I, 449.

⁴ Bakara, 2/220 (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ (لَأَغْنَيْنَكُمْ إِنْ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ).

⁵ Döndüren, “Vesâyet”, ŞİA, VIII, 227.

⁶ Mutî‘i, *Tekmilatü Necîb el-Mutî‘i*, XV, 508; Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, VI, 389; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 452; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VIII, 133-134; Döndüren, “Vesâyet”, ŞİA, VIII, 227; Köse, “Vasî”, ŞİA, VIII, 195.

Vasî güçsüz veya aciz ise yanına güçlü ve güvenilir bir kimse verilir.¹ Hanbelîler vesâyet vermenin sıhhati için çalışma kudreti olmasını şart görmezler. Dolayısıyla güçsüz bir kimseye vesâyet vermek sahihtir. Gözün görmesi de şart değildir. Kör olan birisinin vasî olması da sahihtir. Çünkü kör bir kimse şehâdet ehliyetine sahip kimselerdendir. Dolayısıyla gören birisi gibi ona da vesâyet vermek câizdir.²

Bir davalı (müdde'a aleyh), aynı zamanda işitme, konuşma ve görme engelli olduğu zaman velîsi mevcut olmasa hukukunu müdafaa için onun adına bir vasî tayin edilir.³ Güven bakımından da vasîler üç kısımda ele alınmaktadır.

1. Emîn (güvenilir) vasî: Kendisine güvenilen ve vasiyet edilenleri yerine getirmeye muktedir olan bu şahsı hâkim azledemez.

2. Güvenilir fakat kendisine vasiyet edilenleri yerine getirmekten aciz olan vasî: Hâkim ona yardımcı olacak başka birisini tayin eder.

3. Fâsık, kâfir veya köle: Hâkim bu özelliklerden birisine sahip olan vasîyi azlederek yerine bir başkasını tayin eder.⁴

Bedensel engelin vasî olmada tesiri vardır. Bedensel engelliler, ihtiyaçlarının tamamını kendileri karşılayamadıkları için, üstesinden gelemedikleri ya da vâkîf olamadıkları konularda başkalarını kendilerinin yerine hukuken yetkili kılarak işlerini gördürebilmektedirler. Bedensel engelliler vasî olmada güven bakımından daha çok ikinci gruba girer. Bedensel engellilerden bir kısmı kendisine güvenilen ve vasiyet edilenleri yerine getirmeye muktedir olabilir. Bu tür engelliler vasî olabilir. Bedensel engellilerden bir kısmı da güvenilir fakat kendisine vasiyet edilenleri yerine getirmekten aciz olabilir. Bu durumda bedensel engelli vasî olabilir ama vasiyet edilenleri yerine getirmek için hâkim ona yardımcı tayin eder.

2.9.1. Görme Engeli

Görme engelinin vesâyette pek tesiri yoktur. Çünkü vasî olacak kişinin, işlerini yürütebilecek güç ve tecrübeye olması aranmış ancak gözlerinin kör

¹ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 452; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VIII, 134.

² Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XV, 508; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 74; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VIII, 134.

³ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 552; Bilmen, *Kamus*, V, 203.

⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 66; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 452.

olmaması gerekir diye bir şart koyulmamıştır.¹ Dolayısıyla görme engelli vasiyet edilen işi yerine getirebileceğine kanaat getirirse vasî olabilir. Fakat a‘mânın görme engeli vasiyet edilen işi yapmasına mani olacaksa vasî olması doğru olmaz. Çünkü sorumluluk güce göre verilir. Görme engelli, kör olmasına rağmen vasîsi olduğu şahsın işlerini idare edebilecekse vasî olabilir. Bir başkasının yardımı ile vesâyet işlerini yürütebilecek durumda olursa hâkim ona bir yardımcı tayin eder.

Görme engelliye vasî olmaya gelince; vasîsi olunacak kişinin kasır olması yani eda ehliyeti tam olmayan birisi olması gerekir ki görme engelli, a‘mâlıktan dolayı kasır birisi değildir veya görme engeli kasır olmaya sebep değildir. Bu durumda görme engelliye vasî olma konusunda a‘mâ, gören insanlardan farklı değildir.

2.9.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin vesâyette tesiri vardır. Vasiyet edilen iş ancak duyma ile yapılabilecek bir iş olursa işitme engelinin vasî tayin edilmesi uygun olmaz. Çünkü bu durumda işitme engelli kendisine vasiyet edilenleri yerine getirmekten acizdir. Oysa güç ve kabiliyete göre görev ve sorumluluk verilir. İşitme engelli, vasiyetin yerine getirilmesinde mâli işlerin yürütülmesinde, terike üzerinde tasarrufta bulunmada okuyup yazabiliyorsa bu işleri, yazı veya dudak okumayla, işaretle anlayarak yerine getirebilirse vasî olabilir.

Vesâyet konusu iş, bizzat duymayla yerine getirilmesi gereken bir iş olursa işitme engelinin bu yetkiyi yalnız başına üstlenmesi doğru değildir. Ancak hakimin tayin ettiği bir yardımcı refakatinde yapabilir. Vasîde işitme şartı aranmamaktadır. Eğer işitme engelli vesâyet konusu işi yazı veya dudak okumayla yapabilecekse vasî olabilir. Çünkü yetki ve sorumluluk güce göre verilir.

İşitme engelliye vasî olmaya gelince; işitme engelliye vasî olma duyan birisine vasî olma gibidir. İşitme engeli, vesâyeti gerektiren bir sebep değildir.

¹ Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, VI, 389; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 452; Döndüren, “Vesâyet”, ŞİA, VIII, 227.

2.9.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin vesâyette tesiri vardır. Vesâyet akdi oluşturulurken taraflar iradelerini beyan etmelidir. Bu açıdan konuşma engeli tesirlidir. Konuşma engelli iradesini söz ile değil de söz yerine geçebilecek anlaşılan yazı veya işaret ile beyan edebilir.

Konuşma engelli olma, vesâyeti gerektiren bir neden değildir. Konuşma engellinin vasî olma konusunda duyan insanlardan bir farkı yoktur. Konuşma engellinin vasî olmasına gelince vasîde konuşma şartı yoktur. Fakat vesâyet konusu iş, bizzat konuşularak yerine getirilmesi gereken bir iş olursa konuşma engellinin bu yetkiyi yalnız başına üstlenmesi doğru olmaz. Çünkü yetki ve sorumluluk güç ve kabiliyete göre verilir. Bu durumda işi kendisine yardım eden birisi ile birlikte yapması gerekir. Eğer konuşma engelli vesâyet konusu işi yazı, işaret ve davranış yoluyla yapabilecekse vasî olabilir.

2.9.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel, vesâyette bazı durumlarda etkili olur. Vasiyetin yerine getirilmesinde yeterli olma şartı aranmaktadır.¹ Dolayısıyla vesâyet konusu olan iş, ortopedik engelli biri tarafından yerine getirilemeyecek özellikte ise ortopedik engelin vesâyeti üzerine olması doğru olmaz. Ancak bu durumda vesâyet görevini yerine getirmekten aciz olan kişiye hakim, bir yardımcı tayin eder. Böylece haklar zayi olmaz ve korunmuş olur.² Bunun dışında ortopedik engellinin vasî olmada ve kendisine vasî olunmasında diğer sağlam insanlardan bir farkı yoktur. Aynı hükümler geçerlidir.

2.10. Velâyet

Velâyet, reşid bir şahsın, işlerini gözetip yürütmek üzere kasır bir şahsın yerini tutmasıdır.³ Şahıs ve mal üzerine terettüb eden hukukî temsîldir.⁴ Kasırların iş ve ihtiyaçları ikiye ayrılır ve buna bağlı olarak da iki konuda velâyet sözkonusudur.⁵

¹ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 192; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 452.

² Abdü'l-Hakîm el-Efğanî, *Keşfü'l-hakâik*, II, 325.

³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 139; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 253.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 213.

⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, IV, 140; Özalp, "Velâyet", *ŞİA*, VIII, 217.

1. Şahsa velâyet: Kâsırın bakım, koruma, eğitim-öğretim, evlendirme ve tedavi ettirme, işe verip sanat öğretme gibi kasırın bizzat şahsı ile ilgili olanlardır.

2. Mala velâyet: Kâsırın akitler, tasarruflar, muhafaza ve harcama gibi mâli nitelikli işleridir.

Velâyet işlemi, baba veya dede gibi birinci dereceden yakın eliyle yürütülecekse, o takdirde bireyin hem şahsına ve hem de mallarına dönük olarak gerçekleştirilir. Ancak bazı durumlarda özellikle küçük çocuklar için babaları tarafından kendilerinin mâli konulardaki işlerini yürütmek üzere bir kişi tayin edilmişse, bu konudaki (yani mâli konularda geçerli) velâyet, vesâyet adını alır. Bu işi üstlenen kimse ise vasî olarak adlandırılır.¹

Çocuğun babası ve dedesi gibi birinci dereceden yakınları her iki yetkiyi de bir arada kullanma salahiyetine sahiptirler. Şayet babası ve dedesi hayatta değilse velâyet ve vesâyet yetkisi birbirinden ayrılır; velâyet çocuğun binefsihi asabeden olan yakınlarına geçer. Bunlardan kasıra en yakın olanı velâyet hakkına sahiptir. Asabeden kimse yoksa, velâyet hakkı ana tarafına intikal eder. Vesayeti yüklenecek kimseyi (vasîyi) tayin etme hakkı ise babaya ait olduğundan, şayet kendisi² hali hayatta vasî tayin etmişse, o kimse küçüğün vasîsi olur. Aksi takdirde vasî tayin etme hakkı dedeye, onun da yokluğu durumunda hakime ait olur.³

Küçükler üzerinde velâyet/vesâyet hakkı bulunan kimselerin; âkil, bâliğ, hür ve Müslüman olması gerekir.⁴ Cumhura göre ayrıca erkek de olması gerekir. Hanefilere göre ancak zorunluluk bulunan hallerde çocuğun velâyetini anne üstlenir.⁵

Velî olmada bedensel engelin fazla tesiri yoktur. Çünkü velîde aranan şartlar arasında velînin görme, işitme ve konuşma engelli, topal, kötürüm gibi bedensel engelli olmaması şartı yoktur.

2.10.1. Görme Engeli

Görme engelinin velâyette pek tesiri yoktur. Çünkü velâyet hakkına sahip olan kişinin görme engelli olmaması gerekir diye bir şart koyulmamıştır. Görme

¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 254; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 282, vd.

² Topal, *İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi*, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, y.6, sy. 3, s. 263.

³ Özalp, "Velâyet", *ŞİA*, VIII, 217.

⁴ Ebû Zehra, *el-Velâyetü ale'n-nefs*, s. 113; Özalp, "Velâyet", *ŞİA*, VIII, 212.

⁵ Ebû Zehra, *el-Velâyetü ale'n-nefs*, s. 113.

engelli, kör olmasına rağmen velîsi olduğu şahsın işlerini idare edebileceksé velî olabilir. Bir başkasının yardımı ile velâyet işlerini yürütebilecek durumda olursa hakim ona bir yardımcı tayin eder.

Görme engelliye velî olmaya gelince; velîsi olunacak kişinin kasır olması yani eda ehliyeti tam olmayan birisi olması gerekir ki görme engelli, a‘mâlıktan dolayı kasır birisi değildir veya görme engeli kasır olmaya sebep değildir. Bu durumda görme engelliye velî olma konusunda a‘mâ gören insanlardan farklı değildir.

Vakıf konusunda velînin kadın veya erkek olması, gören veya a‘mâ olması birdir. Yani a‘mâ vakıf konusunda velî olabilir.¹

Fakihler, nikâh konusunda görme engellinin velâyetinin olup olmadığını tartışmışlar ve ihtilaf etmişlerdir. Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelîlerin çoğunluğu velîde görme şartı aramamış ve dolayısıyla görme engellinin nikâhta velî olmasını câiz görmüşlerdir.² Fakihlerin bu konuda dayandıkları delilleri şunlardır:

1. Hz. Şuayb (a.s.), görme engelli birisi idi ve kızını Hz. Musa (a.s.) ile evlendirdi.³

2. Görme engelli, görmüyor ama işitebiliyor, işitme yoluyla evlilik ile ilgili bilgileri öğrenebilir. İşitme ile maksadına ulaşabilir.⁴

Şafîlerde bir görüşe göre⁵ a‘mânın nikâhta velâyeti olmaz. Yani a‘mâ, nikâhta velî olamaz. Çünkü eş seçiminde bakmaya ihtiyaç vardır. Görme engelli kendisi için doğru olanı araştırmaktan acizdir. Başkası için nasıl araştırma yapsın. Diğer bir görüşe göre a‘mânın nikâhta velî olması sahihtir. Çünkü Şuayb (a.s.) a‘mâ olduğu halde kızını Musa (a.s.) ile evlendirmişti.

Fakihlerin çoğunluğu görme engellinin nikâhta velî olabileceği görüşündedirler. Bu görüş tercihe daha uygundur. Çünkü nikâhtaki maksada ulaştıracak bir eşi görme engelli, görmenin dışındaki duyularını kullanarak seçebilir, tespit edebilir. Hatta gören birisinin sadece görme ile bu tespiti yapması mümkün değildir, diğer duyulara mutlaka ihtiyacı vardır.

¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 408.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 36; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 9; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 17; Mutî‘i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘i*, XVI, 160; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 155; İbn Âbidîn, *Hâşiyeye ‘alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 23.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 17; Mutî‘i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘i*, XVI, 160.

⁴ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 36; Mutî‘i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘i*, XVI, 160; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 155.

⁵ Mutî‘i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘i*, XVI, 160.

2.10.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin velâyette tesiri vardır. İşitme engelli velâyetin kendisine verildiğini söz ile duyamaz. İşitme engelli söz yerine yazı veya dudak okuma, işaret ile kendisine velâyet verildiğini anlayıp velâyet akdini yapabilir.

Velâyet konusu iş, bizzat duymayla yerine getirilmesi gereken bir iş olursa işitme engelinin bu yetkiyi yalnız başına üstlenmesi doğru değildir. Ancak hakimin tayin ettiği bir yardımcı refakatinde yapabilir. Velâde işitme şartı aranmamaktadır. Eğer işitme engelli velâyet konusu işi yazı veya dudak okumayla yapabilecekse velî olabilir. Çünkü yetki ve sorumluluk güce göre verilir.

İşitme engelliye velî olmaya gelince; işitme engelliye velî olma duyan birisine velî olma gibidir. İşitme engeli velâyet gerektiren bir sebep değildir.

2.10.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin velâyette tesiri vardır. Velâyet akdi oluşturulurken taraflar iradelerini beyan etmelidir. Bu açıdan işitme engeli tesirlidir. Konuşma engelli iradesini söz ile değil de söz yerine geçebilecek anlaşılan yazı veya işaret ile beyan edebilir. Fakihler, konuşma engelinin velâyetini nikâh akdinde ele almışlardır. Dört mezhebe¹ göre de konuşma engelinin anlaşılan işareti ile velâyeti sahihtir. Konuşma engelinin, hem kendisini hem de başkasını evlendirebilir. Ayrıca onların vekil olma hakkı da vardır. İşareti, ifadesi yerindedir. Hanbelîlerde konuşma engelinin nikâhta başkasına velî de, vekil de olamayacağı şeklinde bir görüş de vardır.²

Sadece konuşma engelli olma velâyeti gerektiren bir neden değildir. Konuşma engelinin velî olma konusunda duyan insanlardan bir farkı yoktur. Konuşma engelinin velî olmasına gelince velâde konuşma şartı yoktur. Fakat velâyet konusu iş, bizzat konuşularak yerine getirilmesi gereken bir iş olursa konuşma engelinin bu yetkiyi yalnız başına üstlenmesi doğru olmaz. Bu durumda işi kendisine yardım eden birisi ile birlikte yapması gerekir. Eğer konuşma engelli

¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 269; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 17; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 160; İbn Teymiyye, *İhtiyârâtü'l-fikhiyye*, s. 530; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 141.

² İbn Teymiyye, *İhtiyârâtü'l-fikhiyye*, s. 530.

velâyet konusu işi yazı, işaret ve davranış yoluyla yapabilecekse velî olabilir. Zira yetki güç ve yeteneğe göre verilir.

2.10.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel, velâyette bazı durumlarda etkili olur. Velâyet konusu olan iş, ortopedik engelli biri tarafından yerine getirilemeyecek özellikte ise ortopedik engelin velâyeti üzerine alması doğru olmaz. Ancak bu durumda ortopedik engelli, hakimin tayin ettiği birisi kendisine yardım ettiğinde velî olabilir. Bunun dışında ortopedik engellinin velî olmada ve kendisine velî olunmasında diğer sağlam insanlardan bir farkı yoktur. Aynı hükümler geçerlidir.

2.11. Karz

Karz, geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç borç vermedir.¹ Karzın rükünleri, bey'ın rükünleri gibidir. Karzda, karz olarak verilen şeyin miktarı belli olmalıdır. Aynı şekilde bey' akdi gibi, karzda da icâb ve kabulün bulunması zorunludur.² Karzın rükünü Hanefilere göre icap ve kabuldür. Mukrizin (borç verenin) teberrua ehil olması gerekir. Baba ve vasî, mümeyyiz küçükler ve temsil ettikleri kimsenin malını teberru edemedikleri gibi, karza da ehil değildirler. Akdin tamamlanması için, mukrezin karşı tarafa teslim edilmiş olması gerekir. Hanefilere göre yalnız mislî olan şeyler karz olarak verilebilir. Hayvan veya gayri menkul gibi kıyemî malları karz akdine elverişli değildir. Bunlar ihtiyacı olana kira veya âriyet yoluyla verilebilir. Çünkü kıyemî malların misli bulunmadığı için benzerini geri vermek mümkün olmaz. Karzda ve karz olarak bir şeyi teslim almada başkasına vekâlet vermek sahih olur.³

Şafîî, Malîkî ve Hanbelîlere göre kendisinde selem akdi yapılabilen her şeyin karz olarak verilmesi de mümkündür. Bu mislî olabileceği gibi kıyemî mallardan da olabilir. Hayvan da bunlar arasındadır.⁴

¹ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1314; Apaydın, "Karz", *DİA*, XXIV, 520.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 396; Merdâvî, *el-İnsâf*, IV, 469; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 339.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 394; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 209; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 161; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, V, 366; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 338, 339.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 394; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 209; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, V, 366; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, II, 338.

Karz iki taraf için de bağlayıcı olmayan akitler arasında görüldüğünden alınan borcun iadesinin bir süreye bağlanması mezheplerin çoğuna göre câiz görülmez. Süre akdin yapıldığı sırada şart koşulsa bile bağlayıcı olmaz. Verdiği süreye riayet etmesi borç veren için sadece ahlâkî bir yükümlülük ve meziyet niteliğindedir; hukuken sürenin tamamlanmasını beklemeden verdiği borcu talep edebilir. Hanefî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerinin görüşü bu istikamettedir. Mâlikîler, bazı Hanbelî fakihleri ise akidde kabul edilen şartlara bağlılığın gerektiğine de vurgu yaparak karzda süre şartının geçerli olduğunu ileri sürerler.¹ Delilleri şu hadistir: “*Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar.*”²

Karzda bedensel engelin tesiri, bey’de olduğu gibi ortopedik engelin dışındaki görme, işitme ve konuşma engelindedir.

2.11.1. Görme Engeli

Karzda görme engeli etkilidir. Karzda, karz olarak verilen şeyin (mukrezin) taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmaması için miktarı belli olmalıdır. Görme engelinin bu şartta tesiri vardır. Fakihler, görme engellinin karzı konusunda ihtilaf etmiştir.

Hanefî³, Malikî⁴ ve Hanbelîlere göre⁵ a‘mânın karzı sahihtir. Çünkü a‘mâ da diğer insanlar gibi mükelleftir. Diğer akitleri sahihtir. Görme engellinin de borç almaya ve vermeye ihtiyacı vardır. Sahip olduğu mal hakkında borç verme ve alma gibi tasarruf hakkı kendisine aittir.

Şafîîler, görme engellinin karzının zimmetinde olursa sahih olur, aynında olursa sahih olmaz görüşündedirler.⁶ Şafîîler, ihtiyaten bu görüşe varmışlardır. Borç isteyen, görme engellinin dediğinin hilafını iddia etmemesi veya tersi durum için aynında karzı sahih kabul etmemişlerdir. Bu durum zarar ve şaibeye götürebilir.

¹ Şafîî, *el-Üm*, III, 75; İbn Abdilber, *el-Kâfî*, I, 358; Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 11; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 212; Ali el-Hafif, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, s. 402.

² Buhârî, “İcâre”, 14.

³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34.

⁴ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 21.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 147; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XXX, 201; Buhâtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, III, 165; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, III, 21.

⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 118; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, IV, 224; Zekeriya el-Ensârî, *Haşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Minhâc*, III, 257.

Mukrez sadece görme ile bilinen bir şey olursa yani ayn olursa Şafililerin görüşü tercih edilerek görme engellinin karz akti yapması doğru olmaz sonucuna varılır. Çünkü mukrez bilinmeyince taraflar arsında anlaşmazlık çıkabilir. Bu durumda görme engelli ancak gören bir vekil yoluyla karz akdini yapabilir. Mukrez sadece görme ile bilinen bir şey değilse çoğunluğun görüşünden hareketle görme engelli karz akdini yapmada gören insanlar gibi olur.

2.11.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin karzda tesiri vardır. Karz akdi yapılırken icab ve kabulü taraflar duymalı ve ne kastedildiğini anlamalıdır. İşitme engelli, icab ve kabulü sözlü duyamaz. Bunun yerine icab ve kabulü söz dışında işaretlerle, yazı veya dudak okumayla anlayıp karz akdi yapabilir.

Karz aktinde mukrezin miktarı belli olmalıdır. Mukrezin miktarı görme, tatma, koklama, dokunma ile belirlenebilirse işitme engelli karz akdini yapabilir. Fakat mukrez sadece duyma yoluyla bilinirse işitme engellinin karz akdini bizzat yapması doğru olmaz. Çünkü borç veren ve alan arasında anlaşmazlık oluşabilir ve borç veren veya alanın hakkı zayi olabilir. İşitme engelli böyle bir karz akdini vekil yoluyla yapabilir.

2.11.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin karzda pek fazla tesiri yoktur. Konuşma engeli, karzı söz ile ifade etmede tesirli olabilir. Konuşma engelli iradesini söz ile ifade edemez, bunun yerine yazı, işaret veya herhangi bir davranış ile ifade eder. Akitlerde konuşma engellinin anlaşılabilir işaret ve yazısı konuşma yerine geçer.¹ Dolayısıyla konuşma engelli anlaşılabilir işaret veya yazı ile karz akdini yapabilir. Onun bilinen işareti sözü yerindedir, yazı ile beyanı dili ile beyanı gibidir.

Karz aktinde mukrez taraflarca malum olmalıdır. Mukrez görme, işitme, koklama, dokunma ile bilinen bir şeyse konuşma engellinin karz akdi yapması

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 135; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 217; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102, IX, 171; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 385; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 109; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 102; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 222; Bilmen, *Kamus*, VI, 15; Yıldırım, *Mustafa, Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 15.

konuşanlar gibidir. Fakat mukrez sadece tatma yoluyla biliniyorsa tatma duyusu olmayan bir konuşma engellinin karz akdi yapması doğru olmaz. Çünkü borç veren ve alan arasında anlaşmazlık oluşabilir. Bu durumda konuşma engelli vekil tayin ederek karz akdini yapabilir.

2.11.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin karzda bir tesiri yoktur. Ortopedik engellinin karz akdini yapmasında sağlam insanlarla arasında bir fark yoktur.

2.12. Vakıf

Vakıf; kendisinden yararlanmak mümkün ve câiz olan bir malı, devamlı olarak Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten menetmek ve menfaatini (gelirini), Allah rızası için bir hayır cihetine tasadduk etmektir.¹

Hanefilere göre² vakfın rüknü, vakfın yapıldığına delâlet eden vakfedenden sâdır olan îcâbtır. O da vakfedenin bizzat iradesidir. Cumhura göre³ ise vakfın dört tane rüknü vardır: Vâkıf (vakfeden), mevkuf (vakfedilen), mevkufun aleyh (kendisi için vakfedilen cihet) ve sîga (kip, ifâde)dır.

Vakfiyedeki şartlara ve şer'i hükümlere göre vakfın işlerini idâre etmek üzere tayin olunan kimseye de mütevellî denir.⁴ Genel olarak İslâm hukukçuları mütevelliyi iki kısma ayırmışlardır. Birincisi, vâkıfın (malı vakfeden kişinin) kurmuş olduğu vakfın idaresini yürütmek üzere tayin ettiği kişidir. Vakfeden kişi, kimi mütevellî olarak tayin etmişse, fakihlerin ittifakına göre onun mütevelliliği kabul edilir. Diğeri ise, vâkıf tarafından mütevellî tayin edilmediği takdirde, kurulan o vakfın mütevellisi hâkim veya hâkimin tayin ettiği kişidir.⁵

¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VI, 209; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1802; Bilmen, *Kamus*, IV, 284.

² Bâbertî, *el-İnâye*, VIII, 321; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VI, 202; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 339; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 58.

³ İbn Cüzeyy, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 243; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 376, 383; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, II, 398; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, IV, 101, vd.; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 337; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 58.

⁴ Turgay, "Mütevellî", *ŞİA*, VI, 113.

⁵ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 421; Bilmen, *Kamus*, V, 287; Turgay, "Mütevellî", *ŞİA*, VI, 113.

İslâm hukuk âlimleri, müteveli olacak kişilerde bazı vasıfların bulunmasını şart koşmuşlardır.¹ Müteveli olacak kişi âkil, bâliğ, âdil, emin (güvenilir), Müslüman² ve vakıf işlerini yürütebilecek iktidara sahip olmalıdır. Müteveli olacak kişide aranan şartlardan biri de bu şahsın vakıf işlerini bizzat idâreye muktedir olmasıdır. Fıkıh kitaplarında buna “kifâyet” denir. İslâm hukukçuları, kifâyet şartında ittifak etmişlerdir. Vâkıfta (Vakfedende) aranan şartlar da; Vâkıfın, hür, âkil bâliğ ve mâlik olmasıdır.³

Hanefilerce daha sahih kabul edilen görüşe göre vakıf, âriyet gibi lazım olmayan, câiz bir akiddir.⁴ Dolayısıyla taraflar için muhayyerlik bulunmaz. Vakıfta bedensel engelin pek fazla tesiri yoktur. Daha çok ortopedik engelin vakıfta etkisi vardır.

2.12.1. Görme Engeli

Görme engelinin vakıfta pek tesiri yoktur. Görme engelli, görmediği halde şartlarını bulundurduğu zaman vâkıf da müteveli de olabilir. Müteveli ve vâkıf için görme şartı aranmamıştır.⁵ Ancak mütevellinin vakıf işlerini bizzat idâreye muktedir olma şartı aranır. Görme engelli, görememesine rağmen bizzat vakıf işlerini yürütebilecekse müteveli olabilir. Çünkü teklif kudrete göredir.

2.12.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin vakıfta tesiri vardır. İşitme, vâkıf ve mütevellinin şartları arasında sayılmamıştır. Fakat işitme engeli vakıf işlerinin yürütülmesine mani olursa işitme engelinin müteveli olması doğru olmaz. Çünkü mütevellinin vakıf işlerini yürütebilecek kudrete sahip olması gerekir.

İşitme engeli vakıf akdi kurulurken icap ve kabulün anlaşılmasında da tesirlidir. Söz ile yapılan icap kabulü işitme engelli duyamadığı için anlayamaz ve bu

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 380; Bilmen, *Kamus*, V, 69, vd.; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 239.

² Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 243.

³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 176-177; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 114, vd.

⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 153; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 96.

⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 304; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 380; Bilmen, *Kamus*, V, 69; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 178.

akit geçerli olmaz. Ancak söz yerine işitme engellinin icap ve kabulü anlayacağı işaret, yazı veya dudak okuma ile vakıf akdi yapılırsa geçerli olur.

2.12.3. Konuşma Engeli

Vakıfta, konuşma engeli etkilidir. Konuşma engelli, vakfın rüknü olan icabı söz ile ifade edemez. Söz yerine, anlaşılabilir yazı, işaret veya vekil yollarından birisi ile iradesini açıklayabilir. Fakihlere göre konuşma engellinin malum işareti, sözü yerindedir. Bu işaretiyle vakıf münakid olur.¹

Konuşma engellinin vâkıf ve mütevellî olmasına gelince; vâkıf ve mütevellî için konuşma şartı aranmamaktadır. Ama mütevellî olacak kişide vakıf işlerine muktedir olma şartı aranmıştır. Dolayısıyla konuşma engeli vakıf işlerini yürütmeye sıkıntı oluşturacaksa konuşma engellinin mütevellî olması uygun olmaz. Zira teklif kudrete göre olur.

2.12.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin vakıfta tesiri vardır. Mütevellînin vakıf işlerini yapabilecek durumda olması şartı koşulmuştur.² Böyle olunca da ortopedik engellilerden bazıları vakıf işlerini yürütemeyecek durumda olabilir. Bu kişilerin mütevellî olmaları doğru olmaz. Çünkü ortopedik engelliler üzerlerine aldıkları görevleri yerine getiremezler. Oysa yetki ve sorumluluk güç ve kabiliyete göre verilir.

Ortopedik engellilerin vâkıf olmasına gelince bu konuda sağlam insanlardan bir farkları yoktur, yani vâkıf olabilirler.

2.13. Vasiyet

Vasiyet, bir malı veya menfaati ölümden sonraya bağlayarak bir şahsa veya hayır kurumuna karşılıksız olarak bağışlamaktır.³

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e göre vasiyetin rüknü; hibe, alım satım, icâre vs. akitlerde olduğu gibi, icap ve kabuldür. Yani, mûsî vasiyette bulunacak, mûsa leh de kabul edecektir. Mûsa leh'in kabûlünün bulunmaması halinde

¹ Mutî'î, *Tekmilâtü Necîb el-Mutî'î*, XV, 343; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343; Bilmen, *Kamus*, IV, 297.

² Bilmen, *Kamus*, V, 69, vd.

³ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1794; Bilmen, *Kamus*, V, 115; Kayapınar, "Vasiyet", *ŞİA*, VIII, 197.

vasiyet tamamlanmış olmaz. Mûsa lehin kabulü, sarahaten (açık, belirgin) olabileceği gibi, kabul veya red etmeden ölmesi durumunda olduğu gibi delâleten de olabilir. Vasiyetin kabulü ancak, mûsînin ölümünden sonra olur.¹ İmâm Züfer'e göre ise, vasiyetin rüknü sadece icaptır. Mûsînin vasiyetini mûsa lehin kabul etmesi gerekmez. Çünkü, mûsa lehin durumu varisin durumu gibidir. Nasıl varis mîrası red imkânına sahip değilse, mûsa leh de vasiyeti reddetme imkânına sahip değildir.² Kabul Hanefilerin dışında kalan Cumhura göre ölümden sonra olur. O bakımdan mûsî hayatta olduğu takdirde kabule itibar edilmez. Eğer mûsâ leh ölür ise, onun mirasçıları onun adına kabulü yerine getirirler.

Vasiyette icab ve kabul, vasiyet kelimesi ile olabileceği gibi vasiyete delâlet eden başka kelimelerle veya yukarıda belirtildiği gibi delâleten de olabilir. Bu hüküm Hanefilere göredir. Cumhura göre ise delâleten kabul olmaz, mutlaka sözle yapılması gerekir.³ Vasiyetin rüknü mûsâ bih (vasiyet konusu), mûsâ ileyh (mûsî, vasî), mûsâ leh (kendisine vasiyet olunan şahıs) ve sîga şeklinde dört tanedir.⁴

Vasiyet, bütün alimlere göre lâzım (bağlayıcı) olmayan bir akittir. Çünkü bir teberrudur. Vasiyette bulunan vasiyete karşılık bir şey almamaktadır. Dolayısıyla, ister sağlıklı halinde, ister hastalık halinde vasiyet etmiş olsun, istediği zaman vasiyetinin tamamından veya bir kısmından dönebilir.⁵

Bedensel engelin vasiyette tesiri vardır. Ancak bedensel engelin etkili olmadığı durumlar da vardır. Varise vasiyeti diğer varislerin kabulüne bağlı olarak geçerli sayanlara göre⁶ mesela; bir babanın engelli olan çocuğuna diğer çocuklarından daha fazla terikesinden vasiyet etmesi câiz değildir.⁷ Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) “Çocuklarınıza adaletli olma konusunda Allah’tan korkun”⁸ buyurmuştur. Burada çocuğun engelli olup olmaması önemli değildir.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 331-333.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 332; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, VI, 650.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 330-334; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 2; Dâmâd, *Mecma'u'l-enhur*, IV, 422; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, III, 304; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 18.

⁴ Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, VI, 364; Buhûtî, *Şerhu Münthe'l-irâdât*, II, 453; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, III, 304.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 69; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 71, 72.

⁶ Uzunpostalcı, *Hukûk ve İslâm Hukûku II*, s. 93.

⁷ Abdullah b. Osman eş-Şâyi', *el-Lü'lü's-semîn min fetâvâ'l-muavvakîn*, I, 22.

⁸ Buhârî, “Hibe”, 13; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 176.

2.13.1. Görme Engeli

Vasiyette görme engelinin tesiri vardır. Diğer akitlerin kuruluşunda olduğu gibi vasiyette de mûsâ bih malum olmalıdır. Görme engelli mûsâ bihi göremez fakat görmenin dışında bir yolla bilebilir. A‘manın vasiyeti konusunda fakihler ihtilaf etmiştir.

Hanefiler¹ ve Şafîilerden² bir görüşe göre a‘mânın birisine vasiyeti için görevlendirmesi de verilen bir vasiyeti yerine getirmesi de sahih değildir. Bu görüşlerinde dayandıkları deliller ise şunlardır:

1. Vasiyet, velâyet çeşitlerindedir. Görme engelinin velâyette ehliyeti yeterli değildir.³

2. Alış verişe kıyasen vasiyet de sahih olmaz.⁴

3. Görme engelli, kendisine ait işleri yapmaktan bazı durumlarda men edilmiştir. Görme engelinin başkasının işini yapmaktan men edilmesi evladır.⁵

4. Vasiyette akit yapmada olabilir, oysa görme engelinin akit yapması sahih değildir.⁶

Malikîlere,⁷ Şafîilerde diğer bir görüşe⁸ ve Hanbelîlere⁹ göre a‘mânın bir vasiyeti yerine getirmesi de vasiyet için görevlendirme yapması da câizdir. Bu konudaki delilleri şöyledir:

1. Görme engelli, şehâdet ehlinden olduğu için, gören gibi onun vasiyeti sahihtir.¹⁰

2. Görme engelli, nikâh konusunda velâyet ve şehâdet ehlindedir, vasiyeti gören gibi olur.¹¹

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, IV, 600.

² Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VIII, 332; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu’l-kebîr*, VI, 579; Nevevî, *el-Mecmû’*, IX, 304, XV, 508; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, III, 74.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XV, 70.

⁴ Nevevî, *el-Mecmû’*, IX, 304, XV, 508.

⁵ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, III, 74.

⁶ Mâverdî, *el-Hâvi*, VIII, 332.

⁷ Abderî, *et-Tâc ve’l-iklîl*, VI, 389.

⁸ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VIII, 332; Mutî‘i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘i*, XV, 508; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu’l-kebîr*, VI, 579; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, VI, 102.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 143.

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 143; Mutî‘i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘i*, XV, 508.

¹¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 143; Mutî‘i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘i*, XV, 508.

3. Nasıl görme engellinin kendisinin yapamadığı konularda başkasına vekâlet vermesi mümkün ise vasiyeti de mümkün olur.¹

Görme engellinin vasiyetinin kabul edilmemesi için öne sürülen deliller yani görme engellinin velâyet ve akit yapma hakkının olmadığı görüşleri fakihlerin çoğuna ait görüşler değildir. Fakihlerin çoğu, görme engellinin velâyet ve şehâdet ehlinden olmasından ve akit yapabildiğinden hareketle görme engellinin vasiyetini kabul etmiştir. Bu görüş tercihe daha uygundur. Zira âkil, bâliğ, hür bir görme engelli vasiyet etmeye ihtiyaç duyacaktır.

Mûsâ bih sadece görme ile bilinen bir şey değilse başka yollarla malum olursa görme engelli vasiyet akdini yapmada gören gibi olur. Mûsâ bih sadece görme ile bilinen bir şey ise görme engelli gören birisini vekil tayin ederek vasiyet akdini yapabilir.

2.13.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin vasiyette tesiri vardır. Vasiyet sözlü olarak söylendiğinde işitme engelli vasiyeti duyamaz. İşitme engelliye vasiyet edileceği zaman eğer okuma yazma biliyorsa yazılı olarak vasiyet verilir. Okuma yazma bilmiyorsa, anlayabileceği bir işaretle vasiyet anlatılır. Aksi halde işitme engelliye vasiyet edilmez.

2.13.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli vasiyette etkilidir. Vasiyetin şartlarından birisi vasiyet edenin konuşmaya muktedir olmasıdır. Konuşma engelli konuşmaktan acizdir. Bu şarta rağmen onun vasiyette bulunup bulunmayacağı hakkındaki görüşler şöyledir:

Konuşamayan kişinin dilsizliği, doğuştan ise bu kişinin malum işaretlerle yapmış olduğu vasiyeti sahih olur. Bu görüşte mezhepler arasında ittifak vardır.² Konuşma engellinin anlaşılabilir işaretlerle vasiyeti sahih olur anlaşılabilir işaretlerle vasiyeti sahih olmaz.³

Malum işaret, konuşma engellinin maksadını anlatan ve çevresindeki insanlar tarafından da ne kastedildiği anlaşılabilir işaretlerdir. Şayet konuşma engelli, maksadını

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 143; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XV, 508.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 269; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VI, 120; Bâbertî, *el-Înâye*, XVI, 271; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343; Tûrî, *Tekmiletü'l- Bahrü'r-râik*, VIII, 521; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 75; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 401; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, II, 454; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 169.

³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 23; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 325.

işaret ile anlatamıyorsa veya çevresindeki insanlar konuşma engellinin ne demek istediğini anlayamıyorsa bu işarete hiçbir konuda itibar edilmez.¹

Malikîlere göre irade beyanının ızharı hususunda işaret ile söz arasında fark yoktur. İkisi birbirine eşdeğerdir. Diğer mezhepler işaret ile yapılan vasiyetin hükmünü mûsînin durumuna göre farklı değerlendirirler.²

Malikîler, konuşmaya gücü yeten kimsenin dahi maksadı anlatabilen işaretiyle vasiyet akdi gerçekleşir demişlerdir.³ Şafiî ve Hanbelîlere göre konuşma engellinin işareti anlaşılıyorsa vasiyeti sahihtir.⁴ Hanefî ve Hanbelîlere göre konuşmaktan aciz olan kişi, yazı yazmayı biliyorsa, onun vasiyeti yazı ile de gerçekleşir. Yazının maksada delâleti de kesindir ve sağlamdır.⁵ Konuşma engellinin vasiyetini kendisi yazması gerekir, başkasının yazısıyla vasiyeti câiz değildir.⁶ Malikîlere göre⁷ işaretle vasiyette bulunmak için konuşamama ve yazamama şartı aranmaz. Şafiîlere göre konuşma engellinin yazısı niyeti ile birlikte bulunmalıdır.⁸

Konuşamama, doğuştan değil de hastalık gibi herhangi bir sebepten dolayı sonradan meydana gelmiş ise diğer bir ifade ile dil tutukluğu varsa Malikî⁹ ve Şafiîlere¹⁰ göre böyle bir kişi doğuştan konuşma engelli hükmündedir ve mâlum olan işaretlerle yapmış olduğu vasiyeti geçerlidir. Hanefîlerle, Hanbelîlere göre dili tutulan kimsenin bir daha konuşmasından ümit kesilmiş olması gerekir. Bu kişi, yazı yazmayı biliyorsa, onun vasiyet akdi ancak yazı ile gerçekleşir. Çünkü yazının maksada delâleti daha açıktır.¹¹

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 120; İbn Müflih, *el-Mübdî*, VI, 7; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 318.

² Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 169; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 424.

³ Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, IV, 584; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 17.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 120; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*; VI, 317; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, III, 173.

⁵ İbn Müflih, *Furû*, IV, 499; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, III, 364; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, III, 454, 588; Bilmen, *Kamus*, V, 138; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 17.

⁶ Bilmen, *Kamus*, V, 138; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, II, 237.

⁷ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 169.

⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 401; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, I, 575.

⁹ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 169; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 423-424; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 322.

¹⁰ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*; VI, 317; Bâbertî, *el-Înâye*, XVI, 271; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 17.

¹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 121; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, VI, 218; İbn Müflih, *el-Mübdî*, VI, 7; Bâbertî, *el-Înâye*, XVI, 271; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, II, 454; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VIII, 16-17; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, II, 237.

Dil tutukluğu olan vasiyette bulunduğu sırada dili tutuk iken sonra dil tutukluğu geçse, vasiyetini szlu veya yazılı olarak yenilemedike daha önce işaret ile yapmış olduğu vasiyetinin hükmi yoktur.¹ çünkü bir özürden dolayı caiz olan şey, mevcut özrün ortadan kalkmasıyla hükümsüz kalır.

Dil tutukluğu uzar da bu kişinin herkesle anlaşabildiği işaretler oluşursa doğuştan konuşma engelli gibi olur.² Aynı hükme tabi olur. Dil tutukluğunun uzaması bir yıl ve ölene kadar gibi iki süre ile ifade edilmiştir.³

Ebû Hanife'den yapılan bir rivayette eğer dil tutukluğu lme kadar devam ederse, işaret ile ikrâr etmesi ve ona şâhit tutması câizdir. Dil tutukluğunun sona ermesi umulmadığından konuşma engelli hükmüne girer. Bu görüşe göre vasiyeti ancak ölümünden sonra geçerli olur. Vasiyeti kabul veya reddin ise, dili tutuk olanın ölümünden önce olması gerekir.⁴ Konuşma engellinin işareti anlaşılmazsa hakkı bekletilir⁵ veya velisi devreye girer.⁶

Dil tutukluğu geçici ve bu kişi ile diğer insanların anlaşabileceği mâlum işaretler de oluşmadı ise rahatsızlığı geçip konuşuncaya kadar bu tür akitleri işaretlerle yapması sahih olmaz.⁷

Konuşma engellinin işareti ile vasiyeti anlaşılma şartıyla geçerli sayılmıştır. Bu şart isabetlidir. Çünkü işaret anlaşıldığı zaman maksadı ortaya koyar. Konuşma engellinin maksadı ne ise hüküm ona göre verilir. Geçici konuşma engelli olanın işaretinin geçerli olması için bir yıl veya lnceya kadar bir sürenin belirlenmesi uygun görülmemektedir. Bu konuda konuşma engellinin işaretinin çevresindeki insanlar tarafından anlaşılması ölçü alınmalıdır. Çünkü belirlenen sreler her konuşma engelli için geçerli olmayabilir.

Konuşma engellinin yazıyla vasiyetini dört mezhep de kabul etmiştir. Ama yazı hakkında farklı görüşe varmışlardır. Hanefi ve Hanbeliler yazının işareten evla; Malikiler işaretle yazının aynı hatta işaretin konuşandan veya konuşamayandan olmasının fark etmeyeceği; şafiler ise yazıya niyetin yazılması gerektiği

¹ Gökgöz, *İslâm Hukukunda Vasiyet*, s. 61.

² Merginn, *el-Hidâye*, IV, 269; Bilmen, *Kamus*, V, 138.

³ İbn Müflih, *el-Mübdi'*, VI, 7; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IX, 16.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IX, 16, 17.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 206.

⁶ Merdâvî, *el-İnsâf*, IV, 371.

⁷ Cezir, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, III, 318.

görüşündedirler. Bütün görüşler birleştirilerek şu sonuca varmak uygun olacaktır. Konuşma engelli vasiyetini yazı yazmayı biliyorsa; el yazısıyla imzalı mühürlü yapmalıdır. Konuşma engellinin bu şekildeki yazısı işaretinden evla olur.

2.13.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin vasiyette pek tesiri yoktur. Ortopedik engelli birisi sağlam insanlar gibi söz ile veya yazı ile vasiyette bulunabilir. Bu açıdan bir farklılık yoktur. Ancak vasiyetin yerine getirilmesinde ortopedik engel sıkıntı oluşturabilir.

2.14. Genel Değerlendirme

Bedensel engel muâmelatta; bey, selem, icâre, rehin, kefâlet, vekâlet, vedâ, hibe, vesâyet, velâyet, karz, vakıf, vasiyet konularında etkilidir. İslâm hukukunda bedensel engellilere topluma katılarak ve onlarla kaynaşarak bu akitleri yapmaları için diğer insanlara verilmeyen bir takım imtiyazlar verilmiştir. Kaynaklarda muamelâtta daha çok görme ve konuşma engelinin, kısmen de ortopedik engelin hükümlere etkisine değinilmiştir. İşitme engelinin tesiri hakkında bilgiye pek rastlanmamıştır.

Akitlerde tarafların zarara uğramaması ve aralarında bir anlaşmazlığın bulunmaması esastır. Bunun için bir takım şartlar konulmuştur. Akidlerde akid mahallinin taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmayacak şekilde malum ve muayyen olması gerekir. Görme engeli, bu şartın gerçekleşmesinde etkilidir. Görme engellinin akdi, akid mahalline muttali olması halinde geçerli sayılmıştır. Yine akid yapılırken taraflar birbirinin sözünü (ıcap ve kabulü) işitmelidir. İşitme engeli de bu şartta tesirlidir. İşitme engelli akdi, söz dışında bir yolla ıcap ve kabulü bildiği ve anladığı zaman kabul edilmiştir. Akitlerde tarafların iradelerini (ıcap ve kabulü) de tarafların anlayacağı şekilde açıklamaları gerekir. Konuşma engeli akitlerde irade beyanını ortaya koymada etkilidir. Konuşma engellinin akdi de akitlerde irade ve maksadını söz yerine yazı veya işaret ile ifade etmesi ve bunun da herkes tarafından anlaşılması halinde geçerli sayılmıştır. Zarureten dolayı konuşma engellinin bilinen işareti muteber kabul edilmiştir. Ortopedik engelin muamelâtta pek tesiri yoktur. Kefâlet, vekâlet, vedâ, vasiyet, velâyet gibi bazı akitlerde akid konusu olan işin yerine getirilmesinde kudret gerekmektedir. Bu akitlerde ortopedik engellinin

sorumluluk alması uygun görülmemiştir. Çünkü sorumluluk güce ve kabiliyete göre verilir.

Mezheplerin bedensel engellilerin yaptıkları muamelattaki yaklaşımları şöyledir: Malikiler daha geniş düşünmüşlerdir. Mesela engelli veya sağlam insandan olmasını ayırmadan rızaya delâlet eden her şeyle icap ve kabul olur demişlerdir. Şafîiler ise biraz daha sıkı davranmışlardır. Konuşma engellinin icap ve kabulünün geçerli olması için işaretinde anlaşılmayı, yazısında niyetin de yazılmasını şart koşmuşlardır. Yine Şafîiler akit mahalli görülmeden akit tamamlanmaz diyerek görme engellilerin akdini kabul etmemişlerdir. Hanefî ve Hanbeliler ise bu iki görüş ortasında bulunmaktadır. Bu mezhepler konuşma engellinin yazısı konusunda yazının öncelikle kullanılması görüşleriyle yazıya diğer mezheplerden daha çok önem vermişlerdir.

Müvekkilin yapabildiği işlerde vekâlet vermesi gerekir denilmiştir. Oysa bedensel engelliler yapamadıkları işlerde vekîle ihtiyaç duyarlar ve bu ihtiyaçları karşılanmayınca da sıkıntı ve darlığa düşerler. İhtiyaçlar haramları mubah kılmada zaruretler mertebesine indirilir ve bedensel engellilere yapamadıkları konularda vekîl tayin etme hakkı verilmelidir.

Görüldüğü üzere yapılan düzenlemeler ile bedensel engelliler, muamelâttan men edilmemiş aksine onlara, normal insanlar gibi akitlerini yapmaları yönünde imkân ve fırsatlar verilmiş, topluma katılmaları ve onlarla birlikte yaşamaları sağlanmıştır.

3. MÜNÂKEHÂT VE MÜFARAKÂTTA BEDENSEL ENGELİN TESİRİ

3.1. Nikâh

Nikâh, evlenmeleri yasak olmayan bir erkekle bir kadın arasında yapılan ve müşterek hayat ve nesli sürdürmek için bir bağ meydana getiren akittir.¹ Nikâh, fukahâyâ göre kasten milk-i müt'a ifade eden bir akittir. Yani erkeğin, şer'an nikâhına mâni bulunmayan bir kadından istifade etmesini helâl kılan bir akittir.²

¹ Döndüren, "Nikâh", *ŞİA*, VI, 221.

² İbn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 3; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 3; Molla Hüsrev, *Düreri'l-hükkâm*, IV, 36; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 123; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1726; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 3.

Evleneceklerin durumuna göre nikâhın hükmü farz, vacib, sünnet, haram, mekruh veya mübah kısımlara ayrılır.¹

Geçerli bir evliliğin yapılabilmesi, o evlilikte bir takım unsur ve şartların bir araya gelmesi ile mümkün olur. Bu unsur ve şartlardan birinin eksik olması evliliğin ya hiç doğmamasına veya eksik doğmasına yol açmaktadır. Geçerli bir evlenmenin olabilmesi için her şeyden önce bu akdin iki tarafının olması gerekir. Bunlar normal olarak evlenecek kadınla erkektir. Taraflar evlenme ehliyetine sahip değillerse belirli şartlarla velîleri tarafından da evlendirilebilirler.²

Hanefilere göre evlilik akdinin rükünleri icap ve kabulden ibarettir. Çoğunluk müctehitlere göre ise evliliğin rükünleri dört tane olup; sîga (icap ve kabul), kadın, erkek ve velîdir.³

İcap ve kabulde bulunurken uyulacak şartlar şunlardır:⁴ Taraflar evlenme iradelerini nikâh meclisinde açıklamalı ve icapla kabul hemen birbirini izlemelidir.⁵ İcap ve kabul her bakımdan birbirine uygun bulunmalıdır. İcap ve kabul taraflarca işitilmeli ve anlaşılmalıdır.⁶ İcap ve kabulün şarta bağlanmaması ve kullanılan sîganın da “gelecek zaman” olmaması gerekir.

İcap ve kabul için kullanılan sözler açık veya kinayeli olur. Yalnız evlilik akdi meydana getirmede kullanılan “nikâh” ve “tezvîc” sözcükleri ile bunların başka dildeki karşılıkları açık sözlere. Buna karşılık mülkiyetin nakli sonucunu doğuran satış, hibe, sadaka ve temlik gibi sözler de, nikâh konusunda mecâz olarak icap ve kabul için kullanılabilir.⁷

Şâfiî ve Hanbelîlere göre⁸ ise evlilik akdi yalnız nikâh ve tezvîc sözcükleri ile meydana gelir. Delilleri, Kur'an-ı Kerim'de bu akit için belirtilen sözcüklerin kullanılmasıdır.¹ Bazı durumlarda yazı veya işaretle de evlilik akdi yapılabilir.²

¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 2; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 82; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 6, 7; Döndüren, “Nikâh”, *ŞİA*, VI, 221.

² *İlmihal*, *DİA*, II, 203.

³ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 95; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 82; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 40; Döndüren, “Nikâh”, *ŞİA*, VI, 222; Bilmen, *Kamus*, II, 15; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 36.

⁴ Döndüren, “Nikâh”, *ŞİA*, VI, 223; Bilmen, *Kamus*, II, 15-16; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 13.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 232, 233; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 14, vd.

⁶ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 16.

⁷ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 16, 17; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 14, vd.; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 39.

⁸ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 229; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 3; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 35; Zekeriya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, III, 118.

1. Akdi yapanların hazır olması halinde: Akdi yapacak olan her iki kişi de akdin yapıldığı mecliste birlikte bulunuyorlar ve her ikisi de konuşabiliyorsa aralarında işaret veya yazıyla yaptıkları evlilik ittifakla sahih değildir. Çünkü yazı açık ve net, işaret de evliliğin yapılmasına delâlet edecek kadar anlaşılır olsa bile konuşma daha önceliklidir, çünkü istenileni ifade etmede söz asıldır. Yazı ve işarete zorunluluk dışında müracaat edilemez.

2. Akdi yapanların hazır olmaması halinde: Akdi yapacak olanlardan birisinin akdin yapıldığı mecliste bulunmaması halinde Hanefîlere göre yazı veya elçi ulaştığında iki şahit de hazır bulunursa yazı veya elçi göndermekle nikâh akdi gerçekleştirilebilir. Çünkü bulunmayan kişinin yazısı hitap olarak kabul edilir.

Malikî, Şafîî ve Hanbelîlere göre hazır bulunarak veya bulunmama halinde yazıyla evlilik akdi yapılamaz. Çünkü yazı kinayedir.³

3. Dilsizlik olması halinde: Akdi yapan kişilerden biri dilsiz veya kekeme olursa şu durumlar söz konusudur:

a) Yazabiliyorsa, işaretle olduğu gibi yazıyla nikâh akdi yapılabilir. Bunda Şafîiler de dahil bütün mezhepler ittifak etmişlerdir, çünkü bu zarurîdir. Ayrıca yazı murada delâlet etmekte daha kuvvetli olup işarete oranla ihtimalden daha uzaktır. Ne olursa olsun, yazının işareten daha öncelikli olduğu ittifakla sabittir. Çünkü yazı, boşanma ve ikrârda konuşma gibi kabul edilir.

b) Konuşma engelli veya benzeri kimseler yazamıyorsa, onların anlaşılır ve bilinen işaretleriyle evlilik akdi yapabileceklerinde ittifak edilmiştir. Çünkü işaret o an için isteği ifade etmede tayin edilen bir vasıta durumundadır.

Evlilik akdinin unsurlarına ilâve olarak ve bu unsurlarda bulunması gereken niteliklerle ilgili birtakım şartlar daha aranmıştır ki buna İslâm hukuku literatüründe evlilik akdinin kuruluş (in'ikad) şartları denir. Gerek unsurlara gerekse bu grupta yer alan şartlara riayetsizlik aynı sonucu doğurur; akid geçersiz (bâtıl)dir.⁴

1. Evlilik sözleşmesini yapanların tam ehliyetli olması gerekir.⁵

¹ Nisâ, 4/22 (وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ); Ahzâb, 33/37 (رُؤُوسًا لَهَا).

² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 46.

³ Mâverdî, *el-Hâvi*, IX, 152; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 38.

⁴ *İlmihal*, DİA, II, 204.

⁵ *Aile Kararnamesi*, md.7.

2. Evlilik birliğini kuran icap ve kabullerin aynı toplantıda ve araya taraflardan birinin bu sözleşmeden vazgeçtiğini gösteren bir hareketi girmeden yapılması gerekmektedir.

3. Geçerli bir evlilikten bahsedebilmek için kadın ile erkeğin arasında evlilik engelinin olmaması da gerekmektedir.

4. Evlilik akdinde geciktirici (ta'likî) veya bozucu (infisahi) bir şartın mevcut olmaması gerekir. Ancak bazı kayıtlandırıcı şartlarla evlilik akdinin yapılması mümkündür. Ta'likî ve infisahi şartla kayıtlandırılan (takyîdî) şart arasındaki en önemli fark ta'likî ve infisahi şartta akdin yapılması veya bozulması tarafların iradeleri dışında bir iradeye ya da olaya bağlanırken kayıtlandırılan şartta ise evlilik tamamen tarafların iradeleriyle belirli kayıtlar altına alınmaktadır.

Hanefî hukukçuları evliliğin mahiyetine ve evlilikle ulaşılmak istenen hedefe aykırı olmayan takyîdî şartların ileri sürülebileceği görüşündedir. Hanbelî hukukçuları evlilik akdinin mahiyetine uygun olanların yanı sıra bu mahiyette olmayan, ancak taraflardan birine yarar sağlayan ve açıkça da yasaklanmamış bulunan şartların ileri sürülebileceğini ve tarafları bağlayacağını söylerler.

Evlilik akdinin geçerli olması için de bir takım şartlar aranır ki bu şartlara riayetsizliğin sonucu akdin fâsid olarak doğmasıdır. Konuyla ilgili olan ve sıhhat şartlarından en önemlisi evlenmenin şâhitler huzurunda yapılmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, “*İki şâhitsiz nikâh câiz olmaz*”¹ hadisi evlilikteki en önemli şekil şartını getirmektedir. Mâlikîler dışındaki üç mezhep şâhitlerin nikâh anında hazır olmasını ararken Mâlikîler şâhitlerin mutlaka nikâh anında hazır olmasını gerekli görmezler; nikâhın aleniye dökülmesi düğün yapılması ve böylece etrafa duyurulması suretiyle de olabileceğini söylerler.

Şâhitlerin Müslüman ve aile hukuku bakımından tam ehliyetli olması, yani temyiz gücüne sahip ve ergen (bâliğ) olması da ayrıca gerekmektedir. Hanefîlere göre şâhitlerde aranan şartlar beş tanedir:² Âkil, bâliğ, hür, Müslüman olmak ve her iki şâhitin, akidcilerin sözünü birlikte duymalarıdır.

¹ Buhârî, “Şehâdât”, 8.

² Bâbertî, *el-Înâye*, IV, 321; Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, III, 480; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 16, 17; Döndüren, “Nikâh”, *ŞİA*, VI, 225; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 90.

Çoğunluk fakihlere göre görme yeteneği şart olmayıp, işitme ve anlama yeteneğinin bulunması şarttır. Bu nedenle şahitin nikâh akdinde konuşulan sözleri anlaması gerekir. Çünkü şahitliğin amacı budur.

Malikîlere göre erkek, bâliğ, âkil, hür, Müslüman ve âdil iki kişinin şahitliğiyle nikâh sahih olur.¹ Şafîilere göre şahitlerde bulunması gereken şartlar: Hürriyet, erkek olmak, adalet, işitme, görme ve şahitin evlilik için velî olarak tayin edilmemiş olmasıdır. Köle, kadın, fasık, işitme engelli, görme engelli, hünsayı müşkil veya akde katılan velînin şahitliğiyle evlilik akdi yapılmaz. Velî şahit olamaz.² Hanbelîlere göre nikâh ancak erkek, bâliğ, âkil ve âdil iki kişinin şahitliğiyle sahih olur. Şahitlerin konuşan, işiten ve Müslüman kişiler olmaları, kâfir ve işitme engelli olmamaları gerekir. Görme engelli olanın, eşlerin düşmanlarının şahitliği de sahihtir. Eşlerin yakın akrabalarından olmamaları şarttır. Kadın veya erkeğin babasının ya da çocuklarının şahitliği sahih değildir.³

Evliliğin bağlayıcı (lâzım) olması için de şartlar vardır. Evlilik sözleşmesi esas itibariyle bağlayıcıdır, diğer bir ifadeyle lâzım bir akiddir. Fakat bazı durumlarda nikâh akdinin bağlayıcı olmadığı, taraflardan birinin bunu feshedebildiği görülmektedir.

Eşlerin birinde cünun (delilik), cüzzam (deri hastalığı), baras (alaca hastalığı), retk (vaginada et parçası bulunması), karn (vaginada meydana gelen ve koç boynuzu gibi olan nesne), anin (erkeğin cinsel iktidarsızlığı) ve mecbub (penisin tümü veya vaginanın içine ulaşacak sünnet miktarınca bir kısmı kalmayacak şekilde kesik olması) gibi ayıplardan biri bulunursa diğeri için muhayyerlik (nikâhı feshetme) hakkı olur.⁴

Körlük, el tutmazlık, yaşlılık, güzellik ve bakirelik gibi hususlar nikâh akdinde şart koşulur da evlendikten sonra aksi çıkarsa, muhayyerlik şartı iki taraf için de muteber değildir. Evlendikten sonra erkeğin felçli olduğu kadının da bakire olmadığı ortaya çıkarsa, her iki taraf için de muhayyerlik şartı geçerli değildir.⁵

¹ Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 336.

² Nevevî, *el-Minhâc*, s. 96; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 93-94.

³ Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, II, 648; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 94.

⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 100.

⁵ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 273.

İki elin, iki ayağın, dilin, aklın olmaması iş yapmaya engel ise evlilikte ayıp olarak kabul edilir ve kadının feshi talep hakkı olur.¹ Kadının evliliğin bozulmasını gerektirmeyen ayıplardan arınmış (salim) olmasını şart koşturmak da sahih şartlardandır. Bu da kadının iki veya tek gözünün görmemesi, işitme engelli, konuşma engelli olması, bakire veya beyaz olmaması gibi şartlardır.²

Bu şartların yerine getirilmesi zorunludur. Bunun delili ise Rasûlullah (s.a.s.)'ın “Şartların en önde yerine getirilmesi gerekeni, kadınları o sebeple kendinize helal kıldıklarımız (şartlar)dır.”³ “Müslümanlar şartları üzeredirler”⁴ hadisleridir.⁵ Hz. Ömer de şöyle der: “Bir erkek bir kadınla onu memleketinden çıkarmamak üzere evlenirse onu memleketinden çıkaramaz.”⁶ Nikah konusunda bedensel engellerin hepsinin tesiri vardır.

3.1.1. Görme Engeli

Görme engelinin nikâhta tesiri, eş seçiminde, şehâdette ve evliliği sürdürmededir. Görme engeli, evlenmeye mani durumlardan sayılmamıştır. Görme engellinin nikâhı sahihtir.⁷ Bununla birlikte klasik kaynaklarda babanın bekâr oğlunu çirkin, kör ve felçli bir kadınla evlendirmemesi müstehab kabul edilmiştir.⁸

Görme kefâet şartlarından da değildir.⁹ Kör olma, evliliğe mani değil ama eşin kör olmaması şart koşulursa, bu şart sahih şartlardandır. Malikî, Şafî ve Hanbelîlerin çoğuna göre evlenmeden önce, eğer eşin kör olmaması şartı konulmuşsa ve kör birisi olduğu anlaşılırsa bu şarttan dolayı bu eş reddedilebilir.¹⁰

¹ Abdullah b. Osman eş-Şâyi‘, *el-Lü’lü’s-semîn min fetâvâ’l-muavvakîn*, I, 29.

² Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, VII, 55.

³ Buhârî, “Nikâh”, 52; Müslim, “Nikâh”, 63; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Ahmed b. Hanbel, IV, 144.

⁴ Buhârî, “İcâre”, 14; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 12; Dârekutnî, III, 27; Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, VIII, 387, 380.

⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, VII, 58.

⁶ Tirmizî, “Nikâh”, 31.

⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, VI, 34; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 33; Adevî, *Hâşiyetü’l-Adevî*, II, 117.

⁸ Adevî, *Hâşiyetü’l-Adevî*, II, 53.

⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 211; Mâverdî, *el-Hâvi*, IX, 107; Kâsânî, *Bedâ’i’*, II, 320; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 27, vd.; Mutî‘î, *Tekmilatü Necîb el-Mutî‘î*, XVI, 270.

¹⁰ Mutî‘î, *Tekmilatü Necîb el-Mutî‘î*, XVI, 271.

Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in “*Şartların en önde yerine getirilmesi gerekeni, kadınları o sebeple kendinize helal kıldıklarınız (şartlar)dır*”¹ ve “*Müslümanlar, şartları üzerindedir*”² hadisleridir.

Nikâhta, alım satımda olduğu gibi görme, gösterme veya ayıp muhayyerliği yoktur. Kadın veya erkek rü’yet ve ayıp muhayyerliği şart koşarak nikâh yapsa, nikâh sahih olur, şart batıl olur.

Eşler, birbirini görmediği halde evlenir de herhangi bir şart da koşmadan, evlendikten sonra eşlerden biri görme engelli olduğu anlaşılırsa, bundan dolayı bir görüşe göre nikâh feshedilir,³ bir görüşe göre feshedilmez.⁴

Nikâh feshedilmez görüşünde olanların delilleri; körlük, nikâhta istifadeye engel bir durum değildir. Körlük, kefeat şartlarından da değildir. Nikâh feshedilir görüşünde olanların delilleri; körlük, evlilikte hoşlanılmayan bir şey olabilir. Onu söylememek, hile ve kandırma olur. Bu da dinde yasaklanmıştır. Eşlerden birindeki ayıp, diğerinin nefret etmesine, sevgi ve merhametinin olmamasına sebep olabilir. Bu durum evliliğin maksadından uzaklaşmadır. Bu görüşlerden ikinci görüş kabule daha uygundur. Çünkü görme engeli evlilikte istifadeye mani olmayabilir ama ikinci görüşte bahsedilen sebeplerden dolayı eşler arasında anlaşmazlığa neden olup evliliğin sürdürülmesine mani olabilir. Görme engelli, kendi gibisiyle veya gören birisiyle evlenebilir. Ancak evlenmeden önce görme engelli olduğunu karşı taraf bilmelidir. Çünkü nikâh, tarafların karşılıklı hak ve sorumluluklar yüklendiği bir akittir. Ayrıca kandırma ve hile İslâm dininde yasaklanmıştır.

Görme engellinin nikâh şâhiti olmasına gelince, bu konuda fakihler ihtilaf etmiştir. Fakihlerin çoğuna göre nikâha şâhitlikte sözlerin işitilmesi esas olduğu için görme engelli tarafların seslerini duyuyor ve ayırt ediyorsa onun şâhitliği geçerlidir.⁵ Görme, şâhitlikte şart değildir. Burada konuşmaya şâhitlik söz konusudur. Diğer muamelelerde a‘mâlık, şehâdete engeldir ancak a‘mâ nikâhda şâhit olmaya ehildir.⁶

¹ Buhârî, “Nikâh”, 52; Müslim, “Nikâh”, 63; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Ahmed b. Hanbel, IV, 144.

² Buhârî, “İcâre”, 14; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 12; Dârekutnî, III, 27; Abdürrezzâk es-San‘ânî, *el-Musannef*, VIII, 387, 380.

³ Mutî‘î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘î*, XVI, 271; İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Zâdü'l-me‘âd*, V, 182.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 140, 141; Mutî‘î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî‘î*, XVI, 270.

⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 121; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 76.

⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 76.

Bir rivayette Ebû Hanife'ye¹ ve Şafî mezhebine² göre a'mânın nikâhta şâhit olması doğru değildir. Şahitlikte gözle görmek şarttır. Sözler, işitmeyle beraber görmek ile de tespit edilir. Görme engellinin gözüyle konuşanı görmesi gerekir. Görme engelli, davacı ile davalı arasını ayırt etme kudretine sahip değildir.³ Hanbelîlere göre a'mâ nikâhta evlenen tarafların seslerini yakinen işitir ve sesleri tanırsa şâhitliği sahih olur.⁴ İki görmeyen veya biri gören biri görmeyen iki şâhitin şehâdeti bir görüşe göre kabul edilir. Diğerine göre kabul edilmez.⁵

Görüşler içinde Şafî mezhebinin görüşü, ihtiyata daha uygundur. Çünkü birisi, başkası adına icab ve kabulde bulunabilir veya başkasını taklit edebilir. Bu yüzden şâhitin sözü işitmesi ve o sözün kimden çıktığını görmesi daha uygundur. Bunula birlikte görme engelli, tarafları şüphe götürmez bir şekilde seslerini ayırt edebiliyor ve tanıyabiliyorsa nikâh aktinde şahit olabilir.

Görme engelinin etki ettiği diğer bir konu da görme engellinin bir kadının sesine itimat ederek onun, hanımı veya hanımı olmadığına karar vermesidir. Fakihler, görme engellinin hanımıyla sesine itimat ederek birlikte olmasının câiz olduğunda ittifak etmiştir. Delilleri, görme engellinin sese dayanarak kadının hanımı olduğuna kanaat getirmesi, yakîn hasıl olan bir durumdur. Görme engellilerin işitme duyuları sağlam insanlara göre daha sağlamdır. Bu konuda ona cevaz verilmezse o vakit görme engellinin hiçbir konuda şâhitliğinin de kabul edilmemesi gerekir.⁶ Oysa görme engellinin işitmeye dayalı konularda şahitliği kabul edilmiştir.

Görme engellinin sese göre hanımını tanıması zarurî bir durumdur. Çünkü görme engelli, bir kişiyi öncelikle birisinin ona haber vermesiyle veya sesle sonra ona dokunmayla, belki onu koklamayla tanıyabilir. Görme engellinin görme duyusundan sonra en çok kullandığı duyu işitmedir. İşitme ile belirleme yapmak için yoğunlaştığından dolayı görme engelli sesleri ayırt etmede görene göre daha dikkatlidir. Dolayısıyla fakihlerin görüşüne katılabilir.

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 32; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 121; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 24.

² Şirâzî, *el-Mühezzeb*, II, 335; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 144; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VI, 218; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 20.

³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 76.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 8.

⁵ Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 201.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 129; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 253; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, IV, 365; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VII, 179.

3.1.2. İşitme Engeli

İşitme engeli, nikâhta etkilidir. İşitme engelinin, nikâh akdinin rükünleri olan icab ve kabulün duyulmasında, şahitlikte ve evliliği sürdürmede tesiri vardır.

Eş seçiminde evlenilecek kişinin duyuyor olması şartı aranmaz. Yani işitme engeli evlenmeye mani bir durum değildir. Ancak nikâh akdinden önce eşin duyuyor olması şartı konulmuşsa bu şart geçerlidir. Eşin işitme engelli olmasından dolayı nikâh feshedilebilir.

Nikâh akdinden önce eşin işitme engelli olmaması şartı koşulmadıysa ve nikâhtan sonra eşin işitme engelli olduğu anlaşılırsa bu durumda nikâh feshedilmez. Muhayyerlik de olmaz. Bu konuda fakihlerin görüşlerine rastlanmamıştır. Görme engelli için söylenen görüşlerden hareketle böyle bir sonuca varılmıştır.

İşitme engelinin icab ve kabulden haberinin olmasına gelince; işitme engelli sözlü icab kabulü duyamaz ve nikah akdi oluşmaz. İcab ve kabul söz yerine işitme engelli tarafından anlaşılan işaret, yazı veya dudak okuma ile işitme engelliye anlatılır, o da kendisine ne söylenmek istendiğini anlar ve karşılık verirse nikah akdi geçerli olur. İşitme engelinin nikâh akdini yapmasının diğer bir yolu velî veya vekil tayin etmedir.

İcab ve kabulün taraflarca işitilmesi ve anlaşılması şarttır. Çünkü taraflar birbirlerini işitmezlerse, birbirlerinin rızalarını anlayamazlar. Bu takdirde de nikâh kıyılmış olmaz. Zarureten işitme engelli yukarıda sayılan yollardan birisiyle nikâhta rıza ve iradeden haberdar olur ve nikâh akdi yapar.¹

Hem işitme hem konuşma hem de görme engelli olan birisinin nikâh akdi geçerli değildir.²

İşitme engelinin nikâh akdine şahit olmasına gelince, şehâdetle şahitlerin akdi yapanların sözlerini birlikte işitmesi şarttır. Bu nedenle fakihlerin çoğuna³ göre işitme engelinin nikâh şahitliği kabul edilmez. Yani onun şehâdetiyle nikâh akdi, münakid olmaz. Çünkü şehâdetle amaçlanan husus, bu gibi kimselerle gerçekleşmez.

¹ Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 38; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, III, 118; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 16; *Mecelle*, md. 69, 1606; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 48.

² Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, IV, 294; Meyyâre, *ed-Dürrü's-semîn*, II, 33; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 109.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 324; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 8; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VII, 77; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 22; Bilmen, *Kamus*, II, 30; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 21; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 77.

Şâhitlerden biri, tarafları işitmese, diğeri işitse ve işitmeyene yüksek sesle tekrar ederek işittirse yine şâhitliği kabul olmaz. Çünkü aynı anda işitmelidirler.¹ İki konuşma engelli veya biri konuşan biri konuşma engelli iki şâhitin şehâdeti ise bir görüşe göre kabul edilir. Diğesine göre kabul edilmez.²

Evlenen taraflar konuşma engelli olursa, işitme engellinin bunlara şâhitliği kabul edilir.³ Çünkü taraflar, işaret veya yazı ile rızalarını ifade edecekler, işitme engelli bunu anlar, duymasını gerektirecek bir durum ortadan kalkar.

3.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli, nikâhta, eş seçiminde, icab ve kabulün ifade edilmesinde ve evliliği sürdürmede etkilidir. Konuşma engelinin, nikâhı fesheden sebep olması konusunda fakihlerin görüşü şöyledir. Şâfiîlere göre⁴ ayıptan dolayı nikâh feshedilir ve dilsizlik de nikâhı fesheden ayıplardandır. Hanbelîler⁵ ise dilsizliği, nikâhı feshedecek ayıplardan saymaz.

Hanbelîlerin görüşü tercihe daha uygundur. Çünkü konuşma engeli daha önce görme ve işitme engeline olduğu gibi kefâet şartlarından değildir. Konuşamama, evlenmeye mani bir durum teşkil etmez. Taraflar, evlenmeden önce eşinin konuşma engelli olmaması şartını koşarsa ve eşlerden biri konuşma engelli olursa nikâh akdi feshedilebilir. Çünkü bu şart, nikâhta sahih şartlardandır. Ancak şart koşulmadığı halde taraflardan birisi konuşma engelli olursa nikâh feshedilmez. Çünkü konuşamama, evlilikte istifadeye engel değildir. Konuşma engellinin nikâhı sahihtir.

Konuşma engellinin nikah akdi olan icab ve kabulde bulunmasına gelince; normal şartlarda akdi yapacak olan taraflar bir mecliste bulunuyor ve her ikisi de konuşabiliyorsa, işaret veya yazıyla yaptıkları akit sahih değildir. Çünkü istenileni ifade etmede söz daha açık ve asıldır. Yazı ve işarete zorunluluk halinde başvurulur. Konuşma engelli, nikâh akdini yaparken rızasını (icab ve kabulü) söz ile ifade edemez. Bunun yerine evleneceği kişi ve şâhitlerin bildiği ve anlayabildiği işareti ile irade beyanında bulunabilir. Konuşma engellinin, bilinen işaretinin nikâhta sahih ve

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 23.

² Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 201.

³ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 23; Bilmen, *Kamus*, II, 30.

⁴ Şâfiî, *el-Üm*, V, 17; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 271.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 140.

muteber olduğunda fakihler ittifak etmiştir.¹ Eğer konuşma engellinin işareti anlaşılıyorsa, nikâh akdi sahih olmaz, bu hak zarureten vekiline devredilir. Çünkü tarafların birbirini anlaması gerekir.² Hanbelîlere göre konuşma engelli anlaşılan işareti ile kendi akdini yapabilir fakat başkasının nikâhı için velî de vekil de olamaz.³

Hanefî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre konuşma engellinin yazısı da, işareti gibidir. Her ikisiyle de nikâh akdi sahih olur.⁴ Malikîlere göre rızaya delâlet eden her şeyle akid kurulur. Konuşma engellinin anlaşılan işareti ve yazısı zarureten kâfi gelir, nikâhı sahih olur.⁵

Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre akdi yapan kişilerden birisi konuşma engelli olursa, bu şahıs yazı biliyorsa, yazı ile nikâh akdi yapar. Yazı öncelikle tercih edilmelidir. Çünkü yazı murada delâlet etmekte daha kuvvetli olup, işarete oranla ihtimalden daha uzaktır. Yazı, boşanma ve ikrârda konuşma gibi kabul edilir.⁶ Şafiîlerden Şirbinî, konuşma engelli ancak yazı ile nikâh akdi yapabilir görüşündedir. Yazı bilmiyorsa nikâh akdi yapamaz.⁷ Taraflardan biri veya her ikisi konuşma engelli olması halinde konuşamadıkları için irade ve rızalarını velî veya vekil yoluyla da ortaya koyabilirler.

Konuşma engellinin yazısı ile de işareti ile de nikâh akdi kurabileceğinde fakihlerin ittifak ettiği görülmektedir. Maksat ne ise hüküm ona göre verilir ve akitlerde söz ve şekillere değil maksat ve manalara itibar edilir. Konuşma engellinin de yazı veya işaretiyle evlenme maksadı anlaşılması halinde akdi geçerli olur.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 231; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 17, 61; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 343, vd.; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 270; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 350; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, XI, 427; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 21; Bilmen, *Kamus*, II, 17; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 16.

² Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 141; Büceyrimî, *Haşiyetü'l-Büceyrimî*, XI, 427; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, II, 39.

³ İbn Teymiyye, *Fetevâ'l-kübrâ*, IV, 530.

⁴ Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 400; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XI, 24; Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 231; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 17; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, VII, 373; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 49; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 141.

⁵ Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 52; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 350; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, II, 247.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i*, II, 231; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, V, 314; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 202; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 308; *Mecelle*, md. 69, 1606; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 46.

⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 98; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 141; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 322.

Konuşma engellinin nikâh şâhitliğine gelince, bu konuda iki görüş vardır: Hanefilere göre¹ konuşma engelli sesleri iyi işitiyor ve anlıyorsa nikâh şâhitliği geçerlidir. Şafîlere ve Hanbelîlere göre² konuşma engellilerin nikâh şâhitliği geçerli değildir. Çünkü bu şâhitlik kuvvetli bir şekilde ifade edilmelidir.

Bu görüşlerden Hanefilerin görüşü tercihe şayandır. Çünkü nikâh şâhitliği işitmeye dayalı bir şahitliktir ve konuşma engellinin de engeli kulağında ve gözünde değil dilindedir. Dolayısıyla konuşma engelli evlenen tarafları görebilir ve onların icap ve kabulünü işitebilir.

3.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin nikâhta pek tesiri yoktur. Çünkü ortopedik engel, nikâha mani bir durum olarak sayılmamıştır.

Nikâh akdi yapılmadan eşte ortopedik engelin bulunmaması şartı koşulmadıysa, taraflar evlendikten sonra birisinin ortopedik engelli olduğu anlaşılırsa akit feshedilmez, geçerliliğini sürdürür. Ama evlenmeden önce şart koşulduysa ortopedik engel, akdi fesh sebebi olabilir.³ Çünkü bu şart, nikâh akdinde geçerlidir. Vekil, müvekkilini kör, iki eli kesik veya felçli bir kadınla evlendirirse, Ebû Hanefî'ye göre bu geçerli olur. Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e ve Malik'e göre bu nikâhın geçerliliği, müvekkilin icazetine bağlıdır. Hanbelî ve Şafîlere göre bu akit sahih olmaz.⁴

3.2. Halvet

Halvet, sahih bir nikâhtan sonra karı kocanın, üçüncü bir kişinin izinsiz muttali olamayacağından emin buldukları bir yerde cinsî birleşme olmaksızın baş başa kalmalarını ifade eder.

Aralarında evlenme akdi ve devamlı bir evlenme engeli de bulunmayan bir erkekle bir kadının başkalarının giriş ve görüşüne açık olmayan kapalı bir mekânda baş başa kalması İslâmiyet'te yasaklanmıştır.

¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VII, 77; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 23; Bilmen, *Kamus*, II, 30; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 77.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 324; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 8; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, V, 66; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 77.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 140, 141; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 58.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XIX, 118; Bilmen, *Kamus*, II, 60; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 223.

Hanefî mezhebine göre sahih halvetin gerçekleşmesine engel olan haller üç kısımda ele alınır.

1. Hakikî (bedenî) engeller, bunlar münasebete mâni hastalıklar, bedenî kusurlar ve yetersizliklerdir.

2. Şer'î engeller, eşlerde münasebete mâni dinî yahut hem dinî hem tabii engellerdir. Eşlerden biri farz namaz kılıyor, farz ramazan orucu tutuyor, mescidde bulunuyor, farz veya nafil hac ya da umre için ihrama girmiş bulunuyorsa yahut kadın hayızlı veya nifaslı ise halvet gerçekleşmez.

3. Tabii engeller (çevre engelleri), tenhadaki eşlerin yanında üçüncü bir kişinin yer almasıdır. Bu kişi kör olsa ya da uykuda bulunsa veya ergenlik yaşına girmemiş mümeyyiz çocuk olsa bile halvete engel olur. Buna karşılık deli, baygın ve mümeyyiz olmayan çocuk halvete engel teşkil etmez.¹ Halvette bedensel engellerden daha çok görme engelinin etkisi vardır.

3.2.1. Görme Engeli

Görme engelinin halvet konusunda tesiri vardır. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

Bir kadın ve erkeğin yanında üçüncü şahıs olarak görme engelli birisinin var olması halvete mani bir durum kabul edilmiştir. Hanefî mezhebine göre eşlerin yanında üçüncü şahıs olarak görme engelli birisinin bulunması ile sahih halvet olmaz. Çünkü görme engelli onları göremez fakat orada olanları hisseder.²

Görme engelli bir erkeğin yanına bir kadının girmesine gelince; görme engelli yanına kadının geldiğini bilirse gören gibi olur. Yani bu konuda gören için olan hükümler geçerli olur.

Görme engelli bir erkeğin yanına bir kadın habersiz gelse ve görme engelli bunun girdiğini bilmeseydi mehrin yarısı kadının olur, tam mehir verilmez.³ Böyle bir durumda kadına iddet gerekmez.⁴ Çünkü görme engelli kadının varlığının farkında değildir.

¹ Elmalılı, *İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmûsu*, II, 201; Çeker, "Halvet", *DİA*, XV, 384; Döndüren, "Halvet", *ŞİA*, III, 146.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 104; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 315; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 123.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 193.

⁴ Merdâvî, *el-İnsâf*, IX, 271.

3.2.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin halvette tesiri yoktur. İşitme engelli halvette duyan insanlar gibidir.

3.2.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli halvette etkili değildir. Konuşma engelli ile konuşan arasında halvet açısından fark yoktur.

3.2.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel halvette etkilidir. Ortopedik engellerden felç ve kötürüm gibi cinsi münasebete engel olacak kadar ağır engeller sahih halvetin oluşmasına mani olan durumlardandır. Bir kadın veya erkeğin bu durumda olan kişilerle yalnız bulunması halinde halvet gerçekleşmez.

3.3. Talâk

Talâk, nikâh bağının çözülmesi veya “talâk” ve benzeri lafızlarla nikâh akdinin çözülmesi yahut derhal veya ileride olmak üzere kendine mahsus lafızlarla nikâh bağını kaldırmak demektir.¹

Talâk anlamında kullanılan müferekat ise zevciyyet rabitasının çözülmesiyle zevc ile zevcenin birbirinden ayrılmasıdır. Zevceynin birbirinden ayrılması ya talâk ile veya nikâhı fesh ile olur.²

Talâkın hükmü câizdir, mübahtır. Ancak, ihtiyaç ve zaruret halinde başvurulması gereken bir çaredir. Talâkın genel hükmü bu olmakla birlikte, bu hüküm yerine göre değişir. Meselâ, bid'i boşamalar haramdır. Kusuru bulunmayan bir eşi usulüne uygun olarak boşamak mekruh; dindar ve iffetli olmada eşi boşamak mendub; geçimsizlik halinde hakemlerin gerekli bulunduğu boşama farz; sevilmeyen eşin boşanması ise câizdir.³

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 277; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 279; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, V, 232; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, III, 226, 227; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 356; Bilmen, *Kamus*, II, 175.

² Bilmen, *Kamus*, II, 174.

³ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 328-329; Bilmen, *Kamus*, II, 214; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 278, 279; Köten ve Döndüren, “Talak”, *ŞİA*, VII, 376; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 362-363.

Talâkın rûknü Hanefîlere göre¹ lûgat bakımından boşanma manasını ifade etmesi için konulan “yol vermek, serbest bırakmak, bağı kaldırmak” gibi sarîh lafızlarla “irtibatı kesmek” gibi manalar ifade eden kinayeli lafızlar olabildiği gibi şer'an kadının helâllîğini ortadan kaldırmak için konulmuş lafızlar veya lafız yerine geçen işaretlerdir.

Malikîlere göre talâkın rûknü dörttür: Talâka ehil olan birisinin bulunması yani koca veya vekili veya küçük ise velîsi bulunması, kasıt bulunması, mahallin bulunması, sarîh veya kinayeli bir lafzın bulunmasıdır. Malikîlerden İbni Cüzey bu rûkûnleri üç grupta toplamıştır: Talâkı veren, talâk verilen ve sîga yani talâk veya bu manâdaki lafızdır.² Şafîî ve Hanbelîlere göre talâkın rûknü beştir. Talâkı veren, sîga (söz), mahal, velâyet ve talâk kasdı bulunmasıdır.³

Evlilik birliğinin devam ettirilmesini zorlaştırıcı nitelikteki hastalık ve kusurlar kazâî boşanma sebebi sayılmaktadır. Ancak hangi tür hastalıkların bu nitelikte sayılacağı İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Burada ikili bir ayırım yapılır:⁴

1. Birleşmeye mani olan cinsî özürler: Bunlar erkekte görülen “cebb” “unnet” ve “hisa” ve kadında görülen “ratak” ve “karan” gibi özürlerdir.

2. Birleşmeye mani olmayan, fakat ancak bazı sıkıntılara katlanarak beraberliği sürdürmeyi mümkün kılacak şekilde tiksinti veren hastalık ve özürler: Bunlar cüzzam, cinnet, baras (alaca hastalığı), seli (akciğer veremi) ve zührevî hastalıklardır.

Bu tür bir hastalık ve kusur sebebiyle boşanma talebinde bulunabilmesi için eşin evlilik anında bu hastalık veya kusurdan haberdar olmaması, öğrendikten sonra da razı olmamış bulunması gerekir. Aksi halde eşin boşanmayı talep hakkı düşer. Genellikle bu hastalıklar sebebiyle boşanma için başvurulduğunda hastalık iyi olabilecek gibi ise hâkim boşanmayı bir yıl tecil eder, iyi olma ümidi yoksa derhal boşanmaya hükmeder. Bu tefrik de bir bâin talâk kabul edilir.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 98; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 361.

² İbn Cüzeyy, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, s. 51; Derdîr, *Şerhu's-sağîr*, II, 541.

³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, VIII, 22, vd.; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 279; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 361.

⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 514; *İlmihal, DİA*, II, 234.

Bu özür ve hastalıkların bir kısmı eşlerden diğerini rahatsız edebilir, bir kısmı nefret ve tiksinti verebilir ve bir eksiklik sayılabilir, bir kısmı bulaşıcı olması sebebiyle başkasına isabet edebilir. Özür sebebiyle ayrılmanın câiz olması hususunda fakihlerin iki görüşü vardır:

Cumhura göre¹ özür sebebiyle ayrılma talebinde bulunmaya cevaz verilmiştir. Lâkin buna cevaz verenler bunu talep etmek eşlerin her ikisinin de hakkı olup olmadığı ve ayrılma talebinde bulunma hakkını doğuran özürler hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Berber yaşamayı imkânsız veya meşakkatli hale getiren hastalıklar Hanefî hukukçulardan İmâm Muhammed ile diğer mezhep hukukçuları tarafından bir boşanma sebebi olarak kabul edilmiştir. İmâm Muhammed'e göre bu tür bir hastalık sebebiyle ancak kadın boşanma talebinde bulunabilir. Çünkü kadının talâk verme hakkı olmadığı için kendisine ayrılma talebi hakkının verilmesi dışında bu zararı defetmesi mümkün değildir. Kocanın da esasen talâk hakkı bulunduğu mahkemeye başvurup boşanma talep etmesine gerek yoktur. Çünkü kocanın boşamak suretiyle kendisine gelen zararı defetmesi mümkündür.²

Diğer üç mezhebin imamları³ ise; eşlerden her birinin, özür sebebiyle ayrılma talebinde bulunmasına cevaz vermişlerdir. Çünkü bu özür ve hastalıklardan dolayı eşlerden her biri zarar görebilir.

Dört mezhep “cebb” ve “unnet” kusurlarından dolayı mahkemenin eşleri ayırabileceği üzerinde ittifak etmişler, diğer kusurlarda ise ihtilaf etmişlerdir.⁴ Bu hususta dört görüş vardır:

Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'a göre nikâhı feshetme ancak erkekte görülen ve tenasül organlarında bulunan cebb, unnet ve hisa özürleri sebebiyle câizdir. Zira

¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IX, 378; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 174; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 38; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 140, vd.; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 304-306; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 202-209; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, V, 115; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 227; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 467-478; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 516.

² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 94, 95.

³ Şâfiî, *el-Üm*, V, 81, vd.; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IX, 508, vd.; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 258, vd.; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 2, vd.; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 60; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 516-517.

⁴ Şâfiî, *el-Üm*, V, 81, vd.; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IX, 338, vd.; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 258, vd.; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 94, vd.; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 2, vd.; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 60; Nevevî, *el-Minhâc*, I, 100; Şîrbînî, *el-İkna'*, II, 422; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 517.

bunlar giderilmesi mümkün olmayan özürlüdür, zararları devamlıdır. Bunlar var oldukça evliliğin asıl gayesi olan çoğalma ve nesil yetiştirme ve kötü yollara düşmeme gerçekleşmez. Bu yüzden mutlaka ayrılmaları lâzımdır.¹

Cinnet, cüzzam, baras, ratak yahut karan gibi diğer özürlere gelince: Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'a göre bunlar ister kocada görülsün ister kadında bu yüzden ne nikâh feshedilir ne de diğer eşe tercih etme hakkı tanınır. Hanefî mezhebinde sahih olan görüş budur.²

Malikîlere göre özürlü cinnet, cüzzam ve barastır. Sadece erkekte bulunanlar, hisa, cebb, unnet ve itiraz (yani bir rahatsızlıktan dolayı cinsel birleşme gücü olmaması). Sadece kadında görülenler ratak, karan, buhur, afel, ifdâ özürlüdür.³

Eşlerden her biri diğerinde bulunan bir tenasül organı özürlüden veya cinnet, cüzzam, baras gibi tiksindirici özürlülerden dolayı nikâhı feshedebilir.⁴

Şafiîlere göre⁵ özürlü cebb, unnet, cinnet, cüzzam, baras, ratak ve karandır. Buhur, sunan (koltuk altı kokusu), istihaza, akıntılı yaralar, körlük, müzmin hastalık, saflık, hisa ve ifdâ (ön ve arka uzuvlarının arasının yırtık olması) gibi özürlü sebebiyle nikâh feshedilmez. Çünkü bunlar nikâhtan beklenen gayeye mani olmaz.

Hanbelîlere⁶ göre özürlü eşlerden her birinde bulunabilir. Bunlar: Cinnet, cüzzam ve barastır. Sadece erkekte bulunanlar “cebb” ve “unnet”dir. Sadece kadında bulunanlar fetak, karan ve afeldir. Hanbelîler feshi mübah kılan özürlülerde bir sınırlama getirmemişlerdir. Onlar feshin câiz olmasına “evliliğin gayelerinin en mükemmel şekliyle gerçekleşmesine mani olan özürlü” esas almışlardır.⁷

Kellik, dişlerin hastalıklı olması, gayri meşru birleşmeden dolayı bekâretin bozulmuş olması, körlük, şaşılık, topallık, müzmin hastalık ve benzeri şeyler özürlü sayılmaz. Ancak bunların bulunmamasını şart koşmuş ise özürlü sayılır.⁸

¹ Dâmâd, *Mecma'u-l-enhur*, II, 133; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 517.

² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 97.

³ Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 315; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 227; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 518.

⁴ Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 316.

⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IX, 338-340; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VII, 566; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 517.

⁶ İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VII, 566.

⁷ Mutî'î, *Tekmilatü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 271; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 518.

⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IX, 338; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VII, 566; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 518.

Kâdî Şüreyh (ö.79/698), İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) ve Ebû Sevr (ö.240/854) gibi bazı hukukçular boşanma sebebi sayılan hastalık ve kusurları bunlarla sınırlı tutmazlar. Karşı tarafta nefret uyandıran veya beraber yaşamayı zarar verici kılan her türlü hastalık ve kusur diğer taraf için bir boşanma sebebidir derler.¹ Meselâ, kısırlık, dilsizlik, topallık, sağırlık, elin veya ayağın kesik olması gibi. Çünkü nikâh akdi eşte “bunların bulunmaması” esası üzerine yapılmıştır. Bu esas, bulunmadığı zaman diğer eşe tercih hakkı doğar.² Bu konuda Ebû Ubeyd, Süleyman b. Yesar'dan şunu rivayet etmiştir: “Husyeleri çalışmayan İbn Sender bir kadınla evlenmişti Hz. Ömer ona “bu durumunu kadına bildirdin mi?” dedi. O da “hayır” deyince Hz. Ömer: “Bildir ve seninle kalıp kalmamakta onu serbest bırak” dedi.³

Eğer özür evlenmeden önce var olan eski bir şey ise yukarıda geçen şartlar çerçevesinde bu sebeple ayrılmanın cevazı hususunda dört mezhep arasında ihtilâf yoktur. Ama evlendikten sonra eşlerden birinde meydana gelen özürden dolayı ayrılmanın câiz olup olmadığında fakihler ihtilâf etmişlerdir.

Malikîler kocanın özürlü olmasıyla kadının özürlü olmasını ayrı ayrı ele almışlardır. Özür kadında ise kocanın bu özür yüzünden ayrılma talebinde bulunma veya nikâhı bozma hakkı yoktur. Çünkü bu Allah'tan gelen bir musibettir ve akit lâzım (bağlayıcı ve kesin) olduktan sonra üzerine akit yapılan şeyde sonradan meydana gelmiş bir özürdür. Bu, satılan malda daha sonra meydana gelen öze benzer. Meydana gelen bu özür kocada ise bakılır: Eğer cinnet, cüzzam, baras (alacalık) gibi çok rahatsız eden ve sabretme imkânı olmayan bir şey ise kadının ayrılmayı talep etme hakkı vardır. Cebb, unnet veya hisa gibi diğer tenasülî özürlerden dolayı ayrılmayı talep etme hakkı yoktur.⁴

Şafîî ve Hanbelîler evlilikten sonra meydana gelecek özürlerden dolayı, önceden var olan özürler gibi mutlak olarak ayrılma talebinde bulunmanın câiz olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü kadın için ayrılmayı talep etmekten başka kurtuluş yolu yoktur. Erkek ise böyle değildir. Ancak Şafîîler zifaktan sonra meydana gelen

¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 304; *İlmihal*, DİA, II, 234.

² İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Zâdü'l-me'âd*, V, 182; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 304; *İlmihal*, DİA, II, 234; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 519.

³ İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Zâdü'l-me'âd*, V, 182; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV, 304; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 518.

⁴ Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 315, vd.; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 522-523.

unneyi bu hüküm dışında tutmuşlardır. Nikâhın gayesi gerçekleştiği, bir defa da olsa kadın erkekten hakkını aldığı için bu özür fesih talebinde bulunmayı câiz kılmaz.¹ Bedensel engellerin hepsinin talâkta tesiri vardır.

3.3.1. Görme Engeli

Görme engelinin talâkta pek tesiri yoktur. Görme engeli boşanmayı gerektiren sebep olup olmaması açısından tesirlidir. Görme engelli, ayrılığı gerektiren sebeplerden sayılmamıştır.² Hanbelîlere göre görme engeli nefiste nefret hoşnutsuzluk uyandırıyorsa ayrılık sebebi olabilir.³

Görme engeli birleşmeye mani olan cinsi bir özür değildir. Ancak bazı sıkıntılara katlanarak beraberliği sürmeye sebep olan, belki nefret ve tiksinti hissi verecek bir özür olabilir ve eşe zarar verebilir. Bu durumda Hanbelîlerin görüşü tercih edilip zarar giderilebilir.

Evlenmeden önce eşin görme engelli olmaması şartı konuldu ise veya evlilik anında bu kusurdan eşin haberi yoksa, öğrendikten sonra da razı olmamış ise boşanma talebinde bulunabilir.⁴ Böyle olmasına rağmen muhayyerlik hakkı doğmaz görüşü de vardır.⁵

Evlenmeden önce eşin görme engelli olduğu bilinir ve rıza gösterilirse veya evlendikten sonra eş görme engelli olursa bu durumlarda boşanma talep edilmez. Çünkü görme engeli nikâhtan beklenen gayeye mani değildir.

3.3.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin talâkta tesiri vardır. İşitme engeli talâkın rükünü olan talâk sözünün işitilmesinde etkilidir. İşitme engelli, kendisini söz ile boşayan eşini duyamaz. İşitme engelli, eşinin kendisini boşadığını ancak yazı veya dudak okumayla, işaretle veya talâk anlamına gelen herhangi bir davranışla anlayabilir.

¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 523.

² Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 316; Mâverdî, *el-Hâvî*, IX, 338; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 96; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 140; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 271; Bilmen, *Kamus*, II, 355; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 518.

³ Mâverdî, *el-Hâvî*, IX, 107; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 271.

⁴ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 99.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 97.

Fakihlerin çoğuna göre konuşabilen işitme engelinin işaretle nikâhı geçerli olmadığı gibi, boşanması da geçerli değildir. Çünkü işaretle boşanma yalnız konuşma engelli için söz konusudur. Malikîlere göre konuşabilen kişinin dahi işaretle boşanması câizdir. Bu kinayeli sözle boşama gibidir. Boşama niyeti varsa boşama gerçekleşir.¹

İşitme engeli birleşmeye mani özürlerden sayılmamış² ve eş seçiminde işitme engeli üzerinde durulmamıştır. Bunula birlikte evlenmeden önce eşin işitme engelli olmaması şart koşulmuş olmasına rağmen eş işitme engelli olursa bu şarta binaen eşe muhayyerlik hakkı verilmiştir. Eş dilerse evliliğe devam eder dilerse ayrılma talep edebilir.³ Evlenmeden önce şart koşulmamış ve evlendikten sonra eşin işitme engelli olmasına gelince; bu durumda ayrılma talep edilmez.

Kâdî Şürayh, İbn Şihâb ez-Zührî ve Ebû Sevr gibi bazı hukukçulara göre eşlerin birisinde bulunan hastalık ve özür diğerine nefret uyandırıyor veya ona zarar veriyorsa boşanma sebebi olabilir.⁴ Bir görüşe göre de işitme engeli ayrılık sebebi olmaz. Çünkü nikâhtaki maksada mani değildir.⁵ Eşin işitme engelli olması evlilikte bazen sıkıntı oluşturabilir, eşin ona olan sevgisinde azalmaya sebep olabilir, eşlere zarar verebilir. Böyle bir durumda şiddetli bir zarar, daha hafif bir zararla giderilebilir. Yani ayrılık yoluna gidilebilir.

3.3.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin talâkta tesiri vardır. Konuşma engeli talâkın rüknü olan talâk lafzının ifade edilmesinde ve boşanma sebebi olma konularında tesirlidir. Konuşma engelinin talâkı ya işaretle ya yazı ya da talâka delâlet eden herhangi bir davranışla olabilir. Yazının söz yerine geçerli olması için üç şart sayılmıştır.⁶

¹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, II, 83; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 373; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 284; Dirdâr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 568; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 230, 241; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 289-290; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, II, 73; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 385.

² Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 316; Mâverdi, *el-Hâvî*, IX, 338; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 140, 141; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 518.

³ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, V, 99.

⁴ Mutî'i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'i*, XVI, 271; *İlmihal*, DİA, II, 234.

⁵ Mutî'i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'i*, XVI, 271; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VII, 566; Bilmen, *Kamus*, II, 355.

⁶ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 290-292.

1. Yazı sabit olmalıdır. Kağıt, levha veya duvar üzerine kalem ve mürekkeple okunur ve anlaşılır bir şekilde ve niyetle birlikte yazılmış olmalıdır.

2. Yazının anlaşılacağı yazı biçimiyle yazılmış olması gerekir.

3. Koca boşandığına dair yazıyı bizzat kendisi yazmalıdır.

Konuşanın işaretle icab ve kabulde bulunması geçerli değildir. Ancak dilsiz bundan istisna edilmiş, konuşma engellinin anlaşılabilir işareti ile talâk geçerli sayılmıştır. Konuşma engellinin işareti anlaşılıyorsa geçersizdir. Yazı yazmayı öğreninceye veya işaret dilini öğrenip işareti anlaşılınca kadar beklenir.¹

Konuşma engelli eğer yazı biliyorsa kimi fakihlere göre (Hanefilerden ve Şafîilerden bazısına göre) konuşma engellinin yalnız yazısıyla talâk meydana gelir. İşareti muteber olmaz.² Çünkü yazı yazmak maksadı göstermek açısından daha uygundur, zaruret olmadıkça yazıyı işaretle değiştirmek doğru olmaz.³ Yazı iradeyi açıklamada daha anlaşılır ve daha kuvvetlidir.⁴ Kimi fakihlere göre konuşma engellinin işaretiyle de yazısıyla da talâk vaki olur. Yazı talâk ve bey' de icab ve kabulü ifadede işaretten evladır.⁵

Hanefilerin çoğuna⁶, Malîkîlere,⁷ Şafîîlere⁸ ve Hanbelîlere⁹ göre konuşma engellinin yazısı ile talâk gerçekleşir. Konuşma engellinin yazısı konuşan insanların yazısı gibidir. Yazı kelam gibi mefhûmun manasına delâlet eden harfler manzumesidir. Yazı ile beyan dil ile beyan yerindedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.) tebliğlerini bazen dil bazen de yazı ile yapmıştır.¹⁰ Konuşma engellinin yazısı icab ve kabulde işaretinden evladır. Çünkü yazı talâk ve ikrârda sarîh lafız yerindedir.¹¹

¹ Mutî'î, *Tekmilâtü Necîb el-Mutî'î*, XVII, 119; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 39.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 83; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 230; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 373; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 379; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 284; İbn Âbidîn, *Hâşîye 'alâ Reddî'l-muhtâr*, III, 241, *Takrîrâtü'r-Râfi'î*, VIII, 116; Bilmen, *Kamus*, II, 194; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 289-292; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, II, 73.

³ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 257.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 203; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; Rafîî, *Takrîrâtü'r-Râfi'î*, VIII, 116.

⁵ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 39.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 143; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 230; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 379; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 472.

⁷ Sahnûn, *el-Müdevvene*, V, 24; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 384.

⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 171; IV, 102; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 373; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 249.

¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 143; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 7; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, I, 354.

¹¹ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 39.

Malikîler yazıda niyeti şart koşmaz. Yazı yalnız başına talâkı meydana getirir.¹ Şafîilere göre “ben talâkı kastediyorum” gibi bir şey yazması gerekir.² Yanlış anlaşılmaya yol açmaması için konuşma engellinin hem yazı hem de işaretiyle maksadının araştırılması ihtiyat bakımından daha uygundur.³

Fakihler konuşma engellinin yazı ile talâkını geçerli saymışlardır. Çünkü yazı ile beyan dil ile beyan gibidir. Sadece Şafîiler yazının sarih talâk olmadığını düşündükleri için yazıya talâk niyetinin de yazılmasını şart koşmuşlardır. Yazı konusunda ihtilaf yazının işaretten üstün olup olmamasındadır. Yazının işaretten üstün ve öncelikli olduğunu düşünenler azınlıktadır. Oysa imzalı, mühürlü yazı veya el yazısının daha çok kişinin anlaması, daha açık olması ve daha objektif olmasından hareketle yazı işaretten öncelikli olması sonucuna ulaşılabilir. Yani yazmayı bilen konuşma engelli öncelikle talâkı işaretle değil de yazıyla ifade etmelidir.

Normal şartlarda konuşanın işareti ile talâk gerçekleşmez.⁴ Fakat konuşma engelliye özel imtiyaz tanınmıştır. Malikî mezhebinde sadece konuşan kişinin işaretiyle de talâk meydana gelir.⁵ Konuşma engellinin işaretle talâkına gelince; Hanefîlerin çoğuna⁶, Malikîlere,⁷ Şafîilere⁸ ve Hanbelîlere⁹ göre konuşma engellinin işareti ile talâk vakî olur. Çünkü Allah Teâlâ: “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”¹⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.): “Size bir şey emrettiğim zaman yapabildiğiniz kadar yerine getirin”¹¹ buyurmuştur. Konuşma engellinin ibadet ve muamelâta zarureten işareti kabul edilir ve o da konuşanların ihtiyaç duyduğu şeylere muhtaç olabilir.

¹ Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, II, 384.

² Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312.

³ Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, II, 73; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 292.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 144; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 288, 294; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 385.

⁵ İbn Cüzeyy, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s. 153; Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, IV, 58; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 290.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 144; Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 135; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 379; Yıldırım, Mustafa *Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 15; *Mecelle*, md. 70.

⁷ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 52; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 568.

⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102, IX, 171; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 373; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 475; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 294.

¹⁰ Bakara, 2/286 (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا).

¹¹ Buhârî, “İ'tisâm”, 2; Müslim, “Hac”, 412; İbn Mâce, “Mukaddime”, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 247, 258, 313.

Hanefilerde bir görüşe göre de konuşma engellinin işareti ile talâk olmaz. Çünkü kasıt tam anlaşılmaz. Ancak konuşma engelli yazı yazmayı bilmiyorsa istihsânen onun işaretlerle boşamasına cevaz verilir.¹ Dilsizleri bu durumda iki grupta ele alıp değerlendirme yapmak lazımdır.

1. Dilsizliği doğuştan olmuş ve dilsiz ile çevresindeki insanlar arasında anlaşabilecekleri bir işaret dili oluşmuş ve konuşmasından ümit kesilmiş konuşma engellinin anlaşılın işareti ile talâk meydana gelir. Zarurete binaen bu ifade yerine geçer.²

Hanefî ve Malîkî fakihler konuşma engellinin işaretiyle boşanmanın meydana geleceğine hükmetmişler, Şafîî ve Hanbelîler ise bu konuda bir ayırım yaparak işaretin herkes tarafından anlaşılması halinde sahih aksi durumda bazı kimselerin anlayabileceği bazı kimselerin anlamayacağı işaret ise kinaye sayılacağını ve buna göre hükümler doğuracağını belirtmişlerdir. Dilsizin niyetine bakılır niyetinde talâk var ise talâkı vaki olur.³

2. Dilsizlik sonradan meydana gelmiş ve konuşma engelli ile çevresindeki insanların anlaşabilecekleri bir işaret dili de oluşmamış, dolayısıyla insanlar tarafından konuşma engelli anlaşılmıyorsa, işareti geçerli değildir talâk vaki olmaz.⁴ Bu konuşma engellinin tasarrufları kendisi iyileşinceye kadar askıya alınır. Veya ne söylemek istediği anlaşılıncaya kadar beklenir.⁵ Sonradan olan dilsizlik bir görüşe göre bir sene bir görüşe göre ölene kadar devam eder de doğuştan dilsizlik olarak kabul edilir yani aynı hükme tabi olur.⁶

Konuşma engellinin işaretle talâkı anlaşılması şartıyla geçerli sayılmıştır. Özellikle Şafîî ve Hanbelîler niyeti araştırmışlardır. Bu görüş isabetlidir. Çünkü

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 144.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 230; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 124; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 202; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, IV, 472; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 354; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 241; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 385; Bilmen, *Kamus*, II, 192; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 294.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 230; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 373; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102, IX, 171; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 475; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, V, 5; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 52; Derdir, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 568; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 385; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 292-294; "Haras", *Mv.F*, XIX, 94; Öğüt, "Dilsiz", *DİA*, IX, 304.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 144; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 354; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 289.

⁵ Mutî'i, *Tekmilatü Necib el-Mutî'i*, XVII, 119; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 39; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 289.

⁶ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 354.

maksat ne ise hüküm ona göre verilir işaretle ise maksat tam anlaşılabilir. İşaret sarıh bir lafız değildir.

Konuşma engeli bir görüşe göre nikâhı fesheden sebeplerden değildir. Çünkü dilsizlik nikâhın maksadına engel değildir.¹ Diğer bir görüşe göre konuşamama eşte hoşnutsuzluk oluşturduğu zaman nikâhı fesheder.² Evlenmeden önce eşin konuşma engelli olmaması şartı koşulmuş ise eşe muhayyerlik hakkı doğar. Dilerse evliliğe devam eder dilerse boşanma talebinde bulunabilir.³

Taraflar evlenmeden önce birbirinin konuşma engelli olmamasını şart koşmadıysa, konuşma engelinin nikâhı fesh sebebi sayılmadığı görüşü tercih edilebilir. Konuşamama evlilikten beklenen gayeye engel değildir. Lâkin şart koşulmuşsa bu şarta binaen konuşma engeli boşanma sebebi olabilir. Çünkü mümkün mertebe şarta uyulması gerekir.

3.3.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel talâkta pek etkili değildir. Talâk konusunda ortopedik engel sadece ayrılmayı gerektiren sebep olup olmaması açısından tesirli olabilir. Ortopedik engel nikâhın feshini gerektiren sebepler arasında sayılmamıştır. Çünkü bu engel nikâh akdindeki maksada mani değildir.⁴ Hanbelîlere göre ellerin veya ayakların kesikliği, kötürüm olma nefiste nefret, hoşnutsuzluk uyandırıyorsa ayrılık sebebi olabilir.⁵

Eşin ortopedik engelli olmaması şart koşulmuşsa ortopedik engel ayrılık sebebi olabilir.⁶ Çünkü şarta riayet etmek gerekir. Diğer taraftan eşin ortopedik engelli olmaması şartı konulsa da aksi çıksa eşe muhayyerlik hakkı doğmaz görüşü de vardır.⁷

¹ Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 316; Mâverdî, *el-Hâvî*, IX, 338; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 140, 141; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 518.

² Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 271.

³ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 99.

⁴ Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 316; Mâverdî, *el-Hâvî*, IX, 338; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 96; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 140.

⁵ Mâverdî, *el-Hâvî*, IX, 107; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XVI, 271.

⁶ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 99.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 97.

Eşin ortopedik engelli olmaması şart koşulmamış ise veya ortopedik engelli olduğu halde bile bile evlenildi ise veya evlendikten sonra eş ortopedik engelli olduysa ayrılık sebebi olmaz.

3.4. Muhâla'a

Muhâla'a, kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını, kendisini serbest bıraktırmasını ifade eder.¹ Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşen bu işleme hul' adı da verilir.

Muhâla'a kendine hâs özellikleri olan bir boşama çeşididir. Bu boşama koca bakımından bir yemindir. Çünkü koca muhâla'a anlaşmasıyla karısını boşamayı bir bedele bağlamış olur. Bedeli alınca boşama gerçekleşmiş sayılır. Muhâla'a, kadın bakımından ivazlı (bedelli) bir akittir.²

Hul'a başvurmanın meşru sebebi "nüşûz" kavramıyla belirtilen eşler arasındaki geçimsizlik ve uyumsuzluktur. Nüşûzün mahiyeti hakkında görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte bunun alt sınırı, eşlerden birinin diğerinden hoşlanmaması sebebiyle evlilik görevlerini yerine getiremeyeceği endişesi taşıması, üst sınırı ise ailevî görevlerini fiilen yerine getirmemesi şeklinde ifade edilebilir.³

Hanefilere göre muhâla'anın rüknü icap ve kabulden ibarettir.⁴ Hul' bir bedel alınarak talâk üzerine yapılan bir akittir dolayısıyla kabul bulunmadan ne ayrılma olur ne de koca bedeli hak eder. Onların sıhhat şartı saydığı taraflar ve hul' bedeli de Cumhura göre rükündür.⁵ Bir kısım fakihler akdin konusunun bedelden ibaret olmadığını göz önüne alarak bedelin karşılığını, yani eşler arasındaki helâllik ilişkisini de rükün saymışlardır.⁶

Hanefiler hariç Cumhura göre muhâla'anın rüknü:⁷ Kâbil (bedel vermeyi kabul eden), mucip (koca veya velîsi veya vekili), ivaz (hul' karşılığı verilecek şey), muavvaz (kadının uzvu yani ondan istimta etme) ve sîgadır.¹

¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 13; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 156; Atar, "Muhâlea", *DİA*, XXX, 399; Döndüren, "Hul", *ŞİA*, III, 320.

² Döndüren, "Hul", *ŞİA*, III, 320.

³ Atar, "Muhâlea", *DİA*, XXX, 399.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, III, 145; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 487.

⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 263.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i*, III, 145; Atar, "Muhâlea", *DİA*, XXX, 399.

⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 263; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 244; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 517; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 485.

Muhâla'ada bedensel engelin tesiri daha çok muhâla'aya başvurma sebebi olması açısından vardır.

3.4.1. Görme Engeli

Görme engelinin muhâla'ada pek tesiri yoktur. Fakihlerin çoğuna² (Hanefî, Malikî ve Hanbelîlere) göre a'mânın gören insanlar gibi hul'u karşılığı az veya çok bir bedel ile yapması sahihtir. Şafîîler³ a'mânın hul'u ayn üzerine olursa sahih olmaz diyerek bu görüşten ayrılmışlardır. Bunlara göre hul' ayn üzerine olmazsa câizdir. Bu ihtiyatendir. Çünkü a'mâ görmediği için aynda aldanabilir. Görme engelli ayn üzerine hul'u yaptığı zaman vekil veya temsilci tayin etmelidir.

Şafîîler göre a'mânın temyiz yaşından sonra gözleri kör olduysa bir mal karşılığında yapmış olduğu hul' sahihtir. Temyiz yaşından önce yani doğuştan kör olduysa hul'u konusunda iki görüş vardır. Bir görüşe göre a'mâ duyma yoluyla tanıyabileceği için hul'u sahihtir. Diğer bir görüşe göre görmediği için a'mânın diğer akitleri sahih olmadığı gibi hul'u da sahih değildir.⁴

Fakihlerin bu konudaki görüşleri arasında Şafîîlerin görüşü ihtiyata daha uygun olduğu için tercih edilebilir. Muhâla'a karşılığı sadece görmeyle bilinen bir şey olduğu zaman görme engelli gören bir vekil yoluyla bu akdi yapar. Böylece zarar vermenin de zarara uğramanın da önüne geçilmiş olur. Muhâla'a karşılığı görmenin dışında bir yolla bilirse görme engelli bu akdi yapmada gören gibidir.

Fakihler eşlerin haklı bir sebep ile muhâla'aya başvurmaları gerektiği üzerinde ittifak etmişlerdir.⁵ Görme engeli ayrılık sebebi olarak görülmemiştir. Ancak görme engeli muhâla'aya başvurmada haklı bir sebep sayılabilir. Zira hadiste bir rivatere göre kadın kocasının çirkinleştikten dolayı ayrılmayı talep etmiştir. Görme engeli eşe hoş gelmeyebilir, huzursuzluk oluşturabilir, evliliğe zarar verebilir. Bu durumda zararı gidermek için muhala'a yoluna gidilebilir.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 145; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 485.

² Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 147-149; Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, VI, 468; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 212; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 519, vd.; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 347; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 441.

³ Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc*, VI, 468; Büceyrimî, *Tuhfe*, IV, 260.

⁴ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 369.

⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 71; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 50.

3.4.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin muhâla'ada tesiri vardır. İşitme engeli talâk veya fesih sebebi olarak kabul edilmemiş. Ama işitme engeli muhâla'aya başvurma sebebi olabilir. Hanımın kocasının işitme engelinden rahatsız olması durumunda bir bedel karşılığında kocasının kendisini boşamasını isteyebilir.

İşitme engelinin muhâla'adaki diğer tesiri; muhâla'ada icap ve kabulü işitmededir. İşitme engelli söz ile yapılan icap ve kabulü duyamaz ve muhâla'a gerçekleşmez. Bu durumda işitme engelli söz yerine anlaşılın yazı, işaret veya muhâla'ayı ifade eden bir davranış ile icap ve kabulü anlayabilir. Bu şekilde muhâla'a gerçekleşir.

3.4.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin muhâla'anın rüknü olan icap ve kabulün ifade edilmesinde ve muhâla'aya başvurma sebebi olmasında tesiri vardır. Fakihlerin konuşma engellinin muhâla'ası hakkındaki görüşleri şöyledir: Malikî ve Şafîlere göre iki tarafın da anladığı işaret veya fiil ile muhâla'a olur.¹ Şafîler konuşma engelli yazıyla muhalaa yaparken yazıda niyetinin de bulunmasını şart koşmuşlardır.²

Diğer konularda olduğu gibi konuşma engelli yazı biliyorsa icap ve kabulü yazı ile yapar. Yazı işaretten delâlet bakımından daha önceliklidir. Yazı bilmiyorsa, konuşma engellinin çevresiyle anlaştığı bir işaret dili var ise bu anlaşılın işaret ile veya muhâla'aya delâlet eden bir davranış ile icap ve kabulde bulunur. Konuşma engelli muhâla'ayı velî veya vekil yoluyla da gerçekleştirebilir.

Geçici bir dilsizlik var ve henüz başkalarıyla anlaşabilecek bir işaret dili de öğrenilmemişse, bu dilsizlik geçinceye veya anlaşabilecek bir işaret dili oluşuncaya kadar beklenir. Bu durumdaki konuşma engelli yazı biliyorsa, işareti kabul edilmez, yazıyla maksadını ifade eder. Çünkü işareti henüz herkes tarafından anlaşılmaz.

Konuşma engeli de genel olarak talâk ve fesih sebebi olarak kabul edilmemiştir. Ama konuşma engeli olan eşle yaşamak eşini rahatsız ediyor, sıkıntıya sokuyor veya onda nefret duygusu oluşturuyor, arada anlaşmazlık sebebi oluyorsa

¹ Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 400; Nevevî, *el-Minhâc*, I, 106; Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, IV, 58; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 102.

² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VI, 407.

muhâla‘a yoluyla ayrılma yoluna başvurulabilir. Yani konuşma engeli muhâla‘aya başvurma sebebi olabilir. Konuşma engelinin eşi iki kötülükle karşı karşıya kaldığında daha hafif, ehven olanı seçebilir.

3.4.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin muhâla‘ada pek tesiri yoktur. Sadece muhâla‘aya başvurma sebebi olması açısından etkili olabilir.

Bilindiği üzere erkek eşinden talâk yoluyla, kadın da muhâla‘a veya hakime başvurarak fesh yoluyla ayrılabilir. Kadın eşinden ortopedik engelli olması sebebiyle rahatsız, hoşnutsuz ise ve onunla birlikte yaşaması ona zarar ve sıkıntı veriyorsa ondan talâk ve fesh yoluyla ayrılmadıysa muhâla‘a yoluyla ona bedel vererek ayrılma yoluna gidebilir.

3.5. Zihâr

İslâm öncesi Arap toplumunda bir adam, karısının herhangi bir davranışına kızdığı zaman, ona, “sen bana anamın sırtı gibisin” derdi. Bunun üzerine karısı ona haram olurdu. Fakat bu boşanma sayılmazdı ve kadın, başka birisiyle de evlenemezdi.¹ Buna zihar denilirdi.

Bir erkek, karısının tamamını veya bedeninin tamamı yerine geçen baş ve yüz gibi bir uzvunu yahut bir uzvun üçde bir, dörtte bir gibi şayi‘ bir kısmını, kendisine nikâhı ebedî olarak haram olan bir mahreminin, bakmak helâl olmayan uzuvlarından birine benzeterek zihâr yapabilir.²

Hanefîlere göre ziharın rüknü³ zihâra delâlet eden sözdür. Bu husustaki esas kocanın hanımına “sen bana annemin sırtı gibisin” sözüdür. Hanefîler hariç Cumhura göre⁴ zihârın rüknü dörttür. Bunlar zihâr yapan, zihâr yapılan, sîga veya lafız ve benzetilen kişidir.

¹ Kâsânî, *Bedâ‘i‘*, III, 229; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1155; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba‘a*, IV, 490; Çetinkaya, “Zihâr”, *ŞİA*, VIII, 361; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 585.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 161; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba‘a*, IV, 491.

³ Kâsânî, *Bedâ‘i‘*, III, 229; Bilmen, *Kamus*, II, 310; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 591.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 3; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 352; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, II, 440; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 637; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, XVII, 200; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 591.

Eğer bir kimse karısına “sen benim için annemin sırtı gibisin” derse karısı ona haram olup kefâret vermeden onunla cinsel ilişkide bulunamaz, ona dokunamaz.¹ Zihâr kefâreti bir köle azad etmektir. Hanefilere göre kölenin kâfir, Müslüman, erkek, kadın, büyük, küçük olması önemli değildir. Ancak âkil ve azalarının tam olması gerekir. Mâliki ve Şâfiîlere göre azad edilecek kölenin mü'min olması şarttır.² Eğer köle yok ise, altmış gün aralıksız oruç tutulur. Hastalık ve yaşlılık gibi sebeplerden dolayı oruç tutmayan kimseler ise, altmış fakiri doyururlar. Mâliki ve Şâfiîlere göre ise bir fakire altmış gün veya her gün için yarım sa' verilmesi yeterlidir.³

Zihârda bedensel engelin tesiri, zihar kefâretinde ve zihâr lafzının söylenmesinde ve duyulmasındadır.

3.5.1. Görme Engeli

Görme engelinin zihârda pek tesiri yoktur. Görme engeli sadece zihâr kefâreti köle hakkında tesirlidir. Görme engelli bir kölenin zihâr kefâreti olup olamayacağı hakkında fakihlerin görüşleri kefâret başlığı altında ele alınmıştır.⁴

3.5.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin zihârda tesiri vardır. Zihârın rüknü olan sözü işitme engelli eş duyamaz. Rükün olmayınca zihâr da olmaz. Bunun için zihâr yapmak isteyen koca söz yerine yazı, aralarında anlaşmışları bir işaret veya zihâre delâlet eden bir davranış ile zihâr yaptığını hanımına ifade etmelidir.

İşitme engelinin kefâretteki etkisine gelince; işitme engelli bir köle zihâr kefâreti olarak azad edilemez. Bu konu hakkındaki görüşler için kefâret başlığına bakılabilir.

¹ İbn Abdilber, *el-Kâfi*, III, 259; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 17-18; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 161-162; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, I, 506; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, XVII, 198; Bilmen, *Kamus*, II, 316; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 490; Çetinkaya, “Zihâr”, *ŞİA*, VIII, 361.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 19; Şirbînî, *el-İkna'*, II, 457; *el-Fetâva'l-Hindiyeye*, I, 509; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 287; Çetinkaya, “Zihâr”, *ŞİA*, VIII, 361; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 610.

³ Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 282; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, III, 433; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 3; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 165; Çetinkaya, “Zihâr”, *ŞİA*, VIII, 361.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 156.

3.5.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin zihârda tesiri vardır. Zihar yapmak için söylenmesi gereken ifadeyi konuşma engelli söz ile söyleyemez, bu açıdan konuşma engeli zihârda tesirlidir.

Fakihler konuşma engellinin talâkının sahih olmasına kıyasla anlaşılması şartıyla yazı veya işaret ile zihâr yapmasının sahih olduğunu belirtmişlerdir.¹ Çünkü konuşma engelli ziharın gerektirdiği şeye (kefârete) ehildir.²

Konuşma engelli yazı biliyorsa yazı ile zihâr yapar. Yazı maksadı ortaya koymada daha açık ve daha kesindir. Zira maksat ne ise hüküm ona göredir. Yazı bilmiyorsa dilsizlik uzun süredir devam ediyor ve diğer insanlarla anlaşılacak bir işaret dili oluşmuşsa bu işaret ile zihâr yapması sahih olur. Artık konuşma engellinin bu işareti konuşmasıdır. Geçici bir dilsizlik meydana gelmiş ve henüz başkalarıyla anlaşacak ortak bir işaret dili oluşmamışsa bu konuşma engellinin maksadı anlaşılincaya kadar beklenir.

Konuşma engelinin diğer bir etkisi kefâret konusundadır. Kefâret olarak azat edilecek kölenin kefâret olması için konuşma engelli olmaması gerekir. Ayrıntılı bilgi için kefâret konusuna bakılabilir.

3.5.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin de pek tesiri yoktur. Sadece zihâr kefâretinde tesirlidir. Bu konudaki görüşler kefâret başlığında işlenmiştir.

3.6. İlâ

İlâ, kocanın eşiyle cinsel teması yemin, adak veya bir şarta bağlayarak, belirli veya belirsiz bir süre kendisini bundan menetmesi anlamında bir İslâm hukuku terimidir. Yemin ederken süre belirlenirse, bunun en az dört ay olması gereklidir.³

¹ Şâfiî, *el-Üm*, V, 276; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 233; Kâsânî, *Bedâ'i*, III, 231; Nevevî, *el-Mecmû'*, IV, 102, IX, 171; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 102; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VI, 70; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 508; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 466.

² Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 233.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 11; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 74; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 476; Döndüren, "İlâ", *ŞİA*, IV, 74; Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, III, 90.

Hanefilere göre ilânın rûknü, kocanın eşiyle bir süre temasta bulunmayacağına yemin etmesi olup bu da açık veya kinayeli ifadelerle, yazı ve dilsizin anlaşılabilir işaretiyle gerçekleşir. Sarih olsun kinaye olsun bütün ifadelerin şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ilâyâ delâlet etmesi gerekir.¹

Çoğunluk İslâm hukukçularına göre bu rükünler dört tane olup şunlardır: Yemin eden, yemin sözcüğü, cinsel temas ifade eden sözcük ve süredir.²

İlânın hükmü ilâda eza olduğu için Cumhura göre haramdır. Aynı zamanda bu, vacip olan bir şeyi terketmek üzerine yemin etmedir, ilâ Hanefilere göre tahrimen mekruhtur.³

İlânın uhrevî ve dünyevî olmak üzere iki hükmü vardır. Uhrevî hükmü: Koca karısına dönmez, yeminini yerine getirirse günahdır. Dünyevî hükmü: Dört aydan sonra kocanın karısını boşamasıdır.⁴ Bu bir bâin talâk olur. Eğer yeminini bozarsa kefâret ve ceza gerekir.⁵

İlâda bedensel engel, kefârette, ilânın duyulmasında ve ifade edilmesinde tesirlidir.

3.6.1. Görme Engeli

Görme engelinin ilâda pek tesiri yoktur. Görme engeli sadece kefâret olarak azat edilecek köle hakkında etkilidir. Görme engelli bir kölenin kefâret olup olamayacağı hakkında fakihlerin görüşleri kefâret başlığı altında ele alınmıştır.

3.6.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin kocanın yaptığı ilânın eşi tarafından duyulmasında tesiri vardır. İşitme engelli eş kocanın söz ile yaptığı ilâyı duyamaz. Rükun olmayınca ilâ gerçekleşmez. İlânın geçerli olması için kocanın ilâ yaptığını işitme engelli eşine söz yerine yazı veya dudak okutma, anlaşılabilir bir işaret veya bir fiil ile anlatması gerekir.

¹ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, III, 423; Bilmen, *Kamus*, II, 290; Döndüren, "İlâ", *DİA*, XXII, 61; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 539.

² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 343-344; Döndüren, "İlâ", *ŞİA*, IV, 74; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 540.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 414; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 536.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 424; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 474; Döndüren, "İlâ", *ŞİA*, IV, 74.

⁵ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, IV, 335; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, III, 424; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 546; Döndüren, "İlâ", *ŞİA*, IV, 74.

İlâda işitme engelinin etkili olduğu diğer konu kefârettir. İşitme engelli bir kölenin azad edilmesi kefâret yerine geçmez. Konu hakkındaki görüşler için kefâret başlığına bakılabilir.

3.6.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin ilâda tesiri vardır. Fakihlerin konuşma engellinin ilâsı hakkındaki görüşleri şöyledir. Şafîiler¹ hariç Hanefî² ve Malikîlere³ göre konuşma engellinin anlaşılın işaretini ile ilâsı sahih olur. Onun bu işaretini konuşan kişinin ifadesi gibidir. Fakihler konuşma engellinin talâk ve diğer akitlerine kıyasen bu sonuca varmışlardır.

Konuşma engelli ilâ yapacağı zaman söz ile ifade edemez. Konuşma engelli eğer yazı yazmayı biliyorsa yazarak ilâ yaptığını anlatır. Yazı ile beyan söz ile beyan gibidir. Yazı maksadı ortaya koymada daha kesin, daha açık ve daha anlaşılır. Maksat anlaşılmazsa hüküm verilemez. Yazı yazmayı bilmiyorsa çevresindeki insanlarla anlaşığı işaret dili varsa, işaret ile ilâ yapar. Anlaşılın bir işaretini yoksa konuşma engellinin maksadı anlaşılıncaya kadar beklenir.

İşitme engelinin diğer bir etkisi kefâret konusundadır. Kefâret olarak azat edilecek kölenin kefâret olması için konuşma engelli olmaması gerekir. Ayrıntılı bilgi için kefâret konusuna bakılabilir.

3.6.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin ilâda pek tesiri yoktur. Ortopedik engelin, sadece ortopedik engelli bir kölenin ilâ için kefâret olup olmayacağında tesiri vardır. Bu konunun ayrıntısı kefâret başlığında verilmiştir.

3.7. Liân

Liân, kocanın karısını zinâ ile suçlaması ve bunu dört şahitle ispat edememesi halinde, hâkim önünde özel şekilde ve karşılıklı olarak yeminleşme anlamında bir İslâm hukuku terimidir. Bu yeminleşme koca için kazf cezası ve kadın için zinâ

¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 310; Zekeriya el-Ensârî, *Haşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Minhâc*, V, 286.

² Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 33.

³ İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 279.

cezası yerine geçer, liân, evliliği sona erdiren bir boşanma yoludur.¹ Karı ile kocanın birbirlerini yalancı çıkarmak için hâkimin huzurunda yemin ederek birbirleri aleyhinde şâhitlik etmeleridir.²

Bir kimseyi zinâ suçuyla itham eden kişi iddiasını dört şâhitle ispat etmek mecburiyetindedir. Bunu yapamadığı takdirde zinâ iftirası (kazf) suçunu işlemiş olur. Bunun tek istisnası, karısını zinâ yaparken gören veya evlilik içinde doğan veya doğacak çocuğun kendisinden olmadığını bilen kocanın durumudur. Koca, hâkim huzurunda dört defa açık bir yeminle karısının zinâ yaptığını ileri sürer veya doğan veya doğacak çocuğun kendisinden olmadığını söyler. Bu durumda kocaya kazf cezası verilmez. Kadın ise aynı şekilde zinâ isnadını dört yeminle reddeder ve o da zinâ eden kimse için öngörölmüş olan cezadan kurtulmuş olur.³

Liânın sebebi ikidir. Birincisi; bir erkeğin karısına, zinâ cezası uygulamasını gerektiren zinâ isnadında bulunmasıdır. İkincisi; babanın henüz doğmamış olan veya doğmuş bulunan çocuğun nesebini reddetmesidir.⁴

Liânın rüknü; Hanefilere göre⁵ liânın rüknü bir tanedir. O da yemin ile desteklenmiş şâhitlik lafızları ve karı kocadan her birinin lanetidir. Cumhura göre⁶ liânın rükünleri dörttür: Lanet yapacak koca, kadın, liân sebebi ve lafızdır.

İmâm Şafîye göre liân, şehâdet lâfziyle yapılan yeminlerden ibarettir. Bundan dolayı yemîne her ehil olan, liâna da ehildir.⁷

Liânda bedensel engelin tesiri daha çok liân yapılırken söylenen sözlerde ve bu sözlerin duyulmasında vardır.

3.7.1. Görme Engeli

Görme engelinin liânda pek tesiri yoktur. Görme engelli yemin ve şehâdet ehliinden olduğu için Hanefî,⁸ Malikî,¹ Şafîî² ve Hanbelî³ fukahâsının çoğuna göre

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, III, 237, 238; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 379; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, V, 390; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1408; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 482; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 556; Döndüren, "Liân", *ŞİA*, V, 57.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 23; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 381.

³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 561; Aydın, Mehmet Akif, "Liân", *DİA*, XXVII, 172.

⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 60; Kâsânî, *Bedâ'i*, III, 239; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 87; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 380; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 557; Döndüren, "Liân", *ŞİA*, V, 57.

⁵ Bâbertî, *el-İnâye*, VI, 56; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, III, 463; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 483; Döndüren, "Liân", *ŞİA*, V, 58.

⁶ Gazzâlî, *el-Vasît*, VI, 86; İbn Cüzeyy, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, s. 161.

⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 60; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 375, 376; Bilmen, *Kamus*, II, 332.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 41; Bâbertî, *el-İnâye*, VI, 54; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, I, 515.

liân yapması sahihtir. Görme engelli hanımına kazf yaptığında liân yapar. Eşlerin görme engelli olması sonucu etkilemez denilmiştir. Liânda görme engelli şehâdet ehliendir. İşitme sabit olan şeylerde görme engellinin şâhitliği sahihtir.⁴ Diğer taraftan a‘mâ gözleri görürken olaya tanık olup, sonra a‘mâ olsa ve tanıklık yapsa tanıklığı geçerli olur. Tanıklığa ehil olunca liâna da ehil olur.⁵ Ancak görme engellinin şehâdet ehlienden olmadığı görüşünde olanlar vardır. Bunlara göre görme engellinin liânı sahih olmaz.⁶ Görme engellinin liânın sahih olduğu konusunda icma olduğu söylendiği⁷ gibi İmâm Malik ve Yahya el-Ensârî’ye göre kazif, ya rü’yete müstenid olmalı ya hamli inkar suretiyle bulunmalıdır ki liân lazım gelsin denilmiştir.⁸

İbn Kudame’ye göre ayette⁹ geçen lafzın umumunu almak sebebin hususluğunu almaktan evladır. Dolayısıyla eşine iftira atan herkes hakkında liân meşru kılınmıştır.¹⁰ Görme engelli göremez ama zinâ yapıldığını hissetmek ve duymak yoluyla bilebilir.¹¹

Görme engellinin liânını kabul etmeyen görüş, görme engellinin şehâdet ehlienden olmamasına dayandırmaktadır. Bu görüş tercihe şayan değildir. Çünkü görme engellinin şehâdeti işitmeye dayalı konularda makbuldür. Hanımının zina yaptığını görme engelli birisi işiterek, dokunarak ve hissederek anlayabilir. Dolayısıyla görme engelli de liân yapabilir.

3.7.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin söz ile yapılan liânın duyulmasında tesiri vardır. Liânın gerçekleşmesi için liân yapmak isteyen kocanın, işitme engelli olan eşin liân yapıldığını anlaması için söz yerine yazı veya dudak okuma, işaret yollarından birisini kullanması gerekir.

¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, VI, 116; Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzîb*, I, 390; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, II, 141; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, II, 458.

² Şâfiî, *el-Ûm*, VII, 46; Mâverdî, *el-Hâvi*, XI, 16; Bilmen, *Kamus*, II, 334.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 48; Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, III, 182; Bilmen, *Kamus*, II, 334.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 484; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 563.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 41.

⁶ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 123; Dâmâd, *Mecma'u-l-enhur*, II, 129.

⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 89; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 109.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 48; Bilmen, *Kamus*, II, 334.

⁹ Nur, 24/6 (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بَلَاءٌ).

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 48.

¹¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, VI, 116.

Fakihlere göre işitme engelli birisi, karısına zinâ isnad ederse liân gerekir. Çünkü işitme engeli çoğu konularda şehâdete engel sayılmamıştır.¹ Ayrıca zina duymadan çok görme ile sabit olur. İşitme engelli de zina yapıldığını duyamaz ama görebilir.

3.7.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin liânda tesiri liânın ifade edilmesindedir. Konuşma engeli, liânda fakihler arasında ihtilafa yol açmıştır.

Hanefî ve Hanbelîlerde bir görüşe göre² liân lanet ve gazap sözleriyle beraber söylenen yeminlerle kuvvetlendirilmiş şahitliklerdir. Liân koca açısından kazıf haddi yerine, hanım açısından ise zinâ haddi yerine kaimdir. Liân ayetinde³ Allah kocaları “şâhitler” diye liânı da “şâhitlik” diye isimlendirmiştir. Bunların sayısını da zinâ şahitlerinin sayısı kadar yapmıştır. Liân şahitlik olduğuna göre şahitlikte aranan şartlar burada aranır.

Hanefiler liân yapacaklarda konuşabilmeyi şart koşmuşlar ve konuşma engellinin liânını sahih kabul etmemişlerdir.⁴ Liânı gerektiren bir suçlama olması için mutlaka “zinâ ve tanıklık” sözlerinin söylenmesi gerekir. Bu ise konuşma engellinin işaretiyle gerçekleşmez. Çünkü onun işareti konuşabilen birisinin yazılı ifadesinden daha aşağı seviyededir. Dolayısıyla konuşma engellinin ifadesi ile liân olmaz.⁵

Konuşma engellinin kafzı ise şüpheden hali olmaz ve hadler (yani şer‘i cezalar) şüphe ile def edilirler. Her ne kadar kadın, çocuğu en az müddetle doğursa da, kadının karnındaki çocuğu re'd ile liân olmaz. Çünkü çocuğun varlığı hamilelik sırasında bilinemeyebilir. Zira çocuk yerine şişkinlik olması hali de vardır. İmameyn, şayet kadın çocuğu en az müddet içinde doğurursa karı koca “sen zinâ ettin ve bu karnındaki çocuk o zinâdandır” demekle lanetleşseler, kocanın çocuğu red etmesiyle

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 51.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, III, 242; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 40; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi*, III, 200; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 556; “Haras”, *Mv.F*, XIX, 95.

³ Nur, 24/6 (وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ وَالْمَ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بَاطِلًا).

⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XI, 23; Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 42; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 486; Bilmen, *Kamus*, III, 331; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 563.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 42.

liân vacip olur demişlerlerdir. Çünkü, koca sen zinâ ettin demesiyle açıkça kafz etmiştir.¹

Liân yapıldıktan sonra ayrılmazdan önce karı koca veya birisi konuşma engelli olursa liân yoktur. Dilsizlik sonradan arız olursa hüküm yine budur. Artık ayrılma ve had vurma yoktur. Çünkü şüpheyile had vurulmaz. Yani dilsizlik liandan önce arız olduysa liânın rüknü olan söz ortada yoktur. Yazı ile de lanetleşme olmaz. Çünkü yazı talâk ve emsalinde söz yerini tutar. Lakin konuşma engellinin işaretinde olduğu gibi bunda da şüphe vardır. Binaenaleyh onunla had vurulmaz.²

Cumhura göre ise³ liân lafızlarına her ne kadar şâhitlik denilse de o yemindir. Bunun delili Hilal b. Ümeyye kıssasında Rasûlullah (s.a.s.)'ın şu sözüdür: “*Yeminler olmasaydı benim onunla hesabım vardı.*”⁴ Liânda mutlaka Allah'ın ismi ve yeminin cevabı zikredilmesi lazımdır, liân şahitlik olsaydı buna ihtiyaç olmazdı. Ayrıca liânda kadın erkek eşittir, şâhitlik olsaydı kadın erkeğin yarısı sayılırdı. Ve yine liânın dört defa tekrarlanması vaciptir. Halbuki şâhitlikte bilinen şey tekrarlanmamasıdır. Yemin ise kaseme yeminlerinde görüldüğü gibi tekrarlanır. Ve yine liân her iki taraftan olur, hâlbuki şâhitlik sadece tek taraftan yani müdde'î (davacı) tarafından olur. Liâna şâhitlik denmesinin sebebi yemin esnasında liân yapanın “Allah şâhitim olsun” denmesinden dolayıdır. Liân yemin olduğuna göre şâhitlikte şart koşulan onda şart koşulmaz.

Malikî,⁵ Şâfiî⁶ ve Habelilere⁷ göre konuşma engellinin kazfî ve karısı için liân yapması, anlaşılır meramını izah eder ve ne söylemek istediğini bildirir bir işaretinin bulunması ya da güzel yazı yazabilen biri olması durumunda sahih olur. Bu durumdaki bir kimse kadına zinâ iftirasında bulunursa hadde çarptırılması gerekir.

¹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 390.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 486.

³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 60; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 89; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 41; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 375, 376; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 579; “Haras”, *Mv.F.*, XIX, 95.

⁴ Ebû Dâvûd, “Talak”, 27.

⁵ Sahnûn, *el-Müdevvene*, VI, 117; Ebû Kasım el-Kayrevânî, *et-Tehzib*, I, 390; İbn Cüzeyy, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, 161; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 164; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 52; Harâşî, *Şerhu muhtasarı Halil*, IV, 130; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 665; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 464.

⁶ Şâfiî, *el-Üm*, V, 286; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 23; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, II, 124; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 312; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 376.

⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 43; Merdâvî, *el-İnsâf*, IX, 238; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 392.

Çünkü insanlara anlatabilecek şekilde yazı yazarak veya işaret ederek bir kadına zinâ iftirasında bulunan bir kimse, iffetli bir kadına isnatta bulunmuş ve ona namus lekesi sürmüştür. Şu halde onu açık hükmün altına almak ve konuşan kimse muamelesine tabi tutmak icab eder.¹ Cumhurun konuşma engellinin liân yapmasının sahih olduğu görüşlerinde dayandıkları delilleri şunlardır:

Allah Teâlâ: “*Meryem çocuğu gösterdi*”² buyurmuştur. Hz. Meryem konuşmamayı nezr etti konuşma engellinin hükmünde oldu. Anlaşılan işaretiyle işaret etti. Bu işaret söz yerindedir. Ne dediği anlaşıldı. Allah Teâlâ Meryem’e “*işaret et*” buyurdu. Ondan ne kastedtiği de anlaşıldı.³

Allah Teâlâ: “*Namuslu kadınlara zinâ esnasında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere*”⁴ buyurmuştur. “Yermun” lafzı umumdur, “remi”(atmak) anlaşılan işaret veya lafzı içine alır. Konuşma engelliye şamildir.⁵

Allah Teâlâ: “*Zekeriyya: Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alâmet göster, dedi. Allah buyurdu ki: Senin için alâmet, insanlara, üç gün, işaretten başka söz söylememendir*”⁶ kavlinde vardır. İşarete delil vardır. Söz yerine geçen remz liânda dudaklar ile îmadır. İmâda kaşlar, gözler ve eller kullanılır.

Hiz. Peygamber namazda okumaktan aciz olan için işarete izin vermişti.⁷ Yani konuşma engellinin işareti muteberdir liân yapabilir. Konuşma engellinin işareti anlaşılıyorsa işareti anlaşılincaya veya dilsizlik ondan gidinceye kadar beklenir.⁸

Liân ile talâk birbirine benzediği için talâkta konuşma engellinin işareti geçerli olduğuna göre liânda da geçerli olması gerekir diye düşünerek cumhurun görüşü tercih edilebilirse de Hanefilerin delilleri daha kuvvetli olduğu için Hanefilerin görüşleri daha isabetli görülmektedir. Zira liân ayetinde Allah kocaları “şâhitler” diye liânı da “şâhitlik” diye isimlendirmiştir. Konuşma engellinin şahitliği ise kabul edilmez. Konuşma engellinin kazfinde de şüphe vardır.

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 115.

² Meryem, 19/29 (فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ).

³ Kurtubî, *Tefsîr*, XI, 104.

⁴ Nur, 24/4 (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ).

⁵ Kurtubî, *Tefsîr*, XII, 187.

⁶ Âl-i İmran, 3/41 (قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَةُ قَالَ أَيُّكَ أَلا تَكَلِّمُ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلا رَمَزًا).

⁷ Buhârî, “Talak”, 25.

⁸ Mâverî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XVII, 129.

3.7.4. Ortopedik Engel

Liânda ortopedik engelin bir etkisi yoktur. Ortopedik engelli sağlam insanlar gibi liân yapabilir.

3.8. Nafaka

Nafaka, kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselerin, ekmek, katık, mesken, giysi ve bunlara bağlı olarak su ve aydınlatma giderlerini karşılamasıdır.¹ Devam ve hayatiyetin sürdürülmesi için ihtiyaç hissedilen şeylerin devamlı bir şekilde teminidir.² Nafaka genel olarak ikiye ayrılır:

1. Kişinin kendisine gerekli olan nafakadır. Bu nafaka başkasına vereceği nafakadan önce gelir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Tasadduka, bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla*”³ buyurmuştur.

2. Kişinin başkasına vermesi gereken nafakadır. Bu nafakanın bir kişiye vacip olması için üç sebep gerekir: Evlilik, Hısımlık (usul, fûru ve civar hısımlığı), mülkiyet bağıdır.⁴

1. Evlilik Nafakası: İslâm hukukunda karı kocanın bir nikâh akdine taraf olmaları ve evlilik durumunun devam etmesi taraflar arasında nafaka hukukunu doğurur. Nikâh akdinden boşanmaya taraflardan birinin vefatına veya evliliğin feshine kadar, kocanın eşine karşı olan nafaka borçluluğuna evlilik nafakası denir.⁵

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu evlilik nafakasında fakir, gâib veya hasta bile olsa kocanın nafaka borçlusu, kadının zengin de olsa nafaka alacaklısı olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.⁶ Bir evlilikte karının nafaka alacaklısı kocanın da nafaka borçlusu olabilmesi için bazı şartların bulunması gerekir.⁷

1. Evlenme muteber olmalıdır.⁸

2. Karının kocası ile birlikte ikâmet edeceği müşterek meskene gelmiş olması ve kendisinde evliliğin tabii neticesi olan eşler arasındaki cinsel yaklaşıma mani bir halin bulunmaması lazımdır.¹

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 553; Bilmen, *Kamus*, II, 444.

² Bâbertî, *el-İnâye*, VI, 195; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 572.

³ Buhârî, “Zekât”, 18; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 39, 40; Ahmed b. Hanbel, III, 402.

⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 188; Şîrbîni, *Muğni'l-muhtâc*, III, 425; Döndüren, “Nafaka”, *ŞİA*, VI, 122.

⁵ Sarı, *İslâm Hukukunda Borçlusu ve Alacaklısı Bakımından Nafaka Mükellefiyeti*, s. 19.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 172; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 156, vd.; Erbay, “Nafaka”, *DİA*, XXXII, 282.

⁷ Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 32-33.

⁸ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 572.

3. Kocanın, karının şahsı üzerindeki hakları, karının kendi kusuru ve kasdi ile neticesiz kalmamalıdır.²

4. Kocanın karısına karşı nafaka borçlusu olabilmesi için malının bulunması veya çalışıp kazanmaya muktedir olması gerekir. Mal varlığı olmayan ve çalışmaya muktedir olmayan, karısının nafakasını teminden aciz kalan koca ya karısını boşar veya karısı hakime baş vurarak evliliğin feshini ister. Bu Hanefî mezhebi dışındakilerin uygulamasıdır. Böylece ayrılan karı kocanın nafakası, kendi akrabaları tarafından hısımlık nafakası kapsamında karşılanır.³

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre evlilik nafakasının tek borçlusu, karının mâli durumu ne olursa olsun kocadır. Kocanın, zengin, fakir, gaib veya huzurda olması, hasta veya sakat bulunması durumu değiştirmez.⁴

2. Mülkiyet Nafakası: Menfaatleri tamamen sahiplerine ait mal, köle ve cariyelerin nafakalarını kapsar.⁵ Köle ve cariye ister sıhhatli, ister hasta, ister büyük, ister küçük, ister kör ve sakat isterse çalışacak durumda olsunlar, nafakaları efendilerine vaciptir. Vermediği takdirde hâkim zorla alıp köle ve cariyelerin yiyecek, giyecek ve mesken ihtiyaçlarını karşılar.⁶

Kölenin nafaka alacaklısı olabilmesi için kendisinden istifâde imkânlarının ve getireceği gelirlerin tamamının sahibine ait olması gerekir. Bir kişinin kölenin nafakasından sorumlu olması için aranan şart köleye mâlikiyetidir.⁷ Cansız ve canlı malların inşâ, yapılış ve yaşayışlarındaki gayelerin gerçekleşmesi için gereken masraflarda bu nafakanın kapsamına girer.

3. Hısımlık Nafakası: İslâm hukukunda bir şahsın hukukun tayin ettiği derecede yakınına, zarurette bulunduğu ve bu zarureten kendi imkânıyla kurtulamadığı takdirde yaşaması için lüzumlu yardımı temin etmektir.⁸ Hısımlık

¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 183; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi 'l-muhtâr*, III, 572.

² Kudûrî, *el-Muhtasar*, s. 296.

³ Şâfiî, *el-Üm*, V, 87, 91; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 190, 192; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 183, 204; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 34.

⁴ Şâfiî, *el-Üm*, V, 90; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 34.

⁵ Bilmen, *Kamus*, II, 508; Sarı, *İslâm Hukukunda Borçlusu ve Alacaklısı Bakımından Nafaka Mükellefiyeti*, s. 7.

⁶ Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, III, 151; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 62.

⁷ Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 62.

⁸ Sarı, *İslâm Hukukunda Borçlusu ve Alacaklısı Bakımından Nafaka Mükellefiyeti*, s. 7.

nafakası alacaklısı diğer mülkiyet ve evlilik nafakasının aksine zaruret içerisinde bulunması gerekir.¹

Hısımlık nafakası aralarında kan bağı olan yakınlar için söz konusudur. Sıhrî hısımlık ve süt hısımlığı nafaka yükümlülüğü doğurmaz. İslâm hukukçuları hangi kan hısımlarının nafaka alabileceği konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Hanefî mezhebinde hısımlık nafakası usul-fürû (anne, baba, büyükanne ve büyükbabalar, çocuklar ve torunlar) ve mahrem (birini kadın diğerinin erkek olduğu var sayıldığında evlenmeleri yasak olacak) yakınlar arasında uygulanır. Yani zevi'l-erhamdan olan amca, dayı, teyze, hala gibi yakınlar da bu kapsamdadır. Hanbelî mezhebinde usul-fürû başta olmak üzere ashâb-ı ferâiz ve asabe olarak birbirine mirasçı olabilecek yakınlar esas alınmıştır. Şafîî mezhebinde nafaka yükümlülüğü sadece usul-fürû arasındadır. Malikî mezhebinde sadece anne baba ve çocuklar arasında cereyan eder.² Bir kişiye nafakası kendisine vâcip olan kimseden aldığı miras miktarına göre ona nafaka vermesi vâcip olur.³ Nafaka alacaklı ve borçlu olanlarda bir takım şartlar aranmaktadır.

a. Nafaka Alacaklısı Fürûda ve Usûlde Aranan Şartlar

1. Fürûnun fakir olması gerekir.⁴ Ergenlik çağına gelmemiş fakir kız ve erkek çocuğunun, ergenlik çağına gelmiş fakat evlenmemiş kızın nafakası babaya aittir. Ergenlik çağına gelmiş erkek çocuğun nafakasından baba sorumlu değildir. Çünkü o çalışıp kazanabilir. Ancak ergenlik çağına girmiş olan erkek fürû, kötürümlük, akli dengesinde bozukluk, müzmin hastalık, öğrencilik veya askerlik gibi sebeplerle gelir temininden aciz ya da çalışıp kazanma hürriyetine sahip değilse nafakasını babası karşılar. Babası bundan kaçınırsa fürû hakime başvurur, hakim babası tarafından ödenmek üzere kendisine nafaka bağlar.⁵

¹ Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 89; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamü's-Ser'iyye*, s. 415.

² Erbay, "Nafaka", *DİA*, XXXII, 283.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 47; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 174, 179.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 169; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s.159; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 97.

⁵ Bilmen, *Kamus*, II, 499; Döndüren, "Nafaka", *ŞİA*, VI, 123; Erbay, "Nafaka", *DİA*, XXXII, 283; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 586-587.

Ergenlik çağına gelen erkeklerin, nafaka alabilmesi için fakir olmaları yeterli olmayıp aynı zamanda çalışıp kazanmaktan da aciz bulunmaları şarttır.¹ Hanbelîler bu hususta fûrûnun kazanmaktan aciz oluşunu şart koşmamakta, fakirliği yeterli görmüşlerdir.²

Nafaka alacaklısı usûlün de fakir veya âciz olması gerekir. Hanefîlerin bir kısmına ve Malikîler, Şafîîlerin bazısına göre çalışıp kazanma gücüne sahip olan usûl, fakirliğini ileri sürerek fûrûndan nafaka talep edemez.³ Hanefîlere, bazı Malikîlere, Şafîîlere ve Hanbelîlere göre usûl fakirliği sebebiyle fûrûndan nafaka alabilir. Fakirlik yeterli bir sebeptir.⁴

2. Fûrûnun gelirini teminden aciz olması gerekir.⁵ İnsanı çalışmaktan aciz bırakan haller şunlardır.⁶

a. Bedenî açıdan çalışmaktan âciz olmak. Bunlar yaşlılık,⁷ körlük, dilsizlik, iki elin olmaması, iki ayağın olmaması, bir elin ve ayağın olmaması, felçlilik, çalışmaya imkân vermeyen hastalık gibi bedenî arıza ve sakatlıklardır.⁸ Hanbelîlere göre engelli olan usul ve fûrunun nafakasının vacip olmasında başka bir şart yoktur.⁹ Yani engelli olan usul ve fûrunun nafakası her halükârda karşılanmalıdır.

b. Ruhi açıdan çalışmaktan aciz olmak.¹⁰

c. Küçük olmak.¹¹ İslâm hukukunda küçüklük doğumla başlar bulûğla sona erer.¹²

¹ Şâfiî, *el-Üm*, V, 100; Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, IV, 349; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 396.

² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 159.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 222; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 408.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, IV, 35; Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 46; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 252.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 169; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 99.

⁶ İbn Cüzeyy, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, s. 148; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 228; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 169-184.

⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 166.

⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 166; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 223; Bâbertî, *el-Înâye*, VI, 250; Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, IV, 349; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, III, 448; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 69; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, II, 174; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü'l-Reddî'l-muhtâr*, III, 628; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 396.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 169.

¹⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 166; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 223; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 69; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 396.

¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 223; Kâsânî, *Bedâ'i'*, IV, 33; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 228; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, II, 173; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 395.

¹² Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 293.

d. Üniset (kadın olmak). Gerek bulûğdan önce, gerek bulûğdan sonra evli olmayan kız ve dul kadın hısımlık nafakasını hak eder.¹

e. Öğrenci olmak: İlim tahsili alan ergenlik çağında bile olsa çalışıp kazanmaktan aciz kabul edilmiştir.²

f. Çalışıp kazanma hürriyetinin olmayışı. Kölelik, hapis, askerlik gibi durumlar çalışma serbestliğini ortadan kaldıran hallerdir.³

g. Çalışmanın ayıp sayılması ve işsizlik.⁴

3. Hısımlık nafakası alacaklısı olan kadın aynı zamanda evlilik nafakası alacaklısı olmamalıdır.⁵

4. Nafaka alacaklısının hür olması gerekir.⁶

5. Nafaka alacaklısının harbî olmaması lazım, bu Hanbelî mezhebine göredir.⁷ Diğer mezheplere göre din farklılığı nafaka yükümlülüğüne mani değildir.⁸

6. Fürûnun usûl ile arasında mirasçılık ehliyetinin bulunması gerekir. Bu görüş de Hanbelî mezhebine aittir.⁹

b. Nafaka Borçlusu Usûlde ve Fürûda Aranılan Şartlar

1. Nafaka borçlusu usûl zengin veya çalışıp kazanmaya muktedir olmalıdır. Hanefilere göre nafaka borçlusu kadın usûlün zengin olması şarttır. Erkek usûlün zengin olması şart değildir. Onun çalışıp kazanma imkânına sahip olması yeterlidir.¹⁰

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 223; Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 35; Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 47; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 10; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 228; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 563; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 524; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 524; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 614.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 11; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 563; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 614.

³ Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 82.

⁴ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 563; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 614; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 182.

⁵ İbn Cüzeyy, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, s. 148; İbn Âbidîn, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 720; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 410; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 219.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 228; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VII, 187; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 522; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 395.

⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 170; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 221

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 222, 226; Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 46; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 522; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 631.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 173.

¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 224; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 12; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 561; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 621.

Mâliki, Şafîî, Hanbelî hukukçuları ise her mükellef kişinin zengin olmasını şart koşmuşlardır.¹

Baba, hasta veya kötürüm olmasından dolayı nafaka kazanamıyorsa veya kazandığı para nafakaya yetmiyorsa ve bunu karşılayacak malı da yoksa nafaka mükellefiyeti babanın mâli durumu düzelinceye kadar diğer akrabalara geçer. Diğer hısımların vermiş oldukları nafaka giderleri (annede dahil) babanın mâli durumu düzeldiğinde babadan isteme hakları vardır.² Babanın acizliği geçici değilse fûrûna karşı nafaka mükellefiyeti düşer babadan sonraki sırada bulunan ikinci mükellef aslî nafaka borçlusu olur.³

Nafaka borçlusu fûrû zengin olmalıdır.⁴ Zengin olan fûrûnun küçük, büyük, evli, bekâr, kadın, erkek çalışabilir veya çalışamaz olması önemli değildir.⁵ Fûrû gelir teminine muktedir olmalıdır. Gelir teminine imkânı olan fakir usûl, zengin fûrûndan nafaka isteyebilir. Ama zengin olmayan ve kazanabilme imkânına sahip fakir fûrûndan nafaka talep edemez. Fakir fûrûndan nafaka alabilmesi için usûlün fakirliği yanında, gelir temininden aciz de olması gerekir.⁶ Fûrûun acz içerisinde bulunmaması gerekir. Çünkü bu durumda kendisi nafaka alacaklısı olur.⁷

2. Nafaka borçlusunun hür olması gerekir.⁸

3. Nafaka borçlusunun harbî olmaması gerekir.⁹

4. Usûlün, fûrû ile arasında mirasçılık ehliyetinin bulunması gerekir.¹⁰ Bu son iki maddedeki şartlar Hanbelî mezhebinin şartıdır. Hanefî mezhebine ve bazı Şafîîlere göre ergenlik çağına ulaşan çocukların nafakasından anne ve babaları,

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; İbn Cüzeyy, *el-Kavânîni'l-fikhiyye*, s. 148; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VII, 187; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, II, 524.

² Bilmen, *Kamus*, II, 495; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 236.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, IV, 227; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 615; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 239.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 169; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 408.

⁵ Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 408; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 258.

⁶ Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 409; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 258.

⁷ Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 260.

⁸ Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 395; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 261; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 104.

⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 222; Kâsânî, *Bedâ'i'*, IV, 36; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 47; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 262; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 106.

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 173; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 106, 119.

evlatlarından alacakları miras nispetinde müştereken sorumludurlar. Küçük çocukların nafakalarını ise sadece babalarının karşılamaları gerekir.¹ Hanefilerin bazılarında ve diğer mezheplere göre büyüklük ve küçüklükleri dikkate alınmaksızın çocukların nafakalarından yalnız babaları yükümlüdür.²

c. Nafaka Alacaklısı Civar Hısımda Aranılan Şartlar

1. Civar hısımda âciz olmalıdır. Civar hısımların diğer civar hısımlardan nafaka alabilmesi için fakir olmaları yeterli değildir, aynı zamanda çalışıp kazanma imkânından mahrum olmaları gerekir.³ Hanbelîlere göre fakirlik yeterli sayılmış ayrıca âcizlik şartı aranmamıştır.⁴

2. Nafaka alacak civar hısımda, evlilik nafakası alacaklısı olmamalıdır. Çünkü evlilik nafakası hısımlık nafakasından önde gelir.⁵

3. Civar hısımlar arasında mirasçılık ehliyeti bulunmalıdır.⁶

4. Nafaka alacaklısı civar hısımda hür olmalıdır.⁷

5. Civar hısımlar arasında mahremiyet olmalıdır. Hanefîlere göre biri erkek diğeri kadın kabul edildiğinde aralarında evlenme yasağı bulunmayan civar hısımlar arasında nafaka hukuku yoktur.⁸

d. Nafaka Borçlusı Civar Hısımda Aranılan Şartlar

1. Nafaka borçlusı olacak civar hısımda zengin olmalıdır.⁹

2. Nafaka borçlusı nafaka talep edildiği zaman nafaka alacaklısına mûris (miras bırakan kişi) olması gerekir. Bu şart Hanbelîlere aittir.¹⁰ Hanefîlere göre aralarında mirasçılık ehliyetinin bulunması yeterlidir.¹¹

3. Nafaka borçlusı civar hısımda hür olması gerekir.¹²

4. Civar hısımları arasında mahremiyet bulunmalıdır.¹

⁴ Mâverdî, *el-Hâvî*, XI, 477; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 166; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 222; Kâsânî, *Bedâ'i'*, IV, 33; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 45; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 106.

² Mâverdî, *el-Hâvî*, XI, 477; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 106.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 223; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 415.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 171.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, IV, 15.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 173; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 279.

⁷ Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 280.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 173; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 417.

⁹ Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 277; Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s.13.

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 173.

¹¹ Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 418.

¹² Erbay, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 131; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 280.

Başkalarından nafakayı hak etme ve başkalarının nafakasından sorumlu olma güç ve takate göredir. Bu açıdan bedensel engel nafaka borçlusu olmada da nafaka alacaklısı olmada da tesirlidir.

3.8.1. Görme Engeli

Görme engellinin nafaka borçlusu olma açısından da nafaka alacaklısı olma açısından da tesiri vardır. Görme engellileri durumlarına göre şu şekilde gruplandırılarak görme engelinin nafakaya etkisi anlatılacaktır.

1. Görme engellinin zengin veya görme engeline rağmen çalışıp kazanma imkânına sahip olması hali: Böyle bir görme engelli önce kendi nafakasını karşılar. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Tasadduka, bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla*”² buyurmuştur. Daha sonra evlilik, hısımlık ve mülkiyet bağı sebebiyle nafakasından sorumlu olduğu kişilerin nafakasını verir. Mesela evli bir erkek ise eşinin, çocuklarının nafakasından ve fakir olan hısımlarının nafakasından yükümlü olur.

2. Görme engellinin kadın olması hali; bu durumda görme engelli sağlam insanların hükümlerine tabi olur. Yani görme engelli kadın evli ise kocası, bekâr veya dul ise babası nafakasını temin eder.

3. Görme engellinin ergenlik çağından önceki hali, bu durumda da görme engelli sağlam insanlar gibidir. Çocukların nafakaları babalarına aittir.

4. Görme engellinin ergenlik çağına gelmiş fakir bir erkek olması veya çalışıp kazanma imkânına sahip olmaması hali; Bu durumda olan görme engelli nafaka borçlusu değil nafaka alacaklısı olur. Nafakasını vermek zorunda olduğu eşi, çocukları veya diğer akrabalarının nafakası üzerinden düşer. Onların nafakaları kendinden sonra nafaka vermekle yükümlü kişilere geçer.

Görme engeli, nafaka temininde acizlik sebepleri arasında sayılır.³ Bu görme engeli geçici olursa ve geçerse nafaka alacaklısı olma hakkı düşer.⁴ Görme engellinin nafakasını babası vermektен kaçınırsa hakime başvurur. Görme engelliye, hakim müracaatına binaen baba tarafından ödenmek üzere nafaka bağlar.⁵

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 173; Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, s. 132; Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, s. 281.

² Buhârî, “Zekât”, 18; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 39, 40; Ahmed b. Hanbel, III, 402.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 227; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 12.

⁴ Sarı, *İslâm Hukukunda Borçlusu ve Alacaklısı Bakımından Nafaka Mükellefiyeti*, s. 71.

⁵ Döndüren, “Nafaka”, *ŞİA*, VI, 124.

Görme engellinin ana, baba ve evlat dışında bir mahrem akraba olması halinde nafakası mirasdaki hissesine göredir.¹ Yani görme engelliden ne kadar miras düşecek ise akrabası o nisbette görme engellinin nafakasını karşılar

3.8.2. İşitme Engeli

İşitme engeli nafaka alacaklısı ve nafaka borçlusu olmada etkilidir. İşitme engelli birisi nafaka konusunda görme engelliye benzer. Bununla birlikte işitme engeli çalışıp kazanmaktan aciz bırakan sebepler arasında sayılmamıştır.

İşitme engelli birisi zengin veya engeline rağmen çalışıp kazanmaya muktedir birisi olursa, kadın olursa ve ergenlik çağına gelmemiş çocuk olursa duyan insanlar için verilen hükümler geçerli olur. İşitme engeli iş bulmaya engel olursa ve işitme engeli olan kişinin malı da olmazsa bu durumda işitme engellinin nafakası yakınları üzerine vacip olur.

3.8.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli çalışıp kazanmaya mani olması açısından etkilidir. Konuşma engeli nafaka temininde acizlik sebepleri arasında sayılmıştır. Konuşma engelli de görme engelli ve işitme engelli gibi zengin veya engeline rağmen çalışıp nafakasını sağlayabilen birisi veya kadın veya ergenlik çağına gelmemiş çocuk olursa konuşan insan için geçerli olan hükümlere tabi olur.

Ergenlik çağına ulaşmış fakir bir erkek olursa üzerine nafakası gerekenlerden sorumluluğu kalkar, kendisi nafaka alacaklısı olur. Yakınları ondan alacakları miras nisbetince nafakalarını karşılar.

3.8.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel nafaka konusunda etkilidir. Felçli olma, iki el veya iki ayak veya bir el bir ayak kesikliği gibi ortopedik engeller nafaka temininde acizyet sebepleri arasında sayılmıştır. Bu kişiler nafakalarını kendileri karşılayamaz. Yakınlarının yardımına ihtiyaçları vardır. Çalışıp nafakasını sağlayabilen ortopedik engelliler, nafakalarını kendileri karşılar ve sağlam insanlar gibidir.

¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 11; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 775.

Zengin olan, kadın veya çocuk olan ağır ortopedik engelliler sağlıklı insanlar gibi değerlendirilir. Fakir, ergenlik çağına ulaşmış erkek bir ortopedik engelli durumundan dolayı nafaka alacaklısı olur. Nafaka borçlusu olduğu durumlar üzerinden düşer. Bu kişinin nafakası babası üzerinedir. Bunun çocuklarının nafakası da dedesi üzerinedir. Dede sarfetmiş olduğu nafakayı babadan geri alamaz, baba ölü hükmündedir. Çünkü çalışıp kazanmaktan acizdir. Baba bu durumdan kurtulup iyileşirse nafakasını ödemekle yükümlü olduğu kişilerin nafakalarını veren kişiye bu nafakaları geri öder.¹

Bir görüşe göre de kötürüm olan kişinin nafakası üçte ikisi babaya, üçte biri anneye aittir.² Yani mirasları nisbetince karşılanır.

Fakihler, kazanmaktan âciz, fakir yakına nafakanın gerekliliğinde ittifak etmiştir.³ Kötürüm olup malı ve akrabası olmayanların nafakaları ise devlet tarafından ödenir.⁴

3.9. Hidâne

Hidâne, küçüğün ve bu hükümde olan matuh, mecnun gibi aciz kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder.⁵

İslâm hukukunda doğumla birlikte küçükler üzerinde üç türlü velâyetin olacağı kabul edilir. Bunlar, doğrudan doğruya küçüğün şahsına bağlı hakların kullanımıyla ilgili velâyet, küçüğün malının korunma ve idaresine yönelik velâyet üçüncüsü de küçüğün beden ve ruhen sağlıklı bir şekilde yetiştirilmesini, gözetilip eğitilmesini konu alan velâyet olup bu sonuncusu İslâm hukukunda hidâne terimiyle ifade edilmiştir.⁶ Evlilik birliği devam ettiği sürece anne ve baba küçüğün bakım ve gözetimini birlikte üstlenirler. Evliliğin sona ermesi durumunda, çocuğun mallarının

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 32; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 199.

² Meydânî, *el-Lübâb*, III, 106; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 194; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 614.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 169; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 105; Derdir, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 751; Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 415.

⁴ Muhammed Kadri Paşa, *Ahkamu's-Şer'iyye*, s. 413.

⁵ Bilmen, *Kamus*, II, 425; "Hadâne", *Mv.F*, XVII, 301; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 594; Bardakoğlu, "Hidane", *DİA*, XVII, 467; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 129.

⁶ Ebû Zehra, *Ahvâl*, s. 405; "Hadâne", *Mv.F*, XVII, 300; Bardakoğlu, "Hidane", *DİA*, XVII, 467.

idaresi, nafakasının temini, şahsına bağlı olan hakların kullanımı ve geleceğini ilgilendiren köklü kararların alınması şeklinde özetlenebilecek yetkiler (velâyet), prensip olarak babaya veya diğer erkek akrabalara (asabeye) verilmiştir. Fakat babanın, küçük çocuğun bakım ve gözetimini sağlamada yetersiz kalabileceğinden, çocuğun büyütülmesi, bakım ve terbiyesi, velâyetin diğer bir türü olarak yani hidâne kavramı olarak doğmuş ve bu aşamada anne ile ailenin diğer kadın üyeleri devreye sokularak küçüğün en iyi şekilde yetişmesine imkân tanınmıştır. Böylece tarafların güç ve kabiliyetleri göz önünde bulundurularak bir iş bölümüne, yetki ve sorumluluk paylaşımına gidilmiştir.¹

Fakihler, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabe dönemindeki uygulamalardan hareketle, vefat veya boşanma sebebiyle sona eren evliliklerde hidâne hakkının öncelikle anneye verilmesi konusunda ittifak etmişlerdir.²

Fakihler, çocuğun menfaati ve güzel yetiştirilmesi için annenin ve anne yerine geçecek kişilerin hâdine olabilmesi için birtakım şartlar öne sürmüşlerdir. Bu şartlar: Hürriyet,³ akıl ve bülüğ,⁴ emniyet⁵ ve kudrettir. Kudret, küçüğün ahlakını ve sağlığını koruyabilme gücüdür.⁶ Hidâneyi yapamayacak kadar çok ihtiyar, görme engelli, konuşma engelli, işitme engelli, hasta ve kötürüm olanların da çocuğun

¹ Bardakoğlu, "Hidane", *DİA*, XVII, 467; Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, s. 170, 171; Aydın, Mehmet Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 54.

² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 207; Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 41; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 43; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 190; Mutî'i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'i*, XVIII, 326; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 14; Bâbertî, *el-İnâye*, VI, 179; İbn Cüzeyy, *el-Kavâninü'l-fikhiyye*, s.149; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 452; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 755; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 556; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 594-596; Bilmen *Kamus*, II, 428; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 395; Bardakoğlu, "Hidane", *DİA*, XVII, 467; Çeker, *İslâm Hukukunda Çocuk*, s. 170, 171; Baktrî, "İslâm Hukukunda Hidane" *AÜİFD*, sy.7, s. 280.

³ Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 42; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 454; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, V, 498; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 555; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 597; Ebû Zehra, *Ahvâl*, s. 407; Zeydân, *el-Mufassal*, X, 32; Nevevî, *el-Minhâc*, s. 121.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 191; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 454; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 758; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 555; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 596, vd.; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 726; Kürdî, *Ahkâmu'l-mer'e*, s. 57.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 190; Mutî'i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'i*, XVIII, 320; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 455; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, V, 498; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 758; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 555; Bilmen, *Kamus*, II, 433; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 596, 598; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, II, 342; "Hadâne", *Mv.F*, XVII, 306; Ebû Zehra, *Ahvâl*, s. 407; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 727; Zeydân, *el-Mufassal*, X, 41.

⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 555; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, II, 342; Ebû Zehra, *Ahvâl*, s. 407; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 726; Kürdî, *Ahkâmu'l-mer'e*, s. 57; Zeydân, *el-Mufassal*, X, 40.

hidânesini üzerlerine almaları câiz değildir.¹ Ancak bunların yanında çocukla ilgilenecek başka birileri olur da onlara yardım ederse o zaman bunların hidâne hakları düşmez.²

Hidâneyi üstlenecek kimsenin çocuğun bakım ve gözetimini sağlayacak fizikî güce sahip olması şartı genel kabul görse bile, hangi tür bedenî ârıza ve kusurların hidâneye engel teşkil edeceği, mezheplere hatta fakihlere göre değişiklik gösterebilir. Bunları tek tek saymak yerine, her bir ârıza ve kusur, kendi şartları içinde değerlendirilmelidir.³

Ev işlerini çok ihmal eden kadın, çocuğa zarar gelebilecek bir hasta ile veya çocuğa kızıp sert davranan birisiyle birlikte kalmak mecburiyetinde olan kadın da hâdine olamaz.⁴ Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre çocuğa geçmesinden korkulan alaca ve cüzzam hastalığı gibi bir hastalığa yakalananların da hâdine olmaları câiz değildir.⁵

Görüldüğü üzere anne va babanın ayrılmasından sonra çocuk başıboş bırakılmamış ve bu ayrılmadan en az zarar görmesi için birtakım tedbirler alınmıştır. Çocuğa, zarar verebilecek veya onun için beklenen menfaati sağlayamayacak kimselere bu hak verilmemiştir. Bedensel engelin de hâdine olmada etkisi vardır.

3.9.1. Görme Engeli

Hanefilere göre görme engellinin hâdine olması câizdir. Çünkü görme engelli hâdine için ehildir. Görme engeli hidâneye mani değildir. Görme engelli başkasının yardımıyla da olsa mahdunu koruma imkân ve kudretine sahiptir.⁶

Malikî,⁷ Şafî¹ ve Hanbelîlerin² çoğunluğuna göre görme engellinin hâdine olması câiz değildir. Çünkü görme engeli acizlik sebeplerindedir. Hidâne için tam kudret şart kılınmıştır.

¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 456; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, V, 499; Devvânî, *Fevâkihu'd-Devvânî*, II, 67; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 556; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 597-598; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 342; Ebû Zehra, *Ahvâl*, s. 407; Zeydân, *el-Mufasssal*, X, 41.

² Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 456; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, V, 499; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 556; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 597-598; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 342; Ebû Zehra, *Ahvâl*, s. 407; Zeydân, *el-Mufasssal*, X, 41.

³ Bardakoğlu, "Hidane", *DİA*, XVII, 448.

⁴ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 342.

⁵ Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 759; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, IV, 597.

⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 556.

⁷ Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 760; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 528.

Çocuğun anneye olan ihtiyacı düşünüldüğünde, görme engeli olan anneye, birisinin yardımcı olması şartıyla, Hanefilerin görüşü tercih edilerek bu hakkın verilmesi uygun olur. Görme engelli anne, göremediğinden dolayı bu görevi gereği gibi yerine getiremeyebilir. Ama çocuğun sadece görme engelli diye annesinden ayrılması da çocuk ve anne için telâfisi mümkün olmayan zararlara sebep olabilir. Bu durumda şiddetli bir zarar, daha hafif bir zararla giderme yoluna gidilir. Görme engelli anneye bir yardımcı tayin edilerek hidâne hakkı verilir.

3.9.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin hidâneye tesiri vardır. Fakihler işitme engelinin hidâne hakkının düşeceği şekilde görüşte bulunmuşlardır. İşitme engeli, bu kişi için acziyettir. Ancak ona birisi yardım ederse bu hak düşmez.³

Hidâne için gerekli olan tüm şartları bulunduran işitme engelli birisi, engelinden dolayı hidâne görevini gereği gibi yerine getiremeyebilir. İşitme engelinin sebep olacağı zarar, işitme engelliye, duyan bir yardımcı tayin edilerek ortadan kaldırılabilir. Özellikle de hâdine anne olunca böyle bir çözüm uygun olacaktır. Çünkü işitme engelli de olsa bir anne çocuğun büyütülmesinde ve yetiştirilmesinde çok önemlidir.

3.9.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli de hidânedede etkilidir. Konuşma engeli de fakihler tarafından hidâne görevinde acizlik oluşturacak sebepler arasında sayılmıştır. Konuşma engelinin hidâne için gerekli kudrete sahip olmadığı söylenir.⁴

Konuşma engelinin, hidâne görevini yerine getirirken engeli, bu görevi tam ifaya mani olabilir. Bu durumda konuşma engelli hâdine olamaz. Ama bir başkası ona yardımcı olursa konuşma engelli de hâdine olabilir. Özellikle hâdine konuşma engelli bir anne olduğu zaman annenin çocuk için önemine binaen bu yol tercih edilebilir.

¹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 456.

² Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, V, 499.

³ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 456; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, V, 499; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 528; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 556.

⁴ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 456; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, V, 499; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 528; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 556.

3.9.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engellerden bazıları hidâne de etkilidir. Kötürüm olma, iki elin kesik olması, iki ayağın kesik olması, bir elin ve bir ayağın kesik olması hidâne görevinin yerine getirilmesine manidir. Bu ortopedik engelliler hidâne görevi için gerekli olan kudrete sahip değildirler. Bunların dışındaki ortopedik engellilere bir başkası yardımcı olursa hidâne görevini yerine getirebilirler.

3.10. Genel Değerlendirme

Münâkehât ve müfarakâta bedensel engel; nikâh, halvet, talâk, muhâla'a, zihâr, ilâ, liân, nafaka, hidâne konularında etkilidir. Bu bölümde daha çok görme ve konuşma engelinin, kısmen de ortopedik engelin hükümlere etkisine değinilmiştir. İşitme engelinin tesiri hakkında bilgiye pek rastlanmamıştır.

Bedensel engelin nikâhta tesiri, eş seçiminde, şehâdette ve evliliği sürdürmededir. Bedensel engeller, evliliğe mani hallerden sayılmamıştır. Ancak evlenmeden önce eşte bedensel engelin bulunmaması şartı koşulmasına rağmen eşin bedensel engelli olması halinde nikâhın feshedileceği ve feshedilmeyeceğine dair iki görüş beyan edilmiştir. Bedensel engel evlilikten beklenen faydaya mani olursa nikah feshedilir görüşü tercihe daha uygun olur.

Nikâha şehâdette ortopedik engelin dışındaki engeller tesirlidir. Görme, işitme veya konuşma engelli birisinin nikâh şâhiti olması konusunda fakihler ihtilaf etmiştir. Fakihlerin çoğuna göre nikâha şâhitlikte sözlerin işitilmesi esas olduğu için görme engelli tarafların seslerini duyuyor ve ayırt ediyorsa onun şâhitliği geçerlidir. İşitme engellinin nikâh akdine şâhit olmasına gelince, şehâdette şâhitlerin akdi yapanların sözlerini birlikte işitmesi şarttır. Bu nedenle fakihlerin çoğuna göre işitme engellinin nikâh şâhitliği kabul edilmez. Halvetin oluşmasında bedensel engellerden görme ve ağır ortopedik engel mani sayılmıştır.

Bedensel engel talâkı gerektiren bir sebep olarak görülmemiştir. Konuşma engeli, liânda fakihler arasında ihtilafa yol açmıştır. Hanefî ve Hanbelîlerde bir görüşe göre liân lanet ve gazap sözleriyle beraber söylenen yeminlerle kuvvetlendirilmiş şâhitliklerdir. Liân şâhitlik olduğuna göre şâhitlikte aranan şartlar burada aranır. Liân yapacaklarda konuşabilmeyi şart koşmuşlar ve konuşma

engellinin liânını sahih kabul etmemişlerdir. Cumhura göre ise liân lafızları yemindir. Liân yemin olduğuna göre şâhitlikte şart koşulan onda şart koşulmaz. Konuşma engellinin kazfî ve karısı için liân yapması, anlaşılır meramını izah eder ve ne söylemek istediğini bildirir bir işaretinin bulunması ya da güzel yazı yazabilen biri olması durumunda sahih olur. Liân ayetinde Allah Teâlâ kocaları “şâhitler” diye liânı da “şâhitlik” diye isimlendirdiği için birinci görüşün tercih edilmesi daha uygun olur.

Nafakada bedensel engelin nafaka borçlusu olma açısından da nafaka alacaklısı olma açısından da tesiri olduğu görülmektedir. Bedensel engel nafaka temininden aciz bırakan bir durum olabilmektedir. Bedensel engelli çalışıp kazanamaz ve miras vs. yolla malı olmazsa nafaka borçlusu olmaz, nafaka alacaklısı olur. Nafakasını vermek zorunda olduğu eşi, çocukları veya diğer akrabalarının nafakası üzerinden düşer. Onların nafakaları kendinden sonra nafaka vermekle yükümlü kişilere geçer.

Hidâne görevini yerine getiren kişide tam bir kudret arandığı için bedensel engelli, hukukçuların çoğuna göre bu görevi üstlenemez. Annenin bedensel engelli olması halinde çocuğun anneye, annenin de çocuğa olan ihtiyacı göz önünde bulundurularak bu duruma şöyle bir çözüm bulunabilir. Hidâne görevini yapması için anneye birisi yardımcı olursa bedensel engelli anne hâdine olabilir.

4. UKUBÂTTA BEDENSEL ENGELİN TESİRİ

4.1. Kısas

Kısas, kasten işlenen adam öldürme veya müessir fiil (yaralama) suçunun failinin işlediği fiil cinsinden ve ona denk bir ceza ile cezalandırılmasını, fıkhîteki teknik kullanımıyla kasten öldürdüğü kişiye karşılık fâilin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedenî, fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzer şekilde cezalandırılmasını ifade eder.¹

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “k-s-s”, VII, 76; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, I, 114; Bilmen, *Kamus*, III, 18; Dağcı, “Kısas”, *DİA*, XXV, 488.

Kıyas İslâm hukukunda suçların ve cezaların kanunîliği ilkesi ve suçun hukukî konusu esas alınarak yapılan had, cinayet ve ta'zîr şeklindeki üçlü tasnifte, Allah (kamu) hakkı bulunmakla birlikte şahsî hakkın ağır olarak ihlâl edildiği öldürme-yaralama suçlarına öngörülen müeyyideler kapsamında yer alır.

İslâm hukukunda kıyas cezası, kasıtlı adam öldürme ve müessir fiillerde (kıyas fi-mâ dûne'n-nefs, kıyas fi'l-etrâf) olmak üzere iki kısımda ele alınmış olup her iki şekli de ilke olarak Kur'an'da yer alır.¹

Kıyas cezasının verilebilmesi için failin isnat yeteneğine ve ceza ehliyetine sahip bulunması zorunludur. Âkıl, bâliğ ve hür iradeye sahip olan kişiler ceza ehliyetine haiz olmakta ve cezaî mesuliyet yüklenebilmektedir.²

Maktulün kemali, zat itibariyle katile müsavi olması şart değildir.³ Yani cinsiyet, akıl, bülûğ, şeref, büyüklük, küçüklük, noksanlık ve azaların sağlıklı oluşu hususlarında denklik şartı yoktur.⁴ İttifakla bu sıfatlardaki farklılık kısasa mani değildir.⁵ Fakihler, dişiye karşılık erkeğin, küçüğe karşılık büyüğün, deliye karşılık akıllının, cahile karşılık âlimin, sıradan kimseye karşılık soylunun, azaları kesik ve çolak bir kimseye karşılık sağlıklı kişinin katledileceği üzerinde de ittifak etmişlerdir.⁶

Çünkü “öldürülenler hakkında size kıyas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür)”⁷, “her kim kasten öldürürse ona kısâs uygulanır.”⁸ Kısâs telef olunan bir şeyin bedelidir.⁹ Dolayısıyla sağlam vücutlu kâtil, müzmin hasta, a‘mâ, deli, organları eksik bir maktul karşılığında kıyas edilir.¹⁰

Kıyasın söz konusu olduğu diğer bir konuda müessir fiillerdir. Müessir filler, şahıslara karşı işlenen, ölümle sonuçlanamayan yaralama, dövme, bir organı kısmen veya tamamen kesme, organların fonksiyonlarını ortadan kaldırma gibi her türlü

¹ Bakara, 2/178-179; Mâide, 5/ 45; İsrâ, 17/33.

² Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 234; Bilmen, *Kamus*, III, 63, 64; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 265; Dağcı, “Kıyas”, *DİA*, XXV, 488.

³ Bilmen, *Kamus*, III, 69.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 298; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 215; Bilmen, *Kamus*, III, 69; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 271.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 215.

⁶ İbn Münzir, *el-İcmâ'*, s. 114; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 238; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 271.

⁷ Bakara, 2/178 (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرِّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدِ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأَنْثَى).

⁸ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 17; İbn Mâce, “Diyât”, 4; Ahmed b. Hanbel, I, 63; Dârekutnî, III, 93.

⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 276.

¹⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 27.

cismanî zararın yanında, aklî ve ruhî bozukluklara sebep olma gibi vücudun bütünlüğünü bozan her türlü haksız tecavüzdür.¹ Müessir fiile karşı kısas uygulanması için kısasın şartları ve bu şartlara ilaveten şunların da bulunması gerekir:

1. Kesilen veya yaralanan yerin iyileşmesi ve neticesinin belli olması gerekir.
2. Yaralanan ve sakatlananın izni ve emri bulunmamalıdır.
3. Yaralanan da yaralayan da hür olmalıdır.
4. Âzâlara verilen diyetler arasında eşitlik olmalıdır.

5. Yaranın miktarı, mahal, menfaat ve diyetler bakımından kısas yapılacak organlara tam denk olması gerekir. Yani kısasta her yönüyle eşitlik ve benzerlik aranır.² Kısasta statü eşitliği şartı özellikle kasıtlı müessir fiillerde belirleyici bir nitelik taşır. Ebû Hanîfe, müessir fiillerde adam öldürmedekinden farklı bir yöntem izleyerek kısas için aranan hukukî statü eşitliğinde cinsiyet, hürriyet ve İslâm ülkesinde sürekli olarak ikâmet etmeyi (vatandaşlık), İmâm Mâlik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel ise Müslüman olmayı ve hürriyeti esas kabul etmişlerdir.³

Öldürmede mağdurun canlı insan olması yeterli görülmüş, fail ile mağdurun hukukî statüsü ve organlarının fizikî bütünlük ve sağlamlığı dikkate alınmamış, organları sakat ve eksik olan ya da fonksiyonel olmayan kişiye karşılık sağlam, akıl hastasına karşılık akıllı, çocuğa karşılık ergen kişilerin kısas edilebileceği kabul edilmiştir. Ancak müessir fiillerde kısas cezasının verilebilmesi için mağdurun yok edilen organı ile failin kısas uygulanacak organının anatomik ve fonksiyon olarak birbirine eşit olması şartı aranmıştır. Bu şart gereği, sakat veya noksan bir organa karşılık sağlam organ kısas edilemeyeceği gibi kısmen izâle edilen bir fonksiyona karşılık bir fonksiyonun tamamen izâlesine yol açan bir kısasa gidilmez. Hanefiler canda kısasta cinsiyet ayırımı yapmazken organlarına öngörülen bedellerin (diyet-erş) farklı olmasından hareketle müessir fiillerde kadına karşı erkeğe kısas

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 296; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 204, 205; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 331.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 310; İbn Cüzeyy, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, s. 230; İbn Müflih, *el-Mübdî*, VIII, 314; Buhûtî, *Keşşâfî'l-kınâ*, V, 547; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 252; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 212-257; Bilmen, *Kamus*, III, 80.

³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 167.

uygulanmayacağını söylerler. Diğer mezheplere göre ise öldürme gibi müessir fiillerde de cinsler arasında karşılıklı kısas hükümleri geçerlidir.¹

Öldürme ve yaralama fiilinin kısası gerektirebilmesi için aranan bir diğer şart onun hukuka aykırı olmasıdır. Kısas cezasına hükmedebilmek için fiilin gayri meşru olması, başka bir ifade ile fiili hukuka uygun hale getiren veya cezaî mesuliyeti ortadan kaldıran meşru emri icra, meşru müdafaa, zaruret hali gibi sebeplerin bulunmaması gerekir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre mağdurun üçüncü kişinin kendisini öldürmesine veya organını yok etmesine rızâsı failden kısas mesuliyetini kaldırır, diyet ödemeyi gerektirir. Hanefilere göre adam öldürme suçunda mağdurun rızâsı şüphe doğuracağından dolayı kısas düşer. Müessir fiillerde ise organlar mal hükmünde olup kendi malının itlafına müsaade eden kişi tazmin talebinde bulunamayacağı gibi organının yok edilmesine izin veren kişi de failin cezalandırılmasını isteyemez. Bu durumda failden kısas düşer. Mâlikîlere göre ise mağdurun suça rızâ ve muvafakati failden kısas cezasını düşürmez.²

Suç-ceza dengesini sağlama amacına yönelik olarak müessir fiillerde ayrıca kısasın tam olarak infaz edilebilir olması şartı aranmıştır. Bu ise mağdurda meydana getirilen bedenî zararın aşırılığa gitmeksizin aynı miktar ve oranda faile uygulanabileceğinden de emin olunması demektir.³ Yaralama ve sakatlamanın (müessir fiillerin) cezası şu şekildedir:

1. Kasden yaralama sakatlamada miktarda eşitlik olduğu zaman kısastır. Olmadığı takdirde diyet veya miktarı şer'an tayin edilmeyen erş (yaralanan ve kesilen uzuvdan dolayı verilmesi gereken diyet)tir.

2. Hataen, hata yerine geçen ve tesebbüben yaralama ve sakatlamanın cezası; yaralının organı tamamen kesilmiş veya menfaati ortadan kalkmış ise diyettir.⁴

3. Kısasın affedilmesi halinde vücutta tek bulunan uzuvlar için tam diyet, çift olanların her biri için yarım diyet, dört tane olanların her biri için dörtte bir diyet gerekir.⁵

¹ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 221-223; Dağcı, "Kısas", *DİA*, XXV, 488.

² Dağcı, "Kısas", *DİA*, XXV, 488.

³ Dağcı, "Kısas", *DİA*, XXV, 488.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 297; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 212, 290.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 340; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 92.

Müessir fiillerde yaranın mağdurun ölümüne sebebiyet vermesi durumunda suç müessir fiil olmaktan çıkıp netice sebebiyle ağırlaşan müessir fiil halini alır. Burada fiil adam öldürme kastı ile işlenmişse fail kasten, değilse kastın aşılması suretiyle adam öldürmeden sorumlu tutulur.¹

Kıyas uygulanabilen bir yaranın, sirayet yoluyla yine kıyas uygulanabilen daha ağır bir yaraya yol açması durumunda aynı şekilde kıyas etmek mümkün olduğu sürece failin nihaî sonuçtan kasten sorumlu tutulup kıyas edilmesi gerektiğini savunan Ahmed b. Hanbel'e karşılık Hanefî imamlarından Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyâd (ö.204/819) ile Mâlikî ve Şâfiî hukukçuları yaraların her birini ayrı birer sonuç kabul etmişlerdir. Doğrudan meydana getirilen yaradan dolayı kıyas, sirayet sonucu ortaya çıkan zararı için ise erş gerekeceğini savunmuşlardır. Ebû Hanîfe ise bu tür yaralarda sadece yaranın aldığı nihaî duruma değil failin doğrudan meydana getirdiği sonuca da kıyas gerekmeyeceği kanaatindedir.²

İştirak halinde işlenen müessir fiillerde faillerin sorumluluk ve ceza oranlarının tesbiti mezhepler arasında tartışmalıdır. Fakihlerin çoğunluğuna göre birden fazla aslî fâilli müessir fiillerde her bir faile kıyas uygulanır. Ancak bunun için faillerin fiilin icrasına doğrudan doğruya katılmış olmaları, yani suçu baştan sona kadar birlikte işlemiş olmaları ve meydana gelen sonuca katkılarının ne oranda olduğunun tefrik edilemeyecek durumda bulunması gerekir. Suça aslî fail olarak iştirak etmekle beraber müessir fiillerde faillerden her birinin fiilini tefrik etmek mümkünse her biri kendi fiilinden şahsen sorumlu tutulur. Suça aslî fail olarak aktif katılımda bulunmayan fer'î faillere kıyas uygulanmaz. Hanefiler ise adam öldürme ve müessir fiillere iştirakte ayırım yapmış ve iştirak halinde adam öldürmede birden fazla failin kıyas edilebileceğini prensip olarak kabul etmekle birlikte müessir fiillerde bunu kıyasa engel bir durum kabul etmiştir. Hanefilere göre müessir fiillerde kıyas, kasten yapılan haksız tecavüze eşit bir ceza ile karşılık vermek olduğundan suç ve cezanın eşitliğini zorunlu kılar. Failin tek olması durumunda bunu gerçekleştirmek mümkündür. Ancak suç ortaklarının birden fazla olması halinde bu dengenin kurulması mümkün değildir. Zira bu durumda yok edilen bir organa

¹ Dağcı, "Kıyas", *DİA*, XXV, 488.

² Dağcı, "Kıyas", *DİA*, XXV, 488.

karşılık birden fazla organ yok edilmiş olacaktır. Hâlbuki sonuç faillerden sadece birinin değil bütün aslî faillerin ortak fiilidir. Bu ortak sonuçtan dolayı failleri ayrı ayrı kısas etmek, her birini, fiili ayrı ayrı işlemiş gibi cezalandırmak olacağı için suç ve ceza dengesini bozmaktadır.¹ Bu durumda kısasa bedel olmak üzere yok edilen organ için öngörülen kanunî bedel (tazminat) eşit olarak suç ortaklarına ödettirilir. Hanefî imamlarına göre iştirak yoluyla öldürülen bir kişiye karşılık birden fazla failin kısas edilmesi de esasen kısasa (temel ilkeye) aykırıdır, fakat onlar bu konuda sahabe icmâına dayanıp kamu yararı (maslahat) ilkesini gözeterek böyle bir ayırımı gitmişlerdir.²

Fail, birden fazla kişinin farklı organlarını yok etmişse kendisinin aynı organları ayrı ayrı kısas edilir. Birden fazla kişinin aynı organını yok eden failin kısasa konu olan sadece bir organı mevcut olduğundan bu durumda kendisine kısasın nasıl uygulanacağı mezhepler arasında ihtilâf konusudur. Ebû Hanîfe'ye göre mağdurların hepsi kısas isterse faile kısas uygulanır. Ancak birden fazla organa karşılık tek organ kısas edildiği için suç-ceza dengesi tam olarak sağlanamayacağından bu durumda mağdurların imkânsızlık sebebiyle gerçekleştirilemeyen hakları mâli bedele dönüşür ve kendilerine ayrıca kısas edilemeyen organlarının bedeli ödenir.³

Hanefîlere göre candan aşağı (yani öldürme dışında kalan kesme ve yaralama) hususunda kadın ile erkek arasında kısas cereyan etmez. Köleler arasında, hür ile köle arasında da cereyan etmez. Çünkü organlar mal hükmündedirler. Kıymet bakımından farklılık olunca, organlar arasında misliyet yok olur.⁴

Mâliki, Şafîî ve Hanbelîlere göre candan aşağı kalan hususlarda kadınlarla erkekler arasında kısas câiz olur. Bunlar organları candan saymışlardır. Çünkü bunlar, cana tabidirler. Canda (öldürmede) erkeklerle kadınlar arasında kısas cereyan ettiğine göre aynı şekilde organlar hususunda da aralarında kısas cereyan etmesi gerekir. Zîra Yüce Allah buyuruyor ki: “Göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (kısas olunur).”⁵

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 299.

² Dağcı, “Kısas”, *DİA*, XXV, 488.

³ Dağcı, “Kısas”, *DİA*, XXV, 488.

⁴ Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 351, vd.

⁵ Mâide, 5/45 (وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفُ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنُ بِالْأُذُنِ وَالسِّنُّ بِالسِّنِّ).

Hanbelîlerin diğere rivayetlerine göre erkek kadını öldürdüğünde, kadının velîsi katilin velîlerine diyetin yarısını ödemedikçe katil öldürülmez. Çünkü kadının diyeti, erkeğinkinin yarısı kadardır.

4.1.1. Görme Engeli

Görme engelinin öldürmedeki kisasda tesiri yoktur ancak yaralamadaki kisasda tesiri vardır.¹ Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelîlere göre nefislerde ayırım yapılmaz.² Görme engelli birisi karşılığında gözleri gören birisi, gözleri gören birisi karşılığında da görme engelli birisi kisas edilir. Fakihler bu konuda ittifak etmişlerdir. Öldürmeye karşılık uygulanan kisasda (maktul ile katilin) uzuvlarının ve duyularının aynı olması şart değildir. Kisasda denklik yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): “Müminlerin kanları eşittir” buyurmuştur. Yaralama için uygulanan kisasda görme engelinin etkisi ile ilgili hükümler şu şekildedir.

Gören birisinin, a‘mâ birisinin gözüne karşı işlemiş olduğu cinayete karşılık Hanefî,³ Malikî,⁴ Şafî⁵ ve Hanbelî⁶ fakihlerine göre kisas uygulanmaz. Yani görenin gözüne, a‘mânın gözüne karşılık kisas yapılmaz.

Bir görüşe göre bunlar Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelîlerden bir gruptur. Görme engellinin gözüne karşılık kisas uygulanmaz. Buna karşılık hükümet-i adl vardır.⁷ Diğer bir görüşe göre diyetin üçte biri vardır. Bu görüş de Hanbelîlerdeki diğer gruba aittir.⁸ Görme engelli birisi gözü gören birisinin gözüne karşı bir cinayet işlerse dört mezhebe göre de kisas uygulanmaz diyet gerekir.⁹

¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149.

² Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39; Kâsânî, *Bedâ‘i‘*, VII, 242; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 160; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 298; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 215; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 16; Abdü'l-Hakîm el-Efğanî, *Keşfü'l-hakâik*, II, 267; Bilmen, *Kamus*, III, 69; Salih Abdüssemi' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl*, II, 256; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 271.

³ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 576.

⁴ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 252; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 253.

⁵ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 35; Zekeriyâ el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, IV, 29.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 272; İbn Müflih, *el-Mübdî‘*, VIII, 314; Haccâvî, *el-İknâ‘*, IV, 228.

⁷ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, II, 204; Kâsânî, *Bedâ‘i‘*, VII, 323; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 305; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 63.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 345; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 139.

⁹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Asâr*, s. 222; Şafî, *el-Üm*, VII, 314; Sahnûn, *el-Müdevvene*, XVI, 409; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 305; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ‘ik*, VI, 34; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 313; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 61.

Gözün görme özelliğini kaybetmesine sebep olmak kısası gerektirmektedir.¹ Görmeyen göze karşı işlenen suçta, gözden asıl maksat olan görmenin eksik olması sebebiyle kısas ve diyet değil de mahkemenin vereceği cezaya itibar edileceği ifade edilmiştir.²

Tek gözlü olan kişi, iki gözlü olan kişinin gözüne karşı suç işlediğinde ise kısas gerektiğini, kısas olmadığı durumlarda ise yarım diyet ödeneceğini söyleyenler olduğu gibi³ tek gözü olan kişinin o gözle, iki gözü olan kişi gibi işlerini gördüğünü, kısas uygulanırsa görmesini tamamen yitireceğinden (kısas uygulanmasına karşılık) tam diyet ödemesinin gerektiği görüşünde olanlar da vardır.⁴

Malikîler ve Hanbelîlere göre tek gözlü insanın kalan sağlam gözünün çıkarılması veya görme kuvvetinin giderilmesi durumunda câninin tam diyet ödemesi gerekir. Çünkü önce giden gözün görme kuvveti de bu göze aktarılmıştır. Birçok işlerde tek göz, iki gözün yerine geçmektedir. Hanefîler ve Şafîîlere göre tek gözlü insanın kalan sağlam gözünün çıkarılması durumunda sanki ellerle ayaklar ve diğer çiftli organlardan biri kesilmiş gibi yarım diyet ödemek vâcib olur.⁵

Gören göz karşılığında görmeyen göze kısas yapılmasının câiz olmadığı⁶ sağ göze karşı tek gözlü (sağ gözü yok) birinin işlediği suçta da kısasın yapılmayıp diyet ödeneceği⁷ gözdeki görmede eksiklik meydana getirecek şekilde işlenen suçta da aynı eksikliğin tam olarak yapılamayacağından kısasın olmayacağı ifade edilmiştir.⁸

Bir görüşe göre göz çıkarmanın gözü çıkarılır. Bu konuda gözün küçüklüğüne bakılmadığı gibi ihtiyar ile çocuğun gözü arasında da bir ayrım yapılmaz, gözün hasta veya sağlıklı olmasına ve rengine de bakılmaz.⁹

Diğer bir görüşe göre eğer göz yerinden çıkarılırsa kısas tatbik edilmez. Zira iki göz arasında eşitlik sağlamak mümkün değildir. Birisi birinin gözüne vursa ve

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 152; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 341.

² Sahnûn, *el-Müdevvene*, XVI, 316; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 323; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, IXX, 77; Bilmen, *Kamus*, II, 85, 86.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 341; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, IXX, 77.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 342.

⁵ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 342; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 342.

⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 200.

⁷ Sahnûn, *el-Müdevvene*, XVI, 408.

⁸ Şafîî, *el-Üm*, VI, 66.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 341; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 539.

göz yerinde durduğu halde ferî gitse (ziyası gitse, görmez hale gelse) vurana kısas uygulanır.¹ Birisi bir adamın sağ gözünü çıkarsa ve kendisinin de sol gözü yoksa onun da sağ gözü çıkartılır ve kör bırakılır denilmiştir.²

Ebû Yûsuf'tan rivâyet edildiğine göre şaşî olan gözü çıkarmaktan dolayı kısas gerekmez.³ Bir kimse şaşî bir gözü çıkarsa, eğer şaşılık görmesine zarar vermiyor idiyse ehli vukûfun takdir edeceği diyet ödenir. Ebû Yûsuf'tan herhangi bir kayda tabî tutulmadan şaşî olan göz karşılığında kısas yapılmayacağı rivâyet edilmiştir.

Câninin gözü, cinayet işleyenin gözünden büyükse veya aksi olursa yine kısas uygulanır. Aynı şekilde sol göz karşılığında sağ göze kısâs yapılır. Sağ göz karşılığında ise sol göze kısas tatbik edilmez. Bunda diyet vardır.⁴

Bir cinayet sebebiyle gözün beyazlığı kaybolsa ve sonra tekrar görmeye başlasa eğer eski halini alırsa bir şey gerekmez. Eski halinden daha düşük bir duruma düşerse beyazlaşması durumunda olduğu gibi âdil birisinin hükmü uygulanır.⁵

Bir kimse, birinin gözüne vursa ve göz göremeyecek şekilde beyazlaşsa, âlimlerin tümüne göre kısâs uygulanmaz. Çünkü denkliği sağlamak mümkün değildir.⁶

Bir kimse de birisinin gözünü çıkarsa ve câninin gözünde onu kusurlu kılan bir beyazlık olsa, gözü çıkarılan adam isterse câninin beyazlı gözünü çıkarır, isterse gözünün diyetini alır.⁷

Bir adam, beyazlığı olan gören bir göze karşı cinayet işlese ve kendi gözü de öyle olsa, aralarında kısâs uygulanmaz. Nûru akıp da kendisine kalan göz karşılığında ehli vukûfun takdir edeceği para cezası uygulanır.⁸

Bir kimse bir göze vursa ve gözbebeğinin yarısı beyazlaşsa yahut ona yara, yel, akıntı veya göze zarar veren bir şey isabet etse ve bundan dolayı göz kusurlansa yine ehli vukûfun takdir edeceği bir tazminat gerekir.⁹

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 308; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 165; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 31; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 438; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551.

² İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551.

³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 31; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551.

⁴ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 152; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551.

⁶ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 552.

⁷ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 552.

⁸ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 552.

⁹ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 552.

İslâm hukukunda göze yönelik haksız fiillerde kasıt unsuru bulunması ve kısas imkân ve şartlarının mevcut olması halinde İslâm hukukçuları genel olarak kısasın uygulanacağı görüşündedirler. Hata sonucu işlenen haksız fiillerde, kısas imkânının bulunmadığı veya mağdurun af yoluna gittiği durumlarda ise diyet ödeneceği görüşündedirler. Gözün görme duyusunu tamamen yok etmeyen müessir fiillerde ise “hükümet-i adl” denilen bir tazminata hükmetmişlerdir.

4.1.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin de öldürme için uygulanan kısâsta tesiri yoktur. Yaralama için uygulanan kısâsta tesiri vardır.¹ Fakihler öldürmede işitme engelli birisi karşılığında duyan birinin; duyan birisi karşılığında işitme engelli birisinin kısâs yapılacağına ittifak etmişlerdir.² Kasedilen can, işitme engellide de duyanda da aynıdır. Herhangi bir ayırım yapılmaz. Yaralamada işitme engelinin etkisi vardır.

Kulak büzüşmediği için arada denkliği temin etme imkânı vardır. Tamamı da kesilse bir kısmı da kesilse, kısâs tatbik edilir.³ Ama kulağın sınırı belli olmayan bir parçasının kesilmesinden dolayı kısâs icra edilemez.⁴ Kesenin kulağı, küçük, az duyar veya yarı, kesilen kulak ise büyük veya sağlam olursa; kulağı kesilen şahıs muhayyerdir. İsterse, cânînin kulağını keser, isterse yarım diyet alır. Kesilen kulağın kusurlu olması durumunda âdil bir şahsın takdir edeceği ceza ödenir.⁵

Maliklere göre işitme duyusu sağlam kalırsa, kulak kepçelerini kesme durumunda cânînin diyet ödemesi gerekmez. Ama adilce takdir edilen bir hükümet ödemesi vâcib olur. Diğer üç mezhep imamına göre iki kulak kepçesini kesme durumunda cânînin tam bir diyet ödemesi gerekir. Bir kepçeyi kesme durumunda yarım diyet ödemesi gerekir. Çünkü kulak kepçesi kesilen adamın güzellik menfaati kaybolur. Ayrıca kepçeler dışarıdan gelen sesleri toplarlar.⁶

İşitme duyusunun giderilmesinde de diyet (ödemek) vardır. İbn Münzîr, işitme duyusunu giderme durumunda tam diyet ödemek gerektiği hususunda icmâ

¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149.

² Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 242; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 160; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 298; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 215; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, IV, 16; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 534; Abdü'l-Hakîm el-Efğânî, *Keşfü'l-hakâik*, II, 267; Bilmen, *Kamus*, III, 69; Salih Abdüssemi' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl*, II, 256; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 271.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 167; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 31; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551; Bilmen, *Kamus*, III, 82; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, II, 539.

⁴ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551; Bilmen, *Kamus*, III, 82.

⁵ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 258; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 342.

bulduğunu nakletmiştir. Çünkü kulak da göz gibi kıymetli organlardandır.¹ Diyet ödemenin vâcip olması için, işitme duyusunun kesin olarak giderilmiş olması gereklidir.²

Duyan birisi işitme engelli birisinin kulağını kesse duyan kişiye işitme engellinin kulağına karşılık kısas uygulanmaz.³ Çünkü aralarında denklik yoktur. İşitme engelli birisinin kulağının kesilmesinde kısas değil diyetin üçte biri vardır.⁴

Uzmanlar, mağdurun tekrar işitme duyusuna sahip olacağını söyler ve bunun için de onun yaşayarak ulaşabileceği kadar normal bir süre takdir ederlerse, o süreye kadar beklenir. Ama bu süre normalden uzunsa veya hiç süre takdir etmezlerse, derhal diyet alınır. Uzmanlar işitme duyusunun yerinde mevcut olduğunu, ama işitme menfezinin kapalı olduğunu söylerlerse, cânînin hükümet (mâli ceza) ödemesi gerekir.⁵

İşitme duyusunun var olup olmadığını bilme yolunda, insanı bu bilgiye ulaştırıcı deliller muteber olur. Bu deliller vasıtasıyla bilinmezse; bu hususta iddia ve inkâr muteber olur. İşitme duyusunun var olup olmadığı eskiden şu yolla bilinirdi. Kişi dalgınken kendisine seslenilirdi. Cevap veriyorsa, işitiyor olduğu bilinirdi ve onun için cânînin diyet ödemesi gerekmezdi.⁶ Melela Kâdî Ebû Hâzım (ö.292/905)'ın meclisinde muhakeme olunan bir kadın, kulağının ağır olduğunu ve işitme duyusunu yitirmiş olduğunu söylemiş. Kâdî ona bakmayıp mahkemeyi devam ettirmiş. Sonra aniden o kadına: "Avretini ört!" demiş ve kadın ürpererek al el acele elbisesini toparlamaya başlamış ve böylece de hilesi ortaya çıkmış.

Bir kulaktaki işitme duyusunun giderilmesi durumunda yarım diyet ödemek gerekir. Kulak kepçeleriyle birlikte her iki kulaktaki işitme duyusu giderilmesi durumunda, diyet ödemek gerekir. Çünkü işitmenin yeri ile kepçenin kesilen yeri ayrıdır ve bu iki cinayet iç içe girmez. Mağdur her iki kulağındaki işitme duyusunun giderilmiş olduğunu iddia eder ve cânî de onu yalanlarsa, bir topluluk içindeyken

¹ Rafî, *Takrîrâtü'r-Râfi'*, VII, 123.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 338.

³ İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 127; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, VIII, 314; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, IV, 29.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 323; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 345, 356; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 154; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 139; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 63; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 277; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 343.

⁵ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 338.

⁶ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 338.

kendisinin haberi olmadan o topluluktaki insanlar aniden bir gürültü koparıp bağırırlar ve mağdur da bu seslerden rahatsız olursa, yalan iddiada bulunmuş demektir. Ama cânînin de, onun işitme duyusunun mevcut olduğuna dair yemin etmesi gerekir. Mağdur gürültüden, bağırıp çağırılardan rahatsız olmazsa sağırılık iddiası doğrudur. Kendisine tam diyet verilmesi gerekir.¹

Mağdurun işitme duyusu biraz eksiltilmişse; eksiltelen kısmın ne kadar olduğu biliniyorsa, diyetten o kadarının ödenmesi gerekir. Mesela daha önce yüz metrelik mesafeden konuşulanları duyuyordu da cinayetten sonra elli metrelik mesafeden duymaktaysa, diyetin yarısını alır. Mağdur; “işitme duyumun ne kadarının giderilmiş olduğunu biliyorum” derse, yemin etmesi şartıyla sözü doğrulanırdı. Mağdurun işitme duyusu bir kulaktan eksiltilmişse, bu eksiklik kapatılır. Diğerlerinin işitme duyusunun maksimum derecesi zaptedilerek belirlenir. Sonra bunun aksi yapılır. İki durum arasındaki farklılık oranında diyetten pay alınırdı. Mağdurun işitme duyusu eksiltelen kulağının işitme mesafesiyle diğerlerinin kulaklarının işitme mesafesiyle arasındaki fark yarı yarıya ise, çeyrek diyet ödemek gerekirdi. Çünkü bu durumda mağdurun işitme gücünün dörtte biri eksiltilmiştir. İki arasındaki mesafe farkı üçte birse, altıda bir diyet ödemek gerekir ve bu hesap hep böyle yapılırdı. Aradaki fark belirlenemezse; âdil kimseler tarafından takdir edilecek bir hükümet ödemek gerekir.² Cinayete maruz kalan kulağın ne kadar işitme özelliğinin yok olduğu bugün bir takım alet ve makinalarla daha kesin ve daha kolay tespit edilir. Buna göre diyet veya hükümet belirlenebilir.

İşitme duyusuna yönelik haksız fiillerde kasıt unsuru bulunması ve kısas imkân ve şartlarının mevcut olması halinde İslâm hukukçuları genel olarak kısasın uygulanacağı görüşündedirler. Ancak duyan birisi işitme engellinin kulağını kesen duyan kişiye işitme engellinin kulağına karşılık kısas uygulanmaz. Hata sonucu işlenen haksız fiillerde, kısas imkânının bulunmadığı veya mağdurun af yoluna gittiği durumlarda ise diyet ödeneceği görüşündedirler. İşitme duyusu tamamen yok edilmişse diyet, biraz eksiltilmişse; eksiltelen kısmın ne kadar olduğu biliniyorsa, diyetten o kadarı ödenir.

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 339.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 339.

4.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin kısasta tesiri vardır.¹ Dört mezhebe göre de öldürmede konuşma engelliye karşılık konuşan, konuşan birisine karşılık konuşma engelli birisine kısas uygulanır.² Konuşma engeli cana bir fazlalık, eksiklik, üstünlük, aşağılık katmaz. Kısasta cana karşılık can kısas edilir. Uzuvar veya duyular önemli değildir. Ancak uzuvlara karşı yapılan bir cinayette uzuvların ve duyuların tam veya noksan olması önemlidir. Bu açıdan konuşma engeli de yaralamadaki kısasta etkilidir.

Konuşanın dili için konuşma engelinin dili alınmaz. Çünkü konuşan daha üstündür. Hanefî³ mezhebine gelince Ebû Yûsuf hariç konuşma engelli veya bunun dışındakilerde dil konusunda kesin olarak kısas yoktur. Malikîlere⁴ göre konuşma engelinin dili konuşanın dili karşılığında alınmaz, konuşanın dili de konuşma engelli karşılığında alınmaz. Şafiîlere⁵ ve Hanbelîlere⁶ göre mecniyyun aleyhin (mağdur) rızası ile aksi câiz olur.

Konuşma engelinin diline yönelik haksız fiillerde Hanefî, Malikî ve Şafiîlere göre “hükümet-i adl” denilen ve miktarını meydana gelen zarara göre hâkimin belirlediği bir tazminata hükmedilir.⁷ Hanbelî mezhebindeki bir görüşe göre ise diyetin üçte biri takdir edilir.⁸ Konuşma engelinin bu organından gerektiği gibi faydalanmadığı, dolayısıyla bu tür haksız fiiller herhangi bir menfaatin tam olarak zâil olmadığı göz önüne alınarak kısas uygulaması veya sabit bir ceza-tazminat mahiyetinde olan diyetin (erş) ödenmesi gerekli görülmemiştir. Şafiî fakihleri,

¹ Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149.

² Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 242; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 160; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 298; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 215; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 16; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 534; Abdü'l-Hakîm el-Efğanî, *Keşfü'l-hakâik*, II, 267; Bilmen, *Kamus*, III, 69; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 271.

³ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 323.

⁴ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 252; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 253.

⁵ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, IX, 197; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VII, 292; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, IV, 29.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 350; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 127; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, VIII, 314.

⁷ İbn Münzir, *el-İcmâ'*, s. 118; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 323; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 345; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 154; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 139; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 63; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 277; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, VI, 26; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 252; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 252; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 576.

⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 323; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 350,358; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 154; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 139; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 63; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 277; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 343; Öğüt, “Dilsiz”, *DİA*, IX, 304.

hükümeti adl ile yetinilmesi için haksız fiille dilin tat alma duyusunun izale edilmemesi kaydını getirmişler, söz konusu duyusunun yok olması halinde diyet gerekeceğini söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) görmeyen göz ve tutmayan ele yönelik haksız fiilde diyetin üçte birini takdir etmiştir.¹

Dil kesen kimse de mağdurun menfaatini yok ettiği için diyet ödemekle yükümlü olur. Bu menfaat de konuşmadır. Kesilen dil; dolaşık, peltek, tutuk da olsa, henüz konuşmamış bir çocuğun dili de olsa diyet ödemekle yükümlü olur. Çünkü dilde gönüldekini ifade edip açıklama hususunda insanı hayvandan temayüz ettiren bir menfaat ve konuşma, tatma, yemek yerken lokmaları çevirme menfaati vardır. Şu halde dili kesen cânînin tam diyet ödemesi gerekir. Dil yerinde bırakılarak konuşma gücünü iptal eden cânînin de tam diyet ödemesi gerekir.

Küçük çocuğun dilini kesen kimsenin tam diyetle yükümlü kılınması için; çocuğun, ağlamak veya memeyi emmek için dilini hareket ettirmesiyle konuşma emarelerinin belirmiş olması şarttır. Çünkü bu tür hareketler, dilin sağlamlığına işaret eden emarelerdir. Eğer bu emareler görülmeye başlamamışsa; cânî, hükümetle yükümlü olur.² Zira beraet-i zimmet asıldır. Bir adamın dilinin yarısının kesilip konuşma gücünün dörtte birinin veya dilinin dörtte birinin kesilip konuşma gücünün yarısının yitirilmesi durumunda, cânî yarım diyetle yükümlü olur. Dili kökünden koparan iki diyet öder. Bir diyet öder diyenler de olmuştur.

Kesilen dil tad alma duygusunu kaybetmişse veya konuşma engelli ise, âdil kimselerin takdir edeceği hükümeti cânînin ödemesi gerekir. Dilin bir kısmının kesilip konuşma gücünün yitirilmesi durumunda dilin büyük kısmı yerinde dursa bile, dilden amaçlanan menfaat yitirilmiş olduğu için cânînin tam diyet ödemesi gerekir. Mağdur bazı harflerle konuşmaya muktedir olsa bile bu hüküm değişmez. Bazı fakihler; dilin tam diyeti hece harfleri sayısına bölünür, bazıları ise; dile taalluk edip, telâffuz edemediği harflerin diyeti cânîye yüklenir dediler. Harflerin çoğunu telaffuz edebiliyorsa, âdil kimselerin takdir edecekleri hükümeti ödemesi cânîye vâcib olur diyenler de olmuştur. Çünkü bozuk da olsa meramını anlatabilmektedir.³

¹ Ebû Dâvûd, "Diyât", 20; Nesâî, "Kasâme", 43.

² İbn Âbidînzâde, *Tekmilâtü Reddi'l-muhtâr*, VI, 554.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 335.

Konuşma kabiliyetinin giderilmesinde de diyet vardır.¹ Çünkü Beyhakî (ö.458/1066)'de yer alan rivayette: “*Dilde eğer konuşmayı imkânsız kılsa, diyet vardır*”² denilmektedir. Dilinin bazı kısmı kesilen, hece harflerinin çoğunu telâffuz etmekten âciz olursa, cânînin tam diyet ödemesi gerekir. Çünkü açıkça görüldüğü gibi o dilden konuşma menfaati elde edilememektedir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Ali (r.a.)'nin zamanında bir adamın dilinin kenarı kesilmiş, Hz. Ali ona (elif-be-te-se) harflerini ve devamını okumayı emretmiş ve adam her bir harfi okuyunca o oranda diyetten bir miktar düşürmüş, okuyamadıklarına tekabül eden payı diyete katmıştı.³

Dile karşı işlenen müessir fiil hakkında fakihler ihtilaf etmiştir. Hanefiler dile karşı kısas olmadığı, diğer mezhepler ise kısas olduğu görüşündedirler. Hepsisi konuşma engelli birisinin diline karşı kısas olmadığına ittifak etmiştir. Bunun karşılığında hâkimin belirlediği bir tazminat vardır.

4.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin öldürmede değil de yaralamadaki kısasda tesiri vardır.⁴ Öldürmede fakihler ortopedik engelli birisine karşılık sağlam birisinin; sağlam birisine karşılık da ortopedik engelli birisinin kısas edileceği görüşünde ittifak etmişlerdir.⁵ Hastalıklı bir vücuda karşılık, sıhhatli bir vücut öldürülür.⁶ Hatta ölmek üzere olan birisi karşılığında sağlıklı insan da kısas edilir. Çünkü kısasda söz konusu olan candır.

Denkliğin sağlanması mümkün olan her yerde organlar arasında kısas uygulanır.⁷ Bir kişi birisinin elini mafsaldan koparsa yahut sağ veya sol elinin parmaklarından birini koparsa yahut ayağını mafsaldan koparsa yahut ayak

¹ Bilmen, *Kamus*, III, 110.

² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 89.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 350; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 335.

⁴ Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149.

⁵ Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 149; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 242; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 160; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 298; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 215; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 16; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 534; Abdü'l-Hakîm el-Efğanî, *Keşfü'l-hakâik*, II, 267; Bilmen, *Kamus*, III, 69; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 271.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 136; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 557; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 335, 387.

⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 165; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, IV, 322; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 550, 551.

parmaklarını kesse yahut el veya ayak parmaklarının bir veya iki boğumundan kesip düşürse bunların hepsinde kısas vardır.¹ Şayet kol veya pazu yarından kesilmişse veya burun kemiği kırılmışsa kısâs uygulanmaz. Çünkü bu durumlarda eşitliği sağlamak mümkün değildir. Kısâs yapılabilmesi için kesilen organla kısâs yapılacak organ arasında eşitliğin bulunması şarttır.² Elin, el karşılığında kesilmesi durumunda eller arasındaki büyüklük ve küçüklük farkı kısâsa engel değildir. Câninin eli kestiği elden büyükse kısâs yapılır. Çünkü büyük elin de küçük elin de menfaati birdir. Ancak, sağlam el, çolak el karşılığında sağ el, sol el karşılığında kesilmez.³ Sağ elin baş parmağı yine sağ elin baş parmağına, işaret parmağı işaret parmağına, orta parmak orta parmağa karşı kısâs edilir. Sağ uzuvlar ancak sağ uzuvlar karşılığında sol uzuvlar da sol uzuvlar karşılığında cezalandırılır.⁴

Kesilen el sağlam, kesenin eli ise çolak veya kesik parmaklı ise eli kesilen serbesttir. İsterse başka bir hak talep etmemek kaydıyla kusurlu eli keser, isterse de tam diyet alır. Çünkü burada hakkının tamamını tahsil etmesi mümkün değildir. Sonra bu kimse, hakkını eksik olarak tahsil etmekle buna rızâ göstermiş olacağından bu hak tamamen düşer. Ama keserken sağlam olur da daha sonra sakatlanırsa, eli kesilenin diyet alma hakkı olmaz. Çünkü eli kesilenin hakkı elde sabit olmuştu, mahallin helâki mikdarınca diyet düşer. Bu hüküm çolak elle, faydalanma imkânı olduğu takdirdedir.⁵ Cinayete mâruz kalan kişi, kısâs veya diyetten birisini seçmeden önce cânînin eli bir musibet sebebiyle düşse veya bir başkası tarafından haksız yere kesilse cânînin artık hiç bir şey ödemesi gerekmez. Çünkü onun belli olan hakkı kısastadır. Bu hakkın mala dönüşmesi ise, ancak kendi isteği ile olur. Bu nedenle istek olmayınca hak ortadan kalkar. Ancak bu kimsenin eli, kısas ve hırsızlık gibi üzerindeki bir hak için kesilirse durum böyle olmayıp kendisine diyet lâzım gelir. Çünkü o, bununla başkasına ait bir hakkı ödediğinden eli kesilen hak sahibi için bu el

¹ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 245.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 165; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, IV, 322; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 550, 551.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 136; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 165; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 127; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 253; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 551; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 349, 355.

⁴ Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahrü'r-râik*, VIII, 355; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 553.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 146; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 166; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 273; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 555; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 351.

kesilmemiş sayılır.¹ Bu durumda cânînin erş ödemesi gerekir ki; bu da diyetin yarısıdır. Çünkü o sakat elle başkasının hakkı ödenmiştir. Manen ona teslim edilmiş olmaktadır. Erşin ödenmesinden önce, cânînin sakat eli tedavi edilerek felçliliği giderilirse, mutlaka kısasen kesilmesi gerekir. Çünkü o elde kısas uygulanması, Hanefilere göre taayyün etmiş bir haktır.²

Şafiîlere göre yapılması gereken, iki şeyden birisidir. Ya kısas ya da erş, uygulanacak yer yok olduğu için kısasın uygulanması mümkün olmazsa erş ödemek zorunlu olur.³

Hanefilere göre iki kişi, bir kişinin elini veya ayağını kasden keserlerse, hiç birisine kısas uygulanmaz. Çünkü arada eşitlik yoktur. Hâlbuki organlarda kısâsın gerekmesi için, hem menfaat hem de kıymet bakımından eşitliğin bulunması gerekir. Zîra organlara zarar verme veya kesme hususunda cânîlerin birden fazla olması, bu mezhebe göre adam öldürmede cânîlerin birden fazla olmaları gibi değildir. Şayet iki kimse, bir el üzerine bıçağı yürütüp kesseler, ikisinin de eli kesilmez. Her ikisine diyetin, yarısı lâzımdır. Cânîlerden her biri, elin bir kısmını kesmiştir. Aynı zamanda el, bölünebildiğinden her birine suçun bir kısmı yüklenir. Böylece suç ve ceza arasında eşitlik yok olur. Cana kıyma ise böyle değildir. Çünkü canın çıkması bölünemez. Hem de yardım yetişir endişesiyle toplu halde adam öldürmek yaygın iken eli mafsaldan kesmek için bir araya gelmek nadiren vâki olur. Çünkü el kesmenin, ağır yürüyen bazı ön hazırlıklara ihtiyacı olduğundan yardım yetişebilir. Her ikisine diyetin yarısı lazım gelir.⁴

Mâlîkîlere göre organları kesen veya yaralayan kimseler cinayet ortaklığı hususunda anlaşma ve yardımlaşma yapmaksızın birden fazla olduklarında, yaralar birbirinden ayırdedilebilir ve her birine yaptığı fiil kadar misilleme yapmak gerekir. Kesene kesilenin organı arasında incelik, kalınlık, uzunluk ve kısalık açısından farklılık varsa, bu farklılık nazar-ı itibara alınmaz. Saldırıya uğrayanın organını kesme veya onu yaralama hususunda cânîler anlaşıp birbirleriyle yardımlaşmış iseler,

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 146; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 166; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 31; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 555.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 351.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 352.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 138; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 169; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 445; Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahrü'r-râik*, VIII, 355; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, IV, 328; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 557.

mağdurda meydana gelen yaranın bütünü kadarıyla her birisine ayrı ayrı misilleme yapılır. Yaraların birbirinden ayırđedilip edilememesi bu hükmü değiştirmez. Bunda adam öldürmeye kıyas yapılmıştır.¹

şafii ve Hanbelilere göre nefislere kıyasla, ikisinin de eli kesilir. Muteber olan canlıdır. Eller de onlara tâbi olduğundan ya onların hükmünü alırlar veya suçü önleme gayesinde bir sayılırlar. Fakat, ikisinden biri elin bir tarafından ve diğeri öbür tarafından bıçağı yürütse, hattâ iki bıçak ortada birbirine kavuşup el düşse, o zaman bunda ikisinden hiçbirine kıyas vâcib olmaz. Çünkü ikisinden her biri bıçağı ancak uzvun bir kısmı üzerinde yürütmüştür.²

Bir kimse, iki kişinin sağ ellerini keser ve eli kesilenlerin ikisi de gelirlerse kesenin sağ elini kesme hakları vardır. Bir elin de diyeti vardır. Yâni, nefis diyetinin yarısı vardır. Yarım diyet beş bin dirhem gümüştür. Bu diyet, ikisi arasında taksim edilir. Ellerin birlikte veya sırayla kesilmesi arasında fark yoktur. Eli kesilenler, hak sahibi olmakta eşit olduklarından hükmünde de eşittirler. şayet eli kesilenlerden biri hazır bulunur ve câninin elini keserse öbürü, diyetin yarısını alır. Eğer beraberce iki kişi için kısâsa hükmedilse ve birisi diyeti almadan câniyi affetse diğerinin kısas hakkı vardır. İmâm Muhammed'e göre ise onun hakkı diyettir. Yani tam bir el diyeti, affedene ise yarım diyet düşer. İmâm şafiiye göre eller sırayla kesilmişse kesenin eli, ilk kesilen el için kesilir. Birlikte kesilmeleri hâlinde ise, kur'a çekilir. Çünkü birinci durumda eli ilk kesilen, el kesmeyi hakketmiştir. Bu nedenle eli kesilen ikinci kişi için, kesenin elini kesme hakkı sabit olmaz. Ellerin birlikte kesilmesi hâlinde ise tek elin kesilmesi, her iki hakkı karşılamadığından bunlardan biri kur'ayla tercih edilir.³

Birisi, bir kişinin sağ, başka birinin de sol elini kesse onlara karşılık her iki eli de kesilir. Aynı şekilde, bir adamın sağ ve sol ellerini kesse, kesenin de iki eli kesilir. Çünkü eşitlik mevcuttur.⁴

Bir kimse, bir başkasının bir organına vurup o organdaki menfaatin cinsini yok ederse; meselâ ele vurup çolaklaştırır veya göze vurup ferini giderirse, tam diyet

¹ Cezâri, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 355.

² şafii, *el-Üm*, VI, 22; Merđinânî, *el-Hidâye*, IV, 169; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 445; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 557.

³ şafii, *el-Üm*, VI, 22; Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 139, 140; Merđinânî, *el-Hidâye*, IV, 169; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 557-558; Erturhan, *İslâm Ceza Hukukunda İçtima*, s. 155, 156.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 139; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 557.

ödemesi gerekir. Çünkü diyetin alâkalı olduğu şey, şeklin yok olması değil de menfaat cinsinin yok edilmesidir. Meselâ çolak bir el kesilirse, kesen cânînin diyet değil, âdilce takdir edilen bir hükümet ödemesi gerekir. Çünkü elden beklenen maksat, tam menfaattir. Menfaat tam olmayınca cinayet de vücudun güzelliğini yok etme açısından tam sayılmaz. Cinayete uğrayan organdaki menfaat tam olursa, kısas veya diyeti gerekli kılma bakımından sağlam organ gibi olur.¹

Dört mezhebe göre iki el için tam diyet ödemek gerekir.² El veya ayak parmaklarından birinin yanlışlıkla kesilmesi durumunda kesilen parmak baş parmak da olsa, serçe parmağı da olsa; kadın veya erkek parmağı da olsa, küçük çocuğun veya yaşlı bir insanın parmağı da olsa; onda bir diyet ödemek gerekir. Dörtlü, beşli olarak develer verilir. Hadîs-i şerifte: “*Her bir parmak için on deve vardır*”³ buyurulmuştur. Parmakların tümünün kesilmesi durumunda (tutup ele geçirme) menfaatinin cinsi elden kaçırılmış olmaktadır. Dolayısıyla tam diyet ödemek gerekir ki; o da yüz devedir. Diyetin toplamı parmak sayısına bölünür. Hadîsin ifadesi mutlak olduğu için, diyet hususunda parmaklar birbirlerine eşittirler. Ayak parmakları da bu hükme tabidirler. Çünkü bu parmakların tümünün kesilmesi durumunda yürüme menfaati elden kaçırılmış olur. Dolayısıyla tam diyet ödemek gerekir. Her parmakta üç eklem vardır. Her eklem için de parmağın diyetinin üçte biri vardır. İki eklemi olan parmağın eklemlerinden her biri için yarım diyet verilir. Bu da el diyetinin parmaktaki eklemlerden her biri için üç deve ve bir devenin üçte biri verilmesi gerekir. Yalnız el veya ayaktaki başparmak bundan istisna edilmiştir. Başparmağın ucuna karşı cinayet işlenmesi durumunda yarım diyet ödemek gerekir ki; o da elli dinar veya beş devedir.⁴

Kör göze, sağır kulağa, ahras dile, mefluç ele, mefluç ayağa, gelince; bunların her biri için sadece bir hükümet vardır.⁵ Hükümet, meselâ el veya ayak gibi belli diyeti olan bir organ içinse; bu hükümetin organın diyetine ulaşmaması şart

¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 181, 182; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 346.

² Şâfiî, *el-Üm*, VI, 72; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 598; Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 70; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 357; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 344.

³ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20; İbn Mâce, “Diyât”, 18.

⁴ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 345.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 323; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 345; Meydânî, *el-Lübâb*, III, 154; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 139; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 63; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 277; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 343; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 335.

koşulmuştur ki; organa karşı işlenen cinayetle, diyetle tekeffül edilmiş olduğu halde organın kendisi için tazmin edilmesi gereken miktar, diyetine ulaşmasın. Parmak ucunun hükümeti, yaralanması veya elinden tırnağının kesilmesiyle eksilir. Parmak yaralamasının hükümeti de parmağın diyetinden fazla olmamalıdır¹

Hükümet el ayası gibi bir organ içinse, miktarının can diyetine ulaşmaması gerekir. Çünkü bütün, parçadan azdır. Fazla olursa ve cinayete uğrayan organ, kendisi için belli diyeti bulunan bir organa tabi ise, -meselâ el ayasının parmaklara tabi oluşu gibi- hükümetin bu belirli diyete ulaşmaması şarttır. El ayasının hükümetine ulaşırsa, bir parmak diyetinin ödenmesi câiz olur. Çünkü el ayasının tutma ve kaldırma menfaati, bir parmağın (bu alanda) sağladığı menfaatten daha fazladır. Nitekim çolak elin diyeti, sağlam elin diyetine miktar bakımından ulaşamaz. Ama parmak diyetine ulaşabileceği gibi daha fazla olması da câiz olur. El ayası, yakın olduğu için parmaklara tabidir. Kol, kemiğine tabi değildir. Bu nedenle bilekten kesme durumunda cânîye parmak kesmede lazım olan şey gerekir. El dirsekten kesilirse, yarım diyetle birlikte kol kemiği hükümetini ödemek gerekir.²

El parmaklarının kesilmesi durumunda yarım diyet vardır. Çünkü parmakları kesmekle insanın eşyayı tutma menfaatinin cinsi yok edilmiş olmaktadır. Ki o da diyeti gerekli kılar. Bir eli parmaklarıyla beraber kesme durumunda da yarım diyet ödemek gerekir. Zîra Peygamber (s.a.s.) buyurmuşlar ki:³ “İki el için (bir) diyet, ikisinden biri için yarım diyet vardır.”⁴ Avuç içi parmaklara tabidir. Çünkü eşya parmaklarla tutulur. Eli ve dirsekle bilek arası kemiği yarıdan kesme durumunda yarım diyet ve âdilce takdir edilen bir hükümet ödemek gerekir.⁵

Üzerinde bir parmak bulunan bir el bilekten kesilirse, diyetin onda biri; üzerinde iki parmak varsa, diyetin beşte biri ödenir. Avuç ise şer'an ve hakikaten parmaklara tabidir. Çünkü eşya, parmaklarla tutulur. Bu, İmâm Ebû Hanife'ye göredir. Diğer iki İmâm ise: Avuç ve parmağın diyetleri ayrı ayrı tesbit edilerek daha çok olan tahsil edilir ve az olan da buna dâhil olmuş olur. İki diyeti birleştirmenin ise gerekçesi yoktur. Çünkü avuçla parmak tek organ hükmündedir. İkisinden birini

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 354.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 354.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 357.

⁴ Nesâî, “Kasâme”, 46; Ahmed b. Hanbel, II, 224.

⁵ Şâfiî, *el-Üm*, VI, 72; İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 598; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 314; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 340; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 357.

heder etmek de mümkün değildir. Kesilen elde üç parmak olması hâlinde ise ittifakla parmakların diyeti lâzım gelir ve avuç için bir şey gerekmez. Çünkü değerlenmede parmaklar asıl oldukları gibi çoğunluğa tümün hükmü verildiğinden, avuç onlara tâbi kılınır. Tıpkı tüm parmakların varlığı durumunda olduğu gibi.¹

Beş taneden fazla olan parmaklar için, insanın şerefi nazar-ı itibara alınarak âdilce takdir edilen hükümet ödenir. Çünkü fazla da olsa bu, insanın elinin bir parçasıdır.² Cinayete uğrayan kimsenin kesilen eli eksik parmaklıysa, bu ele karşılık olarak cânînin sağlam ve tam parmaklı eli kesilmez. Bir kimse bir başkasının bir parmağını keser, bu kesme nedeniyle diğer parmak da çürüyüp düşer veya bitişiğindeki parmak felç olursa; çürüyüp düşen veya felç olan parmaklar için cânîye kısas uygulanmaz. Çünkü bunda kasıt tahakkuk etmemiştir. Aksine bunlar için cânînin malından diyet veya hükümet, alınır. Beş parmaktan bir tanesi için kısas uygulanır ve kısas amacıyla yapılan kesme diğer parmaklara da sirayet ederse; bu sirayet ediş kısas olarak vaki olmaz. Aksine, dört parmağa karşı cinayet işleyen cânî, diyetin beşte dördünü ödemekle yükümlü olur. Parmak diplerini yaralama nedeniyle hükümet ödenmez. Bu, parmakların diyetine dahil olur. Bir kimse bir başkasının eline vurur da, adamın eli şişer ve bir kaç gün sonra düşerse; cânîye kısas uygulamak vâcib olur. Tırnaksız adam başkasının sağlam tırnaklarını kökten kırarsa, kendisinin de tırnak kökleri kırılır. Çünkü cânînin tırnak durumu mağdurunkinden aşağı seviyededir. Ama bunun tersi olamaz. Çünkü telef edilen eksik organa karşı tam organa kısas uygulanamaz. Eli eksik parmaklı olan bir kimse başkasının sağlam elini keserse; kendisinin eli kesilir ve parmak diyetini ödemekle yükümlü olur. Sağlam elli bir kimse başkasının eksik parmaklı elini keserse; mağdur isterse onun elini keser, isterse kendi dört parmağının diyetini ondan alır. Parmaksız bir eli kesen adamın eli, kestiği elin misli değilse kesilmez. Parmaksız adam parmakları tam bir eli kestiğinde kendisinin ayası kesilir ve parmak diyetini de öder.³

Dirsekden el ayasına kadar olan kısmın yarısından kesildiği zaman el ayası için yarım diyet oradan yukarısı içinde ehli vukufun tayin edeceği diyet ödenir.⁴

¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 184; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 357.

² Şâfiî, *el-Üm*, VI, 53; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 358.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 358.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 491.

Bir kimsenin parmağı üst mafsaldan kesilir ve bu yüzden parmağın kalan kısmı veya bütün el çolaklaşırsa bunların hiç biri için kısas lâzım gelmez. Üst mafsalsız için diyet, diğerleri için de değer farkı lâzım gelmesi gerekir.¹

Erkek ile kadın arasında yaralamada kısas yoktur. İmâm-ı Şafî'ye göre vardır. Çünkü İmâm-ı Şafî organları da can hükmünde kabul eder. Zira organlar da cana tabidirler. Hanefilere göre organlar, onlarla vücut korunduğu için mal hükmündedirler. Böyle olunca da kıymet farkları nedeniyle, aralarında mevcut olması gereken eşitlik yok olur. Nitekim bu fark, Şâri'in değer takdiriyle kesin olarak belirtilmiş olduğundan nazara alınması mümkündür. Yaralamadaki farklılık ise, böyle değildir. Çünkü onun sabit ölçüsü yoktur. Bu nedenle asla itibar edilmiştir, ölüm de böyle değildir. Çünkü ölümün sebebi olup can çıkmasında farklılık yoktur.²

Müslüman ile gayr-ı müslim arasında organlarda kısas vardır. Çünkü diyette ikisi eşittir. Bir kimse, başkasının kolunu pazının ortasından kırar veya onu ağır yaralar ve yara iyileşirse kendisine kısas lâzım gelmez. Çünkü burda eşitlik mümkün değildir. Çünkü birincisi, kemik kırmaktır. Bunun ise sabit bir ölçüsü yoktur. Derin yaranın iyileşmesi de çok az vâki olduğundan yaralayanın aynı şekilde yaralanması zahiren ölümüne yol açar.³

Hür bir erkeğin tam diyeti, altından bin dinardır. Gümüşten, onbin dirhemdir. Deveden, yalnız yüz devedir. İmâm A'zam'a göre diyet, ancak bu üç mallardan olur. İmâmeyn; Bu üç maldan olmakla beraber, sığırdan ikiyüz sığır ve koyundan ikibin koyun, hüllelerden ikiyüz hülle (yeni ve iyi giyecek) demişlerdir.⁴ Kadının diyeti, cana kıymak (yâni öldürmek) ve candan aşağısında (yaralama ve sakatlamada) erkeğin diyetinin yarısıdır.⁵ Bu, hakkında belirli bir diyet bulunan konulardadır. Ama hakkında bilirkişinin tayin edeceği bir cezâ gereken konularda ise; bir görüşe göre diyeti belli olan suçlardaki gibi uygulanır, (kadına erkeğin yarısı); diğer bir görüşe göre ise erkekle kadın eşit tutulur.⁶

¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 185.

² Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 136; Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 166; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, VI, 112; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 553-554.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 166.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 471.

⁵ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 106; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 573.

⁶ İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 574.

Şayet bir kimse, eli ve parmakları, pazının yarısıyla birlikte keserse parmaklar ve el için diyetin yarısı, fazlalık için de değer farkı lâzım gelir. Bu, Ebû Yûsuf'dan yapılan bir rivayettir, Ebû Yûsuf'dan ayrıca şunu da söylediği rivayet olunmuştur: El ve ayağın parmaklar dışında olan kısmı, omuz ve uyluğa kadar parmaklara tabidirler. İmâm Ebû Hanife ile İmâm Muhammed de diyorlar ki: El iş gören bir organdır. İş de kolla değil, avuç ve parmaklarla görülür. Bunun için, tazminat konusunda kol avuç ve parmaklara tâbi kılınamaz. Kolun avuca da tâbi olması imkânsızdır. Çünkü avucun kendisi parmaklara tâbi olduğu için tabiin tabii olamaz.¹

Vücutta çift olan ve ortopedik engelin kapsamına giren el veya ayağın diyeti: Bunların çifti için tam diyet, birisi için yarım diyet, onar tâne olanlar yani ellerin ve ayakların parmakların her birisi için onda bir diyet icabeder.² Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.): “İki el için (bir) diyet, ikisinden biri için yarım diyet vardır.”³ ve “Her bir parmak için on deve vardır”⁴ buyurmuştur.

İki mafsalı bulunan parmaklar da, her bir mafsal için tam diyetin onda birinin yarısı vardır ve üç mafsalı bulunan parmaklarda da, her bir mafsal için tam diyetin onda birinin üçte biri vardır.⁵

Öldürmede ortopedik engelli birisine karşılık sağlam birisinin; sağlam birisine karşılık da ortopedik engelli birisinin kısas edilir. Uzuvlara karşı işlenen müessir fiillerde denkliğin sağlanması mümkün olan her yerde kısâs uygulanır. Denklik olmadığı için ortopedik engeli olan uzva karşılık sağlam bir uzuv kısas edilmez. Sağlam uzva karşılık ortopedik engeli olan uzva gelince; sağlam uzva sahip mağdur ortopedik engeli olan uzva kısas uygulatma veya diyet almada muhayerdir. Birden fazla kişi bir kişinin organlarına karşı müessir fiil işlediği zaman Hanefiler bunlara kısas uygulanmayacağı, diğerleri bunların her birine kısas uygulanacağı görüşündedir. Bir kişi, bir kişinin veya birden fazla kişinini organlarına karşı müessir fiilde bulursa her biri için kısas tatbik edilir. Organlardaki menfaatin cinsini yok edilmesinde tam diyet gerekir.

¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 184.

² Tûrî, *Tekmiletü'l- Bahrü'r-râik*, VIII, 378; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 575; Bilmen, *Kamus*, III, 49.

³ Nesâî, “Kasâme”, 46; Ahmed b. Hanbel, II, 224.

⁴ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 20; İbn Mâce, “Diyât”, 18.

⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 181; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 483; İbn Âbidînzâde, *Tekmiletü Reddi'l-muhtâr*, VI, 578.

4.2. Hadd

Had, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktarı ve keyfiyeti Şâri tarafından kesin olarak tespit edilen cezalardır.¹ Bu cezaların uygulanması suçlu için ceza, diğer insanlar için bir uyarma vesilesidir.² Ayrıca Allah Teâlâ'nın hakkı olarak tayin ve takdir edilmiş vacip bir ceza olması³ bu cezanın önemine ve hâkim önünde sabit olduktan sonra şefeât, af, sulhun geçerli olmadığına işaret eder.⁴ Hadd kapsamına giren suçlar şunlardır:

4.2.1. Zinâ

Zinâ sözlükte aralarında evlilik bağı olmayan kişiler arasındaki cinsel ilişki şeklinde tarif edilmiştir.⁵ İslâm hukukunda ise Hanefî fâkihleri zinânın tarifinde ihtilaf etmişlerdir.

Ebû Hanife'ye göre kadın veya erkeğe arka taraftan temas zinâ sayılmaz. Çünkü fıkhîta ön taraftan vâki münasebete zinâ, arka taraftan vâki olana ise livâta (homoseksüellik) denmiştir. Ayrıca zinâda nesillerin karışması kaybı söz konusu iken, livâtada böyle bir durum söz konusu değildir.⁶

Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre yasak olan cinsi birleşmenin kadın veya erkeğin ön veya ardından olması hüküm bakımından aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ Lut kavminden bahsederken livâtayı da fuhuş olarak anmıştır.⁷ Şöyle ki: “Gerçekten siz, daha önce hiçbir milletin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz”⁸, “Çünkü siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz”⁹ buyurmuştur.

Bir erkeğin yaptığı fiilin zinâ olduğuna karar verilmesi ve buna göre ceza verilmesi için bir takım şartlar gerekir. Bunlardan bedensel engelle ilgili olanları şunlardır:

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 36; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 33; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 3; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 343; Bilmen, *Kamus*, III, 187; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 12; Bardakoğlu, “Had”, *DİA*, XIV, 547.

² Bilmen, *Kamus*, III, 187; Şafak, *Mezheple Arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, s. 137.

³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 12.

⁴ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 344; Bilmen, *Kamus*, III, 187; Akşit, *İslam Ceza Hukukunda İnsanî Esaslar*, s. 47.

⁵ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, II, 1675.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 34.

⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 34; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 352; Bilmen, *Kamus*, III, 209.

⁸ Ankebut, 29/28 (إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ).

⁹ Araf, 7/81 (إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ).

1. Mülk ve nikâh şüphesi bulunmamalıdır.
2. Mülk ve nikâh karışıklığı bulunmamalıdır.
3. Mülk ve nikâh karışıklığı şüphesi bulunmamalıdır.¹

Zinânın cezası şu şekildedir:

1. Muhsan olmayan zâninin ve zâniyenin cezası: Evli ancak eşiyle bir araya gelmemiş hür bir kimseyle, hür bekârların zinâ cezaları celd (sopa veya kırbaçla yüz kere vurmak) dir.² Kölelere ise bu cezanın yarısı tatbik edilir. Vurma, kırbaçla, orta halde, kuru, demirsiz, düğümsüz ve meyvesiz olmalı ve yüz, baş ve ferc dışındaki yerlere vurulur. Hamile kadınlara doğumdan sonra had uygulanır.³

2. Muhsan olan zâninin ve zâniyenin cezası: Müçtehitlerin çoğuna göre recm (taşlanarak öldürme)dir.⁴ Bu cezada Mutezile ve Hâriciye hariç bütün müçtehitler ittifak etmişlerdir.⁵ Evli zâniye recm uygulandığına dair hadisler vardır.⁶ Mesela Hz. Muhammed (s.a.s.) Maiz isimli bir şahısla, Beni Gamid'den bir kadını recm ettirmiştir.⁷

Ebû Hanife'ye göre muhsan olan bir kimsede âkil, bulûğ, hürriyet, İslâm, sahih evlilik içinde birleşme vasıfları bulunması gerekir. Bu vasıfların her iki tarafta bulunmasından sonra gayri meşru ilişki bulunursa recm cezası uygulanır.⁸ Ebû Yûsuf'a göre bu şartlar içinde İslâm şart değildir. Bir zımî veya zımîye de muhsan olarak recm cezasına tâbi olabilir.⁹

Zinâda bedensel engelin etkisi hem cezasının sabit olmasında hem de cezanın uygulanmasında vardır.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 34; Bilmen, *Kamus*, III, 204; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 182.

² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 107; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 36; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 33; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 84-85; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 11; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 13; Bilmen, *Kamus*, III, 202; Şafâk, *Mezheple Arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, s. 144-146; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 182, 183.

³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 85; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 448.

⁴ Bilmen, *Kamus*, III, 201-202.

⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 107; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 36; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 33; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 11; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 10; Şafâk, *Mezheple Arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, s. 144-146, Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 182, 183.

⁶ Buhârî, "Hudûd", 30; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 24; İbn Mâce, "Hudûd", 7; Ahmed b. Hanbel, IV, 115.

⁷ Müslim, "Hudûd", 27; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 24; Ahmed b. Hanbel, III, 321.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 37; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 16; Bilmen, *Kamus*, III, 200; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 183.

⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 38.

4.2.1.1. Görme Engeli

Görme engelinin zinâda tesiri vardır. Görme engelli birisi, zinâ yaptığını ikrâr ederse ona had tatbik edilir.¹ Fakat şâhitlerin şehâdetleriyle görme engelliye had vurulmaz.² Görme engeli zinâda şüpheye sebep olur. Yukarıda geçtiği üzere bir kişiye zinâ haddi verilmesi için bir takım şartlar gerekir. Mülk ve nikâh şüphesi bulunduğu Rasûlullah (s.a.s.)'in “*hadleri şüpheler sebebiyle kaldırıңыз*”³ hadisi gereğince had vacip olmaz.

Zinâdan dolayı had icra edilebilmesi için gayrı meşru mukarenetin mülk şüphesinden, ıstibaha mahal olan yerlerde ıstibah şüphesinden hali bulunması şarttır. Bir görme engelli, evlendiği bir kadını yatağına davet ettiği halde; “işte kendisiyle evlendiğin kadın benim” diyerek bu davete icabet eden başka bir kadınla birlikte olsa bu görme engelli hakkında had icap etmez.⁴ Çünkü kadının verdiği habere dayanıp güvenmiştir ki, bu da onun için bir delildir.⁵

Gayrı meşru mukarenetteki şüphenin bir delile dayanması şarttır. Delile dayanmayan şüphelere itibar olunmaz.⁶ Gören birisi yatağında (zevcesinden) başka bir kadın bulup onunla temas ederse, kendisine had tatbik edilir. Çünkü görme engelli zevcesini, sesinden, hareketinden, konuşmasından veya ona dokunmayla tanıyabilir. Bunu araştırmazsa mâzur sayılmaz. Görme engelli kocada böyledir. Görme engelli erkek seslenir, kadında cevap verir fakat “ben falan kadını” demezse, âmâyâ had tatbik edilir. Çünkü sormakla ve başka usullerle o kadının kim olduğunu açığa çıkarması mümkündür.⁷ Bu gibi zanlar, şüpheler birer delile istinad etmediği cihetle ademe mülhak bulunur.⁸

Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Hanbelîlerde bir görüşe göre her iki halde de o şahsa had uygulanır. Çünkü zanna dayanarak hemen vat'a yönelmesi câiz olmaz.

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 5; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 144.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 5.

³ İbn Mâce, “Hudûd”, 5.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 37; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 102; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 15; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 151; Bilmen, *Kamus*, III, 204.

⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 102; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 91; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 151.

⁶ Bilmen, *Kamus*, III, 204.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 57, 58; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 102; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 91; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 15; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 151; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 25; Bilmen, *Kamus*, III, 204.

⁸ Bilmen, *Kamus*, III, 204.

Kendisine vacip olan, o kadının kendi zevcesi olup olmadığını iyice bilinceye kadar beklemektir. Burada kadının adamın yatağında bulunması dışında herhangi bir şüphe yoktur. Bu da haddi düşüren bir şüphe derecesinde değildir.¹

Hanefîlerden Züfer, Malikî, Şafîî, ve Hanbelîlerde diğer bir görüşe göre bu iki durumda da had tatbik edilmez. Çünkü sanıklar lehine şüphe vardır.²

İmâm Muhammed'e göre ise görme engelli olan koca karısına ismiyle "ey falan" diye çağırır da bir kadın "ben karın falanım diyerek" icabet ederse ve adam onu vat' edecek olursa kendisine had uygulanmaz. Çünkü görme engelli kişi onun kendi zevcesi olduğunu ancak bu yolla bilebilmektedir, dolayısıyla böyle bir durumda mazurdur. Kadının bu şekilde haber vermesi şer'i bir delil sayılacağı için kendisine zinâ haddi vurulamaz. Ancak kadın fiiliyle veya ismini söylemeksizin yalnız "evet" lafzıyla icabet ederse, kendisine zinâ haddi vurulur.³ Ama kadın "ben falanım" demeksizin icabet eder de vat' edecek olursa o şahsa had tatbik edilir. Zira bu cevaptan daha fazlasını talep edip kanaat sahibi olma imkânı bulunduğundan bu haddi düşürücü bir şüphe yerine geçmez.⁴

Böyle bir durumda Hanefî âlimlerinin genelde âmâyâ had uygulanır demelerinin sebebi Müslümanlar arasında fesadın yayılmasına vesile olacak kapıları kapatmak istemelerindedir.⁵

Görme engelinin zinadaki diğer bir etkisi de zinâyâ şahitliktir. Hanefîlere göre a'mâ kimsenin zinâ üzerine şahitliği kabul edilemez. Çünkü a'mâ göremediği için zinâ eden erkekle kadını birbirinden ayırt edemez ve onların tanıklığına itibar edilmez. Hadlerdeyse tahkik ve kesin bilginin bulunması zorunludur.⁶ Kendileri a'mâ

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 57; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 37; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 101; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 56; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 34.

² İbn Abdilber, *el-Kâfî*, I, 524; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 268; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 57; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 55, 56; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebir*, X, 182; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 91; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 258; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, IX, 70; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, IV, 145; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 316; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 94; Bilmen, *Kamus*, III, 204.

³ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 25.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 57; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 101, 102; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 258; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 34.

⁵ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 93.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 51; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 74.

oldukları halde birisi hakkında zinâ yaptı diye şehâdet ederlerse onlara kazf haddi vurulur çünkü onlar zinâyâ şehâdete ehil değildirler.¹

Malikîlere göre a‘mâ da olsa Müslüman bir kimsenin sadece sözlerle şahitliği kabul edilir. Bu sözleri görme engelli olmazdan önce veya görme engelli olduktan sonra yüklenmiş olması bu hükmü değiştirmez. Çünkü o bu sözleri kulağıyla, aynı şekilde hissiyle zapt etmiştir. Nitekim zinâ yapan erkekle kadını da hisseder.² Şafîiler ve Hanbelîlere göre a‘mâ, zinâ olayını, a‘mâ olmadan önce görmüş fakat aniden gözlerini kaybetmiş ise şahitliği kabul edilmez.³

Görme engellinin sese binaen mukarenette bulunması halinde had uygulanmalı ve uygulanmamalı şeklinde iki görüş vardır. Bunlardan had uygulanmamalı görüşü yani Hanefîlerin dışındakilerin görüşü daha isabetlidir. Çünkü her ne kadar görme engelli, hanımını duyma, dokunma, koklama ve başka yollarla tespit edebilirse de şüpheden hali olamaz. Aynı şekilde görme engelli zinâyı da aynı yollarla anlayabilir ama bu zan ve şüpheden uzak değildir. Zan ve şüphe durumunda had de şahitlik de görme engelliden düşer.

3.2.1.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin zinâda bir tesiri yoktur. İşitme engelliler, diğer sağlam insanlar gibidir.

4.2.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin zinâda tesiri vardır. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir:

Hanefîlere göre zinâ haddi uygulanabilmesi için ikrârda zinâ lafzı açık olmalıdır. Konuşma engellinin işareti ve yazısı açık değildir, ihtimal içerir. İkrâr muhtemel olunca da delil olarak kabul edilemez. Şâhitler konuşma engellinin zinâ yaptığına şahitlik yapsalar bu da kabul edilmez. Çünkü dilsiz konuşabilse belki suçlu bertaraf edecek bir şey söyleyecektir. Dolayısıyla şüphe bulunmaktadır.⁴ Konuşma

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 51; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 107; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, II, 356.

² Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 167; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 74.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 336, 337; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 74.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 99; Dâmâd, *Mecma'u-l-enhur*, IV, 473.

engelliye zinâ isnadında şüphe oluştuğundan mutlak suretle konuşma engelliye had vurulmaz.¹ Yani zinânın sübutu gerek konuşma engellinin kendi işareti veya yazı ile ikrâr yoluyla olsun gerekse şahitlerin şehâdeti ile olsun had vurulmaz.² Konuşma engellinin zinâ ettiğini söyleyene de iftira cezası verilmez. Çünkü konuşabilse belki onu doğrulayacaktır. Bu durumda şüphe oluşmuştur, şüphe olduğunda da had cezası uygulanmaz.³ Malikîlere, Şafîilere ve Hanbelîlere göre konuşma engellinin işareti konuşanın sarîh ifadesi yerindedir ve konuşma engelli işaretiyle zinâ haddinden sorumlu olur.⁴

Konuşma engelli bir kadın konuşma engelli bir erkekle, konuşma engelli bir erkek de konuşma engelli bir kadınla zinâ yaptığını yazarak veya işaret ile ikrâr etse had tatbik edilmez. Bunun üzerine şehâdet de kabul edilmez. Çünkü şüphe vardır.⁵

Konuşma engelli üzerine ikrârın sahih olmaması kendisinden haddi düşürecek bir şeyin meydana gelmesi câiz olduğu içindir. Yani konuşma engelli olan kadın veya konuşma engelli olan erkeğin dilsiz olmadıkları takdirde haddi düşürecek bir şey söylemeleri ihtimali vardır.⁶

Haddi gerektiren zinâ için zinâ edenin nâtık (konuşan) bir şahıs olması şartı koşulmuştur. Konuşma engeli bu şartın sağlanmasında etkilidir. Konuşma engelliye gerek kendi işareti veya yazısı ile ikrâr yoluyla olsun gerekse şahitlerin şehâdeti ile olsun had vurulmaz. Çünkü zinâ isnadında şüphe oluşmuştur, şüphe olduğunda da had cezası uygulanmaz.

4.2.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin sadece zinâ cezasını uygulamada etkisi vardır. Ölüm cezalarında (kısasda) hafifletme ve erteleme yoktur.⁷ Ama haddlerde hafifletme ve erteleme yapılabilir. Cezanın hafifletilmesi veya ertelenmesi gereken bir durumda mutad ceza uygulanır da suçlu bu yüzden ölürse devlet o kişinin diyetini öder. Çünkü

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 98; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 143; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 5, 9; Bilmen, *Kamus*, III, 205.

² Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 98; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 5.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 118.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 99; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 150, VI, 99; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 99; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 86; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, II, 425; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, IV, 131.

⁵ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, II, 143.

⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 84; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 9.

⁷ Çeker, "Fıkıhta Hasta", *SÜİFD*, sy. 7, s. 61-62.

ceza uygulanmasında had aşılmış ve suçluya hak etmediği ceza verilmiştir.¹ Bu konuda delil olarak şu rivayetler verilmiştir.

Hz. Ali hutbesi esnasında şunları söyler: “*Ey cemeat, kölelerinize muhsan olsun, olmasınlar haddi uygulayın. Çünkü Resulullah (s.a.s.)’in bir cariyesi zinâ etti de, ona dayak vurmamı bana emretti. Bir de baktık ki yeni nifas (luhusa) olmuş. Ben ona dayak vurursam öldürürüm, diye korktum ve durumu Rasûlullah’a anlattım. Bunun üzerine “iyi ettin” buyurdu. Rivayetlerin birinde, “iyileşinceye kadar onu bırak, sonra cezasını ver” kaydı vardır.*”²

Sa’d b. Ubâde (ö.13/635) anlatıyor: “Evlerimiz arasında (mahallemizde) kusurlu ve son derece zayıf bir adam vardı. Bir seferinde evlerden birisindeki cariyelerden biriyle kötü vaziyette yakalandı. Bunun üzerine (babam) Sa’d b. Ubâde durumu Rasûlullah (s.a.s.)’a arzetti. Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Ona yüz sopa vurun*” buyurdu, Ya Rasûlallah, adam sopaya dayanamayacak kadar aşırı zayıftır, ona yüz sopa vursaydık ölecekti, dediler, bu söz üzerine Rasûlullah (s.a.s.): “*Ohalde onun için yüz salkımlı bir hurma dalını alınız ve o dal ile bir defa vurunuz*” buyurdu.³

Zira Eyûb Peygamber, ile ilgili ayette⁴ hanımına rivayete göre yüz sopa vuracağına yemin ediyor. Allah Teâlâ da yüz ekin sapını bir araya getirip bir kere vurmasını emrediyor. Bu sembolik ceza yöntemi, şer’î ceza ve yeminlerde “Eyyüb ruhsatı” adıyla yer almıştır.⁵

Hasta, rahatsız bir kimseye had gerekince, ceza recm olunca uygulanır. Ceza celd (sopa) ise bu kişi iyileşecekse tehir edilir. İyileşmesinden ümit kesilmişse ceza uygulanır. Bu kişi çok zayıf, eli kesik veya tedavisi olmayan bir hastalığı olan kişi olabilir. Bu şahsa ceza yüz sopa şeklinde değil de yüz salkımlı bir hurma dalı ile bir kere vurulur.⁶

¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII, 283, vd.; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 206, vd.; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, I, 763, vd.; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 62, 63.

² Müslim, “Hudûd”, 34; Tirmizî, “Hudûd”, 13; Ahmed b. Hanbel, I, 135.

³ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 35; İbn Mâce, “Hudûd”, 18; Ahmed b. Hanbel, V, 222.

⁴ “*Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyub’u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah’a yönelirdi*” (Sa’d, 38/44).

⁵ Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 473.

⁶ İbn Kudâme el- Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XI, 263; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, III, 348; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 12; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 154; Çeker, “Fıkıhta Hasta”, *SÜİFD*, sy.7, s. 61-62.

Yukarıdaki rivayetlere binaen yüz sopaya dayanamayacak ortopedik bir engelliye aynı usul ile hafifletme veya iyi olacak gibiyse erteleme yapılabilir. Çünkü cezanın yerine getirilmesinde ölüm ve helak etme durumu olmamalıdır. İslâm hukukunda suçluya ceza uygulanırken dahi işkence ve kötü muamele etmek söz konusu değildir.¹

4.2.2. İffet Üzerine İftira (Kazf)

Kazf, cezaî sorumluluğa sahip birisinin ihsan vasfına sahip bir kadına veya erkeğe hakaret ve yerme maksadıyla zinâ isnad etmektir.² Hanefilerde kazf iki türlü olur, ya açıkça zinâ isnat ederek, ya da zinâ yerine geçecek nesebi nefyetmek şeklinde olur.³ Kâzife had uygulanabilmesi için bir takım şartlar gereklidir, bunlar:

1. İffete iftira atanın (kâzifin) âkil, bâliğ, muhtar (kendi iradesiyle hareket eden kimse) olması gerekir. Ayrıca kâzifin isnad ettiği şeyi dört şahitle ispat edememiş olması şarttır.⁴

2. Kendisine zinâ isnadı yapılan şahsın (makzufun) bilinen birisi, nâtik⁵ ve muhsan olması gerekir.⁶ Kâzifte muhsan olmanın şartı: Âkil, bulûğ, hürriyet, İslâm, iffet (zinâdan korunmuş olmak) vasıflarını bir arada bulundurmandır.⁷ Kâzifin furuundan olmaması gerekir. Mesela, kendine zinâ iftirasında bulunan dedeye, babaya had uygulanmaz.⁸ Makzufun erkeklik organının kesik (mecbub) olmaması, hem kadın hem de erkek organının (hünsai müşkil) bulunmaması, makzûfenin cinsel

¹ Aydın, *İslâm ve Modern Hukukta İşkence*, s. 240.

² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 316; Bilmen, *Kamus*, III, 229; Şafak, *Mezheple Arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, s. 146; Gökmenoğlu, *İslâm'da Şahsiyet Hakları*, s.132.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 119; Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 41; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 320.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 119; Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 40; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 317; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 45; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 77-78; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 181, 182.

⁵ Nâtik: İnsanı insan yapan düşünme ve düşüncesine ifade edebilme özelliğidir (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 362).

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 118; Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 40; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 93; Bilmen, *Kamus*, III, 232; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 78.

⁷ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 40; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 93; Bilmen, *Kamus*, III, 231; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 78.

⁸ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 42.

organında cinsel ilişkiyi engelleyen bir et parçasının (retka) bulunmaması, cinsel organında bir ur veya kemik (karna) bulunmaması şarttır.¹

3. Kazifte aranan şartlar: Kazf sarîh bir lafızla,² yazı ile değil dil ile,³ makzûfdan suduru tasavvur edilebilecek,⁴ itham, zinâ veya nesep ile ilgili⁵ ve şarta veya zamana bağlı olmamalıdır.⁶

Kazfın cezası: Seksen celde (sopa) vurmaktır ve suçu işleyenlerin şahitliğinin ebediyen kabul olmamasıdır.⁷ Ebû Hanîfe'ye göre tevbe kâzifin şahitliğini sağlayamaz; ancak fasıklık sıfatını ortadan kaldırır.⁸

Bedensel engel kazf suçunun sabit olmasında ve kazf cezasının uygulanmasında etkilidir.

4.2.2.1. Görme Engeli

Görme engelinin kazfde pek tesiri yoktur. Görme engelinin kazfdeki tesiri görme engellinin zinâ yapıldığını görememesi cihetiyledir. Bu konuda fakihlerin görüşü şöyledir:

Hanefilere göre kazfde her iki taraf (kâzif, makzûf) da görme engelli olabilir. Görme engelli, duyma yoluyla zinâ yapıldığını bilebilir.⁹ Fakat İmâm Malik'e ve Yahya el-Ensârî'ye göre kazf, ya rü'yete müstenid olmalı veya hamli inkâr suretiyle bulunmalıdır. Şafiî mezhebine göre de kâzifin gören veya görme engelli olması arasında fark yoktur.¹⁰

Görme engelli zinâ yapıldığını duyma, hissetme ile farkına varabilir. Fakat bu şüpheden hali değildir. Şühheli durumlarda ise hadler düşürülür. Böyle olunca da İmâm Malik'in görüşü tercihe daha uygun olur.

4.2.2.2. İşitme Engeli

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 45; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 46.

² Bilmen, *Kamus*, III, 233; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 80.

³ Bilmen, *Kamus*, III, 234.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 45.

⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 183.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 46; Bilmen, *Kamus*, III, 237; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 80.

⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 45; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 112; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 93; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 56; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 491; Bilmen, *Kamus*, III, 229; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 70; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 184.

⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 184.

⁹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 483.

¹⁰ Bilmen, *Kamus*, II, 334.

İşitme engelinin kazfde tesiri vardır. Kazf suçunun oluşması için kendisine kazf yapılanın bunu işitmesi gerekir. İşitme engeli buna manidir. İşitme engelli kendisine kazf yapıldığını işaret, dudak okuma veya yazı ile anlarsa kazf cezasının uygulanmasını isteyebilir.

4.2.2.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin kazifde tesiri vardır. Kazf cezasının uygulanması için makzûfda konuşabilme şartı aranmıştır. Konuşma engeli bu şartın sağlanmasında etkilidir. Fakihlerin bu konudaki görüşleri şöyledir: Hanefilere göre konuşma engellinin zinâ isnâdında bulunması ve liân yapması sahih olmaz. Kendisine kazf haddi de uygulanmaz. Çünkü onun işareti anlaşılır değildir. İşaretinde şek ve şüphe vardır. Hadler ise, şüphelerle bertaraf edilirler.¹

Malikî,² Şâfiî³ ve Hanbelîlere⁴ göre konuşma engellinin anlaşılır işareti veya bilinir bir yazısı varsa ve iffetli bir Müslüman erkek ya da kadına işaret yahut yazısıyla zinâ isnadında bulunur ve bu anlaşılır ise; kendisine iftira haddi uygulamak gerekir. Aynı şekilde konuşma engellinin liânı da sahih olur. Bu ayet-i Kerime'nin zahirine daha yakın olan bir kavildir.⁵ Çünkü yazı ve işaretle başkasına zinâ isnadında bulunan konuşma engellinin bu yaptıkları başkaları tarafından anlaşılırsa; iffetli bir kimseye iftira etmiş, ona utanç lekesi sürmüştür.⁶

İmâm Buhari, Sahih'inde fikhî görüşlerini açıklarken bu konuda şunları söyler: Konuşma engellinin karısına yazıyla, işaretle veya anlaşılır bir îmayla yaptığı kazf geçerlidir. O konuşan gibidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) farzlarda işareti kabul etmiştir. Bunu bazı Hicaz ve ilim ehli söylemiştir. İşaretin geçerli olduğunun delili: Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. “Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile

¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 23; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 10; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 473; Dâmâd, *Mecma'u-l-ehur*, IV, 473; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 486; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 224; Bilmen, *Kamus*, III, 232.

² Harâşî, *Şerhu muhtasarı Halil*, IV, 130; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II, 665; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 464.

³ Şâfiî, *el-Üm*, V, 286-287; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 23; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 124; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 376; Zekerîya el-Ensârî, *Esna'l-metâlib*, III, 384; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 224.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 44; İbn Müflih, *Furû'*, V, 391; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V, 392.

⁵ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 224.

⁶ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 224.

nasıl konuşuruz? Allah'ın müstakbel elçisi olan çocuk, O'nun verdiği konuşma kabiliyeti ile dile geldi”¹ ayetidir.

Konuşma engelliye kazf haddi uygulanmasında Hanefilerin görüşü tercihe uygundur. Çünkü konuşma engelli her ne kadar işaret veya yazı ile kazfde bulunabilirse de hadlerde açık ifade şarttır. Konuşma engellinin yazısı ve işareti herkes tarafından anlaşılmayabilir. Bu yüzden iftira eden bir konuşma engelliye had uygulanmaz. Ona kazfedilse, kazifte bulunana had cezası verilmez. Çünkü dava açması şarttır. Davalarda ise konuşma engellinin işaretinde veya yazılı ifadesinde töhmet ve ihtimal vardır. İhtimal ve şüphelerde had kalkar.

4.2.2.4. Ortopedik Engel

Kazfde ortopedik engelin tesiri pek yoktur. Ortopedik engelli diğer sağlıklı insanlar gibidir. Sadece ortopedik engel kazf cezası uygulanmasında etkili olabilir. Zinâ cezasının uygulanmasında geçtiği gibi ortopedik engelli kazf cezasına dayanamayacak durumda olursa ceza iyileşeceği zamana kadar ertelenir veya iyi olacağından ümit kesilmişse ilgili hadise binaen seksen sopa yerine seksen dallı bir hurma ile vurularak ceza yerine getirilir.

4.2.3. Sarhoşluk (Sükr)

Sükr; içki ve benzeri maddelerin alınması sebebiyle, ayıldıktan sonra yaptıklarını hatırlamayacak şekilde aklî dengenin kaybolması durumudur.² Bu durumda bulunan kişiye sarhoş denir.

Ebû Hanife'ye göre sarhoş; erkeği kadından, yeri gökten ayıramayacak durumda ve hiçbir şeyi anlamayacak, kavrayamayacak durumda olan kimsedir. Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e göre sarhoş; çoğu sözü saçma olan, abuk sabuk konuşan, elbisesini ve ayakkabılarını başkasınınkilerden ayırt edemeyen kişidir.³

¹ Meryem, 19/29 (فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ).

² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 396.

³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 98; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 239; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 504; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 149-150; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 400.

Sarhoşa had uygulanabilmesi için sarhoşun âkil, bâliğ, nâlık, Müslüman olması gerekir. Ayrıca sarhoş daru'l-âdilde içki kullanmış olmalı ve içtiği maddelerinin de haram olduğunu bilmelidir.¹

Ebû Hanife'ye ve Ebû Yûsuf'a göre zamanaşımı (sarhoşluk halinin zail olması) bulunmamalı, İmâm Muhammed zamanaşımı bu husustaki ikrâr ve itirafın sıhhatine mani olamaz. Ebû Hanife'ye göre içkinin ağızdan alınması gerekir.²

Sarhoşluğun (sükrin) cezası şu şekildedir:

1. Afyon, esrar gibi sarhoş eden katı maddelerin kullanılması akli izale etmesi ve vücuda verdiği zarardan dolayı haramdır. Fukahânın çoğu, bu maddelerin kullanılmasında had gerekmez, tâzir uygulanır, şeklinde fetva vermiştir.³ Ayrıca Fukahâ bu tür uyuşturucu maddelerinin tedavi için az miktarda kullanılmasına da cevaz vermiştir.⁴

2. Sıvı halde olan müskirata gelince, bunlardan hamr sarhoş etsin veya etmesin azı da çoğu da haramdır ve içene had uygulanması gerekir. Hamr dışındaki sıvı müskirat ise sarhoş etmedikçe içene had uygulanmaz.⁵

Hamr ve sarhoş eden diğer müskiratin cezası Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında belirlenmemiştir. Ancak yapılan tatbikatları gösteren hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.s.) bu suçu işleyenlere kırk sopa civarında ceza vermiştir. Hz. Ebû Bekr de aynı miktar cezayı uygulamıştır.⁶ Hz. Ömer ise hilâfeti zamanında sahabeyle istişare ederek Kur'an ve sünnetteki haddlerin en aşağısının (kazf haddi) seksen kırbaç olduğunu, sarhoşun da namusa satacağını düşünerek hür için seksen, köle için kırk kırbaç olarak tatbik etmiştir.⁷

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 39, 40; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 150.

² Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 40; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 501.

³ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, III, 239; Bilmen, *Kamus*, III, 251; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 166.

⁴ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 504.

⁵ Bilmen, *Kamus*, III, 251.

⁶ Buhârî, "Hudûd", 2; Müslim, "Hudûd", 37; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 36; Ahmed b. Hanbel, I, 140, 144, 322.

⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 97; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 310; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 323; Bilmen, *Kamus*, III, 253; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 186.

Hız. Ali de; “Bir kişi hamr içerse sarhoş olur. Sarhoş olunca saçmalar, samalayınca iftira eder. İftira edenin had cezası da seksen sopadır” şeklinde görüşünü açıklamıştır.¹ Bedensel engellerin hepsi sükr cezasında etkilidir.

4.2.3.1. Görme Engeli

Görme engelinin skrde pek tesiri yoktur. Görme engelli bilerek içki içerse had uygulanır.² Hanefi,³ Malikı,⁴ řafii⁵ ve Hanbeli⁶ fukahâsının çoğuna göre a‘mâ itiğı şeyin hamr olduğunu bilmeden, süt, su, bal vs. zannederek içerse ona içki ieme cezası verilmez. nk görme engelli olduğundan mazurdur. Tıpkı yabancı bir kadınla kendi hanımı diye beraber olması gibi. şafiiiler içki olduğunu bilmeden içtiğini söyleyen görme engelliye had vurulmaması için görme engellinin içki olduğunu bilmediğine dair yemin etmesi şartını koymuşlardır.⁷ Malikililer de a‘mâ ancak güvenilir birisi olması halinde sözüne itibar edilir görüşündedir.⁸

Hanefi kaynaklarından Bahru’r-raik’te; “a‘mâya da had uygulanır. Faraza “ben onu süt zannettim” veya “ben onun içki olup olmadığını bilmiyordum” dese, bu sözü kabul edilmez. nk içkiyi, köpüğünden ve kokusundan ayırt etmesi mümkündür” denilmektedir.⁹

İçki, diğer meşubatlardan renk, tat, koku ve sükr verme özellikleri bakımından farklıdır. Her ne kadar görmenin içkiyi tanımada faydası varsa da, renginin dışında tadı, kokusu ve diğer ayırt edici özellikleriyle görme engelliler de normal meşubatla içkiyi ayırt edebilirler. Ancak Hız. Peygamber (s.a.s.)’in konuyla ilgili hadisi sebebiyle şphe olduğu vakit had uygulanmaz.

4.2.3.2. İşitme Engeli

¹ Müslim, “Hudd” 38; Eb Dâvd, “Hudd”, 36.

² İbn Nüceym, *el-Bahr’r-râ’ik*, V, 28; *el-Fetâva’l-Hindiyye*, II, 159.

³ *el-Fetâva’l-Hindiyye*, II, 159; İbn Âbidin, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, IV, 37.

⁴ Harâşi, *şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 108; Abderi, *et-Tâc ve’l-iklil*, VI, 317.

⁵ şirbini, *Muğni’l-muhtâc*, IV, 188.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 138; Heytemi, *Tuhfetul-muhtâc*, IX, 189.

⁷ Heytemi, *Tuhfetul-muhtâc*, IX, 189; şirbini, *Muğni’l-muhtâc*, IV, 187; Kalyb, *Haşiyyet’l-Kalyb*, IV, 204.

⁸ Harâşi, *şerhu Muhtasarı Halil*, VIII, 108; Derdir, *eş-şerhu’l-kebir*, IV, 352.

⁹ İbn Nüceym, *el-Bahr’r-râ’ik*, V, 28; *el-Fetâva’l-Hindiyye*, II, 159.

İşitme engelinin sarhoşlukta ve cezasında bir tesiri yoktur. İşitme engelli, duyan insanlardan farklı değildir.

4.2.3.3. *Konuşma Engeli*

Konuşma engelinin içki içme cezasının uygulanmasında tesiri vardır. İçki içene had uygulanması için içki içenin konuşabilmesi şartı aranmaktadır. Konuşma engeli bu şartın bulunmamasına sebep olur. Gerek konuşma engelinin içki içtiğine şahitler şehâdet etsin, gerekse kendisinin bilinen işaretiyle, yazısıyla sabit olsun kendisine had vurulmaz. Çünkü dilsiz konuşabilseydi içki içme konusunda kendisine had uygulanmasına mani olacak bazı ifadelerde bulunabilirdi. Mesela zorla veya boğazına duran lokmayı geçirmek için içmiş olduğunu haber verebilir.¹ Konuşma engelli konuşmadığı için şüphe oluşacaktır. Konuşma engelliye şüpheden dolayı da had vurulmaz.

4.2.3.4. *Ortopedik Engel*

Ortopedik engelin sarhoşlukta pek tesiri yoktur. Ortopedik engelli diğer sağlam insanlar gibidir. Ortopedik engellerden bazıları sadece sükr haddinin uygulanmasında etkili olabilir. Diğer hadlerin uygulanmasında olduğu gibi cezaya dayanamayacak durumda olan sarhoş ortopedik engelliye verilecek ceza, ortopedik engelin iyi olacağı zamana kadar ertelenir veya iyi olacağından ümit kesilmişse ilgili hadise binaen seksen sopa yerine seksen dallı bir hurma ile vurularak ceza yerine getirilir.

4.2.4. *Hırsızlık (Sirkat)*

Hırsızlık (sirkat), mükellef bir şahsın, mülk ve hak şüphesi olmaksızın belirli bir nisab miktarı olan ve çabuk bozulmayan kıymetli bir malı konduğu yerden gizlice alıp çıkarmasıdır.²

¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 28; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, II, 159; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 37; Bilmen, *Kamus*, III, 254.

² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 354; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 368; Bilmen, *Kamus*, III, 261; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 179.

İslâmın korunmasını emrettiği beş temel esastan biri de malın korunmasıdır. Müslümanların malını çalan için İslâm hukukunda had vardır. Hırsıza had uygulanabilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır:

a. Hırsızda aranan şartlar: Hırsız âkil, bâliğ,¹ nâtik (konuşabilen), bâsir (görebilen) birisi olmalıdır.² Ayrıca hırsız çalınan malın ortağı olmamalıdır.³ Hırsızın, hür, Müslüman ve muhtar (kendi iradesiyle hareket eden kimse) olması şart değildir.⁴

b. Çalınan şeyde aranan şartlar:

1. Çalınan şey mutlak mal olmalı,⁵ yani maddi mal olmalı, manevî mal olmaz. Ayrıca hakları beyan eden poliçe, bono, çek gibi kıymetli evrakların çalınması da hırsızlık olur.⁶

2. Çalınan şeyin mutlaka mâli mütekavvim yani dinen mal sayılan şeylerden olması gerekir.⁷

3. Çalınan şey başkasının mülkiyetinde olmalıdır. Ebû Hanife ve İmâm Muhammed'e göre ölülerin, kefenlerine mâlik olmadıklarından onları soyanlara (Nebbaşa) had cezası uygulanmaz. Ebû Yûsuf'a göre had uygulanır.⁸

4. Çalınan şeyde hırsızın hakkı malikiyeti veya malikiyet te'vil veya şüphesi bulunmaması gerekir.⁹

5. Çalınan malın örfen değersiz olmaması gerekir.¹⁰

6. Çalınan malın kendisinin çalınması asıl maksat olmalıdır.¹¹

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 354; Zuhayfî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 100-101.

² Bilmen, *Kamus*, III, 263.

³ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 515; Bilmen, *Kamus*, III, 264.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 374; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 576-580.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 543.

⁶ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 543, 544.

⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 103; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 354; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 544.

⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 103; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 374; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 515; Bilmen, *Kamus*, III, 267.

⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 85; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 515.

¹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 103; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 364; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 91; Bilmen, *Kamus*, III, 268.

¹¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 608.

7. Çalınan malın çabucak bozulur bir şey olmaması gerekir. Taze meyve, et, süt, yemek gibi.¹

8. Çalınan şeyin en az nisab miktarında bulunması gerekir.

Ebû Hanife'ye göre çalınan malın nisabı: Bir dinar, on dirhem gümüş veya bu değerde olan maldır.² Delili; “*On dirhemden aşağı miktarda el kesme yoktur.*”³

9. Hırsıza malın korunduğu yere girme izni verilmemiş olmalıdır.⁴ Çünkü izin vermekle o yer saklanmış yer (hırz) olmaktan çıkar.

c. Malı çalınan kişide aranan şartlar: Malı çalınan kişinin malı sahih bir yolla yani mülkiyet, emanet veya tazminat yoluyla elinde bulundurması gerekir.⁵ Bu yollar dışında haram yoldan elde edilen bir mal mesela, başka bir hırsızdan çalınan mal karşılığında çalan hırsızın eli kesilmez.

d. Malın çalındığı yerde aranan şart: Mal, İslâm hükümlerin tatbik edildiği bir yerde olmalıdır.⁶ Hırsızlık suçunun cezası şu şekildedir:

1. Tek kişi hırsızlık yaparsa: Tam hırsızlıkta had, teşebbüste tâ'zir gerekir. Suçlu cezanın infazından önce birden fazla hırsızlık yapmışsa hepsine bedel bir ceza verilir.⁷ Cezalandırıldıktan sonra tekrar yaparsa tekrar ceza alır. Bu ceza ilk defa hırsızlık yapan birisinin suç unsurları tamam olduktan ve suç mahkemece sabit olduktan sonra sağ eli bilekten kesilir. Yine hırsızlık yaparsa Hanefilere göre istihsanen⁸ artık kesme fiiline devam edilmez. Ancak tevbe edinceye kadar hapsedilir ve tâ'zir cezası uygulanır. Çalınan mal da aynen duruyorsa iadesi gerekir, aynen yoksa tazmin edilmez.⁹

2. Birkaç kişi hırsızlık yaparsa: Bir grup toplu olarak bir hırsızlık yaptıysa eğer her birine nisâb miktarı isabet ediyorsa her birine had uygulanır. Fakat grup

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 67; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 107; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 366; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 368; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 91.

² Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 77; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 103; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 354; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 84.

³ Tirmizî, “Hudûd”, 16; Ahmed b. Hanbel, II, 204.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 73; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 562; Bilmen, *Kamus*, III, 272.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 80; Bilmen, *Kamus*, III, 275.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 80; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 84.

⁷ Şafak, *Mezheple Arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, s. 168.

⁸ İstihsan: Müçtehidin, bir meselede, kendi kanaatince o meselenin benzerlerinde verdiği hükümden vazgeçmesini gerektiren nass, icmâ, zaruret, gizli kıyas, örf veya maslahat gibi bir delile dayanarak o hükmü bırakıp başka bir hüküm vermesidir (Şaban, (trc.: Dönmez, İbrahi Kafi), *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 181).

⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 85, 86; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 111; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 104; Bilmen, *Kamus*, III, 282; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 179.

toplu olarak değil de bazısı içeri girip malı çıkarırsa, diğerleri de çıkardıktan sonra alıp götürse, eve girip malı çıkararlara had diğerlerine tâ'zir uygulanır.¹

Sirkatte bedensel engel hem suçun sabit olmasında hem de suçun neticesinde etkilidir.

4.2.4.1. Görme Engeli

Görme engeli sirkat cezasının verilmesine mani olması yönüyle etkilidir. Bu konuda fakihlerin görüşü şöyledir: Ebû Hanife'ye göre başkasının malını ve muhafazasını bilmediğinden dolayı görme engelli hırsıza el kesme cezası verilmez.² Şafiî fukahâsından Remlî (ö.1004/1596) ve Zerkeşî (ö.772/1370)'ye göre a'mânın çalıntı malı, başka mallardan ayırt etmesi mümkün değildir. Bu yüzden de şüphe ortaya çıkacağından eli kesilmez.³ Görme engelliye sirkat haddi uygulanmaz bunun yerine görme engelli çaldığı şeyleri tazmin eder. Durumuna göre ta'zîr cezasına da müstahak olur.⁴

Görme engelli kendi malını başkasının malından ayıracak vaziyette değildir.⁵ Görme engelinin başkasının malını bilmeden kendi malı zannederek alması mümkündür.⁶ Birisine çaldığı maldan dolayı hırsızlık cezası verilebilmesi için onun (çalın kişinin) görme engelli olmaması şartı koşulmuştur. Bu şart ile görme engelli, hırsız tarifinin dışında kalır ve görme engelliye sirkat haddi uygulanmaz.

4.2.4.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin sirkatta bir tesiri yoktur. İşitme engelli hırsızlık yaptığında diğer duyan insanlar gibidir, aynı hükümlere tabidir.

4.2.4.3. Konuşma Engeli

Konuşma engeli sirkat cezasının verilebilmesi için gerekli şartlarda tesirlidir. Hanefî mezhebinde bu konudaki esas; haddi gerektiren hususlardan birinde sarih lafız zikredilmedikçe aleyhine olan ikrâr ve şehâdetlerden dolayı cezanın

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 77, 78; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 105, 106; Bilmen, *Kamus*, III, 277, 278.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 109.

³ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VII, 447.

⁴ Bilmen, *Kamus*, III, 263.

⁵ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 83; Bilmen, *Kamus*, III, 263.

⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 55; Dâmâd, *Mecma'u-l-enhur*, II, 379.

uygulanmamasıdır.¹ Konuşma engelli birisine sirkat cezası verilmez. Çünkü konuşma engelli konuşacak olsa şüphe oluşturacak bir ifade kullanabilir. Hadler de şüpheli durumda uygulanmaz.² Konuşma engelli ile müştereken hırsızlık yapan, çocukla müştereken hırsızlık yapan gibidir. Konuşma engelli konuşursa, ortaklık vb. bir şüphe bulunacağı ihtimaline binaen konuşma engelliye el kesme cezası verilmez.³

El kesme cezasının verilebilmesi için hırsızın konuşma kabiliyetine sahip olması gerekir. Hırsızlıkta konuşma engellinin elinin kesilmesine mani olacak bir şey söylemesi ihtimal dâhilindedir. Bu sebeple ona hırsızlık haddi uygulanmaz.

4.2.4.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin sirkatta tesiri vardır. Sirkat cezasının ortopedik engele sebep olması ve ortopedik engelli birisine bu cezanın uygulanması açısından etkilidir. Şöyle ki sirkat hadisesi sabit olunca, bu eğer hırsızın ilk hırsızlığıysa, bedeni de sağlam ise, bilek mafsalıyla birlikte sağ eli kesilir. Sonra elin kanı durdurulur.⁴ Kesilen elin kanı durdurulmazsa, insan telef olabilir. Had caydırmak için olup telef etmek için değildir. Bu sebeptir ki, şiddetli sıcaklarda ve şiddetli soğuklarda da el kesme cezası uygulanmaz.⁵

Hanefilerde bir görüşe göre sirkat hadisesi ve hüküm sabit olduktan sonra sârikın sağ eli bileğinden kesilir, bu hadden sonra tekrar sirkatte bulunursa artık azasından hiç biri kesilmez. Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete göre de böyledir.⁶ Hanefilerin bu konudaki delilleri ilgili ayette geçen "...ellerini kesin" kıraatin yerine İbn Mes'ud (ö.32/652)'dan gelen "...sağlarını kesin" kıraatini almalarıdır. Bu ifade ile kesinlikle ayak da sol el de ayetin kapsamına girmez.⁷

İmâm Malik, Şafî ve Ahmed b. Hanbel'den diğer bir rivayeteye göre sârikın evvela sağ eli, ikinci sirkatında de sol ayağı, üçüncü sirkatında sol eli, dördüncü

¹ Rafî, *Takrîrâtü'r-Râfi'i*, VI, 738, 739.

² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, V, 55; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 83; Bilmen, *Kamus*, III, 263.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 189; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 109; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, II, 172.

⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 109; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 159.

⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 110; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 159.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 167; Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 85, 86; Bilmen, *Kamus*, III, 282.

⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 167.

sirkatinde de sağ ayağı kesilir. Şayet yine sirkatte bulunacak olsa artık hapisle iktifa olunur.¹

Hanefilerde diğer bir görüşe göre ikinci defa hırsızlık yaparsa, sol ayağı kesilir. Tekrar çalarsa, istihsan delili ile bir yeri kesilmez ta'zîr cezası verilir ve tevbe edinceye kadar hapsedilir.² Hadler, dokunulmaz olan canları telef etmek için değil, büyük günahları irtikab etmekten (işlemekten) caydırmak maksadıyla teşri kılınmıştır. Sol elin ve sağ ayağın çaprazlama kesilmesi, eşyayı tutma ve yürüme menfaatini telef ettiğinden dolayı, had olarak meşru kılınmamıştır. Hz. Ali (r.a.)'nin şu sözü ile de buna işaret edilmiştir: “Hırsıza; kendisiyle yemek yiyebileceği, istinca (abdest yerlerini temizleyeceği) yapacağı bir el ve üzerinde yürüyebileceği bir ayak bırakmamaktan dolayı, Allah'tan hayâ ederim.”³

Hz. Ali (r.a.) bu sözü ile diğer sahabilerle tartışmış ve onları ikna ve ilzam etmiş olduğundan bu hüküm üzerinde icmâ edilmiştir.⁴ Çünkü o ma'nen helâk etmektir. Onda menfaatin cinsini yok etme vardır. Had ise men edicidir. Men etme ise vukuu galib olan şeylerdedir. Bu durum ise nadirdir. Kısâs ise böyle değildir. Çünkü o kulun hakkıdır. Öyle ise onun hakkını ikmâl için mümkün olduğu kadar yerine getirilir.⁵

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a.)'ın huzuruna bir gün bir eli ve bir ayağı kesik bir hırsız (bu adamın adı Sedum idi) getirilmiş; Hz. Ömer onun diğer elini kesmek istemiş fakat Hz. Ali (r.a.) ona şöyle demişti: “Bu adamın zaten daha önce bir eliyle bir ayağı kesilmiş.” Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) hırsızın elini kesmekten vazgeçerek onu hapse atmıştı. Hz. Ali (r.a.)'ın bu fetvayı vermesi, Hz. Ömer (r.a.)'ın kendi görüşünden vazgeçmesi, diğer sahabilerin itiraz ve muhalefette bulunmamaları; onların bu hükümde icmâ ettiklerinin delilidir. Ya da Rasûlullah (s.a.s.)'ın bunu⁶ teyid eden bir hükmünü bildiklerine delâlet eder. Fakat bu kısasın hilafıdır. Çünkü o kul hakkıdır. Kulun hakkını ödemek için, kısasın hükmü yerine getirilir. Fakat bu, eşine az rastlanılan bir durumdur. Eli ve ayağı kesildikten sonra bir insanın hırsızlık yapması çok nadirdir. Had ancak çok rastlanılan şeyler için

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 166; Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 86; Bilmen, *Kamus*, III, 282.

² Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 166; Kâsânî, *Bedâ'i'*, III, 86; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126.

³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 110; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 159.

⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126.

⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126.

⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 110; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 159, 160.

uygulanır.¹ Dört defa hırsızlık yapmış olan hırsızın iki eliyle iki ayağının kesilmesi gerektiğine dâir rivâyet edilen hadîs-i şerîfe gelince; bu hadîs eğer sahih olsaydı, sahabîler bunu Hz. Ali'ye karşı delil olarak ileri sürerlerdi. Oysa Hz. Ali' nin bu görüşünü icma ile kabul etmişlerdir.²

Hırsızın ortopedik engelli olmasına gelince; mesela hırsızın sağ eli yok veya kesikse, sol ayağı mafsaldan kesilir. Sol ayağı da kesikse helâkine yol açacağından dolayı, artık herhangi bir yeri kesilmez, çaldığını geri verir veya kıymetini öder ve tevbe edinceye kadar hapsedilir.³ Hırsızın sol eli kesilmiş veya çolak yahut sol elin başparmağı veya başparmaktan başka iki, bir rivayette üç parmağı kesilmiş olsa yahut sağ ayağı kesilmiş bulunsu veya sağ ayağına basamazsa yahut yürümesine mâni olacak derecede topal olsa; ne sağ eli ve ne de sol ayağı kesilir. Yani ellerin veya ayakların işlevlerini tamamen ortadan kaldırmamak için hırsızın rahatsız olan eli veya ayağı kesilir.⁴

Elin işlevi başparmak iledir. Başparmağın bulunmaması veya var olup da felçli olması, elin tamamıyla felçli olması gibidir. Başparmağın dışındaki bir parmağın kesik veya felçli olması durumunda eli kesilir. Çünkü bir parmağın yokluğu, tutma ve yürümede belirgin bir noksanlığa sebep olmaz.⁵ Ama iki parmak yok olunca, durum bunun hilâfına olur. Çünkü tutma işinde iki parmak, başparmak gibidir. Sağ elde kısmî felçlik varsa veya parmakları noksan ise, kuvvetli rivâyete göre kesilir. Çünkü nassın gereği sol elin değil, sağ elin kesilmesidir. Ebû Yûsuf'dan rivâyet edilen görüşe göre bu durumda sağ el kesilmez. Çünkü el kesilmesi mutlak olarak söylendiğinde sakat olmayan el kastedilmiş olur. Hırsızın sağ ayağının parmakları kesik olup, üzerinde yürüyebiliyorsa, sağ eli kesilir; aksi halde kesilmez. Bir eli bir ayağı kesildikten sonra üçüncü kez hırsızlık yaparsa; dövülüp hapsedilir. Çünkü el ve ayak kesme cezası düştüğüne göre Hz. Ömer (r.a.)'ın hadîsine binâen caydırıcı müeyyide olarak geride hapis ve dayak kalır.⁶

¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 110; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 160.

³ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 110; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 160; Aydın, *İslâm ve Modern Hukukta İşkence*, s. 235.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 175; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 110; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 160; Bilmen, *Kamus*, III, 283.

⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 126; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 110; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 160; Bilmen, *Kamus*, III, 283.

⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 111.

Malikîler ve Şafîilere göre hırsız ilk defa çaldığında sağ eli bilek mafsalıdan kesilir. Sonra bu eli, ateşle veya kaynatılmış zeytinyağıyla dağlanır. İkinci kez çaldığında sol ayağı ayak bileğinden kesilir. Sonra bu ayağı eli ateşle dağlanır. Üçüncü kez çaldığında sol eli bilekten kesilir. Sonra bu eli ateşle dağlanır. Dördüncü kez çaldığında, sağ ayağı bilekten kesilir. Sonra bu ayağı ateşle dağlanır. Beşinci kez çaldığında hapsedilir ve ta'zir edilir. Kendisinden kesme haddini uzaklaştıracak şekilde çalan kimseye ta'zir cezası verilir. Şüphe nedeniyle kendisinden kesme haddi uzaklaştırıldığında; imâm onu suç işlemekten caydırmaya yeterli göreceği bir ta'zir cezası verir.¹ Üçüncü ve dördüncü kez yapılan hırsızlık nedeniyle de hırsızın elinin kesilmesinin câiz olduğuna dair delilleri. Câbir b. Abdullah (ö.78/697)'in rivâyet ettiği şu hadîstir: Daha önce yaptığı hırsızlık nedeniyle eli kesilen bir köle, tekrar çaldığı için Hz. Peygamber (s.a.s.)'in huzuruna getirildi. Hz. Peygamber (s.a.s.) onun ayağını kestirdi. Darekutnî (ö.385/995), Ebû Hureyre'den rivayet ederek, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hırsız hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: “Çalarsa (sağ) elini kesin. Sonra yine çalarsa (sol) ayağını kesin. Sonra yine çalarsa (sol) elini kesin. Sonra yine çalarsa (sağ) ayağını kesin.”²

İmâm Şafî'nin şöyle dediği rivâyet olunur: Yemenli, eli ayağı kesik bir adam Hz. Ebûbekir (r.a.)'e gelerek, Yemen valisinin kendisine zulmettiği gerekçesiyle ondan şikayetçi olduğunu bildirdi. Bu adam gecelerini namazla geçiriyordu. Hz. Ebûbekir ona: “Babamın başına yemin olsun ki; senin gecelerin hırsız gecesi değildir” diyordu. Sonra Esmâ bt. Umeyy'sın (Hz. Ebûbekir'in zevcesi) kaybolan zinetlerini aramaya başladılar. Bu adam da onlarla beraber araştırıyor ve şöyle diyordu: “Allah'ım geceleyin bu salih kimselerin evinde hırsızlık yapan kimsenin cezasını ver” sonra kaybolan zinetleri, eli ve ayağı kesik olan bu adamın kendisine getirip sattığını söyleyen bir kuyumcunun yanında buldular. Bu adam da zinetleri kendisinin çaldığını itiraf etti. Veya kendisinin çalmış olduğuna başkaları şahitlik ettiler. Hz. Ebûbekir emir verdi ve sol eli kesildi. Ebû Zer (ö.31/651) de onun için şöyle dedi: “Allah'a and olsun. Onun kendisine beddua etmesi, hırsızlık yapmasından çok daha zoruma gitti.”³

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 160.

² Dârekutnî, III, 181.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 161.

İbn Münzîr dedi ki: Ebûbekir ile Ömer'in elden sonra el, ayaktan sonra ayak kestikleri sabittir. Üçüncü kez yapılan hırsızlık nedeniyle kesmenin câiz olmadığı, bu durumdaki hırsızın ancak hapsedilip ta'zir edilmesi gerektiği yolundaki görüşlerine delil olarak Hanefiler şu hadisi ileri sürerler. Beyhakî'nin rivâyet ettiğine göre Hz. Ali (ö.40/661) (r.a.), eli ve ayağı kesildikten sonra üçüncü kez hırsızlık yaptığı gerekçesiyle huzuruna getirilen kimse için, sol eli kesilsin denildiğinde, “ne ile meshedecek ve ne ile yiyecek?” demişti. Sonra sözüne şöyle devam etmişti: “Ayağımı kessem ne ile yürüyecek? Bunun elini veya ayağını kesmekten Allah'a karşı utanırım.” Böyle dedikten sonra o hırsızı dövüp hapse atmıştı. Hz. Ali bu uygulamasıyla insana kıymet vermiş ve onun hürmetinin mal hürmetinden çok daha fazla olduğunu göstermişti.¹

Hanefilerin ileri sürdükleri bu delillere karşı Malikî ve Şafîler şöyle demişlerdi: Kesilecek sağ el, hırsızlıktan başka bir nedenle yok olmuş veya felçli olmak gibi yok hükmündeyse, o zaman sol el kesilir. Bazıları, bu durumda şeriatın kullar için koyduğu hafifletici hüküm göz önünde bulundurulur. Ayrıca maldan daha kıymetli olan müminin muhteremliği nazar-ı itibara alınır. Diğer rivâyetlerinde Hanbelîler şöyle derler: Üçüncü kez çalması durumunda hırsızın sol eli kesilir. Tekrarlayarak dördüncü kez çalarsa, Malikî ve Şafîlerin de dedikleri gibi sağ ayağı kesilir. Çünkü o mezhepler malın dokunulmazlığını ön plana alırlar. Doğruluktan sapan, hırsızlık eden ve yeryüzünde fesadçılık yapanlara katı tavır takınırlar.²

Bazı âlimler dediler ki: Hırsız beşinci kez çalarsa, başkalarına ibret olsun diye öldürülür. Hapsedilmez ve tazminat ödemez. Bu görüşte olanlar, delil olarak Nesâî (ö.303/915)'nin Haris b. Hatip'den rivayet etmiş olduğunu şu hadisi ileri sürerler: Rasûlullah (sav)'a bir hırsız getirildiğinde, “onu öldürün” emrini vermişti. Sahabîler, “Ya Rasûlallah bu sadece hırsızlık yapmıştır” dediklerinde “*elini kesin*”³ demişti. Sonra o adam yine hırsızlık yapınca, ayağı kesilmişti. Hz. Ebûbekir'in zamanında da hırsızlığa devam ederse, kör kütük oluncaya kadar kalan el ve ayakları da kesilmişti. Beşinci kez çaldığında Hz. Ebûbekir, (Rasûlullah (s.a.s.) “*onu öldürün*” dediğinde,

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 161.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 162.

³ Nesâî, “Sârik”, 14; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 278.

bunun böyle olacağını biliyordu) dedi ve onu öldürmeleri için aralarında Abdullah b. Zübeyr'in de bulunduğu Kureyş'ten bir gruba gece teslim etti.¹

Bu hadisi delil olarak ileri süren âlimler, Cabir (r.a.)'ın rivâyet ettiği şu hadisi de delil olarak ileri sürmektedirler: Rasûlullah beşinci kez hırsızlık yapan bir kimse için “onu öldürün” emrini verdi. Biz de koşarak onu öldürdük.”²

Şafîî fukahâsına göre sirkat hâdisesinden sonra sârikin sağ eli bir âfet ile veya bir cinayet dolayısıyla veya zulmen kesilip düşecek olsa veya çolak olup da kesildiği takdirde kan kaybı ile helâkından korkulsa artık had sakıt olur, diğer eli veya ayağı kesilmez. Çünkü muayyen bir uzva, yani sağ ele taallûk eden hakkı kat'ı, bu uzvun yok olmasıyla sakıt olur. Hırsız sakatlığı sebebiyle eli kesilmediği takdirde, hırsızlıktan tevbe edinceye kadar hapsedilir.³

İlk defa hırsızlık yapana sirkat haddinin uygulanmasında fakihler görüş birliği içindedir. Ancak tekrar hırsızlık yapıldığında yeniden kesme cezası verilmesinde ihtilaf etmişlerdir. Hanefîler canın diğerleri malın dokunulmazlığını ön plana almışlardır. Bu görüşlerden Hanefîlerin tekrar kesme cezasının verilmemesi görüşü daha uygundur. Çünkü hadler, dokunulmaz olan canları telef etmek için değil, büyük günahları işlemekten caydırmak maksadıyla teşri kılınmıştır. Tekrar tekrar çalmaya tekrar tekrar kesme cezası verildiğinde o kişi zaruri ihtiyaçlarını gideremeyecek duruma gelecektir.

4.2.5. Yol Kesme ve Eşkiyalık (Hırâbe)

Hırâbe, bir İslâm ülkesinde Müslümanların veya zımmilerin mallarını zorla ve şiddetle almak, hayatına kasd etmek, halkı korkuya düşürmek için bir veya birden çok kişinin yolları tutmasıdır.⁴ Alimler, adam öldürüp malı alan kişiye had cezası uygulanmasının icap ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat ceza hakkında ihtilaf etmişlerdir.

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 168; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 162, 163.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 162.

³ Bilmen, *Kamus*, III, 282.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 90; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 422; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 391.

Hanefî, Şafîî ve Hanbelîlere göre yol kesicilere verilecek had cezası, ilgili ayet olan Mâide suresi 33. ayetindeki tertibe göredir.¹ Malikîlere göre yol kesenlerin cezası hususunda karar, Müslümanların imamı (devlet başkanı)'nın içtihat, kanaat ve fakihlerin meşveretine kalmıştır, umumun menfaatlerine uygun ve fesadı defedecek olan şekli seçer, bu durumda karar sadece imamın isteğine bağlı değildir.² Hanefîlere göre yol kesme ve eşkiyalığın cezası şu şekildedir:

1. Yolcuları öldürmeden ve onların mallarını da almadan sadece korkutmak suretiyle yol kesenlerin cezası; ölünceye veya tevbe edinceye kadar hapistir.

2. Yolcuları öldürmeden sadece onların mallarını soymak suretiyle yol kesenlerin veya hırâbeyi gerçekleştirenlerin cezası; sağ el ve sol ayağı kesmektir.

3. Yolcuları sadece öldürmek suretiyle yol kesenlerin cezaları öldürülmektir.

4. Yolcuların hem mallarını almak, hem de kendilerini öldürmek suretiyle yol kesenlerin cezaları; Ebû Hanife'ye göre devlet şu cezalardan birisini uygulayabilir.

a. El ve ayağını keser ve öldürür.

b. El ve ayağını keser ve asar.

c. İsterse kesmez asar.

d. İsterse kesmez öldürür.

Ebû Yûsuf'a göre devlet asmayı affedemez, kesme cezasından sonra asması gerekir. İmâm Muhammed'e göre sadece öldürür, ayrıca asılmaz.³

Malikîlere göre muharip, gelip geçenlerin mallarını almayı kastetmese de geçişleri engellemek amacıyla yol kesen kimsedir. Bir kimse sadece yolda geçiş menfaatini engellemeyi veya bir Müslümanın, zımmi veya sözleşmelinin nisap miktarına varmasa bile dokunulmaz malını almayı veya ırzı imdat alıp kaçışı mümkün olmayacak şekilde malı paylaşmayı kastetse de muharip hükmündedir. İnsanların mallarını yağmalayan zalim ve zorba yöneticiler de bu hükmün şumulüne girerler. Muhariplerin birden fazla olması da şart değildir. Bir beldede tek başına bulup bazı kimselere eziyet etmeyi düşünen kimse de muharip sayılır.⁴

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 195; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 93; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, X, 305; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 409; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 136.

² İbn Abdilber, *el-Kâfî*, I, 223; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 137.

³ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 93; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 132; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 114; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 423-428; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 391; Bilmen, *Kamus*, III, 290; Akşit, *İslam Ceza Hukukunda İnsani Esaslar*, s. 54; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 181.

⁴ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 410.

Esrar veya diğ er uyuşturucuları kullanarak insanların akıllarını gideren kimselerde, başkalarının malını zorla ve haksız yere aldıkları için muharip sayılır. Yanında bir malı almak için yaşı büyük veya küçük olan mümeyyiz bir kimseyi aldatan da muharip sayılır. Muharip adam öldürdüğü takdirde mutlaka muharibin de öldürülmesi gerekir. Muharip asılmaksızın veya asılarak öldürülebilir. El veya ayağının kesilmesi, sürgüne gönderilmesi câiz olmaz. Tevbe edip gelmesinden önce, maktulün velîleri onu affedemezler. Muharip, bir kimseyi öldürmemişse veya yakalanmışsa, imâm dört ceza çeşidinden birini ona uygulayabilir.¹

1. Öldürmek

2. Asmak veya öldürmek veya sehpa da öldürmek.

3. Sağ elini bilekten, sol ayağını mafsaldan kesmek, ölmesinden korkulsa bile kesmekten vazgeçilmez.

4. Hür ve erkek muharip Hayber ve Fedek gibi bir yere sürgün edilir. Veya Bir seneden fazla süreyle tevbe edinceye kadar hapsedilir.

Muharip kadına gelince o, ne asılır, ne de bulunduğu yerden sürgün edilir. Onun haddi öldürülmesi veya sağ eliyle sol ayağının çaprazvari kesilmesidir. Muharip kölelerin haddi ise, öldürülmesi veya asılıp öldürülmesi yahut eliyle ayağının (çaprazvari) kesilmesidir. Bunlar sürgüne gönderilmez.²

Şafîiler ve Hanbelîlere göre yol kesmek; güvenlik kuvvetlerinden uzak bir mahalde kişinin güç ve iktidarına dayanıp zorbalık yaparak mal alması, adam öldürmesi veya insanları korkutmak amacıyla yola çıkmasıdır. Bu fiile yol kesicilik ve fiilde bulunana yol kesici denilir.³

Hanbelîlerde iki rivayetden birine göre muharipler, adam öldürmeden veya başkasının malını almadan yakalanırsa, yerlerinde sürgün edilirler. Hiçbir belde de barınmalarına müsaade edilmez, mal gasbeder ama kimseyi öldürmezlerse; imâm, ellerini ve ayaklarını çaprazvari keser. Sonra salıverirler. Malı aldığı için sağ eli kesilir. Muhariplik ve yol kesicilik yaptığı, güvenlik içindeki kimseleri korkuttuğu, imama karşı baş kaldırdığı için de sol ayağı kesilir.⁴

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 410.

² Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 410.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 411.

⁴ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 411.

Bunlar hem adam öldürmüş, hem de mal gasbetmişlerse, mutlaka asılıp öldürülmeleri gerekir. Adam öldürmüş ama kimsenin malını almamışlarsa; mutlaka öldürülmeleri, öldürüldükten sonra da asılmaları gerekir. Hanefî, Şafî ve Hanbelîlere göre yol kesenlerin elleriyle ayaklarının çaprazvari kesilmesi için, başkasının malını almış olmaları ve her birine düşen payın da hırsızlık cezasının uygulanmasını gerektiren nisap miktarı kadar olması şarttır. Bu nisap da Hanefîlere göre bir dinar veya on dirhem veya bunların değerinde maldır. Şafîlerle Hanbelîlere göre ise, hırsızlıktaki kesme cezasına kıyasla çeyrek dinar veya üç dirhemdir.

Malikîlere göre yol kesenin el ve ayağının kesilmesi için, hırsızlıktaki el kesmeyi gerektiren nisap miktarı malın alınmış olması şart değildir. Yol kesiciler, nisap miktarından az olan malı alsalar da kendilerine had tatbik edilir. Çünkü bu durumda yol kesmeye, mal alma suçu da eklenmiştir.¹ Eşkiyaya had uygulanabilmesi için bir takım şartlar gereklidir.

1. Yolu kesenle ilgili şartlar: Yol kesenin âkil, bâliğ, nâtık, erkek, zimmi veya Müslüman olması gerekir. Ebû Hanife, İmâm Muhammed ve Züfer'e göre yol kesenler arasında bir tane mecnun veya çocuk bulursa hiçbirisine had uygulanmaz. Ebû Yûsuf'a göre böyle bir durumda çocuk veya mecnun hariç diğerlerine had uygulanır.²

2. Yolu kesilenle ilgili şartlar: Yolu kesilen Müslüman veya zimmi olmalıdır. Mal sahih bir yolla (yani mülkiyet, emanet veya tazminat yoluyla) yolu kesilenin elinde bulunmuş olmalıdır.

3. Yolu kesen ile kesilende bulunması gereken müşterek şartlar: İki mahrem bir akraba ve aynı kafilenden olmamalıdır.

4. Yol kesmenin meydana geldiği yerle ilgili şartlar: Yol kesmenin İslâm ülkesinde olması gerekir. Ebû Hanife ve İmâm Muhammed'e göre yol kesme hadisesi şehre üç mil uzakta olması gerekir. Ebû Yûsuf'a göre yol kesme, ister şehir içinde ister dışında gerçekleşsin had uygulanması gerekir.³

¹ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 411.

² Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 91; Bilmen, *Kamus*, III, 295, 296.

³ Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 91, 92; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 423; Bilmen, *Kamus*, III, 296-300.

5. Alınan malla ilgili şartlar: Yol kesme anında alınan malla ilgili şartlar, hırsızlıkta çalınan malla ilgili şartlar gibidir.¹

Bedensel engelin hırâbede hem suçun sabit olmasında hem de suçun neticesinde etkilidir.

4.2.5.1. Görme Engeli

Görme engelinin hırâbede herhangi bir tesiri yoktur. Bu konuda görme engelliler gören insanlar gibidir.

4.2.5.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin de hırâbede bir tesiri yoktur. Hırâbe konusunda işitme engellilerle duyanlar arasında fark yoktur.

4.2.5.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin hırâbede tesiri vardır. Fakihler bu konuda yol kesenler arasında bir konuşma engelli bulursa, yol kesenlere yol kesme cezası tatbik edilmez demiştir.² Yolu kesen birisine yol kesme cezasının uygulanabilmesi için onun konuşabilir olması gerekir. Onun konuşamaması şüphe oluşturur. Şüpheli durumlarda da hadler uygulanmaz. Bu durumda konuşma engelli birisine hırâbe haddi verilmez.

4.2.5.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel hırâbede etkilidir. Hırâbe cezasının ortopedik engele sebep olması ve ortopedik engelli birisine bu cezanın uygulanması açısından etkilidir.

Sağlam birisinin hırâbe suçu işlemesi halinde yolcuların mallarına karşılık yol kesenlerin sağ el ve sol ayağı kesilir.³ Ortopedik engelli birisine hırâbe haddi uygulanmasına gelince; eğer sağ eli kesilecek olan yol kesicinin sol eli çolak veya kesilmiş yahut bu elinin baş parmağı veya iki parmağı noksan olmuş olsa artık sağ eli

¹ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 643; Şafak, *Mezheple Arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, s. 173.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 116.

³ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 93; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 132; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 114; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 423-428; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, V, 391; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 411; Bilmen, *Kamus*, III, 290; Akşit, *İslâm Ceza Hukukunda İnsanî Esaslar*, s. 54; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 181.

kesilmez. Keza sağ ayağı kesilmiş veya topal olursa, sol ayağı kesilmez. Eğer sağ eli veya sol ayağı çolak ve yahut her ikisi de çolak olursa kesilir. Çünkü hırsızlık bahsinde geçtiği üzere sağlam bir âzâ yerine noksan bir âzâyı kesmek câizdir.¹ Sakat olan sağ kol veya sol bacak ise bu uzuvlardan kesilecek bir yer kaldıysa orası kesilir. Çünkü bir had tam olarak elde edilemiyorsa, eksiğiyle iktifa edilir.²

Hanbelîlere göre yol kesici hakkında aldığı bir maldan dolayı kat'ı uzuv cezası verileceği zaman bakılır; eğer sağ eli veya sol ayağı mâdum veya çolak veya bir kısas için kesilmeğe mahkum ise ya bunlardan mevcut olanı kesmekle iktifa olunur, diğerlerinden kat'ı cezası sakit olur. Ve eğer sol eli madum ise yalnız sol ayağı kesilir, artık eli kesilmez. Bilakis sağ eli madum ise sağ ayağı kesilmez yalnız sol eli kesilir.³

Şayet bir yol kesici, bir eliyle bir ayağı kesilmek suretiyle ceza gördükten sonra tekrar bir daha bir kimsenin malını alacak olsa artık diğer eliyle ayağı kesilmez.⁴

Ortopedik engelli birisine hirâbe haddi uygulanacağı zaman onun engeli göz önünde bulundurularak ceza hafifletilmiş veya kaldırılmıştır.

4.2.6. Dinden Dönme (İrtidât)

Dinden Dönme (İrtidât), birisinin Müslüman olduktan sonra dinini terk etmesi veya başka bir dine geçmesi demektir.⁵

Mürtede had uygulanabilmesi için mürtedin âkil ve kendi rıza ve dileğiyle dininden dönmesi gerekir. Ebû Hanife ve İmâm Muhammed'e göre bulûğ şart değildir. Ebû Yûsuf'a göre mürted bulûğa ermelidir.⁶

Dinden dönmenin (irtidâtın) cezası: Klasik dönem İslâm hukukçuları arasında irtidât eden erkekğin cezasının ölüm olduğu hususunda görüş birliği vardır.⁷ Ancak dinden dönen kişiye üç gün zaman verilir, dinî konulardaki şüpheleri giderilmeye

¹ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 114; Bilmen, *Kamus*, III, 291.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 114.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 128; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 153; Bilmen, *Kamus*, III, 292.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IX, 128; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 153; Bilmen, *Kamus*, III, 292.

⁵ Bilmen, *Kamus*, IV, 5; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 183; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 186; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 203; Fayda, "Ridde", *DİA*, XXXV, 88.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 134; Bilmen, *Kamus*, IV, 8; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 184-185.

⁷ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 720; Bilmen, *Kamus*, IV, 9, 10; Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s.100; Fayda, "Ridde", *DİA*, XXXV, 89.

çalışılır, bütün bunlara rağmen tevbe edip Müslüman olmazsa öldürülür.¹ İrtidat suçunun cezasının idam olduğu yönündeki hüküm sırf şüpheleri sebebiyle dinden çıkmış olan mürtedle ilgili değil, yani dinden çıkma tek başına idam cezasını gerektiren bir suç değil; bu ceza, irtidadiyla birlikte İslâm toplumuna karşı savaş açan ve kamu düzenini bozanlar için öngörülmüştür.² Nitekim bunu çok açık bir biçimde fıkıh tarihinin en önemli klasiklerinden *Kenzü'l-vusûl* adlı eserinde Pezdevî (ö.482/1089) aynen şu şekilde ifade eder: “ idam cezası dinden dönmüş olmaktan değil savaşıma eyleminden dolayı gerekir.”³

İrtidat eden kadına ölüm cezası uygulanması ise fakihler arasında tartışmalı olup Hanefîler muharip (savaşçı) olmadığı gerekçesinden hareketle irtidat eden kadınının öldürülmeyeceğini, Müslümanlığı yeniden kabul edinceye kadar hapsedileceği görüşündedirler.⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.), kadının öldürülmesini yasaklamıştır. Kadının aslî kâfirliği dahi öldürülmesini mübah kılmamaktadır. Çünkü savaş ehli değildir. Sonradan meydana gelen küfrü de öldürülmesini mübah kılmamaktadır.⁵ Gazalardan birinde bir kadın öldürülmüş olarak bulundu. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.s.); “*Bu ne demek oluyor! Bu kadın savaşmıyordu, neden öldürüldü?*” buyurdu.”⁶ Kadınlar için geçerli olan bu durum savaşa katılmayan ve savaş ehli olmayan bedensel engelliler için de geçerli olduğu düşünülebilir.

4.2.6.1. Görme Engeli

Görme engelinin dinden dönmeye tesiri vardır. Görme engelliler savaş ehli olmadığı için dinden döndüğünde öldürülmez. İslâmiyet anlatılır dinî konulardaki şüpheleri giderilmeye çalışılır. Savaş ehli olmayan kadınların öldürülmeyip hapis edilmeleri gibi görme engelliler de hapsedilir, dine dönmeye zorlanır.

4.2.6.2. İşitme Engeli

¹ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 720; Bilmen, *Kamus*, IV, 9, 10; Fayda, “Ridde”, *DİA*, XXXV, 89.

² Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s.101-103.

³ Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl*, s. 327.

⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 120; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II, 720; Bilmen, *Kamus*, IV, 9, 10; Köse, *Din ve Vicdan Hürriyeti*, s.101; Fayda, “Ridde”, *DİA*, XXXV, 89.

⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, IV, 120.

⁶ Buhârî, “Cihad”, 148; Müslim, “Cihad”, 25; İbn Mâce, “Cihad”, 30; Ahmed b. Hanbel, II, 22.

İşitme engelinin dinden dönmede herhangi bir tesiri yoktur. İşitme engelliler dinden dönme konusunda duyan gibidir. Çünkü işitme engelliler savaş ehli kabul edilmiştir.

4.2.6.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin dinden dönmede etkisi vardır. Dinden dönme öncelikle söz ile olur. Konuşma engelli, konuşmaktan aciz olduğu için onun dinden döndüğü söz dışında yazısı, işareti veya dinden döndüğüne delâlet eden herhangi bir davranışından anlaşılabilir. Ama bu vasıtalarla dinden döndüğü anlaşılan konuşma engelliye dinden dönme cezası verilemez. Çünkü açık söz ile ifade dışındakilerde şüphe vardır. Konuşma engelli konuşabilirse aksini ifade edebilir.

4.2.6.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin dinden dönme konusunda tesiri vardır. Ortopedik engelliler de görme engelliler gibi savaş ehli olmadığı için dinden döndüğünde öldürülmez. İslâmiyet anlatılır, şüpheleri bertaraf edilir. Savaş ehli olmayan kadınların öldürülmeyip hapis edilmeleri gibi ortopedik engelli de hapsedilir, dine dönmeye zorlanır.

4.3. Akdiye (Davalar Ve Mahkeme) ve İspat Yolları

İspat, mahkemede ileri sürülen ve hukukî sonuçları bulunan bir iddianın gerçekliği konusunda kesin bilgi ya da galip zan oluşturacak şekilde delil getirmedir. Sözlükte ispat, “bir şeyi açıklığa kavuşturma, delil getirme, bir hak veya olgunun gerçekliğini delille ortaya koyma” anlamına gelir. İspatın konusu mahkemede taraflar arasında çekişmeye konu olan hak veya olgu, klasik adlandırmasıyla hak veya hakkın sebebidir.¹ İspat vasıtaları denince yargılama hukukunda geçerli sayılan deliller, ispat yükü denince de iddianın ispat edilememesi halinde aleyhine karar verilecek olan tarafın yükümlülüğü kastedilir.

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 270.

Kaynaklarda yer alan bilgilerden hareketle ispat vasıtalarının şâhitlik, ikrâr, yemin, yazılı belge, karine, bilirkişi ve hâkimin şahsî bilgisi şeklinde yedi grupta toplanması mümkündür. Bunlar arasında ilk sırayı şâhitlik alır. Şâhitlerin âdil olmasını, doğruyu gizlememesini dinî bir vecîbe ve Müslüman şahsiyetinin ayırıcı vasıflarından biri olarak tanıtan dinî öğretinin yanı sıra şâhitlerin özellikleri ve tezkiyesi konusunda fıkhîta geliştirilen sistemle diğer ahlâkî ve sosyal denetim araçları birlikte düşünüldüğünde İslâm toplumlarında şâhitliğin neden en etkili ispat vasıtası kılındığı anlaşılır.¹

Şimdi de İspat vasıtalarında bedensel engelin etkisinin olduğu düşünülen şehâdet, ikrâr ve yemin konuları işlenecektir.

4.3.1. Şehâdet

Şâhitlik veya şehâdet, bir hakkın ispatı için, “şâhitlik ederim” lafzıyla hâkimin huzurunda verilen doğru bir haberdan ibarettir. Şâhitliğin rüknü ise, “şâhitlik ederim” lafzıdır.²

Şâhitlik, bir kimsenin başkasındaki hakkını ispat için şâhidin, görerek bildiği şeyi, hâkimin huzurunda ve tarafların karşısında, “şehâdet” sözüyle ifade etmesidir.³ Zan ve tahmin ile ihbar, şehâdet değildir. Buna, Rasûlullah (s.a.s.)’in şu kavli işaret etmektedir:⁴ “Eğer güneş gibi gördün ise şehâdet et, yoksa etme.”⁵

Davacının istemesi halinde şâhitlikte bulunmak farzdır. Şâhitler, şâhitlik yapmak zorundadırlar ve onu saklayamazlar. Çünkü Cenâb-ı Hak: “Çağırıldıkları vakit şâhitler gelmemelik etmesin”⁶ ve “Şâhitliği bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir”⁷ buyurmuştur.

¹ Bardakoğlu, “İsbat”, *DİA*, XXII, 493.

² Tehânevî, *Keşşâf*, I, 1043; İbn Âbidîn, *Hâşiye ‘alâ Reddi’l-muhtâr*, V, 461, 462; Bilmen, *Kamus*, VIII, 118; Turgay, “Şehâdet”, *ŞİA*, VII, 282.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 112, 113; Kâsânî, *Bedâ’i*, VI, 266; İbrahim Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, III, 267; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 143; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 59.

⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, VIII, 195.

⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 110; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 156.

⁶ Bakara, 2/282 (وَلَا يَأْبُ الشُّهَادَةَ إِذَا مَا دُعُوا).

⁷ Bakara, 2/283 (وَلَا تَتَّبِعُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَتَّبِعْهَا فَإِنَّهُ آتَمَ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ).

Bir kişinin şâhit olabilmesi için gerekli olan şartlar iki grup halinde verilmiştir: Birincisi, bir olay sırasında veya bir sözleşme yapıldığı zaman şâhit olabilmenin şartları; diğeri de mahkemede şâhitliğin kabul edilmesinin şartlarıdır.¹

Şâhit olabilme şartları (tahammül-i şehâdet); bir olay sırasında yahut bir sözleşme (akit) yapılırken şâhit olabilmek için Hanefîlere göre üç şart aranır.² Şahid akli başında olmalıdır. Tahammül zamanında gözlerinin görmesi gerekir. Hakkında şâhit olunan şeyi başkası vasıtasıyla değil bizzat görmesi gerekir. Hanbelîlere göre³ şehâdetin tahammülü görmek ve işitmekle olur.

Mahkemede şâhitlik yapabilmek için gerekli şartlar (eda-i şehâdet);⁴ şâhitler ifadelerini hâkimin huzurunda vermelidirler.⁵ Bundan başka, şâhitler ile ilgili bir takım şartlar aranır ki bunlardan bedensel engelle ilgili olanları şunlardır:⁶

1. Şâhit, konuşabilmelidir. Konuşma engellinin şâhitliği kabul edilmez.⁷ Hanefî, Şafîi ve Hanbelîler şâhidin konuşabilir olmasını şart koşmuşlardır. Malikîler ise işaretinin anlaşılması halinde konuşma engellinin şâhitliğinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir.⁸

2. Şâhidin gözü görmelidir. Görme engellinin şâhitliği kabul edilmez.⁹ Ebû Hanife, İmâm Muhammed ve Şafîilere göre şâhitin gözünün görmesi şarttır. Gözü görmeyenin şâhitliği makbul olmaz.

Malikî ve Hanbelîler ile Ebû Yûsuf ise, sesin sahibinin kim olduğunu yakînen bildiği takdirde, gözü görmeyen kimsenin şâhitliğini câiz kabul etmişlerdir.¹⁰

3. Şâhitlikte “şehâdet” lafzını kullanılması icâb eder. Ben bilirim, bence böyledir, zannedersem gibi sözler, şehâdet için yeterli değildir.¹

¹ Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

² Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 266; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 477; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185.

⁴ Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 562

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 277; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 320; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

⁶ Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

⁷ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 268; *Mecelle*, md. 1686; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145; Turgay, “Şehâdet”, *ŞİA*, VII, 284; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 462.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 564.

⁹ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 268; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 462; *Mecelle*, md. 1686; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145; Turgay, “Şehâdet”, *ŞİA*, VII, 284.

¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185; Rafîi, *Takrîrâtü'r-Râfi'i*, VII, 106; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 564.

Şahidin dinden çıkması, gözlerini kaybetmesi, kendisine kazf haddinin tatbik edilmesi, fâsık olması, konuşma engelli olması durumlarının şâhiti şâhitlik ehliyetinden yoksun bıraktığı kabul edilmiştir. Bu durumlarda suçluya had tatbik edilemeyeceği hususunda âlimler icmâ etmişlerdir. Bu durumların had kararının verilmesinden önce ve sonra, ama infazdan önce meydana gelmesi bu hükmü değiştirmez.²

Kulaktan kulağa duymak (tesâmü‘) yoluyla şehâdetin hakkında sahih olduğu şeyler ise, nikâh, neseb, ölüm, kişinin hanımı ile gerdeğe girmesi ve hâkimin velâyetidir. Şâhitlik edecek bir kimsenin güvendiği bir kişinin bunları kendisine haber vermesi halinde, istihsanen bunlara dair şâhitlikte bulunma imkânı vardır. Çünkü bu gibi hususlara özel sebepleri dolayısıyla ancak özel kimseler tanık olabilir. Ve diğer taraftan yıllar boyu sürekliliği olan hükümler terettüb eder. Şayet bu hususlara dair kulaktan kulağa duymakla (tesâmü‘ ile) şâhitlik kabul edilmeyecek olursa, bu sıkıntılara sebep olur ve hükümlerin işlemez hale gelmesi sonucunu doğurur.

Ebû Hanife'ye göre kulaktan kulağa duymak (tesâmü‘), bir tür yakînin hâsıl olabilmesi için haberin meşhur olması, insanlar arasında yaygınlık kazanması ve bu konuda haberlerin yalanlanamayacak bir hal almasıdır. Ebû Yûsuf ile Muhammed'e göre ise şâhitlik edecek kimseye adalet sahibi iki erkeğin yahut bir erkekle iki kadının haber vermesiyle gerçekleşir. Buna dair delilleri ise, hâkimin iki şâhitin şehâdeti ile hüküm vermesini gösterirler. İsterse hakkında şâhitlik ettiği şeyi kendisi görmesin veya bizzat işitmemiş olsun. Kulaktan kulağa duymak suretiyle şehâdetin eda edilmesi esnasında şâhit, hâkimin önünde şâhitliğin duyma yoluyla meydana geldiğinden söz etmez, sadece, “ben şuna şehâdet ederim” der.

Sözü geçen hususların dışında ise, şâhitin bizzat görmediği herhangi bir şey hakkında şehâdet etmesi câiz değildir. Çünkü şehâdet, müşahededen türemiştir ki, bu da gözle görmektir. İlim ile (bilmekle) tamam olur. Dolayısıyla insanın bilmediği şey hakkında şehâdette bulunması câiz değildir. Bunun delili de Yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *“Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar, şefâat edemezler. Ancak bilerek*

¹ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 268; Turgay, “Şehâdet”, *ŞİA*, VII, 284.

² İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 11; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 75.

*hakka şâhitlik edenler bunun dışındadır*¹ “Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”²

Malikîlere göre tesâmü‘ (kulaktan kulağa duyma) ile yirmi halde şâhitlik câizdir. Bunlardan bir kısmı bir hâkimin, vali yahut vekilin azledilmesi, küfür, sefihlik, nikâh, radâ' (süt emme), alım-satım, hibe ve vasiyettir Tesâmü‘ ise, kendisinden nakledilen kişinin muayyen ve hasredilebilir olmaması demektir. Bu da, meselâ, hakkında şâhitlikte bulunulan nesebin âdil olan ve olmayan insanlar arasında yaygınlık kazanmasıdır. Şâhitlerin şöyle demeleri şarttır: “Bizler âdil olsun, olmasın oldukça yaygın bir şekilde filânın filân kişinin oğlu olduğunu işittik, yahut işitip duruyoruz.”

Şafîîlerde daha sahih kabul edilen görüşe göre neseb, ölüm, vakıf, nikâh ve eşyaların mülkiyeti hakkında tesâmü‘ (kulaktan kulağa duyma) yahut istifâza (yaygınlık) yolu ile şâhitlik etmek câizdir. Eğer, filânın filân kişinin oğlu olduğuna dair haber insanlar arasında yaygınlık kazanmış ise, buna dair şâhitlik etmesi câizdir. Çünkü nesebin sebebi, müşahede ile idrak olunamaz. Şayet insanlar arasında filân kişinin öldüğüne dair haber yaygınlık kazanacak olursa buna dair şâhitlikte bulunması câizdir. Çünkü ölüm pek çoktur ve bunların hepsine muttali olmak mümkün değildir.³

Hanbelîlere göre neseb, doğum, nikâh, ölüm, mülkiyet, vakıf, velâyet ve azl hususlarında istifâza (yaygın olarak bilinme) yolu ile şehâdet sahihtir.

Şafîîlerde daha sahih kabul edilen görüşe ve Hanbelîlere göre tesâmü‘ yoluyla şehâdetin şartı, Ebû Hanife'nin dediği gibi hakkında şâhit olunan şeyin yalan üzere anlaşmadıklarından emin olunacak ve haberleri sebebiyle ilim (yani yakın) yahut güçlü bir zannın husule gelecek şekilde büyük bir kalabalıktan hakkında şâhitlik edilen şeyin işitilmesidir. Şâhitlik edenin; ben buna şâhitlik ederim, demesi de lazımdır.

¹ Zuhurf, 43/86 (وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ).

² İsrâ, 17/36 (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا).

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 335; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 316; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 198 vd.

Şâhitlik üzerine şâhitlik kabul edilir. Ancak şâhitlik üzerine şâhitliğin kabul edilmesi için aslî şâhit mazur olmalıdır. Ölüm veya körlük sebebiyle hazır bulunması zor olmalı veya hastalık gibi bir özürlü olmalıdır.¹

Şehâdetin şartlarında görüldüğü üzere ortopedik engelin dışında bedensel engelin şehâdetinde etkisi çoktur. Çünkü şâhitlik duyulara dayanan bir ispat yoludur.

4.3.1.1. Görme Engeli

Görme engelinin şehâdetinde tesiri çoktur. Şahitte bulunması gereken özellikler arasında şâhidin görüyor olma şartı bulunmaktadır. Bu konuda fakihlerin görüşleri şöyledir:

Ebû Hanife, İmâm Muhammed ve Şafîilerde bir görüşe göre şâhitin gözünün görmesi şarttır. Gözü görmeyenin şâhitliği makbul olmaz. Çünkü şâhitliğin şüphe ve tereddüte yer vermeyecek şekilde açık ve kesin ifadelerle yapılması gerekir. Ayrıca lehine şâhitlik yapılanın tanınması ve şehâdet esnasında ona işaret edilmesi lüzumlu bir şeydir. Söz, hadiseye taraf olan kişiden işitilmiş olmalıdır. Zira, şâhitlik onun için yapılmaktadır. Gözü görmeyen bir kimse ise insanları ancak ses tonlarından ayırt edebilir. Bunda ise bir şüphe söz konusudur. Çünkü sesler arasında benzerlik vardır. Hanefiler işi sıkı tutarak gözü görmeyen kişinin şâhitliği tahammülü halinde görse dahi kabul olunmayacağını söylemişlerdir.²

Hanefilere göre şehâdet konusu ister zinâ isnadında olduğu gibi sözle, isterse hırsızlıkta olduğu gibi bilfiil eylemle irtikâb edilsin herhalukârda şâhitlik yapacak kişinin bu cürmü fiiliyle, fâiliyle, kavliyle görmüş olması şarttır.³ Ebû Hanife'den İmâm Züfer'in naklettiği bir rivayete göre neseb, mevt, nikâh, vakıf gibi işitmeye öğrenilen olaylarda görme engelinin şâhitliği geçerlidir. Çünkü bu tür olaylarda sadece işitmeye ihtiyaç vardır. Duygu organında bir eksiklik olmadığına göre kabul

¹ Nevevî, *el-Minhâc*, s. 154.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 335; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 129; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 266; Mutî'i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XX, 263, 264; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 146; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 217; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 397; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VII, 77; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 465; *Mecelle*, md. 1686; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 313; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s.145; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 564; Özel, "A'mâ", *DİA*, II, 554.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 116, 121; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 267, 268.

edilmesi gerekir. Görme engellinin işitme organında ise bozukluk yoktur demiştir.¹ Malikî,² Şafîilerde diğer bir görüşe³ ve Hanbelîlere⁴ göre sövme ve zinâ isnadı cürümlerinde olduğu gibi söz ile ilgili konularda görme engellinin şehâdeti geçerlidir. Mesela neseb, ölüm, mutlak mülk, vakıf, köle azadı, velâ, nikâh, bey, sulh, icâre, ikrâr da bu tür olaylardandır.⁵ Şafîiler görme engellinin elinin, aleyhine şahitlik yaptığı kişinin üzerinde olması şartını koymuşlardır.⁶ Fakat şehâdete konu teşkil eden cürüm hırsızlık gibi bilfiil işlenen bir eylemse, şahitin bu eylemi ve fâilini görmesi lazımdır.⁷

Dava konusu kısas veya haddi gerektirecek cürümlerde şüpheye sebep olacağından dört mezhebin ittifakı ile görme engellinin şehâdeti geçerli değildir.⁸ Tazir cezasını gerektiren cürümlerde suç, sövme gibi sözle işlenmişse Malikî ve Hanbelîler, görme engelli olmayı şahitliğe engel saymazlar. Şafîiler ise bu tür cürümlerde tahammül anında görmesi şartıyla eda anında (hâkim huzurunda) a'mâlîği şahitliğe mani saymazlar. Şayet ta'zîr gerektiren cürüm yıkmak yakmak gibi bilfiil işlenen bir cürüm ise Hanefîlere ve Şafîilere göre hem tahammül hem de eda anında görme vasfının bulunması şarttır. Yani görme engelli olma şahitliğe manidir.⁹

Ebü Yûsuf ile İmâm Şafî'ye göre olayı gördüğü sırada kör değilse (tahammül döneminde görüp eda döneminde görme vasfını kaybettiyse) şahitliği câizdir. Çünkü görme ile bilgi meydana gelmektedir. Şahitlik ise ancak söyleyerek yerine getirilir. Bir olayın tarifi onu anlatmakla yapılabilir. Görme engellinin dilinde de bir eksiklik olmadığına göre vazifeyi tam olarak îfâ edebilecek demektir. Mesela ölü hakkında şahitlik yapmak gibi demişlerdir. Şahitliği yerine getirmek, lehinde ve

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 129; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 121; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 217; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 397; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 469.

² Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, VI, 154; Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, IV, 167.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 336; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 316.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185.

⁵ Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XX, 263,264; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 289; Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, IV, 167; Salih Abdüssemi' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl*, II, 233.

⁶ Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XX, 263,264; Kâsânî, *Bedâ'î*, VI, 266; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, IV, 445, 446.

⁷ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, VI, 154; Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, IV, 167.

⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 130; Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XX, 263; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 288,289; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 397; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 316; Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, IV, 167.

⁹ Şafîî, *el-Üm*, VII, 9; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 397; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 316; Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, IV, 167.

aleyhinde şâhitlik yapılanları işaretle ayırmaya muhtaçtır. Oysa görme engelli, bunları ancak sesleriyle ayırabilir. Tarifile kişiyi anlatmak ise hazırlar için değil ancak hazır bulunmayanlar için geçerlidir. Böylece buradaki şâhitlik de şer'i cezalar ve kısas konusundaki şâhitlik gibidir.¹ Ebû Yûsuf (r.a.): “Duyma yoluyla olan şâhitliği kabul edilir. Şayet hadise zamanı görüyor da, şehâdet vaktinde görmüyorsa, her ne kadar ismini nesebini bilse bile duyması kâfi gelmez” demiştir.² Hanbelîlere göre de olaydan daha sonra gözlerin kör olması şâhitliğe engel teşkil etmez.³

Şâhit, şâhitlik yaptıktan sonra körleşirse İmâm Ebû Hanife ile İmâm Muhammed'e ve Şafî'ye göre bu, hâkimin karar vermesine engel olur. Çünkü hâkim için delil teşkil eden şâhitliğe ehliyetin, karar esnasında da var olması gerekir. Hâlbuki ehliyetin yok olmasıyla şâhitlik geçersiz olmuştur. Hanbelîlere göre hakimin buna göre hüküm vermesi câizdir.⁴ Bu, şâhitlik sırasında dava konusu olan şeye işaret etmeye ihtiyaç duyulmadığı zamana hastır. Eğer dava konusuna işaret edilme ihtiyacı duyuluyorsa ittifakla körün şâhitliği kabul edilmez. Ebû Yûsuf'un dayanağı şudur: Gözlerin görür halde olması, meşhudün bihi (dava konusunu) bilmek için şart koşulmuştur. Hadiseyi, gözleri görür haldeyken müşahede edince bu bilgi elde edilir. Ebû Hanife ve Muhammed'in gerekçeleri şudur: Şahidin meşhudün lehi (davacıyı) teşhis etmesi ve ifade verirken ona işaret etmesi şarttır. İfade verirken kör olan kişi, meşhudün lehi (davacıyı) başkalarından ayıramayacağından şâhitlik yapamaz.⁵ Çünkü görme engelli sadece sese ve ses tonuna dayanarak birini diğerinden ayırır. Bundan da şâhitlerin sebep olduğu ve kaçınılması mümkün olan bir şüphe doğar. İşte bu durum onların şâhitliklerini kabul etmeye manidir.⁶

Ebû Yûsuf, Malikî ve Hanbelîler ise, sesin sahibinin kim olduğunu yakînen bildiği takdirde, gözü görmeyen kimsenin şâhitliğini câiz kabul etmişlerdir. Çünkü şâhitlik hakkında varit olan ayetler, umum ifade eder. Diğer taraftan böyle bir kimse

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 129; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 268; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 121, 122; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 184; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VII, 397; Rafîi, *Takrîrâtü'r-Râfi'i*, VII, 122,123; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VII, 397.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185; Özel, “A'mâ”, *DİA*, II, 554.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 130; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 268; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 122; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 130; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 268; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 465; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 129; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

adaleti ve sözü kabul edilir bir kimsedir. O bakımdan gözü gören bir kimse gibi böylesinin de şehâdeti kabul edilir. Diğer bir sebep ise duymanın yakînen kendisi vasıtasıyla elde edildiği duyulardan birisi olmasıdır. İşte bundan dolayı Şafîiler de yaygınlık yolu (istifâza) ile sabit olan hususlarda görme engellinin şâhitliğini câiz kabul etmişlerdir. Nitekim görme engellinin tercümede şâhit olmasını da câiz kabul ederler. Çünkü o, hâkimin huzurunda duyduklarının açıklamasını yapar ve bu durumda onun duyması, gözü görenin duyması gibidir.¹ Hasımların ve şâhitlerin konuşmalarını tercüme etmek için görmeye gerek yoktur.

Malikîlere göre a‘mânın söz ile ilgili hususlarda şehâdetleri kabul olunur, tahammül-i şehâdet zamanında görme engelli bulunmuş olsun olmasın farketmez. Göz ile görülen fiillerde ise şehâdeti makbul değildir.² İmâm Malik a‘mânın velâyet ve adalet açısından eksikliği olmaması ve sahabiler arasında kör olanların bulunmasından dolayı şehâdeti kabul edilir demiştir.³

Görme engellinin, sesi tanıdığı zaman, duyduğu şeylerdeki şâhitliği Malik ve Ahmed b. Hanbel'e göre câizdir. Evlenme, boşanma, alış-veriş, icâre, neseb, vakıf, mutlak mülk, ikrâr (itiraf) ve benzeri hususlardaki şâhitliği câizdir. İster bilgiyi elde ettiği sırada görme engelli olmuş olsun, isterse bilgiyi elde etme sırasında görüyor iken sonra görme engelli olmuş olsun eşittir.⁴

Şafîîlere göre⁵ a‘mâ olan bir kimsenin görme ile alâkalı hususlarda şâhitlik etmesi câiz değildir. Çünkü Hanefîlerin de dediği gibi seslerin birbirine benzemesi mümkündür. Kimi zaman bir kimse bir başkasının sesini de taklit edebilir. Dolayısıyla öldürmek, mal telef etmek, gasbetmek, zinâ, içki içmek gibi fiillere gözü görmeyen bir kimsenin şâhitlik etmesi câiz değildir. Aynı zamanda bu, Hanbelîlerin de kabul ettiği bir görüştür. Nitekim satış, ikrâr, nikâh ve talâk gibi sözlü olarak yapılan şeylere şâhitlik etmesi de câiz değildir. Bundan Şafîîlerin tam manasıyla tespit (zapt) dedikleri şekil müstesnadır. Bu da bir kimsenin, gözü görmeyen bir

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 335; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VI, 268; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, VII, 397; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 446; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 167; Özel, "A'mâ", *DİA*, II, 554.

² Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 167; Bilmen, *Kamus*, VIII, 173.

³ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 129.

⁴ Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 439.

⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 335; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 304; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 446; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 558.

kişinin kulağına talâk, yahut bilinen bir kişinin malına ait bir şeyi ikrâr etmesidir. Gözü görmeyen kişi de hâkimin huzuruna gelinceye kadar bunu iyice anlayıp beller ve onun hakkında ondan işittiği şeyin şâhitliğini yapar. Sahih kabul edilen görüşe göre böyle bir durumda şâhitliği kabul edilir.

Şâfîlere göre nesep sübûtu ve ölüm gibi duyma yoluyla şâhitlikte bulunmanın câiz olduğu konularda geçerli olmakla birlikte fiilî ve sözlü tasarruflarda geçerli değildir. Aynı mahiyette Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayet de vardır.¹ Şâfîlere göre şâhitlik konusu cürüm sözle işlenen bir cürümse, olayın vukuundan önce görme engelli olan bir kişinin yalnız işitme yoluyla şâhitlik yapması mümkün değildir. Şayet olaya muttali olduktan sonra görme vasfını kaybetmişse, lehinde şâhitlik yapacağı kişiyi de ismiyle, nesebiyle ve ayırıcı vasıflarıyla gayet iyi tanırsa şâhitlik yapabilir.² Dava konusu cürüm fiil yoluyla irtikab edilmiş bir suçsa hırsızlıkta olduğu gibi şâhitin mutlaka görme vasfını taşıması ve bizzat görme suretiyle olayla ilgili olarak yakın bilgi sahibi olması gerekir.³ Şâfîler gözleri görmeyen kişinin şâhitliğini beş yerde kabul etmişlerdir:

1. Ölüm hususunda.

2. Neseb hususunda.

3. Mutlak mülk hususunda, mesela bir kişi bir malın kendi mülkü olduğunu iddia etse bu hususta hiç kimsede ona muhalefet etmese; gözleri görmeyen bir kişi de o malı belli bir kişiye nispet etmeden “o mal birinin mülküdür” dese onun şâhitliği kabul edilir. Zira halk arasında nakl edilmek suretiyle bilinen şeyler olmasıdır. Bir de halk bu hususları aralarında konuşur. Bunun için gözle görülmesine gerek yoktur. Çünkü mülk, uzun müddet önce alınmış olabilir. Onun için alındığına dair şâhit getirmek zor olur. O dönemde yaşayanların çoğu ölmüş olabilir.

4. Gözleri görmeyen kişinin tercümanlık hususunda şâhitliği kabul edilir. Çünkü hasımların ve şâhitlerin konuşmalarını tercüme etmek için görmeye gerek yoktur.

¹ Şâfî, *el-Üm*, VII, 91; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 316; Özel, “A‘mâ”, *DİA*, II, 554.

² Şâfî, *el-Üm*, VII, 90, 91; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, VIII, 316, 317.

³ Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 70.

5. Zabt hususunda görme engellinin şâhitliği kabul edilir. Mesela birisi ikrâr, talâk ve benzeri bir hususta görme engellinin kulağına bir sır söylerse görme engelli, bu sözü söyleyen kişinin aleyhinde şâhitlik yaptığında şâhitliği kabul edilir.¹

Bir kimse şâhidlik ettikten, ama hüküm verilmezden evvel gözlerini kaybederse; İmameyn'e göre onun şehâdetine dayanarak hüküm verilemez. Çünkü bir hüccet olsun diye şâhidlik ehliyetinin hüküm verilirken mevcut olması şarttır. Aynı vakitte delirmek veya fasık olmak da böyledir. Ama ölmek böyle değildir. Çünkü ölürken de şehâdet ehliyetine sahiptir. Dünyadan ayrılmış olmakla bu ehliyetini yitirmiş olmaz.²

Hanbelîlere göre³ şehâdetin tahammülü görmek ve işitmekle olur. Görme engelli olan bir kişinin satmak, icâre ve buna benzer duymak ile alâkalı işlerde, akid yapan taraftan tanıyıp bu sözlerin de onlara ait olduğundan emin olursa şâhitlikte bulunması câizdir. Ancak fiilen irtikab eden cürümlerde şâhit olaya bizzat şâhit olduktan sonra görme vasfını kaybetmişse aleyhinde şehâdette bulunacağı kişinin ismini, nesebini ve ayırıcı vasıflarını bilmesi şartıyla şâhitlik yapabilir.⁴

Görme engelli olarak şahilik yapan şahsın şehâdeti red edildikten sonra gözleri açılır ve aynı hadiseye şehâdette bulunursa, şehâdeti kabul edilir.⁵

Görme engellinin tezkiyesi de câiz olur. Çünkü onun haberleri dini işlerde makbuldür.⁶ Görme engelli mütercim olamaz. Tek başına görme engellinin tercemesi ile iktifa edilmez.⁷

Şâhitlerden birinin gözlerini kaybetmesi gibi; şâhiti şâhitlik ehliyetinden yoksun kılacak bir durumun meydana gelmesi halinde suçluya had tatbik edilmeyeceği hususunda âlimler icmâ etmişlerdir. Bu durumun had kararının verilmesinden önce veya sonra, ama infazdan önce meydana gelmesi bu hükmü değiştirmez.⁸

¹ Şâfî, *el-Üm*, VII, 91; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, III, 439.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 146-147; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185, vd.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 184, 185; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 167; Udeh, *et-Tesrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, IV, 69; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 69.

⁵ Bilmen, *Kamus*, VIII, 167.

⁶ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, III, 271; Rafî, *Takrîrâtü'r-Râfî*, VII, 92.

⁷ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 469.

⁸ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 75.

Kıyas veya haddi gerektirecek suçlarda dört mezheb de şüpheyne sebep olacağından görme engellinin şehâdetini geçerli saymamıştır. Diğer konulara gelince bunda iki görüş vardır. Birisi; Ebû Hanife, İmâm Muhammed ve Şafîilerde bir guptur. Bunlar, bir ayırım yapmadan görme engellinin şahâdetini kabul etmemişlerdir. Bu isabetli bir görüştür. Çünkü şahitlik şüphe ve tereddüte yer vermeyecek şekilde açık ve kesin ifadelerle yapılmalıdır. Oysa görme engelli insanları görerek değil, işiterek tanıyabilir. Bu da kesin olamaz. Görme engelli sesleri birbirine karıştırabilir veya ses taklidi yapılarak aldatılabilir. Diğer; Ebû Yûsuf, Malikîler, Şafîilerde diğer bir grup ve Hanbelilerdir. Bunlar da kıyas ve hadler dışındaki konuları ikiye ayırarak hüküm vermişlerdir. Konu işitmeyle bilinen bir olay olursa görme engellinin şehâdeti makbuldür. Konu görmeyeyle bilinen bir olay olursa bunda görme engelli şahitlik yapamaz. Ancak olay görüldükten sonra veya şahitlik yapıldıktan sonra ve hüküm verilmeden önce görme engeli meydana gelirse bu durumda görme engelli şahitlik yapabilir.

4.3.1.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin şahitlikte tesiri çoktur. Çünkü işitme engeli şahitliğe engel bir durum olarak kabul edilmiştir.¹ Hanefî ve Şafîilere göre işitme engellinin şehâdeti geçerli değildir.² Malikî ve Hanbelîlere göre sağırın fiillere ait şehâdeti makbul ise de sözler hususundaki şehâdeti makbul değildir. Sözü sağırlığından evvel işitmiş olsa da böyledir.³

Hem görme hem de işitme engelli olan birisinin şahitliği kabul edilmez.⁴

Dava konusu sövme, iffete iftira suçlarında olduğu gibi sözle işlenmiş bir cürüm ise, şahitin mutlaka işitme kabiliyetine sahip olması gerekir. Çünkü cürüm sayılan fiil yapmak şeklinde değil, söylemek şeklinde irtikâp etmiştir. Dolayısıyla

¹ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 167; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 107.

² “Asam”, *Mv.F*, XII, 376, 377.

³ Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl*, VI, 154; Bilmen, *Kamus*, VIII,170; “Asam”, *Mv.F*, XII, 377.

⁴ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 167

işitme engelli bu durumda şâhitliği geçerli değildir.¹ İşitme engelli duymadığı için sözlü işlenen cürümlerde şâhitlik yapamaz.

Hırsızlık, adam öldürme fillerinde olduğu gibi, görmeye dayalı bizzat fâilin fiilen yapmak suretiyle irtikâp etmiş olduğu cürümleri konu edinen davalarda işitme engellinin şâhitliği geçerlidir.² Çünkü işitme engeli bu tür olaylarda fiilin nasıl yapıldığını, kim tarafından, ne zaman yapıldığını anlamaya ve bilmeye mani değildir.

İşitme engellinin şehâdetinin geçerli olup olmadığına karar vermede şehâdet konusu önemlidir. İşitme engellinin şahitliğinin geçerli olmadığı ve belli şartlarla geçerli olduğu şeklinde iki görüş vardır. İkinci görüş konu ayrımı yapmadan kısas, had ve diğer konulardan işitme engellinin şehâdeti görme ile bilinenlerde kabul etmiş, işitme ile bilinenlerde kabul etmemiştir. Bu görüş tercihe daha uygundur. Çünkü işitme engeli sadece görmeye anlaşılacak olaylarda şahitliğe mani değildir. Hatta nikâh, neseb, ölüm, kişinin hanımı ile gerdeğe girmesi ve hâkimin velâyeti gibi konularda tesâmü‘ yoluyla şehâdet gerekir.

4.3.1.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin de şâhitlikte tesiri çoktur. Bu konuda fakihlerin görüşleri şu şekildedir:

Hanefî, Şafîî ve Hanbelîler şâhitin konuşabilir olmasını şart koşmuşlardır. Konuşma engellinin, işareti anlaşılrsa dahi şehâdeti kabul edilmez. Çünkü işaret şehâdetlerde muteber değildir. Çünkü şehâdet yakîni gerektirir ve şehâdette bunun dil ile lafzan söylenmesi istenir.³

Malikîler ise işaretinin anlaşılması halinde konuşma engellinin şâhitliğinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir. Çünkü konuşma engellinin anlaşılabilir işareti,

¹ Harâşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, VII, 179; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV,167; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 107; “Asam”, *Mv.F*, XII, 377.

² İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 287; Harâşî, *Şerhu Muhtasari Halil*, VII,179; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 167; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 313; “Asam”, *Mv.F*, XII, 377; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 107.

³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 23; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 324; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 130; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185; 86; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 147; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 218; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 465; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 476; VIII, 116; *Mecelle*, md.1686; Udeh, *et-Teşriü'l-cinâi'l-İslâmî*, IV, 67; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 564; “Haras”, *Mv.F*, XIX, 96.

talâk, nikâh ve zihâr hususlarında onun konuşması konumundadır. Şâhitliğinde de böyledir. Bir rivayete göre Şafîiler de bu görüştedir.¹

Hanefî ve Şafîî mezhebinde hâkim görüşe göre konuşma engellinin şâhitliği kabul edilmez. Çünkü şâhitliğin şüphe ve tereddüde yer vermeyecek şekilde açık ve kesin ifadelerle yapılması gerekir. Bu ise konuşma engellinin işaretinde yoktur.² Şafîilere göre konuşma engellinin işareti ancak nikâh ve talâk gibi zaruri konularda konuşma yerine geçer. Oysa şâhitlik konusunda onların şehâdeti zaruri olmaz başkasının şehâdetine başvurulur.³

Konuşma engellinin şâhitliği kabul edilmez.⁴ Bilinen işaretiyle işaret etse veya ifadesini yazılı olarak verse de netice değişmez.⁵ Çünkü, şâhitliğin sahih olabilmesi için, ifade verilirken şehâdet sözünün söylenmesi şarttır. Konuşma engelli konuşamayacağından şâhit de olamaz.⁶

Konuşma engelli işaretle derdini anlatsa ve işaretleri anlaşılabilirse bile, kendi yazısıyla şâhit olduğunu yazmadıkça şâhitliği kabul edilmez. Bu, Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür. İmâm Şafîî'den de nakledilen en sahih görüş budur.⁷ Hanbelîlerde bir görüşe göre konuşma engellinin şehâdeti makbul değildir, velev ki işareti anlaşılabilir, çünkü şehâdetde muteber olan, yakindir. Eğer konuşma engelli şehâdetini yazısı ile edâ eder ve yazının altında da imza bulunursa o zaman kabul edilir. Ancak zaruret haline has hükümlerde işaret kâfidir.⁸ Hanbelîlerde diğer bir görüşe göre konuşma engellinin anlaşılabilir işareti ve yazısı ile şehâdeti kabul edilir. Konuşma engellinin anlaşılabilir işareti ve yazısı ilâ zihâr, nikâh ve talâk konularında

¹ İbn Abdilber, *el-Kâfi*, I, 464; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 324; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185; Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VII, 179; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 168; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, IV, 67; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 564.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 324; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 130; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 464; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 476; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 564; Ögüt, "Dilsiz", *DİA*, IX, 304.

³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 324; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185; Mutî'i, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'i*, XX, 226; "Haras", *Mv.F*, XIX, 96.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 268; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, III, 399; *Mecelle*, md. 1686; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 313; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i*, VI, 268; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

⁶ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 313; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 145.

⁷ Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, III, 433.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 185, 186; İbn Teymiyye, *el-Muharrer*, II, 286, 287; Bilmen, *Kamus*, VIII, 171.

konuşma yerindedir. Şehâdet konusunda da böyle olur. İşaretin makbul olduğunun delili Hz Peygamber (s.a.s)'in namazda işaret etmesi ve insanların bu işaret ile ayakta iken oturması hadisesidir.¹

Hanbelîler konuşma engellinin yazılı şehâdetini kabul ederler. Mâlikîler ise yazılı şahitliğin yanı sıra anlaşılabilir bir işaretle yapılan şehâdetin de geçerli olduğu görüşündedirler. Hanefî ve Mâlikî fakihleri, konuşma engellinin anlaşılabilir mahiyette bir işaretle yapacağı yeminin geçerli olduğuna hükmettikleri halde Şâfiî ve Hanbelî fakihleri bu konuda olumlu ve olumsuz iki görüş belirtmişlerdir.²

Şâhitlerden birinin konuşma engelli olması gibi; şahiti şahitlik ehliyetinden yoksun kılacak bir durumun meydana gelmesi halinde suçluya had tatbik edilmeyeceği hususunda âlimler icmâ etmişlerdir. Bu durumun had kararının verilmesinden önce veya sonra, ama infazdan önce meydana gelmesi bu hükmü değiştirmez.³

Konuşma engellinin, evlenmek, talâk vermek, alıp satmak, vasiyyet ve kendi üzerine kısas veya kendisi için kısasa benzer şey yazmak da, îmasını beyan etmek gibidir. Konuşma engelli, iftira için ve iftiradan başkası (ki, zinâ ve şarap içmekten onlara yazmak ve îma ile ikrârı beyan değildir onun) için had olunmaz. Dili tutulan (konuşmaya kudreti bulunmayan), eğer uzun sürerse (bir sene gibi) o (tutulması ile) işâreti de insanlar arasında bilinirse, dili tutulan kimsede dilsiz kimse gibidir. Yâni, dilsiz de câri olan ahkâm bunda da câridir. Eğer dil tutulması uzun sürmez ve işâretide insanlar arasında bilinip anlaşılmazsa, dilsiz gibi değildir.

Gâibden olan yazı, hüccet değildir. Bununla amel edilmez. Zira hazır olmaya kadirdir. Hüccet olmaya zaruret yoktur. Ama konuşma engelli ise, bunun aksidir. Kitabet (yazmak), kâtibin muradını açıklayıcı olur. Ama zamanımızda mühür de şarttır.⁴

Şâhitlik yaptıktan sonra ama hâkim henüz onun şehâdeti ile hüküm vermeden önce birisi konuşma engelli olursa Hanefîler göre hâkim onun şehâdetine binaen hüküm veremez. Çünkü onun şehâdetinin sıhhati kalmamıştır.⁵ Hanbelîlere göre bu

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 185, 186; Buhûfî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, VI, 416.

² Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, IV, 67; Bilmen, *Kamus*, VIII, 171; Öğüt, "Dilsiz", *DİA*, IX, 304.

³ Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 75.

⁴ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, IV, 472.

⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 132; Bâbertî, *el-Înâye*, X, 427.

halde konuşma engellinin şehâdeti sahih olur. Çünkü şehâdet sırasında töhmet yoktur.¹

Konuşma engellinin şehâdetini kabul eden Hanbeli mezhebinin görüşü tercihe şayan değildir. Çünkü dayandıkları delilleri hem konuyla ilgili değil hem de Hz. Peygamber namazda konuşmamak için konuşabildiği halde işarette bulunmuştur. Cumhurun görüşü daha isabetlidir. Zira şehâdette yakîn ve şahitlik lafzı gerekir. Konuşma engelli ise şehâdet lafzını söylemekten acizdir. Konuşma engellinin yazısıyla şahitliğine gelince Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel'in konuşma engellinin kendi el yazısı şartına mühür ve imzayı da ilave ederek konuşma engellinin yazı ile şehadeti kabul edilebilir. Cumhur şüpheden dolayı konuşma engellinin yazıyla yaptığı şahitliği kabul etmemiştir. Ancak bu sayılan şartlarla şüpheler bertaraf edilebilir.

4.3.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel şahitlikte etkili değildir. Ortopedik engelliler şehâdet konusunda diğer sağlam insanlar gibidirler.

4.3.2. İkrâr

İkrâr, kişinin kendisi aleyhine başkasına ait bir hakkı haber vermesini ifade eder. İtiraf da ikrârla aynı mânada olmakla birlikte daha çok ceza hukukunda suçun ikrârı için kullanılır.²

İkrâr, tek taraflı irade beyanı ile vücut bulan hukukî bir tasarruf olup ikrârla verilen hükmün ihtilafsız şekilde kabulü ve ikrârla sabit olan şeyin araştırılmaması esastır. İslâm hukukçularının çoğunluğu, şüphe ve töhmeti giderici olması sebebiyle ikrârın şehâdetten daha kuvvetli bir delil olduğunu belirtmiştir. Mecelle'nin, “Beyyine hüccet-i müteaddiye ve ikrâr hüccet-i kâsıradır³ şeklindeki maddesi, ikrârın yalnızca mukim bağlayıcı bir delil olup diğer kişileri etkilemediğini ifade etmektedir.

¹ Buhûti, *Keşşâfü'l-kınâ*, VI, 427.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 127; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VIII, 130; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 246; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 588; Koca, “İkrar”, *DİA*, XXII, 38.

³ *Mecelle*, md. 78; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 68.

Ayrıca şâhitliğin delil olarak geçerliliği hâkimin takdir ve kararına bağlı iken ikrâr kendi başına hüküm ifade eder ve delil olarak hâkimi de bağlar.¹

İkrâr, bir hakkı haber vermek ve itiraf etmek olduğu için öncelikle konuşma (söz, lafız) ikrâr vasıtasıdır. İkrâr ifade eden lafız ve kelimeler her milletin kendi diline ve örfüne göre değişiklik arzeder.² Mecelle'de, “mükâtebe muhâtabe gibidir³ ve “kitabetle yani yazı ile ikrâr lisan ile ikrâr gibidir⁴ maddelerinde de belirtildiği üzere ilmühaber, mahkeme sicili, mektup ve ticarî defterlerle diğer hususi evrak gibi yazılı belgeler ikrâr vasıtası olarak kabul edilmektedir.⁵ Konuşamayan kimselerin bilinen işaretleri de ikrâr sayılır.⁶ Ancak ceza hukukunda, haddi gerektiren suçları ikrârda beyanın yalnızca sarih sözle olması sebebiyle yazı ve yazı hükmünde olan işaretlerle yapılan ikrâr geçersizdir. Ayrıca konuşma engelinin İslâm ceza hukukunda şüphyle düşen hadler konusundaki işareti de geçerli sayılmaz. İkrârın sıhhati için aşağıdaki şartlar koşulmuştur:

1. İkrârda bulunanın aklî muvazenesi yerinde ve ergenlik çağına ulaşmış, hür olması gerekir.⁷

2. İkrâr sözle ifade edilmelidir. Bu konuda hukukçular arasında görüş birliği vardır.⁸

3. İkrârın eşyanın tabiatına uygun olması, akıl ve mantığa ters düşmemesi gerekir.⁹ İkrâr, irade serbestliği içinde,¹⁰ hâkim huzurunda¹¹ ve davada ileri sürülen iddiaya uygun düşmelidir.¹²

İkrar söz, konuşma ile yapıldığı için ikrarda bedensel engellerden sadece konuşma engelinin etkisi vardır.

¹ Koca, “İkrar”, *DİA*, XXII, 38.

² Koca, “İkrar”, *DİA*, XXII, 39.

³ *Mecelle*, md. 69; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 61.

⁴ *Mecelle*, md. 1606; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 137.

⁵ *Mecelle*, md. 1606-1612; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 137.

⁶ *Mecelle*, md. 1586; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 95.

⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 180; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, III, 422; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 184.

⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 344; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 49; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 188.

⁹ Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 189.

¹⁰ Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, III, 422; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 198.

¹¹ Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 190.

¹² Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 197.

4.3.2.1. Görme Engeli

Görme engelinin ikrârda tesiri yoktur. İkrârın sahih olması için görme şartı aranmaz. Fakihler görme engellinin itirafını gözleri gören birisi gibi ittifakla kabul etmiştir. Mesela görme engelli zinâ yaptığını itiraf etse ikrârı geçerli sayılıp had cezası uygulanır.¹ Çünkü kişi ikrarıyla muaheze olunur.

4.3.2.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin de ikrârda bir tesiri yoktur. İşitme engelli birisinin ikrârı diğer duyan insanların ikrârından farklı değildir.²

4.3.2.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin ikrârda tesiri vardır. İkrâr söz ile ifadedir. Konuşma engelli ise söz ile ifade de bulunamaz. Söz söylemeye kadir olan kimsenin işaretiyle olan ikrârı muteber değildir.³ Ancak konuşma engelliler zarureten konuşmamaktadırlar. Fakihlerin konuşma engelinin ikrârı konusundaki görüşleri şu şekildedir:

Hanefilere göre⁴ konuşma engellinin işaret ile ikrârı Allah hakkındaki ikrârı sahih değil, kul hakkındaki sahih kabul edilmiştir. Mecelle'de de dilsizin anlaşılır işaretiyle yaptığı ikrârının geçerli olduğu ifade edilmiştir.⁵

Malikîler,⁶ Şafîiler⁷ ve Hanbelîlere⁸ göre konuşma engellinin anlaşılan işareti ile ikrârı Allah hakkında da kul hakkında da sahihtir. Hanbelîlere göre konuşma engellinin işareti ile de yazısı ile de ikrârı sahihtir. Ancak yazısı işaret olmaksızın tek başına maksadı anlatmada yeterli değildir. Eğer konuşma engellinin anlaşılan bir

¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 344; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 98; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 50; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 218; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 5; Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, IV, 101.

² Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 172.

³ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, VIII, 143; Bilmen, *Kamus*, VIII, 37.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 172; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 49, 223; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 379; İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, I, 472; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 170.

⁵ *Mecelle*, md. 1586; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 95; "Haras", *Mv.F*, XIX, 95.

⁶ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, III, 399; Salih Abdüssemi' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl*, II, 132.

⁷ Mâverdi, *el-Hâvi*, XVI, 310.

⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 238.

işareti yoksa yazısı talâk, vasiyet ve ikrârda geçerli olur diğer akıtlarda geçerli olmaz.¹

Konuşma engellilerin ikrârları, yazılarıyla sahih olduğu gibi bilinen işaretleriyle de sahih olur. Binaenaleyh bir konuşma engelli yazmaya kadir bile olsa; bey'e, icâreye, hibeye, rehne, nikâha, talâka ve emsaline dair bir şeyi bilinen işaretle ikrâr etse sahih olur. Konuşma engellinin işareti el ve kaş gibi âzâlarıyla yapılır. Hâkim bu işaretin ne mânada olduğuna muttali bulunmazsa bunu konuşma engellinin sözleri kabul edilecek dostlarından, komşularından sorar, bunlar da hâkimin huzurunda bu işareti izah ve tefsir ederler. Maamafih konuşma engellinin hudûde aid ikrârları sahih değildir. Çünkü bu ikrârda şüphe vardır. Hudûd ise şüphe ile münderi olur.² Dilsizin dil tutukluğu vefatına kadar devam ederse işaret ile yapmış olduğu ikrârı muteber olur.³

Hanefiler bilhassa had ve kısas cezasını gerektirecek davalarda ikrârın mutlaka sözlü beyanla ifade edilmesinin şart olduğunu, sanığın yazılı beyanının veya anlaşılabilir işaretinin ikrâr olarak değerlendirilemeyeceğini söylemişlerdir. Çünkü konuşma kabiliyetini kaybetmiş olan sanığın işaretinin, onun ifade etmiş olduğu meramının tam olarak anlaşılması mümkün değildir. Az da olsa ortada bir şüphe oluşur. Şüphenin varlığı halinde ise cezanın düşürülmesi sünnetin belirlemesi doğrultusunda gerekli olduğundan işaretle vâki ikrâr dikkate alınmayacaktır.⁴ Bir de Hanefiler bu husustaki görüşlerini şu şekilde delillendirmeye çalışırlar. Yazı ve işaret, konuşma kabiliyetini kaybeden şahsın sözlü beyanının yerine ikame edilecek, ona bedel tutulacak vasıtalarıdır. Had ve kısas cezasını gerektirecek suçların konu edildiği davalarda asıl ispat vasıtalarının yerine ikame edilecek ve ona bedel tutulacak vasıtalar aslın yerini tutamazlar. Şüpheye sebep olurlar. Şüphenin varlığı halinde ise kısas ve had cezaları düşer. Aynı durum sözlü ikrârın yerine işaretle veya yazıyla vâki ikrâr koyulduğu zaman da söz konusudur. Öyleyse ikrâr sözlü olarak

¹ Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, III, 364.

² Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 223; Rafîî, *Takrîrâtü'r-Râfi'i'*, VIII, 116; Bilmen, *Kamus*, VIII, 49.

³ Bilmen, *Kamus*, VIII, 49.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 172; Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 49; Behnesî, *el-Mevsûâtu'l-cinaiyyetu fi'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 180.

ifade edilmelidir, işaret suretiyle ve yazıyla ikrâr kısas ve had cezalarını konu edinen davalarda ispat vasıtası olarak değerlendirilmemelidir.¹

İmâm Şafiî, zinâ suçu dışındaki had ve kısas cezalarını gerektirecek suçları konu edinen davalarda aynen sözlü beyan gibi, konuşma kabiliyetini kaybetmiş olan sanığın işaretinin anlaşılması halinde işlem göreceğini kabul ederler. Şayet konuşma kabiliyetini kaybeden sanığın işareti anlaşılmıyorsa hüküm tesisinde dikkate alınmayacaktır.²

Bir erkek, konuşma engelli bir kadınla zinâ ettiğini ikrâr ederse ya da bir kadın, konuşma engelli bir erkekle zinâ yapmış olduğunu ikrâr ederse; İmâm Ebû Hanîfe'ye göre kadınla erkekten hiç birisine had tatbik edilmez. Çünkü ortada, diğer tarafa da sirayet eden bir şüphe mevcuttur. Diğer üç mezhep imamı ve İmameyne göre konuşma engelliye değil, ikrârda bulunana had tatbik edilir. Çünkü ikrâr, konuşabilenin aleyhine tamamlanmıştır; üzerine had tatbik edilir. İkrârı bulunmadığı için diğerine had tatbik edilmez.³

Konuşma engelli, bey'î, icâre, hibe, nikâh gibi bir akdi mahkemede takrir edecek olsa hâkim, onun bu husustaki işaretini anlayamazsa, tercüman yoluyla anlamaya çalışır. İhtiyaten tercümanın iki olması gerekir.⁴

Yazı ile ikrâr, lisan ile ikrâr gibidir. Bu yüzden mukırr, muaheze olunur. Dolayısıyla yazıyla ikrâr edenin konuşan ve konuşma engelli olması birdir. Görüldüğü üzere Hanefiler hariç fakihlerin çoğunluğuna göre konuşma engellinin anlaşılır işaret veya yazı ile yapmış olduğu ikrârı geçerlidir. Bu ikrâr bir hukukî işlem olabileceği gibi kısas veya haddi gerektiren bir suçun itiraf edilmesi de olabilir. Hanefî fakihleri ise konuşma engellinin Allah hakkındaki ikrârı sahih değil, kul hakkındaki sahih kabul etmişlerdir. Hanefiler konuşma engellinin bilinen işaretiyle yapmış olduğu ikrâr ve itirafını her türlü hukukî işlemde ve tazîr suçlarında geçerli saymışlarsa da işaretin yanlış anlaşılabilirliği ve bu sebeple suçun sabit olması bakımından bir şüphe doğurabileceği endişesiyle, ayrıca, “şüphe durumunda hadleri

¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 98.

² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 124; Mâverdî, *el-Hâvi*, XVI, 310.

³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 218; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, III, 20; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 99; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, V, 86, 87.

⁴ Yıldırım, Mustafa, *Mecellenin Külli Kaideleri*, s. 155.

uygulamayın”¹ hadisinden de hareketle had ve kisası gerektiren suçlarda geçerli saymamışlardır. Bu konuda Hanefilerin görüşünün tercih edilmesi ihtiyata daha uygundur.

4.3.2.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin de ikrârda bir tesiri yoktur. Ortopedik engelli birisinin ikrârı diğer sağlam insanların ikrârı gibidir.²

4.3.3. Yemin

Yemin, taraflardan birinin bir vakianın doğru olup olmadığı hakkında Allah'ı şahit göstererek beyanda bulunması,³ bir haberin iki tarafından birini Allah Taâlâ'nın mübarek ismini zikir ile veya bir şeye talik suretiyle takviye etmektir. Müdde'î veya müdde'a aleyhin kendisine tevcih ve teklif edilen yemini yapmakdan kaçınması da nükûl aynil yemindir.⁴

Yemin, davacının hakkı ve davalının hüccetidir. Bazı haller müstesna, davacıya yemin teklif olunmaz. O, davasını delil ile ispat etmek zorundadır, edemezse karşı tarafa yemin teklifinde bulunabilir. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “İspat davacıya ve yemin davalıya gerekir.”⁵ Mecelle'nin 76. maddesi şöyledir: “Beyyine müddei için ve yemin münkir üzerinedir.”

Davalıya yemin teklif edebilmek için gerekli şartlar: Davacı, gerekli şartları yerine getirip dava açtıktan sonra hâkim davalıya, “hasmın senin aleyhinde şöyle şöyle iddialarda bulunuyor, ne dersin?” diye sorar. Eğer yapılan iddiayı kabul ederse, hâkim davalının yaptığı ikrâr ve itirafın gereğini yerine getirmesini ve davadan sıyrılmasını hükme bağlar. Eğer iddiayı reddederse, hâkim davacının ispat etmesini ister. Davacı davasını ispat ettiği takdirde, hâkim bu ispata dayanarak hükmünü verir. Eğer ispat edemezse, davacının talebiyle hâkim davalıya yemin ettirir.⁶

¹ Tirmizî, “Hudûd”, 2; İbn Mâce, “Hudûd”, 5.

² Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 172.

³ Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1814; Erbay, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 244; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 219.

⁴ Bilmen, *Kamus*, VIII, 121.

⁵ Tirmizî, “Ahkâm”, 12, İbn Mâce, “Ahkâm”, 7; Dârekutnî, IV, 157.

⁶ İbrahim Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, III, 347, 348; Dâmâd, *Mecma'u-l-ehur*, III, 347; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 219.

Yemin konusunda yeminin söz ile yapılması nedeniyle bedensel engellerden konuşma engelini etkisi vardır.

4.3.3.1. Görme Engeli

Görme engelini yeminde bir tesiri yoktur. Yemin etmede görme engelli ile gören arasında bir fark yoktur.

4.3.3.2. İşitme Engeli

İşitme engelini de pek tesiri yoktur. Sadece işitme engelliye yemin teklifinde tesiri vardır. Yemin etmesi gereken işitme engelli olan davalı yemin teklif edildiğini anlamalıdır. İşitme engelli olan davalı, eğer okuma yazma biliyorsa, ona yemin teklifi yazı ile yapılır; okuma yazma bilmiyorsa, ona işaretle veya dudak okuma ile yemin teklifinde bulunulur. O da yemin eder.

Eğer işitme engelli aynı zamanda konuşma engelli ve görme engelli olursa onun babası, dedesi, velisi veya hâkimin nasb ettiği bir kişi onun yerine yemin eder.¹ Çünkü işitme engelli bu haliyle bu görevi yerine getirmekten aciz duruma düşer.

4.3.3.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelini yeminde tesiri vardır. Yemin söz ile ifade edilerek yerine getirilir.² Ancak konuşma engelli konuşmaktan aciz olduğu için yemini söz ile ifade edemez. Yazı veya işaret ile yemin ettiğini ifade edebilir. Fakihler konuşma engelini işaret ile yemin etmesinde iki görüşe ayrılır.

Hanefiler,³ Malikîler,⁴ Şafîiler⁵ ve Hanbelîlerde⁶ bir görüşe göre anlaşılması şartıyla konuşma engelini işaretiyle yemin etmesi sahihtir. Çünkü konuşma engelini işareti hadler hariç kısas, bey, icâre, hibe, rehin, nikâh, talâk, itk, ibrâ ve

¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 17; Rafî, *Takrîrâtü'r-Râfi'î*, VII, 445.

² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XVII, 129; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, II, 127.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VII, 204; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 379; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, VI, 17, 442; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 454.

⁴ İbn Abdilber, *el-Kâfi*, s. 279; Kurtubî, *Tefsîr*, III, 103.

⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI, 24; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; Zekeriyâ el-Ensârî, *Hâşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Minhâc*, V, 286.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 206.

ikrârda muteberdir, ‘ibâre yerine geçer.¹ Malikîlerde² ve Hanbelîlerde³ diğeri bir görüşe göre konuşma engellinin işaretiyle yemin münakit olmaz.

Konuşma engellinin işaret ile yeminini münakit sayan Şafîiler konuşma engellinin yeminini liânına kıyas ederek liân münakit olduğu gibi yemin de münakit olur. Liân yemin üzerine kaim olur⁴ demişlerdir. Şafîilerde Zerkeşi konuşma engellinin işaretiyle yemin olmayacağı görüşündedir. Liân hariç işaret, ‘ibâre yerine geçmez. Liânda konuşma engellinin işareti zarureten sahih olur. Yemin için özel bir sığaya ihtiyaç vardır. İşaret mücerrettir belirli bir sığaya delâlet etmez. Onun mücerretliği ile yemin olmaz.⁵

Sadece konuşma engelli olanlara hâkim şöyle yemin ettirir: “Eğer bu iş böyle ise Allah'ın ahdi ve misakı senin üzerine olsun mu?” bunun üzerine o da, evet anlamında başını sallarsa yemin etmiş olur. İşitme engelli ve konuşma engelli olanlar eğer okuma yazma biliyorlarsa, hâkim yazıyla yemin verir ve o da yazıyla cevabını verir. Okuma yazma bilmiyorlarsa, belli işaretleriyle yemin etmesi ve yeminden kaçınması (nükul) geçerli olur.⁶ Şöyle ki eğer işaretiyle davacının iddiasını kabul ve itiraf ederse bu geçerlidir. İşaretiyle iddiayı reddettiğini belirtir ve bundan sonra davacı iddiasını ispat edemezse kendisine yemin verilir. Yemini kabul ettiğini işaret ederse bu yemin sayılır. Yemin etmekten kaçındığı yolunda işaret ederse bu da nükul sayılır. Bu durumlara göre dava hükme bağlanır.⁷

İşitme engelli ve konuşma engelli olan bir kişi, aynı zamanda görme engelli da olsa babasına veya vasisine yahut hâkimin onun namına görevlendireceği bir kişiye yemin ettirilir.⁸ Konuşma engellinin işareti anlaşılmazsa hakkı bekletilir.⁹

Fakihlerin çoğu konuşma engellinin yeminini işaretinin anlaşılması şartıyla kabul etmişlerdir. Bu görüş isabetlidir. Çünkü konuşma engellinin işaretinin ne

¹ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 379.

² Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 165.

³ Ögüt, “Dilsiz” *DİA*, IX, 304.

⁴ Kâsânî, *Bedâ'i*, III, 243; Zekeriyâ el-Ensârî, *Haşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Minhâc*, V, 286.

⁵ Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 165-166; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 312.

⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Rafîî, *Takrîrâtü'r-Râfi'i*, VII, 455; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 219.

⁷ Bilmen, *Kamus*, VIII, 183; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 219.

⁸ Rafîî, *Takrîrâtü'r-Râfi'i*, VII, 445; Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku*, s. 219.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 206; Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I, 165.

anlama geldiği çevresindeki insanlar tarafından anlaşılıyorsa, onun işareti konuşması gibidir. Konuşma engellinin maksadı anlaşılınca hüküm ona göre verilebilir.

4.3.3.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel yeminde etkili değildir. Ortopedik engellinin yeminde diğer sağlam insanlardan bir farkı yoktur.

5. el-AHKÂMU'S-SULTÂNİYYEDE BEDENSEL ENGELİN TESİRİ

5.1. İmâmet (Hilâfet)

Hilâfet, İslâm devletlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir ve devlet başkanı için kullanılır. Devlet başkanlığının bir adı da imâmettir.¹ Hilâfetin şu şekilde tanımları yapılmıştır:

Hilâfet gibi önemli bir makama sıradan bir kimsenin gelmemesi tabî; olduğu için İslâm âlimleri ilgili eserlerinde bir kimseyi halife olmaya layık kılacak şartları ve vasıfları da bahis mevzuû etmişlerdir. Bu şartlardan bedensel engelle ilgili olanlar şunlardır:²

1. Halîfenin kulak, göz, dil gibi hassalarının, sağlam olması gerekir.
2. Halîfenin hareket etmeye, süratle kalkıp oturmaya engel olan organ sakatlıklarından uzak ve sapaş sağlam olması lazımdır.
3. Halîfenin düşmanla harbe, topluluğu korumaya imkân veren güç ve kuvvete, cesarete sahip olması gerekir.

Yukarıdaki maddelerde görüldüğü üzere bedensel engelin halife olmada etkisi vardır.

5.1.1. Görme Engeli

İmâmette görme engelinin tesiri vardır. Halife olmada bedenî yeterlik aranmaktadır. Hanefî,³ Malikî,¹ Şafîî,² ve Hanbelî³ fakihlerinin ittifakı ile görme

¹ Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, 539.

² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, I, 6; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 193; Buhâtî, *er-Ravzü'l-mürbi'*, III, 385; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 129.

³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 600; Şah velîyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-baliğa* (trc.: Mehmet Erdoğan), II, 473.

engeli yani iki gözün de görmemesi imâm olmaya mani engellerden sayılmıştır.⁴ Çünkü imâmîyette vasıfların tam olma şartı aranır. Görme engeli vasıfların tam olmasına manidir.⁵ Gözlerden birinin çıkması, burunun kesilmesi gibi noksanlıkların ise Halîfe olmaya engel olduğu hususunda ihtilâf vardır. Bunların iş görmeye, yürümeye bir etkisi yoktur. Fakat insanlara hoş da gelmez. Bu türlü noksanlıklar halîfeliğin kesinleşmesinden sonra olursa bir maniliği yoktur. Çünkü arızaların hilâfet görevlerinden herhangi birine tesiri gözükmemektedir. Halîfe olmadan böyle bir noksanlık mevcutsa iki görüş vardır. Bir görüşe göre Halîfe olmaya engel hâli yoktur. Esaslı şartlardan sayılmaz. Diğer görüşe göre⁶ halîfe olmaya engeldir. Halîfenin her bakımdan mükemmel olması gerekir. Millet'in işlerini yürütmede bu türlü noksanlık, tenkidi, kötölemeyi gerektirir, halîfenin heybetli şahsiyetine gölge düşürür, emirlerine itaati zayıflatır. Topluluğun haklarına noksanlıklar, zararlar getirir.⁷

Görmeyenlerin, hâkimliği, şâhidliği nasıl makbul ve muteber değilse, böyle bir şahsın halîfe olması veya bu vazifeye devam etmesi de geçerli değildir. Gözün gece görmemesi halîfe olmaya ve hilâfetin devamına engel değildir. Çünkü bu nevi hastalık belirli bir zamana mahsus, tedavisi mümkün bir hastalıktır. Görme zayıflığına gelince; şahısları gördüğünde tanıyabiliyorsa halîfeliğe engel değil, şahısları anlıyor, fakat kim olduğunu bilemiyorsa, halîfe olmaya ve halîfeliğin devamına engel teşkil eder.

Görme engeli halife olmaya da ve halife olduktan sonra bu görevi sürdürmeye de mani engellerden sayılmıştır. Bu isabetli bir yaklaşımdır. Çünkü halifelik önemli ve büyük bir mesuliyettir ve bundan dolayı halîfenin vasıflarının tam olması şartı gerekir. Görme engelli vasıflarda eksikliğe sebep olur. Görme engelli kendinin bazı işlerini bile yapamazken bütün bir devletin ve millet'in işlerini nasıl yapar.

¹ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 130.

² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 18; Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 304; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250.

³ Ebû Ya'la, *Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 21; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92; İbn Müflih, *Mübdî'*, X, 10.

⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 193; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi'*, III, 385.

⁵ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 19; Ebû Ya'la, *Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 21.

⁶ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 264.

⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6.

5.1.2. İşitme Engeli

İmâmette işitme engelinin de tesiri vardır. İşitme engeli işin başında halife olmaya imâmlık akdinin yapılmasına mani engellerden kabul edilmiştir.¹ Çünkü halîfe olacak şahsın bütün sıfatlarında mükemmel olması gerekir. Halife olduktan sonra halîfenin işitme engelli olması halinde bu engelin hilâfet görevinden çıkarma konusundaki tesirinde ihtilâf mevcuttur. Bir gruba göre² işlerin tam olarak yürütmesine, sevk ve idareye tesir ettiğinden işitme engeli hilâfetten çıkarır. Diğer bir gruba göre de bir takım işaretler dil ve kulak yerine geçeceğinden işitme engeli halîfeyi halîfelikten çıkarmaz. Başka bir görüş de ancak tam bir noksanlık hilâfetin devamına mânidir der. İşitme engeli ise tam bir noksanlık sayılmaz. Bu görüşe göre halîfe yazı yazmayı ve okumayı biliyorsa, işitme engeli halifelik görevinin devamına mâni değildir; yazı yazmayı ve okumayı bilmiyorsa mânidir. Çünkü yazı ile maksadın ne olduğu açıkça ifade edilebilir. İşaretler de ise şüphe vardır.

Ağır işitme halinde sesler işitilebiliyor, haber verilebiliyorsa bu durum halifelik görevinden çıkarıcı noksanlık sayılmaz. Halife olmadan önce var olan ağır duymanın halife olmaya mâni olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mâni olmadığını söyleyenler de mevcuttur.³

Kulakların kesilmesi halife olmaya ve devamına mani olmayan noksanlıklardan sayılmıştır. Bunlar düşünmeye, hareket etmeye, ayakta durmaya, görünüşe tesir etmeyen arızalardır. Gizlenmesi, telâfisi mümkün bir noksanlıktır.⁴

İşitme engeli halife olmaya mani sayılmıştır. Bu isabetli bir görüştür. Fakat halife olduktan sonra meydana gelen işitme engelinin halifeliğe mani olmasında ihtilaf vardır. İşitme engelli halifeden daha iyi özellikleri olan birisi varsa birinci görüş tercih edilerek halife azl edilir, daha iyi özelliklere sahip birisi yoksa ikinci görüş tercih edilerek halife görevine devam eder. Çünkü devletin ve milletin maslahatı bunu gerektirir.

¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 193; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi*, III, 385.

² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 264.

³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6.

⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6.

5.1.3. Konuşma Engeli

İmâmette konuşma engelini tesiri vardır. Konuşma engeli halife olmaya kesinlikle engel olarak kabul edilmiştir.¹ Çünkü halife olacak şahsın bütün sıfatları eksiksiz olması gerekir. Bu engelin halife olduktan sonra ortaya çıkması halinde hilâfet görevinden çıkarma konusundaki tesirinde ihtilâf mevcuttur: Bir gruba göre² işlerin tam olarak yürütmesine, sevk ve idareye tesir ettiğinden konuşma engeli hilâfetten çıkarır. Diğer bir gruba göre de, bir takım işaretler dil yerine geçeceğinden konuşma engeli halîfeyi halifelikten çıkarmaz. Başka bir görüşe göre de tam bir noksanlık hilâfetin devamına mânidir. Bu tam bir noksanlık sayılmaz. Halife yazı yazmayı biliyorsa, halîfenin konuşma engelli olması halîfelik görevinin devamına mâni değildir; yazı yazmayı bilmiyorsa mânidir. Çünkü yazı ile maksadın ne olduğu açıkça ifade edilebilir. İşaretler de ise şüphe vardır.

Kekemelik, pepelik, halîfelik görevinden çıkarıcı noksanlıklar sayılmaz. Halife olmadan önce var olan pepelik halife olmaya mâni olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mâni olmadığını söyleyenler de mevcuttur. İkincilerin delili: Musa Peygamber'in lisanının pepe oluşudur. Peygamberliğe engel olmayan bu hâl halife olmaya da engel değildir.³

Hanefiler ve Hanbelîlere göre büyük imâmet küçük imâmet gibidir. Konuşma engelli namazda kendi gibi olanlara imâmlık yapar diğerlerine imâmlık yapması sahih olmaz. Çünkü o, okuma rüknünü terk eder.⁴ Bu görüşe göre konuşma engelli ancak kendi gibilerine halife olabilir.

Konuşma engelli birisinin halife seçilmesinde de halifelik görevini sürdürmesinde de konuşma engeli mani sayılmalıdır görüşü tercihe uygundur. Çünkü halifelik büyük ve mühim bir görevdir ve bu görevin yerine getirilmesinde konuşma da önemlidir. Halifenin kullanacağı işaret ve yazıyı herkes anlamayabilir.

¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, X, 48; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 193; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi'*, III, 385.

² Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 264.

³ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I, 579.

5.1.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engel imâmette etkilidir ve bazı ortopedik engeller imâmete mani hallerden sayılmıştır. İki elden veya iki ayaktan birinin olmaması gibi noksanlıkla bâzı işler, hareketler yapılabilir, bâzıları ise yapılamıyor. Böyle olan bir şahıs, organ bakımından tam olmadığından halîfe olamaz. Halîfe iken böyle bir noksanlık meydana gelmişse bu konuda hukukçular ikiye ayrılır: Bir görüşe göre halîfe olmaya engel olan bir noksanlık onun devamına da engeldir. Dolayısıyla hilâfet sona erer. Diğer bir görüşe göre de halîfe olmaya engel, fakat devamına engel değildir. Hilâfetin devamına mani olmak için tam bir noksanlık gerekir. Hâlbuki bu durum tam bir noksanlık sayılmaz.¹

İki elin veya iki ayağın kesilmesi, kötürüm olmak gibi noksanlıklar halîfe olmaya da ve devamına da engeldir görüşü tercihe daha uygundur. Çünkü halife için uzuvların sağlam olması ve güç, kuvvet şartı aranmaktadır. Bu eksiklikler hareket etmeye, iş yapmaya imkân vermemektedir. Böyle olan bir şahıs topluluğa hizmetten âciz kalır. Bir elin veya bir ayağı olmayan birisinin halife olması da aynı hükme tabi olur. Fakat halife iken bu eksiklikler meydana gelmiş ise ondan daha iyi birisi varsa halifelîğe devam etmez yerine o getirilir. Ondan daha iyi birisi yoksa bir eli veya ayağı olmayan halife görevini sürdürür.

5.2. Kâdî (Hâkim)

Kâdî (Hâkim), insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder.² Kâdîlik görevi farzı kifayedir. Zira kâdîlik görevi emr-i bi'l-maruf nehyi an'il-münker çerçevesine girer ve bu da farzı kifayedir.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720) gibi halifeler hem devlet başkanı, hem müftî ve hem de kâdî idiler. Bu üç sıfat tek kişide toplanıyordu. Daha sonra devlet başkanlığı ile fetva ve kaza

¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 6.

² *Mecelle*, md. 1785; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 518.

fonksiyonları birbirinden ayrılmıştır.¹ Kâdîlık görevini üstlenecek kişide bir takım şartların bulunması gerekir. Bunlardan bedensel engelle ilgili olanları şunlardır:²

1. Kâdî tayin edilecek kişi işitme engelli olmamalıdır. İşitme duyusu sağlam olması gerekir. Zira işitme engelli olan kâdî, hasımların ikrâr ve inkârlarını tesbit edemez.

2. Kâdî tayin edilecek kişi görme engelli olmamalıdır.

3. Kâdî tayin edilecek kişi konuşma engelli olmamalıdır.

4. Kâdî tayin edilecek kişinin kâdîlık görevlerini yerine getirebilecek yeterlilikte olması gerekir. İhtiyarlık veya hastalık nedeniyle dengesizleşen veya sağlıklı düşünemeyen kişinin kâdîlık görevine tayin edilmesi câiz değildir. Şu halde kâdînin hakkı yerine getirecek güçte olması gerekir.

İşitme, görme ve konuşma duyularının sağlıklı olma şartının aranması görevini yerine getirme imkânını bulması, dava taraflarını birbirinden ayırt edebilmesi, hakkı batıldan ayırt edebilecek ispat yollarını bir araya toplayıp getirebilmesi içindir.³

Kâdî için belirlenen şartların bulunmaması halinde şâhid olma şartlarını kendinde toplayan, dininde, emanete riâyetinde, akıl ve anlayışında kendisine güvenilen, fıkıh ve sünneti bilen kimselerin tayin edilmesi gerekir. Müftî olacak kimseler de böyle olmalıdırlar.⁴ Şâhidlik ehliyetini taşıması gerekir. Çünkü bu velâyet ve salahiyet bakımından daha kuvvetli ve daha umumî bir vazifedir. Şehâdet ehliyetine sahip olan herkes, kazâ ehliyetine de sahiptir. Şehâdet ehliyetine sahip olmayan, kazâ ehliyetine de sahip değildir.⁵

Yukarıda geçtiği üzere hâkim olmada bedensel engelin etkisi vardır. Çünkü hâkimliğin yürütülmesi duyularla yakından alakalıdır.

¹ Döndüren, "Fetva", *ŞİA*, II, 351.

² Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 71, vd.; Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 3; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 346; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92; Nevevî, *el-Minhâc*, s. 148; Dirdâr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 129, vd.; Bilmen, *Kamus*, VIII, 213; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 743; Atar, "Kadı", *DİA*, XXIV, 66.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi*, III, 385; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VI, 744.

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 109.

⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 83.

5.2.1. Görme Engeli

Görme engelinin hâkim olmada tesiri vardır. Hâkim olacak kişide görme şartı aranmaktadır. Görme engelli birisinin hakîm olarak bir göreve tayin edilip edilemeyeceği hususunda İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Hanefîlerde bir görüşe göre görme engellinin hâkim olması câiz değildir. Görme engelli bir hüküm vermişse hükmü geçerli olmaz. Bir kimse görür iken hâkim tayin edilse ve sonradan görme engelli olsa, o haliyle hüküm verse hüküm batıl olur. Zira görme engellinin şahitliği kabul olmadığı için hâkimliği de kabul olmaz.¹ Görme engellinin şahidlik ehliyeti yoktur. O, sesleri ve diğer şeyleri birbirine karıştırır.²

İmâm Mâlik, görme engellinin şehâdetini kabul ettiği gibi hâkim de tayin edilebileceğini kabul etmiştir. Ona göre görme, işitme ve konuşma hâkimlik görevinin devamında şart olmayıp tayininde şarttır. Yani kör olan birisi hakim olarak atanmaz ama hakim olan birisi kör olsa verdiği hükümler geçerlidir.³ Fakat böyle bir hâkimin azli gerekir.⁴ Hanefî,⁵ Şafîî⁶ ve Hanbelîlerde bir görüşe⁷ göre ise görme kâdî olmada şarttır. Hanbelîlerde tercih edilen bir görüşe göre de görme, konuşma kâdî olmak için şart değildir. Görme engelli de konuşma engelli de kâdî olabilir.⁸

Malikî ve Şafîî âlimlerin bir kısmına göre â'manın hâkim olması câizdir. Bunlar görme engelli olan Ümmü Mektûm'u Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hâkim ve namaz kıldırması için Medine'ye imâm tayin etmesini ve Şuayb (a.s.)'in görme engelli olmasını kendilerine delil olarak alırlar.⁹

Cumhur bu görüşe itiraz ederek görme engellinin hiç bir zaman hâkim olamayacağını belirtir. Onlar Ümmü Mektûm'a verilen görev, umûmi bir görev

¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 34; Dâmâd, *Mecma'u-l-enhur*, III, 210; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, IV, 496; *Mecelle*, md. 1794; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 83.

³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 345-345; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 130; Bilmen, *Kamus*, VIII, 216.

⁴ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 130; Bilmen, *Kamus*, VIII, 216.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 3; Bilmen, *Kamus*, VIII, 214.

⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 73; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 290; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, s. 250; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 375.

⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 92; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XI, 609; İbn Müflih, *el-Mübdî*, X, 19; Merdâvî, *el-İnsâf*, XI, 177.

⁸ Merdâvî, *el-İnsâf*, XI, 177.

⁹ İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XI, 609; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 375.

olmayıp hass (özel) bir görev olan namaz kıldırma görevi olduğunu, bunun ise görme engellinin hâkim olacağına delil teşkil etmediğini ifade etmektedirler.¹

İbn Kudâme de; Şuayb Peygamber'in kör olduğu halde hâkimlik yaptığı hususunun sabit olmadığını, bu sabit kabul edilse bile, onun zamanında insanların az olduğunu, Şuayb (a.s.)'in yanında devamlı güvenilir şahıslar bulundurduğunu, bu sebeple Şuayb Peygamber'in hâkimlik yapmasını, görme engellinin hâkim olacağına dair delil almanın doğru olmayacağını zikreder.²

Hanbelîlere göre hakimin işitme, görme ve konuşma duyularının sağlıklı olması gerekir. Böylece görevini yerine getirme imkânını bulsun ve dava taraflarını birbirinden ayırt edebilsin. Hakkı batıldan ayırdedebilmek için de hakkı ispat yollarını bir araya toplayıp getirebilsin.³

Görme engelli birisinin hakim olarak atanması konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Görme engelli birisinin hâkim olmasını Malikî ve Şafîîlerin bir kısmı kabul ederken bunların dışındaki çoğunluk kabul etmemiştir. Çoğunluğun görüşü isabetlidir. Çünkü diğerlerinin delili kuvvetli değildir. Ümmü Mektûm'un Hz. Peygamber yokken namaz kıldırması onun hakim olduğunu göstermediği gibi onun namaz için atanması da birkaç kez olmuştur. Gözleri gören birisinin tayini daha çoktur. Şuayb Peygamberin görme engelli olduğu ve hakimlik yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Görüldüğü üzere bu deliller görme engellinin hakim olması için yeterli değildir.

5.2.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin hâkim olmada tesiri vardır. İslâm hukukçularının çoğuna göre hâkim olacak kişinin işitiyor olması gerekir. İşitme engellinin hasımların sözlerini işitemeyeceği, davalı, davacı ve şahiti biri birinden ayıramayacağı, davaya konu olan şeyi iyi anlayamayacağı gerekçesiyle işitme engellinin hâkim olamayacağını kabul etmişlerdir.⁴ O, karşısındaki adamın ikrârını duyamaz. Belki de

¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 375.

² İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 93; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XI, 609.

³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 92, 93; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi'*, III, 385; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 744.

⁴ İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XI, 609; İbn Müflih, *el-Mübdi'*, X, 19; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 360; "Asam", *Mv.F*, XII, 378, 379.

ikrârını tekrarlamasını istediğinde karşısındaki inkâr eder ve bu sebeple insanların hukuku zayi olur.¹ Bir görüşe göre işitme engellinin kâdîlık yapması câizdir. Çünkü o davacıyla davalıyı birbirinden ayırdedebilir, hasımları birbirinden seçebilir.²

Malikîlere göre işitme engelli birisi hakim olamaz ancak hakim olduktan sonra işitme engelli olursa hâkimliği geçerlidir verdiği hükmü de geçerlidir. Ama bu işitme engelli hâkimin görevden alınması gerekir.³

Tamamen işitme engelli olan kişi ise, kâdî olduğu taktirde, hüküm vermeye yetkili bulunmamaktadır. Tamamıyla işitme engelli değil de ağır işiten kişinin durumu ise sahih olan kavle göre onun hâkim olması, karar vermesi caizdir. Ancak anadan doğma işitme engelli olan, hiç duymayan kişinin durumu bunun hilafıdır.⁴

İşitme engelli birisinin hakim olması uygun görülmemiştir. Bu görüş isabetlidir. Çünkü işitme engelli bir hakim tarafların sesini duyamadığı için onları birbirinden ayıramaz, hakların zayi olmasına sebep olabilir.

İşitme engelli bir müftîye gelince; eğer kendisine yazı ile soru tevcih edilir o da buna binaen yazılı cevap verecek olursa, bununla amel etmek câizdir. Eğer bu kimse fetvaya ehil, fetva vermek üzere devlet tarafından görevlendirilmiş ve insanların ekseriyeti fetva sormak için bu kimseye geliyorlar ise, o zaman bunun verdiği fetva ile amel etmek câiz olur. Buna göre müftînin iyi duyan bir kimse olması şarttır. Çünkü her soran kişinin sorusunu yazılı olarak sorması mümkün olamamakta, bazan iki hasım iki tarafta huzura gelmektedirler. Birinin lehindeki veya aleyhindeki ifadeleri müftînin duyamadığı taktirde ancak duyduğu bazı ifadelerle dayanarak fetva verme durumu ile karşı karşıya geleceğinden dolayısıyla hasmın (diğer tarafın) hakkının zayi olmasına yol açacağından duyan bir kişi olması şartı getirilmektedir.⁵ Müftînin işitme engelli olmaması daha uygundur. Çünkü bazen istiftalar şifahen vuku bulur. Bunu güzelce işitmeden fetva verilirse bir yanlışlık meydana gelir de bunun neticesinde bir tarafın hakkı zayi olur.⁶

Ağır işiten veya hiç işitmeyen kişilerin genelde müftî olmayacağı hususunda hiç tereddüde düşmemek gerekir. Çünkü böyle bir makamda olan kişilerin cevabı,

¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 83; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 360.

² Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 83.

³ Dêrdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 130; Bilmen, *Kamus*, VIII, 216.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 360; "Asam", *Mv.F*, XII, 379.

⁵ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 360.

⁶ Bilmen, *Kamus*, VIII, 254.

kâdî tarafından da benimsenecek ona göre hüküm verilecektir. Anlaşamadığı takdirde bunun üzerine tereddüp edecek zararın menfaatinden daha çok olacağından böyle kimselerin müftî olarak tayin edilmeleri uygun olmamaktadır.¹

İşitme engelli birisinin müftî olması kâdîlik gibi kabul edilmemiştir. Çünkü müftînin hüküm vermesi için önce konuyu güzelce anlaması lazımdır bu da daha çok işitme yoluyla olur. İşitme engelli de bundan acizdir.

5.2.3. Konuşma Engeli

Konuşma engelinin hâkim olmada tesiri vardır. İslâm hukukçuları, konuşma engellinin de, hâkimlik gibi bir göreve getirilip getirilemeyeceği hususunda görüşler beyan etmişlerdir. Hukukçuların geneli, konuşma engellinin muhakeme anında konuşamayacağı, taraflara, şahitlere soru soramayacağı, herkesin onun işaretini anlayamayacağı ve böylece de hakkın ortaya çıkarılamayacağı gerekçesiyle, konuşma engellinin hâkim olamayacağı görüşündedirler.²

Hanefilerin çoğuna,³ Malikîlerde bir görüşe,⁴ Şafîilerde tercih edilen görüşe⁵ ve Hanbelîlere⁶ göre kâdîlıkta konuşma şarttır bu yüzden konuşma engellinin, işareti anlaşılabilir kâdî olması câiz değildir. Konuşma engelli kimselerin verdikleri hükümler geçersiz olur.⁷ Şafîilerde bir görüşe göre de konuşma engellinin kâdîlığa tayini sahihtir.⁸

Malikîlerde bir görüşe göre konuşma velâyetin sıhhat şartlarından değildir. Ama kâdînin konuşma vasfını bulundurması gerekir. Diğer görüşe göre konuşma kâdîlığın sıhhat şartlarındandır. Bu sebepten dolayı konuşma engelli kâdî olamaz.⁹

¹ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, V, 359; İbn Âbidîn, *Hâşiyeye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 360.

² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 344; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92, 93; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XI, 609; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 218; İbn Müflih, *el-Mübdî*, X, 20; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530.

³ Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 3; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 280; İbn Âbidîn, *Hâşiyeye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 359; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530; Bilmen, *Kamus*, VIII, 216.

⁴ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, IV, 130; Salih Abdüssemi' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl*, II, 221.

⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 290.

⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XI, 609; Buhûtî, *er-Ravzü'l-mürbi*, III, 385.

⁷ Dâmâd, *Mecma'u'l-enhur*, II, 120; *Mecelle*, md. 1794; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530.

⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 290; "Haras", *Mv.F.*, XIX, 96.

⁹ Dêrdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 130; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, VI, 99.

Konuşma engelli olan bir hâkimin doğru olan hükmü geçerlidir. Fakat böyle bir hâkimin azli icab eder.¹

Şafî ve Hanbelîlere göre de kâdînin işitme, görme ve konuşma duyularının sağlıklı olması gerekir. Böylece görevini yerine getirme imkânını bulsun, dava taraflarını birbirinden ayırt edebilsin. Hakkı batıldan ayırdedebilmek için de hakkı ispat yollarını bir araya toplayıp getirebilsin.²

Eğer işareti anlaşılıyorsa konuşma engelli olan kişinin fetvası sahihtir. Hatta konuşan bir kişinin anlaşılır mahiyette olan işareti ile amel etmek dahi câizdir. Müftî konuşma engelli olduğu takdirde, işaretiyle iktifa edilir. Ama hâkimin işaretiyle iktifa edilemez. Çünkü belirli sîgalara dayanarak hüküm vermesi ve ilzam etmesi gerekir ki bu da “hükmettim ve ilzam ettim” demesi ile olur. Bu da sahih olarak acılan bir dava sonucu verilmesi şartına bağlıdır.³

Hâkim ile müftî arasında fark vardır ve olması gerekir. Çünkü kâdînin hükümde belirli sîgalarla sahih davadan sonra ifade kullanarak kararı açıklaması gerekir. Bu da ihtiyatı gerektirir. Müftîdeki durum bunun hilafıdır. Çünkü onun görevi şer'i olan bir hükmün ifadesidir. Velevki bu ifade işaretle de olsa, kendisinin duyması şart değildir.⁴ Konuşma engellinin yazısı veya anlaşılan işaretiyle fetva vermesi veya fetva vermek için müftî olarak atanması Hanefîlerin çoğuna,⁵ Malikîlere,⁶ Şafîlilere⁷ ve Hanbelîlere⁸ göre câizdir.

Kadılığın bizatihi konuşma ile yerine getirilen bir iş olması nedeniyle dört mezhep de konuşma engellinin kadı olamayacağı görüşündedirler. Şafîîlerde bir görüş konuşma engellinin kadı olabileceği şeklindedir. Bu isabetli bir görüş değildir. Çünkü kadı taraflardan hangisinin haklı ve hangisinin haksız olduğunu ancak konuşarak araştırıp soruşturabilir. Bunu işaretle ve yazıyla yapması mümkün olmayabilir. Zira herkes işaret ve yazıyı anlayamayabilir veya kadı her şeyi işaret veya yazı ile ifade edemeyebilir. Müftî için böyle bir durum söz konusu olmadığı

¹ Dardîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 130; Bilmen, *Kamus*, VIII, 216; “Haras”, *Mv.F.*, XIX, 96.

² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 92, 93; Bilmen, *Kamus*, VIII, 216; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VI, 744.

³ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 360.

⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 360.

⁵ İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VI, 286; İbn Âbidîn, *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, V, 359; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, III, 309.

⁶ Harâşî, *Şerhu Muhtasarı Halil*, VII, 140.

⁷ Mutî'î, *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, XI, 109.

⁸ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VI, 300.

için onu kadılıktan ayırmışlar ve konuşma engelli müff olabilir demişlerdir. Müff kendisine verilen bilgiler ışığında bir sonuca varıp anlaşılabilir işaret veya yazısı ile hüküm verebilir.

5.2.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin hâkim olmada bir tesiri yoktur. İslâm hukukçuları, göz, kulak dilin dışındaki azaların sağlam olup olmamasının hâkimlikte önemli olmadığını, böyle bir hâkimin verdiği hükmün geçerli olacağını, ancak bütün azaları sağlam olan bir kimsenin hâkim tayin edilmesinin daha iyi ve İslâm'ı temsili bakımından daha heybetli olacağını beyan ederler.¹

Kâdîlık görevinin yürütülmesinde güç ve kuvvetten önce akıl, bilgi, muhakeme, görme, işitme, konuşma duyularına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla kâdîlık için gerekli şartları bulunduran ortopedik engelli kâdî olabilir.

5.3. Tahkîm

Tahkîm, iki kişinin kendi rızaları ile aralarındaki bir anlaşmazlığı çözmesi için, birisini hakem yapmalarınıdır. Bu durumda hakem seçilen şahsa muhakkem ve hakem denilir.²

Tahkîmin rûknü, icap ve kabuldür. Yani aralarında anlaşmazlık bulunan tarafların, birisine anlaşmazlık konusunda hükmetmesi için teklifte bulunmaları onun da bu teklifi kabul etmesidir. Tahkîmin sahih olması için, hakem tayin edenler, hakem kılınan şahıs ve dava konusunda bazı şartların mevcut olması gerekir. Bunlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:³

1. Hasımların her ikisinin de âkil ve bâliğ olmaları gerekir.
2. Hakemin şehâdete ve kadâyaya ehil olması gerekir.
3. Hakemin belli olması gerekir.
4. Tahkîm, “şu iş olursa” gibi bir şarta veya “falan zaman başlamak üzere” gibi bir zamana bağlı olmamalıdır.

¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 73.

² Kayapınar, “Tahkim”, *ŞİA*, VII, 360.

³ Kayapınar, “Tahkim”, *ŞİA*, VII, 360.

5. Tahkîm insanların haklarına bağı olan mal davaları ile ilgili olmalıdır.¹ Hanefilere göre haddi ve kisası gerektiren (hırsızlık, zinâ, adam öldürme, birisini yaralama gibi) davalarda tahkîm câiz değildir. Bunun gereği olarak nikâh, talâk gibi ictihâdî davalarda tahkîmin câiz olması gerekir. Fakat sıradan insanların bu gibi meselelere cesaret edip hüküm vermeye kalkmaları endişesinden dolayı bu konularda câiz oluşuna fetva verilmez.² Bu yüzden Mecelle, tahkîmin mal davaları ile olmasını kayıtlamıştır. Hanbelîler, nikâh, liân, kazf ve kisas davalarında tahkîmin câiz olmadığını söylemektedirler.³

Tahkîm, hakem taraflar için karar vermeden önce, gayri lâzım bir akittir. Yani hasımlardan her ikisi veya dileyen birisi diğer tarafın rızası aranmadan hakem tayini konusundaki kararından vazgeçip hakemi azledebilir. Hakem karar verdikten sonra artık lâzım olur. Hakemin verdiği karar şerîata uygun olmak kaydıyla bağlayıcı olur. Hakem, aynen hâkim gibi beyyine (şâhit), ikrâr ve yeminden imtinâ gibi yollarla hüküm verebilir. Hakemin hükmü sadece kendisini hakem tayin eden taraflar ve hakem tayin ettikleri konuda geçerlidir.⁴ Tahkîmde bedensel engelin etkisi vardır.

5.3.1. Görme Engeli

Görme engelinin tahkîmde tesiri vardır. Görme engellinin hakem olması câiz değildir.⁵ Çünkü görme engelli tarafları ayırt etmeden acizdir. Görme engelli tarafları ancak ses tonlarından ayırt edebilir. Bunda ise bir şüphe söz konusudur. Çünkü sesler arasında benzerlik vardır. Ayrıca görme engelli şehâdete ve kadâyaya da ehil değildir.

5.3.2. İşitme Engeli

İşitme engelinin de tahkîmde tesiri vardır. Tarafların seslerini duyamayacak kadar işitme engelli birisinin hakem olması sahih değildir.⁶ Çünkü işitme engelli hakem olduğu zaman taraflar her şeyi yazı veya işaret ile anlatamayabilir. İşitme engelli de şehâdete ve kadâyaya ehil değildir.

¹ *Mecelle*, md. 1841; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 639.

² Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 108.

³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 137.

⁴ Kayapınar, "Tahkim", ŞİA, VII, 361.

⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 3; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 83; *Mecelle*, md. 1794; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530.

⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'*, VII, 3; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 83; *Mecelle*, md. 1794; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530.

5.3.3. Konuşma Engeli

Tahkîmde konuşma engeli etkilidir. Konuşma engellinin hakem olması câiz değildir.¹ Konuşma engelli tahkîmin rûknü olan icap ve kabulü söz yerine işaret veya yazı ile ifade edebilir. Ancak bir sorunu halletme de yazı ve işaret kafi gelmeyebilir. Herkes konuşma engellinin yazısını ve işaretini tam olarak anlamayabilir.

5.3.4. Ortopedik Engel

Ortopedik engelin tahkîmde tesiri yoktur. Tahkîmde ortopedik engelli ile sağlam insanlar arasında fark yoktur.

5.4. Genel Değerlendirme

Ukubat ve ahkamu's-sultaniyyede bedensel engel etkilidir. Bedensel engelin ukubatta tesiri kısasta değil müessir fiillerdedir. İşlenen müessir fiiller bedensel engellere sebep olabilir. Sağlam insanlara karşı da bedensel engellilere karşı da işlenen müessir fiiller tazmin edilir. Denkliğin sağlanması mümkün olan her yerde organlar arasında kısâs uygulanır. Denklik olmadığı için bedensel engellilerin değil sağlam insanların uzuvlarına karşılık kısas uygulanır. Bedensel engellilerin uzuvları için miktarı hakim tarafından takdir edilen hükümet-i adl gerekir.

Hadlerde işitme engelinin pek tesiri olmadığı için onun hakkında fakihlerin görüşüne de rastlanmamıştır. Görme engeli ve konuşma engeline gelince; hadlerin uygulanabilmesi için fâilde görme ve konuşma şartı aranmaktadır. Görme engeli ve konuşma engelinin bulunması bu şartın sağlanmasında tesirlidir. Bu duyuların bulunmaması şüphe oluşturmaktadır. Şüpheli durumlarda da hadler düşer. Ortopedik engelin de hadlerin uygulanmasında etkisi vardır. Hadleri uygulama imkânı olmayan ortopedik engellilerin cezaları hafifletilmiş veya ertelenmiştir.

Bedensel engele sebep olduğundan dolayı kısasta müessir fiiller, hadlerde sirkat ve yol kesme hadleri diğer konulara göre daha ayrıntılı ele alınmıştır.

İspat yollarından şahitte görme, konuşma şartı aranmasına rağmen belli şartlarla görme engelli ve konuşma engellinin şahitliği kabul edilmiştir. Şahitlikte duyma şartlar arasında sayılmamıştır. İşitme engelli de belli şartlarla şahitlikte

¹ Kâsânî, *Bedâ'i*, VII, 3; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 83; *Mecelle*, md. 1794; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 530.

bulunabilir. Ortopedik engel bu konuda etkili değildir. İkrarda sadece konuşma engelinin tesiri vardır. Çünkü ikrarın söz ile ifade edilmesi gerekir. Konuşma engellinin işareti ile ikrarında ihtilaf etmiş, çoğunluk anlaşılma şartıyla işaretle ikrarı geçerli saymıştır. Yemin konusunda da fakihlerin çoğu konuşma engellinin yeminini işaretinin anlaşılması şartıyla kabul etmişlerdir.

Halifeliğin, dinin korunması ve onun gereğince dünyanın yönetilmesi gibi önemli ve zor bir görev olması sebebiyle bedensel engeller halife olmaya mani engellerden sayılmıştır. Halife olduktan sonra bedensel engelli olma halinde halifenin göreve devam edip etmemesinde ihtilaf edilmiştir. Bu engeller, görevi gereği gibi yerine getirmeye engel olabilir ve emirlere itaati zayıflatabilir düşüncesiyle devletin ve milletin maslahatı için bedensel engelli olan halifeden daha iyi birisi varsa halifeliğin ona bırakılması uygun görülmüştür.

Hâkim olacak kişide görme, işitme ve konuşma şartı aranmıştır. Çünkü ancak bu duyuları sağlam olan kişiler görevini yerine getirme imkânı bulabilir, hakkı batıldan ve davanın taraflarını birbirinden ayırt edebilir. Bu duyuları noksan olan insanların kâdılıkta sağlayacakları fayda, verecekleri zarardan daha fazla değildir. Zararı savmak mefaati celb etmekten daha önce gelir. Hakemin şehâdete ve kadâyâ ehil olması gerekir. Bedensel engellilerden de bu özelliği olanlar hakem olabilir.

SONUÇ

Engelli kavramının, günlük hayatta tıp, hukuk ve eğitim alanlarında farklı tanımları yapılmış ve her birinin değişik durumları karşıladığı görülmüştür. Bu tanımlar, tanımı yapan kişi veya kuruluşun bakış açısına veya tanımın yer aldığı kanunî düzenlemeye göre farklılıklar arz etmektedir. Bu kavramla, kimi zaman fiziki bir eksikliği ifade etme amaçlanırken, kimi zaman bir fiili yerine getirmede yetersizlik kastedilmiştir. Terimlerin çokluğu, bir yandan konunun çok eskilere uzanan toplum sorunu olması, öte yandan değişik bilim dalları ve değişik meslek gruplarının konuya eğilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Buna bilimlerdeki ve dillerdeki gelişmenin etkileri de eklenecek olursa, giderek daha çok terimle karşılaşılması mümkün olacaktır. Zihinsel ve bedensel eksiklikleri olan insanlar için kusurlu, mâlûl, yetersiz, öğrenme eksikliği olanlar, sakat, özürlü, engelli gibi kavramlar kullanılmıştır. Bununla birlikte son yıllarda, “engelli” kavramının kullanılması yönünde bir eğilimin varlığından bahsedilebilirse de, neden bu kavramın tercih edilmesi gerektiğine ilişkin bir açıklık tespit edilebilmiş değildir. Ancak, “özürlü” ve “sakat” kavramlarının olumsuz bir anlam taşıdıkları, bu nedenle de kullanılmalarının uygun olmadığı yönünde bir görüşün varlığından da söz edilebilir.

Engelliler ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Daha önce görülmemesine karşılık, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren engellilerle ilgili hukuki düzenlemelere gidilmiş, engellilerin hakları, yasalar hatta evrensel beyannamelerle koruma altına alınmış, Türkiye'nin de dahil olduğu bir çok ülke bu yönde yasalar çıkarmıştır. Ülkemizde 2005 yılında Özürsüzler Kanunu çıkarılmıştır. Konuya sivil toplum örgütleri de ilgi göstermiş ve çeşitli dernekler ve rehabilitasyon merkezleri kurularak konu topluma mal olmuştur. Ancak bu tür çalışmalar çok önemli adımlar olarak görülse de yeterli olduğu da söylenemez.

İlk dönemden itibaren farklı boyutlarda da olsa, bedensel engelliler İslâm hukuku literatüründe yer almış, konu ile ilgili hükümler, görüşler ve zengin tartışmalara yer verilmiştir. Ancak burada şuna işaret etmek gerekir ki bu hükümler modern hukukta olduğu haliyle teoriler şeklinde değil dönemin şartları gereği İslâm

hukukunun kendine has kazuistik metoduyla işlenmiştir. Bununla birlikte verilen hükümlerin temelinde teoriler oluşturacak kaide ve prensipler vardır.

Bedensel engelin, ibadetlerde; tahâret, abdest, gusül, teyemmüm, ezan, namaz, tilâvet secdesi, imâmlık, cemaatle namaz, Cuma namazı, oruç, kefâret, zekât, hac, hayvan kesme, cihat, eman ve cizye konularında etkili olduğu tespit edilmiştir. İslâm dini her alanda olduğu gibi ibadetlerin ifasında da sâdeliği, kolaylığı ve güç yetirebilir olmayı esas almıştır. Bu dinde Allah'ın kullarına güçlerinin üzerinde hiçbir mükellefiyet yüklediği sıkça vurgulanmıştır. İbadetlerde bedensel engelliler yapabildikleriyle sorumlu tutulmuştur. Kendilerine bedensel özürülüğün yol açtığı engeller oranında kolaylıklar getirilmiş, imtiyazlar sağlanmış ve toplumla kaynaştırılmıştır. Hiçbir zaman acı, sıkıntı, zarar vererek ve toplumdan tecrid ederek bir farzı yerine getirme söz konusu değildir.

Bedensel engelin muâmelatta; bey, selem, icâre, rehin, kefâlet, vekâlet, vedîa, hibe, vesâyet, velâyet, karz, vakıf ve vasiyet konularında etkili olduğu tespit edilmiştir. Akitlerde tarafların zarara uğramaması ve aralarında bir anlaşmazlığın bulunmaması esastır. Bunun için bir takım şartlar konulmuştur. Akidlerde akde konu olan mal veya hizmetin (mahallin) taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmayacak şekilde malum ve muayyen olması gerekir. Görme engeli, bu şartın gerçekleşmesinde etkilidir. İşitme engeli, akitte, akdi yapanların, birbirlerinin konuşmalarını işitebilmeleri şartının bulunması sebebiyle; konuşma engeli akitlerde irade beyanını ortaya koymada etkilidir. Zarureten dolayı konuşma engelinin bilinen işareti muteber kabul edilmiştir. Ortopedik engelin muamelâtta fazla etkisi yoktur. Kefâlet, vekâlet, vedîa, vasiyet, velâyet, vesâyet gibi bazı akitlerde akit konusu olan işin yerine getirilmesinde kudret gerekmektedir. Bu akitlerde ortopedik engelinin sorumluluk alması uygun değildir. Çünkü sorumluluk güç ve kabiliyete göredir.

Münâkehât ve müfarakâtta bedensel engel; nikâh, halvet, talâk, muhâla'a, zihâr, ilâ, liân, nafaka ve hidâne konularında etkilidir. Bu bölümde daha çok görme ve konuşma engelinin, kısmen de ortopedik engelin hükümlere etkisine değinilmiştir. İşitme engelinin tesiri hakkında bilgiye pek rastlanmamıştır. Bedensel engelin nikâhta tesiri, eş seçiminde, şehâdette ve evliliği sürdürmededir. Bedensel engeller evliliğe mani hallerden sayılmamıştır. Yapılan nikâha şahit olmada ortopedik engelin

dışındaki engeller etkilidir. Halvetin oluşmasında bedensel engellerden görme ve ağır ortopedik engel manidir. Bedensel engel talâkı gerektiren bir sebep olarak görülmemiştir. Bedensel engel nafaka temininden aciz bırakan bir durum olabilmektedir. Bedensel engelli çalışıp kazanamaz ve miras vs. yolla malı olmazsa nafaka borçlusu olmaz, nafaka alacaklısı olur. Hidâne görevini yerine getiren kişide tam bir kudret arandığı için bedensel engelli, hukukçuların çoğuna göre bu görevi üstlenemez.

Muamelât, münâkehât ve müfârakât alanında bedensel engellilere toplum içine dahil etmeye yönelik bir takım imtiyazlar tanınarak sağlıklı insanlarla eşit fırsatlar verilmiş, böylece hayatlarının kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

Bedensel engelin tesiri ukubâtta; kısas, had, kazf, sükr, sirkat, hirâbe, irtidât, şehâdet, ikrâr, yemin, el-ahkâmu's-sultâniyyede; hilâfet, kâdî, tahkîm, konularında yer almıştır. Öldürmede mağdurun canlı insan olması yeterli görülmüş, fail ile mağdurun hukukî statüsü ve organlarının fizikî bütünlük ve sağlamlığı dikkate alınmamış, organları sakat ve eksik olan ya da fonksiyonel olmayan kişiye karşılık sağlam, akıl hastasına karşılık akıllı, çocuğa karşılık ergen kişilerin kısas edilebileceği kabul edilmiştir. Ancak müessir fiillerde kısas cezasının verilebilmesi için mağdurun yok edilen organı ile failin kısas uygulanacak organının anatomik ve fonksiyon olarak birbirine eşit olması şartı aranmıştır. Bu şart gereği, sakat veya noksan bir organa karşılık sağlam organ kısas edilemeyeceği gibi kısmen izâle edilen bir fonksiyona karşılık bir fonksiyonun tamamen izâlesine yol açan bir kısasa gidilmemiştir.

Görme engeli hadlerde şüphe oluşturması açısından etkilidir. Hadler şüpheli durumlarda kaldırıldığı için suçu işleyen görme engelliye had cezası pek uygulanmamıştır. İşitme engelinin hadlerde tesiri yoktur. Hadlerin hepsinde haddi gerektiren suçu işleyene ceza verilebilmesi için suçlunun nâtık olması (konuşabilmesi) gerekir. Bundan dolayı konuşma engeli hadlerde etkilidir. Ortopedik engelin hadlerdeki tesiri cezaların uygulanmasındadır. Cezasının uygulanmasında ortopedik engelli cezaya dayanamayacak durumda olursa ceza, ortopedik engelinin iyileşeceği zamana kadar ertelenmiş, iyi olacağından ümit kesilmişse hafifletilmiştir. Bu uygulamayla ortopedik engellilere, sağlam insanlara verilmeyen bir ayrıcalık verilerek ceza kolaylaştırılmıştır.

Cezaların, insanların sakat kalmasına sebep olduğunu, şiddetli ve sert olduğunu dile getirenler vardır. Bu cezaları değerlendirirken sadece suçu işleyen açısından değil suç işlenen ve toplum açısından da bakmak gerekir. Umumun zararını sarmak için özel zararlara katlanılır. Bu cezaların kat kat fazlası zarar olabilmekte hatta bir suçlu yerine pek çok masum insan sakat kalabilmekte ve ölebilmektedir. Ağır olarak düşünülen bu cezalar ile, suçların çeşitlenip artmasını ve tehlikeli boyutlara ulaşmasını engellemek hatta suçları tamamen ortadan kaldırmak amaçlanır. Böylece insanlar, can ve mal güvenliği içinde huzurlu bir şekilde yaşayabilir. Hiç şüphesiz bir suçluya ceza vermek, suçluların toplumda başıboş kalıp masum insanlara korku vermesinden ve birçok suçlara, kötülöklere yol açan felaket halini almasından daha hafiftir. Bu yüzden bu cezalar hem suç işleyene hem de toplumun geneli için ortak bir merhamet ve şefkattir.

İnsanı en güzel biçimde yarattığını bildiren Yüce Allah, insanları rahimlerde dilediği gibi şekillendirdiğini, istediği bir şekilde terkip ettiğini ifade etmekte; ancak onlardan bir kısmının, hasta, topal, kötürüm, görme engelli, işitme engelli, konuşma engelli gibi engellilerden oluştuğunu hatırlatmaktadır. Şüphesiz ilahî adalet gereği, herkes gücünün yettiğinden ve sadece kendisine verilenden sorulacaktır. Yaratıcı, şükredenleri ve sabredenleri ayırt etmek üzere bazen nimet vererek ve bazen de vermeyerek kullarını dener. Bunun bir imtihan olduğuna inanan engelli mü'min, verilene şükretmek, kendisinden alınana ise sabretmek suretiyle iki durumda da sınavı kazanma imkânına sahiptir.

Engelli olma, özür, sıkıntı, acziyet gibi kişiyi normal insanlarla aynı davranmaktan alıkoyan geçici ya da kalıcı durumlar, Allah'ın kullarını imtihanının bir sonucu iken onların durumu gözetilerek öngörülen hükümler, Allah'ın bir rahmeti, İslâm hukukunun esnekliğinin ve onlara bir takım imtiyazlar verildiğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Bedensel engelliler ile ilgili öngörülen hüküm ve düzenlemelerin Kur'an'ı Kerim'in ayetleri ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan sorumluluğun güç oranında olabileceği ilkesinin, her özel duruma göre uygulanarak adaletin yerine getirildiği ve bedensel engellilere fırsat eşitliği sağlandığı görülmektedir.

Bu araştırmayla İslâm hukukundaki hükümlere tesiri bakımından bedensel engeller ele alınmıştır. Araştırmada bedensel engelliler ile ilgili hükümler tespit

edilerek ibadât, muamelât, münâkehât, müfarakât, ukubât ve el-ahkâmu's-sultâniyye başlıkları altında çalışılmıştır. Değişen şartlar ve bu şartların ortaya çıkardığı durumlar ileriki dönemlerde konuyla ilgili yeni hükümlere ihtiyaç duyurabilir. Nitekim bu gerçek, İslâm hukukçuları tarafından “Ezmânın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkar olunamaz”(Mecelle, md. 39) şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla konu ile ilgili yeni hükümler verilebilir, konu başka bir şekilde planlanabilir veya konunun her bir bölümü ayrı olarak araştırılabilir. Bu araştırmada bedensel engelliler ile ilgili hükümler incelenirken öncelikle meşhur mezheplerden Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî mezheplerinin görüşleri verilmiştir. Yeni bir çalışma bu mezheplerden birisine, bütün mezheblere veya bunların dışında başka bir mezhebe göre yapılabilir. Bu çalışmanın bu alanda yapılabilecek diğer çalışmalara bir başlangıç olmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abderî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf (ö.897/1491), *et-Tâc ve'l-iklîl*, Beyrut 1977, I-VI.
- Abdübâki, Muhammed Fuad (ö.1388/1968), *el-Mucemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'an'i'l-Kerîm*, İstanbul 1990.
- Abdullah b. Osman eş-Şâyi', *el-Lü'lü's-semîn min fetâvâ'l-muavvakîn*, Riyad 1997.
- Abdü'l-Hakîm el-Efğanî (ö.1326/1908), *Keşfü'l-hakâik şerhu Kenzü'd-dakâik*, Pakistan 1987, I-II.
- Abdürrezzâk, İbnu Muhammed es-San'ânî (ö.211/826), *el-Musannef*, Beyrut 1982.
- Adevî, Ali Saîdî (ö.1189/1775), *Hâşiyetü'l-Adevî*, Beyrut 1991, I-II.
- Acar, H. İbrahim, "Özür", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 134-135.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö.241/855), *el-Müsned*, İstanbul 1992, I-IV.
- Ahmed b. İbrâhim b. Halil, *Ahkâmü'l-merdâ*, İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 196.
- "Ahras", *Mv.Fİ*, Kahire 1990, IV, 133-147.
- Aile Hukuku Kararnamesi* (haz.Orhan Çeker), İstanbul 1985.
- Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.
- Akşit, Cevat, *İslâm Ceza Hukukunda İnsanı Esaslar*, İstanbul 1976.
- Ali el-Hafîf, *Ahkâmu'l muamelâtu's-Şer'iyye*, yy. ts. (Dâru'l-fikr).
- Ali Haydar Efendi (ö.1351/1933), *Dürrerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I- IV, Beyrut ts. (Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye)
- Altan, Ömer Zühtü, *Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları*, Eskişehir 1990.
- "A'mâ", *Mv.Fİ*, Kahire 1986, XVII, 40-62.
- "Amen", *Mv.F*, Kuveyt 1990, XXX, 296-298.
- Apaydın, H. Yunus, "Karz", *DİA*, İstanbul 2001, XIV, 520-525.
- _____, "Kefâlet", *DİA*, Ankara 2002, XV, 168-177.
- Arıcı, Kadir, AIDS ve İş Hukuku, *GÜİİBFD.*, c. 6, sy. 2, Ankara 1990.
- Arpa, Ahmed, "Rükû", *ŞİA*, İstanbul 2000, VII, 75.
- "Asam", *Mv.F*, Kuveyt 1986, V, 64-65.
- "Asam", *Mv.Fİ*, Kahire 1986, XII, 371-380.

- Atar, Fahrettin, "Muhâla'a", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 399-402.
- _____, "Kadı", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 66-69.
- Avcı, Casim, "Hilâfet", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 539-546.
- Aybakan, Bilal, "Muamelât", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 318-319.
- Aydın, Hakkı, *İslâm ve Modern Hukukta İşkence*, İstanbul 1997.
- Aydın, Mehmet Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.
- _____, "Liân", *DİA*, Ankara 2003, XVII, 172-173.
- Aydınlı, Abdullah, "İbn Ümmü Mektûm", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 434-435.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddin Mahmud b. Ahmed (ö.855/1451), *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*, Beyrut 1990, I-XII.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd (ö.786/1384), *el-İnâye ale'l-Hidâye*, yy. ts. I-XV.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman (ö.478/1081), *el-Müntekâ şerhu'l-Muvatta'*, Kahire 1913, I-VII.
- Bâcûrî, İbrahim b. Muhammed (ö.1277/1860), *Hâşiyetü'l-Bâcûrî alâ şerhi İbni Kâsım*, İstanbul ts. I-II.
- Baktır, Mustafa, "İslâm Hukukunda Hidâne" *AÜİFD.*, sy. 7, Erzurum 1986.
- Bardakoğlu, Ali, "Ayıp", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 246-247.
- _____, "Bey'", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 13-19.
- _____, "Hibe", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 421-436.
- _____, "Hidane", *DİA*, İstanbul 1993, XVII, 467-471.
- _____, "Had", *DİA*, İstanbul 1997, XIV, 547-551.
- _____, "İskat", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 137-143.
- _____, "İcare", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 379-388.
- _____, "İsbat", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 492-495.
- Bayındır, Abdulaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku*, İstanbul 1986.
- Bedensel ve Zihinsel Özürlülerin Sorunları İçin Çağdaş Çözümlere Doğru İlk Adım*, İstanbul 1996.
- Behnesî, Ahmed Fethi, *el-Mevsûâtu'l-cinaiyyetü fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1991, I-IV.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin (ö.458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Mısır 1925.

- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö.1390/1971), *Hukukî İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, I-VIII.
- _____, *Büyük İslâm İlmihali*, İstanbul ts. (Birleşik Yayıncılık).
- Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 75-81.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim (ö.256/869), *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1992, I-VIII.
- Buhûfî, Mansur b. Yunus b. İdrîs (ö.1052/1642), *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ*, Beyrut 1981, I-VI.
- _____, *er-Ravzü'l-mürbi'*, Riyad 1970, I-III.
- _____, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, Beyrut 1996, I-III.
- Büceyrimî, Süleyman b. Muhammed (ö.1221/1806), *Tuhfetü'l-habîb alâ şerhi'l-Hatîb*, Beyrut 1996, I-V.
- _____, *Haşiyetü'l-Büceyrimî alâ şerhi menheci't-tullab*, Diyarbakır ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), I-IV.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1984, I-V.
- Cevdet Paşa, Ahmed, *Mecelle-i ahkâm-ı adliye*, yy. ts. (Ticâret kütüb).
- Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İyaz (ö.1360/1941), *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, Mısır 1969, I-V.
- Çağlar, Doğan, *Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimi*, Ankara 1982.
- Çağlar, Selda, *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri* (Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2009.
- Çalış, Halid ve Hacak, Hasan, “Rehin”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 538-542.
- Çeker, Orhan, *İslâm Hukukunda Çocuk*, İstanbul 1990.
- _____, “Fıkıhta Hasta” *SÜİFD*, sy. 7, Konya 1997.
- _____, “Halvet”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 384-386.
- _____, *Fıkıh Dersleri*, İstanbul 1999.
- _____, *İslâm Hukukunda Akidler*, Konya 1999.
- Çetin, Abdurahman, “Ezan”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 36-38.
- Çetinkaya, Yalçın, “Zihâr”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 361.

- Dağcı, Şamil, “Kıyas”, *DİA*, Ankara 2002, XV, 488-495.
- Dâmâd, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleyman (ö.1078/1667), *Mecma'u'l-Enhur şerhu Mülteka'l-ebhur*, Beyrut 1998, I-IV.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed (ö.385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, Beyrut 1966, I-IV.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân et-Temîmî es-Semarkandi (ö.255/869), *es-Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul 1992, I- II.
- Derdîr, Ebû'l Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö.1201/1786), *eş-Şerhu's-Sağîr alâ akrabi'l-mesâlik*, Kahire ts. (Dâru'l-ma'rife), I-IV.
- _____, *eş-Şerhu'l-kebîr alâ Muhtasari'l-İmâm Halîl*, Beyrut ts. (Dâru'l-fikr), I-IV.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed (ö.1230/1815), *Hâşiye ale'ş-şerhi'l-kebîr li'd-Derdîr alâ Muhtasari'l-İmâm Halîl*, Beyrut ts. (Dâru'l-fikr), I-IV.
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Sakatlar İçin Politika Dökümanı*, Ankara 1992.
- Devvânî, Ahmed b. Ğanim Nevrâvî (ö.1125/1715), *Fevâkihu'd-Devvânî*, Beyrut 1415, I-II.
- Dilik, Sait, “Sosyal Güvenlikte Yeni Bir Sosyal Slaprtalar Kolu: “Bakım Sigortası”, *KAMU-İŞ, İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, c.7, sy.3, Ankara 1998.
- Dilşen, Güzin, Mesleki Rehabilitasyon ve Önerilerimiz, *Dünyada ve Türkiyede Sakatlar ve Sorunları, Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, İstanbul 1982.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul 1991.
- _____, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993.
- _____, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 1995.
- _____, “Kefâlet”, *ŞİA*, İstanbul 2000, IV, 298-300.
- _____, “Kıyam” *ŞİA*, İstanbul 2000, IV, 338-340.
- _____, “Kıraat” *ŞİA*, İstanbul 2000, IV, 326-327.
- _____, “Liân”, *ŞİA*, İstanbul 2000, V, 57-58.
- _____, “Namaz”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VI, 138-170.
- _____, “Nafaka”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VI, 122-125.
- _____, “Nikâh”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VI, 220-233.
- _____, “Vakit”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 190-191.
- _____, “Vesâyet”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 227-230.

- _____, “Fetva”, *ŞİA*, İstanbul 2000, II, 351-352.
- _____, “Hac”, *ŞİA*, İstanbul 2000, III, 68-83.
- _____, “Halvet”, *ŞİA*, İstanbul 2000, III, 146-147.
- _____, “Hayvan Kesimi”, *ŞİA*, İstanbul 2000, III, 227-228.
- _____, “Hibe”, *ŞİA*, İstanbul 2000, III, 258-262.
- _____, “Hul”, *ŞİA*, İstanbul 2000, III, 320-321.
- _____, “İlâ”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 61-62.
- _____, “İlâ”, *ŞİA*, İstanbul 2000, IV, 74-75.
- _____, “İslâm’ın Engellilere Tanıdığı Kolaylık ve Ruhsat” *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslâm Sempozyumu*, Ankara 2005.
- Döndüren, Hamdi, Eryarsoy, M. Beşir ve Yağcı, Cengiz, “Cuma Namazı”, *ŞİA*, İstanbul 1999, II, 22-32.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Niyet”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 169-172.
- _____, “Oruç”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 414-425.
- Ebû Abdullah el-Mağribî, Muhammed b. Abdurrahman (ö.954/1547), *Mevâhibu'l-Celîl*, Beyrut 1977, I-VI.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Meyyâre el-Fâsî (ö.1072/1662), *ed-Dürrü's-semîn ve'l-mevridü'l ma'în fi şerhi'l-mürşidi'l-mu'ûn*, Beyrut 2000, I-II.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî (ö.275/889), *Sünenü Ebî Dâvûd*, İstanbul 1992, I- V.
- Ebû Kasım el-Kayrevânî (ö.372/982), *et-Tehzîb fi ihtisari'l-Müdevvene*, yy. ts. I-IV.
- Ebû Ya'la, Muhammed b. Hasan b. Muhammed (ö.458/1065), *Ahkâmü's-sultâniyye*, Beyrut 2000.
- Ebû Yûsuf (ö.183/799), *el-Harâc* (trc. Ali Özek,) İstanbul 1973.
- _____, *Kitabu'l-Asâr*, Beyrut 1936.
- Ebû Zehra, Muhammed (ö.1394/1974), *el-Cerime ve'l-ukûbe fi'l-fıkhı'l-İslâmî*, Kahire 1946.
- _____, *Ahvâlu'ş-şahsiyye*, Kahire 1957.
- _____, *el-Velâyetü ale'n-nefs*, yy. ts.

- Ege, Rıdvan, “1981 Yılı Uluslararası Sakatlar Yılı ve Bizim Sorunlarımız”, *Dünya’da ve Türkiye’de Sakatlar ve Sorunları*, Açık Oturum, 6 Şubat 1981, İstanbul 1981.
- Fayda, Mustafa, “Ridde”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 88-93.
- el-Fetâva’l-Hindiyye* (Ebû’l-Muzaffer Muhyiddîn Muhammed Bahadır Alemgir (ö.1118/1706) tarafından, Şeyh Nizam başkanlığında bir komisyona hazırlattırılmıştır), Beyrut 1991, I-VI.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1361/1942), *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul ts. (Azim Dağıtım), I-X.
- _____, *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılâhları Kâmûsu*, İstanbul 1996-97, I-V.
- Enç, Mithat, Çağlar, Doğan ve Özsoy, Yahya, *Özel Eğitime Giriş*, Ankara 1979.
- Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, İstanbul 1998.
- _____, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, İstanbul 1999.
- _____, “Nafaka” *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 282-285.
- Erboğa, Halid, “Cemâat Namazı”, *ŞİA*, İstanbul 1999, I, 371-373.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998.
- _____, “Mesh”, *DİA*, İstanbul 2006, XXIX, 301-303.
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 42-45.
- Ersoy, Özlem ve Avcı, Neslihan, *Özel Eğitim*, İstanbul 1981.
- Erturhan, Sabri, *İslâm Ceza Hukukunda İçtima*, İstanbul 2003.
- Erul, Bünyamin, “Engelliler İle İlgili Hadislerin Analizi”, *Ülkemizde Engelliler Gerçeği ve İslam Sempozyumu*, Ankara 2003.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî eş-Şafiî (ö.770/1368), *el-Misbâhu’l-münîr fi garîbi’s-Şerhi’l-kebîr li’r-Râfi’i*, Beyrut ts. (Mektebetü’l-‘ilmiyye), I-II.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb (ö.817/1414), *el-Kâmûsü’l-muhît*, Beyrut ts. (Müessesetü’r-risâle).
- Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetu’l-İslâm Muhammed (ö.505/1111), *el-Vasît*, Kahire 1417.
- Gökgöz, Kürşat, *İslâm Hukukunda Vasiyet* (Basılmamış Yüksek Lisans, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sivas 2002.

- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, *İslâm'da Şahsiyet Hakları*, Ankara 1997.
- Güç, Ahmet, "Kible", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 364-365.
- Gül, Emine, *Kur'an'da Engelliler*, İstanbul 2005.
- Gül, İdil Işıl, *Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması Ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansımaları* (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2006.
- Güvenç, Halil, *Büyük Şafî İlmihali*, İstanbul 1986.
- Güzel, Ali ve Okur, Ali Rıza, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, İstanbul 1990.
- Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Musa (ö.968/1560), *el-İknâ'*, Beyrut ts. I-IV.
- Haddâdî, Ebû Bekr b. Ali (ö.800/1397), *el-Cevheretü'n-neyyire*, yy. ts. I-VI.
- Hâkim, en-Nîsabûri, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. Hamdeveyh ed-Dabbi en-Nisabûrî (ö.405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, I-IV, Beyrut 1990.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî, (ö.175/791), *Kitâbü'l-'ayn*, yy. ts. (Mektebetü'l-hilâl), I-VII.
- Hammerman, Susan, *Özürlü Çocuklar* (trc. Hasan Karatepe), Ankara 1983.
- Harâşî, Muhammed b. Abdullâh (ö.1101/1689), *Şerhu Muhtasari Halil*, Beyrut ts. (Dâru'l-fikr).
- Harman, Ömer Faruk, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 410-416.
- "Haras", *Mv.F*, Kuveyt 1990, XIX, 91-97.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Ali (ö.1088/1677), *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*, Beyrut 1966, I-VI.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahman (ö.954/1547), *Mevâhibü'l-Celîl şerhu Muhtasari'l-İmâm Halîl*, Beyrut 1977, I-VI.
- "Hadâne", *Mv.F*, Kuveyt 1990, XVII, 301-307.
- <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/ahcstata2bkgrnd.htm> (13.07.2006).
- <http://www.who.int/classifications/icf/site/intros/ICF-Eng-Intro.pdf> (05.05.2008).
- <http://www.engellilersitesi.com/haber/4840-sosyal-guvenlik-malul-ile-engelli-arasinda-fark-var-mi.html> (12.02.2010).
- <http://www.engelsizbilgi.com/bedensel-engelliligin-tanimi-cesitleri-ve-nedenleri-t-1994.html> (27.01.2010).

- http://www.taniozelegitim.com.tr/bedensel_engelli_bireyler_ozur_grubu_tanimi_ve_ozellikleri.htm (27.01.2010).
- <http://www.who.com> (27.01.2010).
- http://www.sosyalsiyaset.net/documents/ozurluluk_terimleri_sozlugu.htm (09.04.2010).
- http://www.ozida.gov.tr/yenimevzuat/engelli_kisilerin_haklari.htm (24.04.2010).
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî (ö.463/1070), *el-Kâfî fî fikhi ehli Medineti'l-Malikî*, Beyrut 1986.
- _____, *İstizkâr*, Beyrut 2000.
- İbn Âbidîn, Muhammed b. Ömerî'l-Hanefî (ö.1252/1836), *Hâşiye 'alâ Reddi'l-muhtâr*, I-VI, İstanbul 1984 [I-VI (VI s.731'e kadar) "*Hâşiyetü Kurreti'l-uyûni'l-ahyâr tekमितü Reddi'l-muhtâr*", İbn Âbidînzâde (ö.1306/1889); (VI s.731'den - VII, VIII) *Takrîrâtü'r-Râfî'î*, Abdulkadîr b. Mustafa er-Rafî (ö.1323/1905)].
- İbn Cüzeyy, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed (ö.741/1340), *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, yy. ts.
- İbn Düreyd, Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî [Ebû Bekr], (ö.321/933), *Cemheretü'l-luga*, yy. ts. I-III.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Berk Abdullah b. Muhammed (ö.235/849), *el-Musannef fi'l-ehadis ve'l-esâr*, Riyad 1988, I-VII.
- İbn Fâris, Ebu'l- Huseyn Ahmed, (ö.395/1004), *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, Beyrut 1999, I-VI.
- İbn Haldun, Abdrrahman b. Muhammed (ö.808/1405), *Mukaddime*, Beyrut 1984.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şehabeddîn Ahmed b. Hacer (ö.974/1566), *Tuhfetü'l-muhtâc*, yy. ts. (Dâru'l-fikr), I-X.
- _____, *el-Fetâvâ'l-fikhiyyetü'l-kübrâ*, yy. ts. (Dâru'l-fikr), I-IV.
- İbn Hacer, Şihabuddin Ahmed b. Muhammed el-Askalani (ö.773/1372), *Fethu'l-Bârî*, Beyrut 1959, I-XIII.
- İbn Kayyım el-Cevzîyye (ö.751/1350), *Zâdü'l-me'âd*, Beyrut 1986, I-V.
- _____, *es-Salatu ve ahkamu tarikihî*, Medine ts. (Mektebetü's-sekâfe).

- İbn Kudâme el-Makdisî, İbn Kudâme Şemsüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ebî Ömer Muhammed (ö.682/1283), *eş-Şerhu'l-kebîr alâ metni'l-Muknî*, yy. ts. I-XII.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed (ö.620/1223), *el-Muğnî*, Beyrut 1984, I-X.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö.273/887), *es-Sünen*, İstanbul 1992, I-II.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem (ö.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1990, I-XV.
- İbn Müflih, Ebû Abdullah Muhammed b. Müflih Makdisî (ö.762/1460), *Furû' ve tahsîsu'l-furû'*, Beyrut 1997, I-VI.
- İbn Müflih, Şemsuddîn Alâuddîn el-Makdisî (ö.884/1479), *en-Nüket ve'l-fevâidi's-seniyye alâ müşkili'l-muharrar*, Riyad 1983, I-II.
- _____, *el-Mübdî' fi şeri'l-Mukni'*, Beyrut 1979, I-X.
- İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim en-Nîsâbûrî (ö.318/930), *el-İcmâ'*, İskenderiye 1981.
- _____, *el-Evsat fi sünen ve'l icma' ve'l ihtilaf*, Riyad 1985, I-XI.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrahim (ö.970/1562), *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik*, I-VII, Mısır 1993 [VIII. cildi *Tekmiletü'l-Bahrü'r-râ'ik*, et-Tûrî, Muhammed b. Hüseyin b. Ali (ö.1004/1595)].
- _____, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, Beyrut 1980.
- İbn Rüşd (el- Cedd), Muhammed b. Ahmed b. Ebû'l Velîd el-Kurtubî (ö.520/1126), *el-Beyân ve't-tahsîl*, Beyrut 1998, I-XX.
- İbn Rüşd, Ebû'l Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd el-Kurtubî (ö.595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Beyrut ts. (Dâru'l-fikr), I-II.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail (ö.458/1065), *el-Muhassas*, Beyrut 1996, I-V.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalim (ö.728/1328), *el-Fetâva'l-kübrâ*, Beyrut 1987, I-VI.
- _____, *İhtiyârâtü'l-fikhiyye*, Beyrut 1978.
- _____, *Mecmû'u' fetâvâ*, yy. 2005, I-XXXVII.
- _____, *el-Muharrer*, Riyad 1983, I-II.

- İbnu'l-Hâim, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed (ö.815/1412), *et-Tibyân fi tefsîri garîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn b. Esîr (ö.630/1232), *Üsdü'l-ğâbe*, Beyrut 1996, I- VII.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdulvâhid (ö.861/1457), *Fethu'l-kadîr*, I-VII, Beyrut 2003 [Vekâletten sonrası (VIII-X) tekmile, “*Netâ'icü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*”, Kadızâde Şemsüddîn Ahmed (ö.988/1580)].
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (ö.543 /1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I- IV, Beyrut ts. (Dâru'l-fîkr).
- İbrahim Halebî, Abdurrahman b. Muhammed (ö.1078/1667), *Mecmeu'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, Beyrut 1998.
- İman ve İbadetler İlmihali, DİA*, I-II, Ankara 2002.
- Kahramanoğlu, Ertan, “Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında Yürütülen Rehabilitasyon Hizmetleri”, *Dünya'da ve Türkiye'de Sakatlar ve Sorunları, Açık Oturum*, 6 Şubat 1981, İstanbul 1982.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs-Kuneybî, Hâmid Sâdık, *Mu'cemu'l-lugati'l-fukahâ'*, Beyrut 1985.
- Kalyûbî, Şehabeddîn Ahmed b. Ahmed (ö.1069/1658), *Haşiyetü'l-Kalyûbî alâ Minhâci't-tâlibîn*, Beyrut 1998, I-IV.
- Karabulut, Y. Tandoğan, *Yaşam Kavgası*, Ankara 1976.
- Karagöz, İsmail, “Kim Görme Engelli” *Diyanet Aylık Dergi*, sy. 173, İstanbul Mayıs 2005.
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1991.
- _____, “Cuma”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 85-89.
- Kâsânî, Alaüddîn Ebû Bekr b. Mes'udi'l-Hanefî (ö.587/1191), *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâ'i'*, Beyrut 1982, I-VII.
- Katar, H. Mehmet, “Kefâret”, *DİA*, Ankara 2002, XV, 177-182.
- Kayapınar, Hüseyin, “Tahkim”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 360-361.
- _____, “Vasiyet”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 197-200.
- _____, “Vekâlet”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 214-216.
- Kerimoğlu, Yûsuf, “Kefâret”, *ŞİA*, İstanbul 2000, IV, 302-303.

- Kırkız, Mustafa, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’ân’da ‘Engellilik’ İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *FÜİFD*, sy.12:1, Elazığ 2007.
- Kızmaz, Fedakâr, “Secde”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VII, 143-145.
- Koca, Ferhat, “İkrâr”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 38-40.
- Kocaoğlu, Mehmet, *Sosyal Politika*, Ankara 1988.
- Komisyon, “Cihad”, *ŞİA*, İstanbul 2000, I, 394-398.
- Komisyon, “Cizye”, *ŞİA*, İstanbul 1999, I, 19-20.
- Komisyon, “Rehin”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VII, 17-19.
- Komisyon, “Selem”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VII, 162.
- Komisyon, “Teyemmüm”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 83-84.
- Komisyon, “Zekât”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 335-339.
- Komisyon, *TDK Türkçe Sözlük*, Ankara 1988.
- Köse, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul 2003.
- _____, *Çağdaş İhtiyaçlar ve İslâm Hukuku*, İstanbul 2004.
- _____, “Vasî”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 194-195.
- _____, “Tadil-i Erkan”, *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 331-332.
- Köten, Akif – Döndüren, Hamdi, “Talak”, *ŞİA*, İstanbul 2000, 375-380.
- Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Cafer el-Hemedânî (ö.428/1037), *el-Muhtasar*, İstanbul 1967.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Medine 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed (ö.671/1273), *el-Câmi’ li ahkâmî’l- Kur’ân*, Kahire ts. (Darü’s-şuab), I-XX.
- Küçüker, Ali, *Hastalar ve Engelliler İlmihali*, Ankara 2006.
- Kürdî, Ahmed el-Hucci, *Ahkâmu’l-mer’e fi fihhi’l-İslâmî*, Dımaşk 1993.
- “Kıyam”, *Mv.F*, Kuveyt 1990, XXXIV, 106-117.
- Labregere A., *Engelli Gençler için Aktif Yaşam* (trc. Özcan Doğan) Ankara 1992.
- Mâlik, b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himye (ö.176/795), *Muvatta’*, I-II, İstanbul 1992.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasan, Ali b. Muhammed (ö.450/1058), *el-Ahkâmü’s-sultanîyye*, Beyrut 1985.
- _____, *el-Hâvi’l-kebîr*, Beyrut 1999, I-XVIII.
- _____, *el-Hâvi fi fihhi’s-Şafîi*, yy. 1994, I-XVIII.

MEB 30.07.1962 tarih ve 1214 sayılı Tebliğler Dergisi.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye.

Merdâvî, Ebû'l-Hasan (ö.885/1480), *el-İnsâf*, Beyrut ts. (Dâru ihyâ-i turâsi'l-Arabî), I- XII.

Mergînânî, Ali b. Ebû Bekr (ö.593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, yy. ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I-IV.

Mevsilî, Ebû'l-Fazl Mecduddîn Abdullah b. Mahmûd (ö.683/1284), *el-İhtiyâr li ta'lîli'l- muhtâr*, Beyrut ts. (Mektebetü'l-İlmiyye), I-V.

Meydânî, Abdulganî el-Ganîmî (ö.697/1298), *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Beyrut ts. (Mektebetü'l-İlmiyye), I-IV.

Molla Hüsrev, Mehmed Efendi (ö.885/1481), *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, yy. ts. I-IX.

Muhammed Aliş (ö.1299/1881), *Minehi'l-Celil alâ Muhtasari'l-İmâm Halîl*, Beyrut 1989, I-IX.

Muhammed Kadri Paşa (ö.1306/1888), *Ahkamu's-Şer'iyye fi'l ahvali's-şahsiyye*, Mısır 1895.

Muhaddis Nuri (ö.1320/1902), *Müstedrek'ul-Vesâil*, Tahran ts. (Kitap Hane-i İslamiyye).

Mutarrizî, Burhaneddin Nasır b. Abdisseyid el-Hârizmî (ö.610/1213), *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, I-II, yy. ts.

Müslîm, Ebû'l-Hüseyin Müslîm b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö.261/875), *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1992, I-III.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b.Dinâr (ö.303/915), *Sünenü Nesâî*, İstanbul 1992, I-VIII.

Neseffî, Necmuddîn Ebû Hafs Ömer bin Muhammed (ö.537/1142), *Talibetü't-talebe*, Amman 1995.

Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddîn (ö.676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, I-IX, yy. ts. (Dâru'l-fikr) [(X-XI (Riba'dan sonrası) 1. *Tekmiletü's-Sübki*, Sübkî Takuyuddîn Ebûl Hasan Ali b. Abdülkâfî (ö.756/1355); XII-XX, 2. *Tekmiletü Necîb el-Mutî'î*, Şeyh Muhammed Necîb el-Mutî'î)].

_____, *Minhâcu't-tâlibîn*, Beyrut ts. (Dâru'l-ma'rife).

_____, *Ravzatü't-tâlibîn*, yy. ts. (el-Mektebetü'l-İslâmî), I-VIII.

- _____, *Tehzibu'l-esma' ve'l-luga*, Beyrut 1996.
- Okuturlar, H. Mehmet, *Özel Eğitim*, İstanbul 1968.
- Onel, Dilek, "Sakatların Eğitim Planlaması", *Dünyada ve Türkiyede Sakatları, Açık Oturum*, 6 şubat 1981, İstanbul 1982.
- Öğüt, Salim, "Dilsiz", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 303-304.
- _____, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 389-397.
- _____, "İmam", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 188-190.
- Özalp, Ahmet, "Velâyet", *ŞİA*, İstanbul 2000, VII, 217-218.
- Özcan, Ruhi, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, İzmir 1996.
- Özel Eğitim Konseyi- Konuşma Sorunlu Çocuklar Komisyonu Raporu, *Özürlülerin Çoğu Ortopedik Malzeme Kullanmıyor*, sy. 19, yy. 1991.
- Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu, 1986 tarih ve 2916 sayılı.
- Özel, Ahmet, "A'mâ", *DİA*, İstanbul 1989, II, 553-554.
- _____, "Cihat", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 527-531.
- Özsoy, Yahya, "Özel Eğitim'de Kavram Sorunu" *AÜEFD.*, Ankara 1972.
- _____, *Konuşma Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri*, Ankara 1971.
- Özsoy, Yahya, Eripek, Süleyman ve Özyürek, Mehmet, *Özel Eğitime Giriş*, Ankara 2001.
- Özürlüler Kanun Tasarı, <http://www.ozida.gov.tr>.
- Pazarbaşı, Erdoğan, "Tilâvet", *ŞİA*, İstanbul 2000, VIII, 86-87.
- Pezdevî, Ebu'l-Hasan Fahru'l-İslâm (ö.482/1089), *Kenzü'l-vusûl ilâ m'ârifeti'l-usûl*, Karaçi ts. (Matbaatü Cavîd Beris).
- Râgıb el-İsfahânî, Ebûl Kasım b. Hüseyin (ö.502/1108), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Lübnan ts. (Dâru'l-ma'rife).
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (ö.606/1210), *et-Tefsiru'l-kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*, Beyrut 2000, I-XXXII.
- Remlî, Muhammed b. Ahmed (ö.1004/1596), *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Beyrut 1984, I-VIII.
- Resmi Gazete, 22.6.1972 tarih ve 14233 sayılı.
- _____, 20.06.2006 tarih ve 26204 sayılı.
- _____, 28.04.1981 tarih ve 17324 sayılı.
- _____, 16.06.2006 tarih ve 26200 sayılı.

- _____, 13.09.1999 tarih ve 23815 sayılı.
 _____, 22.6.1972. tarih ve 14233 sayılı.
 _____, 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı.
 _____, 14. 04.2006 tarih ve 26139 sayılı.
 _____, 16.07.2006 tarih ve 26230 sayılı.
 _____, 07.07.2005 tarih ve 25868 sayılı.
 _____, 18.12.2008 tarih ve 27084 sayılı.
 _____, 06.06.1997 tarih ve 23011 mükerrer sayılı.
 _____, 19.08.1983 tarih ve 21673 sayılı.
 _____, 27.07.1983 tarih ve 18117 sayılı.
 _____, 09.10.1998 tarih ve sayılı.
 _____, 28.04.1981 tarih ve 17324 sayılı.
 _____, 27.05.1983 tarih ve 18059 sayılı.

Sacks Oliver, *Sesleri Görmek* (trc.Yener Osman), İstanbul 2001.

Sahnûn b. Abdisselam b.Said (ö.240/854), *el-Müdevvenetü'l- kübrâ*, Beyrut ts.
 (Darü sâdır), I-XVI.

Sakatlari Koruma Milli Koordinasyon Kurulu Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu,
 Ankara ts.

Sakatlari Koruma Vakfi, *Sakatlara Yönelik Hizmetler Raporu*, Ankara 1995.

Salih Abdüssemi' el-Abî, *Cevâhiru'l-iklîl muhtasari'l-Îmâm Halil*, Beyrut ts. (el-
 Mektebetü's-sekâfiyye), I-II.

Sarı, Muhammed, *İslâm Hukukunda Borçlusu ve Alacaklısı Bakımından Nafaka
 Mükellefiyeti* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncüyıl Üniversitesi
 Sosyal Bilimler Enstitüsü) Van 2006.

Sâvî, Ahmed b. Muhammed Mâlikî (ö.1241/1825), *Bulğatü's-sâlik li Arabi'l-
 mesâlik*, Beyrut 1995, I-IV.

Semerkindî, Ebû Bekr Alaeddîn Muhammed b. Ahmed (ö.539/1144), *Tuhfetü'l-
 fukahâ*, Beyrut 1984, I-VII.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammedi'l-Hanefî (ö.483/1091), *el-Mebsût*,
 Beyrut ts. (Dâru'l-ma'rife), I-XXX.

Seyyar, Ali, *Sosyal Siyaset Açısından Özürlülüğe Karşı Mücadele*, İstanbul 2001.

- _____, *Dünden Bugüne İz Bırakan Meşhur Ortopedik Özürlüler*, İstanbul 2006.
- _____, *Dünden Bugüne İz Bırakan Meşhur Körler ve Sağırlar*, İstanbul 2006.
- _____, *Yıldızlar Engel Tanımaz*, İstanbul 2007.
- _____, “Avrupa Birliği’nde Bakıma Muhtaçlığın Tıbbî Tanımı ve Bakım Hizmetleri”, *Medikal-Teknik*, y.13, sy.150, Ocak 1999.
- Seyyid Sâbık, (ö.1420/2000) *Fıkhu’s-sünne*, yy. ts. (Mektebetü’l-mescidi’n-Nebevî), I-III.
- Sifil, Ebûbekir, “Kıraat”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 433-435.
- _____, “Kıyam”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 514-515.
- Sönmez Fikret, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Açısından Uluslararası Normlar ve Avrupa Topluluğundan Örnekler, *Avrupa Topluluğu ve Türkiye’de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği*, İzmir 1993.
- Sözer, Ali Nazım, İşgöremezlik, Meslekte Kazanma Gücünün Kaybı Kavramları ve Sakatlık Kavramı ile İlişkileri”, *Adalet Dergisi*, y.75, Ocak-Şubat 1984.
- Subkî, Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdi’l-Kâfi (ö.771/1370), *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, Medine 1991, I-II.
- Suyûtî, Celâluddîn b. Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö.911/1505), *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, Beyrut 1982.
- _____, *el-Cami’u’s-sağir*, Beyrut 1981.
- Şafak, Ali, *Mezhepler Arası Mukayeseli İslâm Ceza Hukuku*, Erzurum 1977.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris b. Abbas (ö.204/820), *el-Üm*, Beyrut 1973, I-VIII.
- Şah Velîyyullah ed-Dihlevî (ö.1175/1762), *Hüccetullâhi’l-baliğa* (trc.: Mehmet Erdoğan), İstanbul 1994, I-II.
- Şemsettin Sami (ö.1322/1904), *Temel Türkçe Sözlük*, İstanbul 1985.
- Şener, Abdulkadir, *İslâm Hukukunda Hibe*, Ankara 1984.
- _____, “Abdest”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 68-70.
- Şener, Mehmet, “Hayvan”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 92-98.
- _____, “Gusül”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 213-214.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250/1834), *Neylü’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr*, Beyrut 1973, I-IX.

- Şîrâzî, Ebû Ishâk İbrâhim b. Ali b. Yûsuf el-Firuzâbâdî (ö.476/1083), *el-Mûhezzeb fî fîkhi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiû*, Beyrut ts. (Dâru'l-fîkr), I-II.
- Şîrbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatib (ö.977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ani'l-Minhâc*, I-IV, Beyrut ts.
- _____, *el-İkna'*, Beyrut 1994, I-II.
- Şîrvânî, Abdülhamid (ö.1301/1883), *Havâşi Şîrvânî alâ Tuhfeti'l-muhtâc bi şerhi alâ Minhâc*, Beyrut ts. (Dâru'l-fîkr), I-X.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Musul 1983, I-XV.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed. İsmail (ö.1231/1815), *Hâşiye alâ merâkı'l felâh*, Mısır 1900.
- TBMM, Özürlülerin Problemlerini Araştırma Komisyonu Raporu, 19. Dönem, 95. Birleşim, 27.4.1993 tarih ve 292 sıra sayılı Tutanağına Ek, s. 17.
- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî (ö.1158/1745), *Keşşâfü istilahâti'l-fünûn*, Beyrut 1996, I-II.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö.279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul 1992, I-V.
- Topal, Şevket, "Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, y.6, sy.3, Samsun 2006.
- Tuncay, Can, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, yy. 1998.
- Turgay, "Mütevelli", *ŞİA*, İstanbul 2000, VI, 113-114.
- _____, "Şehâdet", *ŞİA*, İstanbul 2000, VII, 282-285.
- Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı, Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı*, Habitat II, İstanbul 1996.
- Udeh, Abdulkadir (ö.1373/1954), *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, Beyrut 1994, I-II.
4. Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı, *Sosyal Hizmetlerin Yeri ve Önemi*, Ankara 1995.
- Uşan, Fatih, *İş Hukukunda Sakat İstihdamı*, Konya 1999.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Cemaat", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 288-289.
- _____, *Hukûk ve İslâm Hukûku II*, Konya 1996.
- WHO, ICF (İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması), 2004.

- Yaran, Rahmi, “Kefâret”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 177-182.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, “Namaz”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 350-357.
- Yavuz, Fikri, *İslâm Fıkhi ve Hukuku*, İstanbul 1970.
- Yıldırım, Celal, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhi*, Konya ts. (Uysal Kitabevi), I, IV.
- Yıldırım, Mustafa, *Mecellenin Külli Kaideleri*, İzmir 2001.
- _____, *İslâm Borçlar Hukukunda Vedâ*, İzmir 2005
- Yitik, Ali İhsan, “Oruç”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 416-425.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (ö.1205/1791), *Tâcu'l-'arûs min cevâhir el-Kâmus*, yy. ts. (Dâru'l-hidâye), I-XL.
- Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Lâtîf (ö. 893/1487), *Sahîhi Buhârî Muhtasar-ı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (trc: Kamil Miras), Ankara 1991, I-XIII.
- Zekeriya el-Ensârî Süleyman Cemel (ö.1204/1789), *Haşiyetü'l-Cemel alâ şerhi'l-Minhâc*, Beyrut ts. (Dâru'l-fikr), I-V.
- _____, *Esna'l-metâlib*, Beyrut 2000, I-IV.
- Zekiyüddin Şaban (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, Ankara 1996.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır (ö.794/1391) *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, Kuveyt 1984, I-III.
- Zerkeşî, Şemseddîn Ebî Abdillâh (ö.772/1370), *Şerhu'z-Zerkeşî alâ Muhtasari'l-Hırakî*, Beyrut 2002, I-III.
- Zeydân, Abdülkerim, *el-Mufasssal fi Ahkâmi'l-Mer'e*, Beyrut, 1415, I-XI.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf (ö.762/1360), *Nasbu'r-raye li ehâdisi'l-Hidâye*, Mısır 1938, I-IV.
- Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali (ö.743/1343), *Tebyinü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, Beyrut 1984, I-III.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1985, I-IX.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî (ö.1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Muvatta'*, Beyrut 1990, I-IV.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Hilâl ÖZAY			İmza:	
Doğum Yeri:	Sivas				
Doğum Tarihi:	02.02.1974				
Medeni Durumu:	Evlü				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Yazıcık Köyü		Sivas	1984	
Ortaöğretim	Cumhuriyet		Sivas	1987	
Lise	Ticaret Meslek Lisesi		Sivas	1990	
Lisans	Cumhuriyet		Sivas	2000	
Yüksek Lisans	Cumhuriyet		Sivas	2002	
Becerileri:	Araştırma				
İlgi Alanları:	Arapça, Araştırma, Hukuk, Bilgisayar				
İş Deneyimi:	6 Yıllık Öğretmenlik				
Aldığı Ödüller:	Okul birinciliği, Teşekkür, Takdir				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Rasim Özay, Zülal Duman, Nihal Duman				
Tel:	05056433210				
Adres	Samsun Anadolu İmam Hatip Lisesi İlkadım/ Samsun				